

УКРАЇНА: КОНТЕКСТ СВІТОВИХ ПОДІЙ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНА: КОНТЕКСТ СВІТОВИХ ПОДІЙ

АНАЛІТИЧНІ ЗАПИСКИ
ДУ «Інститут всесвітньої історії
НАН України»

(2014 – 2017 рр.)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНА: КОНТЕКСТ СВІТОВИХ ПОДІЙ

**АНАЛІТИЧНІ ЗАПИСКИ
ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАН УКРАЇНИ»**

(2014 – 2017 рр.)

Київ
2017

УДК 94 (100) : 327 (477)

У45

***За повного або часткового відтворення матеріалів
посилання на видання обов'язкове.***

Рекомендовано до друку Вченою Радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(Протокол № 6 від 8 червня 2017 р.)

За загальною редакцією д.і.н., проф. А.І. Кудряченка

Редакційна колегія:

Метельова Т.О., к.філос.н., доц., Солошенко В.В., к.і.н., доц.,

Наукові редактори

Розумюк В.М., к.політ.н., с.н.с. – відповідальний редактор,

Зернецька О.В., д.політ.н., проф.,

Бульвінський А.Г., к.і.н., доц.,

Толстов С.В., к.і.н., доц.,

Швед В.О., к.і.н., доц.

Мудрієвська І.І. – к.і.н

«Україна: контекст світових подій. Аналітичні записки
У45 ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2014-2017 рр.).
/ За загальною редакцією д.і.н., проф. Кудряченка А.І. – К.:
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. – 556 с.

ISBN 978-966-02-8260-5

Видання присвячене 25-річчю Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України» і 100-річчю Національної академії наук України. Збірник наукових праць містить тексти аналітичних записок, підготовлених і переданих до органів державної влади України з конкретними пропозиціями щодо можливостей, шляхів, способів та інструментів розв'язання актуальних проблем сучасності, передусім, у сфері входження України до світового співтовариства та імплементації ефективного зарубіжного досвіду в нашій країні.

Представлені матеріали становлять інтерес та стануть у нагоді вітчизняним політикам і дипломатам, а також науковцям – історикам, політологам, фахівцям-міжнародникам, культурологам, філософам та всім, хто цікавиться проблемами розвитку України, її успішного просування на міжнародній арені та формування ефективних стратегій реагування на виклики сучасного світу.

УДК 94 (100) : 327 (477)

ISBN 978-966-02-8260-5

© Державна установа
«Інститут всесвітньої історії
НАН України», 2017

ЗМІСТ

ПОПЕРЕДНЄ СЛОВО	9

РОЗДІЛ 1. СВІТОВИЙ ДОСВІД КОНСОЛІДАЦІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ... 12

1.1. Кудряченко А.І. Німеччина: повоєнний досвід виходу з кризи і консолідація суспільства.....	12
1.2. Кудряченко А.І. Засади суспільної консолідації – досвід повоєнної Австрії.....	20
1.3. Шморгун О.О. Досягнення національної єдності: французька модель.....	27
1.4. Толстов С.В. Досвід національного примирення в Іспанії	32
1.5. Розумюк В.М., Ткаченко І.В. Консолідація суспільства в постсоціалістичний період у країнах Вишеградської четвірки: досвід для України.....	38
1.6. Розумюк В.М., Фошан Я.І. Практика досягнення національної єдності в постсоціалістичний час у країнах Південно-Східної Європи	43
1.7. Метельова Т.О. Щодо можливостей застосування Україною досвіду національної консолідації Республіки Індія	52
1.8. Швед В.О. Туніська модель формування національної єдності: досвід та перспективи.....	58
1.9. Зернецька О.В. Досвід національного телерадіомовлення Австралії у консолідації австралійського суспільства	63
1.10. Швед В.О. Історична пам'ять як складова забезпечення консолідації Саудівської Аравії та Єгипту в умовах сучасних трансформацій: висновки для України.....	68

РОЗДІЛ 2. ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ

2.1. Рудяков П.М. Досвід модернізації країн Центральної Європи та можливості його використання для України на сучасному етапі	78
2.2. Держалюк М.С. Трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи та використання їх досвіду в діяльності органів влади України.....	81
2.3. Вітер І.І. Щодо розробки модернізаційних перетворень економіки України в контексті європейського досвіду	88

2.4.	Кудряченко А.І., Корсак Р.В. Чеський досвід трансформаційних реформ та можливості його використання в Україні	94
2.5.	Солошенко В.В. Подолання наслідків політики націонал-соціалізму в культурній сфері: досвід для України	99
2.6.	Мітрофанова О.О. Франція: сучасні виклики, шляхи їх подолання і наслідки для України	103
2.7.	Рудяков П.М. Підсумки референдуму в Нідерландах та їх інтерпретації.	107
2.8.	Толстов С.В. Наслідки референдуму в Нідерландах: висновки для України.	110
2.9.	Толстов С.В. Обставини та можливі наслідки Brexit для ЄС та України	117
2.10.	Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Новий президент ФРН Вальтер Штайнмаєр	124
2.11.	Фомін С.С. Євроскептицизм у країнах ЄС	126
2.12.	Мітрофанова О.О. Президентські вибори у Франції та можливі наслідки для України	132
2.13.	Чекаленко Л.Д. Brexit: річниця «розлучення» за британським сценарієм	138
2.14.	Перга Т.Ю. Політика адаптації до глобальних змін клімату: досвід країн Європейського Союзу	147
2.15.	Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Парламентські вибори у ФРН (вересень 2017 р.)	152
2.16.	Бессонова М.М. Референдум у Каталонії (жовтень 2017 р.)	155

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

3.1.	Сльозко О.О. МВФ і реформування світової фінансової системи	158
3.2.	Рудяков П.М. Актуалізація двосторонніх відносин між Україною та Республікою Молдова	164
3.3.	Чорногор Я.О. Українсько-молдовські відносини та євроінтеграційний шлях Молдови	167
3.4.	Мхитарян Н.І. Росія – Туреччина: співробітництво та суперництво в Центральній Азії	173
3.5.	Жангожа Р.Н., Мхитарян Н.І. Новий вектор політичного розвитку Туреччини: можливі наслідки для України	181

3.6.	Городня Н.Д. Тенденції економічного розвитку країн Східної Азії у 2013-2015 рр. та інтереси України	188
3.7.	Кудряченко А.І., Гарбар Р.Б. Концептуальні засади політики зміцнення позицій України в країнах Підсахарської Африки	195
3.8.	Пророченко Н.О. Арабська весна та її вплив на стан асоційованого членства з ЄС арабських країн Середземноморського регіону	199
3.9.	Швед В.О. Арабський світ у постреволюційний період: формування нової парадигми розвитку	207
3.10.	Швед В.О. Арабська весна в трансформаційній динаміці й політичному досвіді: між цивілізаційним ідеалом і соціально-економічним ризиком.	213
3.11.	Гуцало С.Є. Доктрина Салмана, короля Саудівської Аравії: реалії і перспективи	217
3.12.	Олійник О.М. Китайська Народна Республіка: «стратегія глобалізації» як напрям посилення міжнародної присутності.	222
3.13.	Васильєв О.А. Роль науки в модернізації Китаю: уроки для України	226
3.14.	Шергін С.О. Нові тенденції на ринку озброєнь Південно-Східної Азії.	232
3.15.	Гуцало С.Є. Альянс Єгипту й арабських монархій в контексті врегулювання кризових ситуацій	245

РОЗДІЛ 4. КРАЇНИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ:

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

4.1.	Васильєв О.А. Вплив глобальних світових процесів на трансформацію пострадянського простору	252
4.2.	Бульвінський А.Г. Ідеологічні засади існування Російської Федерації: значення для України	257
4.3.	Бульвінський А.Г. Особливості сучасних суспільно-політичних процесів у Росії	264
4.4.	Рудяков П.М. Передумови та реалії євроінтеграційного курсу Молдови: досвід для України.	268
4.5.	Добровольська А.Б. Етнічна неоднорідність Молдови та її вплив на проблеми суспільно-політичної трансформації	271

4.6.	Васильєв О.А. Роль Казахстану в суспільно-політичній модернізації країн Євразійського Союзу	278
4.7.	Васильєв О.А. Узбекистан у трикутнику інтересів Росії, Китаю, США	282
4.8.	Цапко О.М. Посилення економічної залежності Туркменістану від КНР: висновки для України	287
4.9.	Васильєв О.А. Використання можливостей науково-технічного прогресу для модернізації соціальних структур у країнах пострадянського простору	290
4.10.	Фомін С.С. Євразійська інтеграція і проблеми модернізації пострадянських країн	296
4.11.	Рудяков П.М. Стратегія європейської інтеграції України та алгоритми її оновлення	300

РОЗДІЛ 5. УКРАЇНА: КОНТЕКСТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН 303

5.1.	Васильєв О.А. Світовий досвід модернізації – уроки для України	303
5.2.	Толстов С.В. Складові позиціонування української дипломатії щодо врегулювання конфлікту на сході України ..	307
5.3.	Ветринський І.М. Стратегічні імперативи для України в контексті регіональних геополітичних трансформацій	315
5.4.	Сльозко О.О. Місце України в транзитному Шовковому шляху ХХІ століття	319
5.5.	Пророченко Н.О. Перспективи українсько-іранського співробітництва у світлі зняття міжнародних санкцій з Ірану	322
5.6.	Кудряченко А.І., Швед В.О. Щодо перспектив співробітництва України з країнами Субсахарської Африки	330
5.7.	Шморгун О.О. Стратегія реформування системи державної підтримки розвитку громадських організацій в Україні	332
5.8.	Метельова Т.О. Міжнародні організації в сучасних умовах: проблеми адаптації і висновки для України	341
5.9.	Бульвінський А.Г., Врадій О.С. Вплив міжнародних організацій на розбудову демократії в Україні	348
5.10.	Солошенко В.В. Роль міжнародних європейських організацій у розбудові демократії і громадянського суспільства в Україні	353

5.11. Миклашук І.М. Вплив міжнародних організацій на оптимізацію відносин у тріаді «особа – суспільство – держава» в Україні	358
5.12. Клименко О.А. Механізми взаємодії міжнародних організацій та організацій громадянського суспільства в Україні та світі	361
5.13. Метельова Т.О. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства: світові тренди та український досвід.	367
5.14. Шморгун О.О. Досвід країн Центрально-Східної Європи для вдосконалення процесу євроінтеграції України	385
5.15. Жангожа Р.Н., Матюшко В.В. Революція гідності та актуальні питання сучасної політики України щодо демократизації суспільства	387

РОЗДІЛ 6. ВЕКТОРИ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ. 390

6.1. Чекаленко Л.Д. Школа дипломатії США: висновки для України.	390
6.2. Ялі М.Х. Сучасний стан та перспективи американсько-російських відносин: український погляд.	400
6.3. Потехін О.В. Україна в зовнішньополітичній доктрині наступного – 45-го президента США	408
6.4. Толстов С.В. Складові координати стратегічного партнерства США та країн ЄС стосовно України	416
6.5. Потехін О.В. До вступу на посаду 45-го президента США Д. Трампа	422
6.6. Потехін О.В. Про зовнішньополітичну стратегію Дональда Трампа	427
6.7. Васильєв О.А. Вплив санкцій США і ЄС на економічну та соціально-політичну ситуацію в Росії	432
6.8. Потехін О.В., Ялі М.Х. Політика США щодо України за президента Д. Трампа: попередні оцінки	436
6.9. Васильєв О.А. Нові тенденції в енергетичній політиці США	440
6.10. Васильєв О.А. Щодо можливості впливу закону США про антиросійські санкції на соціально-політичну ситуацію в РФ.	445

РОЗДІЛ 7. ДЕРЖАВИ І ПРАВО 451

- 7.1. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Судоустрій у Федеративній Республіці Німеччина. 451
- 7.2. Мітрофанова О.О. Судова система Франції 456
- 7.3. Фесенко М. В. Судова система Великої Британії..... 461
- 7.4. Кудряченко А.І., Корсак Р.В. Судова система Чеської Республіки: з досвіду реформування. 471
- 7.5. Бессонова М.М., Городня Н.Д. Особливості судової системи США 474

РОЗДІЛ 8. ІСТОРІЯ СУЧАСНОСТІ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР 482

- 8.1. Розумюк В.М. Проблеми становлення нового світового порядку 482
- 8.2. Ветринський І.М. Сучасні геополітичні виклики міжнародній безпеці 485
- 8.3. Потехін О.В. «Політичний реалізм» як теоретичне підґрунтя «виправдання» Заходом агресії Росії проти України 490
- 8.4. Метельова Т.О. Інформаційна безпека України в контексті європейських здобутків: досвід минулого і завдання на перспективу 496
- 8.7. Бессонова М.М. Проблема збереження культурного суверенітету: досвід Канади 519
- 8.8. Швед В.О. Зміни в геополітичному балансі сил на Близькому і Середньому Сході: висновки для України 524
- 8.9. Гуцало С.Є. Вплив другої хвилі арабських революцій на дестабілізацію безпеки в арабському світі..... 531
- 8.10. Гуцало С.Є. Витоки та сучасний стан кризових осередків на Близькому Сході: на прикладі Ємену 534
- 8.11. Толстов С.В. Мюнхенська конференція з проблем безпеки (17-19 лютого 2017 р.): надії не справдилися 538
- 8.12. Швед В.О. Катарська криза 540
- 8.13. Ялі М.Х. Щодо ядерного конфлікту між КНДР та США. 543
- 8.14. Кудряченко А.І., Потехін О.В. До питання про сучасний стан та перспективи політики нерозповсюдження ядерної зброї ... 546

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ.....552

ПОПЕРЕДНЄ СЛОВО

Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України» протягом останніх років відчутно нарощує наукові розробки з актуальної проблематики всесвітньої історії. Відповідно до Постанови Президії Національної академії наук України «Про впорядкування мережі наукових установ Національної академії наук України» № 165 від 02.07.2014 р., було визначено додаткові напрями дослідницької діяльності Інституту: світосистемні трансформації в умовах глобального розвитку, система міжнародних відносин у контексті планетарних викликів; цивілізаційні зрушення та конкуруючі версії прогресу сучасності; соціально-політичні та інформаційні чинники сучасного світового поступу; вплив геополітичних процесів, міжетнічних та міжконфесійних відносин на міжнародну безпеку; глобалізація та регіоналізація тощо.

Державною установою нині досліджуються тенденції розвитку цивілізаційних процесів в умовах глобалізації, причини, сутність та наслідки глобальних і регіональних конфліктів, концептуальні засади соціально-економічного розвитку транзитивних країн і України. Науковцями Інституту розроблено теоретико-методологічні засади дослідження проблем війни та миру; проаналізовано специфіку гонки озброєнь у ХХ ст., зміст та особливості міжнародної безпеки початку ХХІ ст.; досліджено процеси інтеграції України в міжнародне товариство під кутом зору імплементації міжнародних нормативно-правових засад і стандартів у структуру українських реалій; співмірність українських національних цінностей з культурно-цивілізаційним простором європейської сім'ї народів; вивчено феномен глобальної комунікації початку ХХІ ст. як визначального фактора сучасного світового розвитку; проаналізовано динаміку відносин України з державами, визначеними як стратегічні партнери, обґрунтовано пріоритети у відносинах зі США, країнами ЄС та іншими стратегічно важливими країнами.

Реалізуюючи основні завдання, співробітники Інституту розширюють спектр фундаментальних та прикладних наукових досліджень, проводять координацію наукової діяльності, спрямованої на отримання та використання нових знань у галузі всесвітньої історії, дослідження животрепетних проблем всесвітньо-історичного процесу та цивілізаційного розвитку, вивчення історичних зв'язків України з країнами і народами світу.

У цьому контексті особливо важливою є підготовка нашим Інститутом ексклюзивного доробку – п'ятитомної енциклопедії «Країни світу і Україна», перший том якої – «Країни Північної, Західної та Південної Європи» вийшов друком вже у 2017 році. У цьому томі, як і в наступних чотирьох, висвітлюються закономірності історичного поступу країн Європи та місце українського народу і нашої держави

у світових культурно-цивілізаційних процесах. У фундаментальному академічному виданні автори подають українське бачення всесвітньої історії та місце України в колі держав і народів світу. У кожному томі, кожній статті енциклопедії висвітлюються не лише актуальні дані щодо розвитку держави відповідного регіону, а й подається її історія, еволюція політичної системи до сьогодення, складові економічного зростання з другої половини ХХ ст., історичні зв'язки цієї країни з Україною від давнини й до теперішнього часу, вказуються визначні об'єкти культурно-цивілізаційної спадщини відповідної держави.

Йдучи до свого 25-річчя та зустрічаючи у 2018 році 100-річний ювілей Національної академії наук України, науковий колектив нашої Установи вже кілька років поспіль розробляє інформаційно-аналітичні матеріали, прогнози та пропозиції Інституту для державних органів та владних структур. Виходячи зі стратегічних національних інтересів нашої держави, науковці Інституту докладають багато зусиль для наукового супроводу та імплементації передового досвіду зарубіжних країн у практику державотворення незалежної України. У цю площину слушно лягають розробка рекомендацій для органів державної влади щодо стратегії інтеграції України у світове співтовариство та впровадження передового досвіду країн світу у практику суспільно-політичного і культурного життя країни, зміцнення їх правових засад та нарощування інноваційного розвитку.

Наша установа, тісно співпрацюючи з органами державної влади України, міністерствами і відомствами, веде підготовку аналітичних і прогностичних матеріалів з проблематики міжнародних відносин, взаємин України з країнами світу, вивчення їх досвіду в контексті суспільно-політичного реформування і системної модернізації нашої країни. Широко залучаючи науковців партнерських академічних інститутів та провідних фахівців вітчизняних університетів, Інститут всесвітньої історії в рамках міждисциплінарного наукового дослідження прагне до об'єктивного відтворення ролі й місця України та українського народу в європейському історичному процесі, в сучасних міжнародних відносинах та окреслення потенційних можливостей і перспектив входження нашої держави до спільного простору розвинених демократій. Науковцями Інституту розроблено рекомендації щодо двосторонніх та багатосторонніх відносин з провідними державами світу, пріоритетними партнерами, з країнами і регіонами так званої процвітаючої периферії, окреслено напрями спільної міжнародної активності.

Сталою практикою останніх років є системна діяльність науковців щодо підготовки за результатами відповідних досліджень наукових доповідей та аналітичних записок і передача їх до органів державної влади України як потенційних споживачів наукових розробок. Наукові доповіді «Формування взаємовідносин «особа-суспільство-держава» в країнах Центрально-Східної Європи. Досвід для України» (К.,

2014); «Роль міжнародних організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні» (К., 2015); «Європейська і світова практика досягнення консенсусу та національної єдності: алгоритм для України» (К., 2017) та ґрунтовні матеріали оперативного аналізу Інститут надсилає відповідним комітетам Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів, Раді національної безпеки й оборони, Міністерству закордонних справ України, іншим міністерствам і державним комітетам.

Вельми показово, що науковий збірник аналітичних записок ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» за 2014 – 2017 роки містить більшість із понад 100 науково-аналітичних розробок, надісланих до вітчизняних органів влади, і надає панорамне уявлення про слушні напрацювання науковців, їх хист у з'ясуванні складнощів та викликів, що постали в новітню добу, з якими стикається світова спільнота і наша держава. Практично кожна з цих аналітичних записок містить конкретні пропозиції щодо засад розв'язання тих чи тих проблем державної ваги. В основу відповідних рекомендацій покладено безцінний європейський і світовий досвід, здійснено аналіз і зроблено висновки, втілення у практику яких зараз так потребує Україна.

Уважний читач досить легко співвіднесе видрукувані за відповідними рубриками аналітичні матеріали з існуючими п'ятьма відділами Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»: теорії та методології всесвітньої історії, глобальних і цивілізаційних процесів, трансатлантичних досліджень, історії країн Азії і Африки та історії нових незалежних держав.

Впевнений, що наше видання, присвячене 25-річчю Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України» і 100-річчю Національної академії наук України, справить належний вплив на широкий науковий та політичний загал і допоможе зацікавленому колу читачів виробити власне адекватне бачення можливостей, шляхів, способів та інструментів розв'язання тих чи тих актуальних проблем сучасності, передусім у сфері входження України до світового співтовариства та імплементації кращих надбань зарубіжного досвіду в нашій країні.

Хочеться вірити, що видрукувані матеріали викличуть живий інтерес та стануть у нагоді вітчизняним політикам і дипломатам, а також науковцям – історикам, політологам, фахівцям-міжнародникам, культурологам, філософам та всім, хто цікавиться проблемами розвитку України, її успішного просування на міжнародній арені та формування ефективних стратегій реагування на виклики сучасного світу.

*Доктор історичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
А.І. Кудряченко*

РОЗДІЛ 1.

СВІТОВИЙ ДОСВІД КОНСОЛІДАЦІЇ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

1.1. Кудряченко А.І. Німеччина: повоєнний досвід виходу з кризи і консолідація суспільства

У сучасних умовах значних трансформаційних перетворень на європейському континенті та світі в цілому імперативно затребуваним постає досягнення суспільної консолідації транзитивних країн. Досвід більшості західних демократій підтверджує, що їм притаманний не лише високий рівень соціально-економічного поступу, а й свідоме та відповідальне ставлення громадян, їх об'єднань до розвитку суспільства, дотримання норм політико-правового простору всіма соціальними верствами.

У такій площині важливим є з'ясування складових повоєнної політики Федеративної Республіки Німеччина під кутом зору формування суспільної консолідації. Широковідомий перебіг подій на теренах переможеної і окупованої союзниками антигітлерівської коаліції Німеччини: «Велика трійка» була єдина в тому, що «німецький мілітаризм і нацизм належало викоринити», унеможливити становище, коли Німеччина могла б «становити загрозу для своїх сусідів або для збереження миру в усьому світі». Складовими перетворень для Німеччини були заходи денацифікації, демократизації, демілітаризації та декартелізації суспільного буття. Дієвими кроками на цьому шляху стали: засудження в Нюрнберзі Міжнародним військовим трибуналом у 1946 р. нацистських злочинців, а це означало, що кримінальну відповідальність понесли винуватці і провідники людиноненавистницької політики Третього рейху. Заходи денацифікації стосувалися системи державного управління, юстиції, освіти, управління економікою та всіх інших сфер. У той період у трьох західних окупаційних зонах було засуджено 5025 осіб за військові злочини і злочини проти людяності включно з визнаними винними Міжнародним трибуналом у Нюрнберзі, виконано 486 смертних вироків. У радянській окупаційній зоні кількість засуджених, покарання яких часто виходило за межі правового простору, оцінюється в 45 тисяч осіб. Загальна кількість засуджених за кордоном за нацистські злочини становила близько 60 тисяч осіб.

Політика денацифікації, що була невід'ємним чинником оновлення Німеччини, у кожній з окупаційних зон проходила в різних формах, водночас вона торкнулася кожного дорослого німця. На самому почат-

ку найсуворішою ця політика була, за оцінками сучасних дослідників, у американській зоні, тому що американці самі проявляли особливу наполегливість. Колективно розглядаючи німців як нацистів, західні союзники спочатку навіть заперечували існування антифашистських груп і їх роль у відновленні країни. Такий підхід обернувся тим, що була упущена можливість якомога раніше почати розбудовувати німецьку демократію під проводом місцевого політичного керівництва.

Американці та британці запровадили анкети стосовно виявлення нацистів, у яких було понад 130 обов'язкових причин для відмови німцям у післявоєнній занятості. Для допитуваних існували чотири можливих категорії вини і тільки одна – виправдання. Такі підходи переможців, що здійснювались у різних формах протягом тривалого часу, створювали бюрократичні ускладнення для одночасно нещасних і винуватих і викликали несприйняття у репресованих німців. Досить часто практика комісій з денацифікації викликала протест чи заперечення навіть перевірених антифашистів. Через великий обсяг слідчої роботи спочатку розглядалися найпростіші справи. Проте з початком загострення протистояння і холодної війни зацікавленість до посилення денацифікації відчутно ослабла. Наслідком цього стало те, що чимало обвинувачуваних у тяжких злочинах отримали асиметричні покарання. У силу цих причин, не дивлячись на початкові перевірки, значне число колишніх членів нацистської партії уникли належної кари, і питання власної відповідальності кожен німець вирішував сам зі своїм сумлінням.

В умовах наростаючого протистояння Сходу і Заходу відбувся розкол Німеччини та формування двох ідеологічно відмінних німецьких держав, що протиборствували, – ФРН і НДР. Потреби в кваліфікованих кадрах управлінців і ослаблення вимог денацифікації у західних зонах уможливили те, що важливі посади в Західній Німеччині обійняли навіть колишні нацисти не низової ланки. Однак, у багатьох випадках ці працівники мали кращі навички і досвід, і великою мірою їх прийняття на роботу було більш практичним.

З іншого боку, до уваги часто брався й той факт, що в суворі часи нацизму чимало посад вимагали членства в партії, що примушувало значну кількість німців ставати номінальними нацистами не з ідеологічних міркувань, а через службову необхідність. У перші місяці реконструкції спрямованість переможців на пошук і покарання нацистів створила тривалий конфлікт між потребою збалансування відповідальності і необхідністю рухатися далі. Перше, звісно, мало велике значення для країн-переможців, а друге – для німців, які пережили найжахливішу поразку у своїй історії і опинилися на знайомому перехресті, де ожили спогади про 1918 р. і гіркий період Веймарської республіки, що

проклала шлях до 1933 р. Проте навіть певні застереження щодо «м'якої денацифікації» у західних окупаційних зонах та більш жорсткої – у радянській окупаційній зоні не спростовують значення цих заходів для оновлення суспільно-політичного життя повоєнної Німеччини.

Суттєвим для ФРН через брак професіоналів-управлінців було залучення до державної і політичної системи тих, хто брав участь в управлінні за нацистського режиму, співчував йому чи користувався його результатами. Однак при цьому характерним був повний розрив західнонімецької держави з ідеологією та практикою нацизму в офіційній самоідентифікації ФРН. Іншими словами, «зовнішнє» вивільнення від нацизму за контролю держав-переможців відбулося значно швидше, аніж внутрішнє політико-психологічне. Західна Німеччина мала пройти свій шлях утвердження як ліберально-демократичної держави і суспільства.

Важливим для консолідації Західної Німеччини було врахування зовнішніх та внутрішніх чинників. З посиленням протистояння Схід – Захід колишні союзники з антигітлерівської коаліції по-різному вбачали місце і значення німецької держави. Розкол і створення ФРН, а потім НДР стали рубежем зміни ставлення західних союзників і Москви до відновлюваної державності Німеччини.

Західнонімецькі політичні діячі, прагнучи унеможливити закиди щодо розкольніцьких підходів, відхилили позицію окупаційних структур щодо прийняття Конституції Установчими зборами або Всенародним референдумом, запропонувавши схвалення лише Основного закону як підкреслено тимчасової Конституції. Це зберігало їхню надію на приєднання в майбутньому до тимчасової сепаратної держави і східної зони. Голова зборів К. Аденауер, колишній правлячий обер-бургмістр Кельна, католик і антикомуніст, підписав законопроект, що став законом, про прийняття Основного закону Парламентською радою після ратифікації його земельними ландтагами. А три місяці потому К. Аденауер став першим повоєнним канцлером Західної Німеччини.

Прийняття Основного закону мало особливе значення для справи консолідації суспільства Західної Німеччини. Документ, окрім іншого, закріпив правовий статус німецьких громадян – понад 10 млн. осіб, переселених зі східнонімецьких теренів у відповідності з рішеннями держав-переможниць. Тим самим **державна законодавчо ствердила свою відповідальність за долю всіх своїх громадян** та німців-біженців, переміщених осіб німецької національності, а також членів сімей, нащадків однієї з цих осіб на території Німецької імперії в кордонах, що існували на 31 грудня 1937 р. Така норма додавала морально-психологічних сил кожному шостому жителю країни.

Справі консолідації західнонімецького суспільства повоєнної пори прислужилися й інші норми Основного закону ФРН. Зокрема, були чітко сформульовані принципи соціальної, правової демократичної держави та основні права і свободи як норми прямої дії. Проголошені в ній демократичні засади, соціальні, політичні права і свободи громадян стали опорою в діяльності всіх демократичних сил, вони надихали мільйони людей, ставали основою їх зацікавленого ставлення до оновлення країни.

Політиці суспільної консолідації дієво сприяло формування соціальної **ринкової економіки, що базувалася на принципах втручання держави в економіку шляхом створення рамкових умов для підприємництва** через опосередковане регулювання та контроль, створення широкої системи соціального захисту, забезпечення гідного рівня життя безробітних та непрацевдатних. Політика К. Аденауера дистанціювалася як від крайнього лібералізму, так і від націоналізації економіки. Ще до утворення Західнонімецької держави в західних зонах група експертів під керівництвом Людвіга Ерхарда підготувала проект фінансової реформи, покликаної оздоровити економіку та позбутися величезної маси знецінених грошей. **Грошова реформа 1948 р. в західних зонах мала чітку економічну та соціальну спрямованість.** Вона покінчила з гіперінфляцією, бартерними відносинами та сприяла подоланню дефіцитів. Офіційне співвідношення обміну було встановлено у пропорції 10 рейхсмарок за одну нову німецьку марку (крім того, кожна особа могла обміняти 40 марок за курсом 1:1). Отримати на руки можна було спочатку лише 5 % обмінюваної суми. Після перевірки законності доходів податковими органами видавалося ще 20 %, потім – 10 %. Решта 65 % ліквідовувались. Остаточна квота обміну склала 100 рейхсмарок за 6,5 німецьких марок.

Соціальна складова грошової реформи чітко дотримувалася. Пенсії, заробітна плата, допомоги перераховувалися у співвідношенні 1:1. Але всі старі державні зобов'язання було анульовано. Тим самим було ліквідовано величезну грошову масу. За два дні після початку реформи введено в дію пакет законодавчих актів, що скасовували централізоване планування і звільняли ціноутворення. Одночасно було збережено обмежувальний контроль над цінами на транспортні та поштові послуги, основні продукти харчування, житло. Регулярно публікувалися каталоги так званих «доречних цін», що враховували реальні витрати виробництва і «раціональний прибуток». Була прийнята спеціальна програма «Кожній людині» для забезпечення населення за зниженими цінами вузькою номенклатурою найнеобхідніших товарів. Ерхард наполягав і на збереженні політики щодо припинення крайніх форм монополізму, розвитку системи «держав-

ного підприємництва», що в рівній мірі служитиме інтересам суспільства і особистості.

К. Аденауер прагнув досягти тіснішої прив'язки громадян до молодой республіки за умов становлення соціальної держави. **Тільки протягом першого десятиліття у ФРН було прийнято понад 50 соціальних законів.** Серед них закони про підтримку колишніх військовополонених і демобілізованих, про компенсації «вигнанцям» за спричинені війною втрати, запровадження «економіки співучасті» та вирішення соціальних конфліктів, щодо пільгової реформи акціонерного права тощо. **Соціальному профілю держави сприяли ефективна податкова політика, запровадження потужного майнового податку:** з майна, вартість якого на момент грошової реформи 1948 р. перевищувала 5 тис. марок, оподатковувалося 50 % податком протягом 30 років. Значна увага держави приділялась утвердженню системи соціального партнерства між підприємцями і робітниками, за якої трудові конфлікти вирішувалися без страйків.

В історію ФРН 1950-і роки ввійшли як період «економічного дива», засновником якого був Людвіг Ерхард. Однак повоєнні кризи давалися взнаки, ефективність американської допомоги та й запроваджені реформи давали віддачу не відразу, потрібен був час. За чотири місяці після створення ФРН розпочалась економічна криза, виробництво скоротилося, а число безробітних сягнуло 13,5 %. Коштів бюджету не вистачало, уряд змушений був імпортувати продовольчі товари, окрім того за два роки ФРН зобов'язалася сплатити 3 млрд марок Ізраїлю як компенсацію за злочини проти євреїв у роки нацизму. Але гасло ХДС «Добробут для всіх!» було притягальним і успішним не лише на час виборчих перегонів. Економічна політика Ерхарда перетворила Західну Німеччину на третю за потужністю економічну державу світу. Чинниками піднесення стали: значне розширення зовнішньої торгівлі і вихід ФРН у 1960 р. на друге місце у світі за цим показником; структурна перебудова промисловості та економічна інтеграція до Західної Європи; великий резерв кваліфікованих робітників з числа переміщених осіб тощо. У період становлення республіки ця політика убезпечила її від фінансових та соціальних труднощів, що були причиною багатьох попередніх потрясінь.

Важливо, що, **незважаючи на труднощі, за перші п'ять років заробітна плата зросла на 119%.** Особлива увага приділялась підтримці постраждалих від війни громадян (інвалідам, біженцям та інтернованим), на що в 1948-1953 рр. було виділено 24 млрд марок, у 1951 р. ці витрати складали 36,5 % державного бюджету, а за чотири роки зросли до 42 %. **У 1955 р. біля 20% населення отримувало соціальні виплати,** оскільки більше 1 млн домашніх господарств перебувало за межею бідності у 130 марок на місяць.

Під час війни 25 % всього житлового фонду Німеччини було зруйновано, у великих містах цей показник сягав до 50 %. Для розв'язання цієї проблеми у ФРН було побудовано 500 тис. квартир, з них половина – «соціальних», які віддавалися в оренду за помірковану вартість, що сприяло зниженню соціальної напруги в країні. Проте вже 1960 р. загальна кількість квартир у країні виросла до 16 млн, перевершивши рівень 1939 р., і лише тоді держава відмовилася від розподілу житла, оголосивши про перехід до ринку в цій сфері.

Проведена часткова пенсійна реформа 1957 р., що спиралася на так званий договір поколінь, за яким працюючі вносили частину своєї заробітної плати в пенсійний фонд, справила величезний позитивний вплив. Із цих платежів, середньорічного заробітку, а також внесків підприємців розраховувався розмір пенсії, що називалася динамічною, оскільки залежала від заробітку та стажу роботи. Для робітників пенсія зростає в середньому на 65 %, а для службовців – на 72 %. Ця реформа відчутно вплинула на поліпшення становища широких верств населення, сприяла перемозі партії К. Аденауера на виборах до бундестагу, коли ХДС отримала абсолютну більшість мандатів.

Іншими словами, корпоративно-солідаристська парадигма політики ФРН мала свої результати в багатьох вимірах. Західнонімецьке «економічне диво» стало великим благом, яке розв'язувало багато не лише економічних, а й інших проблем, що постали на зорі сходження ФРН та мали психологічний вимір. Динамічне зростання в перше десятиліття ФРН, неухильне поліпшення становища широких верств громадян за лідерства канцлера К. Аденауера, його харизма, яскраві особисті якості сприяли подоланню німцями стереотипу про авторитетність лідерів лише в уніформі.

Виведення уроків з численних економічних, урядових криз Веймарської доби, коли відбулася зміна 20 урядових кабінетів за 12 канцлерів, уможливило запровадження дієвої системи «канцлерівської демократії». Стабілізуючим чинником став «конструктивний вотум недовіри», за якого відставка федерального канцлера можлива не більшістю голосів «проти» нього, а у вигляді призначення нової особи за наявності більшості депутатських голосів «за» не пізніше, ніж протягом 48 годин. За нової системи правління головною дієвою особою уряду, політичною постаттю країни є федеральний канцлер. Згідно Основного закону, йому належить «директивна компетентність»: саме він визначає, якою має бути внутрішня і зовнішня політика держави, він несе за цю політику особисту та політичну відповідальність.

У відповідності до конституційних положень ФРН, федеральний канцлер обирається бундестагом за пропозицією президента країни, і останній офіційно призначає канцлера. Показовою у цьому відношен-

ні є практика формування загально-німецького урядового кабінету. Члени уряду призначаються федеральним президентом за пропозицією канцлера. Згідно закону члени уряду не повинні бути обов'язково членами парламенту, але за існуючою практикою вони здебільшого завжди є такими. Члени уряду колективно й індивідуально несуть політичну відповідальність перед бундестагом. Суттєвим є й те, що канцлер і уряд спирається на парламентську більшість. Тому уряд завжди має можливість провести своє рішення, наполягти на власному підході.

Грунтовні конституційно-правові норми щодо діяльності політичних партій стали засадничими у формуванні і розвитку партійно-політичної системи, що складає основу парламентської форми правління. Надаючи політичним партіям конституційний статус, Основний закон визначив, що партії сприяють формуванню політичної волі народу і можуть вільно формуватися, а їх внутрішня організація повинна відповідати демократичним засадам. У повоєнні роки під час демократизації суспільства відбулося не лише відновлення політичних партій (Націонал-соціалістична партія була ліквідована), а й формування парламентської платформи їх співпраці. Провідними стали Християнський і Соціальний союзи, Соціал-демократична партія, Вільна демократична партія. Протягом 1945-1949 рр. відбулося ідейно-організаційне оформлення різних політичних партій – спочатку на земельному, а потім і на федеральному рівнях. У 1949 р. на перших виборах до бундестагу 36 політичних партій висували своїх кандидатів, 10 з них пройшли. Політичні партії стали також важливим чинником процесу консолідації західнонімецького суспільства та сходження демократії у ФРН.

Уряд К. Аденауера прагнув обмежити впливи правих і лівих радикалів: 1951 р. за його ініціативою приймається закон про охорону Конституції та подається позов щодо заборони двох екстремістських партій – праворадикальної Соціалістичної імперської та Комуністичної. Конституційний суд задовольнив позов щодо першої в жовтні 1952 р., стосовно другої – у серпні 1956 р. Водночас відбулося зміцнення партій центрристської орієнтації, що засвідчує зростання числа голосів їх виборців: в 1949 р. ХДС, ХСС, ВДП і СДПН разом набирали 72,1%, а в 1961 р. – відповідно 94,3%. Це відбувалося одночасно з процесом вимивання малих партій: число їх мандатів у бундестазі скоротилося з 80 у 1949 р. до 17 в 1957 р. А з 1961 р. вони вже були неспроможні подолати 5% бар'єр.

Змін зазнавало й позиціонування провідних політичних сил країни. Великі партії почали відходити від вузьких ідеологічних позицій у бік більшого прагматизму. Між ними встановлюється, значною мірою, консенсус з головних питань суспільно-політичного устрою. У наступні два десятиліття на рівні парламенту утвердилася трипартійна система: християнських та християнсько-соціальних демокра-

тів, вільних демократів і соціал-демократів. Причому партійні фракції ХДС/ХСС і СДПН перетворилися на провідні політичні сили, що змінювали одна іншу на урядовому олімпі.

Важливим чинником суспільної злагоди та демократичного сходження ФРН постав розвиток громадянського суспільства, коли змін зазнали і пріоритети держави стосовно нього. За оцінкою німецьких фахівців, **саме від міцності зв'язків громадянського суспільства і держави залежить сталість існування демократії**. Для ФРН характерним стало підпорядкування відносин всередині суспільства і між ним та державою нормам загального і рівного права, що сприяло розвитку інститутів громадянського суспільства і ствердженню демократії.

Висновки та рекомендації.

Німецький досвід суспільної консолідації повоєнного періоду може бути цінним для України сучасної доби. Зокрема, такий його складник як концептуально-теоретичні надбання у вигляді корпоративно-солідаристської парадигми політики держави, спроможної мобілізувати широкі верстви суспільства та подолати їх непомірне розшарування. Уся повоєнна практика ФРН 1950-х рр. підтверджує, що **саме корпоративно-солідаристська парадигма політики стала реальною альтернативою як граничному лібералізму, так і крайньому націоналізму та оптимально сприяла відбудові економіки, зміцненню її соціальної спрямованості, оновленню влади та її взаємодії з громадянським суспільством**.

При формуванні системи державного правління законодавець ФРН врахував уроки Веймарської республіки, яка була «демократією без демократів» та в якій гору брали підходи «саморуйнівної демократії». Інституціоналізація «конструктивного вотуму недовіри» голові уряду, запровадження засад системи «канцлерівської демократії», ґрунтовні конституційно-правові норми щодо діяльності політичних партій і громадянського суспільства були ключовими складниками плюралістичної демократії і важливими чинниками зміцнення суспільної злагоди західнонімецького суспільства та запорукою його динамічного розвитку.

Корпоративно-солідаристська модель, її головні засади можуть стати системоутворювальним чинником досягнення консолідації українського суспільства. Адаптація німецького досвіду, врахування уроків вітчизняної практики останнього історичного періоду спроможні обернутися вагомими результатами. Адже такий курс виявився успішним у не менш складний повоєнний період розвитку ФРН, він є вельми перспективним і може стати відповіддю нашої держави і суспільства на сучасну кризу та виклики стосовно успішного сходження в колі європейських держав.

1.2. Кудряченко А.І. Засади суспільної консолідації – досвід повоєнної Австрії

Сучасна Україна у своєму сходженні до сім'ї демократичних націй ще не досягла потенційно можливих та бажаних результатів. Наша країна стикається раз у раз з величезними проблемами та наражається на виклики, що загрожують втратою перспективи поступу. Не применшуючи наявні успіхи входження сучасної України до світового співтовариства, слід з'ясувати реальні важелі виходу з кризи та можливі складові успішного поступу держави і суспільства. Дієвим і корисним має стати звернення до повоєнної практики європейських країн, зокрема й Австрії. Офіційний Відень запровадив таку політику, яка досить швидко дала свої результати, сприяла виходу з повоєнної кризи та, власне, і в наш час випробувань і викликів глобалізації має продовження.

Для тогочасної Австрії першочерговим завданням стало не лише зведення рахунків з минулим, а досягнення суспільної консолідації і національної злагоди шляхом відновлення демократії, формування соціальної економіки та вироблення засад національного корпоративізму. Іншими словами, системоутворювальним чинником подолання кризи в повоєнній Австрії стала суспільна консолідація, що мала відповідну національну специфіку.

Навесні 1945 р. вся територія Австрії була визволена від гітлерівського тоталітарного режиму, і її десять років окупували війська СРСР, США, Великої Британії та Франції. Великі держави-переможниці Другої світової війни, втілюючи в життя спільні рішення трьохсторонньої Московської міжнародної конференції 1943 р. міністрів закордонних справ, виходили із засад відновлення вільної, демократичної Австрійської республіки. На відмінну від Німеччини Австрія розглядалася союзниками не переможеною, а звільненою від німецького нацизму країною. Таке становище забезпечувало від бруталного втручання воєнних властей у перебіг відновлювальних процесів.

Після війни на перше місце висувалося завдання відмежування від Німеччини та зміцнення національної ідентичності. Адже з часу березневого 1938 р. аншлюсу, тобто силового приєднання Австрії до Третього рейху та в період після квітневого референдуму того ж року щодо схвалення цього акту, суспільство зазнало відчутних деформацій. Тут була проведена так звана арізація політичного та господарського життя, радикально змінено управління: спочатку країна була перейменована у Східну провінцію Німеччини, а в 1942 р. поділена на 7 адміністративних округів. Загалом тогочасна влада спиралася на місцеві кадри, за роки аншлюсу близько 700 тис. австрійців поповнили лави нацистської партії, до вермахту та інших військових формувань було призва-

но 1,3 млн осіб. Гітлерівський режим прагнув за Віднем і Зальцбургом зберегти пріоритет центрів «арійської культури», до 1945 р. на території Австрії існувало 49 концтаборів. Водночас 35 тис. австрійських німців загинуло в боротьбі руху Опору в гестапо та концтаборах.

Зі звільненням Австрії постали непрості задачі відновлення державності, подолання нацистського минулого і оновлення засад суспільно-політичного розвитку та пошуку відповідного місця серед країн Європи і світу. Уже 27 квітня 1945 р. було проголошено відновлення вільної і незалежної Австрії та створено Тимчасовий уряд на чолі з першим канцлером Першої Республіки К. Реннером. А 1 травня 1945 р. уряд оголосив, що відновлюється чинність Конституції 1920 р. з поправками 1929 р. (вона діє до цього часу.) Серед численних проблем початку повоєнного часу доволі ускладнюючими були потреби облаштування 1,6 млн біженців і так званих «переміщених осіб» з числа етнічних німців Сходу Європи та наступне повернення біля 0,5 млн австрійських військовополонених. Повоєнна Австрія пережила непрості часи десятирічної окупації союзниками своєї території, але провела відновлення демократичних засад розвитку, денацифікацію, відповідні економічні та соціальні реформи.

Консолідації австрійського суспільства повоєнного періоду добре прислужилася діяльність відновлених політичних партій довоєнної доби та проведення 25 листопада 1945 р. за сприяння окупаційних властей парламентських виборів. Показово, що у виборах було заборонено брати участь колишнім членам нацистської партії. Стійкість та рівень політичних симпатій довели підсумки голосування: австрійська народна партія (АНП) отримала 49,6 % голосів, соціалістична (СПА) – 44,6 % та комуністи (КПА) отримали 5,4 %. За цими результатами було сформовано коаліційний уряд на чолі із Л. Фіглем – лідером АНП. Уряд складався з представників усіх трьох партій, комуністи були в ньому по 1947 рік. Вісім з одинадцяти міністрів в роки нацизму брали активну участь у русі Опору, це забезпечило уряду необхідне суспільне визнання. У підсумку дані складові (разом з відповідною підтримкою військової окупаційної влади чотирьох держав) сприяли уникненню національного розколу, який довелося пережити повоєнній Німеччині.

Під наглядом окупаційних властей була проведена **денацифікація суспільно-політичного життя країни**. Тимчасовий уряд Реннера заборонив діяльність нацистської партії та її дочірніх організацій. Усі члени цієї партії мусили зареєструватись у місцевих органах самоуправління. Чисельність забороненої партії на той час становила понад 500 тис. осіб, які були позбавлені частини громадянських прав, їх подальшу долю вирішували спеціальні комісії. Досить ретельно піддавалися перевірі так звані «нелегали», тобто ті партійці, які були членами ще до

аншлюсу 1938 р. Їх кількість складала близько 100 тис. осіб. Вагомим результатом денацифікації стало усунення з керівних посад практично всіх нацистів. Більшість із них понесли різного ступеня стягнення та були направлені на виправні роботи. А 13 тисячам осіб особливі суди винесли вироки, 43 з них – смертні. В основному це були особи, винуваті у воєнних злочинах, високопосадовці режиму, а також ті, які служили охоронцями концтаборів, таємними агентами гестапо тощо.

Слушними для справи досягнення національної та суспільної злагоди стали засади так званої **пропорційної демократії**. Вони запроваджувалися згідно коаліційної угоди СПА та АНП щодо розподілу не лише урядових ключових посад після перших повоєнних парламентських виборів, а й відповідно до федерального пропорційного співвідношення розподілялися місця при формуванні земельних урядів та органів місцевого самоуправління. Ці засади уособлювали характерні риси всієї повоєнної політичної системи Австрії. Також символом спадкоємності минулої і нової влади в Австрії стало обрання 20 грудня 1945 р. К. Реннера першим президентом Другої республіки Австрії.

Важливим стало обрання та дотримання офіційним Віднем засад соціально-ринкової моделі повоєнного розвитку країни. Так, не дивлячись на нав'язування ззовні неоліберальної моделі, яка спиралася на ідеї австрійця Ф. Гайека («щоб розподіляти, необхідно спочатку заробити»), повоєнна **Австрія зберегла і розвинула національні традиції соціально орієнтованої економічної політики**. Новий уряд країни провів націоналізацію підприємств, що належали представникам нацистського режиму, а також окремих галузей чи важливих підприємств. Так, з метою повернути державі німецьку власність, 26 липня 1946 р. парламент прийняв відповідний закон про націоналізацію трьох великих банків, підприємств гірничодобувної і важкої промисловості. Представники АНП пішли на такий крок, хоча ці заходи традиційно ототожнювалися з наступом соціалізму. Але то був захід, спричинений не в останню чергу прагненням зберегти потужності для держави і суспільства на противагу зазіханням радянської окупаційної влади. Наступний закон про націоналізацію стосувався енергетичного сектору. Він був ухвалений 26 березня 1947 р. У Союзній контрольній раді представники СРСР ветоували ці закони. Тому вони спочатку, до 1955 р., були чинними лише поза радянською окупаційною зоною. У влади Австрії та Управління радянським майном в Австрії були й інші розбіжності. Водночас саме націоналізація крупних підприємств та важливих галузей господарства сприяли тому, що австрійська держава стала відігравати вирішальну роль в управлінні економікою. Доля націоналізованих підприємств в економіці Австрії була значно вищою, ніж у інших країнах континенту, що не ввійш-

ли до сфери впливу Радянського Союзу. Загалом же проведена націоналізація дозволила не лише запобігти репараціям, а й вирішити чимало соціальних задач, значно пом'якшити соціально-економічну напругу в суспільстві.

Угода щодо включення Австрії до сфери дії плану Маршалла, підписана 2 липня 1948 р., стала дієвим поштовхом до запуску ринкових механізмів. Протести СРСР не мали особливого впливу на тогочасний уряд Австрії, хоча це затягувало терміни підготовки мирного договору. Згідно плану Маршалла, тобто допомоги США, Австрія отримала біля 1 млрд. американських доларів, що в перерахунку на душу населення становило у сім разів більше, аніж ФРН. Іншим чинником економічного зростання стало й формування стабільної грошової системи на основі прийнятого 18 листопада 1948 р. закону про грошову реформу.

Націоналізація низки крупних підприємств та окремих галузей австрійської промисловості привели до того, що держава стала відігравати вирішальну роль в управлінні економікою. Віднині не господар-власник, а чиновник-управлінець володів останнім словом при вирішенні ключових питань. У силу цього посади менеджерів крупних державних підприємств певний період були предметом гострої політичної боротьби. Тому започаткування з 1949 р. розподілу цих посад на засадах тієї ж «пропорційної демократії» стало позитивним явищем і виходом зі складних ситуацій.

Суттєвим чинником формування соціального ринкового господарства в повоєнній Австрії були розвиток та зміцнення партнерських відносин між трудом і капіталом. Федеральна палата працюючих, створена ще в 1920 р., у повоєнні роки відновила діяльність і значно розширила свої повноваження. Вона стала включати всіх австрійців, які працювали за наймом, – державних службовців та зайнятих на приватних підприємствах. Аналогічні палати об'єднували селян, осіб вільних професій, працівників торгівлі, представників малого, середнього та крупного бізнесу. Згідно прийнятого тоді законодавства, яке чинне й до цього часу, федеральні палати покликані захищати інтереси своїх членів, а також брати участь у виробленні стратегії розвитку народного господарства всієї країни.

Суттєвий внесок у формування системи соціального партнерства внесли **профспілки**. Щоправда, на відміну від палат працюючих, членство у них було добровільним. Водночас і тут відбулися зміни: якщо у Першій республіці міжвоєнного періоду на загальнодержавному рівні налічувалося 57 профспілкових організацій, то 1945 р. було створено єдиний об'єднаний центр захисту інтересів робітничого класу. Ним стало Австрійське об'єднання профспілок (АОП). Наступного року підприємці також об'єдналися у Федеральну промислову палату (ФПП).

З 1947 р. профспілки і підприємці за посередництва держави почали укладати щорічні угоди про тарифи і ціни, щоб спільними зусиллями зупинити закручення спіралі інфляції. **Соціальний компроміс став витіснити зі свідомості робітників традиції та підходи класової боротьби.** Нові умови та засади виправдали себе вже досить скоро: під час осіннього страйку 1950 р. Саме тоді комуністи закликали робітничий клас, всіх працюючих вийти на демонстрації проти узгодженої четвертої угоди про тарифи та ціни. Однак АОП, яке підписало угоду, не підтримало ці войовничі заклики, і жовтневі виступи робітників та службовців були останніми того періоду становлення тристоронньої системи партнерства. В умовах загострення холодної війни гору взяли конструктивні підходи та формування суспільної думки у напрямі досягнення компромісу й відмови від можливого протистояння.

З висоти часу легко виокремити помітну роль і значення діяльності провідних політичних партій у напрямі досягнення суспільної консолідації. На відміну від повоєнної Німеччини, в Австрії по завершенню війни перед державою та суспільством не стояла проблеми так званого «часу нуль» чи завдання «нового початку» національної історії. Проблема Альпійської країни скоріше полягала в необхідності удосконалення державного механізму, системи правління Першої Австрійської республіки. Проте керівництво КПА запропонувало розробити нову конституцію, яка б враховувала негативну практику 1930-х років. Але ж інші, більш впливові народна та соціалістична партії цю пропозицію не підтримали. Більше того, саме **СПА та АНП свідомо взяли на себе зобов'язання уникати взаємних нападок, образливої критики.** Досить суттєвим на шляху пом'якшення політичних уподобань та практики стала відповідна цензура та контроль окупаційних властей за видавничою справою, за пресою та іншими засобами масової інформації. Реальністю було те, що політична цензура зберігалася аж до 1955 р., до часу виводу окупаційних формувань та отримання Австрією державного суверенітету.

У справі унормування політичного життя партій та суспільства відповідне значення мали законність, неконфронтаційність та навіть толерантність ставлення до більш радикальних течій у перші повоєнні роки. Скажімо, до комуністів в урядових структурах та різних органах влади ставилися з повагою та інколи з певними застереженнями. А 21 квітня 1948 р. був прийнятий закон про амністію рядовим нацистам, який заторкував 482 із 524 тисяч колишніх членів цієї партії. Голоси і симпатії цих людей, які часто відчували себе вигнанцями, завойовував створений наступного року «Союз незалежних». До його складу ввійшли колишні прихильники правих партій, які виражали невдоволеність закулісним розподілом влади поміж СПА та АНП. Од-

нак «Союз незалежних», навіть маючи на початку понад 10% підтримки виборців, не зміг підірвати систему «пропорційної демократії».

Знаковими підходами стали позиції двох найбільших партій – АНП та СПА, які проголосили себе народними і виявляли неабияку зацікавленість у політичній стабільності, не меншу, ніж окупаційна влада союзників. Подолавши профіль двох непримиримих ідеологічних таборів, соціалістична та народна партії стали дієвим центром політичного життя та суспільно-політичного розвитку країни. Показовим підтвердженням цього стало те, що протягом перших десяти років повоєнного розвитку, існування Другої республіки змінилося лише три уряди. Натомість у період 1919 – 1929 рр. – по чергово діяли одинадцять урядів. Виведені і засвоєнні уроки з минулої практики лідерами цих партій мали велике значення для подолання проблем і викликів, що стояли перед тогочасною Альпійською республікою. Показово, що ці уряди мали характер «великої коаліції» та сприяли пошуку не лише компромісів, а й досягненню суспільного консенсусу. Парламентські вибори 1949 і 1953 рр. не внесли відчутних змін до розстановки політичних сил країни. У квітні 1953 р. Фігля на посаді федерального канцлера Австрії змінив його колега по партії Ю. Рааб, який вважався майстром компромісів та примирення. А сам Фігль, символізуючи спадкоємність кадрової політики «пропорційної демократії», залишився міністром закордонних справ Австрії.

Звісно, що в суспільному та економічному поступі Другої республіки були і складні проблеми та труднощі, навіть перегини. Серед останніх були, наприклад, певні складники в політиці подолання поглядів прихильників минулого силового аншлюсу з Німеччиною і примусова «австріфікація». Остання давала роботу чималій кількості чиновників; на підтримку національного фольклору, кінематографа виділялися значні кошти, а ефективність їх використання була далеко не завжди високою. Навіть рідна мова в австрійських школах певний період часу перестала називатися німецькою.

Австрійське суспільство мало заповнити ідеологічний вакуум, залишений роками нацистського панування. Традиційні цінності, які сповідувала церква, зберігали своє значення в сімейному житті та в сільських общинах, але не могли претендувати на роль інтегруючої політичної сили: відчуження між церковними ієрархами і простими прихожанами зростало. Адже перші трималися за застарілі догмати, а другі вимагали покаяння та рішучого оновлення. За таких умов політичний католицизм мусив діяти через соціал-християнські групи Народної партії.

У повоєнні роки постали задачі **відновлення історично значущих будівель** Собора Святого Штефана, Державної опери, Бургертеа-

тру та інших. У повоєнні роки стали також проводитися різнопланові фестивалі, покликані стати символами відродження австрійської ідентичності. До цього додалися відповідні кінофільми з образом успішного «австрійця» та в подальшому спортивні досягнення. Проте навіть у середині 1950-х лише 49 % населення усвідомлювали себе окремою нацією, тоді як 46 % відчували себе німцями.

Суттєву роль у зміцненні власної особливої ідентичності кількох поколінь австрійців відігравали засади нейтрального статусу держави. Ці засади базувалися на однозначних положеннях Державного договору від 15 травня 1955 р. про відновлення незалежної та демократичної Австрії. Договір поклав край окупації та сприяв прийняттю відповідного Конституційного закону від 26 жовтня того ж року про її постійний нейтралітет.

Важливо, що виваженість провідних політичних сил повоєнної Австрії щодо розв'язання тогочасних політичних проблем мала позитивні впливи і на розвиток всього народногосподарського комплексу. Очільники держави, провідні політичні сили раціонально підходили до приватизації та проведення економічних реформ. Реальністю стали порівняно швидке відновлення економічного розвитку та наступні десятиліття зростання, за якого Австрія була справедливо віднесена до числа країн «економічного дива». Так, з початку 1950-х валовий внутрішній продукт зростав більше, аніж на 5 % у рік, станом на 1960 р. обсяг промислового виробництва утричі перевищив довоєнний рівень, а шилінг став вільно конвертованою валютою. Безробіття різко знизилося, у міста у пошуках заробітку направлялася сільська молодь. Одночасно Австрія утвердилася на європейському ринку як постачальник високоякісної сільськогосподарської продукції – сиру, ковбасних виробів, марочних вин.

У десятиліття періоду «економічного дива» в Австрії в полі зору перебували проблеми **вирівнювання розвитку окремих регіонів, створення сучасної транспортної та енергетичної інфраструктури**. Значна увага приділялася розвитку науки, культури, туристичної галузі. Кожен із цих напрямів мав відповідні результати, і це в цілому сприяло консолідації суспільства відновленої Другої Альпійської республіки – Австрії.

Висновки та рекомендації.

Австрійський досвід суспільної консолідації повоєнного періоду може бути цінним для України сучасної доби. Зокрема, такі його складники як концептуально-теоретичні надбання у вигляді корпоративно-солідаристської парадигми політики держави, заходи подолання тяжкої кризи та відновлення життєздатності держави, її демократич-

них інститутів і успішного поступу може бути затребуваним у нашій країні. Дух і політика корпоративізму в Австрії повоєнної доби прислужилися подоланню тяжких наслідків гітлерівського владарювання, випробовувань за умов окупації та досягненню національної злагоди і зміцненню національної ідентичності. Уся практика Австрії повоєнного періоду підтверджує, що **саме корпоративно-солідаристська парадигма політики стала реальною альтернативою попередньому устрою та оптимально сприяла відбудові демократичних інститутів, економіки, зміцненню її соціальної спрямованості, налагодженню взаємодії держави із громадянським суспільством.**

При формуванні системи державного правління Австрією були враховані уроки Першої республіки, отримали поширення практика «пропорційної демократії», толерантного ставлення до політичних опонентів та конструктивізм трьохсторонньої системи соціального партнерства. Інституціоналізація діяльності політичних партій і громадянського суспільства були ключовими складниками плюралістичної демократії і важливими чинниками зміцнення суспільної злагоди австрійського суспільства та запорукою динамічного розвитку Альпійської республіки.

Корпоративно-солідаристська модель, її головні засади можуть стати системоутворювальним чинником досягнення консолідації українського суспільства. Адаптація австрійського досвіду, врахування уроків вітчизняної практики останнього історичного періоду спроможні обернутися вагомими результатами. Адже такий курс виявився успішним у не менш складний повоєнний період розвитку Австрії. Цей досвід, повоєнна практика Австрії надто важливі для України – як держави, так і суспільства. Вони можуть бути затребувані у справі досягнення національного консенсусу, а розв’язання цієї проблеми спроможне мати рушійне значення у подоланні нинішньої кризи і викликів та виходу країни на стійку траєкторію зростання.

1.3. Шморгун О.О. Досягнення національної єдності: французька модель

Франції, як і Україні, довелося пройти через довгі історичні періоди граничної соціально-економічної і політичної нестабільності, на тлі яких відбувався процес модерного націотворення. Унаслідок запізненого розвитку, Франція неодноразово втрачала значну частину національного суверенітету: двічі у XIX ст. (розгром Першої і Другої імперій), потім під час Другої світової війни; а вже в другій половині XX ст. країна опинилась на порозі загальнонаціональної кризи і громадянської війни. Виразні паралелі в історії Франції й України спричиня-

ють необхідність дослідження механізмів національної консолідації Франції та можливостей застосування нашою країною французького досвіду державотворення.

Унаслідок затримки у своєму суспільно-історичному розвитку національна ідея у Франції формувалась у двох начебто взаємно несумісних радикальних формах, кожна з яких лежить в основі певної моделі державного і суспільного ладу, який легко набував екстремістських проявів, що приводило до соціального катастрофізму. З першою формою пов'язані консервативно-авторитарні моделі французького націоналізму (від Бодена і де Мейстра з його програмним твором «Монархія» до «інтегрального націоналізму» Ш. Морраса), у тому числі концептуальні засади бонапартизму; з другою – ліворадикальні популістські моделі, починаючи від ідей Л. Сен-Жюста і М. Робесп'єра і закінчуючи Ж. Мішле, Е. Ренаном, П. Прудомом, французькими соціалістами-утопістами і революційним синдикалізмом Ж. Сореля. Саме руссоїстський тип націоналізму надихав ідеологів Французької революції, а згодом і Паризької комуни, причому яacobinська диктатура і антидержавний виступ комунарів у 1871 р. високо оцінювались революціонерами всіх часів, включаючи К. Маркса та В. Леніна.

Особливо ж гострі дискусії точаться навколо історичного досвіду П'ятої французької республіки, творець і перший президент якої Ш. де Голль ніколи не приховував своїх націоналістичних переконань. Ціла низка сучасних західних політологів (Ф. Бенетон, Д. Кола, К. Флад, Ф. Фукуяма) оцінюють режим де Голля як популістський, що базувався на відвертих міфах архаїчного націоналізму і мало не расизму.

Усе це дуже важливо врахувати, оскільки видатні представники українського державницького націоналізму В. Липинський, М. Сціборський, Д. Донцов, Ю. Липа, Л. Ребет та ін. перебували під величезним впливом класиків французької консервативної політичної теорії і практики державотворення – де Мейстра, Гобіно, Лебона, Г'юйо, Морраса, Сореля. Водночас саме правителі бонапартистського типу завжди приділяли велику увагу легалізації своїх режимів, прагнучи отримати так званий мандат на використання народного суверенітету.

Визнаючи державотворчу авторитарну традицію часів Бодена, відстоюючи інтереси Франції у боротьбі з компрадорськими проявами часів III Республіки («республіки двохсот сімей») і її спадкоємиці – IV французької республіки, Ш. де Голль, подолав важку політичну кризу і запровадив систему так званого дирижизму, завдяки якій було здійснено «економічне диво». При цьому він спирався на максимальну національну консолідацію як основу своїх реформ. **Завдяки базованій на національній консолідації потужній соціальній базі одночасно з реформуванням влади відбувалося й становлення на-**

ціональної економіки корпоративно-солідаристського типу, пізніше покладеної в основу деґоллівської «системи участі». Цей процес проходив як поступова кристалізація моделі соціальної держави, що забезпечувалася завдяки активному банківсько-акціонерному стимулюванню економічного розвитку, підтримці антипротекціоністського курсу вільної конкуренції з одночасним збереженням галузевої корпоративної олігополії, що уже за часів Наполеона III призвело до потужного економічного ривка. Пізніше цей досвід був перейнятий Бісмарком і згодом застосований при створенні французького та німецького «економічних див» і навіть так званого конфуціанського капіталізму в Японії.

У протилежному політичному таборі перебували соціалісти-народники – М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, Леся Українка, В. Винниченко, які, переживши захоплення Марксом, розвивали свої погляди на національне єднання у формі громадянства з оперттям на традиції руссоїзму, згодом розвинуті французькими соціалістами-утопістами, а ще пізніше – представниками так званої культурно-історичної школи та французького солідаризму. Ця модель виходить з того, що держава є повноцінною нацією – особливою спільністю найбільш креативних людей, громадян не за паспортом, а за покликанням, об'єднаних у комуни (громади) ще до того, як склалася «владна вертикаль». Уже Руссо зазначав, що вся конструкція модерної держави має спиратися на комуни – позаполітичні осередки соціальності, що складаються добровільно на основі міжособистісних стосунків і функціонують за принципами прямої демократії. Звідси й величезна роль, яка надається комунам у Першій (1791) і Другій (1793) конституціях французької республіки.

У знаменитій преамбулі «Декларації прав людини і громадянина» завдяки ідеї національного суверенітету наповнюється реальним змістом гасло Французької революції – «свобода, рівність, братерство». Зокрема, в першому пункті цього видатного документу можна прочитати, що «закон є виразом загальної волі», а також що «метою всякого політичного союзу є збереження природних і невід'ємних прав людини. Права ці суть: свобода, власність, безпека і опір гнобленню». Також дається визначення індивідуальної свободи: «свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншому; таким чином здійснення кожною людиною її природних прав не має інших меж, крім тих, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами». Причому підкреслюється, що «ці межі можуть бути визначені тільки законом». Але згідно Статті 3. «Джерело всієї верховної влади завжди є в нації. Ніяка установа, ніяка особа не може здійснювати влади, яка не походить прямо від нації».

Слід підкреслити, що саме завдяки цим світоглядним установкам Франція стала еталоном політичної нації-держави, на основі якого в подальшому формувались інші європейські держави, починаючи з Іспанії, Італії, Німеччини і закінчуючи Польщею та Україною.

Важливо зазначити, що обидві французькі концепції націоналізму як вищої форми політичного представництва попри свою позірну протилежність є радше двома боками однієї медалі, аніж протилежними моделями модерного державотворення, і на практиці вони поєднувалися. В історії ж української державності через нездатність об'єднати державницький і громадівський типи модерного націоналізму за часів національно-визвольної революції 1917-1922 рр. не спрацювала жодна з вищезгаданих концепцій національної консолідації. Навпаки, непримиренний конфлікт між цими двома націоналістичними ідеологіями унеможливив порозуміння між Центральною Радою і Директорією та гетьманатом П. Скоропадського.

Висновки та рекомендації.

1. В оцінці доби модерного націотворення в Україні необхідно припинити протиставлення державницької моделі Центральної Ради та Директорії гетьманату П. Скоропадського, яке все ще має місце в науковому, освітньому і державницькому середовищі. Необхідно взяти до уваги, що подібно до французької інтелектуальної історії найвидатніші соціально-національні мислителі України як державницького, так і громадівського спрямування в традиціях конструктивного напрямку французького націоналізму тяжіли до **діалектичного синтезу патріотично забарвлених авторитаризму і спільнотності на ґрунті оптимального для швидкої модернізації і в наш час корпоративно-солідаристського суспільного ладу.**

2. Відповідно, потрібно враховувати, що попри традицію протиставлення української народницької і державницької думки, між «націократією» М. Сціборського, «класократією» В. Липинського, «національним солідаризмом» Й. Бойдуника, «громадівством» і «етичним, народницьким, християнським соціалізмом» М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка, «комунітаризмом» М. Бердяєва, «колектократією» В. Винниченка також існує базовий системний зв'язок, зумовлений спільним розумінням національної консолідації як основного каталізатора соціально-економічного, політичного і духовного розвитку.

3. Дуже важливою є теорія і практика французького націоналізму в усвідомленні принципової залежності реалізації будь-яких антикризових моделей влади і економіки від рівня національної консолідації і свідомості громадян, яка є необхідною передумовою у повному сенсі самовідданої праці. Виходячи з цього, нескінченні теревені

в українських ЗМІ щодо необхідності форсування якихось реформ нічого не варті за ситуації стрімкої втрати не тільки національної, а й етнічної ідентичності і менталітету як титульного українського етносу, так і російської та інших національних меншин. Це ж саме, на жаль, стосується і сучасних європейських країн, включаючи і саму Францію.

4. Отже, **націоналізм у його класичному й конструктивному сенсі не зводиться лише до однієї, тим більше маргінальної, політичної ідеології або партійної програми т. зв. правого спектру, як це сьогодні практично має місце в Україні. У державі, здатній на масштабні комплексні реформи, він має бути базовим принципом життя і формою світогляду як мінімум найбільш креативного «ядра» нації.**

5. На шляхах забезпечення національної консолідації як умова створення соціальної бази реформ україн **актуальним є запровадження базових концептуальних засад деголлівського президенталізму авторитарно-націоналістичного типу як мобілізаційного антикризового типу влади.** Для чого необхідна реальна політична реформа і зміни української Конституції з метою створення антикризової моделі президентської влади, що спирається на систему не просто місцевого самоврядування, а повноцінних, заснованих на принципах національного солідаризму, громад.

6. У контексті євроінтеграційних прагнень і перспектив України потрібно брати до уваги, що найбільш імовірною моделлю виходу ЄС зі стрімко наростаючої кризи може стати модернізація Євросоюзу на основі принципів Європи Вітчизн, яку відстоював де Голль, котрий справедливо ув'язував процес інтеграції Європи з принциповою зміною нинішнього загальносвітового стадіально-формаційного тренду. І в цьому плані стрімке зростання національних рухів в ЄС, і насамперед у Франції, не можна оцінювати лише як ситуативний «праворадикальний екстремізм».

7. Не можна ігнорувати і потенційні загрози, зумовлені все більш масштабною імміграцією до ЄС, а в перспективі і до України, фундаменталістські налаштованих потоків мігрантів з агресивно-споживацькими настроями. Сьогодні у постдеголлівській Франції ведуться активні дискусії щодо оптимальних шляхів вирішення цієї вже загальноєвропейської проблеми. Суперечки точаться між прихильниками так званих асиміляційного і інтеграційного підходів, обидва з яких фактично є нічим іншим як капітуляцією перед фундаменталістським етноцентризмом, що руйнує національну єдність у країні, яка створила класичну модель держави-нації. Адже вирішення проблеми полягає не в механізмі дозування несумісної з європейською світською і секуляризованою ідентичністю навали, а у відновленні в усіх країнах ЄС суспільного ладу національно-мобілізаційного і водночас інноваційного типу.

1.4. Толстов С.В. Досвід національного примирення в Іспанії

Процес переходу Іспанії від репресивно-авторитарного режиму до сучасної багатопартійної політичної системи вважається одним з найбільш вдалих прикладів «третьої» хвилі глобального процесу демократизації. Зміна форми правління та політичні реформи в Іспанії стали можливими в результаті досягнення «національної злагоди» – узгодження низки принципових компромісних рішень у процесі переговорів між урядом і лідерами провідних політичних партій. Такий механізм закритих переговорів під патронатом короля Хуана Карлоса I забезпечив мирні та поетапні політичні зміни (ухвалення проектів реформ, закріплення нових принципів у конституції 1978 р. та в законодавстві).

В основу «загальнонаціонального примирення» в його іспанському варіанті було покладено **принцип «національної злагоди» – політичного порозуміння між основними групами політичних інтересів на етапі переходу від авторитарної диктатури до багатопартійної демократії** в період 1976-1982 рр.

Між іспанськими політиками 1970-х – початку 1980-х рр. було чимало питань, що викликали гостру й принципову ворожнечу. Сукупні людські втрати в громадянській війні 1936-1939 рр. становили близько 450 тис. осіб – з них 320 тис. – прибічників республіки і 130 тис. націоналістів. Понад 500 тис. республіканців емігрували. 135 тис. прибічників республіканського уряду були розстріляні або померли у в'язницях. При владі Ф. Франко іспанська опозиція підлягала системним репресіям (заборона опозиційних організацій, арешти, страти). Понад 300 тис. колишніх учасників республіканського руху були засуджені до примусових робіт, включно з будівництвом меморіалу «Долина полеглих» у Гвадаррамських горах за 58 км від Мадрида, яке тривало в 1941-1958 рр.

Утім, досвід Іспанії вважається одним з найуспішніших прикладів транзиту від авторитаризму до демократичної форми правління. **Іспанська модель переходу до демократії визначається як кооперативна і «діалектична»**. Її зміст полягає у поступовій та послідовній лібералізації політичного устрою, контрольованому демонтажу інституціональних атрибутів попередньої системи та копіткому впровадженні нових форм і процедур функціонування державної влади. Цьому сприяли **використання механізмів прямої демократії** (референдуми), конструктивні форми опозиційної діяльності (перетворення провідних опозиційних партій з антисистемної сили на внутрішньосистемну) за обмеження та нейтралізації антисистемних політичних течій.

Слід відзначити поступовість та «поетапність» реформ, ініційованих частиною правлячих кіл та свідомо підтриманих опозицією і зу-

мовлених потребами модернізації країни, якій свого часу завадили соціальні експерименти лівих республіканців, військовий заколот і громадянська війна 1936-1939 рр.

Чинники, що сприяли загальному успіху міжпартійних переговорів:

– Ідею примирення висловив диктатор Ф. Франко у своєму заповіті та схвалив єпископат католицької церкви, який визнав свою провину за підтримку репресій.

– Велике значення відігравав позитивний приклад розвитку країн Західної Європи. Успіхи економічної інтеграції західноєвропейських країн доводили переваги ліберально-демократичного устрою та інституту правової держави, що посилювало наміри прискорити «входження» Іспанії до Європейського Економічного Співтовариства.

– Здійснення реформ виглядало можливим лише через досягнення низки компромісів, можливих лише за свідомої стриманості підходів з боку керівництва провідних політичних угруповань, включаючи опозиційні партії.

– Важливу роль відігравав король як глава держави, канцелярія якого брала участь у плануванні реформ. Патронат короля щодо процесу переговорів сприяв усвідомленню їх учасниками загальної мети, що полягала в забезпеченні глибокого реформування державного та політичного ладу.

– Усвідомлення уроків минулого потребувало уникнення максималізму, який провокував зіткнення протилежних інтересів та використання насильницьких методів. Глибокі політичні зміни, що передбачали діалог з чітко окресленого кола питань, вимагали співпраці між провідними партіями, що й становило сутність «загальнонаціонального порозуміння».

В іспанській політичній літературі подекуди критично розцінюється доцільність застосування поняття «примирення» до реформ кінця 1970-х – початку 1980-х рр. Адже **зміст переходу до демократії становила не реабілітація страчених і засуджених республіканців, а створення умов для подолання й подальшого уникнення конфронтації та викорінення насильства як засобу реалізації політичних і соціальних цілей.** В 1975-1978 рр. реформи уникали суттєвої ревізії правових норм часів франкізму, однак базувалися на тих можливостях, які надавало тодішнє чинне законодавство. **Політична лібералізація та перегляд норм законодавства мали поступовий, однак цілеспрямований і конструктивний характер.**

Головні етапи процесу політичних реформ:

1. На початковому, першому етапі уряд К. Аріаса Наварро (грудень 1975 р. – червень 1976 р.) обмежився частковою лібералізацією політичної

системи. Принципове значення мали прийняття військовими присяги на вірність королю та схвалення закону про право на політичні асоціації, який дозволяв створення нових політичних партій і профспілок.

2. Другий етап (червень 1976 р. – червень 1977 р.) пов'язаний з діяльністю уряду А. Суареса, який виступив у ролі основного суб'єкта законодавчої ініціативи. Основні політичні завдання стосувалися підготовки та проведення парламентських виборів, що мали забезпечити прискорення реформ. Законопроект «Про політичну реформу» (проголошення суверенітету народу, непорушність прав людини) дістав підтримку на референдумі.

3. Третій етап (червень 1977 р. – грудень 1978 р.) розпочався після парламентських виборів і тривав до впровадження демократичної конституції. Основними завданнями цього етапу були зміцнення режиму представницької демократії, розробка та затвердження демократичної конституції країни, підготовка адміністративно-територіальної реформи, визначення зовнішньополітичних пріоритетів. План подальших політичних реформ (план Монклоа) був затверджений учасниками «круглого столу» 8-9 жовтня 1977 р. Проведені консультації та їх рішення («пакти Монклоа») визначили рамки й напрями політичної співпраці між правоцентристським урядом А. Суареса, опозиційними партіями (соціалісти, комуністи) та течіями реформістські налаштованих франкістів (Союз демократичного центру та Народний альянс, на базі якого в 1989 р. було створено Народну партію). Результати досягнутого компромісу були зафіксовані в угоді, яка була внесена до парламенту та послужила основою спільних, багатопартійних законодавчих ініціатив. **«Пакти Монклоа» встановлювали норму «цивілізованої» конкуренції між основними політичними течіями.** Групі політиків та юристів було доручено розробити проект конституції, що був схвалений у парламенті та на референдумі й набув чинності 29 грудня 1978 р.

4. На четвертому етапі (1979-1982 рр.) гостро постали питання подальшого реформування державного апарату та визначення ступеня територіальної автономії регіонів. Парламент схвалив «Автономні статuti» Каталонії та Країни Басків (жовтень 1979 р.), після чого вони були затверджені на місцевих референдумах. Автономний статус отримала і Галісія. Компроміс між урядом і лівими щодо територіального самоврядування регіонів призвів до розколу в урядовій партії Союз демократичного центру. У січні 1981 р. соціалісти ініціювали вотум недовіри уряду, що призвело до відставки А. Суареса. Король Хуан Карлос I взяв на себе відповідальність за придушення заколоту групи армійських офіцерів (23 лютого 1981 р.) та забезпечив збереження конституційного ладу.

У 1981 р. парламент ухвалив рішення щодо переговорів про вступ Іспанії до НАТО. Парламентські вибори в жовтні 1982 г. забезпечили легітимний прихід до влади Іспанської соціалістичної робітничої партії, що символізували ствердження представницької багатопартійної демократії.

У цілому можна стверджувати, що в основу «загальнонаціонального примирення» в його іспанському варіанті було покладено принцип політичного порозуміння між основними групами політичних інтересів, або «національної злагоди», як подекуди стверджується в сучасній політичній літературі. При цьому баланс інтересів основних гравців в процесі переходу від авторитарної диктатури до багатопартійної демократії змінювався, однак це не руйнувало загальної зацікавленості учасників переговорів і керівництва політичних партій у досягненні спільно узгодженого результату – становлення життєздатної моделі демократичного державно-політичного устрою. Усвідомлення уроків минулого потребувало уникнення максималізму, який провокував зіткнення протилежних інтересів та застосування насильницьких методів. Глибокі політичні зміни, які передбачали діалог з чітко окресленого кола питань, вимагали співпраці між провідними партіями щодо «загальнонаціонального порозуміння». Здійснення результативних реформ вимагало досягнення низки послідовних компромісів, які були можливі лише за свідомої стриманості чи «раціональності» підходів з боку керівництва провідних політичних угруповань, включаючи опозиційні партії. Параметри цієї «стриманості» полягали в здатності відділити політико-ідеологічні гасла і уподобання від мети досягнення загального бажаного результату. У підсумку це й становило основний зміст серії розроблених компромісів, що узгоджувалися на кожному черговому етапі реформ. І лише після досягнення визначених результатів сторони повернулися до стандартних методів політичного змагання, спрямованого на оволодіння та використання засобів виконавчої влади в повному обсязі.

Політичний діалог мав «інклюзивний характер», тобто залучав до консультацій та розробки компромісів усі впливові політичні течії, які мали підтримку в суспільстві, були представлені в парламенті та без участі яких видавалося неможливим забезпечення загальної підтримки узгоджених рішень під час парламентського опрацювання найважливіших законопроектів і на референдумах. Це чітко усвідомлювали ініціатори процесу реформ «згори» – король Хуан Карлос I та прем'єр А. Суарес (1976-1981 рр.), які виявили здатність діяти як відповідальні державні діячі. У процесі становлення нової державно-політичної моделі майже не йшлося про досягнення якоїсь консолідуючої «національної ідеї», вироблення спільної ідео-

логічної платформи чи реабілітацію різних політичних течій у формі демонстративно-примусового примирення колишніх ворогів та опонентів. **Йшлося не про взаємне прощення, а про визнання стану справ у державі як неприйняттого та необхідність гарантування такого способу розвитку суспільства, який дозволив би переступити через трагічну спадщину та помилки історичного минулого.**

Феномен «загальнонаціональної злагоди» на етапі реформ став результатом свідомого підходу – відмови частини франкістської номенклатури від своїх ідеологічних уподобань та вимушеної згоди лівих партій тимчасово не наполягати на артикуляції соціальних програм. Лише після затвердження нової конституції та переконливого зміцнення демократичного устрою іспанське суспільство почало поволі повертисся до переоцінки питань історичного минулого, яких свідомо уникали політики періоду «демократичного транзиту», хоча й після 1982 р. іспанські політики ще тривалий час уникали надміру ідеологізованих суперечок на історичні теми.

Аналіз громадсько-політичної дискусії в Іспанії за останні два десятиліття свідчить, що попри безумовне визнання досягнень демократичного транзиту, розбіжності в оцінках історичного минулого продовжують розділяти суспільство не тільки як елементи суто «історичної пам'яті». Відмінності в оцінках кривавих подій історичного минулого зберігають своє значення як елементи суспільної свідомості. Тому, на думку більшості політичних експертів, **повного примирення між прибічниками протилежних політичних течій у процесі переходу до демократії не відбулося.** Відчутне послаблення суперечок та недовіри в суспільстві стало можливим лише через 25 років після скасування диктатури Ф. Франко і початку реформ, тобто з приходом у політику нового покоління. У листопаді 2002 р. в резолюції з нагоди 25-ї річниці вільних виборів палата депутатів іспанського парламенту вперше віддала шану жертвам франкістського режиму, яких було визнано борцями за свободу. Однак лише з ухваленням закону «Про історичну пам'ять» (2007 р.) відбулася повна правова реабілітація республіканців та учасників опору диктатурі, включаючи скасування всіх політичних вироків часів диктатури Франко та відкриття доступу до архівних документів.

Аналіз політичного досвіду Іспанії дозволяє визначити **основні елементи переходу цієї країни до сучасної політичної демократії:**

- В основу процесів демократизації було покладено принцип свідомого компромісу між основними партіями владного центру та політичної опозиції.

- Процес реформ розглядався його ініціаторами як поступовий та еволюційний. На кожному етапі визначалися основні цілі, що під-

лягали узгодженню між угрупованнями, які мали достатній рівень політичної підтримки в суспільстві, включаючи представництво в парламенті та муніципалітетах.

- Відпрацювання серії компромісів потребувало високого рівня відповідальності та взаємної довіри між діячами уряду та опозиції.

- Проблематика історичної пам'яті була свідомо виключена з порядку денного, оскільки могла завадити політичному діалогу та прогресу реформ.

- Провідне значення мав позитивний приклад країн Західної Європи, які досягли переконливих успіхів у розвитку економіки та інтеграції. Адаптація іспанського державного устрою до європейських стандартів дозволила доволі швидко розв'язати питання про вступ країни до Ради Європи (1977 р.), НАТО (1982 р.) і Європейських Співтовариств (1986 р.).

- Компроміси періоду 1976-1982 рр. не поширювалися на питання ідеології, однак передбачали свідоме уникнення гасел, які могли б завадити узгодженим діям, спрямованим на встановлення міцного конституційного державного устрою.

- Узгоджене та в багатьох випадках консенсусне ухвалення пакету реформ передбачало врахування особливостей територіального устрою країни. Конституція 1978 р. передбачала децентралізацію влади і гарантувала регіонам Іспанії автономний статус. Такий підхід сприяв частковому розв'язанню етнополітичних та регіональних проблем, хоча й не призвів до уникнення сепаратизму. Чинні конституційні норми вимагають, аби всі форми політичної діяльності, включаючи легальну агітацію за відокремлення територій від Іспанії, не виходили за межі законності, а політико-правові запобіжники мають унеможливити спроби узурпації влади або зловживання нею.

З українського досвіду певними кроками щодо досягнення злагоди між різними політичними течіями може слугувати прийняття двох документів за президентства В. Ющенка. Підписання Декларації єднання та співпраці заради майбутнього України (13 вересня 2005 р.) було здійснено з метою призначення Ю. Єханурова прем'єр-міністром, а Універсалу національної єдності (3 серпня 2006 р.) – перед призначенням уряду В. Януковича. Ці кроки були одноразовою спробою за відсутності реальної дискусії та зацікавленості лідерів головних груп впливу в узгодженні довгострокових цілей.

Попередні започаткування різних президентських консультативних рад і комісій на кшталт Всеукраїнської політичної консультативної ради при Л. Кучмі, Комітету з економічних реформ, гуманітарної ради і конституційної комісії при В. Януковичі суттєвих успіхів не мали. Тому створені Національна рада реформ та інші **консульта-**

тивно-дорадчі органи при Президентові П. Порошенку мають передбачати залучення широкого кола політичних гравців та стимулювання їх зацікавленості у розробці стратегії і тактики реформування країни.

У цьому сенсі доцільно відзначити, що під час політичного діалогу з програми іспанських реформ принципове значення мало насамперед визначення і визнання учасниками консультацій їх реальної мети, включаючи формування дієздатних політичних інститутів та розробку чітких процедурних норм. Тобто від самого початку учасники діалогу орієнтувалися не на імітацію певної активності та демонстрації форми, а на практичні результати з метою досягнення змістовних перетворень. Разом з тим, перехід до конкурентної багатопартійної демократії не означав примирення ідеологій та уніфікації морально-політичних оцінок історичного минулого. Учасники громадянської війни 1936-1939 рр. і жертви репресій періоду диктатури генерала Ф. Франко дочекалися на повну реабілітацію лише через 30 років після початку політичних реформ.

Висновки.

Для України досвід Іспанії може бути корисним у принципі та особливо в кризових умовах. Зокрема, в разі, якщо вищі владні установи потребуватимуть забезпечення політичної підтримки антикризової програми з боку широких політичних сил та переважної більшості суспільства у формі інклюзивного діалогу та політичного порозуміння. За таких умов доцільним буде широке застосування практики і підходів Королівства Іспанія щодо напрацювання поетапних компромісних рішень, спрямованих на забезпечення загальнонаціональних інтересів та досягнення їх стабільної підтримки в парламенті та з боку широких верств громадськості.

1.5. Розумюк В.М., Ткаченко І.В. Консолідація суспільства в постсоціалістичний період у країнах Вишеградської четвірки: досвід для України

Події останніх років – анексія Криму і війна на Донбасі – актуалізували проблему консолідації української нації. Масовий колабораціонізм та відчутні проросійські настрої на окупованих територіях наочно продемонстрували відсутність внутрішньої суспільної єдності, яка є однією з основних заporук збереження національного суверенітету. Відповідно, для нашої країни дослідження націоконсолідуючого досвіду інших посткомуністичних держав може бути не лише цікавим з наукового погляду, а й корисним з суто практичного.

Після I світової війни на уламках кількох великих імперій у регіоні Центральної та Східної Європи були створені нові держави – Польща, Чехословаччина та Угорщина. На той період ці країни відзначалися різним рівнем економічного та культурного розвитку, їх населення належало до різних релігійних конфесій, мало різний історичний досвід та різні національні традиції. Проте після II світової війни за допомогою Червоної армії всім цим державам були нав'язані прорадянські комуністичні режими, які характеризувалися спільними політичними та економічними інституціями, що значною мірою призвело до нівелювання розбіжностей та гомогенізації національних суспільств «соціалістичного табору». У другій половині 40-х рр. XX ст. Польща, Угорщина і Чехословаччина стали членами комуністичного блоку і втратили свою незалежність у питаннях зовнішньої та внутрішньої політики.

Становлення тоталітарних комуністичних режимів супроводжувалося спробою ліквідації приватної власності на засоби виробництва та механізмів ринкової конкуренції, монополією правлячої партії на політичну діяльність та намаганням держави контролювати всі сфери життя суспільства за допомогою створення цілої низки псевдогромадських організацій і масових репресій. Деформація традиційної структури індустріального соціуму та придушення будь-яких проявів плюралізму призвели до глибинного розриву між владою, з одного боку, та основною масою населення, з іншого – роздвоєності суспільного буття на офіційне та приватне життя, причому комуністичні партії в цих країнах також були розколоти на фракції реформаторів та реакціонерів. Авторитет і популярність лідерів комуністичних режимів зростали й падали залежно від їхніх успіхів у вирішенні нагальних проблем, проте опозиційний потенціал громадянського суспільства в цих країнах був завжди надзвичайно високим.

Прогресуюче відставання від західноєвропейських держав, неспроможність задовольнити основні соціально-економічні потреби населення та порушення базових громадянських свобод перетворили повоєнну історію сателітів СРСР на перманентну боротьбу правлячої верхівки з проявами народного невдоволення, а будь-які спроби лібералізації політичного устрою й економічного ладу постійно загрожували завершитися радянською інтервенцією. Хитка «відлига» після XX з'їзду КПРС та непевні спроби реформ «народного господарства» і емансипації суспільно-політичного життя в 70 – 80-х рр. XX ст. наразилися на запеклий опір «партійного бетону» та загальну неефективність командно-адміністративної системи, наочно продемонструвавши утопічність ідеї «соціалізму з людським обличчям».

Серйозні проблеми в економіці, брак підтримки в суспільстві, радянська «перебудова» і відмова СРСР від «доктрини Брежнєва» (обме-

женого суверенітету країн соцтабору) призвели до швидкого падіння цілої низки комуністичних режимів у Центральній та Східній Європі в 1989-1990 рр. Фактично, економічний колапс соціалістичної системи став основною причиною її політичного банкрутства.

Процес здобуття опозицією («Угорський демократичний форум», польська «Солідарність», чеський «Громадянський форум», словацька «Громадськість проти насильства») влади в державах Вишеградської четвірки супроводжувався переговорами та «круглими столами» з урядовцями-реформістами та минув без серйозних ексцесів, внаслідок чого дістав назву «оксамитових революцій». Ці події ознаменували завершення тривалого періоду радянського панування та звільнення народів регіону Центральної та Східної Європи від комунізму.

Упродовж першої половини 90-х рр. відбулася масштабна трансформація постсоціалістичної соціально-економічної системи та суспільно-політичного устрою. Подальший розвиток Польщі, Угорщини, Чехії та Словаччини відбувався вже на засадах розбудови ринкової економіки та ліберальної демократії, євроатлантичної інтеграції та відновлення національних традицій.

Надзвичайно важливу роль в об'єднанні суспільства для країн Вишеградської четвірки відіграв **проект «спільного майбутнього»**. Привабливість ідеї «повернення до Європейської цивілізації» дозволила консолідувати політичні еліти і населення країн Центральної та Східної Європи навколо певної програми перетворень і витримати болісну «шокову терапію».

Досвід консолідації суспільства у постсоціалістичний період у країнах Вишеградської четвірки переконливо засвідчує **універсальність механізмів представницької демократії як інструменту подолання розколу соціуму**. Фактично, кожні вибори наочно демонструють фрагментацію суспільства на кілька конкуруючих між собою фракцій, проте саме механізми представницької демократії дозволяють об'єднати суперечливі інтереси різних суспільних груп і змусити їх спільно працювати заради єдиної мети.

Водночас розпад Чехословаччини може слугувати прикладом того, що **механізми представницької демократії демонструють свою ефективність лише за умови функціонування в гомогенному національному суспільстві, коли політичні опоненти усвідомлюють і відчують спільність інтересів**. В іншому разі демократичні вибори й референдуми з найнагальніших проблем розвитку країни неминуче перетворюються на перепис кількості членів різних етнічних груп.

Важливим аспектом досягнення суспільного компромісу в країнах Вишеградської четвірки постала **відмова від «охоти на відьом» та політичного реваншизму. Попри оголошену антикомуністами**

«люстрацію», переважна більшість співробітників державного апарату, армії та міліції залишилися на своїх посадах. Попри численні спроби притягнути до кримінальної відповідальності політичне керівництво комуністичних режимів і очільників спецслужб, всі вони або не були покарані взагалі, або відбулись умовними термінами. Лише деякі безпосередні виконавці злочинних наказів низової та середньої ланки потрапили до в'язниці.

Історичний досвід країн Вишеградської четвірки засвідчує хибність традиційних інституційних теорій демократії, згідно яких характер політичних інститутів визначає масову поведінку. Довготривала практика формальної участі, удаваної лояльності і конформізму широких верств суспільства за часів «реального соціалізму» негативним чином позначилася на функціонуванні інститутів громадянського суспільства. Іронія історії полягає в тому, що традиції абсентеїзму лише посилились у посткомуністичний період в абсолютно іншому інституційному середовищі, а рівень участі населення в громадських організаціях постійно зменшується з 90-х рр. XX ст.

Якщо в Західній Європі та США частка зайнятих у некомерційному секторі сягає 8-10 %, в Латинській Америці – близько 4 %, то аналогічний показник для європейських країн колишнього соціалістичного табору складає лише 1,3 %. Пересічні мешканці держав радянського блоку проявляють значно меншу громадянську активність, з недовірою ставляться до будь-яких організацій, ухиляються від участі в їх роботі та продовжують покладатися на державу у вирішенні своїх проблем. Таким чином, можна констатувати, що неурядові організації в посткомуністичних країнах так і не стали потужним драйвером суспільного розвитку і не змогли забезпечити собі помітний вплив на життя соціуму. **Слабкість громадянського суспільства залишається помітним чинником посткомуністичної демократії,** демонструючи якісно відмінний тип відносин між державою та її громадянами, ніж країни Західної Європи. Де-факто посткомуністичні країни наочно демонструють повний набір ознак суспільної аномії, блискуче описаної Е. Банфілдом в роботі «Моральні засади відсталого суспільства» ще в 1955 р., причому Україна значно більше відповідає характеристикам «відсталості», ніж країни Вишеградської четвірки.

Історичний досвід людства свідчить, що такі проблеми як: атомізований соціум, в якому індивідуум захищає інтереси групи лише якщо це вигідно йому особисто; відсутність інтересу до суспільних проблем; масова коруптованість і слабкість як державних, так і недержавних інститутів; виключно егоїстична мотивація будь-якої громадянської активності та сприйняття альтруїстичних заяв і вчинків як відвертого обману; відсутність покарань за порушення законів; неприхова-

на недовіра між членами будь-якої громади і організації; повна втрата державними службовцями і професійними спільнотами сприйняття своєї діяльності як покликання чи місії; масова підтримка популізму, демагогії і жадання режиму «сильної руки»; відсутність зв'язку між абстрактними політичними принципами і повсякденною поведінкою; використання виборів для отримання негайної матеріальної вигоди – не можуть бути вирішені за допомогою жодних реформ, репресій чи пропаганди «європейських цінностей». **Лише повільний процес зміни кількох поколінь, успішна модернізація соціальних структур і забезпечення високого рівня добробуту населення здатні розв'язати весь комплекс питань суспільної аномії та запобігти постійному самовідтворенню «відсталості».** Тільки якщо нові суспільні інститути зможуть переконати широкі верстви населення у своїй ефективності та легітимності, здатності дати адекватну відповідь на виклики сучасності й майбутнього, вони ствердяться в масовій свідомості як важливий інструмент розв'язання проблем соціуму. В іншому разі постсоціалістичне суспільство буде не стільки протистояти цим організаціям, скільки ігнорувати їх, функціонуючи автономно і паралельно з офіційними структурами у відповідності із власними правилами та нормами.

Висновки та рекомендації.

1. Практика країн ЦСЄ доводить, що **ефективним чинником суспільної консолідації є наявність проекту «спільного майбутнього», а його відсутність або непопулярність робить приреченими на невдачу будь-які спроби реформ.** Створити штучно цей «проект» неможливо, проте українська держава має різними засобами популяризувати в суспільстві ідею розбудови незалежної вітчизняної демократії та сприяти формуванню єдиної політичної нації. Слід особливо наголосити, що йдеться не про «освоєння» бюджетних коштів обраними ЗМІ та рекламними агенціями, а розробку довготривалої комплексної цільової програми з внутрішньої консолідації, орієнтованої, передусім, на молодь.

2. **Представницька демократія є основним політичним механізмом, дієвість якого забезпечує узгодження між собою інтересів різноманітних соціальних груп.** Відповідно, неодноразові спроби різних українських еліт «порахувати» і «відкоригувати» на свою користь результати виборів слід розглядати як відверту спробу зруйнувати суспільний консенсус та провокування насильницької революції. Відповідно, українське суспільство вимагає і потребує навіть не стільки посилення кримінальної відповідальності за спроби фальшування виборів, скільки звичайного виконання норм вітчизняного законодавства і дотримання принципу невідворотності покарання.

3. Українським прихильникам масового впровадження східноєвропейської практики люстрації слід зважати на те, що її суть полягає в покаранні злочинців за їх злочини з метою унеможливити повернення до ганебного минулого, а не в наданні преференцій одним політичним силам за рахунок інших. Відповідно, вітчизняний закон про люстрацію слід ревізувати у відповідності до загальних норм права, щоб з часом його найбільш одіозні норми не були визнані Конституційним судом «законом політичної помсти», як ще сталося в Угорщині.

4. Поширена в західній політології теза про одвічне протистояння між державою та громадянським суспільством з наукового погляду видається не зовсім коректною. З одного боку, сам інститут сучасної національної держави сформувався під впливом та за безпосередньої участі громадянського суспільства, а з іншого – держава та її структури завжди відігравали значну роль у функціонуванні громадянського суспільства. У сучасному світі внаслідок складних політичних і соціально-економічних трансформацій відбувся своєрідний «аутсорсинг», коли місце державних установ як виняткових постачальників певних послуг посіли (номінально) недержавні актори, краще підготовлені для їх виконання. Відповідно, **українська держава потребує розробки комплексної стратегії співробітництва з інститутами вітчизняного громадянського суспільства у вирішенні нагальних проблем нашої країни.**

5. Попри всі заяви російської пропаганди щодо українського регіонального розколу, мовного питання, релігійного конфлікту, найбільш очевидним антагонізмом сучасного вітчизняного суспільства постає протистояння між дуже багатими і злиденною масою населення. Жодні розмови про реформи, під прикриттям яких уже чверть століття багаті стають багатшими, а бідні біднішими, не зможуть замінити програму економічних перетворень. **Без суттєвого підвищення рівня життя «пересічного українця» і ліквідації корупційних механізмів збагачення навкололадних угруповань консолідація суспільства неможлива в принципі.**

1.6. Розумюк В.М., Фоцан Я.І. Практика досягнення національної єдності в постсоціалістичний час у країнах Південно-Східної Європи

Російська «гібридна війна» проти України стала черговим і потенційно найнебезпечнішим міжнародним конфліктом на території колишнього СРСР. Протистояння нашої держави зовнішній агресії супроводжувалося не лише численними фактами співробітництва з окупантами пересічних громадян, а й зрадою Батьківщини військовослужбовцями, працівниками правоохоронних органів та держав-

ного апарату. Масовий колабораціонізм став наочним свідченням серйозного розколу в українському суспільстві. Відтак дослідження практики досягнення національного консенсусу в постсоціалістичний час у країнах Південно-Східної Європи, де цей процес також ускладнювався аналогічними проблемами, може стати в нагоді при розв'язанні вітчизняних проблем.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. у державах ПСЄ спостерігався системний колапс теорії і практики комунізму. У Румунії та Албанії відбулися справжні революції з убитими і пораненими, в багатонаціональній Югославії спалахнула кривава громадянська війна і лише Болгарія спромоглася провести зміну влади мирним шляхом на вільних демократичних виборах після «круглого столу». На відміну від Польщі або Чехословаччини, в усіх цих країнах (за винятком югославських республік Словенія та Хорватія) не було популярної політичної та інтелектуальної опозиції комуністичному режиму, тож до влади фактично прийшли пост-комуністи – колишні партійні та господарські чиновники середньої ланки, які прагнули конвертувати свій політичний вплив у матеріальні активи. Заперечуючи вимоги декомунізації та люстрації, відкидаючи ідеї «антилюдяного лібералізму» та «повернення до Європейської цивілізації», вони проголошували необхідність пошуку «третього шляху», який на практиці обернувся квапливою приватизацією державного майна та побудовою капіталізму для обраних. Лише наприкінці 90-х рр. у цих країнах відбулися зміна еліт і корекція політичного курсу, що дозволила Болгарії, Румунії, Хорватії та Словенії увійти до НАТО та ЄС, а іншим державам стати на шлях європейської та євроатлантичної інтеграції.

Економічна відсталість Південно-Східної Європи та значно глибше вкорінена в масовій свідомості соціалістична ідеологія призвели до того, що суспільства цього регіону сильніше постраждали від «пост-комуністичного синдрому». Уражені масштабною корупцією надзвичайно слабкі державні структури та хиткі інститути громадянського суспільства; симбіоз владних установ і професійної злочинності; абсентеїзм широких верств населення і недовіра до будь-яких організацій; масова ностальгія за «старими добрими часами», «рівністю», «соціальною справедливістю» та споживацькі настрої; вразливість перед популістськими гаслами і ксенофобією; відсутність зв'язку між абстрактними політичними принципами і повсякденною поведінкою; жадання «сильної руки» і державного патерналізму – є типовими рисами постсоціалістичного атомізованого соціуму в стані аномії. Хоча, наприклад, у Румунії після вступу до ЄС середня (реальна) зарплата зросла вдвічі, а мінімальна – втричі, все це жодним чином не заважало поширенню в суспільстві невдоволення, оскільки прикладом

для порівняння виступало не комуністичне минуле, а добробут більш розвинених країн-членів ЄС.

У багатьох країнах Південно-Східної Європи в постсоціалістичний період відчувалося серйозне міжетнічне протистояння. Так, у Болгарії занепокоєння уряду й титульної нації викликала поведінка турецької та ромської меншин. За даними неурядової організації «Глобальна Болгарія», ромська громада (321 тис. осіб – 4,9% населення) принципово не бажала працювати й інтегруватися в болгарське суспільство, живучи за рахунок крадіжок і державної соціальної допомоги. Особливе занепокоєння викликав той факт, що переважна більшість ромських дітей не ходила до школи, що закривало їм будь-які перспективи вести інший спосіб життя. У результаті на представників цієї етнічної групи припадала третина всіх скоєних у країні злочинів, причому впродовж 1989 – 2004 рр. показники ромської злочинності зросли в сім разів.

Турецька ж меншина в Болгарії традиційно сприймалася як «п'ята колонна», лояльна до своєї справжньої Батьківщини та ворожа щодо країни проживання. Спроби насильницької асиміляції турок у 80-і рр. ХХ ст. призвели до значного зростання напруги в суспільстві. Лідер болгарської компартії Т. Живков публічно висловлював побоювання, що за 20 років Болгарію чекає доля Кіпру, тобто розкол країни і анексія її території під приводом захисту прав нацменшини, після чого уряд офіційно заявив, що зацікавлений в еміграції до 500 тисяч турків. Упродовж грудня 1984 р. – січня 1985 р. сотні тисяч громадян Болгарії під тиском були змушені змінити свої турецькі прізвища на болгарські. У квітні 1986 р. було прийнято рішення про заборону використання турецької мови в громадських місцях під загрозою штрафів, запроваджені обмеження на проведення ісламських обрядів. Нарешті, після того, як у лютому 1988 р. міністри закордонних справ Туреччини та Болгарії підписали договір про дружбу і партнерство, 3 червня 1989 р. Софія відкрила кордон, заохочуючи еміграцію турків. Утім, уже 21 серпня шлагбаум перед турецькими емігрантами закрила Анкара, оскільки лише за 78 днів кордон перейшли 311862 особи, тоді як Туреччина щорічно готова була приймати максимум 30 тисяч нових громадян. Ймовірно також, що для Анкари було небажаним повне виселення турків з Болгарії з огляду на те, що їх можна було в перспективі використати для лобіювання національних інтересів Туреччини.

Після падіння комуністичного режиму Болгарії політика країни щодо нацменшин загалом та турецької, зокрема, пом'якшала, проте спадок минулого відчувається і сьогодні. На шляху до ЄС Болгарія імплементувала стандартні європейські норми захисту прав меншин, у результаті чого турецька громада (об'єднана навколо партії «Рух за права та свободи») стала помітною політичною силою. Турки складають 8,9% від населен-

ня країни, мають своїх представників у парламенті та уряді і обґрунтовано вважаються другою за впливом етнічною спільнотою Болгарії.

На тлі наслідків глобальної фінансово-економічної кризи та потоку біженців зі Сходу в останні роки значно посилилась радикалізація болгарського суспільства. Так, маргінальні партії на кшталт «Атаки», чії депутати засідають і в болгарському, і в Європейському парламенті, використовують антитурецьку та антиромську риторику для створення у населення стереотипів «чужого» та «ворога». Гучні протести проти будівництва мечетей і уроків турецької мови у школах, заяви про «етнічний паразитизм», обіцянки «повернути народну власність» та «очистити ромські гетто» дозволяють радикалам здобувати до 10 % голосів на загальнонаціональних виборах, демонструючи провал європейської пропаганди цінностей толерантності та мультикультуралізму.

Надзвичайно цікавим аналогом сучасної «української кризи» може слугувати розпад югославської федерації на початку 90-х рр. XX ст., оскільки різноманітні аспекти тих кривавих подій подекуди аж до дрібних деталей нагадують історію появи ЛНР-ДНР в Україні.

Після смерті в 1980 р. незмінного лідера СФРЮ Й.Б. Тіто розпочалася системна криза цієї держави. На тлі колапсу радянського блоку, занепаду комуністичної ідеології та концепції «югославізма», економічних проблем кінця 80-х – початку 90-х рр. керівництво Сербії звернулося до радикальних націоналістичних доктрин задля легітимації своєї влади, що викликало відповідний вибух націоналізму інших народів. З другої половини 80-х рр. сербська інтелігенція активно почала пропагувати ідею створення Великої Сербії, яка б об'єднала усіх сербів у межах однієї країни. В опублікованому в 1986 р. Меморандумі Сербської Академії Наук і Мистецтв розлого обґрунтовувалася несправедливість економічних відносин і політичного устрою Югославії, проголошувалася необхідність масштабної їх ревізії на користь сербів. Почали з'являтися матеріали, в яких доводилося, що ніяких хорватів та боснійців не існує, оскільки вони – лише силоміць наведені в католицизм та іслам серби. Сербські мас-медіа стали осередком параноїдальної пропаганди про всесвітню змову проти Югославії та сербської нації.

У 1987 р. Соціалістичну Республіку Сербія доволі несподівано очолив С. Мілошевич, який спробував замість зваженої політики балансування запровадити насильницьке сербське політичне домінування. У 1988 р. він ініціював так звану «антибюрократичну революцію» – псевдонародний протест, під час якого під гаслами боротьби з бюрократією сербська партійна верхівка спробувала замінити лідерів інших республік та автономій своїми маріонетками. Домігшись успіху в Косово, Воеводині та Чорногорії, Мілошевич зазнав невдачі в більшості республік СФРЮ. 28 червня 1989 р. під час мітингу з наго-

ди 600 річниці битви на Косовському полі в присутності сотень тисяч сербів С. Мілошевич пообіцяв їм свій захист і протекцію, а вже 1 лютого 1990 р. танки югославської народної армії (ЮНА) увійшли в столицю косовської автономії Приштину. Було введено надзвичайний стан, косовське (албанське) керівництво заарештоване і замінене призначеними з Белграда сербами, місцевий парламент розпущено, ТБ- і радіомовлення албанською припинено, навчальні заклади з албанською мовою викладання закрито, Академію наук і мистецтв розпущено. Ці події стали останньою краплею для політичних еліт інших югославських республік, які взяли курс на повну незалежність.

У 1990 р. на перших вільних виборах в усіх югославських республіках перемогу здобули партії націоналістичного спрямування. Криза югославського федералізму та розгул сербського шовінізму привели до влади в Хорватії «Хорватську демократичну співдружність» на чолі з Ф. Туджманом. Нове керівництво ставило за мету відокремлення від Югославії, намагаючись згуртувати населення республіки під гаслами радикального націоналізму. Пропагувались ідеї, що хорвати – давня європейська нація, яка має дуже мало спільного зі своїми балканськими сусідами. Особливо наголошувалось, що більш розвинена Хорватія отримує від СФРЮ значно менше, ніж сплачує, внаслідок чого змушена за свій рахунок фінансувати чужі відсталі території.

Проте Хорватія не була моноетнічною республікою. Кількість її населення на 1991 р. становила 4 млн 760 тис., з них сербів 580 тис. або 12 % від загального числа. Сербська меншина компактно проживала на хорватській території, причому в 11 громадах серби складали етнічну більшість (понад 50 %), в 10 громадах їх частка коливалась від 30 до 49 %, а ще в 16 громадах – від 10 до 29 % населення. Попри те, що хорвати і серби розмовляють фактично однією мовою, мають спільне слов'янське коріння і століттями проживали в межах однієї держави, вони зберегли внутрішню автономність і культурно-історичну ізоляваність одне від одного, дуже погано асимілюючись. Відповідно, поступове відродження хорватської державності викликало невдоволення сербів як у Хорватії, так і в Сербії. Заохочувані Белградом, сербські громади почали вимагати «культурної автономії». 16 серпня самозване «Сербське національне віче» прийняло рішення щодо проведення серед сербського населення Хорватії референдуму з цього питання.

Спроби Загреба зірвати організацію «референдуму» за допомогою поліції виявилися невдалими. Поліція в цих провінціях складалася головним чином із сербів і, відмовившись виконувати накази із центру, перейшла на бік заколотників. Місцева влада роздавала зброю усім бажаним та будувала блокпости, барикадуючи дороги колодами і великим камінням (так звана «революція колод»). Коли ж хорвати спробували

перекинути поліцейські спецпідрозділи вертольотами, винищувачі югославської армії змусили їх повернутися назад. Таким чином, у серпні 1990 р. у 28 громадах східної Хорватії було проведено «референдум», на якому 99,7 % учасників проголосували за суверенітет та автономію (хорвати це «волевиявлення» проігнорували), а вже 30 вересня 1990 р. проголошено Сербську Автономну Область Книнська Країна, яка 21 грудня отримала назву Сербська Автономна Область Країна. Намагаючись примусити хорватів відмовитися від курсу на незалежність шляхом загрози територіальній цілісності, сербські політики прямо заявляли, що використовуватимуть будь-які засоби для реалізації права сербського народу на самовизначення аж до відокремлення, хоча формально поява Сербської Країни пояснювалася недолугістю та нібито печерним націоналізмом загребського уряду, а не відвертим втручанням Белграда.

Сербське керівництво планувало захопити близько половини території Хорватії, здобути вихід до моря та встановити кордон за лінією Віровиця-Карловац-Карлобаг. Якщо збройні сутички з десятками загинувших між хорватською поліцією і різноманітними сербськими військовими формуваннями впродовж серпня 1990 – травня 1991 рр. були своєрідною «пробою сил», то майже відразу після проголошення незалежності Хорватії численні загони сербської та чорногорської територіальної оборони, парамілітарних організацій, «добровольців» та найманців за повної підтримки югославської армії розпочали масований наступ на території, контрольовані Загребом. Уже через місяць після проголошення незалежності третина Хорватії була окупована.

Цікаво відзначити, що попри масштабні бойові дії, ані Югославія, ані Хорватія офіційно не оголошували війну, хоча від самого початку для всіх було очевидним, що республіка Сербська Країна являє собою лише військово-політичну проекцію Белграду. Її політичні лідери були маріонетками в руках С. Мілошевіча, державний апарат і військова машина комплектувались «добровольцями» і «відпускниками» із Сербії, а бюджет на 90 % складався з югославських дотацій. Проте, намагаючись приховати сербську агресію, югославські ЗМІ активно пропагували тезу про «громадянську війну» в Хорватії та непричетність Югославії до цього.

Під час бойових дій серби застосовували тактику «випаленої землі», використовуючи свою повну перевагу у важкому озброєнні та не зважаючи на втрати серед цивільного населення. Більше того, ця тактика була зумовлена їх стратегією витіснення хорватів з окупованих територій. Так, якщо в 1991 р. в республіці Сербська Країна серби складали 52 % населення, хорвати 35 %, інші національності 11 %, то вже в 1993 р. сербів було понад 92 %, хорватів лише 7 %, а інших – 1 % (4395 осіб). Концентраційні табори, вбивство військовополонених, насильство над жінками, мародерство та інші військові злочини були

буденною практикою ведення бойових дій сербами. Після війни лідери Сербської Країни (М. Мартіч і М. Бабіч) отримали тривалі терміни тюремного ув'язнення за військові злочини, а їх дії були розцінені як злочинна змова з метою насильницького вигнання несербського населення окупованої території Республіки Хорватія.

У свою чергу хорвати відплатили своїм ворогам тією ж монетою – терором, таборами смерті для сербів та етнічними чистками. За військові злочини проти сербського цивільного населення хорватські генерали Готовіна і Маркач були засуджені Міжнародним трибуналом по колишній Югославії на тривалі терміни тюремного ув'язнення (виправдані апеляційним віче Трибуналу 2012 р. та звільнені прямо в залі суду) і лише смерть врятувала Ф. Туджмана від лави підсудних. Дії хорватського керівництва було охарактеризовано як злочинну змову з метою вигнання сербів з території Сербської Країни і заселення її хорватами.

Стабілізація лінії фронту та початок війни в сусідній республіці Боснія і Герцеговина призвели до укладення в січні 1992 р. чергової (15-ї за рахунком) угоди про припинення вогню, умови якої порушувалися впродовж наступних трьох років. На окупованих сербами територіях було розміщено миротворчі сили ООН і становище в цілому стабілізувалося. Відбулися обміни військовополоненими та заручниками. 29 березня 1994 р. в російському посольстві в Загребі було підписано перемир'я між офіційними представниками Сербської Країни та Хорватії. Невдовзі почали працювати спільні комітети з різних питань, було укладено договір про нормалізацію економічних відносин, опрацьовувалися угоди з повернення біженців, виплати пенсій, подачі електроенергії, відкриття залізничного сполучення та розблокування доріг.

Проте головним каменем спотикання був статус Сербської Країни. Уряд Хорватії напряму і через посередників неодноразово пропонував надзвичайно широку автономію для невизнаної республіки, проте кожного разу наражався на категоричну відмову. Зрештою дипломати США, Росії, ЄС та ООН розробили так званий план врегулювання «Загреб-4», який передбачав автономію на рівні федерації з демілітаризованим статусом території. Під міжнародні гарантії безпеки серби отримували фіксоване представництво в хорватському Саборі, власну політичну систему (президент, уряд, парламент), валюту, податкову систему, поліцію, герб та прапор, право на друге (югославське) громадянство. Окрім того, Загребу заборонялося вводити в автономію війська. Хорватський президент Ф. Туджман розцінив ці умови як політичне самогубство і капітуляцію, проте під тиском США та ЄС був змушений їх прийняти. Його «врятували» лідери країнських сербів, які за наказом президента Югославії С. Мілошевіча відкинули навіть таку щедрю пропозицію. Для чільних політиків США та країн

ЄС стало очевидним, що серби не погодяться на будь-який розумний компроміс, поки не зазнають поразки. Негласне узгодження планів військової кампанії та її дипломатичного супроводу сприяло напрочуд швидкому розгрому армії Сербської Країни хорватськими збройними силами під час операцій «Блискавка» і «Буря» в травні – серпні 1995 р. Територія Східної Славонії була реінтегрована до складу Хорватії мирним шляхом за міжнародного посередництва 15 січня 1998 р. Таким чином Республіка Хорватія змогла відновити свій суверенітет і територіальну цілісність у межах своїх кордонів.

Попри два десятиліття, що минули від завершення збройного конфлікту, його наслідки й досі визначають характер міжетнічних взаємин і ступінь їх напруження в країні, сильно відрізняючись залежно від регіону Хорватії. Якщо у віддалених від лінії фронту провінціях просто популярні націоналістичні погляди, то на колишніх окупованих територіях і хорватська більшість, і сербська меншість живуть так, ніби війна все ще триває. Звинувачуючи одне одного в усіх гріхах та не визнаючи власної провини, дві громади плекають обопільну ненависть і де-факто підживлюють давній релігійно-етнічний конфлікт. Відповідно, чим більшою є частка сербського населення, тим гостріше стоїть проблема міжнаціонального порозуміння.

Зовні ситуація виглядає цілком пристойно. На шляху до ЄС уряд Хорватії прийняв усі європейські норми із захисту прав національних меншин, провів масштабну амністію «ополченців», дозволив повернутися сербським біженцям та виплатив їм компенсації за втрачене майно. На рівні офіціозу постійно пропагуються ідеї примирення та співробітництва заради майбутнього, представники сербських партій постійно залучаються до уряду і переважна більшість співгромадян нормально спілкується на побутовому рівні. Однак статистика свідчить про інше. Кількість населення Хорватії на 1991 р. становила близько 4 700 тис., на війні загинуло від 20 до 30 тис. осіб, було поранено до 100 тис., а біженцями стали понад півмільйона. В армії та силових структурах служили близько 300 тис. хорватів та тисячі країнських сербів. Ці цифри означають, що **війна безпосередньо зачепила ледь не кожного мешканця Хорватії.** Цивільному населенню на територіях Сербської Країни довелося тікати чи то після сербської окупації, чи то після хорватської реконкїсти. Їх будинки зруйновано, поля сплюндровано, майно пограбовано, рідня убита колишніми друзями і сусідами, які продовжують жити з ними поруч.

Після війни хорватська та сербська общини почали формувати два паралельні світи, що майже не перетинаються у повсякденному житті. На територіях зі змішаним населенням навіть маленькі діти точно знають свою національність і ознаки, за якими можна виявити

чужинця. Якщо сербські та хорватські малюки змушені знаходитися в одній будівлі, вони мають окремі групи, власні ігрові майданчики та вхід у приміщення. Школа продовжує цю тенденцію, адже хорвати віддають дітей до хорватських класів, а серби – до сербських. Населені пункти, вулиці, спортивні клуби, магазини та кафе поділені на сербські та хорватські, і хоча сегрегація серед дорослих дещо слабша, це розмежування зберігається навіть через двадцять років після завершення війни.

Патріотична топоніміка та національні свята постійно нагадують хорватам про їх страждання під час війни, а сербам – про їх поразку. Серед молоді стабільною популярністю користується атрибутика четників та усташів, тож запросто можна побачити графіті «Srbe na vrbe» або почути «до бою – готові». Постійні свари та бійки на національному ґрунті, спалення прапорів і паплюження державної символіки були і залишаються буденними явищами від початку реінтеграції, а засуджені міжнародним трибуналом військові злочинці сприймаються обома громадами як національні герої та захисники Батьківщини. З останніх проблем міжнаціонального порозуміння, що викликали масові заворушення, можна відзначити дублювання кирилицею назв вулиць та державних установ. За законом серби, як чисельна національна меншина, в місцях компактного проживання мали право вимагати дублювання вивісок своєю мовою, тобто по суті транслітерації латиниці кирилицею. Проте спроба виконати букву закону у вересні 2013 р. викликала справжню бурю невдоволення у місцевого хорватського населення, що призвело до жорстких зіткнень з поліцією і знищення нещасних табличок.

Підсумовуючи, слід зазначити, що хорватський досвід розбудови національної держави наприкінці XX – початку XXI ст.ст. є амбівалентним. З одного боку, **лідерам Хорватії вдалося реалізувати сучасну мрію політичних еліт України – відвоювати силою зброї окуповані території та закріпити свою перемогу за столом дипломатичних переговорів, інтегрувавши свою країну в європейські та євроатлантичні структури.** Проте, з іншого боку, **сербсько-хорватський конфлікт не було вичерпано.** Політичні лідери обох спільнот не просто не демонструють волі до примирення та порозуміння, а свідомо апелюють до ідей радикального націоналізму і змагаються у зневажливих оцінках сусідніх народів. «Ми вас не любимо, або іншими словами, ми любимо вас не більше, ніж Папуа – Нову Гвінею», – вихваляється голова сербського МЗС І. Дачіч. «Ми маємо справу з поганцями і про це слід пам'ятати», – нагадує співвітчизникам колишній хорватський экс-прем'єр З. Міланович. У сербському суспільстві буяють реваншистські настрої, тоді як хорвати сповнені рішучості захистити завойоване, тож за певних міжнародних умов протистояння зовнішньополітичних амбіцій на Балканах може легко знову спалахнути з новою силою.

Висновки та рекомендації.

1. Досвід країн Східної Європи наочно демонструє пряму **залежність між ступенем підтримки політичної системи та рівнем матеріального добробуту**. Злиденне суспільство зайняте переважно боротьбою за виживання та надзвичайно вразливе перед популістською демагогією радикалів і маргіналів. Лише ліберальні реформи, ліквідація неофеодальної системи привілеїв, послідовна боротьба з корупцією та підвищення ефективності функціонування державного апарату здатні забезпечити економічний базис для вирішення нагальних суспільних проблем.

2. Хиткі інститути громадянського суспільства та слабкі державні структури у своїй діяльності потребують постійної взаємної підтримки і координації, тож видається доцільним створення в Україні програми їх співпраці у сферах перехресної компетенції.

3. Попри те, що україно-російський конфлікт у своїй основі постає зіткненням різних політичних ідентичностей, а не етнічно-релігійним протистоянням, досвід країн Південно-Східної Європи переконливо демонструє складність вирішення подібних проблем. **Україна потребує розробки розрахованої на десятиліття загальнонаціональної стратегії реінтеграції окупованих територій та їх населення.**

4. Адекватною відповіддю на колабораціонізм і зраду Батьківщини має стати юридично оформлена процедура позбавлення громадянства і запровадження статусу «негромадян».

5. Створення замкнених етнічних спільнот та регіональних анклавів неминуче призводить до посилення загрози національній єдності та територіальній цілісності держави. Відповідно, **створення умов для формування загальнонаціональної української політичної та культурної ідентичності через систему освіти та засоби масової інформації, заохочення різноманітних міжрегіональних обмінів та покарання за пропаганду сепаратизму має стати пріоритетом для українського уряду.**

1.7. Метельова Т.О. Щодо можливостей застосування Україною досвіду національної консолідації Республіки Індія

Стверджуючи себе на світовій арені як незалежна держава і розбудовуючи сучасну державність всередині країни, Індія, внаслідок своєї багатокультурності, етнорелігійної і мовної строкатості, змушена була вирішувати пріоритетну для неї проблему забезпечення консолідації індійського суспільства. Потужним засобом її розв'язання було визначено формування спільної національної ідентичності громад, кожна

з яких мала свою, віками й тисячоліттями сформовану і вельми відмінну від інших, групову ідентичність. Відтак пошук засобів і механізмів забезпечення злагоди між різноманітними соціокультурними групами і формування їх спільної ідентичності були для Індії її іманентним державо- й націєтворчим завданням.

З перших же років розбудови індійської державної незалежності йшов пошук альтернативи «ексклюзивним» комуналістським версіям націоналізму – гіндутві та мусульманській, що пов'язували можливості розвитку державності з відповідною етнорелігійною спільнотою. Такою альтернативою стала «інклюзивна» ідея надконфесійної нації, переведена в практику державної політики визнання й зміцнення «єдності в розмаїтті» – гандістської інтерпретації стародавнього індійського принципу «сарва дхарма Самбхава», що стверджує право рівно уважного й шанобливого ставлення до будь-якої віри на підставі традиційного індійського уявлення про спільні корені всіх релігій. Таким чином, в основу мультикультурності сучасного індійського суспільства було закладено багатовікову народну традицію культурної, побутової і релігійної взаємодії. Водночас підвалинами законодавчого поля країни з Конституцією включно було визнано невідомий Європі **принцип правового плюралізму**, що в подальшій практиці функціонування індійського суспільства **zareкомендував себе як ефективний засіб національної консолідації**.

Згідно цього принципу, держава на конституційному рівні визначає специфічні норми для юридичних інститутів різних громад, їх чинність і обмеження. Від громади до громади варіюються й норми приватного права, якими регулюються питання шлюбу, розлучення, усиновлення, опіки, право заповіту, наслідування тощо. У Конституцію Індії вписано 17 різних наборів законів, цільовим чином модифікованих для її численних релігійних і мовних громад. Стаття 30 Конституції проголошує право всіх меншин країни засновувати навчальні заклади й проводити навчання за своїм вибором. У восьмому розділі Конституції закріплено наявність не однієї чи кількох, а кільканадцяти, зокрема, 22 офіційних мов (загалом же в країні нараховується 1562 лінгвістичні групи). Стаття 345 Конституції регулює використання мов за тричленною формулою, за якою в кожній територіальній громаді як офіційні використовуються гінді, англійська та мова більшості.

З моменту створення Конституції в ній визначено реєстр племен і каст, що не лише отримують різноманітну державну підтримку, а й мають квоти у 22,5 % місць у всіх державних установах і навчальних закладах: 15 % – для зареєстрованих каст, 7,5 % – для зареєстрованих племен. З 1978 р., конституційний реєстр племен і каст підлягає регулярному перегляду в бік його збільшення: спеціальна комісія визначає

додаткові списки груп, що потребують допомоги держави, розмір і форми такої допомоги. У результаті розширення «списку груп з особливими правами» до категорії «інші відсталі класи» (Other Backward Classes) нині належить більшість – 52 % громадян країни, з яких 43,8 % – члени індуських каст і громад (усього послідовники індуїзму складають 80 % населення), 8,4 % – «історично пригноблених» не індуських (загалом не індуські громади складають: мусульмани – 13,6 % від усього населення, християни – 2,3 %, великими громадами вважаються також спільноти сикхів, буддистів і джайністів). Починаючи з 70-х рр. XX ст., резервуються й місця в загальнонаціональному парламенті, отже здійснюється так звана **позитивна дискримінація, за якої історично ущемлені групи, що фактично становлять більшість у суспільстві, мають більший обсяг прав у порівнянні з рештою**. Останнє зумовлює виражену присутність етнокультурних, мовних і релігійних груп у політичному житті країни, їх широке залучення до громадського та політичного загальнодержавного життя й можливість реалізовувати корпоративні інтереси на державному рівні. **Квотування присутності історично дискримінованої більшості в державно-політичному житті не входить у суперечність з демократичними принципами функціонування індійської держави й суспільства.**

Релігійне розмаїття і релігійна рівність не є суто правовими, формальними й декларативними принципами, вони підтримуються на рівні буденної громадської й державної практики: статус неробочих святкових днів мають п'ять індуських, чотири мусульманських, два християнських, одне буддистське, одне джайністське й одне сикхське свято. Для порівняння: у Франції дев'ять з 11 національних свят мають релігійне (християнське) походження, ще 5 свят не пов'язані з релігією, і немає жодного національно визнаного свята, пов'язаного з мусульманською релігією, хоча кожний 13-й громадянин – мусульманин; в Україні з 10 державних свят – 3 православні християнські, решта – світські, більшість з яких – політично забарвлені, й жодного – інших релігій або, хоча б, конфесій. Отже за цією ознакою демократизму в культурній сфері Індії поступається не лише Україна, а й країни ЄС.

Відтак індійська версія мультикультуралізму є ширшим, ніж звичний для Європи, феноменом – не лише мультикультуралізмом, а радше мультиполітизмом, виходом культурного розмаїття в державно-політичну площину й поєднанням двох взаємовиключних для Європи культурних політик: політики ексклюзивності й інклюзивності – включення й виключення. Інклюзивний лише для корінного населення, для іммігрантських громад мультикультуралізм Європи на практиці дедалі більше набував ексклюзивного характеру, за якого корпоративні інтереси й потреби поглинали нормативно закріплені на державному рівні

права особи, а самі етнокультурні й етнорелігійні корпорації виокремлювалися з державного й загальногромадського життя. В Індії ж **конституційне забезпечення максимально широкого громадського самоврядування в поєднанні з виходом громад на державно-політичний рівень** дозволило гармонізувати ці дві стратегії.

Однак оперття правових принципів на традиціоналістську основу, хоч і надає індійській версії мультикультуралізму потужного потенціалу, однак не позбавляє її від власних проблем. Вони виникають передусім у тій же ділянці, що й у Європі: на межі перетину корпоративно-групових прав і прав людини, особливо, коли йдеться про взаємини між громадами з контрадикторними морально-етичними засадами. Правовий плюралізм подеколи вступає в суперечність з правами людини, зокрема, в гендерному питанні. У таких випадках втручання індійської держави в ситуацію не завжди є послідовним і базованим на властивому для лібералізму пріоритеті прав людини. Однак напрацьовані нею **механізми обмеження прав громад правами людини**, хоч і не завжди вдало, і не завжди послідовно, однак здебільшого дозволяють витримувати рівновагу.

Водночас зворотнім боком широкого залучення етнорелігійних та етнокультурних спільнот до загальнодержавного політичного життя стало збільшення можливостей перетворення взаємовиключних комуналістських концептів – гіндутви та мусульманського на знаряддя політичної боротьби, що в останні десятиліття вилилося в посилення їх прибічників та переростання міжрелігійних і міжетнічних конфліктів у фізичне протистояння – аж до збройних зіткнень і актів вандалізму. Іншим негативним виявом тих же процесів є поширення явища, що отримало в науковому середовищі назву «феномен ображених почуттів». Його суть у тому, що під політично здійснюваним тиском тієї чи іншої громади, яка вважає, що певним висловом публічної особи (політика, журналіста, громадського чи культурного діяча) або ж художнім твором ображено її етнічні чи релігійні почуття, наукові, художні та публіцистичні твори цензуруються й забороняються. Нерідкими стали випадки порушення проти їх авторів судових справ за ст.ст. 153А і 295А Індійського кримінального кодексу – «Про розпалювання ворожнечі на ґрунті релігії, раси, місця народження, проживання, мови і т. д. і про дії, що завдають шкоди підтримці гармонії» та «Про навмисну і зловмисну дію, націлену на наругу над релігійними почуттями будь-якої групи шляхом образи її релігії або релігійних переконань». З кінця 70-х рр. XX ст. регіонально й політично оформлені прихильники гіндутви, як і їхні ідеологічні alter-ego мусульмани, вдаються до підтримки державних органів в центрі і на місцях, створюючи свої організації контролю за історичними дослідженнями й освітою, активно втручаються (поде-

коли й силами закордонних організацій діаспори) в зміст навчальних програм і підручників. Їх апелювання до «мас» обертається погромами в наукових і освітніх установах, публічними образами, приниженням та переслідуваннями опонентів. Лише Верховний суд Індії, перебуваючи на сторожі загальнодемократичних засад державності й прав людини, протистоїть цій тенденції і виносить вердикти проти цензурних заборон.

Поширення в останні десятиліття зазначеної тенденції симптоматизує загострення проблем в індійському варіанті мультикультуралізму. Реагуючи на ці явища, **державна політика Індії в питаннях забезпечення міжгромадської злагоди сьогодні корегується в бік посилення заходів з метою домогтися внутрішнього реформування заснованих на звичаї законів громад в напрямі забезпечення осібної рівності, подолання культурної виключності етнічних і релігійних груп, стимулювання формування почуття єдності в розмаїтті.** Послідовно проводячи політику мінімального втручання в релігійні справи будь-яких громад і підтримку поважного ставлення до їхніх особливостей, **індійська держава націлена водночас на захист універсальних принципів та прав людини й громадян і залишає за собою право втручатися у внутрішні справи громад з метою відстежування тих обрядів і звичаїв, які суперечать правам людини, й примусу до їх змін.** Держава може втручатись у принципи функціонування релігійних шкіл або ж вимагати й стимулювати реформування приватного права громад з метою додержання гендерної рівності. Таким чином, **державна виступає гарантом того, що стосунки між релігійними і політичними інститутами регулюються послідовним дотриманням прав людини.**

Такі зусилля держави мають очевидний результат: за даними соціологічних досліджень, проведених міжнародними організаціями наприкінці ХХ ст., 90 % громадян Індії висловлювали гордість за належність до індійської нації і ідентифікували себе в координатах держави (за цим показником Індія обігнала Іспанію, Аргентину, Бразилію, Бельгію й Швейцарію), водночас віддаючи перевагу демократії як політичному устрою перед усіма іншими. Таким чином, **ідеологія загальногромадянського націоналізму з оперттям на історичний досвід і народні традиції й цінності і, зрештою, на здоровий глузд народу й підкріплена принципом правового плюралізму, володіє достатнім у сучасних умовах ресурсом виживання і зміцнення.**

Висновки та рекомендації.

1. Ситуація у царині міжгромадських взаємин в Україні й у Індії має істотні відмінності, але й багато спільного. До відмінностей слід віднести передусім дестабілізуючу першість в Україні не стільки етнорелігійного, скільки мовного питання, невиразність етнічного

складника в міжконфесійних проблемах, постійне явне й приховане інспірування міжгромадських проблем ззовні та той факт, що найбільш історично постраждалим на власній землі був (і значною мірою залишається) чисельно панівний український етнос. Поєднують дві країни: історичні побутові традиції толерування інших етносів і вір, існування значної мусульманської громади (понад третину мережі релігійних організацій національних меншин України або близько 4% загальної релігійної мережі держави), наявність усередині країни територіально локалізованих громад, що за всієї етнічної тотожності є носіями контрадикторних морально-етичних систем, присутність доволі консолідованих громад з ознаками сепаратистських інтенцій. А отже, за всієї несхожості, індійський досвід забезпечення національної злагоди значною мірою може бути застосований в Україні.

2. Уявляється доцільним з метою запобігання виникнення підстав, що можуть бути використані для підігрівання сепаратистських настроїв, **забезпечити можливості якнайширшого включення етнічних і релігійних громад у політичне життя держави**. Можливість легального, легітимного, дієвого, а головне такого, що має нормативно визначені форми, обстоювання власних інтересів є не лише засобом виведення існуючих проблем «з тіні на світ», а й реальним чинником зміцнення громадянського суспільства. Таке залучення можливе шляхом поступового введення квотування представництва етнокультурних і релігійних громад в державних органах, у тому числі – вищих, відповідно до частки, яку складає чисельність такої громади в загальній чисельності українського суспільства.

3. З огляду на індійський досвід та беручи до уваги факт історичної ущемленості й травмованості українського корінного етносу, висунена правими (націоналістичними) політичними силами України **вимога щодо законодавчого введення квот представництва титульного етносу в державних органах**, у тому числі – вищих, відповідно до частки, яку він складає чисельність в загальній чисельності українського суспільства (принцип позитивної дискримінації) **є цілком демократичною та обґрунтованою**.

4. Релігійний і етнічний склад українського суспільства (на 2014 р. визнають себе віруючими 76% громадян, серед яких 70% відносять себе до православ'я (належні до Київського патріархату – 32%, до Московського патріархату – 25%), греко-католики складають 7,8%, римо-католики 1%, протестанти 1%, мусульмани – 4%) створює підстави для опрацювання законодавчого забезпечення введення до державних свят хоча б одного мусульманського, одного римо-католицького і одного єврейського (1% у складі населення на початок 2000-х рр., третє місце після українського і російського).

5. Для запобігання проявів негативних складників, притаманних індійському досвіду широкого залучення етнокультурних та релігійних громад до державно-політичного життя розвитку сценарію, подібного індійському, та беручи до уваги застосовувані Індією шляхи й методи їх подолання, слід **при ухваленні законів та інших нормативних актів, що регулюють соціокультурну сферу і міжгромадські взаємини, визначають права й обов'язки громад, проводити експертизу проектів нормативних актів на предмет дотримання пріоритету прав людини над правами громад.**

6. За будь-яких умов не допускати ухвалення законів, змін до законів та введення будь-якої форми покарання (кримінальної чи адміністративної) за «образу почуттів» – релігійних, етнічних тощо, тематично подібних до індійських статей кримінального кодексу «Про розпалювання ворожнечі на ґрунті релігії, раси, місця народження, проживання, мови і т. д. і про дії, що завдають шкоди підтримці гармонії», «Про навмисному і зловмисну дію, націлену на наругу над релігійними почуттями будь-якої групи шляхом образи її релігії або релігійних переконань» та аналогічних російським ст. КоАП РФ 5.26, ч. 2 та ст.ст. 148, 282 УК РФ, якими передбачено покарання за «образу почуттів віруючих».

1.8. Швед В.О. Туніська модель формування національної єдності: досвід та перспективи

9 жовтня 2015 р. Нобелівський комітет ухвалив рішення про присудження Нобелівської премії миру за 2015 р. «Квартету національного діалогу в Тунісі» за його внесок у просуванні країни до демократії та збереження національної єдності і миру. Як зазначила голова нобелівського комітету Касі Кулман Файв, Квартет «заснував альтернативний, мирний політичний процес, коли країна опинилася на порозі громадянської війни.

Ця подія стала історично важливою не лише для самого Тунісу, а й для всього арабського світу, який переживає нині драматичний етап свого розвитку, а також для всього людства.

У своєму вітанні до Квартету національного діалогу президент США Б. Обама підкреслив, що його діяльність є натхненням нагадуванням про те, що тривалого миру та безпеки можна досягнути, якщо громадяни матимуть право будувати своє власне майбутнє, і що демократія можлива й необхідна в країнах Північної Африки та на Близькому Сході.

Рішення про присудження «Квартету національного діалогу в Тунісі» Нобелівської премії миру в концентрованому вигляді є оцінкою та узагальненням досвіду й результатів молоді туніської демократії, громадянського суспільства країни, які спромоглися зупинити

сповзання Тунісу до жахів громадянської війни та знайти платформу і формат компромісу головних політичних сил країни, змусити їх об'єднатися навколо вирішення національних завдань.

Саме Туніс став колискою останньої хвилі арабських революцій, що отримали назву «арабська весна». Наприкінці грудня 2010 р. тут спалахнула «жасминова революція», яка знесла збанкрутілий режим Бен Алі і яку підхопили в Єгипті, Лівії, Ємені, Сирії та в інших арабських країнах. В авангарді політичного процесу стала партія відродження – Ен-Нахда, яка дотримувалася платформи поміркованого ісламу і лідером якої був видатний мислитель та політик Рашид Ганнуші, чий величезний досвід, глибоке розуміння як туніських реалій, так і тенденцій світового історичного поступу відіграли велику роль протягом усього періоду сучасної політичної історії Тунісу. Р. Ганнуші повернувся на батьківщину на початку січня 2011 р. після 22-х років політичного вигнання. Після повернення він заявив, що в постреволюційному Тунісі буде взято на озброєння сучасну модель ісламу. Туніс бажає представити суспільству таку модель, у якій іслам не буде синонімом тероризму, фанатизму, екстремізму чи ворожого ставлення до демократії.

Під час перших парламентських виборів у жовтні 2011 р. Ен-Нахда досягла значного успіху. За неї проголосували майже 42% виборців, і вона отримала найбільшу кількість місць у парламенті – 89 з 217. Була створена коаліція з представників Ен-Нахди та деяких світських партій. Прем'єр-міністром країни став генеральний секретар партії – Хамаді Джебалі. Разом з тим, протягом наступних двох років революції в Тунісі політична та соціально-економічна ситуація в країні набула крайньої гостроти. Головним чинником та джерелом напруги став конфлікт стосовно моделі розвитку країни між секулярними політичними силами на чолі з партією Нідаїа (Заклик для Тунісу) та Ен-Нахдою, яка починаючи з 2011 р. перебувала при владі. Особливо негативну роль у загостренні громадянського конфлікту відіграли радикальні та екстремістські організації як з одного, так і з іншого флангу. Відбулося кілька гучних політичних вбивств, які ще більш загострили ситуацію. На початок осені 2013 р. ситуація в країні підійшла до прямої загрози громадянської війни.

Однак у Тунісі вдалося уникнути сумнозвісного шляху Єгипту, де на початку липня 2013 р. відбувся військовий заколот, було насильницьки скинуто законно обраного президента М. Мурсі і до влади прийшла військова хунта, яка розв'язала широкомасштабні репресії. Саме в цей час на політичну арену Тунісу увійшла така нова політична сила, яку безпосередньо висунуло громадянське суспільство країни – «Квартет національного діалогу». Квартет спромігся запропонувати такий формат розв'язання політичної кризи в країні, який

змусив головні політичні партії країни, незважаючи на всі їхні великі розбіжності у платформах, вдатися до діалогу, до пошуку компромісу заради досягнення громадянського миру та стабільності. До складу Квартету увійшли 4 організації – Загальний трудовий союз, Союз промисловців, торгівлі та ремесел, Ліга прав людини і Орден адвокатів.

Наприкінці 2013 р. Квартет виступив медіатором між тимчасовим урядом, очолюваним ісламістською Ен-Нахдою та її секулярними опонентами через Національний діалог. Опозиція закликала до відставки уряду, формування технократичного уряду та створення Конституційної асамблеї. Квартет фактично запропонував і реалізував туніський метод просування до демократії. Цей метод має стати одним з широко застосовуваних для створення механізмів, побудованих на консенсусній основі і які можуть бути успішно використані у вкрай неоднорідному, різнополярному розколотому суспільстві для його переведення на шлях розвитку у конструктивному напрямі. **Таким механізмом є форум, на якому відбуваються дебати і досягається консенсус чи, крайньою мірою – компроміс. Внаслідок взаємних поступок і компромісів було досягнуто порозуміння між головними політичними силами країни.** Ен-Нахда добровільно поступилася владою, і було створено технократичний уряд, що відкрило двері для подальшого мирного розвитку Тунісу на шляху демократії та забезпечення прав людини. 26 січня 2014 р. Конституційна асамблея проголосувала за нову 146 сторінкову конституцію, яка була підтримана і ісламістами, і світськими силами і яка заклала основи подальшого функціонування демократії в країні. **Конституція забезпечила місце в суспільстві для всіх груп через забезпечення мирної ротації влади,** поваги до прав жінок та гарантії захисту свободи висловлювання та віри. Туніська конституція 2014 р. стала найпрогресивнішою й донині в усьому арабському світі.

Потрібно виділити такі головні чинники, що сприяли успіхові туніського експерименту та впровадженню туніської моделі консолідації суспільства.

По-перше, це наявність **сильного, відповідального, зрілого громадянського суспільства**, яке спромоглося виставити на політичну авансцену країни у найбільш відповідальний момент історії країни таку унікальну структуру як Квартет національного діалогу, куди увійшли представники 4-х найбільш впливових організацій: Загальний трудовий союз Тунісу, Туніська конфедерація промисловості, торгівлі та ремесел, Ліга прав людини і Орден адвокатів. Як відзначала голова нобелівського комітету Касі Кулман Файв, «ці організації представляють різні сектори і цінності туніського суспільства: робітничий клас та добробут, принципи верховенства закону і прав людини».

Авторитет цих громадських структур, як і самого Квартету, був настільки сильним, що вони разом виявились спроможними змусити головні політичні партії перейти до формату Національного діалогу та знайти спільний компроміс.

По-друге, як зазначають аналітики, Нобелівську премію миру слід було присудити не лише Квартету, а й узагальненому образу туніського вчителя. Справа в тому, що створена французами, а згодом збережена в середині 50-х рр. владою незалежного Тунісу система освіти, що орієнтувалася на французьку систему, охоплює всіх, заснована на секулярних принципах і за своєю суттю значно більшою мірою, ніж у багатьох інших арабських країнах формує громадян. Саме тому ця премія, безперечно є успіхом не лише керівництва Квартету, а й політичної й освітньої системи Тунісу.

По-третє, великою мірою успішне втілення туніської моделі консолідації суспільства та його подальшої демократизації є результатом і наслідком глобальних трансформацій всередині Ен-Нахди, партії, яка протягом майже трьох років виступала авангардом «жасминової революції», а сьогодні є важливою складовою туніської демократичної системи.

Ен-Нахда виникла як туніська філія панарабської громадсько-політичної асоціації «Брати-мусульмани» у 1981 р. У 1989 р. обрала свою нинішню назву Ен-Нахда (Відродження). Протягом останніх кількох років партія відмовилася від багатьох постулатів, притаманних «братам-мусульманам» з метою знайти порозуміння зі своїми секулярними опонентами задля збереження стабільності і знайшла в себе політичну мудрість і мужність добровільно відмовитися від політичної влади в країні, пройти через випробування на вільних і демократичних виборах. Усі ці нові риси та трансформації були безпрецедентними для ісламістської партії.

Поразка на парламентських виборах 2014 р., коли 70 відсотків виборців проголосували за інші партії, і коли вона втратила 20 місць у парламенті, викликала доволі напружену дискусію в лавах Ен-Нахди стосовно перспектив її майбутнього, її політичної та ідеологічної платформи. У решті решт перемогла позиція, що Ен-Нахда має стати саме політичною партією і відділити релігійну активність від політичної. У своєму відомому інтерв'ю часопису *Le Monde* від 19.05.2016 р. Р. Ганнуші підкреслив «Ен-Нахда намагається бути партією, яка говорить про щоденні проблеми родин, інвалідів, а не партією, яка розмірковує про минулу спадщину, рай та й таке інше».

У тому ж інтерв'ю Р. Ганнуші зробив важливу заяву про те, що Ен-Нахда «залишає політичний іслам для того, щоб приєднатися до мусульманської демократії. Ми є мусульманськими демократами, які

більше не пов'язані з політичним ісламом». Р. Ганнуші відзначив, що такі екстремістські угруповання, як Аль-Каїда та так звана Мусульманська держава (ІДІЛ) перекутили поняття «політичний іслам» та надали йому вкрай негативного змісту. Обранням для своїх членів назви «мусульманські демократи» Ен-Нахда тим самим відрізає рух за відповідальність стосовно терористичних атак у Парижі, Брюсселі та й у інших місцях.

Наприкінці травня 2016 р. X конгрес Ен-Нахди підтримав такі доленосні зміни стосовно нового змісту партійної політики.

Під час своєї промови на конгресі Р. Ганнуші охарактеризував Ен-Нахду як «національно-демократичну партію, спрямовану на реформи, яка базується на національному еталоні, сформованому на цінностях ісламу».

Висновки та рекомендації.

Усі серйозні нововведення були спрямовані на пошуки партією та її лідером оптимальної моделі її розвитку в умовах нинішнього етапу розвитку туніського суспільства, яке спромоглося захистити демократичний шлях розвитку та демократичні цінності. Таким чином, досвід Тунісу та його громадянського суспільства переконливо довів, що іслам та демократія абсолютно сумісні, й головне полягає у відповідальності, професіоналізмі та моральних якостях політиків. У Тунісі дилема «секуляризм проти ісламу» зазнала поразки і поступово змінюється на згуртування спільних зусиль головних політичних акторів навколо вирішення доленосних проблем розвитку. Також потрібно відзначити, що туніська модель консолідації та модернізації базується на самому феномені «арабської весни» і ввбирала в себе найкращі досягнення і традиції сучасних арабських революцій. Саме тому вона є найоптимальнішим шляхом розвитку і прогресу республіканської частини арабського світу, дає можливість об'єднання та консолідації різних етнорелігійних, політичних груп, досягти компромісу і вирішення нагальних проблем тієї чи іншої країни заради її процвітання.

Останнім переконливим прикладом успішного просування Тунісу на шляху демократії та консолідації стало формування нового уряду національної єдності в серпні 2016 р., який очолив 40-річний Юсеф Чахед. До складу нового кабінету увійшли 26 міністрів і 14 держсекретарів, включаючи жінок, молодь та незалежних міністрів. Троє членів уряду є представниками Ен-Нахди і двоє колишніми членами Загального трудового союзу – організації, що входить до Квартету національного діалогу.

Досвід Тунісу щодо знаходження та впровадження оптимальної моделі формування національної єдності має дійсно загальносвітове

значення. Звичайно, він є надихаючим прикладом саме для Північної Африки і Близького Сходу. Але деякі важливі і принципові моменти вкрай актуальні й для інших країн та регіонів, у тому числі й для України. Адже нам уже сьогодні доводиться вирішувати надскладні питання досягнення загальнонаціональної консолідації. Серед таких найбільш принципових аспектів туніського досвіду в контексті українських проблем слід відзначити колосальну **значущість зрілого громадянського суспільства, яке має змусити політиків реалізовувати справжні національні завдання, контролюватись ним.** Також, не менш важливим є **пооява, висування нової генерації політиків,** не демагогів та популістів, а тим більше відвертих пристосуванців та казнокрадів, а тих, **хто дійсно боронитимуть інтереси України та її народу.**

1.9. Зернецька О.В. Досвід національного телерадіомовлення Австралії у консолідації австралійського суспільства

Австралія сьогодні – успішна і процвітаюча держава, що посідає друге місце в програмі ООН з людського розвитку за 2015 р. Колишня заокеанська тюрма Британської імперії для каторжників та повстанців, нині Австралія досягла величезних успіхів, посіла 12-е місце серед найбільших економік світу і є притягальною як для її громадян, так і для іммігрантів.

Населення Австралії – 23 млн. осіб, 28 % з яких народилися за її межами. Аборигени становлять тільки 2,5 % від загального населення. Головною мовою, як зазначено на сайті австралійського уряду, є «англійська + 300 інших мов». Уже в цьому визначенні вбачається курс австралійського уряду на мультикультурність країни.

Країна безперервно удосконалює свій соціально-економічний та культурний розвиток, реально створює умови для полегшення ведення не лише великого, а й середнього і малого бізнесу. Попри складні для людини кліматичні умови, рівень життя в країні високий, а середня його тривалість становить 84 роки у жінок і 80 років у чоловіків – не в останню чергу завдяки прогресивним системам охорони здоров'я та освіти.

Нині Австралія має розгалужену медіа-систему. Провідну роль у ній відіграють два національних радіо, телевізійних та онлайн-мовника – Australian Broadcasting Corporation (Австралійська телерадіомовна корпорація, ABC) та Special Broadcasting Service (Спеціальна телерадіомовна служба, SBS). ABC – національний громадський мовник. Заснована в 1929 р., вона надає телевізійні, радіо, онлайн- та мобільні послуги

по всій країні. Відповідно до міжнародних угод, вона також забезпечує радіо- та телевізійними послугами заокеанських глядачів, особливо азійсько-тихоокеанський регіон. SBS виробляє для австралійців програми англійською та багатьма іншими мовами, а також передає для них новини з усіх куточків землі. Вона керує Національним телевізійним тубільним каналом (National Indigenous Television Cannel, NITV), який розповсюджує програми, створені здебільшого тубільними австралійцями.

На відміну від Британської громадської системи телерадіомовлення, уособленої у BBC, австралійська система національного громадського телерадіомовлення існує передусім на державні бюджетні кошти. Так, за даними на 2014 р., ABC отримала 1 млрд 215,7 млн дол. на рік, а SBS – 377,5 млн дол. на рік. До того ж вони мають свої особисті доходи: відповідно ABC – 177,5 млн дол., а SBS – 103,9 млн дол.

Австралія також має 3 комерційних телемережі, тубільну комерційну телевізійну станцію, сотні платних телевізійних каналів і багато друкованих, радіо-, платних та онлайн-медіа-ресурсів. 83 % австралійців мають доступ до Інтернету.

У своїй роботі ABC керується настановами, визначеними в її Хартії, в якій викладено основні функції та обов'язки корпорації. До функцій належать:

По-перше, надання австралійському суспільству інноваційних та всеохопних телерадіомовних послуг високих стандартів як частини австралійської телерадіомовної системи, що складається з національного, комерційного та общинного/комунального секторів, не обмежуючи зазначених вище учасників телекомунікаційної системи Австралії, у тому числі:

а) телерадіомовні програми, які роблять свій внесок у посилення відчуття соціальної ідентичності, інформують та розважають і відбивають культурне розмаїття австралійського суспільства;

б) телерадіомовні програми освітнього характеру;

По-друге, трансляція до країн за межами Австралії телерадіомовних програм новин, програм сучасних подій, розважальних і культурних програми, які будуть:

а) доносити до заокеанської телерадіоаудиторії образ Австралії як держави та суспільства та формувати міжнародне розуміння австралійського ставлення до світових справ;

б) давати змогу австралійським громадянам, які живуть або мандрують за межами Австралії, отримувати інформацію про австралійські справи та як австралійці ставляться світових справ;

в) надавати диджитальні медіа-послуги;

г) сприяти розвитку й транслювати по радіо та телебаченню музичне, драматичне та інші виконавчі мистецтва в Австралії.

До обов'язків корпорації належать забезпечення Австралії телерадіомовними послугами. Корпорація усвідомлює важливість:

а) телерадіомовних послуг, що надаються комерційними та комунальними секторами австралійською телерадіомовною системою;

б) стандартів, яких притримуються телерадіомовної служби;

в) своєї відповідальності як незалежної національної телерадіомовної служби, яка підтримує баланс між телерадіомовними програмами для широкої аудиторії та спеціалізованими телерадіомовними програмами мультикультурного характеру австралійського суспільства у зв'язку з випуском телерадіомовниками програм освітнього характеру, впливає на формування обов'язків кожного зі штатів Австралії в галузі освіти.

Була створена також і «Хартія SBS», яка водночас і править за підсумковий документ, що окреслює значний досвід діяльності SBS, і є магістральним планом на майбутнє. У Хартії SBS зазначено, що:

по-перше, її головною функцією є надання багатомовних та мультикультурних радіо-, теле- та диджитальних медіа-послуг, метою яких є інформування, навчання, розважання всіх австралійців;

по-друге, SBS, виконуючи свою головну функцію, повинна:

а) робити свій внесок у задоволення комунікативних потреб австралійського мультикультурного суспільства, включаючи громади аборигенів Австралії та мешканців островів Торресової протоки;

б) посилювати розуміння внеску різноманітних культур у поступальний розвиток австралійського суспільства;

в) сприяти розумінню та сприйняттю культурного, лінгвістичного та етнічного різноманіття австралійського народу;

г) робити свій внесок у збереження та сприяти розвитку мовних та культурних навичок;

д) наскільки це є можливим, інформувати, навчати та розважати австралійців на тих умовах, яким вони віддають свої уподобання;

е) використовувати різноманітні австралійські креативні ресурси;

ж) робити свій внесок у різноманітність радіо- і телевізійних служб, особливо беручи до уваги внесок ABC і комунального телерадіомовного сектору;

з) робити свій внесок у розширення можливостей австралійських теле- і радіо- служб та відбивати природу австралійського суспільства, що змінюється, презентуючи багато різних поглядів та використовуючи інноваційні форми вираження.

Проаналізувавши Хартії ABC та SBS, можна дійти висновку, що спільними завданнями цих двох національних корпорацій Австралії є такі:

- універсальність: намагання дати всім австралійцям доступ до послуг телерадіомовників, незважаючи на географію чи можливість

оплати цих послуг, дати їм можливість брати участь у житті суспільства та його інституцій;

- локальність: надавати людям з подібними інтересами можливість спілкуватись і брати активну участь у житті локальних громад;

- австралійський контент: посилювати австралійську ідентичність через надання програм, що відбивають унікальний характер і характеристики Австралії та сприяють різноманітності й розумінню інших культур;

- всеохопне та різноманітне програмування: забезпечувати австралійській аудиторії доступ до всеохопного різноманітного контенту, що відповідає інтересам різних груп і репрезентує їх у суспільстві;

- різноманітність новин та інформації: новини та інформація повинні бути вільними від комерційних та інших інтересів і сприяти інформуванню про ключові питання, що впливають на австралійське суспільство;

- освіта: посилювати інтелектуальний та креативний рівень австралійського суспільства та підтримувати розвиток австралійського людського капіталу;

- інновації і якість: надавати інформативний і збуджуючий думку контент, який збагачує суспільство та сприяє його креативному мисленню та розвитку нових талантів.

Як видно із завдань двох національних телерадіомовників, вони є дійсно всеохопними національними мовниками. Адже жоден мовник на комерційному австралійському ринку не надає таких різноманітних послуг і не має за мету досягнення впливу на таку широку та різноманітну аудиторію.

Висновки та рекомендації.

1. Як впливає з викладеного вище, обрана австралійським суспільством модель мультикультурного розвитку та розвитку австралійського національного телерадіомовлення виправдовує себе, сприяє гармонійному поступу держави в усіх аспектах – політичному, соціально-економічному та культурному, про що свідчать її досягнення в цих сферах життєдіяльності, та може слугувати прикладом для багатьох країн світу й України, зокрема.

2. Варто врахувати та імплементувати досвід Австралії в частині визначення завдань інформаційної політики держави, зазначених у «Стратегічному плані ABC на 2013-2016 рр.: Ясний напрям для ABC», який ставить за мету і ключову стратегію фокусування на аудиторії. Для досягнення цієї мети ABC створює контент на різноманітних платформах, пристроях та в різних форматах. Таким контентом користується щотижня щонайменше 75% аудиторії. Телерадіомовлення, таким

чином, переходить до нової моделі: від «лінійної» моделі минулого до сучасної моделі «на замовлення користувача». Доступ до контенту через використання різноманітних повсякчасно виникаючих дистрибуційних платформ має тенденцію до фрагментації медійного середовища. Водночас лінійне телебачення зберігається і відіграє свою роль.

3. Необхідно звернути увагу на способи врахування інтересів аудиторії щодо жанрового розмаїття передач на двох національних каналах. Жанри компанії ABC розташовано в такому порядку: розваги, комедії, драми, новини, інфотеймент, тубільні програми, спортивні програми, мистецтва, документальні програми, програми для дітей. Наведений порядок відбиває витрати на кожний з жанрів, порівняно з іншими. Наприклад, якщо жанр «розваги» йде в переліку першим, це означає, що він найбільш фінансово витратний. Якщо за ним іде жанр «комедія», це означає, що на нього витрачається менше коштів.

4. Узяти за приклад підтримки української культури в такому жанрі, як радіо, як це робиться в Австралії. Для програми Classic FM ABC записує всі симфонічні оркестри в кожному місті Австралії (за виключенням міст Дарвін та Хобарт). Це здійснюється відповідно до хартії ABC. Аби зробити трансляцію оркестру наживо, у кожному штаті існує команда з двох осіб (за винятком Сіднея та Мельбурна, де цим займаються ще й допоміжний персонал: до двох основних працівників додається ще музичний інженер та музикальний продюсер). Цей персонал відвідує репетиції оркестру, записує концерти (зазвичай в п'ятницю або в суботу ввечері), видає музикантам зарплатню за виконання саме тієї програми, яка виконувалася, та підписує права на використання записаної музики в ефірі. Так, 2013 р. було записано 610 симфонічних концертів наживо.

5. У контексті потреб у досягненні міжгромадської злагоди в мультикультурному суспільстві особливу увагу варто звернути на діяльність корпорації SBS – унікального явища у світі. SBS відводить собі роль соціально-культурного чинника, який збільшує спектр можливостей австралійського радіо, телебачення та онлайн-послуг. Вона відображає природу австралійського суспільства, що змінюється, оприлюднюючи різні погляди. Створена SBS для того, аби кожний австралієць, незважаючи на його географічне походження, вік, культурний досвід або мовні навички, обов'язково мав доступ до високоякісного, незалежного й культурно орієнтованого національного австралійського медіа-джерела. Особливий інтерес являє мовна політика корпорації. Як написано на онлайн-сторінці SBS: «Через радіо, телебачення, онлайн-службу ми розповідаємо історії людства на найбільшій кількості мов, ніж будь-який інший мовник у світі, тобто на 74 мовах по радіо, на 62 мовах по телебаченню та більш ніж на 50 мовах онлайн».

6. Політика SBS спрямована передусім на задоволення комунікативних потреб австралійського багатокультурного суспільства, включаючи етнічні общини, аборигенів. **Питання розподілу кількості ефірного часу на радіо і телебаченні SBS вирішується за принципом квотування – з урахуванням чисельності етнічних меншин.** У телерадіомовленні формується штат співробітників компанії з представників тих національних меншин, мовами яких ведуться радіо-і телепрограми. Ця тенденція простежується навіть серед обраних членів її Ради директорів.

7. **Україні потрібно дбайливо плекати культурну та мовну політику.** З одного боку безперервно розвиваючи українську мову і культуру засобами масової комунікації, пропагуючи її, ознайомлюючи національну аудиторію з класикою та новими культурними здобутками. З іншого боку – давати відчуття, що всі народи в українському суспільстві почуті, як це робиться в Австралії.

1.10. Швед В.О. Історична пам'ять як складова забезпечення консолідації Саудівської Аравії та Єгипту в умовах сучасних трансформацій: висновки для України

Розвиток та удосконалення стратегії реалізації державної політики історичної пам'яті в забезпеченні консолідації українського суспільства потребує належного використання досвіду не лише країн трансатлантичного ареалу, а й таких важливих регіонів людської цивілізації, як Близький Схід, який є серцем ісламського світу.

Важливість вивчення досвіду використання історичної пам'яті у просторі, насамперед, арабського світу обумовлюється низкою чинників. По-перше, Українська держава все активніше співпрацює з провідними країнами арабського світу в реалізації своїх стратегічних завдань на сучасному етапі – відсічі російській агресії, збереженні цілісності та суверенності територій, кардинального оновлення країни. Тому для **опрацювання оптимального зовнішнього курсу на цьому напрямі необхідно глибоко розуміти не лише сутність, спрямованість та динаміку сучасних трансформаційних процесів у зазначеному просторі, а й менталітет, «душу» арабів, їхні цінності та традиції, особливості їхньої історичної пам'яті.**

По-друге, важливо пам'ятати, що невід'ємною складовою української політичної нації є мусульмани різного етнічного складу, серед яких кримські татари, казанські татари, азербайджанці, представники народів Північного Кавказу, Поволжя, а також й **араби**. Останні доволі активно представлені в провідних мусульманських культурних та благодійних організаціях, відчутно впливають

на життя всієї мусульманської умми. **Державна політика Української держави стосовно мусульман має враховувати особливості їх менталітету та цінностей. Потрібно також розуміти, що політика історичної пам'яті, що здійснюється на державному рівні, впливає й на їхні діаспори за кордоном, зокрема і в Україні.**

З цих позицій найбільший інтерес являє політика історичної пам'яті у двох найбільших і найвпливовіших країнах арабського світу – Саудівській Аравії та Єгипті. Саме ці країни втілюють провідні суспільно-політичні моделі і тенденції історичного розвитку, що нині формують поступ арабського світу.

За своїм державним устроєм Саудівська Аравія є абсолютно теократичною монархією, де главою держави є король, а закон засновано на ісламському праві. Королівство є батьківщиною зародження ісламу, звідси – його унікальне місце в ісламському світі і намагання й надалі бути його центром. Більшість населення країни – мусульмани, з яких понад 90 % суніти.

Єгипет є країною з республіканською формою правління, главою держави є президент. 90 % населення – мусульмани, близько 10 % – християни, переважно копти, які є нащадками древніх єгиптян. Політична культура та традиції мають значний вплив з боку Туреччини, Великої Британії та Франції, існує певний досвід багатопартійності та громадянського суспільства. На початку 2011 р. Єгипет опинився в епіцентрі революційних потрясінь, що отримали назву «арабська весна».

І саудівська, і єгипетська моделі суспільно-політичного устрою, а також самі народи, що населяють ці країни, мають такі особливості історичного розвитку та традицій, які дозволяють проаналізувати спільне й специфічне в політиці історичної пам'яті, що використовує влада в цих країнах і для консолідації суспільства, і для вирішення власних стратегічних і тактичних завдань.

В історичній пам'яті двох країн є спільні риси. Насамперед, це наголос на зміцненні традиційних ідентичностей, сакралізація і політизація історичної міфології.

Основою політики історичної пам'яті у Королівстві Саудівська Аравія є широкомасштабна пропаганда винятковості країни як батьківщини зародження ісламської релігії: в країні розташовані найбільші мусульманські святині Мекка та Медіна – місця, де відбувалось зародження умми, де було сформоване вчення ісламу, викладене в Корані; місця, де здійснював свою місію пророк Мухаммад. Така пропаганда активно використовується не лише для консолідації самого саудівського суспільства, яке за короткий історичний період пододало шлях від родоплемінного устрою до сучасного суспільства, а й для захисту державного устрою та правлячої династії – Дому Саудів.

Протягом кількох десятиліть другої половини ХХ ст. влада намагалася підтримувати баланс між вимогами й викликами модернізації та традиційними цінностями таким чином, аби не виникла загроза існуванню олігархічного устрою. Однак в останні роки внаслідок культурного шоку, який здійснює на саудівське суспільство широка модернізація, дотримання такого балансу є значно тяжчим.

Протягом останніх двох десятиліть, особливо в останні два роки, в Саудівській Аравії відбувається поступовий, але важливий зсув у політичній культурі та створенні нових інституцій, що роблять Королівство більш відкритим, інноваційним і толерантним. Сама логіка історичного поступу країни, виклики та проблеми, що поставили перед Саудівською Аравією, спричинили необхідність у глибокому оновленні всього комплексу суспільних відносин у країні, зокрема і в релігійній сфері. Зниження цін на нафту спричинило різке зменшення доходів Королівства, що змусило Дім Саудів шукати і швидко впроваджувати нову економічну, а відтак і суспільно-політичну модель розвитку. Однак таку модель неможливо вводити без серйозних зрушень у тій моделі ісламу, що є основою всього життя в країні – ваххабізмі. Саудівська влада постала перед необхідністю значного зменшення впливу ваххабіських кліриків у системі правління, без чого неможливо вільно розвивати бізнес, дозволити економіці позбутися залежності від влади та здійснити її широкомасштабну диверсифікацію. Надзвичайно важливо для країни активно залучити до конструктивної співпраці саудівську молодь, яка складає понад 70% всього населення. Сьогодні її неможливо мотивувати підтримувати монархію інакше, як через ширшу участь у політичному житті та забезпеченні персональної свободи. Отже, Саудівська Аравія постала перед нагальною потребою переходу до реалізації глибокого реформістського курсу.

Під тиском цих потреб у Королівстві розпочався перехід влади до нової генерації династії Саудів, так званих младосаудитів, лідером якої став нинішній Наслідний принц 31-й Мухаммед бін Салман. За його ініціативою у квітні 2016 р. була ухвалена амбітна та широкомасштабна програма фундаментальних перетворень «Бачення-2030», яка в концентрованому вигляді стала відповіддю на назрілі зміни в країні. Важливість зазначеного документу полягає в тому, що він, передусім, спрямований на консолідацію саудівського суспільства не лише через широкомасштабні соціально-економічні перетворення, а й через ефективне використання такого найвпливовішого в Саудівській Аравії інструменту, як історична пам'ять у формі нового переосмислення ролі країни як батьківщини ісламу.

У вступній частині програми підкреслюється, що одним з головних її стовпів є «бачення нашого статусу як серця арабського та ісламського

світів». Отже, **надзвичайно важливим завданням програми «Бачення-2030» є сприяння переосмисленню та реформуванню ісламської ідентичності в напрямі більшої поміркованості та толерантності. Така модель ісламу має стати основою політики використання її в системі засобів історичної пам'яті для консолідації саудівського суспільства у період реального початку серйозних трансформацій.**

Робота з реформування чинної моделі ісламу розпочалася після 9/11: у період з 2003 по 2006 рр. у Королівстві було ініційовано серію релігійних реформ. Серед них: розвиток національної контртерористичної програми, спрямованої на боротьбу з релігійними екстремістами, відкриття міжнародного міжрелігійного центру діалогу, а також місцевого національного діалогового центру і додання представників інших сунітських шкіл до Ради вищих улемів. Неформальна угода між офіційною владою США і Саудівської Аравії 2005 р. дозволила реформувати та поновити релігійні навчальні підручники, а також визначила, що оголошувати джигад має право лише король як хранитель двох святих мечетей. Також підручники зазнали змін у низці положень – були додані пункти, які проголошують Іслам як релігію миру для всього людства, та прибрані положення щодо нетолерантного ставлення до юдеїв та християн.

У 2008 р. за підтримки ООН Саудівська Аравія ініціювала Міжнародну конференцію з міжрелігійного діалогу та створення у Відні Міжнародного центру міжрелігійного та міжкультурного діалогу імені короля Абдулли бін Абдулазіза. У 2007 р. король Саудівської Аравії зустрівся з Папою Римським Бенедиктом, а нинішній король Салман провів зустріч із Папою Тавадросом, главою Коптської православної церкви, коли був з візитом в Єгипті у 2015 р.

Королівство Саудівська Аравія стало приділяти більше уваги тому, що і як проповідують у мечетях. Нині імамів контролюють так само, як і вчителів, з метою виявлення тих, хто проповідує екстремістські погляди. У 2008 р. уряд країни розпочав програму, що має забезпечити підготовку 40 тис. імамів. Влада регулярно засуджує всі терористичні атаки, незалежно від релігійної чи політичної належності жертв. Вона також викриває терористичні групи, створені на релігійному ґрунті.

Новий поштовх роботі над реформуванням ідентичності в Саудівській Аравії дав візит президента США Д. Трампа в травні 2017 р. Під час зустрічі у Ер-Ріяді було відкрито новий Глобальний центр протидії екстремістській ідеології. «Центр ідеологічної війни» реалізує однією з найважливіших ідей Наслідного принца Мухаммеда бін Салмана, який фактично очолює в Королівстві сучасну «інтелектуальну революцію». Відкриття цього закладу стало свідченням того, що тероризм неможливо подолати лише через використання суто безпекових та

воєнних форм боротьби, потрібна також копітка повсякденна робота над розкриттям хибних та викривлених уявлень про іслам, якими користуються терористичні групи. Як зазначав сам Наслідний принц, «центр є продуктом юриспруденції та інтелектуального відновлення».

Для того, щоб осмислити сутність та ключові аспекти політики використання історичної пам'яті у сучасному Єгипті, потрібно врахувати основні чинники, що визначають суспільно-політичне життя єгипетського суспільства в умовах сучасних трансформацій.

Після насильницького відсторонення в липні 2013 р. тодішнього глави країни М. Мурсі, висуванця «Братів-мусульман», в Єгипті ствердився авторитарний режим на чолі з президентом – фельдмаршалом А. Фаттахом ас-Сісі. Нинішня влада вважає своїм головним ворогом панарабську політичну асоціацію «Брати-мусульмани», чие єгипетське політичне крило Партія свободи і справедливості у 2012 р. – першій половині 2013 р. фактично керувало країною, а нині загнане в глибоке підпілля. У намаганні зміцнити своє внутрішньо- та зовнішньополітичне становище єгипетський режим став на шлях максимального зближення зі Саудівською Аравією. Єгипет приєднався до Об'єднаної арабської коаліції і підтримав її дії в Ємені проти хуситів, а з 5 червня 2017 р. став активним членом так званого антитерористичного квартету, який розв'язав безпрецедентну антикатарську компанію з тим, щоб примусити Катар відмовитися від своєї відносної незалежності у Близькосхідному регіоні. У квітні 2016 р. під час візиту до Єгипту короля Саудівської Аравії Салмана було оголошено про рішення передати Королівству два єгипетські острови в Червоному морі – Тіран та Санафір. Усі ці кроки здійснювалися нинішньою єгипетською владою для того, щоб отримати фінансову допомогу від Саудівської Аравії та зміцнити своє становище й максимально послабити позиції «Братів-мусульман» та інших прихильників політичного ісламу.

Головним напрямом політики історичної пам'яті в Єгипті є намагання взяти під свій контроль релігійну сферу суспільно-політичного життя і під приводом боротьби з релігійним екстремізмом та джихадизмом очистити духовно-релігійний простір країни від залишків впливу на нього «Братів-мусульман». У цьому контексті єгипетський президент доволі ефективно скористався помилками та прорахунками М. Мурсі, який так і не зміг створити міцний союз між «Братами-мусульманами» та главою Коптської церкви й єгипетськими християнами в цілому. Ще одним напрямом політики історичної пам'яті є **максимальне використання ролі і спадщини такого видатного лідера, як Гамаль Абдель Насер**. В офіційній пропаганді простежується намагання ототожнити Насера з нинішнім єгипет-

ським президентом – представити останнього як лідера, що досягнув рівня всесвітньо відомого єгипетського і світового політичного діяча.

Особливе місце у політиці історичної пам'яті та консолідації єгипетського суспільства навколо правлячої верхівки належить, передусім, релігії та релігійним структурам. Нинішній єгипетський президент і його оточення взяли курс на фактично повне підпорядкування режиму релігійних інституцій. В епіцентрі цього опинився аль-Азгар як головна релігійна влада в Єгипті та еталон у релігійних справах. Аль-Азгар є також провідною інституцією в сунітському ісламі. Таку місію ця установа виконує не лише через надання релігійної освіти в школах та університетських коледжах, а й через релігійні едикти (фетви), присвячені сучасним важливим справам. Незважаючи на свою відносну автономію, аль-Азгар роками виступав у ролі представника державного ісламу – тієї його версії, яку держава бажала просувати в боротьбі з різними, на її думку, екстремістськими угрупованнями, зокрема й «Братами-мусульманами». Таким чином аль-Азгар завжди був bastionом поміркованого Ісламу. Тим не менше, зазначена інституція ніколи не мала імунітету від критики.

Під час «арабської весни» студенти аль-Азгару взяли активну участь у вуличних протестах проти тодішнього президента країни Х. Мубарака, а у 2013 р., після насильницького відсторонення від влади президента М. Мурсі, аль-Азгар перетворився на центр протесту проти А. Фаттаха ас-Сісі. Усе це підштовхнуло нинішню правлячу верхівку Єгипту до намагання забезпечити повний контроль над релігійно-духовним простором країни, «зачистити» його від впливу «Братів-мусульман», салафітів, нав'язати свою версію Ісламу і в такий спосіб досягти консолідації суспільства та зміцнення своєї влади. У травні 2015 р. під час щорічного телезвернення до країни президент А. Фаттах ас-Сісі закликав до реформування релігійного дискурсу. «Учені аль-Азгару аль-Шаріф виконують свою місію, але й єгипетські мислителі повинні взяти участь, щоб висушити джерела терору і сформувати нову релігійну культуру і атмосферу», – заявив він.

Ще раніше, на початку 2015 р., ас-Сісі закликав до «релігійної революції, яка передбачала, передусім, встановлення контролю над релігійною сферою країни і розпочалося з «замирення» аль-Азгару. У квітні 2017 р. депутати єгипетського парламенту М. Абу-Хамід у порядку законодавчої ініціативи подав на розгляд законопроект, спрямований на докорінне переформатування цього найстарішого і найпрестижнішого духовного закладу. Законопроект передбачає, що після реформування період перебування на посаді верховного імама буде обмежено всього двома термінами по шість років кожний. При цьому, якщо верховний імам аль-Азгару порушуватиме світські закони країни,

які протягом періоду перебування ас-Сісі на посаді президента Єгипту стали набагато жорстокішими щодо діяльності радикальних ісламістських організацій, у такому випадку його може бути зміщено з посади незалежно від строку його перебування на ній. Також відбулося «реформування» ісламського університету і виділення з його складу 9 факультетів – медичного, аграрного, педагогічного, політехнічного тощо під приводом того, що вони «не є релігійними». На їхній основі буде створено окремий світський ВНЗ. Таким чином, ці та й інші заходи спрямовуються на зниження авторитету аль-Азгару та рівня його автономності.

Кульмінацією та логічним завершенням «релігійної революції» нинішнього єгипетського президента є формування такої супермогутньої структури як Національна рада з питань протидії тероризму та екстремізму (**National Council for Combating Terrorism and Extremism**). Вперше про наміри створити таку структуру ас-Сісі повідомив 9 квітня 2017 р. у радіозверненні з приводу терористичних атак на коптські церкви у Танті та Александрії, що забрали життя 46 людей, а понад 100 було поранено. 26 липня 2017 р. у день Єгипетської революції 1952 р. президент Єгипту підписав указ, що регулює діяльність нової структури. Її очолює президент країни, а до складу входять прем'єр-міністр, верховний імам аль-Азгару, глава Коптської православної церкви, спікер Палати представників парламенту, міністри оборони, оборонної промисловості, релігійних установ молоді, закордонних справ, соціальної солідарності, юстиції, освіти та вищої освіти, телекомунікацій, глава Центральної розвідувальної служби та інші, а також 13 відомих громадських діячів. За інформацією єгипетського інформагентства MENA, рада отримала мандат на імплементацію всеохопної національної стратегічної боротьби із тероризмом та екстремізмом як дома, так і за кордоном. Вона має координувати свою діяльність з релігійними інституціями та безпековими структурами з тим, аби впорядкувати поміркований релігійний дискурс у протидії екстремізму.

Протягом двох місяців Рада мала надати плани з забезпечення безпеки та правової стратегії у протидії тероризму і розпочати роботу з їх реалізації. Згідно з заявою радника з релігійних питань О. аль-Ансарі, діяльність новоствореної структури буде спрямована головним чином проти політичного ісламу, у першу чергу, проти «Братів-мусульман», які, на його думку, проголошуючи, що є поміркованою групою, інфільтруються в школи та університети, «перетворюючи їх на родючий ґрунт для екстремістів та терористів». На думку Н. Абдель-Фаттіха, дослідника з релігійних питань Центру політичних та стратегічних досліджень аль-Ахраму, одним з головних завдань,

що постало перед новоствореною Національною радою, є перегляд існуючих навчальних програм в університеті аль-Ахрам та в асоційованих з ним інститутах та школах. Рада має також забезпечити, щоб афілійованих з аль-Азгаром священнослужителів допускали до проведення церемоній у мечетях лише після того, як міністерство вакуфів (релігійних внесків) гарантує, що вони здатні відповідати за належну інтерпретацію ісламу.

Важливу роль у формуванні солідної бази історичної пам'яті єгипетського народу грають намагання нинішнього президента Єгипту забезпечити сприятливе ставлення до влади Єгипту з боку християн-коптів, передусім Коптської православної церкви. Ас-Сісі своєчасно й оперативно відреагував на терористичні атаки проти коптських церков, що мали місце у квітні-травні 2017 р., провів низку зустрічей із закордонними делегаціями, організував належне перебування в Єгипті Папи Римського Франціска під час його пастирського візиту до Єгипту 28–29 квітня 2017 р. Нині активно відновлюється концепція історичної єдності та тяглості єгипетського народу, починаючи від ери фараонів до сучасного Єгипту, у якій коптам, як прямим нащадкам древніх єгиптян, відводиться роль зв'язуючої ланки в історичному розвитку єгипетського народу.

У політиці історичної пам'яті, спрямованої на консолідацію єгипетського народу в умовах сучасних трансформацій, важливе місце посідає аналіз та пропаганда деяких ключових моментів в історії спільної боротьби єгипетських мусульман та християн проти британського імперіалізму. Так, широко висвітлюється діяльність видатного коптського протоієрея Сергіуса (1883–1964 рр.), який донині посідає гідне місце в історичній пам'яті єгиптян. Під час революції 1919 р. він організував марш до мечеті аль-Азгару, зайняв кафедру і виступив з історичною промовою, в якій закликав до повстання проти британської окупації. Протоієрей зазнав переслідувань та висилки. За словами єгипетського історика М. Афіфі, Сергіус «...є символом національної єдності Єгипту. Він повністю усвідомлював ту історичну роль, яку він відігравав у той час і чітко усвідомлював, що його участь разом зі священнослужителями аль-Азгару у таких національних справах є доказом єгипетської єдності – і що їх революція була вільною від фанатизму. Він також усвідомлював роль коптів у революції, що дозволяло забезпечити внесок у відчуття єдності двох головних частин Єгипту».

Також у реалізації політики історичної пам'яті велика роль відводиться використанню образу та спадщини такого видатного єгипетського державного діяча як Гамаль Абдель Насер. В історичній пам'яті єгипетського народу Насер, попри всі свої помилки та прорахунки, залишився найбільш улюбленим національним героєм, у по-

езії його навіть охарактеризували як «арабського Христа», який веде її до історичного порятунку. Насерівський політичний проект та історична постать його творця лягли в основу сучасного арабського націоналізму: сьогодні здійснювана опіка над пам'яттю та здобутками Насера надає легітимність політичному лідерству Єгипту та його керівників в арабському світі. Особливо активно постать Насера та ера насеризму згадувались у переддень 50-річчя війни 1967 р. Нинішня влада Єгипту сприятливо ставиться до гасла арабських націоналістів тих часів: «Релігія – Богу, батьківщина – усім!», що означало існування секулярної моделі держави, у якій є місце і мусульманам, і християнам, і представникам інших релігій. Судячи з усього, саме насерівська модель держави з певними кореляціями найбільш позитивно сприймається нинішньою владою Єгипту, представленою здебільшого колишніми генералами та офіцерами. Така модель держави дозволяє їм апелювати до історичних аналогів та ефективно використовувати історичну пам'ять для консолідації єгипетського суспільства та для зміцнення свого становища.

Висновки та рекомендації.

Таким чином, політика використання історичної пам'яті у консолідації суспільства відрізняється в Саудівській Аравії та Єгипті своїми важливими особливостями в порівнянні, передусім, з європейськими країнами. Потрібно відзначити, що обидві країни не є демократичними. Влада в них спирається на могутній апарат насильства та примусу, відтак політика історичної пам'яті має одним зі своїх найважливіших завдань не лише консолідацію суспільства відповідної країни, а й підвищення легітимності правлячої верхівки, обґрунтування її права бути при владі.

Існують доволі серйозні відмінності в політиці історичної пам'яті між зазначеними двома країнами: Саудівська Аравія є абсолютною монархією, всі аспекти життя саудівського суспільства й донині визначаються безмежним впливом ісламу та його інституцій. Єгипет – країна з республіканською формою правління і досвідом політичного плюралізму та значним впливом з боку європейського континенту на його історію, культуру та традиції. Істотно відрізняються вони й за релігійно-етнічним складом населення та пануючими в цих країнах мазгабами – релігійними та юридичними школами (напрямами) ісламського права. Усе це дозволяє стверджувати, що, незважаючи на певні спільні риси політики історичної пам'яті, її конкретні моделі в цих країнах значно відрізняється одна від одної.

Саудівська модель заснована на ісламі. В центрі її – пропаганда ідеї виключності Саудівської Аравії як батьківщини ісламу та серця

ісламського світу. Ця ідеологема є ключовою в здійсненні політики історичної пам'яті як дієвого засобу консолідації саудівського суспільства. Єгипетська модель сьогодні фактично повернулася до моделі, сформованої ще в часи Г. А. Насера, яка передбачає пропаганду образу Єгипту як єдиної батьківщини для всіх єгиптян – мусульман, християн і представників інших релігій. Її утвердженню в нинішньому Єгипті сприяє й політика правлячих кіл країни, яка активно використовує пам'ять про Насера як засновника сучасного Єгипту.

Глибоке осмислення сутності політики історичної пам'яті у таких провідних арабських країнах, як Саудівська Аравія та Єгипет, **дозволить значно точніше опрацьовувати зовнішньополітичний курс Української держави щодо арабського світу.** Адже політика історичної пам'яті в арабських країнах є індикатором глибинних трансформацій усередині країн та змін у їхній зовнішній політиці, а також розстановки сил в арабському просторі, яка має сьогодні тенденцію до значних модифікацій. Усе це **надасть українській дипломатії у Близькосхідному регіоні більш усвідомлених та обґрунтованих дій у реалізації цих стратегічних завдань, які нині постають перед Україною.**

Також є певні моменти, що мають бути враховані в політиці державної влади України стосовно мусульманського населення України. Існує певна небезпека того, що деякі негативні аспекти сучасного протистояння в суспільстві зазначених країн і в просторі всього арабського світу можуть вплинути на суспільно-політичну стабільність в українському суспільстві шляхом штучного нав'язування мусульманській уммі України матриці того досить запеклого, передусім, світоглядного, ідеологічного протистояння, яке нині спостерігається в арабському світі. Важливо не допустити, щоб в українських реаліях були використані в боротьбі за вплив між певними духовними управліннями та іншими структурами такі ярлики як «агенти «Братів-мусульман», або ХАМАСу тощо, які не мають жодного реального ґрунту і лише вноситимуть розлад до лав мусульманської спільноти України, яка протягом останніх драматичних років протистояння російської агресії довела свою відданість Українській державі.

РОЗДІЛ 2.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА УКРАЇНУ

2.1. Рудяков П.М. Досвід модернізації країн Центральної Європи та можливості його використання для України на сучасному етапі

У процесі переходу від соціалізму до капіталізму та здійснення масштабних державно-політичних і соціально-економічних трансформацій країнам Центральної Європи довелося розв'язувати два надважливі завдання. З одного боку, у постійному режимі забезпечувати позитивну оцінку здійснюваних кроків з боку Європейського Союзу та США як стратегічних партнерів. З іншого, – дбати про належну підтримку курсу реформ, а також наслідків реформування власними громадянами. В обох випадках вирішального значення набував образ реформ. Як свідчить досвід усіх центральноєвропейських держав, зокрема, Чехії та Угорщини, на окремих етапах процесу реформування саме образ реформ виявляє здатність перебирати на себе роль ключової ланки, поступальний розвиток якої забезпечує просування вперед усього процесу. На підставі досвіду Польщі можна зробити висновок, згідно з яким **вагоме значення в образі реформ відіграє образ політика-реформатора.**

Трансформаційно-модернізаційні процеси кінця XX – початку XXI століть у державах Центральної Європи виявилися наслідком, з одного боку, розпаду СРСР, Варшавського блоку, соціалістичної системи, з іншого, – ситуативного збігу низки чинників як об'єктивної, так і суб'єктивної природи в кожній з країн ЦЄ. Провідну роль у визначенні цілей трансформації, її орієнтирів та моделей відіграли зовнішні чинники. Трансформаційні образи, «методики», домінантні алгоритми державного, національного, суспільного, особистого життя за умов трансформаційних перетворень залежали переважно від чинників внутрішніх або змішаних, що поєднували в собі елементи і тих, і тих.

Для всіх без винятку постсоціалістичних країн ЦЄ модернізація набула вигляду системного переходу від попереднього стану, який визначався соціалістичним ладом та його особливостями, до ринку та демократії, до іншої системи цінностей, до втілення в життя принципово нової інтеграційної стратегії під гаслом «повернення до Європи». Це відбувалося на загальному тлі включення національних економік до економіки глобальної, супроводжуваного їхньою системною кризою. Глобальна економіка вимагала форсованого переходу від соціалістичних до капіталістичних відносин, невідкладного встановлення капіталізму, який на постсоціалістичному просторі набув, за класифікацією німецьких еконо-

містів, ознак «бідного капіталізму». У Центральній Європі мало місце поєднання в часі та просторі двох модернізаційних парадигм, одна з яких зумовлена зміною державно-політичного та соціально-економічного ладу, а також геополітичної орієнтації, друга – включенням до глобалізаційного дискурсу. Маючи точки зіткнення й спільні елементи, вони, проте, є різними. Такий дуалізм слід вважати важливою особливістю трансформаційно-модернізаційних процесів у регіоні.

«Формула» постсоціалістичної модернізації в країнах ЦЄ мала б виглядати наступним чином: трансформація – нова інтеграція – глобалізація.

У процесі її втілення в життя вирішального значення набувають такі чинники, як:

- модернізаційні орієнтири (державні, суспільні),
- модернізаційна парадигма,
- інтенсивність модернізації (рішучий злам старої системи або її збереження, супроводжуване утворенням різного типу гібридних форм поєднання нового зі старим),
- образи колективного минулого та майбутнього,
- наявність або ж відсутність регіональної інтеграційної «прокладки»,
- співвідношення негативів та позитивів з минулого,
- вплив регіонального, міжрегіонального, глобального контекстів,
- «фактор НАТО»,
- «фактор США»,
- «фактор Росії».

Утвердження модернізаційної парадигми, втілення в життя модернізаційних практик у країнах ЦЄ йшло: 1) з подоланням складнощів, успадкованих від минулого ладу, 2) на тлі виникнення нових складних проблем, 3) за умов погіршення регіонального та глобального контекстів. Переважна частина з негативів пов'язана передусім з проблемами економіки та соціальної сфери. Високою виявилася соціальна ціна змін та новацій. Усупереч усім перешкодам і складнощам «Вишеградській четвірці» вдалося забезпечити неухильне просування вперед, прогрес. Країни ЦЄ досягли чимало позитивів. Щодо орієнтирів, образів, «фактору НАТО», «фактору США», «фактору Росії» було вироблене близьке до оптимального співвідношення бажаного і можливого. Великим «плюсом» стала регіональна субінтеграція у рамках «Вишеградської четвірки» як проміжний крок до інтеграції європейської. Зіграв свою роль фактор, пов'язаний зі суспільною свідомістю. Оновлені образи колективного минулого, теперішнього, майбутнього у ЦЄ виведені на наближений до консенсусу рівень колективного сприйняття більшості соціальних груп.

Модернізація здійснюється з тією чи іншою метою, яку, як показує досвід Польщі, Угорщини, Чехії, слід чітко сформулювати та впровадити в суспільну свідомість. Відсутність такого формулювання створює

додаткові проблеми. Мета може бути відкритою або прихованою, але вона неодмінно існує. Нерідко те, що є інструментарієм для здійснення модернізаційних за своєю сутністю змін і перетворень, подається й сприймається як їхній кінцевий результат. Тоді спрацьовує принцип: «модернізація заради модернізації», – який не можна вважати прийнятним. **Криза цілепокладання в модернізаційних практиках є одним з найважливіших чинників прямої негативної дії.** Однією з можливих причин подібного явища може виявитися бажання еліти приховати справжні причини та мотиви тих чи тих дій і кроків – недійсними: уявними або свідомо й цілеспрямовано сфальшованими. У країнах Центральної Європи після повалення соціалістичного ладу не було жодної потреби приховувати дійсні причини модернізації, вони логічно вписувалися до атмосфери загальної налаштованості еліт та громадян на якомога швидший перехід до «передсоціалістичного» стану національного буття, тобто повернення до капіталізму, входження до глобальної капіталістичної системи, зміни геополітичної орієнтації та інтеграційного вектору на користь об'єднаної Європи та дистанціювання від Росії.

Для України досвід країн ЦЄ важливий передусім як приклад вдалого розв'язання проблем зміни геополітичних орієнтирів та міжнародної орієнтації, подолання кризи національної ідентичності. Принципову вагу має висновок, що для країн постсоціалістичного та пострадянського простору модернізація за нинішніх умов і обставин у найтісніший спосіб пов'язана з геостратегічним вибором та з реалізацією якісно нового інтеграційного проекту. Без нового вибору й нової інтеграції немає модернізації.

Контакт між цивілізаціями за будь-яких умов несе в собі елемент потенційного конфлікту між ними. Завдання полягає в тому, щоб, не відмовляючись від контакту, уникнути конфлікту. Досвід країн ЦЄ свідчить, що можливості для цього існують, що прийнятний для інонаціонального середовища його варіант варто шукати у деконструкції універсалістських ідеологій. Така деконструкція спроможна забезпечити мирне співіснування унікальних культурно-цивілізаційних систем та їхніх національних варіантів, а також бодай відносно рівноправний діалог між ними.

Спираючись на цей досвід, можна припустити, що своє місце в зміненій системі цивілізаційних координат Україні слід шукати, спираючись на розуміння того, що воно, як і у країн ЦЄ, визначається трьома взаємопов'язаними чинниками:

- подоланням кризи цивілізаційної ідентичності, зумовленої крахом соціалізму,
- активним втіленням на практиці державної стратегії європейської інтеграції, програми модернізаційних перетворень у контексті глобалізації та міжцивілізаційних зіткнень,

– рішучим поворотом до нового (або оновленого) культурно-цивілізаційного вибору, адекватного умовам світ-системи на початку ХХІ століття.

Висновки та рекомендації.

1. Під час здійснення трансформаційно-модернізаційних перетворень **особливої ваги набуває формування та впровадження до колективної суспільної свідомості національного образу модернізації**. Саме цей елемент модернізаційної парадигми мав би бути за нинішніх умов винесений на перше місце. Сьогодні провідну роль у забезпеченні суспільної підтримки дій влади повинні відігравати не так фінансисти та економісти, як історики та соціологи, не так міністерства економіки, енергетики, інфраструктури та ін. чи Нацбанк, як міністерство інформації, культури, освіти та науки.

2. Образ модернізації має бути невідривно пов'язаний, з одного боку, з відповідним образом національного історичного минулого, з іншого, – з образом майбутнього.

3. Нинішні реформи, здійснювані президентом і урядом, слід було б представляти суспільству та зарубіжним партнерам як новий етап модернізаційних практик, запізнілих з вини попередників.

4. У створенні позитивного образу модернізації особливу увагу варто було б приділити нейтралізації негативних наслідків перерваного характеру розвитку української локальної цивілізації.

5. Як оптимальний ідентифікаційний орієнтир для сучасної України могла би бути апеляція до тези про історичну належність України до європейської цивілізації з часів Київської Русі. Зв'язуючою культурно-цивілізаційною ланкою між сучасною Україною та Україною минулою мала б стати адресна апеляція до доби XVI-XVII ст. як початку української ранньомодерності.

6. Корисно було б активніше використовувати історичний наратив «повернення до Європи», який прислужився Польщі на її шляху до членства у НАТО та ЄС.

2.2. Держалюк М.С. Трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи та використання їх досвіду в діяльності органів влади України

Трансформаційні процеси в постсоціалістичних країнах ЦСЄ, що тривали понад двадцять років і завершилися демонтажем попереднього режиму, запровадженням нового політичного устрою (верховенства права, ліберальної ідеології, політичного плюралізму, ринкових відносин, загальнолюдських принципів, притаманних передусім кра-

їнам сталої демократії), набуттям членства в Європейському Союзі, формуванням умов для укорінення західних цінностей і приєднання країн до західного цивілізаційного простору стали епохальними в житті всіх держав та націй ЦСЄ. Вступ до євроатлантичних структур і набуття в них рівноправного статусу як передумови подолання історичного відставання, модернізації та формування демократичного суспільства на зразок західної моделі складали основу зовнішньополітичної діяльності країн ЦСЄ.

Модернізовані суспільства країн ЦСЄ нині презентують перевірені часом реальні надбання у сфері соціально-політичного реформування. Необхідність застосування в Україні кращого досвіду суспільно-політичної модернізації, розвитку демократичних інституцій, вироблених і практично реалізованих у країнах ЦСЄ, є важливою потребою України в її реформаційних процесах.

Трансформаційні процеси в постсоціалістичних країнах Європи на рубежі ХХ-ХХІ ст. безпосередньо впливають на глобальні зміни в європейській та регіональній політиці, позначаються на геополітиці та геоекономіці у світовому масштабі, чинять найбільший вплив і на становище України. Враховуючи те, що за роки незалежності України так і не сформувались єдині і сталі підходи щодо напрямів і змісту суспільно-політичної модернізації, вносилися принципові законодавчі зміни у сфері стратегічних зовнішньополітичних пріоритетів України, а численні політичні декларації слабо пов'язувалися з практичною політичною діяльністю, проблема модернізації політичної системи та формування ефективної моделі устрою, економічного зростання та розвитку суспільного добробуту, демократизації та євроатлантичної інтеграції набуває особливої соціальної значущості. Нагальним сьогодні є спрямування інтелектуальних зусиль на розробку теоретично обґрунтованої й оптимальної моделі системної трансформації українського суспільства та механізмів забезпечення її реалізації.

Трансформаційні процеси в посткомуністичних країнах ЦСЄ, зокрема відхід від соціалістичної моделі та перехід до західної системи державного устрою, набули лавиноподібного характеру з кінця ХХ ст. Прискорене зближення країн соціалістичної системи (членів РЕВ) із Заходом, трансформаційні процеси на їхньому просторі стали реакцією на безуспішність започаткованих у 60-і рр., але так і не реалізованих спроб реформувати й модернізувати СРСР та інші країни соціалістичного табору. Соціальна база для успішної модернізації СРСР була знищена в період комуністичної диктатури, наслідки якої трагічні, адже навіть упродовж понад чверті століття перебудови та посткомуністичних трансформацій, що здійснювалися в Росії, вона й досі перебуває, як і інші складові громадянського суспільства, лише в зародковому стані.

На пострадянському, а згодом і російському просторі домінує цивілізаційний розкол між прихильниками двох течій майбутнього РФ: сильнішої – окремого шляху її розвитку, що генерується націоналістичними силами і олігархічним класом, та слабкішої – модернізаторською проєвропейською, що презентується новим підприємницьким середнім класом та прозахідною інтелігенцією Росії. Цей історично зумовлений розкол пронизує всі верстви російського суспільства і є нездоланим бар'єром, що паралізував модернізацію РФ і не дозволяє їй прилучитися до формаційного чи цивілізаційного шляху розвитку.

З початком 90-х рр. XX ст. Радянський Союз, Чехословаччина, Югославія як багатонаціональні комуністичні державні утвори через неспроможність своєчасно і належним чином вирішити соціально-економічні потреби суспільства, національне питання, й особливо – врегулювати проблеми міжнаціональних відносин та виробити прийнятні умови захисту прав національних меншин на просторі ЦСЄ припинили своє існування. На їхніх теренах з'явилися 24 нових держави, серед них і 15 колишніх радянських республік. Усі вони започаткували формування державності на національній основі і демократичних засадах.

З розпадом соціалістичної системи та об'єднанням Німеччини трансформаційні процеси в усіх трьох частинах Європейського континенту прискорилися: на просторі ЄС, у межах соціалістичної системи, на пострадянському терені. Практичні процеси в Європі на рубежі XX-XXI ст. підтвердили, що ЄС як інтеграційний утвір більше відповідає тенденціям і процесам у світі, є життєздатнішим завдяки політичній та організаційно-правовій стабільності, високим економічним показникам розвитку, соціальним стандартам життя та домінуванню процесів формування громадянського суспільства на загальнолюдських принципах і сталій демократії. Економічні й фінансові проблеми, загострення взаємин на міжетнічній основі та особливості сучасного міжнародного правопорядку і геополітичні виклики успішно розв'язуються в рамках ЄС завдяки інституційним, правовим і політичним реформам.

Завдяки значному розширенню за рахунок країн ЦСЄ інституція ЄС стала з початком XXI ст. унікальним між- і наднаціональним утвором, визначальним фактором не тільки європейського, а й міжнародного життя.

Під час п'ятого, найбільшого, розширення ЄС, коли до 15 держав «Старої Європи» приєдналося 13 держав ЦСЄ, 12 з яких вийшли із соціалістичного минулого, ЄС перетворився з регіональної інституції, що охоплювала західну Європу, на структуру, яка сьогодні є одним з найпотужніших об'єднань світу і уже цілком легітимно може презентувати весь континент. Лісабонський договір від 1 грудня 2009 р. ознаменував подолання конституційної кризи 2005-2007 рр. та завершення трива-

лого етапу інституційного становлення ЄС, а подальше поглиблення інтеграції у фінансовій та бюджетній сферах стало належною відповіддю на фінансову та економічну кризу, що розпочалася у 2008 р.

Правові принципи і форми розширення ЄС за рахунок країн Східної Європи довели насамперед переваги еволюційного підходу, верховенства права, поваги прав і гарантій основних свобод людини та демократії. **Найбільшою перевагою сучасної західної моделі над соціалістичною є оснащеність її механізмами, здатними забезпечувати досконале правове, ринкове і державне регулювання та гнучке реформування.** У той же час для соціалістичної моделі суспільно-політичного розвитку складні соціополітичні виклики на рубежі XX-XXI ст. виявилися «непідйомними» для своєчасного вирішення шляхом реформ і удосконалень.

У прагненнях більшості реформаторських сил країн ЦСЄ, незалежно від того, який політичний табір вони представляли, домінували державницькі й загальнонаціональні інтереси, проте в усіх сферах матеріального, політичного, ідеологічного, духовного і культурного життя вони мали антисоціалістичне і антирадянське спрямування. Національна еліта кожної з країн ЦСЄ виходила з того, що суспільно-економічна модель більшості держав світу, окрім країн соціалістичної системи (а їх із 200 був лише десяток), була ринково і соціально-орієнтованою, причому жодна з постсоціалістичних країн не належала до 30 економічно розвинених держав.

Упродовж 90-х рр. XX ст. основна частина еліти країн ЦСЄ зійшла з політичного подіуму, але значна її частина продемонструвала професіоналізм належного європейського рівня і виявилася спроможною проявити себе активно й корисно у трансформаційних процесах, посіла лідируючі позиції у багатьох сферах політичного і економічного життя у нових суспільно-економічних умовах. Природно, що ключову роль у цих процесах відіграла саме та частина еліти країни, яка виявилася придатнішою для реформування соціалістичної системи в інтересах всього суспільства. На пострадянському просторі, зокрема й в Україні, подібні перетворення більшою мірою були здійснені в інтересах партійно-адміністративної номенклатури.

Перехідний період, підготовка та набуття країнами ЦСЄ членства в НАТО і ЄС тривали від 10 до 20 років. А проте, еліта цих країн була єдиною в прагненні євроатлантичної інтеграції, демократичного ладу, модернізації країни та прискореного приєднання її до Західної Європи, і база до зміни державного устрою значною мірою була підготовлена ще до 1989 р., що удосконалило функціонування демократичних інститутів. Повернення до Європи стало для країн ЦСЄ сильним ціннісним ресурсом; країни Заходу і США успішно компенсували дефі-

чит їх внутрішніх джерел розвитку. Завдяки отриманим кредитам, що відіграли ключову роль в оживленні та модернізації економіки всіх країн ЦСЄ, вдалося подолати шокову терапію 90-х рр., забезпечити з початком ХХІ ст. певний економічний ріст.

Докорінні реформи в країнах ЦСЄ завершилися з суперечливими наслідками, але завдяки сильній підтримці євроатлантичного альянсу після набуття членства в НАТО і ЄС, відновлення суверенітету, зміни державного устрою пореформовані країни набули рівноправного політичного статусу в Європі, інтегрувалися до системи західних цінностей, отримали безпеку кордонів та активний розвиток інфраструктури в регіоні.

Найбільш складною проблемою, що залишилися у спадок ЄС, є становище національних меншин у ЦСЄ, зокрема угорців, албанців, що породжує в Східній Європі серйозні проблеми як на міжнаціональному, так і на міждержавному рівнях. Відзначається, що суперечності між країнами Дунайського басейну щодо політики захисту прав національних меншин не покращилася в порівнянні з буржуазним, соціалістичним та есівським періодами. Дві світові війни значною мірою були породжені несправедливостями у вирішенні національного питання. У соціалістичні часи питання захисту прав національних меншин належало виключно до внутрішньої політики країн, в якій меншини територіально проживали. Питання захисту прав меншин на соціалістичному просторі під ширмою ідей соціалістичного інтернаціоналізму не дозволялося навіть піднімати. Інституції ЄС майже не вдаються до сприяння вирішенню питання закордонних угорців, на що так багато надіялися в самій Угорщині.

З розширенням ЄС на схід та суспільно-політичними змінами простір ЦСЄ продовжує уособлювати регіональну та макрорегіональну ідентичність, зберігати такі сталі чинники як географічну, історичну, етнокультурну, геостратегічну самобутність, специфічні риси яких найбільш притаманні саме Україні. Цей регіон складають посткомуністичні країни, які за біполярного світу входили (самостійно або в складі СРСР) до Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), об'єдналися інституційними форматами Ради Європи і ОБСЄ, а нині є членами НАТО і ЄС. Саме в цьому регіоні знаходить найглибше відображення українська історія, проекція всіх основних інтенцій українського політикуму.

Висновки.

Процеси суспільно-політичної модернізації 90-х років ХХ ст. у східноєвропейських та пострадянських країнах мали подібності та відмінності у соціальній та політичній сферах, які з історичних причин збереглися на нинішньому етапі.

Спільним для всього регіону ЦСЄ є відставання в рівні індустріалізації та соціально-економічного розвитку від держав Західної Європи, що обумовлює актуальність для них і в майбутньому модернізації в економічній та суспільно-політичній сферах.

Подібними для країн макрорегіону залишаються **проблеми легітимації різкої соціальної нерівності**, так само як і її соціально-політичного подолання, необхідність відповіді на прояви націоналізму в умовах глобальних соціально-економічних, демографічних та міграційних проблем.

Досвід розвитку країн ЦСЄ після вступу до ЄС, в умовах посилення світової фінансово-економічної кризи, обмеження наявних в ЄС ресурсів для надання їм всебічної допомоги демонструє, що **набуття членства в ЄС не є гарантією прискореного розвитку та швидкого досягнення рівня західних держав.**

Практика загальноєвропейської інтеграції, що вже реалізувалася не тільки в інституційному форматі Ради Європи, а й у рамках ЄС, і далі підживлюватиме та стимулюватиме регіональну ідентифікацію Центрально-Східної Європи. Адже «зчеплення» вже глибоко інтегрованого в ЄС «Центру» і «Сходу» Європи, де модернізація досі залишається процесом «з відкритим фіналом», є гарантією уникнення нових розподільчих ліній на всьому континенті, можливостями об'єднання всього континенту.

Посттрансформаційні країни ЦСЄ є своєрідною макромоделлю для України, і саме досвід країн цього регіону має справити значний вплив на соціально-політичну модернізацію України. Дослідницька концепція ЦСЄ має використовуватися при аналізі комплексу проблем, зокрема дослідженні українського варіанту сучасних суспільно-політичних трансформацій, з урахуванням досвіду наших сусідів і партнерів. Така не конфронтаційна, а кооперативна, інклюзивна концепція ЦСЄ має бути використана в подальшій розбудові стратегії модернізації та європейської інтеграції України, активізації участі на ключових для України геополітичних напрямках.

Структурні зміни в геополітичній, інституційній, соціокультурній та безпековій архітектоніці Східноєвропейського і в цілому Північноєвразійського простору, які вже відбулися і наразі відбуваються з епіцентром в Україні, поляризували трансформаційні та регіонально-інтеграційні процеси на зазначених теренах, прискорили після краху СРСР об'єднавчі процеси на європейському континенті та посилення авторитарно-імперської політики РФ.

Слід визнати не тільки можливість, а й доцільність конкуренції між двома відмінними моделями суспільно-політичного устрою: ліберальною та авторитарною («керованою») демократіями, коренями яких

є різні політичні й духовні культури, історичні та культурно-релігійні традиції, притаманні відповідно західноєвропейському ядру Євро-союзу та Євразійському ядру (РФ, КНР). У той же час вони відкидають спроби протиставлення та конфронтації відносин, спрямовані на зміну усталеного європейського та світового правопорядку. В умовах сформованої нової геополітичної реальності фактор сили не може відігравати головну роль не лише на пострадянському, а й на просторі всієї Європи, Центральної та Північної Євразії від Атлантики до Тихого океану.

Позитивні результати реформації в країнах ЦСЄ проявляються не тільки запровадженням повноцінних інституцій демократії, а передовсім здатністю влади задовольняти інтереси переважної найбільш соціально активної частини суспільства і своєчасно вирішувати суперечливі та конфліктні прояви і тенденції.

Значення середніх і невеликих держав ЦСЄ є істотним. До якої політико-економічної спільноти вони примкнули, саме та частина європейського континенту й набуває геополітичного та геоекономічного домінування в Європі та у світі. Саме після п'ятого великого розширення, ЄС почав практично позиціонувати себе від імені всього континенту.

Виходячи з сучасних геополітичних реалій, слід припускати, що в найближчі роки ситуацію в ЦСЄ багато в чому вирішить конкуренція цінностей та якості життя. Регіон ЦСЄ є ключовим з погляду розбудови проекту Великої Європи. Результати реформаційних перетворень у країнах ЦСЄ складають великий ціннісний ресурс і для України.

Жодна з країн ЦСЄ під час трансформаційних процесів не проголосувала позаблокового чи нейтрального статусу. Усі вони не розглядали можливих альтернатив свого майбутнього, а послідовно слідували курсом вступу до НАТО і ЄС. Політична еліта цих країн виявилася спроможною забезпечити послідовний курс на виконання критеріїв щодо вступу до євроатлантичних структур. 11 країн ЦСЄ, які вступили до ЄС, віддають перевагу Україні у порівнянні з Росією та Туреччиною. Жодна з країн ЦСЄ не розглядає Україну з ворожих позицій, чого не можна сказати про дві останні країни.

Євроатлантичний вибір, політичні та соціально-економічні реформи, навіть їх суперечливі наслідки, не викликали істотного спротиву серед громадськості та політичної еліти кожної з країн ЦСЄ саме тому, що попередній державний устрій приніс переважно негативні результати. РФ – єдина країна Європи, що протистоїть процесам перетворень. Сповідування ідеології особливості шляху її розвитку, що століттями проповідується панівними колами цієї країни, є демонстрацією небажання рівноправних відносин не тільки з відносно слабшими державами та регіонами, а й з найпотужнішими центрами світу, зверхністю, прагненням до гегемонізму та панування над ними.

Спроби окремих політиків РФ замінити збанкрутілу методологію на формаційний і цивілізаційний підходи і прилучити РФ до загальносвітової цивілізації не спрацювали, адже в ній перемогли ті сили, які це відкидають і прагнуть своїм особливим шляхом розвитку досягнути домінування не тільки в Європі, а й у всьому світі.

2.3. Вітер І.І. Щодо розробки модернізаційних перетворень економіки України в контексті європейського досвіду

Стратегічним завданням нашої країни в контексті підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС стає її реальна інтеграція до європейського економічного простору. З метою подолання негативних явищ в економіці та створення сприятливих умов для такої інтеграції держава має розробити програму ефективних модернізаційних перетворень. У цьому контексті значний інтерес являє собою досвід здійснення модернізаційної політики в Європейському Союзі, в тому числі – її інноваційного складника.

Проблема модернізації перебуває сьогодні в центрі уваги глобальної спільноти – курс на модернізацію присутній у програмних документах та стратегіях більшості країн світу. Це цілком справедливо й відносно Європейського Союзу. Від успіху модернізації у величезній мірі залежать економічний і соціальний прогрес Союзу, його місце у світовому господарстві, де вирішальну роль відіграють країни з розвинутою економікою знань, а також – подальша доля всієї європейської інтеграції: як показує світовий досвід, привабливість інтеграційного угруповання і його стійкий розвиток залежить від того, наскільки воно сприяє здатності виробляти, поширювати й сприймати нові товари й послуги, нові технології, принципи і форми побудови бізнесу й суспільних послуг у всіх країнах-учасниках.

Теорія модернізації є однією з широко досліджуваних у вітчизняній і світовій науці. У процесі свого розвитку вона зазнала певної еволюції: сьогодні поняття модернізації трактується значно ширше й застосовується як до політики, так і до економіки. Під економічною модернізацією розуміються структурні, технологічні та інституційні зміни в національній економіці, спрямовані на підвищення її глобальної конкурентоспроможності. Символами економічної модернізації теперішнього часу є «економіка знань», «економіка різноманітності», «глобалізація економіки». Економічна модернізація передбачає інтенсифікацію процесу економічного відтворення, що досягається завдяки зростанню спеціалізації та диференціації праці, енергетичного устаткування виробництва, перетворенню науки на виробничу (економічну) силу та розвитку раціонального управління виробництвом. Критеріями модернізації в еконо-

мічній сфері сьогодні виступають: технологічний розвиток, заснований на використанні наукового (раціонального) знання, поява вторинного (індустрія, торгівля) і третинного (послуги) секторів економіки, поглиблення суспільного і технічного поділу праці, розвиток ринків товарів, грошей і праці, забезпечення сталого економічного зростання.

Світовий досвід показує, що модернізація здійснюється за одночасного використання ресурсів держави і приватного бізнесу, а також іноземних інвестицій, нових знань і технологій, що залучаються в країну. При цьому модернізація стає креативною (піонерною), якщо здійснені в країні технологічні й інституційні нововведення отримують визнання й починають поширюватися по світу, приносячи країні певний рентний дохід, або адаптивною (імітаційною, запозиченою), якщо вона заснована на впровадженні запозичених нововведень, що пов'язане з певними витратами на придбання авторських прав, патентів, ліцензій, устаткування, на інжиніринг, сервісне обслуговування тощо. У реальності креативна і адаптивна модернізації в країнах поєднуються в різних пропорціях, які відображають їх місце в глобальній економіці, національний інноваційний і фінансовий потенціал.

Іноді замість креативної та адаптивної модернізації фахівці виокремлюють органічну та неорганічну. Органічна модернізація притаманна тим країнам, де вона відбувалася в силу ендегенних факторів. Такий вид модернізації властивий Англії, де модернізація «була природною, як продукт розвитку суспільства, що довго визрівав». На відміну від цього, вторинна, неорганічна модернізація являє собою відповідь на зовнішній виклик з боку більш розвинених країн і відбувається шляхом запозичення чужої технології, запрошення фахівців, навчання за кордоном, інвестицій. Відповідні зміни відбуваються в соціальній і політичній сферах: змінюється система управління, вводяться нові соціальні інститути, змінюється система цінностей тощо. Неорганічна модернізація починається не з культури, а з економіки і політики. Іншими словами, якщо органічна модернізація відбувається «знизу», то неорганічна – «згори». Неорганічна модернізація також характеризується як «наздоганяльна» або модернізація, «що запізнюється».

Очевидно, що кожний вид модернізації має свої плюси і мінуси. Креативна модернізація більш витратна, пред'являє вищі вимоги до кадрового потенціалу; віддача від неї може бути віддалена на пізніший термін. Проте в довгостроковому плані вона має безперечну перевагу перед адаптивною, оскільки дозволяє країні вийти в число лідерів на певних напрямках інноваційної діяльності й за рахунок цього зміцнити свої позиції у світовій економіці.

Важливим моментом є те, що здійснення модернізації економіки за тим або іншим типом – креативним або адаптивним – впливає не

лише на розвиток окремих країн і їх глобальне позиціонування, а й на співпрацю в рамках регіональних угруповань. В інтеграційних об'єднаннях (особливо в досить «просунутих») поняття креативної модернізації розширює свої кордони: воно відноситься вже не лише до окремих країн, а й до об'єднання в цілому, тоді як адаптивна модернізація означає запозичення нововведень з країн, що до нього не входять. Таким чином креативна модернізація, безумовно, є кращою за адаптивну з погляду як окремих країн, так і їх взаємної співпраці й інтеграції. У рамках ЄС, який є унікальним об'єднанням щодо зняття всіх видів бар'єрів, креативна модернізація дає найефективніші результати, а участь країни в угрупованні сама по собі сприяє її інноваційному розвитку та підвищенню її глобальної конкурентоспроможності.

Окрім характеру нововведень, модернізацію можна класифікувати за структурою кінцевого попиту. З погляду вимоги загальної збалансованості економіки, що модернізується, зсуви у виробничо-галузевій структурі мають бути пов'язані зі змінами в структурі кінцевого попиту. Тому, як свідчить світовий досвід, модернізація завжди орієнтована на один з «пріоритетних» елементів кінцевого попиту. За цим загальним критерієм вчені виділяють чотири типи моделей структурної модернізації, орієнтовані на: споживчий попит; розвиток експорту; масштабне інвестування; воєнно-промислові інновації. Усі перераховані моделі мають певні обмеження соціально-економічного характеру, усунення або послаблення яких потребує значних коштів та цілеспрямованих дій держави, а іноді – взагалі неможливо. Водночас з погляду зміцнення європейської інтеграції найбільш ефективною виступає модель, орієнтована на розвиток експорту, що відкриває великі можливості для плідної взаємовигідної співпраці в рамках об'єднання, а також сприяє виходу на світовий ринок, розширенню експорту промислових товарів з високим ступенем обробки (відповідно з високою долею доданої вартості), а для менш розвинених країн – модель, орієнтована на масштабне інвестування, основою реалізації якої стає підвищення техніко-технологічного рівня економіки, ресурсозаміщення і добудовування економічної структури до органічної цілісності (наприклад, імпортозаміщення або експортоорієнтація).

Будь-яка модернізація неможлива без ефективного інноваційного розвитку. Європейський Союз володіє потужним інтелектуальним і технологічним потенціалом, а отже – має всі перспективи перетворення на один з високотехнологічних центрів глобальної економіки. У той же час, починаючи з кінця ХХ ст., країни ЄС втрачають певні позиції в глобальному рейтингу конкурентоспроможності, що значною мірою пояснюється відставанням країн співтовариства за інноваційними показниками. Недостатній рівень розвитку інноваційної

діяльності призвів до зниження динаміки продуктивності праці та відставання за показником ВВП на душу населення від США та Японії, що створило системний ризик утрати конкурентного статусу європейських компаній на світовому ринку.

Саме тому у XXI ст. Європейський Союз стає одним з ініціаторів інноваційних стратегій сталого розвитку; інноваційний розвиток співтовариства стає головним стратегічним напрямом глобальної інтеграційної стратегії ЄС, економіка знань та інновації офіційно проголошені стратегічними пріоритетами ЄС протягом останніх двох десятиліть, зростає роль інноваційної політики. Необхідність створення передумов довгострокового економічного зростання в умовах формування світосистеми глобалізму, особливо в умовах розгортання перманентної глобальної кризи, ставить перед Союзом завдання здійснення нової індустріалізації, базованої на інноваціях. Інноваційна політика, таким чином, має стати одночасно і дієвим інструментом післякризового відновлення економіки, і механізмом, що забезпечить нарощування потенціалу промислового виробництва як основи економічного зростання ЄС у XXI ст.

Сьогодні ЄС продовжує рух на створення конкурентоспроможної динамічної економіки, заснованої на знаннях, який було проголошено 2000 р. у рамках Лісабонської стратегії. Йшлося про побудову ефективної інноваційної моделі економіки. Незважаючи на дещо декларативний характер та завищені цільові показники, Лісабонська стратегія зіграла роль дієвого каталізатора інноваційного розвитку країн ЄС в довгостроковому періоді. Протягом останніх десятиліть у країнах Союзу інноваційна політика набула комплексного, системного та довгострокового характеру з чітко визначеними кількісними і якісними орієнтирами, а єдина політика ЄС, як зазначають експерти, виступає «локомотивом» для національних урядів та приватного бізнесу. Значний імпульс у цей процес внесла нова довгострокова стратегія економічного розвитку «Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеохоплюючого зростання» (2010), яка передбачає забезпечення зайнятості й сталого конкурентоспроможного зростання на основі знань та інновацій. Для досягнення встановлених цілей передбачено низку пріоритетних як для ЄС, так і для держав-учасниць напрямів діяльності, серед яких центральне місце посідають створення інноваційного союзу та запровадження відповідних механізмів інноваційної взаємодії науки та бізнесу, нових методів і форм стимулювання інноваційного розвитку.

Стратегія інноваційного розвитку ЄС має ґрунтуватися на таких засадах: реалізації державної промислової та інвестиційної політики, спрямованої на активізацію нововведень як пріоритетної складової загальної стратегії соціально-економічного розвитку держави та конкурентних стратегій суб'єктів господарювання, забезпечення єдності структурної

та інноваційної політик; створенні сприятливих інституційних умов для інноваційної діяльності в країні: законодавчого забезпечення інноваційної діяльності підприємств; запровадження ефективного пільгового режиму її здійснення; удосконалення механізмів її фінансування; послідовному збільшенні сукупного попиту, удосконаленні інфраструктури ринків з метою підвищення питомої ваги складних, наукомістких продуктів у структурі особистого та виробничого споживання.

Системний характер інноваційної політики ЄС передбачає впровадження інновацій у всі сфери життя. Євросоюз визначає основні напрями його діяльності та створює програми для подальшого розвитку з тим, щоб посилити свої конкурентні позиції на світовій арені. Інноваційна політика не є тимчасовою: оскільки Європа стикається з новими запитами швидко зростаючої глобалізації і конкуренції, впровадження інновацій є обов'язковим напрямом її розвитку.

Для визначення ступеню інноваційності окремих економік експертами Паризької школи INSED, Бостонської консалтингової групи, Національної асоціації виробників розроблена методика, що дозволяє визначити країни-інноваційні лідери та аутсайдери за допомогою Глобального інноваційного індексу (Global Innovation Index). Фахівці у сфері інновацій вважають цей показник найбільш всеохопним індексом щодо вимірювання ступеня інноваційності в країні, в якому відображаються як комерційні результати інноваційної діяльності в країнах, так і активність урядів у її стимулюванні. Глобальний інноваційний індекс слугує для визначення слабких і сильних сторін в інноваційній сфері, а також готовності країн отримати нові можливості з використання новітніх технологій та людського потенціалу. Перша п'ятірка в цьому рейтингу (всього в ньому 142 країни) виглядає наступним чином: Швейцарія (66,6 балів із 100), Швеція (61,4), Велика Британія (61,2), Нідерланди (61,1) та США (60,3), тобто до неї входять три країни ЄС. У той же час майже всі країни Євросоюзу посідають провідні позиції в рейтингу, що свідчить про ефективну інноваційну політику ЄС.

Висновки та рекомендації.

1. Враховуючи досвід ЄС щодо проведення модернізаційної політики, Україна повинна обрати свою модель модернізації економіки. На наше переконання, це має бути креативний тип модернізації, орієнтований на максимальний розвиток експорту.

2. Справжня модернізація неможлива без ефективної інноваційної політики. Тому одним з основних напрямів модернізації економіки України має стати посилення її інноваційного характеру. Стратегію виходу з кризи Україні необхідно розглядати як процес модернізацій-

них трансформацій на основі гармонізації економічної, соціальної та екологічної складової сталого інноваційного розвитку. Світовий досвід свідчить, що саме в кризовий та післякризовий періоди відбувається формування передумов для інтелектуального та інноваційного оновлення економіки та суспільства.

3. Сьогодні за інноваційним розвитком Україна не тільки не наближається до європейських критеріїв, а стрімко віддаляється від них, українська економіка втрачає свої позиції в глобальній економіці: так, за індексом глобальної конкурентоспроможності в 2015/2016 рр. серед 140 обстежених країн Україна займала 79 місце, в 2016/2017 рр. серед 138 країн – лише 85 місце; в тому числі – за інноваціями та факторами вдосконалення у 2015/2016 рр. вона була на 72 місці, а у 2016/2017 рр. – на 73-у.

4. Значною мірою це пояснюється тим, що Україна недостатньо використовує інноваційні чинники зростання: у країні не створено умов для належного фінансування розвитку науки й стимулювання інвестицій у технологічні новації, питома вага виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП постійно скорочується, державні витрати на наукові дослідження залишаються незначними. Негативні тенденції, що склались у виробничій та інноваційній сферах (старіння основних фондів і технологічного обладнання, висока ресурсо- та енергомісткість виробництва, втрата кваліфікованих кадрів, падіння показників інноваційної діяльності), можуть призвести в найближчі роки до нової системної кризи вітчизняної економіки. Тому енергійний перехід до інноваційної моделі сталого розвитку – об'єктивно єдиний шанс уникнути такої кризи й досягти позитивних для всього суспільства результатів.

5. Завдання підвищення конкурентоспроможності національної економіки не може бути вирішене без мобілізації внутрішніх чинників розвитку національної інноваційної системи. Підвищення конкурентності та інноваційності національної економіки передбачає розвиток принципово нових технологій (зокрема п'ятого та шостого технологічних укладів), визначення національних пріоритетів в області інновацій. Необхідна цілісна інноваційна політика, що має передбачати ефективну державну систему стимулювання прогресивної структурної перебудови національної економіки з урахуванням світових тенденцій у галузі науки й техніки, органічного поєднання всіх чинників інноваційного розвитку – соціально-економічних, інституціональних, геополітичних, психологічних, культурних тощо.

6. Вивчення та узагальнення досвіду ЄС щодо побудови інноваційної моделі розвитку має створити ґрунтовний фундамент системних інноваційних перетворень на основі оновленої стратегії інновацій-

ного конкурентоспроможного розвитку України. Окрім цього, це надасть можливість у майбутньому стати учасником нових програм Євросоюзу. Найбільш перспективною з цього погляду виступає рамкова програма «Горизонт 2020» (2014-2020), спрямована на дослідження та інновації, мета якої – максимальне використання результатів наукових досліджень, що фінансуються Євросоюзом, для стійкого розвитку Європи та вирішення проблем, що постали перед нею – зміна клімату, енергетична і продовольча безпека, здоров'я і старіння населення. Пріоритетами програми є підвищення якості науково-дослідної бази; лідерство в промислових та високоефективних технологіях; розв'язання важливих соціальних питань. Участь України в цій програмі, своєю чергою, сприятиме підвищенню інноваційності національної економіки.

2.4. Кудряченко А.І., Корсак Р.В. Чеський досвід трансформаційних реформ та можливості його використання в Україні

Події, що відбуваються в Україні з кінця 2013 р., свідчать про прагнення українського суспільства інтегруватись до європейської спільноти. Одним з прихильників цього завжди була Чеська Республіка. Досвід європеїзації, який здійснила Чехія у різних сферах суспільного буття протягом 1993-2003 рр., сьогодні може з успіхом бути врахований органами державної влади України при формуванні стандартів європейської демократії та інтеграції в Європейський Союз.

Сфера євроінтеграції:

1. Загальний процес реальної інтеграції ЧР до ЄС втілювався в реалізації «Позиційних документів» ще до моменту входження країни до об'єднання. Зокрема, було розроблено низку Програм з підготовки вступу в ЄС. У 2000 р. була реалізована програма «Спільна зовнішня політика та політика безпеки і митний союз», у 2001 р. – «Зовнішні відносини», «Комерційне право», «Вільне пересування послуг», «Вільне пересування капіталу», «Соціальна політика і зайнятість» та ін. У 2002 р. реалізовано програми «Регіональна політика» та «Координація структурних засобів».

2. Складовими успіху стала **координація діяльності органів влади ЧР та взаємодія з органами Євросоюзу з проведення реформ, гармонізації національного законодавства до вимог ЄС.** Ця робота проводилася послідовно упродовж тривалого часу. Для її організації та координації у 1994 р. було створено Комітет Уряду у справах європейської інтеграції. З часом він був реорганізований відповідно до вимог і складності завдань: у 2001 р. – перетворений на Раду Уряду у справах європейської інтеграції, а у 2003 р. – на урядовий Комітет

з питань ЄС. Це був головний інституційний (робочий) координаційний орган з питань відносин Праги з Євросоюзом у структурі чеських органів державного управління. Його завданням було сприяння реалізації стратегії Уряду ЧР щодо формування та реалізації політики стосовно ЄС. Він також здійснював координацію Галузових координаційних груп (ГКГ), які опрацьовували законопроекти Європейської комісії. Таким чином, протягом усього часу забезпечувалася безперервна, послідовна робота з реалізації стратегічних завдань. Натомість в Україні вже кілька разів Міністерству економіки додавалася функція євроінтеграції і воно перейменовувалося на Міністерство економіки та європейської інтеграції. У Кабінеті Міністрів вводилася посада Віце-прем'єр-міністра з питань європейської інтеграції. Але, радше за все, робилося це під конкретних людей, а потім скасовувалось. Уразливим було те, що ніхто особливо не дбав про послідовність та безперервність проведення системної роботи.

У політичній та правовій сфері:

1. Об'єднання політичних еліт, владних державних структур навколо реалізації головної мети – проведення демократичних і економічних реформ у країні задля вступу до Європейського Союзу. Зокрема, на початку 2000 р. був підписаний «Патент взаємної підтримки» – п'ять міжпартійних документів до т. зв. «опозиційної угоди» (липень 1998 р.). Підписання цих документів відбулося між двома головними опонуючими партіями – ЧСДП та ГДП, у особі давніх непримиримих політичних опонентів – Прем'єр-міністра ЧР М. Земана та Голови Палати депутатів Парламенту ЧР В. Клауса. Цим кроком створювався важливий політичний прецедент у новітній історії Чехії: основні політичні суперники, відклавши партійні амбіції, продемонстрували розуміння державних пріоритетів та національних інтересів країни в реалізації її стратегічної мети. За висновками чеських політологів, основним політичним наслідком підписання зазначених міжпартійних документів було те, що завдяки компромісу, досягнутому між ГДП і ЧСДП, зникала загроза виникнення нової урядової кризи у країні, яка була б небезпечною на завершальному етапі підготовки ЧР до вступу в ЄС. Для України це важливо тепер, коли підписана Коаліційна угода після позачергових парламентських виборів 2014 р. і постало завдання невідворотності у реформуванні країни.

2. Реформування виборчого законодавства з виборів до парламенту країни. У Чехії діє двопалатний парламент, а вибори депутатів проводяться за пропорційною системою з відкритими партійними списками. Це дало змогу досить швидко політично структурувати суспільство, підвищити відповідальність партій за реформування країни, ідеологізувало партійні програми та наблизило депутатів навіть

без мажоритарних округів до місцевих громад та регіонів. Прозорість виборчого процесу, політичні традиції та контроль суспільства у Чехії унеможливають фальсифікацію результатів виборів, а загальнодержавні підсумки голосування підраховуються Головним державним статистичним управлінням – як єдиним державою уповноваженим органом у цій сфері. За задумом, такий порядок виводить фахівців статистики поза партійні впливи. Натомість формування Центральної виборчої комісії за українською моделлю, за квотним принципом, заздалегідь створює умови для партійних уподобань та відстоювання інтересів певних політичних сил.

3. Антикорупційні заходи, боротьба ЧР з незаконним обігом та відмиванням коштів отриманих злочинним шляхом і використання їх у діяльності Державної служби фінансового моніторингу України. На виконання циркулярного листа МЗС України № 103/21-020-114 від 18 лютого 2003 р. Посольством України у ЧР та Торговельно-економічною місією у його складі було налагоджено належні робочі контакти та встановлено співпрацю з Фінансово-аналітичним управлінням (ФАУ) Міністерства фінансів ЧР – провідним державним органом у цій країні, який координує і безпосередньо здійснює заходи з боротьби з відмиванням коштів. Було проаналізовано відповідну законодавчу базу Чехії з цього питання. Робота в ЧР у цьому напрямі проводиться відповідно до Закону за № 61 від 15 лютого 1996 р. У цьому зв'язку заслуговує на увагу **співпраця між міністерствами фінансів і внутрішніх справ Чехії**, яка врегульовує порядок взаємодії між ними в цій сфері за допомогою міжвідомчої угоди. Причому, основні функції тут виконує саме ФАУ. Така робота проводилася для відвернення заходів проти України, які планувала здійснити Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та з метою покращення іміджу України у цій сфері. Вона знайшла своє продовження у запропонованій чеською стороною допомозі у передачі досвіду та підтримці України у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, фінансовими розвідками інших країн, а також у Егмонтській групі, членом якої ЧР є з 1996 р. Унаслідок проведеної роботи в листопаді 2004 р. підписано Меморандум про взаємопорозуміння між Державним департаментом фінансового моніторингу України та Фінансово-аналітичним управлінням Чехії. Робота в цьому напрямі має бути продовжена.

Економічна та фінансова сфера:

1. Проведення узгодженої фінансової та монетарної політики центральними органами виконавчої влади у сфері державних фінансів. З метою гармонізації фінансової та монетарної політики 2000 р. розпочинається співробітництво Міністерства фінансів і Національного банку Чехії. У 2002 р., після проведення заходів з приватизації провідних дер-

жпідприємств Тансгаз та Юніпетрол, виручені майже 4 млрд дол. США спричинили різке посилення чеської крони на 20 % (обмінний курс зміцнився з 40 до 32 крон). З метою уникнення негативного впливу на експортерів продукції від розбалансування фінринку, Мінфін та Нацбанк Чехії підписали Угоду про ринок фінансів з тим, щоб «зв'язати» приватизаційні кошти від попадання на фінансовий ринок та забезпечити інші заходи для досягнення необхідних макроекономічних показників. Такий досвід є важливим у період курсових коливань та кредитних запозичень України у міжнародних фінансових організаціях.

2. Державна проекспортна політика підтримки та підвищення конкурентоздатності товаровиробників на зовнішніх ринках шляхом створення системи державного страхового гарантування експорту продукції. Чеська сторона на експертному рівні підтримувала роботу, яка проводилася в Україні у напрямі створення системи державного страхування експорту. Своєю чергою, в Україні були прийняті відповідні урядові рішення, зокрема розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 р. за № 498-р. На прохання української сторони Експортно-гарантійній страховій компанії ЧР (ЕГАП) був переданий проект Закону України «Про державну підтримку страхування та кредитування експорту» для проведення останньою експертних оцінок (Доручення Мінекономіки України від 04.04.2003 р. № 29-41/290). Чеське відомство, поряд з експертними оцінками та пропозиціями до законопроекту, запропонувало свою допомогу з метою обміну досвідом при створенні нової української інституції, аналогічної з інституціями країн ЦСЄ.

Генеральний директор компанії ЕГАП П. Парізек запропонував Україні долучитися до засідань т. зв. Празького клубу, штаб-квартира якого перебуває в Парижі, де регулярно, двічі на рік, зустрічаються представники європейських кредитних компаній. П. Парізек як виконуючий функції виборного голови Празького клубу у той період надіслав запрошення українській стороні на чергове засідання 25-28 травня 2004 р., що відбулось у м. Мінськ (Білорусь). Однак, українська сторона не скористалася цим запрошенням.

Слід зазначити, що на той час з використанням центральноєвропейського досвіду вже були створені білоруська «Белексімгарант», казахська «Державна корпорація експортних кредитів та інвестицій», а також у Росії схвалена державна Концепція з цього питання. На жаль, Україна не використала надану їй можливість і до цього часу не створила системи державного гарантування експорту. Упродовж майже 10 років Верховна Рада України так і не розглянула законопроекти з цього питання (останній варіант проекту Закону України «Про експортне страхування та кредитування» був зареєстрований у Верховній Раді від 03.03.2009 р. № 4145).

3. Реалізація державних програм проведення євроінтеграційних реформ і співпраці з фондами підтримки Євросоюзу. Узгоджені програми ЧР проведення реформ спиралися на допомогу ЄС, який здійснював чіткий контроль за використанням структурних фондів Брюсселя. Координація охоплювала використання структурних фондів урядом ЧР, Когезійного фонду та стосувалася програм «ФАРЕ» (Phare) у сфері регіональних та секторних програм розвитку, програм транскордонної співпраці та інструментів «ІСПА» (Ispra) та «САПАРД» (Sapard) на етапі перед вступом до ЄС. Програма «ФАРЕ» підтримувала структурну підготовку вступу Чехії до Європейського регіонального фонду розвитку (ERDF) та Європейського соціального фонду (ESF), «ІСПА» – до Когезійного фонду (CF), а «САПАРД» – до Європейського фонду гарантування та спрямування у сфері сільського господарства (EAGGF).

4. Використання досвіду залучення прямих іноземних інвестицій в економіку країни та співпраця з фінансовими фондами Євросоюзу. У ЧР було сформоване законодавство забезпечення інвестиційної привабливості та залучення іноземних інвесторів до роботи на чеському ринку. Для цього Урядом країни в листопаді 1992 р. під патронатом Міністерства промисловості і торгівлі було засноване Агентство «CzechInvest». Його діяльність поступово розширювалась і спрямовувалася на постійне підвищення порівняльних переваг чеської промисловості у світовій економіці. У 2004 р. відбулося об'єднання трьох чеських агентств з підтримки підприємництва, які діяли під егідою Міністерства промисловості і торгівлі ЧР, а саме, Чеського агентства з підтримки іноземних інвестицій «CzechInvest», Чеського агентства з розвитку промисловості «CzechIndustry», та Чеського агентства з розвитку підприємництва. Об'єднання названих структур створювало умови для використання коштів з фондів ЄС згідно з існуючими в Євросоюзі правилами. Основною ідеєю злиття трьох агентств та розвитку було спрощення контактів між державою, підприємцями і ЄС і створення єдиного контактного центру для чеських і іноземних підприємців. Завдяки цьому «CzechInvest» є центральним джерелом інформації, консультаційних послуг і одночасно суб'єктом, що здійснює посередництво при наданні допомоги з фондів ЄС. Для підприємців інформація про можливості одержання підтримки стала більш доступною, сума засобів з фондів ЄС збільшилася, і вся система освоєння інвестицій стала більш прозорою.

У площині запозичення досвіду важливим є Меморандум про співпрацю між Українським центром сприяння іноземному інвестуванню та Чеським агентством сприяння іноземному інвестуванню «CzechInvest», підписаний 30 травня 2006 р. Також Чехія проводить гнучку законодавчу політику з інвестиційного заохочення іноземного капіталу та створення технопарків. Так, законодавством передбаче-

ні податкові пільги для іноземних інвесторів, участь у проектах яких перевищує встановлену законодавством грошову норму.

5. Системне проведення економічних реформ наблизило економіку Чехії до стандартів ЄС. **Проведення системних секторальних структурних змін в економіці забезпечило їх ефективність і сприяло підвищенню конкурентоспроможності чеської продукції на світових ринках.** Перед вступом у 2004 р. до Євросоюзу 80 % чеського експорту спрямовувалося до країн об'єднання, і економіка країни на 70 % відповідала їх середньому рівню.

6. Проведення податкової реформи сприяло розвитку малого та середнього бізнесу. Рівень податків на початку 2004 р. у Чехії був зіставний з розмірами податків у ЄС.

7. **Прозорість ведення бізнесу, відкритість усіх майнових реєстрів та відкритий доступ до реєстру власників та засновників суб'єктів підприємницької діяльності створили сприятливий інвестиційний клімат.** В економіку Чехії до 2012 р. надійшло кумулятивно понад 140 млрд дол. США прямих іноземних інвестицій, що втричі перевищує надходження в Україну. Середня заробітна плата складала понад 1300 дол. США. В Україні тільки зараз прийнято законодавство про відкриття реєстрів, але вони ще до кінця не відкриті. Насамперед, це реєстр власників майна, власників та засновників суб'єктів підприємництва та інші. Це суттєво знижує привабливість іноземних інвесторів до ведення бізнесу в Україні, підриває довіру. Для прикладу, у поточному архіві Торговельно-економічної місії України в Чеській Республіці є переписка Податкової служби України та Держкомпідприємництва з проханням надати інформацію на звернення чеських підприємців про засновників та власників окремих українських суб'єктів підприємництва, на що кожного разу була відповідь – це закрита інформація. Чеські підприємці не могли збагнути таку відповідь та в подальшому втрачали інтерес працювати на українському ринку.

Таким чином, висвітлений досвід Чехії у реалізації нею інтеграційного курсу може слушно бути використаним Україною в процесі реформування суспільно-економічних відносин і цим самим забезпечити успіх у виконанні Угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

2.5. Солошенко В.В. Подолання наслідків політики націонал-соціалізму в культурній сфері: досвід для України

Культурна політика держави акумулює її діяльність зі сприяння розвитку усіх видів мистецтва – образотворчого, музичного, літературного тощо. Згідно Основного закону ФРН першочерговим завданням цієї держави є підтримка мистецтва і культури у федеральних

землях. Стаття 5 Основного закону містить наступне положення: «Мистецтво і наука, дослідження і навчання є вільними». Держава зобов'язується дбати про культурну спадщину, активно сприяти розвитку мистецтва і культури. До того ж розширення ЄС і поширення глобалізаційних процесів кидають виклики сфері культурної політики та висувають перед нею нові випробування.

Проблема збереження культурних цінностей тісно пов'язана з організацією пошуку і поверненням викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Складовим питанням у цій площині постає відновлення прав власності на предмети мистецтва і антикваріату, втраченого в різний час і за різних обставин.

Законодавство ФРН дозволяє, дотримуючись норм міжнародного права, досить ефективно вести роботу з країнами-партнерами щодо повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Це доволі складний і тривалий процес, який включає в себе виявлення, детальний опис, експертизу, ґрунтовний аналіз, міжнародний пошук, ідентифікацію, повернення культурних цінностей власнику втраченого майна.

Підготовка нового закону про захист культурних цінностей, його обговорення та дискусії поставили серйозні проблеми перед урядом Німеччини, а також викликали гостру критику представників світу мистецтв. Важливою і складною задачею в цьому зв'язку є запобігання незаконному переміщенню об'єктів культури, що належать до культурного надбання держави. Головною метою закону є посилення захисту культурних цінностей та ефективної боротьби з незаконною торгівлею ними. Важливою є робота Федерального уряду з об'єднання раніше існуючих законів у сфері охорони культурних цінностей в одному законі. Основними положеннями закону в новій редакції є захист від розпродажу за кордон колекцій державних музеїв, у тому числі експонатів з приватного володіння, що зберігаються в музеях тимчасово.

Націонал-соціалістичні пограбування, відчужене мистецтво, трофеї війни – це явища, що й сьогодні з новою силою сколихують суспільство, фахівців – і не лише істориків, мистецтвознавців, музеєзнавців, а й політиків і дипломатів. Важливою і донині невирішеною є проблема переміщених або назавжди втрачених культурних цінностей.

Усе частіше в медійному просторі лунають звинувачення на адресу німецьких музеїв у тому, що вони причетні до продажу культурних цінностей нащадкам високопосадовців націонал-соціалістів. Замість того, щоб повернути законним власникам твори мистецтва, Баварські державні картинні галереї, за твердженням окремих німецьких ЗМІ,

начебто продавали їх дружині та дочці Германа Герінга. Зазначимо, що це питання є складним і потребує ретельного дослідження, а також низки доказів на предмет вчинення подібних дій.

Звернімо увагу на те, що ще в 1992 р. Посольство Великої Британії в Україні застерігало МЗС України щодо появи на ринках Англії великої кількості українських культурних цінностей. До Міністерства закордонних справ України ще в серпні 1992 р. надійшла нота Посольства Великої Британії в Києві, в якій висвітлювалася стурбованість різким зростанням на Лондонському ринку кількості незаконно вивезених з країн Центральної та Східної Європи виробів мистецтва. Уряд Великої Британії хотів би зробити все можливе для запобігання на своїй території розвитку торгівлі культурними цінностями, викраденими з музеїв, колекцій, зібрань інших держав. У зв'язку з цим Посольство бажало одержувати від відповідних українських відомств і організацій детальні, по можливості, з фотографіями, описи викрадених в Україні культурних цінностей. Ці описи мали передаватися представникам Лондонського ринку виробів мистецтва, що дозволило б ідентифікувати викрадені речі.

Варто зазначити, що 15 лютого 1993 р. була укладена міжурядова угода між Україною та Німеччиною про культурне співробітництво. У документі йшлося, зокрема, про повернення власникам чи їх спадкоємцям утрачених або незаконно вивезених культурних цінностей. 13 липня 1993 р. був підписаний двосторонній протокол з проблем культурних цінностей, що були втрачені або незаконно переміщені під час Другої світової війни та в наступні роки. Документ передбачав створення Міжурядової українсько-німецької комісії з проблем повернення культурних цінностей, у складі якої мали діяти робочі групи в галузі музеїв, архівів та бібліотек, а також здійснення пошуку і уточнення відомостей про переміщені культурні цінності, що перебувають на територіях сторін. Були передбачені конкретні процедури взаємних передач таких предметів культури.

У практиці ФРН з питань повернення культурних цінностей в останнє десятиліття дієву роль відіграє фонд з викупу у приватних колекціонерів знайдених творів мистецтва, що були незаконно відчужені у їх власників.

Підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, договірна база з країнами-членами об'єднання дозволяють нарощувати і співпрацю в царині захисту та збереження культурних цінностей.

Висновки та рекомендації.

Для нашої держави при вирішенні проблем у сфері розшуку втрачених культурних цінностей та творів мистецтва у роки Другої світо-

вої війни досить важливо враховувати європейську практику, певний досвід Німеччини останніх десятиліть.

По-перше, слушним має стати використання політико-правових засад цієї політики як державної ваги справи. Варто в цьому зв'язку переглянути і внести доповнення до Закону про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, що запобігатиме незаконному вивезенню та ввезенню культурних цінностей, взявши за зразок сучасний Закон ФРН про захист культурних цінностей, прийнятий 31 липня 2016 р.

По-друге, доцільним буде створення профільної науково-дослідної установи, завданням якої стало б виявлення, повернення відчужених та переміщених українських культурних цінностей та поновлення активної роботи Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України. Як зразок такої державної установи варто взяти напрацьований досвід роботи координаційного центру захисту культурних цінностей (Kulturgutschutz Koordinierungsstelle Magdeburg) у м. Магдебург (ФРН). Науково-дослідна установа має бути спроможною скласти досконалий і максимально повний каталог переміщених культурних цінностей України і вести їх постійний моніторинг.

По-третє, імперативним постає завдання підключення музеїв України до мережі Lost Art (втрачене мистецтво), взявши до уваги роботу колег з ФРН та врахувавши новаторські підходи музею Богдана і Варвари Ханенків, який тісно співпрацює із зарубіжними колегами у сфері розшуку, повернення, захисту та збереження переміщених культурних цінностей. Без участі в такій широкій інформаційно-пошуковій мережі складно вести активний пошук та ідентифікацію втрачених культурних цінностей.

По-четверте, у площину державної політики в цій царині слід перевести пошукову роботу з широким колом приватних колекцій, відомих аукціонам світу своїми інтересами щодо продажу української культурної спадщини. До поля зору має входити і моральний бік справи – навіть, якщо міжнародні угоди не впливають на приватний сектор, приватні колекціонери, арт-дилери, аукціонні будинки не повинні уникати відповідальності.

По-п'яте, у справі подолання наслідків політики націонал-соціалізму в культурній сфері та реалізації проектів щодо викупу та повернення культурного надбання України, втраченого у роки Другої світової війни, вважаємо за доцільне створення спеціального державного фонду. Саме наявність такого фонду, широке залучення до зростання його активів підприємців, меценатів уможливить компенсаційні виплати та прискорить повернення розшуканих у приватних колекціонерів культурних національних цінностей.

Тим самим, справа повернення переміщених культурних цінностей має вагу державного значення, вона повинна враховувати і офіційний рівень (по можливості, із залученням перших осіб країни і обов'язково експертів). Це – той капітал, який створює позитивний імідж держави, дає підстави для подальшої плідної співпраці в цій сфері на паритетних засадах з широким колом партнерів. Така політика зможе значно прискорити подолання наслідків нацистського силового панування, остаточно перегорнути сторінку тієї епохи.

2.6. Мітрофанова О.О. Франція: сучасні виклики, шляхи їх подолання і наслідки для України

Терористичні атаки в Парижі 13 листопада 2015 р. з 130 людськими жертвами та 350 пораненими спричинили необхідність як глибокого аналізу роботи французьких спецслужб, так і активізації французької зовнішньополітичної стратегії для боротьби з Ісламською державою (ІД).

Напередодні візиту до Москви президента Франції Ф. Олланда прем'єр-міністр Франції М. Вальс вперше висловився про можливість зняття санкцій з Росії за умови виконання Москвою своєї частини мінських угод. 25 листопада 2015 р., виступаючи перед депутатами, М. Вальс наголосив, що він сподівається на зняття санкцій за умови виконання мінських угод. До того ж, права партія Н. Саркозі «Республіканці» звернулася до президента Олланда з проханням зняти ембарго на постачання товарів у Росію.

26 листопада 2015 р. Ф. Олланд на зустрічі з В. Путіним у Москві закликав до створення світовими державами «великої коаліції» для боротьби проти ІД. І така можливість, за оцінками французьких експертів, є реальною й необхідною, а її форми можуть набувати різного вигляду.

Так, директор французького Інституту міжнародних і стратегічних відносин П. Боніфас вважає, що оскільки у Франції з Росією є спільна мета – перемогти ІД, то для кращої ефективності ці країни можуть координувати свої удари по Ісламській державі. На думку цього фахівця, увійшовши в коаліцію з Росією у відношенні до Сирії, Франція нічим не ризикує, тому що обидві країни мають не тільки розбіжності, а й спільні інтереси.

На думку французького генерала у відставці, спеціаліста з питань політики Росії, метою Франції є створення міжнародної коаліції для операцій у Сирії, зокрема, у складі США, Великої Британії та Росії. Він вважає, що це мета й Росії, хоча з питання майбутнього уряду Сирії існують істотні розбіжності з Росією.

Згідно С. Сюра, почесного професора Університету Пантеон-Ассас, Париж II, Франція готова прийняти Росію в коаліцію *ad hoc*, але й прийнятною для неї є лише координація ударів по угрупованням ІД.

Деякі фахівці, оцінюючи французьку зовнішньополітичну стратегію, зазначають, що з моменту приходу до влади Н. Саркозі МЗС Франції обрало помилкову дипломатичну лінію, підтримуючи «арабську весну», Мурсі в Єгипті та ідучи на зближення з Саудівською Аравією й Катаром. Ф. Олланд же тільки продовжує цей шлях орієнтування на США в питаннях Сирії, Ізраїлю, Палестини, Ємену, братів-мусульман в Єгипті. Однак, на відміну від Н. Саркозі, Олланд перебуває в майже прямій опозиції до Росії. Проблема ж полягає в тому, що США фактично не рахуються з Францією.

Події 13 листопада 2015 р. в Парижі висунули на перший план питання ефективності та дієвості французьких спецслужб, а також їхньої співпраці з колегами відповідних структур ЄС. Наразі відбувається посилення їхніх ресурсних засобів у сфері фінансування та кадрового забезпечення. Водночас існує гостра проблема координації роботи різних спецслужб. Зокрема, спостерігається боротьба між національною поліцією (DCRI), з одного боку, та жандармерію, службою зовнішньої розвідки (DGSE), військовою розвідкою (DRM), з іншого. За інформацією не названого французького полковника у відставці, уже ухвалене рішення про збільшення бюджетних витрат Франції на силові служби й армію та кадрове забезпечення.

За даними французьких аналітиків, населення позитивно оцінює такі заходи й само давно закликає до збільшення ресурсів для боротьби з небезпекою в цілому та вважає, що заходи, прийняті урядом після останніх атак, запроваджені надто пізно. Саме через це збільшується кількість громадян, які стають прихильниками Національного фронту – вкрай правої партії, що виступає за закриття кордонів і закінчення дії Шенгенської угоди, яка дозволяє вільний рух в межах ЄС. Французи й досі не розуміють, як терористи могли безперешкодно, без перевірки в'їхати в країну, тоді як за деякими з них спостерігали. А отже, Шенгенська угода має свої слабкі сторони.

Ситуація виглядає парадоксально: французи, з одного боку, дуже хочуть отримати більше безпеки, навіть дещо втративши свободу, але, з іншого, громадян непокоїть гіпотетична можливість систематичного збору та занесення в картотеку поліцією особистих даних кожного громадянина. Ця стурбованість викликана тим, що дані можуть бути використаними або недобросовісними поліцейськими, або після зміни режиму, або підчас виняткових обставин, наприклад, за умов нинішнього надзвичайного стану, проголошеного на три місяці після атак терористів. Проте, загалом населення позитивно ставиться до посилення заходів безпеки.

Що ж до українського питання, то, на думку французького генерала у відставці, Франція не збирається змінювати політику щодо України заради залучення Росії до коаліції. Це є два окремих міжнародних питання. Президент Олланд продовжує наполягати на необхідності реалізації мінських угод. Офіційний Париж залишатиметься вірним норманському формату та мінським угодам, підтримуватиме переговори та мирне врегулювання проблеми.

У контексті президентських виборів 2017 р. у Франції і гіпотетичної зміни французької політики щодо України пригадаймо, що потужна країна Франція неочікувано для самої себе опинилася перед дилемою постачання вертольотоносців «Містраль» Росії, коли остання анексувала Крим та здійснює військову агресію на Сході України. Отже, саме представник соціалістів, президент Ф. Олланд прийняв нелегке рішення не передавати кораблі Росії. Стратегічні питання відданості трансатлантичному партнерству чи отримання прибутків державою на певному етапі може вирішуватися окремою людиною (як от у випадку постачання «Містралів» Францією Росії). І немає жодної впевненості в тому, що якби на чолі Франції знаходився не представник соціалістів Ф. Олланд, Франція відклала б їхню доставку. Останні події призводять до закінчення пріоритету українського питання. Не варто випускати з уваги того факту, звідки отримують фінансування французькі політологи, які в стилі радянської пропаганди озвучують показові в цьому сенсі сентенції: як, наприклад, мешканець Москви Ксав'є Моро на конференції французьких правих 22 вересня 2014р. За його словами, в Україні триває громадянська війна, а отже, немає військової участі Росії; Україна є лише розмінною картою в грі світових потуг; Вашингтон не вагався використовувати та пропагувати фашистські рухи в Україні.

Між тим, українці вже звикають до подібної тактики Заходу. Варто пригадати хоча б невиконання Будапештського меморандуму або обурення французьких журналістів порівнянням П. Порошенком жертв терористичних атак в Парижі з жертвами на Сході України.

Висновки та рекомендації.

1. Україні варто бути контрибутором європейської та міжнародної безпеки і долучитися до роботи щойно відкритого Європейського центру боротьби з тероризмом (ЕСТС) Європолу. Центр відкрито 25 січня 2016 р. в Амстердамі з метою посилення роботи Європолу в боротьбі з тероризмом. Через цю структуру країни-учасники зможуть продуктивно обмінюватися інформацією та координувати свої зусилля.

2. Спецслужби України повинні взяти до уваги, що провал запобігання терористичних атак 13 листопада 2015 р. в Парижі стався в тому числі й через неналежну координацію роботи французьких спец-

служб. Загибель громадян спонукає до належних висновків. Отже, СЗР, СБУ та ГУР України варто мати відповідну структуру координації співробітництва, яка забезпечить належну співпрацю спецслужб та оперативний обмін інформацією. До цього варто долучитися відповідним структурам прикордонної служби та Національної гвардії.

3. ГУР України слід врахувати специфіку діяльності спецназу (FS) Франції. Попри модні тенденції принципів транспарентності та демократичного контролю армії, військовим спецслужбам України не варто афішувати свою діяльність. Україна за умов війни на власній території цілком має моральне право не розголошувати певну діяльність свого спецназу.

4. Співробітникам дипломатичного представництва України у Франції доцільно розробити концепцію дискусійної платформи щодо України або Форуму. Треба віддати належне їхній активізації діяльності у сфері ознайомлення французів з українською культурою. Проте й надалі залишається проблематичним висвітлення внутрішньої й зовнішньої політики України.

5. Українським дипломатам необхідно взяти до уваги той факт, що у Франції немає фахівців-міжнародників з української проблематики в царині світової політики. Є окремі публікації колишніх дослідників Радянського Союзу або фахівців з політики Росії, для яких Україна не є основною темою дослідження (виключення становлять роботи колишнього французького дипломата, який продовжив діяльність у науковій сфері А. Аржаковського). Є окремі праці з внутрішньої політики України, які не вирішують проблеми ознайомлення французької громадськості та дослідників з міжнародними аспектами функціонування української держави. Зокрема, за інформацією з конфіденційних джерел французькі дипломати для ознайомлення з цією тематикою змушені звертатися до робіт закордонних фахівців, не французів. Отже, дипломати мають звернути особливу увагу на молодих французьких дослідників, які цікавляться українською тематикою, та надавати їм всіляке інформаційне сприяння, так само як і українським міжнародникам, фахівцям з зовнішньої й внутрішньої політики Франції. При цьому не гаяти час та зусилля на фахівців, які отримують фінансування з Росії та зацікавлені у висвітленні подій з позицій російських інтересів, а не в їх адекватному аналізові.

6. До підготовки закордонних візитів президента України, прем'єр-міністра та інших високопосадовців, слід залучати вузькоспеціалізованих на сучасній політиці окремої країни академічних науковців, які мають суттєвий досвід та розуміння нюансів менталітету певної країни. Зокрема, слід мати чітке розуміння, що негативні реакції деяких французів на порівняння П. Порошенком жертв терористичних атак

у Франції з жертвами на Сході України цілком вписуються в парадигму французької політики з «подвійним дном», яку, втім, не можна поширювати на всіх без виключення політичних діячів Франції.

2.7. Рудяков П.М. Підсумки референдуму в Нідерландах та їх інтерпретації

Результат референдуму 6 квітня 2016 р., який, зрештою, було зафіксовано, був прогнозований наперед. Соціологічні опитування та аналітичні викладки вказували, що за тих внутрішніх голландських та загальноєвропейських умов, за яких відбувався цей захід (та ще й з урахуванням глобального, російського, культурно-історичного контекстів та іміджевих стереотипів, актуалізованих завдяки збігові певних обставин), розраховувати на позитивний підсумок шансів в Україні практично не було. Покращити співвідношення голосів «за» і «проти», вивівши його з прогнозованого значною частиною фахівців співвідношення 60 %–40 % на рівень 52-53 % – 47-48 % або, хоча б, не допустити, щоб розрив між голосами «за» і «проти» перевищив 10 пунктів (55 %–45 %), можна було спробувати. Змінити ж загальний тренд з переважно несприятливого на сприятливий – ні.

Незважаючи на негативний «арифметичний» – власне цифровий – підсумок референдуму, твердження, згідно з яким його слід розглядати як поразку України, не виглядає незаперечним. Українці, природно, розраховували на більше, проте з того, що оптимістичні розрахунки не справдилися, не слід робити трагедії. «Європейська» партія Києва триває. Співпраця України з Європейським Союзом, його інститутами й органами триває і триватиме, незалежно від результатів референдуму в Нідерландах. Ситуація, що склалася після оголошення офіційних результатів, містить у собі для української сторони в особі і державної влади, і – особливо – громадянського суспільства як негатив і засторогу, так і певні шанси. Вона відкриває додаткові можливості для подальшого здійснення державної стратегії європейської інтеграції, хоча й підштовхує до внесення до цієї стратегії певних уточнень, доповнень, корективів.

Для того, щоб серйозно думати про досягнення потрібного результату волевиявлення громадян Нідерландів щодо ратифікації Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, залишався фактично один-єдиний шлях: добитися бажаного, роблячи головний акцент на «закритому» лобіюванні, а також на суто технологічній складовій. На практиці це мало означати, що Міністерству закордонних справ слід було спрямувати зусилля на розробку та здійснення заходів, спрямованих на максимальне зменшення кількості бажаних узяти участь у голосуванні, не дозволивши показникові явки громадян Нідерландів досягти мінімально потрібних

у подібних випадках 30 %. Хоч би як це видавалося парадоксальним, проте шанси на успіх зберігалися до останнього. У тому, що, зрештою, явка сягнула 32 %, «злетівши» одразу на 3-4 пункти протягом останньої години роботи дільниць для голосування, з великою долею вірогідності варто вбачати цілеспрямований вплив зацікавленої у перемозі скептичного погляду голландців на європерспективи Києва «третьої» сили або навіть «третіх» сил, кожна з яких мала для цього власні мотиви.

На загальний підсумок більшою мірою вплинули фактори й обставини не двостороннього українсько-голландського плану, а контекстуального характеру, можливість коригувати які виходить далеко за рамки компетенції та можливостей Києва: «фронда» голландців по відношенню до Брюсселю та до європейських інституцій, посилення позицій місцевих євроскептиків, міграційна криза, загострення загрози тероризму, ситуативне підвищення рівня загального незадоволення в європейському середовищі. Зіграло свою роль недостатньо позитивне ставлення до України та до її євроінтеграційних прагнень, засноване на сприйнятті її як частини традиційно ворожого пострадянського простору, яке склалося історично. Політичні сили, які ініціювали референдум – Партія свободи, «зелені», – провели конкурентну агітаційну роботу.

З іншого боку, дії української сторони не були належним чином сплановані та реалізовані. Найбільш серйозним тактичним прорахунком слід визнати надмірну концентрацію уваги на референдумі, обтяжену, до того ж, акцентованою конфронтаційною складовою («хто кого?»). Це, з одного боку, мобілізувало «україноскептиків» та «євроскептиків», підвищивши явку, з іншого, – додало рішучості тим, хто сумнівався, за яку із запропонованих опцій віддати голос.

«Фактор Росії» не варто недооцінювати, проте й переоцінювати, тим більше, абсолютизувати теж не слід. Зважати на нього, безумовно, потрібно, але надавати більшої ваги, ніж він реально мав, навряд чи доцільно. Посилання на російську пропаганду як на основний фактор негативного для України голосування голландців призводить до спрощеного розуміння ситуації. Москва лобювала свої інтереси, активно працювала з місцевими ЗМІ, з громадсько-політичними активістами, з фокусними групами, налаштованими проти підтримки України, наслідком чого виявилася досить успішна мобілізація противників ратифікації Угоди про асоціацію. Значні зусилля в цьому плані було здійснено на державному рівні, тоді, як проукраїнською агітацією займалися переважно активісти та волонтери за мінімальної підтримки та участі держави. Саме це стало однією з причин того, що агітаційна кампанія Києва виявилася недостатньо ефективною. Мали місце прорахунки в організації та плануванні заходів. Не було належним чином враховано специфіку аудиторії. Агітація велася для

української аудиторії, в той час, як її потрібно було адресувати аудиторії голландській.

Ні в якому разі не можна було допускати «лобового» зіткнення підходів та очікувань: Україна очікує від Нідерландів тільки підтримки, будь-який інший результат референдуму 6 квітня нас не влаштовує, даючи привід для засудження голландців. Саме так, на жаль, було зроблено. Запасний варіант не готували, ніхто про це навіть не думав. Не слід було «програмувати» населення на безумовну перемогу наших прихильників у Нідерландах, категорично виключаючи будь-який інший результат, чим до останнього займалися міністр П. Клімкін та спікери-активісти, які брали участь в агітаційній кампанії. Краще було б посісти більш стриману й обережну позицію напередодні, більш зважено зреагувати на попередні підсумки. Референдум дав підстави констатувати слабкий зв'язок Посольства України в Нідерландах з місцевими ЗМІ, інститутами громадянського суспільства, неспроможність дипломатів забезпечити ефективний вплив на хід формування громадської думки та розподіл симпатій і антипатій. Робота посольства на цих напрямках потребує посилення.

Не витримують критики і є відверто шкідливими окремі спроби покласти особисту відповідальність за незадовільний результат референдуму на Президента України. Якщо це – чиясь поразка, то насамперед української дипломатії. При цьому, програною можна вважати битву, але не «війну».

Проблем і негативів внаслідок проведення референдуму та його підсумків добавилося не так Україні та українській владі, як урядові Нідерландів та структурам Європейського Союзу. З розуміння цього факту варто було б виходити, пропонуючи інтерпретації події, які б відповідали українським національним інтересам.

Висновки та рекомендації.

1. Вивчити питання про перехід з ініціативи Президента України або уповноважених ним органів державного управління від державної стратегії європейської інтеграції до стратегії загальнонаціональної (з підключенням громадянського суспільства та широких верств населення).

2. Продовжувати працювати з урядом та владою Нідерландів, а також з органами та інститутами Європейського Союзу. Включити питання про підсумки референдуму в Нідерландах до переговорного пакету зі структурами ЄС – Європейською Комісією, Європейським Парламентом.

3. Спробувати встановити контакти на рівні інститутів громадянського суспільства України та Нідерландів з метою започаткування

діалогу та вироблення спільного погляду на референдум, його результати, їхні причини, а також на можливі наслідки. Організувати у Києві публічну дискусію.

4. Знайти найбільш адекватний спосіб для публічного висловлення від імені керівництва держави або уряду поваги до точки зору громадян Нідерландів, у тому числі тих, хто голосував проти ратифікації Угоди про асоціацію ЄС – Україна, додавши відповідний коментар, який би розкривав українську позицію з цього приводу та українські національні інтереси.

5. Провести інформаційно-пропагандистську кампанію у ЗМІ, як в Україні, так і в Європі, спрямовану на позитивну інтерпретацію підсумків референдуму з акцентом на тому, що шлях України до Європи на цьому не закінчується й не переривається.

6. Місто Розендал виявилось єдиною громадою в Нідерландах, де більшість тих, хто взяв участь у референдумі, підтримавши Україну, висловилися за ратифікацію Угоди про асоціацію Україна – ЄС. Цей факт слід було б неодмінно відзначити, широко популяризувати. Варто було б провести акцію вдячності мешканцям цього населеного пункту, а також відзначити мера міста (або групу місцевих активістів) почесними відзнаками.

7. Скористатися появою в новому Уряді посади віце-прем'єра з питань європейської інтеграції для внесення свіжого інтерпретаційного струменю в обговорення та осмислення наслідків референдуму 6 квітня 2016 р. як усередині країни, так і в діалозі з Європейським Союзом.

2.8. Толстов С.В. Наслідки референдуму в Нідерландах: висновки для України

На референдумі в Нідерландах 06.04.2016 р. з приводу ратифікації Угоди про асоціацію між ЄС та Україною явка становила понад 32,2 % при мінімальному порозі в 30 %. 38,1 % учасників референдуму проголосували «за» і 61,1 % – «проти» ратифікації угоди Генеральними штатами (парламентом) Нідерландів.

Попри те, що референдум мав консультативний характер, а Угода про асоціацію вже була ратифікована парламентом Нідерландів, прем'єр-міністр країни Марк Рютте та уряд розцінили його результат як такий, що має бути врахованим у подальших діях. Уряд Нідерландів чітко заявив, що не може завершити процес ратифікації Угоди без врахування результатів референдуму (тобто надіслати депозитарію – Генеральному секретарю Ради ЄС, офіційного листа з підтвердженням ратифікації угоди).

Позиція уряду Нідерландів щодо реагування на результати референдуму та її наслідки:

– Уряд Нідерландів опублікував заяву, що він має намір «шукати компромісу» в питанні асоціації України з керівними інституціями ЄС та урядом України, що потребуватиме значного часу. Проте «проста ратифікація» угоди була названа неможливою.

– Уряд Нідерландів головує в Раді ЄС у першій половині 2016 р. За цих обставин його дії, що ставлять під сумнів завершення процедури ратифікації угоди з Україною, завдають шкоди ефективності повноважень ЄС у сфері зовнішніх зносин та посилюють позиції євроскептиків і правих партій, які виступають за скорочення повноважень ЄС або й за вихід окремих країн з європейського проекту. Хоча інцидент з ратифікацією Угоди про асоціацію з ЄС поки що залишається другорядним у порівнянні з іншими кризовими тенденціями в європейському контексті, окремі аналітики застерігають, що він посилює можливість інституціональної кризи в ЄС у цілому.

– Серед можливих наслідків нідерландського референдуму європейські правові експерти вказують на можливість розділення угоди на політичну та економічну частини. За цих обставин економічна частина (положення про ЗСТ), яка вважається сферою компетенції спільної політики ЄС, залишиться без змін, а політична частина може бути піддана певному перегляду, наприклад, у вигляді підписання додаткових протоколів чи ухвалення застережень, де буде викладено особливу позицію Нідерландів щодо виконання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною.

– Згідно з офіційними повідомленнями (15.04.2016), уряд Нідерландів має намір розробити свою позицію щодо угоди з Україною до кінця червня та очікувати результатів референдуму у Великій Британії щодо її членства в ЄС (23.06.2016), аби його рішення не впливало на політичну ситуацію та полеміку прибічників і супротивників членства Великої Британії в ЄС.

– Парламент Нідерландів відхилив внесений опозиційними партіями проект резолюції (19.04.2016), який пропонував скасувати ратифікацію угоди з Україною. Рішення було ухвалено 75 голосами проти 71. Таким чином, «уряд зможе продовжити в найближчі тижні й місяці вести переговори» в структурах ЄС щодо угоди з Україною.

Проблема асоціації між ЄС та Україною в сприйнятті політичних і громадських кіл країн ЄС.

У плані аналізу та диференціації ставлення урядових і громадсько-політичних кіл Нідерландів та інших країн ЄС щодо України слід вирізняти кілька груп факторів. У тому числі:

1) фактори, пов'язані з об'єктивним станом розвитку економіки та суспільства України стосовно європейських економічних, політичних і соціальних критеріїв;

2) фактори, що стосуються специфіки теперішньої ситуації в Україні в контексті анексії Криму, конфлікту на Донбасі та кризи в українсько-російських відносинах;

3) фактори, які стосуються втілення Європейської політики сусідства та програм «Східного партнерства» – надання зовнішньої економічної допомоги (пільгові кредити на потреби «макроекономічної стабілізації», сприяння інфраструктурним і транспортним проектам, раціоналізації використання енергії тощо), допомоги на потреби європеїзації законодавства та політичної адаптації, гуманітарної допомоги.

Розгляньмо зміст кожного з цих трьох блоків.

1) Сучасні оцінки стану України політичними колами ЄС з погляду ситуації в українській економіці взагалі песимістичні щодо перспектив членства країни в Союзі, оскільки впродовж декількох останніх років українська економіка демонструвала від'ємну динаміку, яка з початку 2014 р. набула екстремальних ознак. Іншими словами, замість риторики про набуття Україною критеріїв членства в ЄС до 2020 р., в Європейській Комісії вважали б раціональнішим підхід, ґрунтований на розробці сценаріїв відновлення структури економіки та подолання наслідків кризового спаду.

З урахуванням політичних і соціальних процесів найбільш позитивний характер мали б зусилля, пов'язані з подоланням корупційної практики. За інформацією, поширеною групою проєвропейських депутатів парламенту України («єврооптимістів») та громадських активістів, річний обсяг зовнішніх кредитів уряду України приблизно тотожний обсягу відтоку корупційних коштів з її державного бюджету, державних підприємств та економічних програм.

Найліпший підхід з позицій здорового глузду полягає в **раціоналізації використання державних коштів та розробці адекватної моделі економічного відновлення**, спроможної посилити міцність (сталість, або стійкість) економіки та забезпечити зростання соціальних стандартів.

2) З погляду втрати контролю над частиною території, воєнного конфлікту та кризи в українсько-російських відносинах виглядають доцільними:

- адекватна економічна і політична оцінка наслідків втрати Криму і частини території Донбасу;

- розробка калькуляції адекватної суми втрат (за основними статтями, пов'язаними з цими процесами);

- розробка схеми стабілізації економіки з урахуванням потенційних потреб зовнішньої допомоги і використання внутрішніх ресурсів у постконфліктному відновленні.

3) Проблема реалізації Європейської політики сусідства (ЄПС) та ініціативи «Східного партнерства» (СхП) не вважається в політич-

них колах ЄС першочерговою – принаймні в порівнянні з внутрішніми кризовими тенденціями, що мають більш нагальний характер. Попри те, що процес реалізації ЄПС виглядає в основному невдалим, насамперед через наслідки «Арабської весни», керівні інституції ЄС не бачать у цьому суттєвої проблеми й продовжують екстенсивно вибудовувати інфраструктуру зв'язків з Марокко, Тунісом, Алжиром та ін. країнами. Щодо СхП ухвалено диференційований підхід, який передбачає укладення угод різного рівня з Україною, Грузією і Молдовою та розробку альтернативних відносин з Вірменією, Азербайджаном і Білоруссю.

У цьому контексті **Київ має акцентувати увагу на загальній відповідальності ЄС за недискримінаційний характер стосунків з Україною, Грузією і Молдовою**, які вважаються в документах ЄС «асоційованими країнами», включаючи визначення політичного рішення щодо чинності підписаних документів.

Саме формулювання, яке використовує єврокомісар з питань ЄПС та розширення Й. Хан (угода між ЄС та Україною про асоціацію «частково вступила в силу») виглядає процесуально неточним, оскільки не відповідає нормам Договору про функціонування ЄС та заключним положенням Угоди про асоціацію (ст. 486 «Набуття чинності»). Згідно з цією статтею, (1) сторони мають ратифікувати чи затвердити угоду у відповідності до власних процедур. Документи про ратифікацію чи затвердження мають бути депоновані в Генеральному секретаріаті Ради ЄС. (2) Угода набуде чинності в перший день другого місяця, наступного за днем депонування останнього документа про ратифікацію чи затвердження. Отже, на сьогодні вважається, що 27 країн ЄС ратифікували угоду, а Нідерланди лише підписали її.

Згідно з формулюваннями Європейської Комісії, 1 листопада 2014 р. розпочалося тимчасове застосування положень Угоди у сферах «пошанування прав людини, засадничих свобод і верховенства права; політичного діалогу і реформ; правосуддя, свободи і безпеки; економічної та фінансової співпраці», а з 1 січня 2016 р. – в частині застосування ЗВТ відповідно до основної частини Угоди та додаткових протоколів з торговельних обмежень. При цьому окрема угода про тимчасове застосування між урядом України та Європейською Комісією не підписувалася.

Переговори зі складення тексту угоди велись у період 2007-2012 рр., а внесення змін до угоди передбачено лише через 5 років після набуття нею чинності за взаємної згоди сторін. Європейська сторона декларує, що Угода про асоціацію стане ключовим елементом проведення Україною в наступні роки необхідних реформ, які реалізовуватимуться за підтримки Євросоюзу.

Щодо сприйняття України в громадсько-політичних колах країн ЄС доцільно відзначити наступні чинники:

На загальне сприйняття України суттєво впливає імідж держави, який формується на підставі регулярних повідомлень ЗМІ, заяв політичних діячів країн Заходу, політиків окремих країн, тематичних резонансних статей у ЗМІ тощо.

– Сприйняття іміджу країни є доволі сталим і глибоко вкоріненим у свідомості громадськості. Так само важливо враховувати, що закріплення іміджу країни в громадській свідомості залежить від політичних поглядів та належності населення до різних суспільних верств.

– На формування іміджу України в Нідерландах суттєво впливала об'єктивна інформація безпосередньо з України – зокрема про обставини зміни владного режиму та конфлікту на Донбасі. Інформація про зміну владного режиму сприймалася в основному позитивно, однак **інформація про війну на Донбасі вочевидь відлякує пересічних європейців, оскільки ототожнюється з кризою, занепадом та біженцями.**

– Поява напередодні референдуму витоку інформації про панамські офшорні компанії, в якому згадувалося прізвище президента П.Порошенка, не могла не спричинити негативного впливу на суспільно-політичні настрої населення Нідерландів. Пересічний виборець не має наміру розбиратися щодо деталей і сприймає інформацію в загальному ключі, запропонованому ЗМІ.

Слід також окремо проаналізувати основні мотивації, на які посилялися голландські виборці, що голосували проти асоціації з Україною.

У тому числі:

– Я не вірю Україні, оскільки там надто багато корупції (59%). Це твердження відповідає заявам європейських посадовців і змісту резонансних статей у західних ЗМІ;

– Угода стане кроком до членства України в ЄС (34%) – основна змістовна теза української влади;

– Я не поділяю «європейські цінності» (31%). У цьому разі йдеться про концентрацію влади в руках керівних європейських інституцій, скорочення обсягу суверенітету держав, федералізацію, розширення, європейську політику надання притулку;

– Угода не вигідна для економіки Нідерландів (30%). Основна мотивація – надання зовнішньої допомоги;

– Угода нашкодить відносинам Нідерландів і Росії (26%) – проросійські настрої;

– Я проти існування та політики ЄС (23%);

– В Україні було збито авіалайнер МН17 (19%). Комісія з розслідування чітко не визначила винуватців;

- Угода зашкодить відносинам України та Росії (13 %). Це твердження фактично збігається з заявами голландського прем'єра Й. Рютте;
- Політична партія, за яку я голосую, не підтримує угоду (4 %).

Як бачимо, **українська пропаганда суттєво не вплинула на суспільно-політичні настрої населення Нідерландів**. Більше того, промо-ролики на голландському ТБ, зорієнтовані на співчуття, на кшталт: «Я українка і вірю в те, що світ може змінитися. ...Росія вдерлася до нашої країни..., відібрала Донбас... Вони збили малайзійський літак над Україною... Зараз російські війська захопили Сирію и бомблять лікарні та школи ...Така політика Росії спровокувала імміграційну кризу в Європі...», скоріше грали проти позитивного голосування за асоціацію (співчуття це добре, проте нікому не спаде на думку говорити про вступ Сирії до ЄС).

Водночас на ТБ з'являлася інформація про те, що українці приїждять до Нідерландів як біженці, проте швидко погоджуються добровільно виїхати додому, одержавши за це компенсацію в 3400 євро. При цьому деякі особи намагаються зробити таку оборудку повторно. У ЗМІ фігурують і інші приклади, пов'язані з шахрайством та корупцією. Велику шкоду спричинив скандал, пов'язаний з викраденням картин з музею Західної Фрісландії.

Основні чинники, що призвели до негативного результату референдуму в Нідерландах.

1. Урядові партії, включаючи прем'єра М. Рютте, активно не агітували за угоду з Україною. Основний розрахунок ґрунтувався не на тому, аби отримати позитивний результат голосування виборців, а на тому, що 30 % виборців не прийдуть до дільниць, і що референдум не відбудеться.

2. Супротивники уряду включаючи правих, лівих і євроскептиків, об'єдналися і спромоглися координувати агітацію проти ратифікації угоди з Україною. Основну роль у кампанії проти ратифікації відігравали Партія свободи (Герт Вільдерс) та Соціалістична партія. У парламенті Нідерландів 10 опозиційних партій та рухів мають 74 місця зі 150, що зумовлює хиткий статус уряду М. Рютте та його невпевнену поведінку напередодні та після проведення референдуму.

3. Хоча голландські опозиційні політики чітко заявляють, що мета референдуму полягала не у визначенні ставлення до України, а в наданні відсічі політики централізації влади в ЄС, рядового виборця все ж треба було мотивувати, аби він прийшов і проголосував проти України. Для цього ініціатори референдуму використовували досить ефективні, хоч і примітивно брутальні технології, на кшталт безкоштовної роздачі туалетного паперу з надписами «проголосуй проти асоціації з Україною». Головна мета – показати «сміттєве» значення України та викликати підсвідому відразу до цієї країни. Проте найбільш руйнівний вплив на імідж України зчинило масове поширен-

ня інформації про це по ТБ, оскільки воно сприяло мультиплікації ефекту цієї агітаційної технології.

4. За таких обставин референдум у Нідерландах було програно ще до дня голосування, і ніякі телекартинки українських політиків та євроактивістів на велосипедах на тлі голландських пейзажів не могли цьому завадити.

Висновки та рекомендації.

1. Доцільно зауважити, що нідерландський референдум став причиною далеко не першої ситуативної кризи у відносинах між Україною та ЄС, однак це вочевидь перша процедурно-інституціональна криза після підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

Головний висновок з цієї ситуації полягає в тому, що **набуття чинності Угоди про асоціацію може затягнутися чи буде ускладнено певними поправками і застереженнями з боку уряду Нідерландів**. Така ситуація дозволяє українській стороні звертатися до керівних установ ЄС з приводу додаткових консультацій та надання допомоги в окремих питаннях (у формі непрямої компенсації завданої українській стороні моральної шкоди).

2. З практичного погляду **доцільно провести чіткий правовий аналіз режиму тимчасового застосування угоди** в плані визначення того, які процедурні дії та кроки може за цих обставин робити українська сторона, включаючи пропонування внесення змін до окремих положень чи протоколів по квотах.

Можливо, така ситуація дозволить досягти згоди на укладення додаткових протоколів та тимчасових угод, що можуть доповнювати чи роз'яснювати застосування змісту основної угоди. Як прецедент може бути використано відсутність підписання угоди про тимчасове застосування, що фактично дозволяє європейській стороні однобічно тлумачити режим і зміст тимчасового застосування.

3. **Українська сторона має заперечувати будь-які плани розділити Угоду про асоціацію на економічну і політичну частини**. ЄС заперечував такий підхід у 2007 р. у відповідь на пропозиції президента В. Ющенка. Водночас у разі висунення таких пропозицій Київ може скористатися з цього з метою обговорення поправок до угоди в частині торговельно-економічних відносин та узгодження додаткових положень, які також можуть застосовуватися на тимчасовій основі (у формі окремих протоколів і меморандумів).

4. Очевидно, **найліпшим способом посилення позицій України у відносинах з ЄС і з іншими суб'єктами є розвиток України як економічно й соціально успішної держави, яка має чіткі орієнтири подальшого розвитку, подолання кризи та відповідну урядову політику**.

У сенсі реагування української влади на наслідки голландського референдуму найбільш адекватною виглядає заява В. Гройсмана (07.04.2016) про необхідність «провести роботу над помилками й надати чіткі сигнали і громадянам України, і міжнародному співтовариству про те, що ми невпинно йдемо шляхом європейських реформ».

З огляду на те, що після формування уряду В. Гройсмана в західних ЗМІ почалася кампанія дискредитації нового Кабінету Міністрів як «нереформаторського» (та за своїм складом «гіршого» за попередній), доцільно, поряд із конкретною програмою уряду, розробити програму його іміджевої підтримки для закордонної, насамперед європейської аудиторії. Така іміджева програма має бути підкріплена певними урядовими рішеннями та конкретними досягненнями, пов'язаними з протидією корупції та раціоналізацією державного управління.

5. Уряди А. Яценюка не мали концепції виконання Угоди про асоціацію й не приділяли уваги аналізу її положень з погляду термінів виконання, змісту нових нормативів, які потрібно імплементувати, та коштів, потрібних для конкретної адаптації положень угоди. Така ситуація містить небезпеку, що на певному етапі функціонери ЄС почнуть вимагати від Києва звіту з виконання нормативів, прив'язаних до певних часових періодів.

Виглядає корисним провести аналіз основних положень Угоди про асоціацію з точки зору зобов'язань, розрахованих на найближчі 3-5 років, та визначити ступінь реалістичності їх виконання. Слід окремо визначити проблемні зони та питання, що можуть стати джерелом висунення претензій до України з боку керівних установ ЄС.

6. Доцільно організувати галузевий аналіз стану торгівлі між Україною та ЄС, визначити проблеми торговельних ускладнень, скорочення обсягів експорту та розробити відповідні рекомендації щодо поліпшення ситуації. На основі такого аналізу доцільно відновити практику проведення галузевих нарад з представниками основних українських компаній і бізнес-асоціацій.

2.9. Толстов С.В. Обставини та можливі наслідки Brexit для ЄС та України

На референдумі 23.06.2016 р. в Об'єднаному Королівстві більшість учасників проголосувала за вихід держави з ЄС (51,9% проти 48,1%). За припинення членства в ЄС висловилися 17 млн 410 тис 742 чол. За продовження членства – 16 млн 141 тис 241 чол.

Явка на референдумі становила 72,2% виборців.

З найближчих наслідків британського референдуму можна відзначити істотне зменшення вартості фунта стерлінгів, зниження курсу

євро та тимчасовий спад котирувань на фондових біржах. Проте основні наслідки референдуму матимуть переважно політичне значення.

1. Наслідки для Великої Британії.

– Відставка прем'єра Д. Кемерона та висока ймовірність масштабної політичної кризи в Об'єднаному Королівстві, включаючи ймовірність проведення дострокових парламентських виборів.

Спочатку Д. Кемерон планував відстрочити свою відставку до осені, проте був змушений подати у відставку до парламентських канікул (13.07). Процедуру виходу країни з ЄС буде запроваджено після призначення нового прем'єра з консервативної партії, яким має стати теперішня міністр внутрішніх справ Тереза Мей.

– Необхідність вибору моделі подальших відносин з ЄС (підписання окремого договору, вступ до Єдиної європейської економічної зони, врегулювання спірних питань, підписання додаткових секторальних угод, врегулювання економічних відносин з країнами та об'єднаннями, що мають торговельні угоди з ЄС).

– Перенесення правлінь міжнародних фінансових компаній у Франкфурт та Штуттгарт.

– Можливий вихід Шотландії, більшість населення якої проголосувала за перебування в ЄС, зі складу Об'єднаного Королівства.

– Загострення проблем політичної ідентичності Північної Ірландії, більшість населення якої також проголосувала за перебування в ЄС.

2. Наслідки для ЄС.

Вихід Об'єднаного Королівства з ЄС вимагатиме істотних змін, але не стане катастрофою. Процедура виходу з ЄС може виявитися досить тривалою. Така процедура передбачена і регулюється положеннями Договору про ЄС і Договору про функціонування ЄС (в Лісабонській версії, що діє з 2009 р.).

Формальна процедура передбачає, що в найближчі два роки Лондон повинен буде домовитися з кожною з країн ЄС «про умови роздільного співіснування». Ряд експертів висловлює думку, що керівні інституції ЄС зроблять розрив з Великою Британією максимально складним і болісним. Такий підхід вочевидь суперечить економічним інтересам сторін, проте має стати повчальним уроком для тих політиків у країнах ЄС, які можуть ініціювати вихід їхніх країн зі складу Союзу.

Висловлювалися припущення, що «остаточне розлучення» Великої Британії з ЄС відбудеться лише за кілька років. Тим не менше, європейські інституції суттєво тиснули на британського прем'єра Д. Кемерона, аби він негайно застосував статтю 50 Договору про ЄС й почав переговори щодо виходу Сполученого Королівства зі складу Союзу. Лідери ФРН і Франції запевняли, що вони не хочуть бути втягнутими в місяці й

роки суперечок з приводу статусу Великої Британії. Президент Єврокомісії Ж.-К. Юнкер теж заявив, що «вихід означатиме вихід» (22.06).

У той же час, представники офіційної кампанії на підтримку виходу Великої Британії з ЄС запевняли, що немає жодної необхідності задіяти статтю 50 Лісабонського договору, в якій дуже коротко описані правила виходу, поки не відбулися неофіційні переговори, які, як вважалося, можуть тривати протягом тривалого періоду.

Лідер кампанії за вихід Великої Британії з ЄС М. Еліот пропонував Д. Кемерону провести неформальні переговори з урядами інших країн і лише після цього піднімати питання про застосування ст. 50 Договору про ЄС.

Багато європейських політиків назвали підсумки британського референдуму поганою новиною. Вважається, що референдум призведе до виходу Великої Британії з ЄС та закрие можливість відновлення її членства. Глава МЗС Австрії С. Курц назвав підсумки референдуму «політичним землетрусом». На його думку, Європа потребує негайних змін, щоб стати чимось більшим, ніж «ЄС мінус Велика Британія». Голова Єврогрупи Є. Дейсселблум зазначив, що найголовніше зараз – зберегти стабільність Єврозони.

Серед очевидних наслідків британського референдуму для ЄС можна відзначити наступні:

- ЄС постає перед потребою розв'язання структурних та інституціональних суперечностей, що блокують політичну та економічну керованість конгломератом країн та управлінських інституцій, які складають ЄС.

- ЄС буде змушений переглядати бюджет і внутрішні правила взаємодії, а також шукати способи подолання кризових тенденцій інституціонального характеру.

- Європрагматики спробують активізувати механізми інтеграції у валютній та фінансовій сферах.

У політичному сенсі в рамках ЄС істотно посилюється вплив Німеччини. Основним внутрішнім механізмом прийняття рішень знову стає європейська «Велика трійка» (ФРН, Франція, Італія), що буде сприяти більшій функціональній керованості.

Усе більш реальним виглядає розвиток моделі «двошвидкісного союзу», в якій «ядро» системи буде диктувати правила і нормативи країнам периферії.

Ставиться під сумнів сподівання низки країн зберегти автономію в окремих питаннях, які мають для них принципове значення.

Переговори між США і ЄС з угоди про Трансатлантичне торговельно-інвестиційне партнерство будуть відкладені. Політичний вплив США на політику керівних установ та провідних країн ЄС теж неминуче скорочуватиметься.

Приклад Великої Британії може надихнути правих і євроскептиків в інших країнах ЄС на спроби розхитувати єдність Союзу. Лідер французької партії «Національний фронт» М. Ле Пен вже закликала провести аналогічний референдум у Франції. З подібною заявою виступив і лідер правої голландської «Партії свободи» Г. Вільдерс.

Досить імовірним виглядає загострення суперечностей між ФРН і Францією, з одного боку, та країнами Вишеградської групи, – з іншого.

3. Наслідки для України.

В осяжній перспективі внутрішні проблеми стають для ЄС істотно більш важливими і пріоритетними, ніж зовнішні. Питання безпеки стійко виносяться на рівень НАТО. Попри те, що лідери Франції та інших країн час від часу підійматимуть питання про створення євроармії, найближчим часом для цього не буде ані грошей, ані інституціональних можливостей. Розширення ЄС за рахунок країн Західних Балкан (Македонія, Чорногорія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Албанія) буде суттєво загальмовано.

Українська проблематика залишається на порядку денному, але відходить на другий план.

Санкції щодо РФ продовжено на півроку, але в жовтні Ж.-К. Юнкер пообіцяв провести масштабну внутрішню дискусію про відносини між ЄС та РФ. Німеччина продовжує активно прощтовхувати проект газопроводу «Північний потік – 2». У 2017 р. вірогідна перспектива перегляду і часткового згортання санкцій ЄС щодо Росії (з урахуванням становища на Донбасі, яке залежить від продовження чи замороження воєнної фази конфлікту).

Питання про надання безвізового режиму для України та Грузії буде розв'язано у формі, яка передбачає надання права на короткотерміновий безвізовий в'їзд з суттєвими майновими та організаційними обмеженнями. Оскільки ЄС запроваджує безвізовий режим для короткотермінових поїздок як односторонній захід, такий режим зможе призупинятися чи скасовуватися залежно від інтенсивності потоків нелегальних економічних мігрантів з України та Грузії. Такі явища будуть вважатися порушенням правил безвізового в'їзду з боку «асоційованих країн». Слід також враховувати можливість істотного скорочення обсягів матеріальної допомоги.

4. Реакція з боку РФ.

Хоча послаблення ЄС залишається предметом традиційного інтересу з боку російського керівництва, офіційна реакція Москви на Brexit виглядала нарочито нейтральною. Прес-секретар російського президента Д. Песков заявив, що ЄС є дуже важливим торгово-економічним та інвестиційним партнером Росії, тому в Москві «зацікавлені, щоб ЄС залишався великою економічною силою, про-

цвітаючою, стабільною і передбачуваною». Водночас Д. Песков по-слався на неготовність британського керівництва до спілкування та співпраці. Була висловлена надія, що «в нових реаліях» в Лондоні «все-ж таки переможе» розуміння необхідності налагодження добрих відносин з РФ.

5. Оцінка поточної ситуації.

Brexit створює низку складних проблем для світової економіки та європейського інтеграційного проекту. Для Великої Британії Brexit може обернутися зниженням економічних показників (скороченням ВВП – максимально до 300 млрд фунтів стерлінгів) і навіть розпадом Сполученого Королівства (у разі відокремлення Шотландії).

Водночас вихід Великої Британії з ЄС буде полегшений її неучастю в Єврозоні та Шенгенських угодах, які передбачають скасування візового контролю на внутрішніх кордонах. У той же час британський внесок у бюджет ЄС становить близько 11 млрд євро на рік. Більший внесок сплачують тільки Німеччина, Франція та Італія.

Формально результати референдуму не зобов'язують британський уряд до конкретних дій. Якби ситуація в країні змінилася, і якщо б прем'єр зміг контролювати більшість у парламенті, уряд міг би спробувати не враховувати результати голосування 23.06.

Для того, щоб розпочати вихід із ЄС, британський уряд має застосувати статтю 50 Договору про ЄС. Лише після цього може розпочатися практичне виконання статті 218 (3) Договору про функціонування ЄС, яка регулює процес виходу з Союзу.

28.06.2016 р. Європарламент схвалив резолюцію, яка закликає негайно розпочати процедуру виходу Великої Британії з ЄС та покладає зобов'язання вести відповідні переговори на Єврокомісію. Зміст цього уточнення полягає в тому, що уряди країн-членів могли б виявити більшу схильність до поступок на користь Британії та пом'якшити її вихід, аніж члени Єврокомісії.

Такий підхід цілком відповідає позиції уряду ФРН. Після саміту ЄС (27-29.06) А. Меркель підтвердила вимогу про те, що британський уряд має якомога скоріше оголосити про намір виходу з ЄС, що дозволить розпочати відповідні офіційні процедури: стаття 50 «залишається єдиною законною процедурою виходу». Британський уряд має проголосити намір країни залишити ЄС, і ми сподіваємося, що це відбудеться якомога скоріше». А. Меркель чітко заявила, що до офіційного оголошення рішення уряду Великої Британії про вихід з ЄС ніякі офіційні переговори вестися не будуть. Таку ж позицію зайняв і президент Єврокомісії Ж.-К. Юнкер. Жорсткий підхід Єврокомісії визначається небажанням створювати сприятливі прецеденти для інших країн, які можуть поставити питання про вихід з ЄС.

6. Сценарії подальшого розвитку подій.

– Після обрання прем'єр-міністром Об'єднаного Королівства Т. Мей має поставити питання про визнання результатів референдуму на голосування в британському парламенті. Свою головну мету Т. Мей вбачає в поєднанні доступу до спільного ринку ЄС із обмеженням прав громадян країн ЄС мешкати і працювати в Великій Британії.

– Одним з перших кроків Т. Мей на посаді прем'єра має стати винесення на голосування в парламенті питання про чинність Акту про європейські співтовариства 1972 р., який зумовив вступ Об'єднаного Королівства до ЄЕС у 1973 р. Якщо парламент підтримає скасування цього акту, Т. Мей зможе застосувати ст. 50 Договору про ЄС.

Якщо парламент не підтримає скасування Акту про європейські співтовариства 1972 р., в країні можуть бути проголошені позачергові парламентські вибори. При цьому сама Т. Мей запевняла, що в разі її обрання прем'єром Об'єднане Королівство не буде намагатися залишитися в ЄС чи приєднатися до нього знову, а також що вона не передбачає проведення нових парламентських виборів до 2020 р.

Виходячи зі стартових умов, можна передбачити **два основних сценарії подальшого розвитку подій.**

Перший сценарій передбачає, що парламент Об'єднаного Королівства підтримає програму Т. Мей і схвалить її заходи щодо початку процедури Brexit. У такому разі прем'єр застосує ст. 50 Договору про ЄС і розпочне переговори з Єврокомісією. Технічні переговори, ймовірно, вестиме спеціально створений департамент британського уряду.

Британський прем'єр має проінформувати Європейську Раду, яка складається з глав держав та урядів 28 держав-членів, про намір Об'єднаного Королівства вийти зі складу ЄС. На проведення переговорів відведено 2 роки. Цей термін може бути продовжено (за згодою всіх 27 країн-членів), однак малоймовірно, що це станеться, якщо враховувати позицію уряду ФРН і керівництва Єврокомісії. Наслідком переговорів має стати проект угоди, який мають узгодити британський уряд і «кваліфікована більшість» з 27 країн-членів ЄС. Якщо проект угоди узгоджено не буде, умови економічних відносин між Об'єднаним Королівством та ЄС регулюватимуться загальними положеннями Світової організації торгівлі.

З 1 листопада 2014 р. кваліфікованою більшістю при голосуванні в Раді ЄС вважаються голоси як мінімум представників 55 % країн-членів (15 країн), котрі представляють не менш як 65 % населення Союзу.

Єврокомісія висловила намір полегшити надання статусу резидентів британським громадянам, які мешкають в інших країнах ЄС, проте залишається актуальним питання про захист прав громадян країн

ЄС, які мешкають та працюють у Великій Британії, оскільки їхні права досі були захищені лише нормами європейського права.

Окрім прав помешкання та пересування громадян Об'єднаного Королівства та країн ЄС основні розділи майбутньої угоди мають стосуватися умов торгівлі, руху послуг та капіталів між Об'єднаним Королівством та ЄС, а також впровадження норм СОТ і умов торгівлі з понад 50 країнами, з якими ЄС уклав угоди про вільну торгівлю або угоди про преференційні торговельні відносини.

Судячи з наявних обставин, структури ЄС не хочуть надавати британському уряду значного часу на підготовчі процедури та попередні консультації з основними партнерами всередині та поза межами ЄС. Водночас президент Б. Обама вже попередив європейських лідерів, зокрема А. Меркель, про бажання адміністрації США забезпечити «упорядкований вихід» Об'єднаного Королівства з ЄС.

Непередбачені обставини в межах першого сценарію стосуються можливої спроби уряду і парламенту Шотландії відокремитися від Об'єднаного Королівства, а також загострення стосунків Лондона з Берліном і Парижем. При цьому уряд Італії висловив сподівання, що британський уряд все ж відмовиться від виходу з ЄС.

Умови для другого сценарію можуть виникнути, якщо парламент Об'єднаного Королівства не дасть однозначної згоди на вихід країни з ЄС. Принаймні, до референдуму 23.06 більшість членів британського парламенту не підтримувала ідею Brexit.

За цих обставин в Об'єднаному Королівстві може виникнути перспектива проведення позачергових парламентських виборів та навіть повторного референдуму (після позачергових парламентських виборів або на етапі перед підписанням угоди про вихід з ЄС). Така перспектива може бути задіяна в разі розколу в правлячій консервативній партії, що позбавить уряд Т. Мей парламентської підтримки.

Проміжний сценарій передбачає, що Т. Мей сформує кабінет міністрів, який матиме достатню підтримку в парламенті. Цей уряд проведе переговори про вихід Об'єднаного Королівства з ЄС, однак стикнеться зі спробою відокремлення Шотландії та загостренням внутрішньополітичної кризи на етапі підготовки до підписання угоди про вихід із ЄС. За таких обставин у 2018-2019 рр. може виникнути ситуація, яка зумовить неминуче проведення дострокових парламентських виборів та можливий прихід до влади проєвропейски налаштованої лейбористської партії. У такому разі, попри завершення переговорів про умови виходу країни з ЄС, новий уряд зможе спробувати винести проект угоди про вихід із ЄС на новий референдум.

Важливо зауважити, що **за наявних обставин уряди ФРН, Франції та керівництво Єврокомісії не зробили жодних кроків, які могли б по-**

легшити правлячим колам Об'єднаного Королівства відмову від втілення результатів референдуму про Brexit. Це однозначно свідчить про чіткі наміри домінуючого угруповання в керівних установах ЄС скористатися з ситуації з метою посилення федералістських тенденцій у формуванні та функціонуванні європейських інституцій.

2.10. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Новий президент ФРН Вальтер Штайнмаєр

Важливою подією березня 2017 р. став початок діяльності Федерального президента Німеччини Франка-Вальтера Штайнмаєра (Frank-Walter Steinmeier), який згідно Основного закону (Конституції країни) є главою держави. До виконання своїх посадових обов'язків він приступив з 19 березня 2017 р. – після свого обрання 12 лютого ц.р. Кандидатом на цю посаду його висунула Федеральний канцлер Ангела Меркель від імені партій правлячої коаліції: Християнсько-демократичного союзу, Християнсько-соціального союзу (ХДС/ХСС) і Соціал-демократичної партії (СДПН). Ф.-В. Штайнмаєр є дванадцятим президентом ФРН з 1949 р.

На посаду Президента Ф.-В. Штайнмаєра обрали згідно законодавства Федеральні збори – конституційний орган, скликаний спеціально з цією метою. До його складу входили депутати Бундестагу і така сама кількість делегатів, обраних земельними парламентами за пропорційним принципом. Федеральний президент обирається простою більшістю голосів строком на п'ять років. Соціал-демократ Ф.-В. Штайнмаєр прогнозовано переміг чотирьох інших претендентів у першому турі (з можливих трьох). За нього проголосували 931 із 1239 присутніх членів колегії виборців (75,1 %), що брали участь у голосуванні за необхідних 631 (всього – 1260). Оскільки президентська посада передбачає рівновіддаленість від політичних сил, Ф.-В. Штайнмаєр призупинив своє членство в СДПН і пішов у відставку з посади глави МЗС.

У Німеччині, в силу історичних причин, реальна влада президента відчутно скромніша за гучне визначення – він має радше представницькі функції, а за внутрішню політику відповідають інші посадовці. До повноважень президента згідно конституційних положень належить підписання ухвалених законів країни, договорів з іншими державами, призначення міністрів за поданням Канцлера. Федеральний президент, окрім представлення країни на тих чи тих урочистих заходах у самій ФРН та за її межами, є головним представником Німеччини з погляду міжнародного права. Водночас президент ФРН – це величезний моральний авторитет і уособлення потужної держави, яка сприяє реалізації нового значення, ваги і впливу сучасної Німеччини у світі.

Завдання Федерального президента регулюються вісьмома статтями Основного закону Німеччини, у тому числі статтею 56. Остання містить текст присяги, яку Штайнмаєр виголосив 22 березня у пленарній залі Бундестагу: «Присягаю присвятити свої сили на благо німецького народу, примножувати його надбання, оберігати його від шкоди, дотримуватися і охороняти Основний закон та закони Федерації, сумлінно виконувати свої обов'язки та дотримуватися справедливості стосовно всіх і кожного. Нехай допоможе мені Господь».

У своїй інавгураційній промові Ф.-В. Штайнмаєр порушив низку важливих тем. Зокрема, актуальності зміцнення засад ліберальної демократії і справедливості, важливості виведених уроків з кривавого ХХ ст., майбутнього Європи після Brexit та викликів нової привабливості авторитаризму, яка сьогодні глибоко проникла й на терени Європи. Віддаючи належне розвитку Туреччини останніх десятиліть та засуджуючи спроби заколоту в цій країні, Штайнмаєр закликав тепер уже свого колегу Ердогана до виваженості, дотримання верховенства закону, звільнення ув'язненого журналіста Деніза Юцела та припинення «невимовних порівнянь» європейської сучасної практики із нацистськими засобами.

Президент підкреслив, що боротьба ліберальної демократії відбувається на обширах далеко на захід і схід від європейських кордонів, наголосив про важливість дискусій про демократію. Він наголосив, що є безпартійним, але безпартійним – не означає нейтральним як до внутрішніх, так і зовнішніх справ. Неупередженим потрібно бути тією мірою, якою це потрібно посадовцю. Однак нейтральним Президент не може бути, коли йдеться про основні засади. Тому він збирається бути упередженим тоді, коли справа торкається, власне, самої демократії чи об'єднаної Європи.

У вересні 2017 року в Німеччині відбудуться вибори до Бундестагу, за результатами яких до парламенту вперше можуть потрапити правопопулісти з партії «Альтернатива для Німеччини». Злет цієї партії пов'язаний, насамперед, із глобальною кризою біженців. Можна передбачити, що ця тема буде серед пріоритетів політика протягом усіх п'яти років його каденції. Однак значення збільшення популярності праворадикалів з «Альтернативи» перебільшувати не варто: у будь-якому разі більшість залишиться за коаліцією поміркованіших сил. А отже і спадковість німецької внутрішньої і зовнішньої політики не припиниться. Що й доводить перемога представника правлячої коаліції на президентських виборах.

Франк-Вальтер Штайнмаєр заступив на президентство в бурхливі часи. Це стосується Європи, США та й усього світу. Не менш важливо, що він авторитетний політик не лише національного рівня, а й міжнародного масштабу. Штайнмаєр знається на проблемах України, позиціонуван-

ні Росії та її агресивного протистояння нашій країні. У ранзі керівника німецького МЗС і дієвого учасника нормандського формату переговорів Штайнмаєр присвятив багато часу конфлікту на Сході України і не виключено, що ця обставина спроможна конвертуватися в активну підтримку політики Києва з боку Федерального президента Німеччини.

І хоча на новій посаді для Ф.-В. Штайнмаєра вже не буде такого часового пресингу, все ж на плечах Федерального президента лежатиме велика відповідальність першої особи потужної ФРН, яка є лідером Євросоюзу. То ж міжнародне співтовариство та співгромадяни чекатимуть від Ф.-В. Штайнмаєра важливих посилів та орієнтирів. Ці завдання перед главою Німеччини є, напевно, одними із найважливіших.

2.11. Фомін С.С. Євроскептицизм у країнах ЄС

Євроскептицизм, тобто критичне ставлення до процесів європейської інтеграції і діяльності керівних органів Євросоюзу, не є якимось новим явищем, він існує з моменту створення Євросоюзу. Але якщо раніше євроскептицизм був маргінальним явищем, то в останні роки він набув значної популярності серед населення країн-членів ЄС, що виражається в значних електоральних успіхах тих політичних сил, які виступають під його гаслами.

Євроскептицизм – явище неоднорідне: можна виділити щонайменше два його різновиди – радикальний і поміркований. **Радикальний євроскептицизм** пропагують як численні ліві, так і праві націоналістичні партії [1, р. 242-245]. Серед правих найбільш значними є Національний фронт у Франції, Партія незалежності Сполученого Королівства, яка зіграла значну роль у забезпеченні позитивного результату під час британського референдуму за вихід з ЄС, Австрійська партія свободи, Рух за кращу Угорщину (Йоббік), Шведські демократи, Партія свободи (Нідерланди), Ліга Півночі (Італія), Золота Зоря (Греція), Партія фінів (Фінляндія), Фламандський інтерес (Бельгія), Датська народна партія, Національно-демократична партія Німеччини. Майже всі ці партії (за винятком Національно-демократичної партії Німеччини) представлені в Європарламенті, а деякі з них – і в парламентах своїх країн.

Критика на адресу Євросоюзу з боку комуністичних та інших радикальних лівих партій в основному сконцентрована на економічних аспектах його діяльності. Ліві розглядають ЄС як організацію, створену для захисту інтересів глобалістської капіталістичної системи. На думку лівих, лише ліквідація несправедливої, експлуататорської капіталістичної системи в європейських країнах, заміна її на систему соціалістичну може привести до створення дійсно рівноправного союзу європейських країн.

Критика Євросоюзу з боку правих радикальних євроскептиків спрямована передусім проти ліберальної міграційної політики Євросоюзу, яка, на їхню думку, фактично стимулює масовий приплив до ЄС мігрантів з країн «третього світу». Радикальні євроскептики-націоналісти вважають, що така міграція є загрозою для існування європейської цивілізації, для безпеки і національної ідентичності корінних європейських народів, і вимагають закрити кордони своїх країн для прибульців насамперед з країн «третього світу», особливо – з ісламських країн, які, на їхню думку, несуть з собою загрозу «ісламізації Європи» та поширення тероризму. Крім того, праві радикальні євроскептики піддають критиці політику Євросоюзу в економічній галузі, яку вважають шкідливою для розвитку національних економік своїх країн. Зокрема, в країнах-членах Євросоюзу представники правого радикального євроскептицизму виступають за повернення до національних валют, засуджують легалізацію одностатевих шлюбів, впровадження «сексуальної освіти» в середніх школах, виступають проти так званої «ювенальної юстиції».

Таким чином, **представники радикального євроскептицизму розглядають Євросоюз як організацію, що діє всупереч національним інтересам корінних європейських народів, і виступають за повернення європейським країнам повного національного суверенітету в зовнішній і внутрішній політиці**, за вихід їхніх країн з Євросоюзу шляхом проведення загальнонаціональних референдумів за зразком референдуму, який відбувся у Великій Британії (так званий «Брексіт»). Майбутні стосунки між європейськими країнами (тобто, в разі ліквідації ЄС) праві радикальні євроскептики розглядають як спільноту дружніх, незалежних, цілком суверенних країн. При цьому економічна інтеграція між європейськими країнами повинна обмежуватися зоною вільної торгівлі, яка не передбачає жодних наднаціональних органів і єдиної митної і зовнішньоекономічної політики. Так, наприклад, Марін Ле Пен пропонує замість Євросоюзу створити «Європейський альянс вільних і суверенних держав», який дозволить європейським країнам об'єднатись у проектах, що не суперечать їхнім національним інтересам.

На відміну від радикальних євроскептиків, **представники поміркованого євроскептицизму не ставлять під сумнів необхідність збереження Євросоюзу, хоча й виступають проти його подальшого розширення за рахунок нових членів**. Помірні євроскептики висловлюють багато критичних зауважень щодо діяльності наднаціональних органів Євросоюзу, його економічної і міграційної політики, виступають за обмеження міграції до країн Євросоюзу, за глибоке його реформування з метою повернення країнам-членам національного суверенітету з низки питань фінансово-економічної і міграційної політики. У країнах, що входять в Євросоюз, помірні євроскептики

виступають за повернення до своїх національних валют, оскільки перехід на євро, тобто, відмова від національних валют і національного суверенітету в монетарній галузі, призвела до неможливості використовувати валютно-фінансові заходи на національному рівні для стимуляції економічного зростання.

Серед політичних сил, яких можна віднести до поміркованого євроскептицизму, слід виділити партію «Альтернатива для Німеччини», польську партію «Право і справедливість» і партію «Угорський громадський союз (Фідеш)». До «Брексіту» до помірних євроскептиків належала і більшість британських консерваторів (хоча серед них не бракувало й прихильників виходу з ЄС).

Консервативні уряди завжди проводили політику «особливого статусу» Великої Британії в Євросоюзі, зокрема, відмовилися переходити на «євро» та вступати в Шенгенську зону, проводили незалежну від рішень Єврокомісії фінансову політику. Обіцянку провести референдум відносно виходу Великої Британії з Євросоюзу консервативний уряд Д. Кемерона дав з метою отримати на парламентських виборах 2015 р. голоси виборців, які виступали за такий вихід. При цьому уряд Д. Кемерона сподівався, що відповідь на референдумі буде негативною. Проте, більшість британців проголосувала на референдумі в 2016 р. за вихід з ЄС, Д. Кемерон був вимушений піти у відставку, а консерваторам не залишилося нічого іншого, як почати процедуру «Брексіту». Під час дострокових парламентських виборів, що відбулися 8 червня 2017 р., консерватори втратили абсолютну більшість, отримавши тільки 318 місць, і почали переговори про створення коаліційного уряду з Демократичною юніоністською партією Північної Ірландії, яка є прихильником «Брексіту» і отримала 10 місць в парламенті (для утримання мінімальної більшості в парламенті необхідно мати 326 місць). 19 червня 2017 р. консервативний уряд Терези Мей почав переговори з Євросоюзом про умови виходу Великої Британії з ЄС, при цьому уряд Мей вважає необхідним здійснити «жорсткий вихід», тобто, вийти не тільки з ЄС як наднаціональної організації, а й з єдиного європейського економічного простору, митного союзу та юрисдикції Європейського Суду.

Поширення євроскептичних поглядів серед населення країн-членів ЄС сприяло тому, що євроскептичні партії отримали суттєву електоральну підтримку під час виборів, які нещодавно відбулись у деяких європейських країнах. Так, на виборах у ландтаги 8 земель ФРН «Альтернатива для Німеччини» отримала суттєві успіхи, а у Франції лідер Національного фронту Марін Ле Пен в другому турі президентських виборів отримала майже 34% голосів. Її партія за числом виборців є важливою політичною силою, і тільки мажоритарна система парламентських виборів у Франції, що складається з двох ту-

рів голосування, не дає можливості Національному фронту отримати належне представництво в парламенті, оскільки в другому турі всі інші партії об'єднують свої зусилля, аби не допустити Національний фронт у парламент. Проте, на парламентських виборах у Франції, які відбулися 18 червня 2017 р., Національний фронт отримав 8 місць (раніше мав 2 місця), зокрема, в парламент була обрана Марін Ле Пен.

Помірні євроскептики мають більше успіхів у країнах-нових членах ЄС. Так, у Польщі до влади прийшла правоконсервативна партія «Право і справедливість» під керівництвом Я. Качинського, а в Угорщині – партія «Угорський громадський союз (Фідеш)», лідер якого В. Орбан очолює уряд Угорщини. Ці партії і сформовані на їх основі уряди виступають за реформування Євросоюзу з метою повернення країнам-членам низки повноважень, зокрема, в галузі економічної і міграційної політики, що були раніше передані наднаціональним установам Євросоюзу [4, S. 75-78]. Як відомо, у вересні 2015 р. країни ЄС склали угоду про розподіл 160 тисяч біженців між країнами Євросоюзу за фіксованими квотами. Проте Польща, Угорщина і Чехія прийняли мінімальну кількість мігрантів, і зараз уряди цих країн, всупереч тиску з боку Єврокомісії (яка загрожує ввести санкції проти цих країн, і, зокрема, позбавити їх фінансової допомоги з боку структурних фондів ЄС) відмовляються приймати нових мігрантів, розглядаючи біженців як загрозу для культурної ідентичності і безпеки своїх країн.

Уряди Польщі, Угорщини, Словаччини і Чехії (тобто, країни Вишеградської групи) рішуче виступили проти концепції «європейської інтеграції двох швидкостей», яку намагаються нав'язати Євросоюзу найбільш розвинені країни Західної Європи. Як вважає Вишеградська група, прийняття такої концепції сприяло б зниженню рівня фінансової допомоги, яку менш розвинені члени ЄС зараз отримують від більш розвинених західноєвропейських членів ЄС, і призвело б до зміцнення розколу в межах Євросоюзу між двома групами країн. На ювілейному саміті ЄС у Римі в березні 2017 р. прийнято Римську декларацію, в яку, після тривалих консультацій, замість концепції «Європи двох швидкостей» була внесена компромісна формула: «Ми будемо діяти в різному темпі і з різною енергією, де це необхідно, проте продовжимо рухатися в одному напрямі». Однак, незважаючи на будь-які декларації, існує реальна загроза, що велике соціально-економічне та науково-технічне розшарування між двома групами членів Євросоюзу буде неможливо подолати, зокрема, у зв'язку з небажанням та й неможливістю для розвинених країн Євросоюзу, в сучасних умовах економічної депресії, нести значні фінансові витрати, необхідні для надання допомоги новим членам. Це також може негативно вплинути на політику подальшого розширення ЄС за рахунок прийому нових членів.

Євроскептики в країнах Східної Європи відзначають, що вступ їх країн до Євросоюзу призвів не тільки до позитивних, а й до яскраво виражених негативних наслідків. Їх основні найбільш рентабельні підприємства перейшли під контроль великих західноєвропейських та міжнародних корпорацій (при цьому тисячі національних підприємств були закриті), мільйони спеціалістів і кваліфікованих працівників мігрували в країни Західної Європи. Експерти польського дослідницького Інституту ім. Собеського стверджують, що «сучасна модель розвитку, на якій базується включення Польщі в процес європейської інтеграції, це – екзогенна економіка, тобто економіка, яка залежить від зовнішніх суб'єктів, від іноземних інвестицій та кон'юнктури в більш розвинених країнах (перш за все у Німеччині)... Євросоюз створює рамки для розвитку, оскільки він стимулює його через свої структурні фонди. Проте ЄС нав'язує Польщі такі правила, які парадоксальним чином заважають обрати шлях такої модернізації, яка б базувалася на інноваціях, а не на імітації західної моделі». Польські експерти роблять висновок, що «європеїзація може навіть закріпити нашу залежність та периферійне місце на карті Європи» [2, S. 189].

Про ці загрози писала і німецький економіст Ю. Шульц, яка віднесла країни Східної Європи, що стали членами Євросоюзу, до категорії «периферійного капіталізму», відмічаючи зокрема: «У міжнародному поділі праці ці країни передусім є ринками збуту для продукції з країн-«старих» членів Євросоюзу, а також резервуаром дешевої робочої сили. Згідно неокласичної концепції ідеального ринку, це лише тимчасове, звичайне становище для країн, що знаходяться у фазі наздоганяючого розвитку. Проте така концепція не враховує, що покладання на імпорту інвестицій і недостатня опора на внутрішні джерела формування капіталу неминуче призводить до залежності від іноземного капіталу. Найбільш яскравим прикладом такої залежності є Польща» [5, S. 47].

Польський політолог П. Бурас робить такий висновок: «Ерозія консенсусу в Польщі щодо питань, які стосуються Європи і світу, викликана таким найважливішим чинником, як переконання, що сучасна модель європейської інтеграції (наприклад, обмежувальні правила щодо захисту навколишнього середовища, енергетична політика, правила конкуренції, які заважають появи великих національних підприємств) блокує прогрес і не дає можливості створити нову, власну модель економіки в Польщі» [2, S. 190].

Таким чином, євроскептичні настрої в Польщі дуже поширені, хоча домінує все ж таки «поміrkований євроскептицизм». Як відмічає польський політолог Я. Куїш, «у результаті ми маємо парадоксальну ситуацію: з одного боку, Польща не має наміру виходити з ЄС. З іншого боку, Польща не бажає приймати усі ідеї, які надходять з Брюсселю.

Про це свідчать результати опитувань, з яких випливає, що більшість поляків бажають залишатися в Євросоюзі, але в той же самий час не бажають введення євро». Я. Куїш відзначає також, що більшість поляків не бажає підкорятися вказівкам Євросоюзу і приймати на території Польщі біженців з конфліктних регіонів [3, S. 205].

Слід сказати, що феномен потужної легальної та нелегальної міграції в країни Західної Європи почався ще в середині минулого століття. Зростання чисельності іммігрантів у країнах Західної Європи відбувається як у результаті безперервного міграційного процесу, так і внаслідок високої народжуваності у іммігрантів з країн «третього світу», які вже мають громадянство західноєвропейських країн або живуть там на постійній основі. На тлі вкрай низької народжуваності серед корінного європейського населення в багатьох країнах Західної Європи спостерігається неухильне зростання частки іноземців, і, зокрема, особливо швидко зростання частки африканців і азіатів у загальній чисельності населення цих країн. Міграція з країн «третього світу» є прямим наслідком не тільки війн, революцій і внутрішніх конфліктів у країнах «третього світу», а й наслідком надзвичайно високої народжуваності. Період подвоєння чисельності населення в багатьох країнах «третього світу» становить у середньому 30 років, що призводить до непомірного тиску на природні ресурси цих країн, до перенаселення, до розширення прірви у рівнях життя між країнами «третього світу» і розвиненими країнами. Тому кількість мігрантів з країн Азії та Африки, які намагаються проникнути в більш багаті, розвинені країни, неухильно зростає і продовжуватиме постійно зростати в майбутньому. У багатьох країнах Західної Європи вже виникли замкнені анклавні, де проживають іммігранти з країн «третього світу», і де місцева влада фактично не контролює ситуацію. Населення цих анклавів практично не змішується з місцевим населенням, не сприймає європейські цивілізаційні норми. У рамках однієї держави наявність таких анклавів, які живуть за своїми власними архаїчними законами, є важливим чинником, який сприяє процесам дестабілізації в західноєвропейських країнах, породжує міжнаціональні і міжрелігійні конфлікти, створює благодатний ґрунт для розвитку тероризму.

Висновки та рекомендації.

Таким чином, можна прогнозувати, що **без реалізації ефективної політики стимулювання народжуваності та застосування більш суворих антиімміграційних заходів у низці західноєвропейських країн, де вже оселилось багато іммігрантів (насамперед, Швеції, Великий Британії, Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, Німеччині, Австрії, Нідерландах), уже в недалекому майбутньому більшість населення (на першому етапі – в молодих вікових групах) складатимуть нащадки іммі-**

грантів з країн «третього світу». Відтак унаслідок масової імміграції з країн «третього світу» в західноєвропейських країнах можуть відбутися незворотні демографічні, етнічні і культурно-цивілізаційні зміни, по суті, може відбутися «деєвропеїзація» цих західноєвропейських країн. Усе ці процеси можуть мати негативні наслідки для долі Євросоюзу.

Зазначені тенденції мають бути враховані при підготовці конкретних кроків на шляху реалізації стратегічного євроінтеграційного курсу України.

Література та джерела:

1. Brak N., Startin N. Introduction: Euroscepticism, from the margins to the mainstream // *International Political Science Review*. – 2015. – Vol.36. – № 3. – P. 239- 249.
2. Buras P. Vor einer historischen Probe // *Osteuropa* – 2016. – Heft 1-2. – S.177-190.
3. Kuisz J. Ende eines Mythos // *Osteuropa* – 2016. – Heft 1-2. – S.201-218.
4. Lang K.-O. Zwischen Ruckbesinnung und Erneuerung // *Osteuropa* – 2016. – Heft 1-2. – S.61-78.
5. Schulz J. Peripherer Kapitalismus // *Osteuropa* – 2010. – №6. – S.47-60.

2.12. Мітрофанова О.О. Президентські вибори у Франції та можливі наслідки для України

Президентські вибори у Франції 2017 р. мають істотну значущість для: стратегічного напрямку розвитку Франції; майбутнього Євросоюзу; ситуації в Україні, зокрема й через участь Франції у нормандському форматі. Передвиборчі перегони у Франції вже принесли деякі неочікувані результати.

Праймеріз правочентристських сил показав, що колишній президент Франції Н.Саркозі не користується популярністю у французів. Несподіваним лідером став колишній прем'єр-міністр, а нині – кандидат від правих сил («Союзу за Народний Рух» – партії Ніколя Саркозі) Ф. Фійон, який посунув А. Жюппе, також колишнього прем'єра, на друге місце. Однак корупційний скандал, який спалахнув довкола працевлаштування Ф. Фійоном своєї дружини власною асистенткою, а дітей – помічниками, значно знизив його рейтинг і фактично знищив шанси на перемогу.

На загал для французів зловживання державних службовців, які утримуються на кошти платників податків, є категорично неприйнятним та засуджуваним незалежно від розміру отриманого ними зиску. Водночас інформація про особливості особистого життя посадовця, оскільки вони не зачіпають інтересів інших французів, сприймається толерантно і не відбивається на рейтингу.

З цих позицій відсутність державної і суспільної реакції в Україні на наслідки електронного декларування майна українськими держслужбовцями, яке виявило отримані невідомим чином шалені статки, є для французьких дипломатів і аналітиків цілковито незрозумілою й симптоматичною, оскільки проблематизує реальність українських реформ. Закономірно виникає запитання: куди йде отримана від ЄС допомога і чи гроші європейців, що могли бути скеровані на покращення ситуації у власних країнах, не будуть розкрадені спритними українськими політиканами. До речі, французькі дипломати ретельно стежать і за даними соціологічних досліджень щодо бажання українців емігрувати, і значний відсоток бажаючих виїхати з країни не надає їм оптимізму стосовно реформ та перспектив України.

Що ж до перспектив претендентів на пост президента Франції, то вони визначаються значною мірою привабливістю їхніх програм. Так, Франсуа Фійон виступає за значне скорочення держслужбовців, що неабияким чином непокоїть останніх і позбавляє претендента їхньої прихильності. Привабливою для французького суспільства виглядає його зовнішньополітична орієнтація. У типово голлістському дусі Ф. Фійон виступає за те, щоб Франція зайняла перше місце в оновленні Європи та посіла провідне місце у створенні такої Європи, яку поважали б основні партнери, особливо США та Китай. Задля цього він пропонує: у безпековому вимірі – ефективні кордони, контрольовану імміграцію (щорічне встановлення парламентом квот на імміграцію залежно від можливостей країни) та автономну оборону; забезпечення економічного й фінансового суверенітету через перетворення євро на резервну валюту; інвестиції в розбудову суспільства знань, у великі європейські інноваційні проекти та дослідження.

Згідно оцінки одного з колишніх аташе з питань оборони Франції, **Фійон як голліст є прийнятним для Росії: він – противник ізоляції Росії**, яка, за його переконаннями, може призвести лише до погіршення ситуації, і за відновлення і підтримку традиційних французько-російських зв'язків. Однак його проросійська налаштованість чинна лише до тієї межі, до якої інтересам Франції нічого не загрожує.

За результатами другого туру праймеріз кандидатом від соціалістів на президентських виборах став колишній міністр національної освіти Бенуа Амон. Незалежно від особливостей його програми, над претендентом тяжітиме політична спадщина його попередника – президента-соціаліста Ф. Олланда: перебування соціалістів при владі призвело до падіння їх популярності – не в останню чергу через невдачу втілення передвиборних обіцянок щодо подолання безробіття та через зростання небезпеки внаслідок низки терактів у країні.

Б. Амон пропонує запровадити безумовний базовий дохід у сумі 750 євро для всіх повнолітніх французів (доволі популістська обіцянка, не підкріплена вагомими розрахунками). Утім, у Франції і зараз діють різноманітні програми соціальної допомоги за усіма напрямками. Неприйнятною для багатьох французів є пропозиція Б. Амона не обмежувати кількість біженців та запровадити для них «гуманітарні візи», що дозволило б мігрантам отримати законну можливість тимчасового проживання та захисту у Франції. Теракти останніх років та той факт, що іммігранти отримують різноманітну соціальну допомогу в той час, як пересічні французи, які працюють та не мають дітей або мають одну дитину, сплачують відчутні податки, схилив французьке суспільство до протилежного підходу до проблеми біженців та іммігрантів, пропонованого, зокрема, «Національним фронтом» на чолі з Ле Пен.

У зовнішньополітичній площині є цікавою позиція Б. Амона щодо Росії, яку він озвучив під час теледебатів 20 березня 2017 р. Він, зокрема, наголосив на неприйнятності анексування території суверенної держави та підтримці Путіним війни в сусідній країні. Тим самим **соціалісти в питаннях повної незалежності Франції в міжнародній політиці парадоксальним чином демонструють більшу схожість на ідейних нащадків генерала де Голля, ніж нинішні «офіційні голісти» Ф. Фійон та Н. Саркозі, які відверто побоюються конфлікту з військово потужною державою та обстоюють необхідність домовлятися з Росією й зняття з неї санкцій.** Згадаймо, що де Голль у прагненні перетворити Францію на гравця першого рівня, не вагаючись, зробив її третьою ядерною країною світу. Сьогодні саме соціалісти продовжують цю лінію, наполягаючи на тому, що Франція може і здатна бути на рівних з найпотужнішими гравцями світового стратегічного простору, безкомпромісно обстоюючи засади міжнародного права, тоді як французькі правочентристи демонструють запобадливість перед Росією й бажання трактувати міжнародне право залежно від поточного зиску від ситуації. І хоча Ф. Фійон номінально визнав, що питання непорушності кордонів «повинне бути поставленим у відповідність до міжнародного права і самовизначення», однак зауважив при тому, що деякі кордони «були визначеними в неприйнятних для людей умовах, які відокремлюють народи», неявно підтримуючи, таким чином, неправовий спосіб зовнішньополітичної поведінки Росії. Тим часом як непопулярний соціаліст-президент Ф. Олланд і соціаліст-кандидат у президенти Б. Амон підкреслюють неприйнятність порушення міжнародного права та кордонів та готовність йти на санкції. Україні варто розуміти, що якби протягом останніх років у Франції президентом був не Ф. Олланд, а один з правочентристів, то нормандський формат був би чимось іншим, ніж він є зараз.

Однак **найбільш вірогідним переможцем президентських виборів у Франції виглядає Емануель Макрон** – молодий, перспективний політик, колишній міністр економіки, який у серпні 2016 р. подав у відставку, а ще раніше вийшов із соціалістичної партії. Його слабкім місцем є те, що поточний момент він не має можливості спиратися на підтримку якоїсь політичної партії, лише на заснований ним у квітні 2016 р. рух «Уперед», що характеризується наразі як «ні правий, ні лівий». Проте ця ж обставина може мати й позитивний вплив на його шанси на перемогу, оскільки французи відчують певну втому від представників традиційних партій, що чергуються при владі (соціалістів та право-центристів), та чекають на політика, здатного ефективно розв'язувати нагальні проблеми безпеки та боротьби з тероризмом і внутрішньополітичні, зокрема, зменшити безробіття, однак не шляхом величезних скорочень держслужбовців, яким лякають правоцентристи.

Е. Макрон є послідовним прибічником Євросоюзу та прихильником Шенгенської угоди. У царині безпеки він демонструє глибоке розуміння проблем, спричинених неналежною координацією європейських розвідувальних відомств. Макрон обстоює необхідність створення спільної європейської розвідки та, в подальшому, спільної поліції для боротьби з організованою злочинністю та тероризмом.

Фіскальна програма Е. Макрона підтверджує «не ліву й не праву» характеристику його позицій: він висуває пропозиції, здатні зацікавити правий електорат, та заходи, цікаві для лівого. Зокрема, багатим прошаркам французького суспільства, роздратованим запровадженням соціалістами податком на багатство (ISF), через який дехто (зокрема, Ж. Депард'є) навіть емігрував з Франції, імпонує пропозиція Макрона щодо реформування цього податку та його повного скасування для власників житла (taxe d'habitation), для бідних та представників середнього класу. Таким чином Е. Макрон займає середню позицію між правими, які хочуть його скасувати податок, та соціалістами, які виступають за його збільшення.

Виступи Е. Макрона з питань міжнародної політики засвідчують його впевненість у подальшій співпраці Америки з ЄС, підтримку розширення санкцій проти Росії в разі, якщо не буде прогресу у втіленні Мінських угод, та необхідності постійних переговорів з Росією.

Популярність Марін Ле Пен можна пояснити кількома чинниками. По-перше, невідомо, скільки є насправді прихильників «Національного фронту» та його очільниці. У певних колах Франції не прийнято повідомляти, що голосуєш за Ле Пен, щоб уникнути закидів у ксенофобії та радикалізмі, надмірних з погляду багатьох французів. Отже, певна кількість виборців не зізнається в симпатіях до цієї партії. По-друге, М. Ле Пен осучаснила цей рух і зробила його прийнятнішим, ніж він був за

часів її батька Жан-Марі Ле Пена, який заснував «Національний фронт» у 1972 р. Вона доклала зусиль для того, щоб антисемітизм та гомофобія, притаманні партії її батька, відійшли в минуле, а протекціонізм щодо громадян Франції та їхня безпека стали наріжним каменем політичної програми, що додало їй прихильників. 4 травня 2015 р. «Національний фронт» призупинив членство Ж.-М. Ле Пена у партії, на що він відповів, що зрікається доньки, яка її очолила, а 20 серпня 2015 р. партія оголосила про виключення зі своїх лав колишнього лідера. По-третє, протягом останніх років ситуація у Франції зазнала докорінних змін: теракти в Парижі 2015 р. та у Ніцці 2016 р. спричинили встановлення атмосфери небезпеки та незахищеності. У такій атмосфері М. Ле Пен нагадує виборцям, що в той час, як корінні французи страждають від податкових тягарів, іммігранти отримують соціальну допомогу. Зауважимо, що за особливого бажання й корінні французи цілком можуть не працювати, отримуючи численні різновиди допомоги та соціальне житло від держави. Утім на тлі поширення в іммігрантському середовищі асоціальних моделей поведінки (наркоманії, пияцтва й свідомого безробіття) переваги отримання ними соціального захисту у порівнянні з корінним населенням виглядає особливо кричуще, що й використовує Марін Ле Пен, привертаючи увагу громадян до недоліків чинної системи та закликаючи до її реформування в бік посилення захисту корінних французів. Ле Пен наголошує й на доцільності повернення прикордонного контролю заради безпеки, адже для пересічних громадян питання внутрішньої політики є більш актуальними, ніж зовнішньої й задля власної захищеності вони готові терпіти певні незручності. І коли вона закликає визнати анексію Криму та зняти санкції з Росії, слід розуміти, що для пересічного француза Україна є далекою, бідною та корумпованою країною. Реакцію пересічних французів та можливість їхньої симпатії до передвиборчих гасел Ле Пен і преференцій щодо гасел інших кандидатів нам слід враховувати вже сьогодні.

Марін Ле Пен є фігуранткою кількох скандалів, які, втім, не матимуть таких наслідків для її рейтингу, як у випадку іншого кандидата Ф. Фійона. Про кредит, отриманий М. Ле Пен від пов'язаного з Росією банка, пишуть вже давно, проте цей факт не стосується французького бюджету та не заторкує безпосередньо інтересів французів. Більш серйозним є звинувачення щодо нецільового використання фінансів Європарламенту. Утім, і це – не гроші національного бюджету, до того ж, виборці Ле Пен підтримують антиєвросоюзівську налаштованість її політичної сили, тому оприлюднені факти не здатні відштовхнути її прихильників.

Ле Пен, напевне, не зазіхатиме на соціальний захист французів та не провадитиме значні скорочення робітників, хоча, безумовно, змінить політику щодо іммігрантів – саме цього і очікують від неї її виборці.

Щодо України, цілком ймовірно, вона вважатиме за недоцільне продовження мінських угод та санкцій проти Росії, що підтверджують її висловлювання з цього приводу та визнання анексії Криму. Прораховувати сценарії розвитку подій після приходу до влади Ле Пен є вкрай важко, проте цілком ймовірним є те, що в разі програшу виборів Ле Пен не зробить належні висновки та продовжить реформувати свою партію, наближаючи її до традиційної правоцентричної позиції та зменшуючи її радикалізм (а що на це вона здатна, продемонструвала зміна її підходів до антисемітизму та гомосексуалізму). У наслідку протягом наступних років її партія може посилитися, а сама вона, перебуваючи у середньому віці, має час ще кілька разів брати участь у виборах президента.

За умов обрання президентом Ф. Фійона французька політика буде більш-менш прогнозованою та спиратиметься на традиційні засади правоцентричної неоголлістської політичної течії. Утім, невідомо, чи вдасться Ф. Фійону приборкати значне безробіття у Франції, його наміри суттєвим чином скоротити чисельність держслужбовців вже викликають побоювання у французів. **У відносинах з Україною Ф. Фійон як прихильник консервативної течії змушений буде спиратись на міжнародне право, а отже й на мінський процес,** хоча питання продовження санкцій не буде автоматичним і невідомо, які рішення щодо них прийме прагматичний Фійон, прорахувавши збитки від санкцій для французької економіки та вважаючи, що Україна через свою слабкість не є цікавим союзником для рішення міжнародних проблем.

Малоймовірно, що наступним президентом Франції стане Б. Амон. Він, безумовно, матиме складнощі практично втілити свою програму щодо посилення соціального захисту французів, значні зусилля зосереджуючи на подолання безробіття. Міжнародна політика Б. Амона продовжуватиме в загальних рисах політику Ф. Олланда та спиратиметься на обстоювання засад міжнародного права і практичного втілення мінських угод.

Саме у ці тижні передвиборчих перегонів, коли мають остаточно визначитися французькі виборці, вирішується не лише хто стане президентом, але й який буде вірогідний курс Франції.

Висновки та рекомендації.

Найбільш вірогідним переможцем президентських виборів у Франції на даному етапі є Е. Макрон. Перекоаний прихильник посилення ЄС, фахівець з питань економіки та фінансів, молодий енергійний президент цілком здатний надати нового імпульсу ЄС та принести довгоочікувані зміни всередині Франції. Французи, насамперед, чекатимуть від нього врегулювання питань безробіття, яке не вдалося

вирішити його попереднику Ф. Олланду, та полегшення податкових тягарів, що він вже анонсував у своїй програмі. Безумовно, французи чекають на посилення безпеки, однак успіх запропонованих ним у цьому питанні заходів залежатиме від здатності французьких та європейських правоохоронних структур до належної координації як на загальноєвропейському рівні, так і в самій Франції, де є проблема суперництва розвідувальних органів.

Для України Е. Макрон як президент Франції є цілком прийнятним партнером за умови розуміння, що він обстоюватиме, насамперед, інтереси Франції та ЄС та прискіпливо аналізуватиме економічну ситуацію й питання корупції в Україні, яка, до того ж, не перебуває у пріоритетній сфері національних інтересів Франції. За умови успіху українських реформ він продовжить підтримку мінського процесу та допомоги Україні. Однак подальші корупційні скандали та втечі за кордон українських високопосадовців-корупціонерів можуть зменшити підтримку неуспішній країні. Виборці чекатимуть від нового президента вирішення французьких проблем, а не витрачання коштів на допомогу корумпованим країнам, і Макрон буде змушений дослухатися до них більше, ніж будь який президент Франції, оскільки не має власної політичної партії, яка перебуває лише на стадії формування.

У випадку перемоги Марін Ле Пен французька політика ввійде в період турбулентності. У зовнішньополітичній царині відбудуться значні зміни з непередбачуваними наслідками. Ле Пен здатна розпочати процес виходу Франції з НАТО, а Франція має вже подібний досвід – виходу та повернення у військові комітети НАТО, провідну роль у якому відіграли свого часу рішення Шарля де Голля та Ніколя Саркозі. Ле Пен може оголосити та провести референдум щодо членства в ЄС, і після Брексіту ніхто не може бути певним щодо результатів такого референдуму. Франція є одним із співзасновників та основних акторів в ЄС, її вихід змінить всю сутність та стабільність організації. Щонайменше Ле Пен потурбується про відновлення прикордонного контролю всупереч Шенгенській угоді. Наразі неможливо прогнозувати, на що перетвориться ЄС в разі приходу до влади Марін Ле Пен.

2.13. Чекаленко Л.Д. Brexit: річниця «розлучення» за британським сценарієм

Минув рік з оголошення Великою Британією про вихід з ЄС. Реакція європейських країн диференціювалася залежно від рівня їх розвитку, заможності і статусу в інтеграційній євросхемі. При цьому позиції різнилися рівнем ангажування в європейський процес і відповідальності за Європейську інтеграцію в цілому. Європейці поступово звикають

до думки про Brexit. Огляд дотичних джерел за темою додає певного оптимізму: доволі швидко пішли в небуття популярно-модні ще рік тому дебати на тему, чи потрібна ВБ в Євросоюзі? Поступово згортаються загрозливі міфи щодо наслідків розлучення, типу: ЄС самоліквідується, а Китай і Росія посиляться, оскільки з виходом Великої Британії з ЄС інші країни можуть зменшити санкціонування РФ; послабшають війська НАТО в Європі тощо. Дехто навіть пророкував катастрофу для США, що в європейських справах завжди спиралися на ВБ. При цьому не враховувався той факт, що слабкість ЄС принесе негативні наслідки та економічні ризики для всіх країн, включаючи РФ і КНР.

Боротьба «за спадок». Несподівано для більшості, деякі з 27 учасників ЄС кинулися «ділити» британську ще не оформлену євроінтеграційну спадщину (поки ще «живого» сусіди). Дехто, орієнтуючись на ВБ, різко поміняв власну позицію щодо участі в різноманітних складових ЄС, не зважаючи на погрозливі попередження про відповідні санкції. А дехто загальмував своє подальше занурення в євроінтеграційні процеси.

Щодо наслідків Brexit для британського ринку: чіткі розрахунки і прогнози навряд чи знайдуться навіть у британських джерелах. Водночас за «британські» підприємства борються і Ірландія, і Люксембург. Це – ласий шматок, оскільки низка іноземних фірм були скупчені саме в Лондоні і мали доступ до всього ринку ЄС. У гонитву за британськими філіалами включилась і Польща. Ставки зростають, привабливим спадком для поляків є медична галузь і банківська сфера. Ірландія прагне залучити банкірів, програмних інженерів та бухгалтерів, однак наштотхується на проблему відсутності житла для приїжджих.

На думку переважної більшості європейських громадян, зокрема і самих британців, для прийняття доленосного рішення країна обрала не зовсім вдалий момент. Економічні і політичні кризи, ускладнення й загрозливий стан з нелегальною міграцією, тероризм, триваючі війни навколо і всередині Європи, все це так чи інакше не полегшить наслідки розлучення.

Аналізуючи ходу британців в ЄС, згадуючи всі нюанси їхнього просування до інтеграційного простору, доходиш висновку про прогнозованість Brexit, про що у свій час попереджав президент Французької Республіки генерал Шарль де Голль. Сучасні наслідки британського «небажання», «гальмування», «особливого підходу» 1960–1970-х рр. лежали на поверхні європейських узгоджувальних з ВБ політик. Керівники ЄЕС йшли на постійні поступки, закривали очі на можливі небезпечні наслідки і загрозливі тенденції, адже... Велика Британія (!). Пригадуються перші заяви на членство з вимогами значних змін на користь Британії у вже сформованому утворенні Європейських еконо-

мічних спільнот. Пізніше – торгування за ту чи іншу поступку з боку центральних органів ЄС. Урешті позиція неповної залежності, неповної відповідальності і неповної участі в ключових складових євроінтеграції, за виключенням, мабуть, лише ролі платника в євробюджет. Пригадується й позиція слабких держав, які доклали чимало зусиль для затягування ВБ до Євроспільноти. Чим керувалися вони в 1960-ті роки? Побояючись посилення Франції і Німеччини, готові були на будь-які компроміси аби прийняти ВБ до об'єднання.

Торгівля = права людини = банківська сфера. Найчутливішими сферами Вrexit, на загальне переконання ВБ, визначено торгівлю, банківську сферу і питання захисту прав громадян ЄС, що працюють і мешкають у ВБ. Торгівля має бути керована відповідно з засадами СОТ. Хоча так чи інакше експорт ВБ в Європу напштовхнеться на мита та інші обмеження. Британські банкіри за новими правилами мають піти з Європи, а різноманітні трансакції, реалізовані для клієнтів з євроконтиненту, стануть нелегальними. Дехто з експертів висуває ідею про необхідність для Брюсселя створити мережу підводних волоконно-оптичних кабелів, подібних до тих, що підтримують лондонський бізнес. Кабелі, що несуть високошвидкісний інтернет-трафік, необхідні для підтримки значного обсягу електронних торгів.

Глобальні гіганти банківського бізнесу, такі як Сітігруп (Citigroup, Citi – американська транснаціональна банківська і фінансова корпорація зі штаб-квартирою в Нью-Йорку), Американський банк Morgan Stanley (JPMorgan Chase – ДжейПіМорган Чейз – найбільший за розмірами активів банківський холдинг США), а також HSBC (Ейч-Ес-Бі-Сі – аббревіатура від Hongkong & Shanghai Banking Corporation, британський міжнародний комерційний банк зі штаб-квартирою у Лондоні), який за ринковою капіталізацією є найбільшим у Європі та одним з найбільших у світі, японська фінансова група Sumitomo Mitsui Financial Group для свого переміщення обрали Франкфурт. Після Вrexit до Франкфурта готується перемістити значні частини своїх торгових та інвестиційно-банківських активів з Лондона і Deutsche Bank. Передбачається, що в цілому буде переміщено робочі місця кількох сотень трейдерів та ще 20 тисяч банківських рахунків клієнтів. Відомий фінансовий магнат Генрі Сакс також підтвердив, що переносить сотні банківських робочих місць з Лондону, розширюючи свої представництва у Франкфурті і Парижі. Телекомунікаційний гігант Водафон (Vodafone, Франція) заявив про ліквідацію свого представництва в Лондоні.

Велика Британія використала своє приєднання до Європи з метою залучення до себе міжнародних фірм і представництв, що займаються авіаційною, медичною і фінансовою сферами. Саме вони підштовхнули розбудову у ВБ промислових центрів, маркетингових відділів і тор-

говельних бюро, продаючи свою продукцію по всій Європі від Ірландії до Греції, тобто в усьому географічному просторі з 500 млн осіб. Кількість перенесених робочих місць за приблизними підрахунками сягне 35 тис., що означає переїзд фахівців британської фінансової сфери на нові місця роботи в Дубліні, Амстердамі, Парижі, Франкфурті і Люксембургу. Цей процес фактично призведе до втрати з британської дохідної частини понад 24,8 млрд дол. Майже 57 % компаній проводять зондаж на випадок надзвичайних ситуацій, пов'язаних з Brexit, однак лише 11 % уже почали реалізовувати свої плани.

Деякі кроки британського уряду, як, наприклад, успішно завершений переговорний процес з керівництвом Nissan, що виробляє автомобілі на півночі Британії в Сандерленд, заспокоїло низку прихильників Brexit, оскільки, як стало зрозуміло, в окремих випадках можна домовитися з конкретними працедавцями у ВБ про залишення на місцях. Хоча і Ford, і BMW не певні щодо стабільності британського перебування «на плаву». Цікавим є той факт, що не зважаючи на всі перестороги Brexit, річні показники британської економіки чітко вказують на її зростання майже на 1,8 %, а британські банки продовжують фінансову діяльність у звичному режимі. Британські фабрики виробляли автомобілі, медичне обладнання і складові літакобудування, більшість з яких була призначена для Європи. У безрезні Toyota також повідомила, що лишається у ВБ і вкладатиме додаткові 297 млн дол. у розвиток заводу в Дербіширі. Хоча гострі на язык британці говорять, що всі видатки покриваються за рахунок боргів, оскільки британський фунт подешевшав на 17 % порівняно з доларом, збільшуючи вартість імпортованих товарів.

Британці прагнуть залишити за собою право на безболісний перехід до вільної торгівлі через британські кордони, доки не буде врегульована відповідна угода; вирішення проблеми газової залежності: на ВБ очікує підвищення цін на газ; розв'язання питання щодо нових умов безпосередньої участі в Євратомі, що пов'язано з небезпечними ядерними відходами; участь військ ВБ у спільних військових формуваннях ЄС; обмін і доступ до секретної інформації тощо. Частина депутатів-консерваторів намагається залишити Британію у вільному Європейському економічному просторі під час дебатів щодо Закону про вихід у вересні 2017 р. Бюро уповноваженого з питань інформації Великої Британії намагається підтримувати тісні зв'язки з ЄС у галузі захисту даних, йдеться в стратегічному документі Бюро на 2017–2021 рр. Керівники сільськогосподарської сфери переймаються новою програмою «Зелений Brexit», яка поза проблемами щодо реалізації продукції пов'язана також з питаннями найманих сезонних робітників, а це вже імміграційна політика після Brexit.

Британські та американські можновладці наприкінці липня 2017 р. обговорили потенційну угоду про вільну торгівлю між країнами після Brexit. Перші дискусії були зосереджені на створенні засад комерційної безперервності і віднайдені можливих шляхів зміцнення торговельних і комерційних зв'язків. Британські виробники зіткнулися з «переламним моментом» Brexit задовго до переговорів щодо термінів виходу ВБ з ЄС (березень 2019 р.). Федерація інженерних роботодавців, яка представляє 20 тис. компаній у США, зазначила, що відсутність прозорості в цьому питанні ризикує нанести значної шкоди економіці країни.

Ліки. Поза торгівлею і банківською справою ВБ в межах ЄС керувала і медичною сферою – забезпеченням європростору лікарськими препаратами. Нові лікарські засоби, що надходять на ринок ЄС, зазвичай проходили експертизу і оцінювалися Європейським агентством з лікарських засобів (англ. European Medicines Agency, EMA) у Лондоні, використовуючи експертизу національних регуляторів (понад 20 % експертиз проводяться у Великій Британії). Потім офіційно ліцензувалися Європейською комісією. У разі переміни EMA місця дислокації відбудеться значна затримка з оформленням і видачею пацієнтам ліків. В ЄС-27 не виключають вірогідність залишення ВБ у рамках регуляторних актів ЄС, однак, як це зробити, поки не знає ніхто, оскільки «бути в блоці і поза блоком» – явище не з легких. Одним з варіантів виходу зі складної ситуації щодо ліцензування лікарських препаратів було залучення до цієї схеми Міністерства охорони здоров'я Сполучених Штатів. Це дозволить експертам з регулювання лікарських препаратів ВБ, як і раніше, брати участь в оцінці EMA. У подібній ситуації й нині перебувають такі країни, як Норвегія, Ісландія та Ліхтенштейн, які приймають рекомендації EMA щодо нових лікарських засобів без будь-яких обмежень. США може оцінити продукт, а EMA визнати його або, навпаки, заперечити. Однак, у випадку заперечень ВБ не вдасться обійти Європейський суд. Американський варіант з ліками є цікавим, однак чи погодиться на таку схему Велика Британія?

Права людини. Більшість населення ВБ – 60% бажають залишитися громадянами Спільноти. Серед них найбільший прошарок «за європейське громадянство» – молоді європейці від 18 до 24 років. При цьому більшість британців готові сплачувати за це приблизно 400 фунтів. Переговори щодо взаємного дотримання прав громадян ЄС і ВБ тривають, хоча після першого раунду переговорів його учасники, зокрема відповідальний за Brexit від ЄС Мішель Барньє, заявили, що існують «принципові розходження» з британською стороною щодо гарантій прав громадян ЄС у Великій Британії, оскільки остання не має чіткого концептуального бачення щодо законопроекту Brexit.

Складовою переговорів є питання повноважень Європейського суду щодо ВБ. Британці висунули вимогу про надання дозволів на перевірку кримінальних справ будь-якого громадянина ЄС, який звертається до Міністерства внутрішніх справ країни за новим статусом. Таке положення перекреслює позицію ЄС, який пропонує британським емігрантам в Європі дозволити лише право на проживання в країні, де вони мешкають, а не в усьому ЄС, тим самим позбавивши їх права на свободу пересування, яким вони користуються й нині. Таким чином, від Brexit можуть постраждати і самі британці, оскільки їхнє працевлаштування в інших країнах ЄС може бути поставлено в залежність від квотування і дозволів на роботу Комісією ЄС так само, як і для всіх інших іноземних громадян. Британські емігранти також мандруватимуть і розселятимуться в Євросоюзі за відповідними пропозиціями.

Безпека ЄС і ВБ. До відомих проблем додається і невизначеність майбутньої флагманської військової участі ВБ в ЄС, спричиненої Brexit. За поточними планами Британія має забезпечити понад 1500 солдатів для бойової групи ЄС, військової частини швидкого реагування тощо, хоча з липня 2019 р. вона залишатиме ЄС. Британський уряд повідомив про свої плани щодо законопроекту про санкції, в якому передбачаються повноваження, що дозволять йому застосовувати санкції проти терористичних груп та ворожих режимів після його виходу з ЄС. За поточними правилами ВБ накладає санкції через законодавство ЄС.

Позитивом відзначається рішення ірландського парламентського комітету, що розглядає вплив Brexit на Ірландію. Комітет підготував відповідний звіт «Brexit і Майбутнє Ірландії: об'єднання Ірландії та її народу у мирі і процвітанні», в якому окреслено 17 рекомендацій стосовно прагнень Республіки Ірландії від реалізації Brexit ЄС-У.К. Серед них – вимога спеціального статусу для Північної Ірландії, необхідності захисту структурних фондів та відсутність нових паспортних заходів. Основне рішення комітету стосується необхідності мирного возз'єднання з Британією. За деякими оцінками Шотландія також перегляне своє бажання відокремитись від ВБ.

Європейськість. Ідентифікація. Переважна більшість європейців оптимістично налаштована щодо майбутнього євроінтеграції. Згідно з новими соціологічними опитуваннями, у яких беруть участь понад 33 тис. осіб на всьому євроінтеграційному просторі, 68% визнають себе громадянами ЄС. Така оцінка – найвищий рівень, який коли-небудь був зареєстрований Європейською Комісією. Незважаючи на Brexit, 36% британців позитивно іміджують ЄС, хоча 29% говорять, що вони ставляться до ЄС негативно.

Ключовою фігурою в процесі Brexit має стати **Австрія**, яка перебирає на себе керівництво в Європейській раді в другій половині 2018 р.

Найважливішим завданням для австрійського керівництва є забезпечення прав 25 тис. австрійських громадян, що нині мешкають у ВБ. Владні австрійські структури також переймаються фінансовими проблемами: очікують від ВБ і ЄС гарантій щодо розв'язання питання з європейським бюджетом, який з виходом ВБ значно зменшиться – на кілька мільярдів євро.

Бельгію більш за все непокоїть торговельне питання, оскільки 80% експорту цієї країни спрямовано до ВБ. Поза тим, Бельгія розраховує також на співпрацю в безпековій сфері з ВБ (боротьба з тероризмом, обмін інформацією тощо). **Болгарія**, яка перебуває в ЄС під патронатом Німеччини, опікується питаннями захисту прав 60 тис. болгарських громадян, що перебувають у ВБ. **Данія** переймається наслідками Brexit для власної торгівлі. Данську сторону турбує те, щоби британські підприємства не мали доступу до ринку ЄС, оскільки це може призвести до торгівлі з боку британців данськими товарами за низькими цінами зі зрозумілими негативними наслідками для данської економіки. **Естонію** хвилює доля збройних сил НАТО, зокрема британських складових на її території, і майбутнє естонських фірм у Британії. Естонці намагатимуться й надалі утримувати з Британією тісні господарські стосунки, оскільки в Лондоні працює значна кількість естонських фірм з технічного обладнання. Естонія так чи інакше прагнутиме залишити за ВБ ключову роль у безпековому секторі ЄС. **Голландія** дивиться більш тверезо на наслідки Brexit як для самої ВБ, так і для вітчизняної економіки: бачить необхідність коригування доволі нереалістичних очікувань ВБ у зв'язку з Brexit. Нагадаємо, що Голландія є одним з провідних експортерів у ВБ серед країн ЄС. Очікує захисту торговельних засад голландців і прав своїх громадян. **Греція** намагається уникнути будь-яких дебатів щодо наслідків Brexit і слідувати чітким правилам гри за рішеннями керівних органів ЄС. Серед найважливіших завдань Дубліна (**Ірландія**) – збереження миру в Північній Ірландії, а також запобігання розриву торговельних зв'язків з ВБ. **Іспанія** єдине завдання бачить в єдності Європи і продовженні процесу інтеграції. Турбує іспанців і питання щодо збереження прав громадян Іспанії: їх чисельність сягає близько 300 тис. осіб. До того ж, наслідки Brexit можуть негативно позначитись і на туристичних потоках британців, які в кількості майже 18 млн мандрують іспанськими обширами. Крім того, іспанська дипломатія всіляко намагається уникнути справи Гібралтару на переговорному процесі щодо Brexit. Головний біль **Кіпру** торкається британської військової бази Акротірі, що займає кіпрську територію, населені пункти, де проживають кіпріоти. Від британських вкладень залежить і кіпрська туристична сфера. До того ж, переважна частина студентів Кіпру вчиться в британських вишах. **Литва** турбується про

збереження прав 200 тис. литовців, що нині проживають у ВБ. Литва, як і Польща також є бенефіціаром євробондів у сферах, пов'язаних з економікою, освітою, наукою. Її турбує перспектива залишитися сам на сам з цими програмами, оскільки з реалізацією Вrexit відповідні фонди можуть скоротитись. **Мальта** намагатиметься використати найбільші корисні наслідки від Вrexit і як колишня британська колонія, і як філія британських фінансових фірм. Вважає Вrexit іронією долі, оскільки саме ВБ найактивніше заохочувала Мальту до членства в ЄС.

Для **Німеччини** Вrexit має символічне значення. Саме таку позицію продемонструвала німецька сторона після референдуму у ВБ і Нідерландах. Німеччина вкотре довела свою вагомість і відповідальність за майбутнє Євроінтеграції. Німецька позиція доволі жорстко визначає умови, за якими Британія не зможе розраховувати на доступ до європейського ринку, якщо не визнає його основних засад, зокрема вимог вільного припливу робітників. Але, з іншого боку, як ішлося у виборчому маніфесті християнських демократів Німеччини канцлера Ангели Меркель, в інтересах Німеччини після Вrexit підтримувати інтенсивні економічні та політичні зв'язки з Великою Британією. При цьому обмежити негативний вплив Вrexit на людей та економіку. Сучасну політику Німеччини щодо ВБ визначають як «Не поспішати зривати вишню». Німецькі можновладці навіть переконані, що Європа може подолати і міграційну кризу, але щодо Вrexit, тут виникають проблеми. Вrexit не є трагедію, однак створить чимало проблем.

Польський уряд у низці питань поділяє думку британців про необхідність впровадження змін у наднаціональну політику ЄС, що й надалі протистоїть суверенітетам. На думку поляків, для ЄС є необхідним проведення дерегуляції, введення нових торговельних схем, розвиток спільного ринку. Країни, що лишаються поза сферою євро, зокрема й Польща, бачать також важливість відповідного механізму європейської безпеки, що гарантуватиме національну безпеку. Наступне важливе питання для Польщі – захист прав поляків на островах. За підрахунками, у ВБ мешкає понад 800 тис. поляків, з яких 400 тис. перебувають там менше п'яти років. Отже вони ще не мають права на постійне проживання. Другим важливим питанням є гроші. Польща є найбільшим бенефіціаром серед країн ЄС і значно залежить від структурних фондів Євросоюзу. Після Вrexit загальний бюджет ЄС значно поменшає. **Португалію** хвилюють питання безпеки і прав громадян ЄС. У переговорах щодо Вrexit країна наголошує на своїй проєвропейськості і проатлантичності. І, на думку португальців, втрата сильної ВБ у системі безпеки ЄС значно послабить систему захисту і зробить її вразливою. Для **Румунії** основним питанням є рівні права громадян ЄС. І щоби під час розлучення не виникло питання про

диференційне ставлення до громадян з різних країн. Першим рішенням, якого прагнуть румуни, має стати положення про рівні права громадян ЄС на островах Британії. **Словацька Республіка** переймається правами своїх громадян на британських островах і тому прагне, щоби їхні права були такими ж повноцінними, як і самих британців. Нині 75 тис. словаків живуть і працюють у Великій Британії. **Словенія**. Для Любляни є важливим, щоби ВБ все врегулювала за принципами і законодавством ЄС. **Фінляндія** у першу чергу турбується про майбутнє всього ЄС: перебуває в розпачі, що з ним буде, якщо...

А **Франція** замість розпачу намагається утримати ЄС на плаву і перешкоджати поширенню Brexit на інші країни, що може призвести до нових поразок ЄС. При цьому Франція не забуває і про практичні питання: на переконання французької сторони, Британія має повернути кошти європейцям і сплатити заборгованість перед ЄС як передумову початку переговорів про торгівлю після Brexit. Серед нових учасників ЄС **Хорватія** турбується про власну безпеку і сподівається на те, що Brexit не призведе до перекрою Росією і Туреччиною географічної карти Європи, оскільки ВБ виступає ключовою державою європейській стабільності, вона є необхідною в системі захисту цивілізованої Європи. **Чеська Республіка** не поспішає з висновками, однак вважає, що торгівельні питання мають бути розв'язані вже після всіх юридичних погоджень. У **Швеції** превалює думка про збереження єдності ЄС і єдиного бюджету ЄС, що є стовпами надійності Євроінтеграції.

Таким чином, **для всіх країн ЄС-27 кардинальним питанням щодо Brexit є захист прав європейців, хоч би з яких країн вони походили, що відповідає найвагомішим європейським цінностям.** На першому етапі обговорення складових виходу ВБ з ЄС і перших практичних кроків реалізації домовленостей щодо «розлучення за британським сценарієм» виявилось, що проблеми, які необхідно вирішувати, множаться у геометричній прогресії і є багатоплановими і комплексними. Для їх вирішення часто не знаходиться легких і однозначних схем і вироблених знайомих механізмів, оскільки більшість з них охоплюють кілька сфер багатосторонніх інтеграційних процесів, в яких вже глибоко занурилась економіка Великої Британії.

Перед Великою Британією та ЄС постають все нові й нові проблеми, серед яких і складний процес «вилучення» ВБ із законодавства ЄС – набуття чинності законопроекту про припинення повноважень. Європейський парламент не встиг розглянути це питання серед інших за час сесій, тому справжня робота з реалізації наміченого швидше за все розпочнеться з вересня 2017 р. Учасники вже третього раунду дебатів, як стало відомо, обговорюватимуть питання зеленого Brexit, норвезький варіант Brexit та інші.

2.14. Перга Т.Ю. Політика адаптації до глобальних змін клімату: досвід країн Європейського Союзу

Перетворення глобальних змін клімату на одну з найгостріших екологічних проблем та соціально-економічний виклик зумовлюють пошук більш ефективних шляхів боротьби з цим явищем. Міжурядова група експертів зі змін клімату визнала значні економічні переваги заходів з адаптації (у порівнянні із заходами пом'якшувального характеру), що спонукає країни світу пріоретизувати цей напрям кліматичної політики та прийняти відповідні стратегії.

В Україні питання розробки та прийняття Стратегії з адаптації до глобальних змін клімату не набуло першочергової ваги, а прийнятий ще 11.04.2012 р. на рівні Державного агентства з екологічних інвестицій План першочергових заходів з адаптації до зміни клімату потребує суттєвої корекції.

Позитивний досвід з адаптації до глобальних змін клімату накопичив Європейський Союз, що зумовлює необхідність його аналізу та визначення можливостей використання в Україні, особливо в контексті євроінтеграційного курсу України та імплементації Угоди про асоціацію з ЄС в частині захисту довкілля, а також виконання завдання, поставленого Міністерством екології і природних ресурсів України у доповненнях до Закону України «Про Основні засади (стратегію) держаної екологічної політики України на період до 2020 року» («Показники впровадження стратегії», Ціль 3, п. 32 «Визначення основних засад державної політики з адаптації до зміни клімату»).

Національні стратегії. У політиці з адаптації в Європейському Союзі впроваджується багаторівневе керування, що стосується процедур, інститутів і програм дій.

Прийнята у 2013 р. Стратегія ЄС з адаптації до змін клімату має парасольковий характер і є загальною рамкою для розробки і прийняття відповідних стратегій на національному, регіональному або місцевому рівнях, в річизі яких розробляються плани дій та інші імплементаційні заходи. При цьому головний акцент робиться на «низовому» рівні, який є більш чутливим до наслідків змін клімату.

Відповідно головна робота в ЄС ведеться на національному та субнаціональному рівнях і на рівні міст. На даний час 18 країн-членів ЄС вже прийняли національні стратегії з адаптації до змін клімату; деякі з них зробили це ще до прийняття спільної стратегії Європейського Союзу. Так, у Греції відповідні документи були прийняті у 2003 та 2006 рр., у Фінляндії національна стратегія прийнята у 2006 р., у Нідерландах – у 2007 р., у Німеччині та Великій Британії – у 2008 р.

Більшість стратегій країн-членів ЄС мають середньостроковий характер і розраховані до 2020 р. Однак деякі країни вже почали впроваджувати довгостроковий підхід. Зокрема, в Литві в 2012 р. прийнято Стратегію з менеджменту національної політики з питань клімату на 2013- 2050 рр., у Словенії – Стратегію переходу до низько вуглецевої економіки до 2060 р.

Стратегії регіонального та локального рівнів. У багатьох країнах-членах ЄС існує практика прийняття стратегій з адаптації як регіонального, так і локального рівнів. В Іспанії вони прийняті в усіх автономних територіальних одиницях, у Великій Британії – в Англії, Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії, в Німеччині – у 16 землях. Зважаючи на це, активно розвивається співпраця з місцевими органами влади.

Наприклад, у кожній адміністративно-політичній частині Великої Британії створено Регіональне партнерство з питань змін клімату, до якого залучено зацікавлені сторони (державні, приватні та неурядові організації). В оцінці, підготовці та реалізації проектів з адаптації вони співпрацюють між собою та з регіональними наглядовими радами. У масштабі всієї країни їх об'єднує мережа «Клімат Великої Британії».

Аналогічні механізми співпраці розвиваються і на локальному рівні. У 2008 р. у Великій Британії під егідою Державного управління з питань Лондона створена місцева партнерська рада з питань адаптації, до завдань якої входить налагодження взаємодії між різними установами та надання практичних рекомендацій. Також близько 380 місцевих органів врядування та міських рад країни підписали Ноттінгемську декларацію, яка є добровільною обітницею місцевих органів влади у створенні планів дій щодо зміни клімату.

На рівні Європейського Союзу добровільні зобов'язання міст унаочнені в ініціативі «Пакт мерів». Її учасники розробляють комплексні стратегії адаптації до місцевих умов або інтегрують адаптацію до зміни клімату в існуючі плани розвитку. На даний час у цій ініціативі беруть участь 27 європейських міст, серед яких Мюнхен, Болонья, Барселона, Антверпен, Манчестер, Ганновер, Стокгольм, Гент, Штутгарт, Бургас та ін.

Національні плани дій. У деяких країнах-членах ЄС заходи з адаптації закріплено на законодавчому рівні (Закони про зміну клімату в Угорщині 2007 р. та у Великій Британії 2008 р.), однак головним інструментом імплементації є національні плани дій. На поточний час 19 країн прийняли такі плани, а Болгарія вже прийняла другий національний план з адаптації (на 2013-2020 рр.). У рамках цих планів дій приймаються регіональні та локальні плани, що вказує на багаторівневість національної політики з адаптації в країнах-членах ЄС. Так, у Бельгії, крім національного плану з адаптації, прийнято плани на рівні Валлонського та Фламандського брабантів.

Такі плани мають як загальний, так і секторальний характер, досить часто спостерігається прийняття кількох секторальних планів, що стосуються найбільш уразливих сфер. Наприклад, у Фінляндії прийнято 3 плани: План дій (приймається щорічно), План дій з впровадження Національної стратегії адаптації до змін клімату в адміністративній сфері та Національний план адаптації до змін клімату Міністерства сільського господарства та лісництва.

У Великій Британії існує Національна програма з адаптації до змін клімату, плани департаментів, Державний план Уельсу з адаптації та Секторальний план дій з адаптації Північної Ірландії та Шотландії.

У Польщі прийнято план дій, що стосується прибережної зони й розробляються плани дій в інших сферах; у Гданську, Варшаві, Краківі та Вроцлаві прийняті плани з обмеження повеней, що включають низку адаптаційних заходів.

Конкретні заходи, що приймаються в країнах-членах ЄС в рамках стратегій та планів дій з адаптації, залежать від пріоритетів політики і поставлених завдань та належать до наступних груп: формування адаптаційного потенціалу, заходи, спрямовані на зниження ризику та ступеня чутливості, на підвищення потенціалу для подолання надзвичайних та стихійних подій (готовність до стихійних лих) та на отримання вигод від змінених кліматичних умов.

Оцінка впливу, уразливості, адаптації, моніторинг. Політика адаптації в країнах-членах ЄС базується на розумінні, що першим і найважливішим кроком для ефективної адаптації є чітке розуміння очікуваних наслідків, вразливості та ризиків, пов'язаних зі зміною клімату в короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі для основних соціально-економічних галузей. На рівні ЄС вже визнано ключові уразливі сектори, в яких впровадження заходів з адаптації є пріоритетним. Це: сільське господарство, рибальство, політика згуртування, питання внутрішніх вод та лісового господарства, біорізноманіття, інфраструктура, будівництво, міграція та соціальна сфера. Для більшої гнучкості заходів з адаптації в ЄС заохочується страхування від природних і техногенних катастроф.

На національному рівні оцінка уразливості здійснюється, як за галузевим принципом (в Австрії вона проведена для 14 секторів; Кіпр зробив оцінку водного та прибережного секторів і розширює її на інші сектори), так і за територіальним (у Бельгії здійснена оцінка в рамках всієї країни, а також на рівні Брюсселя, Фландрії та Валлонії; Франція завершила оцінку ситуації на національному і регіональному рівнях і перейшла на локальний рівень).

Фінляндія провела мапування території країни з метою оцінки уразливості та адаптативного потенціалу, що дозволяє в інтерактив-

ному режимі ознайомитись з її результатами; у Німеччині створена Мережа з уразливості, що являє собою спеціальний портал, на якому розміщено відповідну інформацію.

Важливо наголосити, що головну роль у цій діяльності відіграють наукові та науково-дослідні установи. Наприклад, в Угорщині вона здійснюється за активної участі Національної академії наук.

Загалом, можна зробити висновок про пріоритетні оцінки в тих сферах, які вважаються країнами найбільш уразливими. Наприклад, у Португалії це туризм («Минуле, сьогодення і майбутнє впливу екстремальних подій у Португалії» (2011 р.), «Зміни клімату та туризм у Португалії: потенційний вплив та адаптації заходи» (2009 р.)), у Словенії, Італії та Румунії – сільське господарство: «Уразливість Словенії сільсько-го та лісового господарства до мінливості клімату та оцінки першого удару (2004 р.), «Мінливість клімату в Словенії та її вплив на водне середовище» (2010 р.), «Галузевий план досліджень та розвитку сільського господарства, продовольства і лісового господарства та розвитку сільських районів» (Румунія, 2006-2010 рр.). Фінляндія зробила акцент на дослідженні лісових екосистем і використанні лісових ресурсів в умовах мінливого клімату, Франція – на прогнозуванні і адаптації то високих температурних показників в містах країни влітку, Нідерланди – на попередженні повеней в дельті Рейну, Румунія – в дельті Дунаю.

У багатьох країнах робота з оцінки розпочалася ще до прийняття національних стратегій та планів і на сьогодні вона є невід'ємною складовою політики з адаптації, адже дозволяє прогнозувати соціально-економічний розвиток країн у довгостроковій перспективі.

Наприклад, у Польщі з-поміж іншого був здійснений аналіз сценарію A1B, семи регіональних моделей і граничних умов чотирьох глобальних моделей на період з 2070-2100 рр. з проміжними порогами у 2030 р. і 2050 р. у порівнянні зі змінами клімату, що відбулись у країні протягом 1971-2000 рр. На основі здійснених оцінок розробляється методологія і формується система моніторингу та інструментарій для його здійснення.

Інституційна основа для проведення досліджень, моніторингу та оцінок. У переважній кількості країн-членів ЄС для цього створено спеціальні структури: в Австрії – Центр зі змін клімату, на Кіпрі – Метеорологічна служба Департаменту з навколишнього середовища Кіпру, в Естонії – Інформаційна система Естонського інституту з метеорології та гідрології, що є структурним підрозділом Інституту морських систем Талліннського технологічного університету, у Фінляндії – Метеорологічний інститут та Центр з клімату Фінського інституту з навколишнього середовища, у Німеччині – Національна метеорологічна служба та кліматичний підрозділ інформаційної

системи «Атлас», у Великій Британії – Офіс з метеорології, в Іспанії – Агенція з питань метеорології, в Румунії – Національна адміністрація з питань метеорології, у Литві – Гідрометеорологічна служба у рамках Міністерства з навколишнього середовища, у Польщі – Інститут метеорології та водного менеджменту.

У тих країнах, де вже існують установи, яким можна делегувати відповідні повноваження, спеціальні структури не створюються. У Бельгії проведення досліджень, моніторинг та оцінка покладаються на Службу з питань науки, у Данії та Фінляндії – на інститути з питань метеорології, у Польщі – на Інститут обробки інформації, у Румунії – на Міністерство сільського господарства та сільського розвитку, у Словенії – на Агенцію з досліджень, у Британії – на Шотландський центр експертизи змін клімату, у Нідерландах – на Службу з питань клімату Королівського інституту з метеорології.

Інформаційні ресурси. Європейський Союз приділяє значну увагу усуненню прогалин у знаннях про адаптацію, що є одним з наріжних каменів стратегії ЄС. Для цього у 2012 р. створено інформаційний ресурс «Climate-ADAPT», який позиціонується, як «єдине вікно» для отримання інформації щодо адаптації в Європі. На національному рівні розпочався процес створення відповідних ресурсів. У низці країн створено спеціальні портали: в Угорщині (<http://klima.kormany.hu/>), на Кіпрі (ClimateCY Blog), у Данії (Klimatilpasningsportalen), в Фінляндії (Climateguide.fi), Польща (Klimada Adaptation Platform), у Португалії (Climate Change Adaptation Portal).

У деяких країнах відповідна інформація розміщується на інформаційних ресурсах установ, що відповідають за впровадження політики з адаптації до змін клімату. У Греції це – Міністерство навколишнього середовища, енергії та змін клімату, у Литві – міністерство навколишнього середовища Республіки Литва, в Іспанії – Офіс зі змін клімату, у Словаччині – Міністерство навколишнього середовища Словацької Республіки, в Австрії – Агенція з навколишнього середовища, що виконує функції міністерства.

Висновки.

В Європейському Союзі політика адаптації до змін клімату введена в ранг державної політики. В її основі лежить прийняття стратегій національного рівня, у відповідності до яких приймаються стратегічні документи регіонального та локального рівня.

До підготовки стратегій з адаптації залучається широке коло зацікавлених партнерів: профільних установ (міністерств та інших структур, що відповідають за реалізацію кліматичної політики), установ національних Академій наук, неурядових організацій).

Диференціація інструментів та методів впровадження стратегій пов'язана з відмінністю екологічної ситуації та ступеня уразливості до змін клімату в країнах-членах ЄС. Водночас позитивним є розвиток партнерств із залученням місцевих органів влади.

Висновки та рекомендації.

З метою здійснення оцінки та аналізу нинішніх і майбутніх наслідків змін клімату в Україні необхідно **створити робочу групу** (до неї пропонується включити представників Міністерства екології і природних ресурсів України, Міністерства інфраструктури, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, установ НАН України, Українського гідрометеорологічного центру та неурядових екологічних організацій, що займаються змінами клімату).

Спираючись на результати роботи робочої групи та враховуючи імперативи Угоди про асоціацію з ЄС в частині захисту довкілля і Базового плану адаптації екологічного законодавства України до законодавства. Європейського Союзу, **внести корективи до Плану першочергових заходів з адаптації до зміни клімату.**

На базі Плану першочергових заходів з адаптації до зміни клімату **розпочати розробку проекту національної Стратегії адаптації до змін клімату**, залучивши до цього процесу представників профільних державних та наукових установ і громадськості; винести проект Стратегії на громадське обговорення і після врахування зауважень та пропозицій подати до Верховної Ради для подальшого прийняття на державному рівні.

Ініціювати прийняття відповідних стратегій на рівні найбільш уразливих територій, створити умови для розвитку багатосторонніх партнерських механізмів з органами місцевого врядування.

Створити в Міністерстві екології та природних ресурсів України Департамент з питань клімату та надати йому повноваження з контролю впровадження Стратегії з адаптації до змін клімату та інформування громадськості на Інтернет-ресурсі цієї установи.

2.15. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Парламентські вибори у ФРН (вересень 2017 р.)

Вибори до німецького парламенту, що відбулися 24 вересня 2017 р., стали важливою подією не лише для Федеративної Республіки Німеччина. Політичне життя Німеччини – надпотуги Європи і важливого світового гравця, стосується не тільки громадян цієї країни, воно впливає й на ситуацію на континенті та поза його межами. І нинішні вибори були боротьбою за те, хто в наступні чотири роки визначатиме політику найсильнішої економіки Європи та ЄС у цілому. Вони

завершують своєрідний виборчий цикл у провідних державах континенту, дотичних і до врегулювання українсько-російського конфлікту. За їх підсумками відбудеться розподіл місць у Бундестазі – нижній палаті парламенту, буде сформовано правлячу коаліцію та федеральний уряд. Показово й те, що голова партії Християнських демократів та лідер передвиборчих перегонів Ангела Меркель учетверте стане канцлером – фактично першою особою держави.

Передвиборчі **перегони у ФРН мали чимало особливостей**. Число політичних партій, що виборювали депутатські мандати цього разу сягнуло 48, виборча кампанія обійшлася платникам податків у понад 90 млн євро, що на 16 % більше виборів 2013 р. У порівнянні з минулими виборами парламенту помітна тенденція до збільшення кількості тих, хто голосував поштою. Якщо в попередньому складі були представлені п'ять партій, то в нинішньому Бундестазі їх буде 7. До числа фаворитів виборчої кампанії належали найбільші партії: Християнсько-демократичний союз, який спільно з Християнсько-соціальним союзом Баварії висунув А. Меркель на посаду майбутнього канцлера, та Соціал-демократична партія Німеччини, яка на березневому 2017 р. з'їзді обрала своїм головою Мартіна Шульца – недавнього голову Європарламенту і номінувала його претендентом на посаду канцлера. Спочатку перегонів фактор нового лідера СДПН відіграв помірне значення, і рейтинги двох великих партій відчутно не різнилися. Проте з наближенням дати виборів все більше опитуваних підтримували чинного канцлера. У теледебатах А. Меркель і М. Шульца діючий канцлер, за результатами соціологічних опитувань, значно випереджала свого опонента, і в її перемозі мало хто сумнівався.

У передвиборчій боротьбі провідних політичних сил гостро стояли питання соціальної справедливості, внутрішньої безпеки та кризи з біженцями. Проте принциповим для цих виборів було питання, яким з малих партій нададуть перевагу виборці. Адже соціологічні дослідження показували, що біля 40 % з понад 61 млн громадян з правом голосу за місяць до голосування не визначилися, кому вони віддадуть перевагу. Саме тому особливу увагу політичні партії приділяли не лише розробці передвиборчих програм і гасел, а й широкій агітаційно-пропагандистській кампанії, використанню можливостей медійних ресурсів та застосуванню нових піар-технологій. Доволі гостро пройшли теледебати партій «другого ешелону»: вільних демократів, зелених та лівої партії. До числа животрепетних тем належали проблема біженців, зовнішня політика, виклики європейській безпеці, в тому числі й проблема українсько-російської кризи та непорушності кордонів.

Результати виборів 24 вересня 2017 р. є такими: блок ХДС/ХСС набрав 33,0 % (це на 8,5 % менше їх попередніх результатів), СДПН – 20,5 %

(-5,2 %), Ліві – 9,2 % (-0,6 %), «Союз/90 зелені» – 8,9 % (+0,5 %), ВДП – 10,7 % (+5,9 %), «Альтернатива для Німеччини» – 12,6 % (+7,9 %). Таким чином, до нового складу Бундестагу увійдуть ще дві партії: Вільна демократична та праворадикальна «АдН». Очевидно, що саме Меркель четвертий раз поспіль стане канцлером майбутнього уряду ФРН. Наразі склад парламентської більшості, що формуватиме уряд, залишається ще невідомим, його мають визначити у найближчі дні. М. Шульц заявив, що СДПН буде в опозиції, разом з тим праворадикальну партію до коаліції на чолі з Меркель гарантовано не запрошуватимуть.

Результати виборів не є однозначними: з одного боку, А. Меркель очолює найсильнішу партію, а з іншого – ХДС/ХСС втратила позиції на користь несистемної нової праворадикальної партії, якої раніше у ФРН просто не існувало. Відчутними є електоральні втрати і соціал-демократів. Це, вочевидь, пов'язано з так званою «кризою біженців». Поява праворадикалів у парламенті надає нового виміру політичного ландшафту сучасної Німеччини. Радикальні ліва та права партії прагнутимуть впливати на формування та проведення внутрішньої і зовнішньої політики держави. Однак вони, маючи здебільшого негативну репутацію, з різних причини і до різної міри є ізольованими партіями. З ними великі ХДС/ХСС та СДПН не хочуть співпрацювати. «АдН» не має однодумців у Бундестазі. Тому вони зможуть лише ускладнювати процес ухвалення рішень в парламенті.

Формування нового уряду буде, певно, складною справою кількох місяців. Адже на федеральному рівні можлива коаліція ХДС/ХСС – ВДП – Союз 90/зелені (або, як його називають за кольорами партій, уряд «Ямайка») стане доволі незвичним для країни явищем. Ускладнюючими чинниками формування коаліції стануть принципові моралістські настанови зелених, ліберальні підходи вільних демократів та пріоритети кожної з цих партій щодо біженців. Тому такий склад парламенту призводитиме до того, що значно посилиться градус дебатів з різних питань. Однак закордонна політика ФРН не зазнає кардинальних змін. Наголосимо, що в Бундестазі і права «АдН» і ліві – колишні комуністи демонструють симпатії до Росії. Малоімовірно, що їх представники поділятимуть курс Берліна на підтримку України. Однак ставлення Берліна до «нормандського формату» і до РФ потенційна участь у коаліції ВДП навряд чи змінить. Попри заяви лідера вільних демократів щодо потреби відкласти розв'язання «кримського питання», партійна програма цієї політичної сили містить твердження про підтримку України. Зовнішню політику, згідно законодавства ФРН, визначає федеральний канцлер. Тож виглядає, що **уряд під керівництвом ХДС/ХСС на чолі з А. Меркель, корегуючи політику щодо біженців та посилюючи євроінтеграційні підходи, продов-**

жуватиме підтримку України та санкцій щодо Росії. Це означає, що ФРН й у подальшому активно діятиме в рамках «норманського формату», зміцнюючи свій вплив на перебіг подій на континенті, адже «нормандський формат» є, серед іншого, одним із засобів демонстрації міжнародно-політичної ваги Німеччини та Євросоюзу в цілому.

Водночас, українській стороні конче необхідно поглиблювати реальні демократичні реформи, доводити невідступність від санкцій проти Росії та зацікавлювати німецьких підприємців й інвесторів до тих галузей, що спроможні стати полем співпраці.

2.16. Бессонова М.М. Референдум у Каталонії (жовтень 2017 р.)

У жовтні 2017 р. велика увага була прикута до Іспанії, а саме – до однієї з її автономій, Каталонії. 1 жовтня 2017 р. там відбувся референдум, в якому взяли участь 43 % каталонців з правом голосу, 90 % з яких проголосували за незалежність Каталонії від Іспанії.

Активне просування ідеї проведення референдуму відстежується з 2012 р. Провальні переговори тогочасного голови каталонського уряду Артура Маса (заразом глави правоцентристського каталонського альянсу «Конвергенція і Єднання» – прибічників федералізації Іспанії, які відстоювали максимальне збільшення прав автономії) з прем'єр-міністром Іспанії Маріано Рахоем щодо більшої фіскальної автономії Каталонії спровокували величезну демонстрацію на підтримку незалежності регіону, що пройшла в Барселоні 11 вересня 2012 р. під гаслами «Каталонія – нова держава Європи!». 25 вересня 2012 р. у Каталонії були проголошені позачергові вибори до місцевого парламенту, під час яких ідею незалежності Каталонії активно просував блок «Республіканська лівиця Каталонії – Каталонія Так!». У результаті цих виборів ідея ініціювання процесу виходу Каталонії зі складу Іспанії почала втілюватись у життя.

На наступних виборах до парламенту каталонської автономії, що відбулися 27 вересня 2015 р., більшість отримали партії, які виступали за її незалежність. Уже 9 листопада 2015 р. каталонським парламентом було прийнято Декларацію про започаткування процесу створення незалежної каталонської держави у формі республіки (72 голоси «за», 63 – «проти»). У Декларації також проголошено відкритий процес залучення громадян до розробки майбутньої Каталонської Конституції. На виконання положень Декларації у червні 2017 р. каталонський парламент проголосив проведення референдуму щодо незалежності автономії та призначив його на 1 жовтня 2017 р.

Офіційний Мадрид не визнав референдум, що підштовхнуло парламент Каталонії на проголошення незалежності 27 жовтня 2017 р.. У відпо-

відь на це вже через годину іспанський Сенат проголосував за активацію статті 155 Конституції Іспанії (вперше в історії Іспанії з часів прийняття конституції 1978 р.), яка передбачає введення прямого управління в автономіях. Ще за кілька годин прем'єр-міністр держави Маріано Рахой оголосив про розпуск парламенту та регіонального уряду Каталонії. З метою нормалізації ситуації та повернення до конституційного ладу на 21 грудня 2017 р. призначені позачергові вибори до каталонського парламенту, в яких дозволяється взяти участь усім політичним силам автономії. Міжнародна спільнота, з Україною включно, не визнала проголошення незалежності Каталонією та підтвердила територіальну цілісність Іспанії. Для України схожість каталонських подій тому, що відбувається на сході України та мало місце в Криму 2014 р., є очевидною.

Події жовтня 2017 р. у Каталонії спровокували чергову політичну кризу в країні. Нагадаємо, що на тлі триваючої з 2008 р. економічної кризи та низки політичних скандалів (один з них був пов'язаний з королівською родиною, що призвело до зречення престолу Хуаном Карлосом I), звинувачень у корупції членів Народної партії, на парламентських виборах 2015 р. жодна з партій, що пройшли в нижню палату парламенту (Конгрес депутатів), не мала більшості і не змогла висунути власного кандидата на посаду голови уряду. Переговори з формування коаліції та голосування за майбутнього прем'єра були безрезультатними, що призвело до позачергових виборів у наступному 2016 р. Показово, що до складу парламентів 2011, 2015 та 2016 рр. потрапляли партії, які виступали за незалежність Каталонії. А отже ідея національної самостійності каталонців залишається актуальною для частини іспанського суспільства.

Оформлення регіонального націоналізму, витоки якого мають давнє історичне коріння, відбулося ще у XIX ст., коли почали оформлюватися національні рухи в Каталонії, Країні Басків та Галісії. У Каталонії національний рух виник у 1830 рр. з літературного відродження («Renaixenga»); 1859 р. відбулося відновлення свята «квітчані ігри», що надало імпульс інтересу до каталанської мови, яка є окремою (не діалектом іспанської) і на сьогодні в автономії має статус другої офіційної; 1885 р. інтелігенція та буржуазія Каталонії підписала «Клопотання про захист» до короля Іспанії Альфонсо XII з вимогами відновити певні права каталонців; у 1892 р. оприлюднені «Манреські принципи» з вимогами відновити середньовічну каталонську конституцію, що діяла до 1714 р.; з кінця 1880-х рр. почалось утворення політичних організацій: Ліга Каталонії, Каталонський союз, Регіоналістська Ліга Каталонії, Каталонська солідарність та Націоналістичний республіканський центр, Каталонська націоналістична асоціація тощо.

Після подій Іспанської революції, скасування монархії та проголошення Другої республіки (1931-1939 рр.) було прийнято нову кон-

ституцію (1931 р.), яка перетворила Іспанію на унітарну республіку, проголосила головні громадянські та політичні свободи, гарантувала провінціям право на широку автономію. Каталонія та Країна Басків скористалися цим, створивши свої автономії в 1932 р. та 1936 р. відповідно.

Конституція 1978 р. передбачала широку регіональну автономію, що була неможливою в роки диктатури Ф. Франко. Після прийняття «Органічних законів» про автономний статус (1979 – Каталонія та Країна Басків, 1981 – Галісія та Андалусія) у цих регіонах Іспанії відбулися вибори до автономних парламентів. У серпні 1982 р. прийнято «Органічний закон про приведення у відповідність автономного процесу», що сприяв подальшому формуванню Іспанії як «держави автономій».

«Держава автономій» стала проміжною, компромісною формою між унітарною державою і федерацією, що на той момент дозволила вберегти багатонаціональну країну від дезінтеграції, послабити націоналістичні і сепаратистські тенденції. До травня 1983 р. Іспанія була поділена на 17 автономних регіонів (серед яких з 1995 – навіть 2 автономних міста – Сеута та Мелілья), що перетворило країну на одну з найбільш децентралізованих унітарних держав. Однак навіть автономізація країни не убезпечила її від спроб сепаратизму, вкрай небезпечних і не схвалюваних у сучасному світі.

Попри те, що в міжнародному праві однаково чинними є й право націй на самовизначення й принцип територіальної цілісності та непорушності кордонів, суб'єктами права залишаються держави, а самопроголошені, передусім через проведення референдумів, «держави» – Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Сомаліленд, Крим, іракський Курдистан тощо перебувають у міжнародній ізоляції. З огляду на граничну небезпечність «каталонського прецеденту» для всієї Європи й світу (адже за каталонцями в тій же Іспанії можуть тим же шляхом рушити баски, у Великій Британії – Шотландія, у Бельгії – Фламандія, що переведе чинні сьогодні в ЄС відцентрові сили в реєструвальні), рішучі і навіть жорсткі дії Мадриду в цій ситуації напевне отримають схвалення міжнародної спільноти.

РОЗДІЛ 3.

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Сльозко О.О. МВФ і реформування світової фінансової системи

Стрімкі темпи глобалізації валютно-фінансових зв'язків не супроводжуються такими ж швидкими змінами в багатосторонніх валютно-фінансових правилах і нормах. Бреттон-Вудські інститути поступово прийняли інші мандати і поширили свої функції на області, надто віддалені від тих, що були передані в їх відання спочатку, – такі, як структурні реформи, що охоплюють широке коло економічних і соціальних питань у країнах, що розвиваються, і в країнах з перехідною економікою. Проте вони практично нездатні вирішувати ключові міжнародні фінансові проблеми, такі як нестійкість валютних курсів, колосальні і тривалі диспропорції платіжних балансів, домінування короткострокових фінансових потоків над довгостроковими і фінансові кризи. Немає в них і належних інструментів реагування на ці проблеми.

Глобальна валютна система за своєю сутністю є базовою категорією організації управління валютно-фінансовими відносинами між суб'єктами світового господарства. Суб'єктами світового господарства і, відповідно, глобальної валютної системи є: держави та інститути, що здійснюють регулювання валютних відносин на глобальному, регіональному та національному рівнях (міжнародні організації, а також уповноважені регіональні та національні органи управління, передусім центральні банки).

Мета валютного регулювання на міждержавному (в тому числі глобальному та/або регіональному) рівні полягає в координації валютної політики окремих країн, у виробленні і здійсненні спільних заходів з подолання валютних криз, в узгодженні валютної політики провідних держав стосовно інших країн. Розвиток і використання міждержавного валютного регулювання пов'язаний з низкою причин: 1) посиленням взаємозалежності національних економік, включаючи валютні, кредитні й фінансові відносини; 2) зміною співвідношення між ринковим і державним регулюванням на користь ринку в умовах лібералізації господарських відносин; 3) зміною розстановки сил на світовій арені; 4) величезними масштабами світових валютних, кредитних, фінансових ринків, які відрізняються нестабільністю через різкі коливання плаваючих валютних курсів, процентних ставок тощо.

Опорою глобальної контролюючої і регулюючої системи є національні держави та наднаціональні структури, що координують і направляють дії останніх. У Вашингтонській декларації G-20 серед механізмів, що мають забезпечити реалізацію основних принципів реформи механізмів регулювання світової фінансової системи, ключова роль відводиться МВФ. Перед Фондом ставиться завдання вести роботу з чіткішого виявлення слабких місць, попередження потенційних перевантажень системи.

Проблеми в діяльності МВФ. Визнано, що МВФ – міжурядова організація, призначена для регулювання валютно-кредитних відносин між державами-членами і надання їм фінансової допомоги для вирішення проблем з платіжним балансом, шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті. Фонд практично служить інституційною основою світової валютної системи.

Основні напрями діяльності МВФ включають: консультування держав-членів щодо впровадження заходів політики, які можуть допомогти їм запобігти або врегулювати фінансову кризу, досягти макроекономічної стабільності, прискорити економічне зростання і зменшити рівень бідності; тимчасове надання фінансування державам-членам для допомоги їм у врегулюванні проблем платіжного балансу, тобто ситуації нестачі іноземної валюти унаслідок того, що їх платежі іншим країнам перевищують їх власні валютні доходи; надання країнам, на їх прохання, технічної допомоги і сприяння у підготовці кадрів, щоб допомогти їм сформувати базу знань і інститути, необхідні для проведення обґрунтованої економічної політики.

Політика і регулююча роль МВФ еволюціонували протягом усіх років існування. За останні 25 років політика розвитку багато в чому формувалася згідно з політичними рецептами міжнародних фінансових установ. Їх вплив суттєво зріс з початку 1980-х рр. після різкого зростання під час попереднього десятиліття дефіциту рахунку поточних операцій багатьох країн, що розвиваються. У ряді країн, що мали доступ до міжнародних фінансових ринків, ці дефіцити на першому етапі фінансувалися за рахунок запозичень на цих ринках; країни, що не мали такого доступу, були змушені звертатися до офіційних позик, що призвело до зростання залежності від зовнішнього фінансування і до стрімкого збільшення зовнішнього боргу. Починаючи з 1978 р., коли США перейшли до грошово-кредитної політики агресивного придушення інфляції, доларові процентні ставки різко зросли, що збільшило вартість їх нагромадженого зовнішнього боргу, а ослаблення глобального попиту вдарило по їх експортних надходженнях. У результаті збільшення дефіциту з поточних операцій різко зросло залучення країнами, що розвиваються, позик МВФ, оскільки комерційні банки не бажали надавати нові кредити

в колишніх масштабах. У 1982 р. МВФ почав відігравати провідну роль у врегулюванні боргової кризи, з якою зштовхнулося багато країн, що розвиваються, накопичивши великі суми боргу комерційним банкам.

Нинішня система глобального економічного регулювання не має інституційних механізмів, які могли б здійснювати багатосторонні правила стосовно валютних курсів. До початку 1970-х рр. можливості ринків генерувати несподівані і хаотичні коливання валютних курсів частково обмежувалися невеликим обсягом операцій на фінансовому ринку стосовно обсягу торгових операцій і суми валютних резервів. Роль ринків також обмежувалась заходами контролю за капіталом і зобов'язаннями центральних банків у рамках Бреттон-Вудської системи проводити інтервенції на ринках іноземної валюти для підтримки стабільності валютних курсів. Ця система обмежувала ті потоки короткострокового капіталу, які мотивувалися процентним арбітражем і виявилися такими руйнівними в міжвоєнний період. Визначаючи вузькі межі коливань валютних курсів, Бреттон-Вудська система одночасно обмежувала можливості урядів маніпулювати курсом своєї валюти. Це повинно було запобігти політиці «розорення сусіда», заснованій на зниженні обмінного курсу, нездатність попередити яку було одним з найбільш руйнівних політичних фіаско міжвоєнного періоду.

Ці інституційні механізми дозволили Бреттон-Вудській системі забезпечувати баланс між самостійністю національної політики, з одного боку, і багатосторонніми нормами – з другого. Принесення в жертву формальної грошової автономії було винагороджено стабільністю на фінансових ринках і більшою прогнозованістю міжнародної торгівлі і супутніх рішень щодо інвестицій в основний капітал.

Проте в Статуті МВФ передбачалися зміни номінального курсу «для виправлення або запобігання виникненню серйозного порушення рівноваги» (стаття IV Статуту МВФ і додаток 3 до нього). У багатьох випадках таке коригування підтримувалося наданням фінансування за рахунок ресурсів МВФ, щоб надати країнам можливість «виправляти диспропорції в платіжних балансах без вживання заходів, які можуть завдати збитку добробуту на національному або міжнародному рівні» (стаття I Статуту МВФ). У той же час умови, пов'язані з таким фінансуванням, спричинили макроекономічні корективи в країнах-позичальниках, що сприяли зменшенню зовнішніх диспропорцій з метою захисту як фінансової спроможності Фонду, так і оборотного характеру його ресурсів.

Після демонтажу Бреттон-Вудської системи валютних курсів був поступово втрачений баланс між фінансуванням і адаптацією в кризових ситуаціях. Замість надання достатніх ліквідних засобів, за допомогою яких країни могли б пережити платіжні проблеми, МВФ почав нав'язувати далекоюсяжну перебудову макроекономічної і навіть структурної

політики. Таким чином Фонд намагався нав'язати такого роду політику, якої архітектори післявоєнної міжнародної валютної системи хотіли уникнути для країн, що стикаються з платіжними дисбалансами, тобто політики жорсткої економії незалежно від причин платіжних дисбалансів. Ці проблеми могли бути результатом внутрішніх чинників, таких як втрата загальної конкурентоспроможності економіки, надмірні внутрішні витрати або перекося в ціновій структурі, або ж зовнішніх потрясінь, таких як шоки умов торгівлі, підвищення міжнародних процентних ставок, торгові і валютні заходи, прийняті в іншій країні, або ж нестійкість потоків капіталу і міжнародні спекуляції.

Сьогодні МВФ може втручатись у валютну політику країни, тільки якщо ця країна звертається за фінансовою підтримкою і, тим самим, на неї починають поширюватися умови, що пред'являються МВФ. Таким чином, МВФ неспроможний регулювати можливі стійкі перекося курсу валюти країни, що має позитивне сальдо платіжного балансу, або країн з дефіцитом, які все ще в змозі отримувати позикові кошти на міжнародних фінансових ринках або випускати валюту, яку інші учасники ринку готові й надалі мати у своїх портфелях, як у випадку США. Тому переговори про обмінні курси провідних (резервних) валют, коли вони проводяться, проходять за межами МВФ, головним чином на засіданнях G7 або під час двосторонніх зустрічей між провідними країнами.

Це підкреслює базову асиметрію і недолік нинішньої міжнародної фінансової системи: інститут, який відповідає за посилення стабільності валютних курсів і недопущення надмірного і тривалого порушення рівноваги розрахунків, нездатний забезпечити виконання реальних норм регулювання в політиці тих країн, які мають найбільші зовнішні дисбаланси і нестійкі валюти, що призводить до численних негативних наслідків для міжнародної економіки. У сфері контролю МВФ опиняються в основному тільки найбідніші члени, вимушені використовувати його ресурси через відсутність доступу до приватних джерел фінансування, і, епізодично, країни з ринками, що формуються, коли вони переживають валютні і фінансові кризи. У результаті, при формуванні зовнішніх дисбалансів основний тягар лягає на групу країн, що розвиваються, при тому що джерело таких дисбалансів може бути в розвинутих країнах.

Більш того, МВФ не здатний усунути одне з головних джерел диспропорцій з поточних операцій у країнах, що розвиваються, а саме викривлення валютних курсів, викликані, головним чином, нестійкими і часто спекулятивними потоками короткострокового капіталу. Хаотичні коливання валютних курсів не завжди викликані прорахунками в політиці країн-одержувачів. Потоки капіталу, які почали справляти набагато більший вплив на номінальні валютні курси, ніж торгові потоки, тісно пов'язані з короткостроковою фінансовою

кон'юнктурою. Наприклад, спекуляції, націлені на використання різниці в короткострокових процентних ставках для отримання арбітражного прибутку, можуть дестабілізувати обмінний курс, навіть якщо різниця в темпах інфляції між відповідними країнами незначна.

Така динаміка часто лежить в основі циклу «бум – спад» у країнах з ринками, що формуються. Слід розробити більш збалансовану й ефективну міжнародну фінансову систему, яка, враховуючи специфічні потреби країн, що розвиваються, захищала б країни від завищення і зниження обмінного курсу, перешкоджаючи такого роду арбітражу з допомогою дійсно міжнародної системи регулювання валютних курсів і/або заходів контролю. За відсутності такого роду системи через небажання основних розвинених країн взяти на себе необхідні багатосторонні зобов'язання, країнам, що розвиваються, повинна бути надана можливість регулювати валютні курси і потоки капіталу на національному або регіональному рівні.

Аналіз статей Угоди МВФ (статті I, IV, VIII, XXII) виявив, що по-перше, заявлені міжнародним співтовариством цілі досягнення стабільності валют, зовнішньої збалансованості національних економік, виключення маніпулювання обмінними курсами не досягнуті. Причинами цього були: парадокс Тріффіна (ситуація з доларом); суперечність, неузгодженість економічної, зокрема валютної політики країн, що часто переслідують свої егоїстичні економічні цілі. По-друге, сам МВФ, будучи наглядовим органом і основним майданчиком міжнародної валютної співпраці, мало що зробив для виправлення недоліків існуючої глобальної валютної системи і можливого будівництва нової. Цілком можливо, що МВФ не стільки прагне вирішити світові проблеми у валютно-фінансовій сфері, скільки підтримати долар США. В організаційному сенсі пропозиція про проведення реформ повинна надходити від МВФ. Ні вчені, ні окремі уряди не мають достатніх повноважень для скликання валютно-фінансової конференції. Це повинна зробити світова спільнота в особі МВФ.

МВФ бере участь у регулюванні міжнародних валютно-кредитних відносин шляхом надання кредитів країнам, а головне, як виконавець функцій координатора міжнародного кредитування. Приватні комерційні банки розглядають МВФ як гарант отримання максимально високих прибутків і інструмент, що сприяє розширенню їх кредитної діяльності в країнах-позичальниках. Висновки МВФ про економічну політику і рівні платоспроможності того або іншого уряду розцінюються приватними банками як показник міжнародної довіри до позичальника. Тому навіть невеликий кредит, отриманий від МВФ, набуває ефекту ланцюгової реакції, відкриваючи можливість залучення значних сум на ринку позикових капіталів. Таким чином, від-

бувається фактичне узгодження кредитної політики МВФ, з одного боку, і головних кредиторів (як державних, так і приватних) світового ринку позикових капіталів – з іншого.

МВФ застосовує різні форми діяльності. Серед них:

- інспектування (пов'язане з переходом від паритетної до відкритої системи обміну валют. При цьому члени МВФ вирішили, що фонд повинен розширити свою діяльність за межі мінової вартості, вивчати всі сфери економіки країн, які визначають розмір цієї вартості, і неупереджено давати оцінку економічної діяльності країн для всієї спільноти членів);

- консультації (використовує три типи консультацій: щорічні, додаткові (може організувати директор-розпорядник фонду у випадках, якщо країна несподівано опиняється в складній економічній ситуації або є підозра, що її дії суперечать «кодексу поведінки» і можуть завдати шкоди іншим країнам) та спеціальні (проводить з тими країнами, економічна політика яких значною мірою визначає стан світової економіки);

- надання послуг, фінансування. Безпосереднє фінансування здійснюється за допомогою таких механізмів: 1) резервний транш (перевищення квоти країни в МВФ над «скоригованою» сумою її валютних коштів, що знаходяться у фонді на рахунку загальних ресурсів);

- 2) кредитні транші (МВФ надає кредити у вигляді чотирьох траншів, кожен з яких дорівнює 25 відсоткам квоти);

- моніторинг тенденцій у глобальній економіці та економіці регіонів, поширення інформації (ключовими інструментами багатобічного нагляду є регулярні публікації).

Відомо, що МВФ здійснює постійний суворий нагляд (моніторинг) за макроекономічною і валютною політикою держав-членів, а також за станом світової економіки. Для цього використовуються два основні канали. Одним з них є передбачені статтею IV статуту регулярні (як правило, щорічні) консультації з урядовими установами і центральними банками держав-членів з приводу їх політики в області валютних курсів. Держави-члени зобов'язані надавати Фонду необхідні дані про стан їх економіки, консультиватися з ним з питань їх макроекономічної, структурної і валютної політики з метою виявлення потенційних небезпек для економіки. У доповідях МВФ, підготовлених за результатами таких консультацій, підсумовуються оцінки економічної політики і перспектив економіки держав-членів, містяться висновки і рекомендації з приводу їх економічної політики.

Інший шлях – це багатосторонні попередні обговорення Виконавчою радою (зазвичай двічі на рік) оглядів «Перспективи розвитку світової економіки» (The World Economic Outlook), а також «Доповіді з питань глобальної фінансової стабільності» (The Global Financial Stability Report). Метою таких обговорень є аналіз глобальної економічної си-

туації і стану фінансових ринків. Крім цього, МВФ увів у практику новий механізм нагляду – проведення багатосторонніх консультацій тих або інших груп держав-членів. Вони мають на меті спільне вироблення заходів для вирішення завдань, що стоять як перед цими державами, так і перед глобальною економікою в цілому.

Рекомендації.

1. У зв'язку з великим борговим навантаженням України та світової кризи заборгованості пропонуємо дуже ретельно розглядати всі переваги та недоліки нових кредитувань;

2. Стимулювати власних інвесторів і бізнесменів вкладати гроші у внутрішнє виробництво в Україні;

3. Розробити інституційні механізми, що могли б здійснювати багатосторонні правила стосовно валютних курсів та регулювати стійкі перекося курсу валюти країни.

3.2. Рудяков П.М. Актуалізація двосторонніх відносин між Україною та Республікою Молдова

Республіка Молдова належить до тих країн з кола нових незалежних держав, які на момент проголошення державного суверенітету не мали достатнього потенціалу для повноцінної фронтальної модернізації за європейською моделлю.

Шлях до модернізованої у відповідності з вимогами нового історичного часу державно-політичної, соціально-економічної, ціннісно-цивілізаційної моделі розвитку, до входження на нових засадах до регіональної та глобальної економічної системи виявився для Молдови вкрай непростим і тернистим, позбавленим прямолінійної поступальності та суцільного, безупинного прогресу. Причини цього криються як у внутрішніх обставинах її сучасного стану й історії, так і в ситуації, що склалася навколо неї, у сфері контекстуальних процесів, явищ, тенденцій. Дався взнаки вплив ціннісної парадигми. Для «ривка» до модернізованого майбутнього був потрібний широкий консенсус на рівні цінностей, якого у Молдові досягти не вдалося.

Модернізація в Молдові здійснювалася й продовжує здійснюватися переважно у вигляді пострадянської трансформації з несистемно-несинхронними модернізаційними елементами. Остання при цьому мала об'єктивний, автономний від волі та прагнень суб'єктів характер.

Головним серед об'єктивних стимулів модернізації в Молдові слід вважати фактор європеїзації як альтернативи пострадянському транзитивному станові, осмисленої і оформленої у вигляді державної стратегії європейської інтеграції, що передбачає включення, нехай поки що на

більшою мірою ініціативних засадах, ніж на ґрунті конкретного практичного інтересу з боку партнерів, до інтеграційного проекту в рамках об'єднаної Європи, Євросоюзу. Модернізація в економічній галузі в Молдові, так само, як і в переважній більшості інших нових незалежних держав з числа колишніх республік СРСР, пішла, в основному, за так званою адаптивною моделлю, на основі прямого некритичного запозичення в третіх країнах, переважно – членах Євросоюзу, технологій, у тому числі – застарілих або таких, що вже досягли рубежу морального старіння.

На противагу стратегії європеїзації як стимулюючому фактору вагомим стримуючим чинником для всіх без винятку модернізаційних процесів і тенденцій у Молдові виявився фактор Придністров'я.

Виникнення, ескалація та наступна консервація на території країни «замороженого» конфлікту між центром та регіоном призвели до появи в межах державного простору РМ особливого територіально-виробничого сегменту з характерними для нього криміналізованістю і повним виокремленням з міжнародно-правового поля та зони цивілізованих торгівельно-економічних відносин, побудованих на засадах СОТ. Цей конфлікт набув помітного міжнародного резонансу, перетворившись на один з проблемних вузлів регіональної та європейської зовнішньої політики та політики безпеки.

Наявність придністровсько-молдовського конфлікту, разом з іншими негативними чинниками, такими, зокрема, як складні процеси формування національної ідентичності, геополітичного вибору й зумовлена ними хронічна політична нестабільність, призвела, по-перше, до того, що центральна влада у Молдові так і не змогла стати достатньо сильною й установити контроль над усією державною територією, по-друге, до того, що весь новий молдовський державний проект виявився аморфний, нездатний працювати хоча б відносно чітко й ефективно. У такий спосіб, національну модернізаційну програму, нехай більшою мірою декларативну й умоглядну, ніж конкретну й реалістичну, було від самого першого дня позбавлено двох з найнеобхідніших передумов і з найвагоміших важелів.

Ще одним негативним для національної трансформаційно-модернізаційної парадигми чинником слід вважати обмежену суб'єктність нового актора системи міжнародних відносин або й в окремих випадках її – суб'єктності – повну відсутність.

Нова незалежна держава в перші роки й десятиліття її існування виявилася не так суб'єктом, як об'єктом світової, європейської, регіональної політики, опинившись у ролі частини нової периферії, за контроль над якою відбувається дедалі гостріша та жорсткіша конкуренція двох різних геополітичних центрів: старого – Росії, та нового – Європейського Союзу, зокрема, Румунії як його члена, який має

з Молдовою особливі стосунки. Конкуренція відбувається в ситуації асиметрії центрів впливу, за умов, коли Росія – це реальність, а Європа, Захід – лише геополітичний концепт.

Політична модернізація в Молдові була спрямована передусім на перехід від одно- до багатопартійної системи.

Перехід вдалося зробити, хоча питання щодо того, якою мірою нині чинна політична система в країні є ефективною, залишається відкритим. Одним з вагомих сегментів політичної модернізації виявилася робота з видалення з молдовської політики російського фактора, і в цьому відношенні успіх, дійсно, можна вважати досягнутим. Російський фактор для молдовської політики виступає переважно як антимодернізаційний передусім через те, що спрямований проти євроінтеграційної стратегії, покладеної у підґрунтя державного розвитку Республіки Молдови.

Пострадянська трансформація й нині продовжує визначати більшість змін і перетворень, що відбуваються у Молдові.

Модернізаційні елементи присутні в ній у несистемному вигляді, і ця обставина створює серйозні перешкоди на шляху кардинальної модернізації державно-політичного устрою та соціально-економічного ладу за провідними європейськими зразками, які довели свою ефективність. Трансформаційна парадигма зберігає панівне становище, передумов та ресурсів для її заміни на парадигму модернізаційну бракує. Нагальною є потреба в максимально стислі строки знайти оптимальний варіант розв'язання проблеми забезпечення модернізаційних планів та проектів необхідною ресурсною базою.

Висновки та рекомендації.

Виходячи з того, що:

- подальше розширення ЄС та інтеграція Молдови до цієї спільноти наштовхуються на активну протидію з боку Російської Федерації;
- одним з дієвих важелів гальмування цього процесу є активізація сепаратистських рухів у РМ, особливо на теренах невизначеної Придністровської Республіки;
- сепаратизм у Придністров'ї шкодить нашим національним і державним інтересам,

Україна має:

- значно посилити демонстрацію на міжнародній арені підтримки цілісності РМ та її прагнень інтегруватися до європейських інституцій, а також активізувати співробітництво України на двосторонньому рівні з усіх стратегічних питань;
- посилити відстеження розвитку співробітництва між Румунією та Молдовою, що активізувалося на новому рівні з метою поглиблен-

ня двосторонніх відносин та прискорення реалізації курсу Кишинєва на європейську інтеграцію;

- зосередити увагу на особливостях політики Російської Федерації щодо країн Центрально-Східної Європи в цілому та зокрема – Республіки Молдова;

- призначити досвідченого посла України в РМ та професійних дипломатів до посольств України в Молдові та в Румунії, які мають надавати своєчасно прогностичні матеріали щодо розвитку відносин цих країн та на міжнародній арені;

- забезпечити оперативне виконання двосторонніх домовленостей, досягнутих під час візиту Президента України до РМ 20 листопада 2014 р.;

- ініціювати проведення в Києві у 2015 році консультаційної наради у форматі 5+2, спрямованої на забезпечення цілісності та стабільної ситуації в Республіці Молдова.

3.3. Чорногор Я.О. Українсько-молдовські відносини та євроінтеграційний шлях Молдови

Ретроспектива двосторонніх відносин. Основи двостороннього співробітництва України і Молдови було закладено в 1991-1996 рр.: 23 жовтня 1992 р. підписано Договір про добросусідство, дружбу і співробітництво, ратифікований парламентами сторін 1996 р., покладено початок процедурам за визначенням об'єктів власності, яка підлягає передачі – 11 серпня 1994 р. підписано двосторонню Угоду між урядами країн про взаємне визнання прав і регулювання відносин власності. Слід зазначити, що процес визначення об'єктів власності, що підлягають передачі, був серйозно ускладнений багаторазової перепродажем об'єктів рекреаційного призначення.

У 1999-2006 рр. відбулося часткове врегулювання державних кордонів: 29 серпня 1999 р. підписано Договір між Україною і Республікою Молдова про державний кордон. Найбільш дискусійним за своїми наслідками для України питанням була передача у власність Молдови понад 400 м на березі Дунаю в районі с. Джурджулешти, де був споруджений порт, що конкурує з дунайськими портами України. Якщо наслідки відкриття пасажирського, вантажного і зернового терміналів можна згладити шляхом розвитку власної інфраструктури, то відкриття нафтового терміналу становить загрозу екологічній ситуації Дунайського біосферного заповідника.

У 2006-2010 рр. спостерігалася стагнація у відносинах на вищому рівні, не в останню чергу пов'язана зі зміною еліт і конституційною кризою в Молдові. З 2011 р. відносини активізувалися, передусім через спільний інтерес до євроінтеграції обох країн. Сьогодні рано говорити

про повне врегулювання спірних моментів українсько-молдовських відносин, швидше врегульовано технічні питання, що залишає відкритим питання переходу до стратегічного партнерства.

Торговельно-економічна співпраця України та Молдови. З 2003 р. між Україною та Республікою Молдова діє зона вільної торгівлі. Найвищий показник експорту з Республіки Молдова в Україну припав на 2006-2007 рр. за рахунок поставок молдовської алкогольної продукції на український ринок у зв'язку з введенням Росією заборони на експорт молдовських вин. Найвищий рівень імпорту з України (1/5 імпорту Республіки Молдова) зафіксовано у 2003-2005 рр., коли Україна була практично єдиним постачальником електроенергії в Молдову. У 2008-2009 рр. товарообіг знизився, проте у 2011 р. вдалося вийти на докризові показники.

За підсумками 2014 р. Україна посідає четверте місце за обсягом товарообігу серед країн, що здійснюють торговельну діяльність з Республікою Молдова (після Російської Федерації, Румунії та Італії), та шосте – за обсягами експорту в Республіку Молдова. Слід зазначити, що обсяг інвестицій з обох сторін залишається невисоким, а також той факт, що Молдова інвестує більше коштів в економіку України, ніж Україна в економіку Молдови.

За даними Державної служби статистики України, за результатами січня-вересня 2014 р. обсяг торгівлі товарами між Україною та РМ склав 668,97 млн дол. США, зменшившись у порівнянні з аналогічним періодом 2013 р. на 68,7 млн дол. США або ж на 9,3%.

При цьому:

- експорт товарів склав 625,40 млн дол. США (-5,3%);
- імпорт товарів склав 43,57 млн дол. США (-33,2%);
- позитивне сальдо України в торгівлі товарами склало 581,83 млн дол. США.

Основні статті українського експорту: нафтопродукти, борошно пшеничне, цигарки, вугілля, металопродукція, електроенергія.

Основні статті імпорту з Молдови: виноградне вино, насіння соняшникове, етиловий спирт, тютюн.

У січні-вересні 2014 р. загальний обсяг торгівлі послугами між Україною та Республікою Молдова склав 63,4 млн дол. США (-19,8%). При цьому:

- експорт послуг до Молдови склав 42,0 млн дол. США (-17,2%);
- імпорт послуг з Молдови склав 21,4 млн дол. США (-35,6%);
- позитивне сальдо для України у двосторонній торгівлі послугами склало 20,6 млн дол. США.

Міжнародне і регіональне співробітництво України і Молдови. Проявилось в кількох вимірах:

- у рамках врегулювання придністровського конфлікту;

– в участі в Організації за демократію та економічний розвиток (ОДЕР- ГУАМ), у 2011 р. головування в ГУАМ здійснювалося Молдовою, у 2015 р. – Україною, проте істотних ініціатив висунуто не було (більше того, експерти відзначають невисокий рівень ефективності організації);

– транскордонне співробітництво та участь у євро регіонах. 14 червня 1998 р. було підписано Угоду про створення Євrorегіону «Нижній Дунай», що включив Одеську область України, молдавський район Вулканешти (на сьогоднішній день не входить в євро регіон), Кагул, Кантемір, румунські повіті Бреїла, Галац, Тульча. Найбільш вигідним цей проект виявився для Румунії, яка зуміла раціонально використувати кошти, що виділяються на технічну допомогу структурами СС. Актуальним напрямом співпраці є реалізація спільних ініціатив у рамках Євrorегіону «Дністер», створення якого ініціювала Вінницька область України та шість районів Молдови (Окниця, Дондушень, Резина, Сорока, Флорешть, Шолденешть);

– у 2007-2009 рр. Молдова і Україна, поряд з Грузією і РФ, брали участь у проекті ЄС «Співпраця в галузі охорони Чорного моря», в рамках якого Молдова здійснювала впровадження Водної рамкової директиви, Директиви зі стічних вод, Директиви про нітрати, а Україна здійснила вдосконалення закону про прибережну смугу;

– у рамках проекту «Транскордонне співробітництво та стаке управління в басейні р. Дністер» у контексті ініціативи ОБСЄ та СЕК ООН «Екологія та безпека». Результатом стало прийняття «Регламенту співпраці з санітарно-гігієнічного спостереження якості вод на транскордонних молдавсько-українських ділянках басейну річки Дністер».

Співпраця у сфері безпеки не знайшла втілення в практичній площині. 2012 р. відбулося відновлення переговорного процесу щодо врегулювання Придністровського питання у форматі «5+2». Не останню роль у цьому зіграли зміна еліт в Придністров'ї, готовність до діалогу молдавської сторони, поступове врегулювання конституційної кризи в Молдові з обранням президента, а також конструктивна позиція України як країни-гаранта у створенні умов та наданні майданчиків для консультацій сторін. При цьому позиція України залишається стабільною – територіальна цілісність Молдови з особливим статусом Придністров'я. Але Придністров'я залишається «радянським заповідником» і продовжує орієнтуватися на керівництво Російської Федерації, що робить, на сьогодні, неможливим будь-які зміни статусу невизнаної республіки шляхом переговорів.

Відносини між Молдовою і Європейським Союзом. Основним стратегічним пріоритетом для офіційного Кишинєва зараз є членство в інститутах ЄС. Молдовською стороною була переглянута ідея інтеграції в ЄС на платформі «Балканського пакета» на користь «Східного партнерства», що

надає можливість, у тому числі, для реалізації спільних молдовсько-українських ініціатив у поглибленні економічного співробітництва з ЄС, транспорту та енергетики, захисту навколишнього середовища. Досягнуті домовленості про співпрацю у сфері європейської інтеграції.

Відносини між Молдовою і ЄС регулюються Європейською політикою сусідства (ЕПС), інструментом зовнішньої політики ЄС щодо сусідніх з ним країн. Європейський Союз розвиває більш тісні взаємини з Молдовою, виходячи за рамки співробітництва, прагнучи до поступової економічної інтеграції та поглиблення політичного співробітництва. ЄС відкрив своє представництво в Кишиневі і 23 березня 2005 р. призначив Адріана Якобовіца де Сегеда спеціальним представником з вирішення Придністровського конфлікту, який був змінений Кальманом Міжеєм (2007-2011 рр.). Європейська комісія відкрила нове представництво в Молдові 6 жовтня 2005 р.

Юридичною основою для взаємовідносин Молдови з ЄС є Угода про асоціацію з Європейським Союзом. Угода була підписана 28 листопада 1994 р. і набула чинності 1 липня 1998 р., дійсна протягом наступних 10 років. Цей документ забезпечує основу для співробітництва у політичній, комерційній, економічній, правовій, культурній та науковій областях. Проект нової угоди про асоціацію було парафровано обома сторонами у 2013 р. 24 січня 2011 р. Молдова офіційно отримала від комісара з внутрішніх справ ЄС Сесілії Мальмстрьом план дій щодо лібералізації візового режиму, зокрема можливості безвізової короткочасної подорожі по країнах ЄС. 28 квітня 2014 р. було скасовано візовий режим для власників біометричних паспортів. 27 червня 2014 р. відбулася церемонія підписання угоди про асоціацію, йде процес ратифікації цього договору, залишилося отримати згоду 3-ох країн - Бельгії, Греції та Італії.

В оформленні євроінтеграційних документів Молдова випередила, як показали масові протести вересня 2015 р., населення потребує не лише оформлення угод та договорів з євроінтеграції, а передусім, європейської якості життя. Тому соціально-економічні чинники є не менш важливими за політичні. Населення Молдови ставить перед політиками завдання подолати корупцію та підвищити життєвий рівень, і в цьому їх вимоги збігаються з вимогами українців.

Перспективи розвитку двосторонніх відносин. Можливі кілька сценаріїв розвитку двосторонніх відносин.

1. Рутинність відносин, затягування переговорного процесу з питань визначення об'єктів власності, демаркації кордону, тривале узгодження технічних аспектів двостороннього співробітництва. Це невигідно обом сторонам, оскільки губляться перспективи діяльності в Чорноморському регіоні. Посилення залежності від Російської Федерації (у питаннях постачання енергії) і Румунії (в гуманітарних

питаннях і транспортній сфері). Зниження обсягів товарообігу, взаємного інвестування. Стагнація у врегулюванні придністровського питання або реінтеграція Придністров'я. Відсутність якісно нових підходів у розвитку енергетичних, екологічних проєктів, розвитку транспортної інфраструктури. Зрештою такий сценарій здатний привести до погіршення життя громадян, які проживають у прикордонних районах, і національних меншин в обох державах, що тягне за собою зниження легітимності політичних еліт і не вигідно обох сторонам.

2. Системний підхід до вирішення існуючих проблем, у рамках якого здійснюватиметься паралельне вирішення проблем національних меншин, вирішення питань демаркації українсько-молдовського кордону і визнання об'єктів власності. Успішне врегулювання поточних питань здатне створити умови для налагодження стратегічного партнерства та реалізації євроінтеграційних проєктів.

У середньостроковій перспективі можливі реанімація та наповнення змістом діяльності євро регіону «Нижній Дунай», використання його потенціалу за допомогою інструментів Дунайської стратегії ЄС, реалізація транспортних проєктів і проєктів у енергетичній сфері. Реалізація проєкту євро регіону «Дністер» дозволить не тільки посилити економічну співпрацю і контакти між жителями прикордонних регіонів, а й здійснити поступові кроки до розв'язання придністровської проблеми. Розробка спільних проєктів не тільки у сфері культури та освіти, а й у сфері екології та енергетики (реалізація заходів екологічної безпеки в басейні Дністра, мінімізація ризиків, викликаних роботою нафто-терміналу порту Джурджулешти, розвиток спільних проєктів у сфері альтернативної енергетики). Використання «Східного партнерства» як платформи для співробітництва, зміцнення позицій обох сторін у Чорноморському регіоні, матеріалізація в конкретних проєктах із залученням фінансування ЄС (представляють інтерес проєкти у сфері розвитку альтернативної енергетики з використанням інструментів TEIC-E). Такий сценарій є найбільш прийнятним варіантом розвитку відносин.

На жаль, сьогодні відносини між Україною та Молдовою реалізуються за першим сценарієм.

Рекомендації.

У політичній сфері: пріоритетним варіантом політики має стати додання двостороннім українсько-молдовським відносинам системного характеру щодо вільного від впливу російського або румунського факторів. У середньостроковій перспективі є необхідною активізація двосторонніх відносин з використанням можливостей, що надаються програмами ЄС у регіоні. У даному контексті доцільно звернути увагу на наступні напрямки:

1. МЗС України необхідно продовжити розвиток євроінтеграційного вектора співпраці з Молдовою, при цьому акцентувати увагу на необхідності завершення процесу демаркації державного кордону.

2. Сприяти активізації переговорного процесу з врегулювання придністровської проблеми, визначенню статусу Придністров'я і наповненню статусу реальним змістом. Адже «заморожений конфлікт» може бути «розморожений» Росією, що б зашкодити євроінтеграційним устремлінням і Молдови, і України. Зараз ПМР продовжує бути проросійським анклавом на східному кордоні України.

3. Підвищення ролі «третього сектору» в переговорному процесі. Залучення експертів неурядового сектору до вироблення рішень у двосторонніх відносинах. Для подолання дефіциту якісної експертизи двосторонніх відносин становлять інтерес програми обміну молодими держслужбовцями між міністерствами закордонних справ обох держав і подальша вироблення рішень з питань, що становлять спільний інтерес (європейська інтеграція, консульські питання, придністровське питання). У даному напрямку актуальним є створення майданчика для постійного обміну думками між експертами, у тому числі представниками неурядових організацій.

4. Враховуючи прагнення Румунії до надолуження іміджевих втрат в ЄС внаслідок кризових явищ у політичній сфері та економіці, а також пов'язану з цим зацікавленість процесами в Молдові та Україні, актуальним є створення тристороннього постійно діючого форуму Україна-Румунія-Молдова з залученням експертів, що представляють громадянське суспільство. Це створило б можливість відкритого обговорення наслідків окремих ініціатив румунської сторони, як щодо Молдови, так і щодо України (переважно проекти відтворення великої Румунії та питання прав національних меншин), що містять конфліктний потенціал, що сприяло б підвищенню довіри у врегулюванні придністровської проблеми.

У сфері гуманітарного співробітництва і контактів між людьми:

1. Під час міждержавних консультацій МЗС України акцентувати увагу на пріоритетності «людського виміру» переговорного процесу.

2. Уряду України необхідно вжити заходів щодо забезпечення належних умов національно-культурного розвитку українців, які проживають у Придністров'ї.

В економічній сфері:

1. Повноцінне використання формату транскордонного співробітництва, здатного вивести на новий рівень рішення двосторонніх питань. Реалізація спільних ініціатив у рамках єврорегіонів «Дністер» і «Нижній Дунай» (потенціал співпраці в даному єврорегіоні не було використано повною мірою). В умовах енергозалежності від зовніш-

ніх поставок енергії існує необхідність розвитку альтернативних джерел енергії та енергозбереження; захист навколишнього середовища.

2. Підписання двосторонньої угоди про спільне користування басейном р. Дністер, в основу якого має бути покладений «Регламент співпраці з санітарно-гігієнічного спостереження якості вод на транскордонних молдавсько-українських ділянках басейну річки Дністер», прийнятий у результаті роботи в рамках проекту «Транскордонне співробітництво та стале управління в басейні р. Дністер».

3. Необхідність координації дій Міністерства закордонних справ України, Міністерства інфраструктури України, Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, Міністерства екології та природних ресурсів України у зазначених проектах, інакше навіть мінімальні шанси, що надаються Дунайської стратегією ЄС Україні, виявляться втраченими. Використання механізмів модернізації транспортних коридорів в рамках проекту ТЕІЧ-Т, а також мережі поставок електроенергії ТЕІЧ-Е.

4. Використання інструментів «Східного партнерства» і наближення до стандартів ЄС. Обмін позитивним досвідом у сфері виконання рекомендацій ЄС (зокрема, представляє інтерес досвід Молдови у сфері лібералізації візового режиму з ЄС).

3.4. Мхитарян Н.І. Росія – Туреччина: співробітництво та суперництво в Центральній Азії

Відносини між Російською Федерацією (РФ) і Турецькою Республікою (ТР) загострилися після активного військового втручання у справу Сирії та збиття ТР військового літака РФ, що вторгся на територію Туреччини. І з боку РФ, і з боку ТР було введено санкції щодо імпортованих товарів протидіючих сторін, польотів та деякі інші. Щоправда, Туреччина зробила це у відповідь на дії Москви. До інциденту з російським літаком Туреччина та Росія намагалися зберегти свої відносини і не йти на конфронтацію через дії РФ в Україні і анексію Кримського півострова.

Погіршення відносин між двома державами, що претендують на роль впливової сили у Центральноазійському регіоні (ЦАР), впливає і на їх співробітництво на цьому просторі. На сучасному етапі, враховуючи зазначені вище причини, йтися може, передусім, про суперництво, а не співробітництво.

По-перше, Росія намагається залишити за собою право колишнього Центру, яким вона була за часів Російської імперії та Радянського Союзу. На сучасному етапі вона позиціонує себе як регіонального інтегратора з правом одноосібного керівництва.

По-друге, РФ докладає зусиль для збереження за собою права транспортування центральноазійських енергоносіїв виключно своїми трубопроводами та намагається отримати доступ до енергоносіїв регіону.

По-третє, вона позиціонує себе як єдиного актора, який може вирішувати безпекові питання регіону з правом введення військових підрозділів на територію держав регіону у разі виникнення небезпечних, з погляду Російської Федерації, ситуацій у державах Центральної Азії (ЦА). Таке своє «право» Росія довела під час подій у Грузії 2008 р. та на теренах України у 2014 р.

Після приходу у 2000 р. до влади В.В. Путіна політика РФ характеризувалася цілеспрямованими зусиллями з залучення регіону до політичної орбіти Москви з метою кардинального посилення її міжнародних позицій, продукуванням з боку керівництва Росії нових ініціатив щодо пострадянського простору взагалі та Центральної Азії, зокрема. На думку аналітиків, це пов'язано з намірами РФ перейти до найбільш практичних форм російської присутності в Центральній Азії через вирішення більш конкретних завдань зовнішньої політики та за рахунок відпрацювання нових схем і алгоритмів економічної співпраці.

Довгий час зацікавленість Росії щодо співробітництва з країнами регіону визначалась переважно військовою та безпековою сферами, а також паливно-енергетичним сектором та збереженням російської монополії в транспортуванні енергоресурсів регіону. ЦА розглядалася Росією як регіон у якому (і завдяки якому) вона могла б посилити свою вагу як євразійська регіональна супердержава. Держави ЦА у відповідь на відсторонення Росії від проблем регіону почали власний пошук нових напрямів міжнародної взаємодії.

Період спочатку послаблення відносин Росії з регіоном (початок-середина 90-х рр. ХХ ст.), а пізніше, намагання проводити політику «домінування» породили недовіру до РФ з боку центральноазійських держав. Це призвело їх до розбудови багатовекторної зовнішньої політики. **На сучасному етапі твердження про орієнтацію країн Центральної Азії виключно на якийсь один «центр сили» втратив свою актуальність. Країни орієнтуються переважно на свої власні інтереси.** У першу чергу, це стосується Казахстану, Узбекистану та Туркменістану, що мають значні запаси енергоносіїв, у той же час є характерним і для Киргизії з Таджикистаном, значно слабкіших в економічному і сировинному плані. Співробітництво з «центрами сили» базується на прагматичних інтересах як досягнення короткострокових та перспективних цілей розвитку самих держав, так і виходу на міжнародну арену, розвитку дво- та багатостороннього співробітництва різних форматів, тобто, для регіону характерна тенденція на прагматизацію в розбудові відносин. Однак **конфлікту з Росією країни регіону намагаються уникати.**

Нині можна зазначити наступні **стратегічні плани РФ щодо регіону**:

- у довгостроковій перспективі Росія намагатиметься отримати доступ до джерел енергоносіїв у басейні Каспійського моря та в Центральній Азії. Негативний вплив на цей процес у середньостроковій перспективі матимуть ситуація в Іраку і Афганістані, конфлікти на Близькому і Середньому Сході, побоювання країн регіону щодо військового сценарію відстоювання інтересів РФ;

- Росія докладатиме значних зусиль щодо розвитку потенціалу регіональної та субрегіональної інтеграції та координації на просторі СНД у рамках організації СНД, а також Договору про колективну безпеку (ОДКБ) і Євразійського економічного співтовариства, а у майбутньому – Євразійського союзу. ОДКБ розглядається Росією як головний міждержавний інструмент, покликаний протистояти регіональним викликам і загрозам воєнно-політичного і воєнно-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотичних та психотропних речовин;

- продовжуватиметься робота зі зміцнення Євразійського економічного співтовариства як ядра економічної інтеграції, інструменту сприяння реалізації крупних водно-енергетичних, інфраструктурних, промислових й інших спільних проектів, у першу чергу, регіонального значення, а також інструменту тиску на країни-учасниці організації;

- використовуватиметься подальше зміцнення політичного потенціалу Шанхайської організації співробітництва (ШОС), стимулювання в її рамках дій, спрямованих на зміцнення взаємної довіри і партнерства у центральноазійському регіоні.

Однак нинішня агресивна політика РФ змушує країни регіону дуже обережно підходити до запропонованих нею проектів. Росія намагається тиснути на країни, що входять до інтеграційних структур, у яких вона є найбільшою економічною потугою, для нав'язування своїх інтересів.

На сучасному етапі присутність у регіоні Китаю як рівноцінної, а в більшості випадків, переважаючої у політичному та економічному плані сили, спонукає Росію використовувати Захід як геополітичну протизавагу для стримування зростаючих амбіцій Пекіну. У той же час вона проводить стратегію «стримування» західного впливу в регіоні, використовуючи для цього проблемні питання у відносинах США і ЄС та країн регіону (як, наприклад, реакцію на події 2005 р. у Анджані та ін.). Росія не виступає проти авторитарності режимів регіону, що надає їй деякі переваги у відносинах з державами регіону, на відміну від західних країн (які цей фактор часто використовують для тиску на країни регіону у вирішенні актуальних для себе питань).

Відносини Росії з країнами регіону реалізуються переважно на двосторонньому рівні, однак вони не є рівнозначними. Найбільш ак-

тивним партнером РФ у регіоні є Казахстан. Сфера їх співробітництва поширюється не тільки на торгівельно-економічні відносини, а й на сферу інтеграційних проєктів, більшість з яких були у ЦА започатковані саме за ініціативою Казахстану. Найбільш проблемним є Узбекистан.

Разом з домінуючими енергетичними та безпековими сферами взаємодії, Росія співробітничала з країнами регіону також у наступних галузях:

- уранова галузь – посилення інтеграції ядерних ресурсів між РФ і Казахстаном і створення спільних підприємств для видобутку, переробки, а також будівництва реакторів;

- енергомережі – спільні проєкти розвитку енергосистеми та постачання електроенергії за межі регіону;

- гідроенергетика (участь РФ у фінансуванні ГЕС, що будуються в регіоні, як то, ГЕС Сангтуда у Таджикистані та ГЕС Камбарата у Киргизстані);

- будівництво (переважно на території Казахстану);

- телекомунікації (особливо мобільна телефонія);

- транспорт (вантажоперевезення);

- банківська сфера;

- військово-промисловий комплекс;

- окремі сфери сільського господарства (пріоритет – зернові (Казахстан)).

Однак, слід зазначити, що Росія у сфері видобутку та транспортування енергоносіїв проводить політику, що не передбачає вкладення коштів у регіоні в будівництво заводів з переробки сировини та виробництва продукції з високою доданою вартістю. Зазначена політика орієнтована на те, щоб закріпити статус регіону як експортера сировини, що орієнтовано переважно на політичні, а не на економічні інтереси Москви. Така політична лінія характерна для більшості сфер взаємодії РФ з країнами регіону.

На сучасному етапі, зважаючи на значне посилення впливу Китаю, а також США, Євросоюзу, зростаючі можливості Туреччини, Індії та інших держав та структур можна говорити про те, що роль Росії має тенденцію до перетворення на «одну з багатьох» держав впливу у регіоні.

Для Турецької Республіки розпад СРСР надав можливість сформувати нову важливу сферу своїх зовнішньополітичних інтересів щодо багатопланового співробітництва з країнами Центральної Азії та Південного Кавказу. На початку 90-х років Туреччина сприймалася країнами регіону ЦА як модель соціально-економічної та політичної трансформації. Однак перші її кроки були сприйняті країнами Центральної Азії як намагання зайняти позицію «нового старшого брата» для держав регіону. Така політика ТР була неприйнятною для країн ЦА,

тим більше, що економічно вона не могла стати вагомим донором регіону. Це змусило її шукати свої ніші у співпраці з країнами ЦА. У той же час за сприяння Туреччини країни регіону змогли стати членами регіональних економічних та політичних об'єднань, таких як ОБСЄ, Організація економічного співробітництва, Чорноморське економічне співробітництво, Організація Ісламська Конференція (з 2011 р. – Організація ісламського співробітництва), а також приєднатися до програми НАТО «Партнерство заради миру». ТР сприяла і початку роботи в регіоні міжнародних фінансових організацій – МВФ, Всесвітнього банку, Азійського банку розвитку. У МЗС Туреччини було створено департамент країн Центральної Азії. Анкара заснувала спеціальний турецько-середньоазійський банк для фінансування своїх проєктів у регіоні.

Основною інституцією, що сприяє та координує співпрацю з країнами регіону, є така державна структура, як Турецьке агентство зі співробітництва та розвитку (ТІКА). Метою ТІКА є допомога країнам, що розвиваються, в першу чергу, тюркомовним країнам та країнам-сусідам, а також розвиток співробітництва з ними в економічній, торгівельній, технічній, соціальній, культурній та освітній сферах за допомогою відповідних проєктів і програм.

Зближенню ТР з країнами регіону допомагає релігійний та тюркський фактори. Інтереси Туреччини визначаються залежністю республіки від залучення енергоресурсів з інших країн, переважно з Росії, а звідси й намаганням диверсифікувати джерела їх постачання, стати вагомим транзитером вуглеводневих енергоносіїв; ланкою нового Шовкового шляху, освоїти ринки регіону. Також регіон є важливим для Туреччини як ринок збуту своїх товарів та послуг.

Важливим елементом політики в регіоні є намагання об'єднати тюркомовні країни регіону в Співдружність тюркомовних держав з метою створення бази для економічної інтеграції і можливості виступати на міжнародній арені з єдиної позиції, зробити тюркське співробітництво вагомим елементом зовнішньої політики, об'єднати зусилля тюркських держав, общин та діаспор для зміцнення своїх позицій у міжнародних організаціях для ефективного протистояння намаганням ізолювати один від одного тюркомовні держави, скорішого врегулювання кіпрського і карабаського питання, ситуації у Північному Іраку, Афганістані та ін., можливості діяти єдиним фронтом в енергетичній сфері.

Енергетична сфера взаємодії є однією з головних у співробітництві з країнами зазначеного простору. Туреччина перебуває в регіоні, де розташовано 70 % природних енергоресурсів, і прагне стати вагомим чинником транспортування енергоресурсів до Європи, а також забезпечити потреби в них на своєму внутрішньому ринку, що зумовлено

також і ситуацією, яка склалася у зв'язку з енергетичною політикою Росії та санкційною політикою РФ щодо ТР.

Туреччина, яка є залежною від російських поставок енергоносіїв, веде активний пошук альтернативних джерел і шляхів постачання цієї важливої для країни сировини. У той же час, на думку деяких експертів, вона намагається перетворитися з транзитера енергоресурсів на постачальника, заявляючи про бажання закуповувати енергоносії у газовидобувних країнах і далі продавати їх від свого імені.

На сьогодні Туреччина є учасником таких енергетичних проєктів як Транскаспійський газопровід, газопровід Баку-Тбілісі-Ерзерум та діючих нафтопроводів, таких як Баку-Тбілісі-Джейхан, у яких передбачено використання нафти і газу Туркменістану та Казахстану. З 1 січня 2016 р. був розірваний контракт Туркменгазу з Газпромом, що вивільняє значний обсяг газу і надає можливість Туркменістану задіяти його в нових газотранспортних проєктах.

Загалом, можна виділити такі **основні сфери взаємодії ТР з центральноазійським регіоном:**

- намагання створити єдиний енергетичний басейн, що дозволить країнам регіону постачати енергоносії до Європи без посередництва Росії. Туреччина планує стати основним енергетичним та транспортним коридором Євразії. Однак на сучасному етапі країни ЦА диверсифікують шляхи енергопостачання і уникають прив'язки до одного транспортного шляху;

- активізація розвитку відносин і створення єдиної системи комунікацій у регіоні з метою посилення товарообігу та системи контактів як між керівництвом країн, так і серед їх населення;

- участь у проєкті Нового шовкового шляху;

- співробітництво у сфері мови і культури з метою ідеологічного обґрунтування інтеграційних процесів тюрксько-ісламського світу;

- поступове посилення політичної інтеграції держав регіону шляхом створення інститутів за зразком ЄС;

- безпекові питання, основним серед яких є протидія проникненню радикальних ісламістів на терени ЦА. Однак Туреччина не має достатньо коштів для повноцінної допомоги країнам регіону в реалізації цієї мети;

- військово-технічне та військово-політичне співробітництво (відповідно, і в рамках НАТО);

- співробітництво у сфері телекомунікацій;

- транспортне співробітництво, особливо в галузі авіаперевезень;

- будівництво та будівельні матеріали та ін.

Туреччина доволі активно співробітничала з країнами регіону. Прямі іноземні інвестиції ТР перевищують 10 млрд дол., вона реалі-

зує понад 1700 проектів на суму, що перевищує 35 млрд дол., близько 25-30% малого та середнього бізнесу в країнах ЦА підтримується за рахунок турецького капіталу. Однак двосторонні відносини з державами ЦА перебувають на різному рівні. Найбільшим партнером ТР є Казахстан, 55-65% всього експорту якого до Туреччини становлять нафта та нафтопродукти, зростає вага Туркменістану як можливого постачальника газу до Транскаспійського газопроводу та газопроводу Баку-Тбілісі-Ерзурум. З середини 2014 р. розпочалося відновлення відносин Узбекистану та Туреччини після довгого застою (з 1994 р.).

На сучасному етапі, особливо після фактичного розриву співробітництва Росії і Туреччини, головними сферами протистояння країн у регіоні Центральної Азії є енерго-, енерготранспортна та безпекова сфери. Росія намагається примусити країни-члени організацій, у яких провідну роль відіграє РФ, до обмеження або розірвання економічних відносин з ТР, так само як і з Україною.

Однак регіональні держави від самого початку агресії Росії проти України та анексії Криму намагаються уникнути розвитку сепаратистських сценаріїв та запобігти розв'язанню військових дій на своїх територіях. Так, Казахстан на початку 2014 р. вніс до проекту нового Кримінального кодексу статтю за заклик до сепаратизму, яка передбачає покарання до 10 років ув'язнення. Туркменістаном у січні 2016 р. була прийнята нова військова доктрина, яка, як наголосив президент країни Г. Бердимухамедов, носить оборонний характер, націлена на захист національних інтересів держави та гарантує її воєнну безпеку.

Україна повинна використати ситуацію погіршення відносин між Турецькою Республікою та Російською Федерацією і вийти на новий рівень відносин з ТР взагалі і з країнами ЦА, зокрема. На думку українського аналітика Р. Рукомеди, Туреччина, розділивши зони впливу з Китаєм, може стати вагомим альтернативним відношенням держав регіону з Росією і вагомим регіональною потугою, центром тяжіння усіх тюркомовних країн Кавказу та Центральної Азії.

Конфлікт Росії з Анкарою не призвів до розриву зв'язків з країнами ЦА. Держави регіону використали цю ситуацію як можливість залучення турецьких інвестицій та підприємств. Активізувались як економічні, так і політичні відносини центральноазійських країн (як і загалом тюркських країн СНД) з ТР. До того ж, партнери Росії по ЄАЕС наголошують на тому, що відмовлятися від своїх національних інтересів через загострення відносин між Москвою та Анкарою вони не збираються. У багатьох випадках ініціативи з посилення зв'язків з ТР йдуть саме від країн регіону. Так, Киргизія, незадоволена результатами свого вступу до ЄАЕС, з кінця 2014 р. активізувала контакти з Анкарою, аргументувавши це тим, що в умовах ескалації напруги

у світі подальший розвиток пріоритетних напрямів зовнішньої політики повинен відповідати національним інтересам країни. Ця заява президента Киргизії була сприйнята аналітиками як заклик до часткової зміни зовнішньополітичного курсу країни.

Висновки та рекомендації.

Після конфлікту Росії і Туреччини через збиття російського бомбардувальника, введення Москвою санкцій проти Анкари їх відносини набули характеру жорсткого суперництва. Основними сферами конкуренції є енергетична та енерготранспортна, транспортна, військова, безпекова, а також боротьба за лідерство у регіоні.

Країни Центральної Азії докладають зусиль для розвитку багатовекторних відносин і співробітництва, і унеможливлення диктату Російської Федерації. Вони використовують ситуацію, що склалася, для зміцнення відносин з регіональними та позарегіональними державами, посилення своєї безпеки. Посилення агресивної політики Росії може стати поштовхом до розвитку нового формату регіональної інтеграції, у якій вплив РФ буде мінімальним. Нинішня ситуація свідчить про зниження впливу Москви на прийняття рішень керівництвом країн, наприклад, щодо закриття зони вільної торгівлі з Україною, шляхів транспортування товарів до України та з України та т.ін.

Туреччина посилює та активізує свої відносини з країнами регіону, одним з важливих елементів яких у даній ситуації є військово-технічне та військово-політичне співробітництво. Важливим аспектом позбавлення диктату Росії як щодо країн регіону, так і Туреччини є диверсифікація джерел та шляхів транспортування енергоносіїв і товарів.

Україна має можливість посилити співпрацю з країнами регіону та Туреччиною у справі протидії Росії та проникнення на ринки країн Центральної Азії, розвитку ефективних економічних, енергетичних та військових відносин з ними, розвитку власної промисловості.

Для цього доцільними є:

- розробка та прийняття документу щодо співпраці України і Туреччини у Центральній Азії з визначенням пріоритетів та механізмів впровадження рішень;

- входження до Співдружності тюркських держав на правах спостерігача як країна, що має значний доволі впливовий кримськотатарський чинник;

- розробка спільних інтеграційних проектів;

- співпраця у сфері безпеки;

- в енергетичній та енерготранспортній сфері – розробка пропозицій щодо багатосторонньої співпраці України з країнами ЦА та Туреч-

чиною, в яких Україна могла б стати ваговою ланкою. Як, наприклад, використання українських газосховищ, проекти зі скрапленого та сланцевого газу, участь у будівництві та експлуатації енергошляхів і т.ін.;

– використання значного потенціалу як української діаспори в країнах ЦА і Туреччині, так і діаспор центральноазійських країн та Туреччини в Україні.

3.5. Жангожа Р.Н., Мхитарян Н.І. Новий вектор політичного розвитку Туреччини: можливі наслідки для України

Після здобуття Україною державного суверенітету Туреччина стала для нашої країни надзвичайно важливим політичним і торговельно-економічним партнером. Найважливішим чинником цього партнерства для України є позиція Туреччини щодо категоричного неприйняття російської анексії Криму та всебічної підтримки громадян України – кримських татар в їхньому протистоянні агресії з боку Росії.

Усе це дає підстави для більш пильного інтересу України до подій, що відбуваються з нашим південним сусідом, з яким Україна пов'язує багато спільних інтересів, як геополітичного характеру (співдружність країн Чорноморського басейну), так і двосторонніх торговельно-економічних. У цьому контексті варто уважно придивитися до знакових подій, що відбулися в цій країні за останній час: спроби здійснення військового перевороту 15 серпня 2016 р. та конституційного референдуму 16 квітня 2017 р.

Хроніка подій, що визначили сценарій розвитку Туреччини. 15 серпня 2016 р. в країні відбулася спроба військового перевороту, організованого групою офіцерів, які від імені Генерального штабу заявили про захоплення влади і затримання керівництва країни. Співробітники сил безпеки Туреччини частково перекрили рух по мостах через Босфор у Стамбулі, де спостерігалось велике скупчення військових. Повідомлялося про військові вертольоти та літаки, що облітали на низькій висоті столицю країни м. Анкару. Один з вертольотів відкрив вогонь в районі будівлі національної розвідувальної служби Туреччини. На вулицях Стамбула та Анкари поліцейські вступили у відкрите протистояння з військовослужбовцями.

Ведучий державного телеканалу зачитав звернення Генерального штабу збройних сил Туреччини про перехід влади під контроль армії і введення воєнного стану та комендантської години на всій території країни. Причиною відсторонення керівництва країни від влади було названо формування авторитарного режиму, що призвело до зростання загрози тероризму в Туреччині. На противагу цій інформації проурядові ЗМІ повідомили, що президент Реджеп Таїп Ердоган знаходиться

в безпеці, а уряд Туреччини продовжує працювати. Прем'єр-міністр Туреччини Біналі Йилдирим назвав ініціатором спроби перевороту групу військових, які, здебільшого, представляли військово-повітряні сили турецької армії. Він також попередив, що учасники перевороту «заплатять високу ціну» за свої антиурядові дії. Сам президент Туреччини Ердоган в ефірі одного з міжнародних телеканалів Туреччини звернувся до співгромадян з проханням дати відсіч озброєним інсургентам.

16 серпня 2016 р. близько 4-х годин ранку переворот в Туреччині був подавлений силами військової поліції і населення, які виступили на захист президента країни. Про це в ефірі урядового телеканалу заявив президент Ердоган. За офіційною інформацією, переворот був організований середньою ланкою турецької армії – військовим прокурором і 46 офіцерами на чолі з відставним полковником Мухаммедом Косі. Також у заколоті брали участь полковник Мехмет Огуз Аккус, майор Еркан Агін та підполковник Доган Уйсал. Крім того, путчистів підтримував лідер Народно-республіканської партії Туреччини Кемаль Киличдароглу. Він, утім, не був від початку разом з інсургентами, а лише закликав своїх прихильників приєднатися до заколоту.

Відзначимо, що спроби державного перевороту в Туреччині в новітній історії країни вже були. Так, державний переворот 1980 р., проведений головою генерального штабу генералом Кенаном Евреном, був третім в історії Республіки, після переворотів 1960 і 1971 рр. Сімдесяти роки в цілому були відзначені збройними конфліктами між правими і лівими. Поділ турецького суспільства загострювався ще й протистоянням між СРСР і США: в країні були прихильники та супротивники обох сторін. Задля створення приводу для вирішального втручання, турецькі військові дозволили цим конфліктам розгорітися. За деякими експертними оцінками, військові використовували стратегію формування громадської думки. У результаті перевороту 1970 р. було заарештовано від 250 до 650 тис. осіб, 517 осіб були засуджені до смертної кари. Усього в «чорні списки» було внесено 1 млн. 683 тис. осіб, 30 тис. осіб стали політичними біженцями. Було заборонено 23 677 громадських об'єднань, у першу чергу – комуністичні, лівоцентристські та курдські організації, а також всі партії і профспілки. Перед судом постали 400 журналістів, засуджених в цілому до 3315 з половиною років тюремного ув'язнення. Згодом хвиля насильства була зупинена, і в країні наведено конституційний порядок. До відновлення демократії, турецькі військові керували країною за допомогою Національної ради з безпеки.

Передумови військового перевороту 2016 р. В останні роки на внутрішньополітичну атмосферу країни негативно вплинули складні переговори турецької влади з керівництвом країн Євросоюзу, пов'язані з юридичним статусом сирійських біженців, і матеріальні витра-

ти щодо їх утримання. Іншим чинником політичної дестабілізації став інцидент з Росією з приводу збитого російського «мирного бомбардувальника», що порушив повітряний простір Туреччини в зоні турецько-сирійського кордону (в повітряному просторі Туреччини), і відповідна жорстка реакція Росії, що реалізувалась у торговельно-економічному ембарго і блокаді турецького туристичного бізнесу. Усе це стало причиною серйозних економічних проблем й сприятливим ґрунтом для протестної маси. Потрібна була лише іскра, щоб внутрішньополітична ситуація спалахнула. На це й розраховували опозиціонери, які мали намір використати кризу для військового перевороту.

Ідеологічна база військового путчу. Будь-який переворот являє собою лише технологію, яка, без опори на ідеологію, не має перспективи. Саме на ідеологічний контент вказала влада Туреччини, коли звинуватила ісламського проповідника Фетхуллаха Гюлена в ідеологічній підготовці військового путчу.

Аналіз різноманітних джерел інформації – від офіційних до інсайдерських та соціальних мереж дозволяє виключити категоричні оцінки і твердження й дає наступну картину.

Неодноразові спроби Туреччини увійти до Європейського Союзу закінчувалися її зневажливим відторгненням. Туреччина ж, яка має у своїй історії та колективній пам'яті громадян традиції одного з лідерів євразійського геостратегічного простору, надзвичайно болісно, як пряму й відверту образу, сприймала ігнорування своїх намагань увійти до складу елітної геополітичної групи країн ЄС. Крім того, як вважають у самій Туреччині, Європа обдурила її, обіцяючи всіляку підтримку і компенсацію фінансових і матеріальних витрат, пов'язаних з переміщенням мільйонів мігрантів з охоплених війною територій Сирії і Лівану через територію Туреччини. Європа максимально звузила для біженців «коридори життя» на свою територію, і значна їх кількість залишилася в Туреччині (за різними оцінками, від 2,5 до 3 млн. осіб), яка, таким чином, вимушено взяла на себе всю повноту фінансового та матеріального тягара їх тимчасового облаштування, медичного обслуговування та утримання.

У ситуації ігнорування Туреччини як повноцінного партнера, цілком передбачуваною стала активізація клерикалів, які закликали громадян країни до альтернативної моделі розвитку – повернення до традиційних джерел. У першу чергу, до ісламу, збереження історичної та етнокультурної ідентичності як альтернативи західного устрою суспільного життя, що перебуває, до того ж, у фазі глибокого декадансу і постмодерного розпаду. А це входило в суперечність з концепцією соціально-політичного устрою країни, модернізованої Мустафою Кемалем Ататюрком і його послідовниками – кемалістами згідно європейського соціально-політичного і культурного зразка.

Серед провідних клерикалів особливо виділялися нинішній лідер країни Реджеп Тайїп Ердоган та його колишній найближчий соратник а нині – його головний супротивник Фетхуллах Гюлен. Однак сфери їхнього впливу і майбутній електорат розрізнялися за соціальними стратами.

Проповідницька діяльність Ф. Гюлена була націлена на освічену частину населення і розширення соціальної ніші генерації нової національної інтелігенції, з лав якої повинна була сформуватися майбутня наукова і політична еліта країни. Так, принаймні, він декларував у своїй програмі. Завдяки створеному й очолюваному ним ісламському просвітницькому руху «Хизмет» («Одкровення», «Мудрість»), Ф. Гюлен має вплив у всьому ісламському світі. Зусиллями Гюлена було відкрито більше тисячі ісламських шкіл і університетів у 160 країнах світу. У 2008 р., за версією журналів Prospect і Foreign Policy, Гюлен був названий найвпливовішим інтелектуалом світу, а журнал Time включив його до списку «100 найвпливовіших людей світу».

Ареал місіонерського впливу Р. Ердогана орієнтований і поширюється на простолюдинів – людей нижчого соціального стану і, відповідно, більш низького освітнього рівня. На загал Ердоган і Гюлен дотримувалися діаметрально протилежних поглядів на розвиток країни. Ця ситуація несла у своєму латентному змісті неминучий конфлікт, що, зрештою, й відбулося. Найближчий соратник Ердогана у 80 рр. минулого століття, Гюлен 1999 р. виїхав до США і в Туреччину не повернувся. У подальшому Гюлен перетворився для Ердогана в головного політичного опонента – непримиренного ворога. У 2000 р. його почали заочно судити в Туреччині (в 2008 р. слідство було призупинено через нестачу доказів).

Відносини Ердогана і Гюлена надзвичайно загострилися 2013 р., коли останній розкритикував турецьку владу за репресивні дії проти противників забудови стамбульського парку Гезі, що знайшли прояв у численних маніфестаціях жителів міста.

У грудні 2014 р. у Туреччині стався корупційний скандал, у результаті якого було заарештовано 47 осіб, у тому числі – високопоставлених чиновників. Ердоган тоді заявив, що «під прикриттям боротьби з корупцією створюється незаконна, огидна і темна пастка», звинувативши в ініціації арештів «Хизмет» – очолюваний Гюленом міжнародний суспільно-політичний рух. Після чого значна кількість прокурорів і слідчих, причетних до розслідування корупційних процесів, позбулися своїх постів.

У 2016 р. боротьба турецького уряду з «Хизмет» загострилася ще більше. У березні 2016 р. Ердоган звинуватив Гюлена у створенні напруженості в південно-східній частині Туреччини, де проживають етнічні курди, що перебувають в опозиції до Анкари. Тільки протягом квіт-

ням 2016 р. турецька поліція затримала близько 90 осіб, підозрюваних у зв'язках з Гюленом. У травні 2016 р. в Ізмірі були затримані ще 29 осіб. В обох випадках влада заявляла про «паралельну державу», організовану «Хизмет». Саме його та його керівника Гюлена турецька влада й звинуватила в організації невдалого перевороту. За твердженням президента Туреччини, ідеологія організаторів перевороту – групи в складі збройних сил Туреччини пов'язана зі структурою, що зветься «паралельною державою» й анонімним ідеологом якої, буцімто, є Ф. Гюлен.

У той же час, про справжні владні амбіції Гюлена, в яких його звинувачує Ердоган, говорити складно, однак відомо, що від можливого приходу до влади цей 75-літній політик неодноразово відмовлявся. На сайті «Хизмет» зазначено, що «Гюлен послідовно виступає проти релігійного екстремізму і різних форм політизації ісламу, проповідує іслам, як релігію співчуття, милосердя і соціального служіння» і категорично заперечують свою підтримку нездійсненному збройному перевороту.

Тим не менше, влада Туреччини наполягає на причетності членів «Хизмета» до спроби перевороту. За озвученими даними контррозвідки, прихильники Гюлена нібито мають у країні законспіровану і розгалужену антиурядову мережу, а зусилля «групи Гюлена» були спрямовані на те, щоб взяти під контроль державний апарат за допомогою впровадження в судову систему і поліцію своїх агентів впливу. З цією метою використовувалися незаконне прослуховування, шантаж та інші незаконні акції. Як заявляє контррозвідка Туреччини, позицію якої оприлюднили урядові медіа-канали, з організаційного погляду група прихильників Гюлена мала структуру секційного типу, особливо в таких державних інститутах як судова влада і оборонне відомство, і сформувала мережу, яку можна оперативно використовувати в необхідний момент. Члени конспіративних груп не знайомі один з одним, але готові за першим сигналом з єдиного координаційного штабу до оперативних дій. У цілому ж рух «Хизмет» організований за принципом концентричних кіл, в яких Аби («старші брати-наставники» – польові командири) та Імами (церковні чини, вищого, ніж Аби, статусу) формують внутрішні осередки. Фінансове забезпечення діяльності членів руху здійснювалося через неофіційно зареєстровані фонди, діяльність яких суворо контролювалася Імамами найвищих ступенів. За даними контррозвідки Туреччини, бюджет гюленістських груп становив від 20 до 50 млрд доларів США.

Протягом десятиліть медійний компонент цих структур набув досить значного впливу на громадськість країни і зовнішнє інформаційне поле. Інформаційні агенції, газети, телебачення проводили єдину політику, визначену самим Гюленом, позиціонуючи свою інформацію як опозиційну владі країни. Насправді ж опозиційний блок Туреччини пред-

ставляють лівоцентристи, вкрай ліві, ліберали, націоналісти, «зелені», радикальні курдські меншини та деякі інші соціально-політичні групи.

Референдум 16 квітня 2017 р. Ця подія органічно впливає з логіки дій Ердогана. Як зазначають аналітики, винесена на референдум президентська модель є суто турецьким політичним ноу-хау у сфері формування політичної влади. Посада президента до внесення правок до конституції передбачала виконання переважно представницьких та протокольних функцій, а реальна влада належала главі уряду. Після прийняття поправок повноваження президента значно розширюються: президент стає главою держави та уряду, знімається вимога про неможливість одночасного перебування на посаді президента і лідера політичної партії, він отримує право видавати укази, що мають силу закону. Скасовано військові суди, а осіб, які мають відношення до збройних сил, позбавлено права обиратися до представницьких органів влади, чим обмежено можливість військового впливу на владу. Водночас парламент залишається однопалатним, що не є характерним для президентської форми правління. Більшість поправок вводиться в дію одночасно з президентськими та парламентськими виборами 2019 р., а деякі (щодо можливості президента бути членом політичної партії, скасування військових судів) – разом з прийняттям закону про введення в дію поправок. Затвердження нового складу Ради суддів проводиться протягом 30 днів після прийняття закону.

Напередодні та після закінчення референдуму Р.Т. Ердоган заявляв про можливість повернення смертної кари та проведення референдуму щодо необхідності переговорів про вступ країни до ЄС. І хоча Євросоюз не вважає референдум проведеним демократичним шляхом, а введення смертної кари сприймає як відступ від демократичних принципів, угода між ТР та ЄС щодо біженців та факт того, що Європейський Союз є головним економічним партнером Туреччини, змушуватимуть їх налагоджувати спільну співпрацю.

Питання щодо переходу до президентської форми правління було складовою частиною виборчої програми президентської Партії справедливості та розвитку (ПСР) 2015 р. Після спроби державного перевороту процес підготовки референдуму активізувався, і в грудні, після досягнення консенсусу щодо конституційної реформи між ПСР та Партією націоналістичного руху, текст поправок передано до парламенту. Згодом законопроект був схвалений Комітетом з конституційного законодавства. У січні 2017 р. переважною кількістю голосів (339 з 488) парламент прийняв пакет з 18 поправок до конституції. Для ухвалення поправок проекту конституційних змін без проведення референдуму було необхідно набрати 367 голосів.

Підготовка до референдуму проходила в умовах надзвичайного стану, що призвело до арештів та звільнення незгодних з політикою керівництва громадян країни та сприяло ще більшому обмеженню свободи слова, а відповідно, і інформації щодо наслідків зміни конституції, можливості противникам проведення референдуму донести аргументи «проти» до широкого загалу. Попри використання адміністративного ресурсу й масових протокольних порушень, про які заявили незалежні спостерігачі з ОБСЄ та Парламентської асамблеї Європи, чинний президент Туреччини не отримав безумовної підтримки, на яку він розраховував: голоси (з урахуванням виборців, що проживають за кордоном) «за» (51,41 %) та «проти» (48,59 %) реформи розділилися майже порівну. Явка виборців склала 85,3 відсотка. «Проти» турецькі виборці проголосували в США (78%), Канаді (72%), Швейцарії (62 %) та Великій Британії (80 %). В інших країнах референдум отримав підтримку виборців, хоча явка в них переважно була меншою за 50 %.

Центр Туреччини – Анатолія і турки, які живуть за кордоном, підтримали Ердогана. Тоді як турецькі мегаполіси – Стамбул, Анкара, Ізмір, Адана, Анталія, Діярбакир, Мерсин, Конья, а також жителі узбережжя Егейського і Середземного морів, як і переважно курдські південний схід і схід, що опинилися в зоні сирійського конфлікту та каральних дій турецької армії щодо оголошеної поза законом «Робочої партії Курдистану» (РПК), відмовили Ердогану у своїй лояльності. Попри зафіксовані на виборчих дільницях порушення, протести опозиції та висновки спостерігачів ОБСЄ і Ради Європи, ЦВК визнала вибори дійсними.

Закордонні аналітики наголошують на тому, що поправки до конституції формують у Туреччині президентський режим, у якому відсутні необхідні механізми стримування та противаг. Результати референдуму свідчать про глибокий розкол турецького суспільства і вимагають від президента Р.Т. Ердогана ведення діалогу з усіма політичними і громадськими силами країни для вироблення консенсусу в порозумінні та розбудові держави. Цілком ймовірно, що Ердоган направлено йде на фактичний розрив відносин з Європою, однак він не може зробити цього, оскільки половина громадян Туреччини ідентифікує себе з європейцями і бореться за те, щоб зберегти політичні вектори Атаюрка, спрямовані на модернізацію країни за європейськими принципами і стандартами. З огляду на цей масив населення, Євросоюзу не слід залишати людей Туреччини без підтримки.

Деякі аналітики порівнюють Р.Т. Ердогана з В.В. Путіним та звинувачують його в посиленні авторитаризму в країні та відмові від реформ Атаюрка. Однак, якщо президентові ТР вдасться об'єднати розділену референдумом країну, віднайти спільну мову з опозицій-

ними силами, відродити економіку та забезпечити безпеку країни в неспокійному близькосхідному регіоні, він має шанси сприяти розбудові та посиленню авторитету турецької держави, становленню її як впливової регіональної держави.

Висновки та рекомендації.

Україна поважає вибір турецького народу. 18 квітня Президент України П.О. Порошенко у телефонній розмові привітав Р.Т. Ердогана з перемогою за підсумками референдуму і подякував за підтримку незалежності та територіальної цілісності України. Президенти торкнулися питань проведення в Києві Шостого засідання Стратегічної Ради високого рівня між Україною та Туреччиною, обговорили ряд актуальних питань регіонального та міжнародного порядку денного, зокрема, і щодо ситуації в Сирії. Інакше кажучи, двосторонні українсько-турецькі переговори пройшли в форматі, суголосному висловлюванню Черчіля про те, що у відносинах між країнами пріоритетами виступають не ефемерні «дружні», але стратегічні інтереси. Україна виходить з того, що референдум та його результати – внутрішня справа самої Туреччини. Хоча вектори і контент політичних оцінок, мірою повноцінного входження України в міжнародне співтовариство, будуть уніфікуватися.

Українсько-турецькі відносини динамічно розвиваються. Країни докладають зусиль для переведення їх на рівень стратегічного партнерства. Сильна, стабільна та дружня Турецька Республіка важлива для України як стабільний, передбачуваний партнер з яким ми можемо розвивати взаємовигідні відносини. Можна сподіватись, що посилення президентських повноважень дозволить Р.Т. Ердогану створити нову міцну державу з розвинутою економікою, міцним суспільством, яке базується на спільних інтересах, взаєморозумінні та взаємоповазі, та розбудовувати взаємовідносини із сусідніми країнами, створюючи зону безпеки та стабільності.

3.6. Городня Н.Д. Тенденції економічного розвитку країн Східної Азії у 2013-2015 рр. та інтереси України

Східна Азія залишається провідним центром світового економічного зростання, що зумовлює прагнення багатьох країн світу зміцнити економічні та політичні зв'язки з державами регіону, залучитися до багатосторонніх регіональних інституцій. Посилюється конкуренція між ними за східноазійський ринок. Водночас Стратегія національної безпеки США 2015 р. констатує повернення Америкою ролі основного двигуна глобальної економіки та перетворення Африки на новий центр економічного зростання.

В останні роки в економіці окремих країн Східної Азії виявилися нові тенденції, що матимуть довготривалий вплив на глобальну економіку.

З початку 2013 р. розпочалися економічні реформи в Японії. Нова економічна політика, спрямована на виведення країни з понад 20-річної рецесії, отримала назву «абеноміка» по імені прем'єр-міністра Шінзо Абе, який вдруге очолив уряд у грудні 2012 р.

У попередній період, незважаючи на численні зусилля урядів, низький рівень зростання японської економіки (на рівні 2 %) зберігався. Серед стримуючих чинників зростання японської економіки – складна демографічна ситуація (за останнє десятиліття кількість японських робітників у віці від 15 до 64 років зменшилась на 6 %) та хронічна дефляція, яка є наслідком слабого споживчого попиту населення.

Економічні реформи передбачають тристоронній підхід до відновлення економічного зростання через грошово-кредиту, фінансову та структурну політику.

Послаблення монетарної політики спрямоване на підняття інфляції на 2 % і зниження обмінного курсу ієни, що сприятиме зростанню японського експорту. З кінця 2012 р. курс ієни зменшився по відношенню до долара на 7,8 %.

Фінансові заходи спрямовані на відновлення зростання у короткостроківій перспективі через збільшення урядових витрат. Нова економічна політика включає великий стимуляційний пакет вартістю 20,2 трлн ієн (210 млрд дол.), другий за розміром за всю історію Японії. З них 10,3 млрд ієн (116 млрд дол.) спрямовано на державні витрати у сфері розвитку інфраструктури (тунелі, мости, сейсмічно-стійкі дороги), приблизно третину – на стимулювання приватних інвестицій, у тому числі в «чисту енергетику». Передбачається, що ці додаткові витрати збільшать ВВП на 2 % і створять за 2 роки близько 600 тис. робочих місць.

Паралельно в жовтні 2013 р. оголошено про підняття податку на споживання з 5 до 8 % і доведення його у 2015 р. до 10 %.

Структурні реформи, спрямовані на довгострокову перспективу, включають лібералізацію промисловості, зменшення податків корпорацій, збільшення різноманіття робочої сили. Пакет структурних реформ, оголошений у червні 2014 р., містить дерегуляцію ключових секторів (енергетика, охорона здоров'я, ін.), лібералізацію аграрного сектора, зменшення рівня корпоративних податків. Існують розрахунки, що зростання прибутків корпорацій призведе до вищих зарплат працівників, а отже сприятиме зростанню їх особистого споживання і цін на акції.

Найбільш важливою частиною структурних реформ є відкриття торгівлі для міжнародної конкуренції. Виявом цього стало приєднання Японії до переговорів про створення Транстихоокеанського партнерства (ТТП), ініційованої США широкомасштабної угоди в АТР. Хоча

переговори відбуваються складно, участь у них означає розрив з попередньою «меркантилістською» політикою Японії.

З метою протидіяти негативній демографічній ситуації висунуто ініціативи, спрямовані на залучення жінок до ринку праці. Збільшенню кар'єрних можливостей для жінок сприятиме запровадження широкомасштабної політики у сфері догляду за дітьми. Передбачається ліквідація пільг з оподаткування подружжя. Заплановано зміни в діяльності Пенсійного інвестиційного фонду.

На шляху реформ існують значні ризики, включаючи загрозу гіперінфляції й різкого зростання державного боргу Японії, який уже вдвічі перевищує ВВП. Деякі структурні реформи дуже непопулярні в окремих галузях економіки. Проте Ш. Абе наполягає, що Японія повинна використати цей «останній шанс» для збереження статусу провідної економіки Азії і світу.

Аналітики стверджують, що технічно в абеноміці мало нового за винятком широкомасштабності реформ, комбінації усіх елементів впливу на економічну ситуацію і безпрецедентної рішучості уряду. Проте також відзначається зменшення цієї рішучості мірою наближення до найбільш складних структурних реформ. Брак політичної волі в завершенні реформ, на їхню думку, матиме негативний вплив на японську економіку.

З кінця 2013 р. розпочалися масштабні структурні реформи в Китаї, спрямовані на трансформацію моделі його економічного зростання. Програму реформ викладено в документі «Рішення ЦК КПК щодо деяких основних питань усебічного поглиблення реформ», схваленому на III Пленумі ЦК КПК у листопаді 2013 р. Вона розрахована до 2020 р., тобто передбачає швидкі зміни, які дозволять уникнути «важкого приземлення» китайської економіки. Багато аналітиків оцінюють реалізацію цієї програми як поворотний момент у сучасній історії Китаю.

Провідна ідея реформ – вирішальна роль ринку в економічних процесах, включаючи розподіл ресурсів, що означає запровадження однакових умов ведення бізнесу для державних і приватних компаній, для внутрішніх і зовнішніх інвесторів (хоч винятки з цих правил залишатимуться).

Основні завдання уряду, викладені в документі, передбачають виведення його з багатьох традиційних сфер втручання. Замість цього мають бути створені сильні регуляції у фінансовій і юридичній сферах, аналогічні тим, що існують у розвинутих державах Заходу. Йдеться також про зміну розподілу економічної влади між центром і місцевою владою, між державою і партією. Хоч концепція реформ унікальна, вона не базується на альтернативній Заходу економічній теорії.

Реформи стосуються дев'яти основних сфер: податкова система на рівні «центр-місцева влада»; фінансова система; політика конкуренції; іно-

земна торгівля й інвестиції; державні підприємства; земельна політика; праця і «спільне процвітання»; екологічна політика; політика інновацій.

Податкова реформа на рівні «центр-місцева влада» закладає основу для реформ у багатьох інших сферах. У червні 2014 р. було схвалено національний план поглиблення фіскальної і податкової реформ, визначено їх завдання і пріоритети, термін для їх завершення в цілому (до 2016 р.).

Реформа фінансової системи передбачає її лібералізацію. Вона розпочалася до III пленуму, і в цій сфері вже чимало зроблено, включаючи створення умов для збільшення кредитування дрібних і середніх приватних компаній. Продовження реформи означатиме відкриття ринку для нових капіталів, дозвіл на діяльність приватних середніх і малих банків та онлайн банкінгу, запровадження конкурентного курсу обміну валют і ринкових процентних ставок по депозитам, вироблення схеми страхування депозитів тощо. Ринковий обмінний курс валют стимулюватиме компанії виробляти для внутрішнього ринку, а ринкові процентні ставки на депозити означатимуть збільшення прибутків населення від заощаджень і водночас підвищення вартості капіталу для компаній та провінційної/місцевої влади.

У 2013 р. Китай залишався однією з найбільш закритих держав для іноземних інвестицій у сферу послуг (фінансові послуги, телеком, логістика, медіа), де домінували державні підприємства. Реформа іноземної торгівлі й інвестицій передбачає запровадження однакових правил ведення бізнесу для внутрішніх й іноземних компаній/інвестицій (за окремими винятками), які мають бути справедливими, відкритими, прозорими і сприятливими для ділової активності.

Зміст реформи державних підприємств ще уточнюється. Понад 20 провінцій уже опублікували плани продажу до 2017 р. активів 70 % провінційних держпідприємств. Проте очевидно, що залишиться перелік підприємств/галузей, у яких державний контроль буде збережено.

Напрямок реформ, який можна узагальнити формулою «праця і спільне процвітання», передбачає зміни у таких сферах як освіта, охорона здоров'я, права робітників, мінімальна зарплата, вирівнювання прибутків, створення робочих місць у приватному секторі тощо. Передбачається реформа системи hukou, яка прив'язує китайських робітників до домашньої адреси для отримання державних послуг і стримує внутрішню міграцію з сіл у міста, а також завершення політики «однієї дитини» для третини населення.

У деяких сферах, як то податкова реформа на рівні «центр-місцева влада» і фінансової системи, реформи більш виражені. Серйозні початкові кроки зроблено в реформуванні державних підприємств і в екологічній політиці. В інших сферах деталі реформ та механізми

їх запровадження ще чітко не визначені. Очевидно, що реформи у різних сферах відбуватимуться з різною швидкістю, у їх здійсненні залишається великий простір для експерименту.

Складність і сміливість програми реформ зумовлює відсутність консенсусу щодо неї серед китайської еліти і суспільства загалом. У зв'язку з цим можна передбачити, що під час її реалізації виявиться серйозний тиск і протидія з боку багатьох суб'єктів, які захищатимуть свої конкурентні переваги, що матиме вплив на їхній зміст. Проте очевидно, що реформи вже відбуваються. Про це свідчать численні урядові інструкції, що конкретизують виконання наміченої програми в різних сферах, визначення проміжних дат завершення (в цілому) реформування окремих сфер економіки.

Можна прогнозувати, що внутрішнє відкриття китайської економіки відбуватиметься швидше, ніж зовнішнє, а зовнішнє матиме місце передусім на регіональному рівні (наприклад, у межах режиму вільної торгівлі «Китай-АСЕАН», у форматах «АСЕАН+3» чи «АСЕАН+6»). У зв'язку з цим можуть посилитися економічні суперечності між Китаєм та іншими державами, які залишаються поза межами цих процесів. Уже зараз інтерпретація основної концепції реформ у Пекіні, Вашингтоні, Токіо і Брюсселі відрізняється.

У будь-якому разі програма реформ означає зміну правил гри для китайських та іноземних компаній, що створить нові можливості для решти світу. Її реалізація призведе до змін у поведінці урядових агенцій КНР, китайських компаній та індивідів, що матиме глибокий вплив на міжнародну економічну систему. Це вимагає від урядів і бізнес-середовища пристосування своїх очікувань до таких змін.

Так, очікується швидке зростання середнього розміру заробітної платні китайських робітників, суттєве збільшення чисельності «середнього класу» і зростання внутрішнього споживання. Це призведе до перетворення Китаю на більш диверсифікованого імпортера. Паралельно зменшиться торговельний надлишок КНР, спричинений значним переважанням китайського експорту над імпортом. Китай втратить свої відносні переваги як найбільший центр працездатного виробництва (одяг, взуття, електроніка тощо). Підприємства цих галузей уже почали переміщатися до країн Південної і Південно-Східної Азії з меншою вартістю робочої сили. Проте Китай залишиться основним постачальником капіталів на зовнішні ринки.

Якщо реформи виявляться не достатньо ефективними, це також матиме глибокий вплив на міжнародну економіку, на стабільність в Азії й поза її межами. Адже китайська економіка дуже взаємопов'язана зі світовим ринком. У 2014 р. частка Китаю у світовому ВВП складала 15,4 %, у глобальному економічному зростанні – близько 28 %.

За розрахунками американських експертів, реформи в будь-якому разі вплинуть на темпи зростання Китаю, експортно-імпортні операції, торговельний баланс (профіцит-дефіцит), внутрішні та зовнішні інвестиції. У разі успішності реформ ВВП Китаю у 2020 р. зростатиме на рівні 6-7%, проте зміняться його якісні характеристики. Подальше зростання на основі поточної моделі розвитку означатиме «важке приземлення» китайської економіки, унаслідок чого її річне зростання у 2020 р. складатиме не більше 3%. Невдача економічних реформ спонукатиме китайське керівництво до підбурення націоналізму для підтримки своєї легітимності.

Економічні реформи в Китаї супроводжуються потужною антикорупційною компанією. Упродовж двох років з часу приходу до влади президента Сі Цзіньпіня за звинуваченнями в корупції було звільнено близько 60 керівників міністерського і провінційного рівнів, а також в армії. Серед них 10 членів новосформованого 18-го ЦК КПК, керівники поліції, центральної військової комісії і генерального офісу ЦК КПК часів президентства Ху Цзіньтао. Лише у 2013 р. влада перевірила 182 тис. посадовців і відкрила 172 тис. корупційних справ, що є найвищим показником за 30 останніх років.

Експерти визнають, що така рішуча антикорупційна компанія загрожує налаштувати проти президента і програми реформ чиновництво, керівництво державних підприємств-монополістів та військових, відправлених ним у відставку. Водночас вона сприяє зростанню популярності Сі Цзіньпіня серед широких верств населення, які підтримують реформи, що піднімуть їхній життєвий рівень до «середнього класу». Особливо помітною є підтримка реформ серед приватних підприємців і представників нижчого офіцерства, прихильників активної зовнішньої політики Китаю в націоналістичному дусі.

Висновки та рекомендації.

Слід очікувати, що **економічні реформи в Китаї призведуть до збільшення приватних китайських інвестицій за кордон і до зростання імпорту до КНР, що відповідає інтересам України.** Нова активність китайських компаній на іноземних ринках, включаючи український, та нові умови ведення бізнесу на китайському ринку вимагають від українського уряду розробки політики конкуренції в більш складному міжнародному середовищі.

Гарні перспективи для українських виробників створюють також реформи, спрямовані на дерегуляцію і лібералізацію японської економіки, особливо аграрного сектора.

З огляду на складність реформ та їх важливість для майбутнього Китаю і Японії важливим видається виявлення їх підтримки з боку інших держав, у тому числі України.

Вивчення досвіду реформ в Китаї і Японії, аналіз механізмів їх упровадження, здобутків і прорахунків дозволить враховувати їхні уроки для більш ефективного здійснення реформ в Україні.

Формування двостороннього порядку денного переговорів України з Китаєм з економічних питань має базуватися на розрахунках не поточного стану китайської економіки, а її стану через кілька років. Важливими для цих розрахунків є аналіз даних, що дозволяють відстежувати прогрес реформ, та інформація про список галузей, на які реформи не поширяться.

Позиція Японії в умовах російської агресії проти України, приєднання Токіо до економічних санкцій проти Росії відкриває перспективи для зближення України з Японією. При цьому необхідно враховувати складні двосторонні відносини між Японією і Китаєм, які мають глибоке історичне коріння. Хоч прагнення мати стабільні двосторонні відносини і прагматизм у їхній політиці переважає, реформи в обох державах відбуваються в умовах посилення напруження у Східно-Китайському морі й супроводжуються наростанням націоналістичних настроїв з обох сторін.

Потенціал економічного співробітництва між Україною і східноазійськими державами залишиться нереалізованим, доки в них переважає нерозуміння історії України і поточних подій в нашій державі, доки вони дивитимуться на Україну через призму російської пропаганди. Це вимагає **здійснення ефективної та активної політики України в інформаційній сфері.**

Велике значення для розвитку економічних зв'язків має налагодження процесу «соціалізації» еліт, який так цінується в Азії, залучення до нього представників громадянського суспільства. Ефективним механізмом, який широко застосовується в усьому світі, є система обмінів у сфері освіти, науки, культури тощо, запрошення в Україну фахівців, викладачів, студентів, а також поїздки українських фахівців у ці країни, у тому числі для лекцій з історії і сучасного розвитку України. Необхідно також ефективно використовувати можливості Інтернету (вебінари, онлайн класи, скайп-конференції тощо).

Гуманітарна сторона співробітництва не менш важлива, ніж урядові й бізнес-контакти. Вона вимагає інвестицій, які українська сторона завжди покладає на зарубіжних партнерів. Проте варто враховувати, що вони також проходять через складний період реформ, тож Україна (державна чи приватні спонсори) також повинні приймати на себе відповідальність за їх фінансування.

Важливим чинником успішності таких контактів є здійснення їх англійською мовою. Ситуація, коли українці під час зустрічей, конференцій і круглих столів викладають свою позицію українською мовою, лише

поглиблює нерозуміння між двома сторонами. Відмова від використання російської мови в спілкуванні українців з іноземними партнерами в умовах російської агресії є виправданою, проте її потрібно замінити не українською, а англійською – мовою міжнародного спілкування.

Відчувається брак в Україні експертів з фаховою підготовкою, знанням східних мов і досвідом роботи в східноазійських державах, а також відсутність ефективного зв'язку між науковими інституціями, де працюють фахівці-сходознавці, й МЗС України.

Існує нагальна потреба **встановлення прямих зв'язків між відділом історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» і департаментом країн Азійсько-Тихоокеанського регіону МЗС для координації діяльності та спрямування наукових досліджень у русло ефективного забезпечення потреб органів державної влади України.**

3.7. Кудряченко А.І., Гарбар Р.Б. Концептуальні засади політики зміцнення позицій України в країнах Підсахарської Африки

Розвиток незалежної України, проблеми її утвердження у світі як дієвого актора міжнародних відносин, а також виклики, з якими зіткнулися держава й суспільство в сучасних умовах, імперативно вимагають оновлення стратегічних підходів до духовної, економічної й оборонної сфери, перегляду пріоритетів внутрішньої і зовнішньої політики, зміцнення вітчизняних позицій у глобальному світовому просторі. У площину стратегічних завдань лягає не лише зміцнення державотворчих процесів, а й пошуки реальних шляхів розширення торгово-економічних відносин та інтеграції України у світове господарство. Адже війна Росії проти України, окрім всього іншого, кидає виклик економічному господарству держави і кардинально міняє структуру зовнішніх ринків України. Саме втрата ринків Росії, а можливо й інших країн СНД, змушує офіційний Київ переглянути вектори своєї зовнішньоекономічної політики. Усе більше затребуваними є пошуки шляхів нарощування експортного потенціалу та утвердження на нових ринках.

Відкриття ринків Європейського Союзу як результат підписання Договору про асоціацію між ним і Україною засвідчує стратегічний вектор зовнішньої політики нашої держави. Європейські ринки надають доступ до сучасних технологій у всіх сферах виробництва. Водночас вони вимагають дотримання високих стандартів виробництва, споживання ресурсів, сервісу. У той же час вони – високо конкурентні й накладають кількісні і якісні обмеження. Україна вже в середньостроковій перспективі буде поставлена в жорсткі рамки європейських

вимог. Пристосування до них вимагатиме значного часу. І не всі зможуть відразу до них пристосуватись.

На ринках Азії верх мають країни, які жорстко контролюють цей регіон, і Україна тут усе ще програє за конкурентоспроможністю. Ринки Близького Сходу є високо політизованими, Україна на них ще не є впливовим гравцем. Ринки Латинської Америки для нас малодоступні як географічно, так і політично.

Усіх цих недоліків щодо України позбавлені, в цілому, держави Підсахарської Африки. Це – 48 країн (без країн Північної Африки) з населенням в 1,1 млрд осіб, які стабільно демонструють 5-6 % зростання ВВП на рік. Бурхливо тут росте урбанізація населення, все більше будується заводів і фабрик, аеропортів і морських портів, залізничних і автомобільних доріг, збільшується кількість розвіданих родовищ нафти й газу, покладів численних руд. Попереду – зростання населення до більш ніж 2 млрд осіб. Швидко зростає середній клас і прагне мати сучасне житло, добру їжу, сучасний сервіс. Все рідшими стають перевороти, війни.

Головними гравцями на ринках Підсахарської Африки на сьогодні є США, Китай, Росія, Франція. Усе більшу активність проявляють Індія, Пакистан, ОАЕ, Бразилія та інші.

Стратегічно важливим постає завдання скористатися можливостями більш широкого виходу і закріплення України на стабільно зростаючих ринках африканських країн. Чільне місце на цих ринках для України може бути гарантованим за умов системного підходу. Він має вбирати:

- наявність законодавчо оформленої політики щодо Підсахарської Африки;

- державну підтримку українських експортерів з урахуванням особливостей цього ринку;

- сформований державний орган з колом обов'язків, спрямованих на підтримку реалізації африканської політики України;

- виокремлення 5-6 ключових країн для зосередження на них вітчизняних (вимушено обмежених) економічних і політичних ресурсів.

За наявності таких умов, а також залишаючи осторонь політичні і культурні аспекти співробітництва, що вимагають селективних підходів, **головну увагу необхідно приділити співробітництву у сфері економіки, науки, військово-технічного співробітництва.**

У сфері торговельно-економічних відносин з державами Підсахарської Африки Україна має унікальне становище з огляду на те, що **економічні системи обох сторін, їх експортні пропозиції та імпорتنі запити є вигідно взаємодоповнювальними.** Україна виготовляє широкий асортимент промислової продукції, здатної, якщо не за якістю, то за призначенням замінити відповідні аналоги з розвинутих світових

держав і в якій відчувають величезну потребу африканські споживачі. Якщо врахувати при цьому занижену вимогливість країн африканського континенту до якості товарів та відсутність у них доступу до якісної продукції з розвинутих держав, то можна вважати, що торгівля між Україною і Африкою лягає на міцний ґрунт і набуває стабільності. У будь-якому разі перспективи розвитку торгово-економічних відносин між Україною і Африкою нині здаються набагато реальнішими, ніж повноцінний широкомасштабний товарообіг з розвинутими державами Заходу. Усе це дає підстави для загального висновку про слушність шляху України до світових ринків через ринки країн Африки.

Найбільш ефективними на сьогодні сферами економічного співробітництва з країнами Підсахарської Африки є:

- підготовка національних кадрів в українських навчальних закладах (не вимагає з нашого боку спеціальних витрат, у той же час приносить навчальним закладам певні фінансові надходження);
- поставка широкого асортименту продовольчих товарів, враховуючи їх постійну нестачу майже в усіх країнах регіону;
- експорт мінеральних добрив як вагомий чинник розвитку сільського господарства регіону;
- постачання широкого асортименту будівельних матеріалів (в першу чергу, металопродукції);
- співробітництво в розвитку енергетичного сектору (будівництво та модернізація існуючих електростанцій, ліній електропередач, постачання енергетичного устаткування тощо);
- військово-технічне співробітництво.

Успіх виходу та наступного закріплення українських підприємств на африканських ринках спроможні забезпечити:

- реальні початкові фінансові ресурси – власні або запозичені,
- створення в країнах-партнерах факторії (склади, логістичні центри тощо) для дрібнооптової торгівлі і для демонстрації наявної продукції,
- залучення і підготовка власних кадрів для роботи в країнах-партнерах на постійній основі з вільним володінням мовою країни перебування,
- володіння достатньою інформацією про країну партнера та про специфіку певного ринку.

Основою надійного механізму реалізації економічних, а за ними політичних і соціально-культурних інтересів України в Африці має стати комплекс заходів, спрямованих на:

- поглиблення діалогу на урядовому рівні шляхом обміну візитами на рівні міністрів та заступників міністрів, парламентських груп, груп експертів;

- участь представників України в найважливіших форумах pana-африканських і регіональних міжнародних організацій, в тому числі представництво України в Африканському Союзі і в Африканському Банку Розвитку;

- формування і розвиток договірно-правової бази двосторонніх відносин з африканськими державами;

- стимулювання утворення депутатських груп сприяння розвитку партнерства і співробітництва між Україною і відповідними державами;

- за недостатньої дипломатичної присутності в регіоні – активізація інституту почесних консулів України в країнах Африки із залученням до цієї роботи впливових у політичних і економічних сферах осіб;

- заохочення українських компаній до участі у виставках та ярмарках, що проводяться в країнах регіону;

- максимальне сприяння розвитку безпосередніх контактів між суб'єктами підприємницької діяльності, маючи на увазі суттєве збільшення товарообігу за номенклатурою, в якій виявлена взаємна зацікавленість сторін;

- заохочення відкриття в столицях країн Африки, найбільш перспективних для співробітництва, представництв ТПП України, УСПП, впливових національних виробників, що буде сприяти безпосередньому виходу на африканський ринок українських підприємств;

- забезпечення присутності українських організацій і підприємств на ринках технічних послуг (меліорація і водне господарство, будівництво об'єктів інфраструктури, геологорозвідувальні роботи тощо);

- створення системи державної підтримки українського підприємництва в Африці з функціями гарантування кредитів, страхування підприємницьких ризиків чи впливу на розміщення замовлень в африканських країнах;

- заохочення направлення в Україну студентів з африканських країн, організація широкого обміну науковцями, аспірантами і стажерами.

Найбільш готовою для подальшого розвитку співробітництва між Україною і країнами Африки є сфера підготовки національних кадрів. Виходячи з того, що Україна має більш ніж 50-річний досвід у цій сфері, саме їй для початку варто надати пріоритет. Адже:

- це не потребує від України значних фінансових витрат, окрім готовності українських навчальних закладів до прийому африканських студентів, аспірантів та стажерів; натомість це може стати значним джерелом надходження фінансових ресурсів для навчальних закладів;

- Україна має значний досвід і професійні кадри щодо підготовки національних кадрів для африканських країн.

Для розширення цієї сфери співробітництва між Україною і країнами Африки необхідно:

- розпочати практику роботи виїзних освітніх консулів з відповідними повноваженнями з метою запобігання зниження контролю якості набору іноземців для навчання в українських вишах, а також для поширення інформації щодо переваг навчання в Україні;

- підняти статус Центра міжнародного співробітництва при Міністерстві освіти та науки; покласти на нього ініціювання створення необхідної нормативно-правової бази для підвищення ефективності цієї сфери співробітництва;

- створювати і забезпечити підтримку закордонних рекрутаційних центрів українських вузів;

- відновити роботу міжвідомчої Ради в справах іноземних студентів та аспірантів, на яку покласти відповідальність за вирішення всіх питань перебування іноземних студентів в Україні, їх ознайомлення з історією, культурою, традиціями України;

- ініціювати та підтримувати створення асоціацій (союзів, об'єднань тощо) випускників українських навчальних закладів в африканських країнах;

- започаткувати та підтримувати проведення щорічних Конгресів африканських випускників українських вузів.

Усі ці заходи нашої держави спроможні вже нині зміцнити позиції України в країнах Підсахарської Африки й слугувати їй закріпленню на цьому перспективному континенті та спроможні стати дієвою складовою розв'язання стратегічних завдань інтеграції до світового господарства.

3.8. Пророченко Н.О. Арабська весна та її вплив на стан асоційованого членства з ЄС арабських країн Середземноморського регіону

Антиурядові виступи в арабських країнах, які спалахнули на початку 2011 р., призвели до відставки президентів Єгипту і Тунісу, спричинили громадянську війну в Лівії, Ємені і Сирії, створили складну політичну ситуацію в багатьох країнах, кардинально змінили обличчя Арабського Сходу і ініціювали пошук нової стратегії співробітництва Європейського Союзу з регіоном Близького Сходу і Північної Африки.

Для Євросоюзу цей регіон – не тільки один з векторів зовнішньої політики, а й близький сусід, з яким Європу пов'язують міцні історичні, економічні, енергетичні, політичні та людські зв'язки.

Базою для забезпечення співробітництва арабських і європейських країн став проект Євро-Середземноморського партнерства (EUROMED), започаткований у 1995 р., який передбачав двосторонні угоди про асо-

ціацію з ЄС і створення макрорегіональних інтеграційних структур. Так, на теперішній час угоди про асоціацію укладені між ЄС і низкою країн Південного і Східного Середземномор'я: Алжиром (2005), Єгиптом (2004), Ізраїлем (2000), Йорданією (2002), Ліваном (2006), Марокко (2000), Тунісом (1998), Туреччиною (1963), Палестинської національної автономією (тимчасове з 1997).

У 2004 р. як перший етап регіональної інтеграції між Йорданією, Марокко, Тунісом і Єгиптом було укладено Агадирську угоду про створення зони вільної торгівлі. За заявою Ліги арабських держав (ЛАД), передбачалося, що до Агадирської угоди до 2015 р. приєднаються всі 22 арабські держави, а до 2025 р. вона стане однією з потужних економічних організацій. Уже у 2005 р. більшість країн-членів ЛАД стали членами зони вільної торгівлі Великого Близького Сходу, яка фактично замінила Агадирську угоду. Переговорний процес між ЄС та країнами Південного Середземномор'я планувалося продовжити в рамках Європейської політики сусідства (ЄПС), яка стала запроваджуватися ЄС з 2004 р. й до якої серед інших була залучена Лівія, з якої на той момент було знято міжнародні санкції.

З розвитком співпраці відбувалася поступова лібералізація економіки й розширювалося співробітництво з міжнародними фінансовими інститутами. Проте, це мало неоднозначні наслідки для арабських країн. Так, вони були активніше залучені до світових господарських зв'язків, тут зміцнювалися ринкові механізми, спостерігалось зростання ВВП, країни змогли залучити інвестиції, розпочали модернізацію інфраструктури та отримали технологічну підтримку. Співпраця з європейськими країнами сприяла поширенню інформаційної відкритості, нових уявлень про стандарти життя, рівня освіти. У той же час арабські країни змушені були у відповідь на це дотримуватися фінансової дисципліни, якої вимагали МВФ та СБ, зменшувати соціальне навантаження на бюджет. Особливо відчутним це виявилось для таких країн як Єгипет, Туніс, Сирія, де відсутній потужний нафтовидобувний сектор, а економіка обтяжена значним державним сектором, високими демографічними показниками. Ситуацію погіршила світова криза 2008 р., під час якої скоротився зовнішній попит та зросли світові ціни на продовольство.

Хоча певні інститути партнерства було започатковано, процес інтеграції затягнувся. У 2005 р., напередодні ювілейного саміту Євро-середземноморського партнерства, у європейській пресі було опубліковано низку критичних статей, авторами яких виступили європейські політики, і в яких південних партнерів ЄС звинувачували в нездатності забезпечити дотримання демократичних норм та ефективно управління економікою, відзначалося, що арабські сусіди привносять в європейську повсякденність проблему нелегальної міграції, тероризму та екстремізм-

му. Барселонський процес було визнано провальним, а ювілейний саміт – проігноровано більшістю лідерів південно-середземноморських країн. Європа вбачала причини складностей серед іншого в тому, що в країнах Близького Сходу та Північної Африки в політичному процесі домінували авторитарні лідери. Європейські політики зосередилися на розбудові політики сусідства, пов'язаної з просуванням «глибокої демократії» у Південному Середземномор'ї. Країни саме цього регіону стали головними адресатами європейської політики сусідства, ініційованої ЄС у 2004 р. після його розширення в східному напрямку, а з 2008 р. – його партнерами в «Союзі для Середземномор'я», утвореному з ініціативи Франції.

ЄС, на думку оглядачів, виявився неготовим до подій арабської весни, які почалися з «жасминової революції» в Тунісі (грудень 2010 – січень 2011). Проте ці події стали несподіванкою не тільки для Європи. Складність у формуванні спільної позиції визначалася тим, що це передбачало б і розробку спільних засобів впливу на ситуацію, які б задовольнили різні інтереси соціальних, фінансових груп та країн-учасниць ЄС. На весняній сесії Європарламенту 2011 р. було прийнято резолюцію, що засвідчила неефективність політики сусідства на південному напрямку в досягненні основних цілей – зміцнення демократії і прав людини через відповідні політичні, соціальні та інституціональні реформи.

«Арабська весна» відкрила нові можливості для Євросоюзу в частині відмови від колишньої практики, коли прагматичний підхід Брюсселя перетворював його програми на надто обтяжливі у фінансово-економічному плані та складні в досягненні морально-політичних результатів.

Ще в лютому 2011 р. в ЄС було ініційовано розробку нової регіональної політики, зазначалося, що політика сусідства має бути «ціннісно-орієнтована». У підсумковому документі саміту було вперше визначено «принцип обумовленості» – взаємозв'язку між допомогою країнам-партнерам та проведенням ними політичних і економічних реформ. Було зазначено також, що ЄС застосовуватиме диференційований підхід до кожної країни, щоб забезпечити необхідне врахування індивідуальних потреб та пріоритетів. Було також поставлено завдання розвивати відносини не тільки з державними структурами, а й з громадянським суспільством.

Пріоритетними напрямками сприяння з боку ЄС визначено: зміцнення демократичних інститутів, забезпечення демократичного управління та соціальної справедливості, підготовка вільних виборів.

Як реакція на події в Тунісі, Єгипті, Лівії, 8 березня 2011 р. був оприлюднений перший офіційний документ щодо модернізованої концепції співробітництва з арабськими країнами, розроблений Єврокомісією та апаратом Високого представника ЄС у зовнішніх справах і політиці безпеки – «Партнерство з Південним Середземномор'ям

в ім'я демократії і спільного процвітання». Основними політичними завданнями документ визначав, передусім, **адресне сприяння демократичним трансформаціям та формуванню демократичних інститутів через забезпечення фундаментальних свобод, конституційних та правових реформ і боротьбу з корупцією.**

Другим важливим завданням було проголошено необхідність поширення партнерства за вузько державні рамки за рахунок **взаємодії з народами, підтримки громадянського суспільства й роботи з молоддю.**

Нова концепція ЄС визнала, що заворушення в арабських країнах значною мірою спричинені економічними проблемами та соціальними диспропорціями. Тому третім ключовим напрямом політики сусідства є **стійкий економічний розвиток та створення робочих місць.** Цей напрям більш детально, ніж у минулому, викладений в концепції «Партнерство з Південним Середземномор'ям в ім'я демократії і спільного процвітання». Він передбачає, зокрема, підтримку малого та середнього бізнесу, реформи системи освіти та охорони здоров'я бідних районів, передбачається надання екстреної гуманітарної допомоги. Урешті решт передбачено значне збільшення обсягів коштів, що виділятимуться на розвиток партнерства з державами Південного Середземномор'я – дотації з бюджету ЄС, кредити Європейського інвестиційного банку (ЄІБ), інших фінансових установ. Йдеться також про глибшу економічну інтеграцію, широкий доступ на ринки та політичне співробітництво. Формулою економічної співпраці, на думку представників ЄС, має стати принцип трьох «М»: money, mobility, market (гроші, мобільність, ринки). Європейський інвестиційний банк розробив нову модель державно-приватного партнерства для майбутнього розвитку країн Північної Африки. Про свою діяльність в окремих частинах регіону Південного Середземномор'я заявив у 2012 р. й Європейський банк реконструкції і розвитку, хоча раніше цей регіон не входив до сфери його діяльності. ЄБРР заявив, що в разі згоди акціонерів може спрямувати в регіон 1 млрд євро з власних ресурсів. Слід також зазначити, що в концепції «Партнерство з Південним Середземномор'ям в ім'я демократії і спільного процвітання» окремо зазначено, що такі ініціативи не будуть реалізовуватися за рахунок скорочення програм кредитування та інших фінансових ініціатив у сфері східного партнерства.

26 вересня 2011 р. комісія додатково затвердила чотири програми сприяння країнам Північної Африки та Близького Сходу: щодо підтримки демократії, економічного зростання, зайнятості, сфери мікрофінансів, освіти. При цьому знову наголошувалось на адресному характері допомоги залежно від місцевої специфіки, а також здатності окремої країни працювати над спільним «порядком денним». Отже ми бачимо, що політика ЄС у регіоні Південного Середземномор'я набуває ознак «плати за

стабільність». 27 вересня 2011 р. ЄС була також прийнята програма Spring (Підтримка партнерства, реформ і всебічного розвитку), метою якої було надання допомоги у вирішенні соціально-економічних проблем країнам Південно-Середземноморського регіону та підтримці їхнього переходу до демократії на основі діючого фінансового пакету. Прикладами співробітництва тут є будівництво сонячної електростанції в Уаразазаті (Марокко), програма підвищення ефективності використання питної води загальною вартістю 37 млн євро, спонсором яких є ЄС.

ЄС підтвердив бажання продовжувати співпрацю з новими політичними силами, що прийшли до влади в результаті протестних рухів в арабських країнах. Зокрема, продовжується реалізація курсу на надання Тунісу «просунутого статусу» й обговорення його переведення у формат реальної політики. Так, 28 листопада 2013 р. відбулися переговори за участю послів 17 європейських країн та представників чотирьох туніських загальнонаціональних організацій. На зустрічі було заявлено, що сторони вважають одна одну важливими партнерами в співробітництві в галузі фінансів та економіки. Зокрема, Єврокомісія запропонувала Тунісу допомогу у сумі 258 млн євро протягом трьох років з присвоєнням у майбутньому статусу привілейованого партнера (на теперішній час такий статус мають Марокко і Йорданія).

Як зазначалось, у рамках політики партнерства був прийнятий принцип «більше – за більше». Європейські експерти вважають, що це може стати реальним засобом впливу на розвиток подій в регіоні. На нашу думку, реакція ЄС на події «арабської весни» є суто європейською, властивою європейській системі цінностей, політичній культурі та способу мислення. ЄС з метою подолання неефективності своєї політики в регіоні Південного Середземномор'я (що пов'язується сьогодні, після подій «арабської весни», зі співпрацею з авторитарними режимами, на кшталт Х. Мубарака і З. Бен Алі) реалізує курс на однозначний стратегічний вектор підтримки прагнення до тих цінностей, які він сповідує.

Проте, політична реальність в арабських країнах є дещо іншою. Населення арабських країн дійсно повстало проти несправедливості, авторитаризму і корупції. У той же час в арабських суспільствах продовжує панувати інша політична культура та суспільна структура, що визначається місцевими традиціями і досвідом (релігійні, сімейні, кланові і навіть племінні важелі впливу на поведінку та систему цінностей індивіда і громади). Для нових політичних еліт арабських країн, які прийшли до влади в результаті подій «арабської весни», згуртування навколо європейських цінностей і стандартів не є політичною метою. І справа тут не в хитрощах арабських політиків, а в об'єктивно різній природі, матриці суспільства, яка не може забезпечити в арабських умовах такого самого функціонування демократичних механізмів, як

це відбувається в Європі. Про це свідчить і ситуація з відстороненням президента М. Мурсі від влади. Він переміг на президентських виборах під гаслом відродження Єгипту. Але з 64 передвиборчих зобов'язань виконав тільки 4. Президент зосередився на питаннях, які ісламістам здавалися першочерговими: прийняття конституції, що законодавчо запровадила шаріат і спровокувала конфлікт зі світською опозицією і суддівським корпусом; прийняття конституційної декларації, що розширювала повноваження президента. Він почав активно висувати своїх прихильників на ключові посади в державних установах, а це було сприйнято частиною суспільства як курс на узурпацію влади. Фактично ним було розпочато відтворення структури влади, аналогічної правлінню Х. Мубарака, тільки з іншим забарвленням: так само спостерігалася монополізація політичної влади при зупиненні соціальних ліфтів.

Політичні зміни в арабських країнах, насправді, мало змінили арабський менталітет. Авторитет держави залишається високим. Більшість населення продовжує очікувати від уряду надання базових соціальних послуг, житла, роботи, стабільних цін на продукти харчування, забезпечення соціальної справедливості. Арабське населення очікує посилення ролі держави та ефективності її діяльності. При цьому актуальним залишається питання, як революційну енергію мас спрямувати на пошук шляхів особистої ініціативи громадян у вирішенні нагальних економічних питань. Не змінилася вочевидь і сутність влади в арабо-мусульманському світі. Держава зберігає монополію на силу, вона не розглядається як політичний і соціальний інститут, створений на основі співпраці управлінців і населення. В арабській політичній практиці владні відносини залишилися без змін, елементи західної політичної системи носять тут часто формальний характер. Ми бачимо, що більшість акторів арабського політичного середовища налаштовані на обмежені реформ «зверху», яке б зняло гостроту соціальних проблем, але не вирішило їх у результаті докорінних змін.

І в таких умовах ЄС не тільки зберіг демократичні установки як основу своєї стратегії в арабо-середземноморському регіоні, а й увів критерії демократичної обумовленості розвитку Середземноморського партнерства. Попередній формат співробітництва ЄС зі стабільними, хоча й недемократичними, авторитарними партнерами в арабському світі був замінений на ідеологію здійснення демократичної місії ЄС в арабських країнах. Ряд дослідників вважає, що ЄС «намагається грати в шахи на дошці для гри в нарди». Існують реальні причини занепокоєння, що під гаслами демократичної революції відбувається радикалізація арабського світу. Політика м'якої сили через застосування принципу «більше – за більше», заснована на експорті європейських цінностей (при відсутності європейських економічних можливостей та європейсько-

го рівня соціальних гарантій!) може вступити в конфлікт з вектором розвитку арабських країн-партнерів, яких європейська сторона цікавить не як джерело демократії, а як джерело матеріальної підтримки.

На Близькому Сході і в Північній Африці існує свій рейтинг «життєвих інтересів» суспільства, і європейські демократичні пріоритети не стоять там першим пунктом. Так, програми Євро-Середземноморського партнерства й надалі спрямовані на сприяння розвитку вищої освіти європейських стандартів. У 2008 р. у Словенії був відкритий Євро-Середземноморський університет, що готує кадри для наукової та експертної підтримки проєктів, які реалізовує Середземноморський союз. Але можливості працевлаштування залишаються обмеженими як у арабських країнах, так і, тим більше, в європейських, жителі яких усе більше налякані обсягами міграційних потоків з Північної Африки. Прірва між очікуваннями, які плекає освічена арабська молодь, й економічною реальністю цих країн призводять до того, що молоді інтелектуали стають на шлях боротьби з владою.

Бажання європейців поширювати демократичні принципи на сусідів виправдані. Проте, досвід тих самих арабських країн свідчить, що вчити демократії досить важко. Ефективніше допомагати в соціально-економічних питаннях: вдосконалювати макроекономічну політику, покращувати бізнес-середовище, систему освіти, фінансову та правову системи. Для ЄС поки що незрозуміло, чи підтверджує «арабська весна» думку про те, що економічне процвітання та демократичні свободи взаємозумовлені.

На теперішній час спостерігається тенденція відходу ЄС від курсу пріоритетності демократизації на користь прагматичного підходу і від принципу політичної обумовленості економічної допомоги у відносинах з державами Південного Середземномор'я. У жовтні 2013 р. відбувся перший з часів «арабської весни» Саміт за участю 43 країн-учасників «Союзу для Середземномор'я». Протягом 2013 р. було запущено кілька регіональних проєктів, зокрема, «Покоління підприємців», який передбачає створення робочих місць, «Програма очистки від забруднення озера Бізерт в Тунісі», «План з використання сонячної енергії». У лютому 2014 р. на зустрічі міністрів промисловості держав-членів обговорювалося питання поліпшення бізнес-клімату в Євро-Середземноморському регіоні, сприяння малому і середньому бізнесу, було узгоджено «Робочу програму зі співробітництва у сфері промисловості на 2014-2015 рр.». Таким чином, на сучасному етапі спостерігається зміщення акценту з політичного аспекту співробітництва до запровадження конкретних регіональних проєктів, що сприяють соціально-економічній субрегіональній інтеграції і можуть бути адаптовані до культурно-цивілізаційних особливостей арабських країн.

Європа має на Сході цілком реальні економічні інтереси. Наприклад, транспортування нафти з Нігерії, Судану, Саудівської Аравії через країни Південного Середземномор'я. За останні десять років країни ЄС інвестували у видобуток енергоносіїв у Північній Африці більше 5 млрд євро. Не менш важливим у сучасних умовах світової економічної стагнації є й експорт європейської продукції в країни Північної Африки та Близького Сходу. ЄС залишається головним торговельним партнером Магрибу (70 % експорту регіону забезпечує саме ЄС). Річний оборот торгівлі ЄС з регіоном Південного Середземномор'я становить 50 млрд євро, тобто приблизно 15 % загального обсягу зовнішньої торгівлі.

Щодо соціально-економічної складової Євро-середземноморського співробітництва для країн Південного Середземномор'я, то найгострішою залишається проблема залучення іноземних інвестицій. Недостатня активність європейських країн в інвестуванні економік північно-африканських країн визначається політичною й економічною нестабільністю, відсутністю кваліфікованою робочою сили, відсутністю відповідного європейським стандартам законодавства, ефективних механізмів стимулювання притока капіталовкладень та гарантій їхньої безпеки, корупцією. Більшість європейських країн прагнуть експортувати свою промислову продукцію в країни Східного та Південного Середземномор'я, але не зацікавлені в імпорті сільськогосподарської продукції з цього регіону.

Звісно, будь-який інтеграційний проект має політичну мотивацію і потребує міжнародних угод. Але домінування політичних міркувань над економічними загрожує конфліктами, які підривають стабільність. У той же час політичне оформлення економічно взаємовигідних об'єднань дає стійкий політичний ефект – прискорення розвитку країн, що інтегруються.

Висновки та рекомендації.

1. Враховуючи досвід євро-середземноморського партнерства, вважаємо доцільним **ініціювати реалізацію в Україні з допомогою ЄС саме конкретних, місцевого або регіонального рівня, проектів у сфері екології, комунальних послуг, комунікацій, які вимагають відносно невеликих інвестицій і терміну реалізації**. Наприклад, технічного переоснащення і реконструкції очисних споруд в українських містах, покращення якості питної води, міських доріг, реконструкції об'єктів культурної спадщини, створення в районних містах станцій альтернативних джерел енергії, комп'ютеризації шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, особливо в обласних і районних центрах.

2. Перспективним напрямом співробітництва можна вважати і запровадження європейських освітніх програм для молоді, проектів розвитку малого і середнього бізнесу в Україні, проектів культурного обміну

і співробітництва на рівні громадських організацій з метою поширення і зміцнення в Україні європейських суспільних стандартів і цінностей.

3. Як форму вірогідної співпраці можна також запропонувати **участь українських спеціалістів і підприємств у виконанні субпідрядних робіт у рамках європейських проектів у країнах Близького Сходу і Північної Африки** (будівництво, транспортні (зокрема, авіа) послуги, тощо).

3.9. Швед В.О. Арабський світ у постреволуційний період: формування нової парадигми розвитку

Нині арабський світ переживає драматичний етап свого розвитку, який супроводжується чи не найбільшими в його новітній історії радикальними трансформаціями, глибоким переформатуванням геополітичного балансу в його просторі та пошуками нової парадигми розвитку у відповідності з тими реаліями та викликами, що виявились протягом останнього часу.

На характер, особливості, темпи цього процесу впливають такі головні чинники:

1. **Поразка, принаймні тимчасова, хвилі революцій, що отримали назву «арабська весна».** Основним рубежем поразки став військовий переворот в Єгипті і насильницьке відсторонення першого в історії країни демократично обраного президента – М. Мурсі, представника політичного крила єгипетських «братів мусульман» – Партії свободи і справедливості в липні 2013 р. Військовий переворот у Єгипті було підготовлено за безпосередньою участю Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів, керівників яких було налякано сирійським посиленням впливу панарабської асоціації «брати мусульмани», що створювала смертельну загрозу існуючим монархічним режимам на Аравійському півострові. Також керівництво Саудівської Аравії вважало, що президент М. Мурсі запроваджує в Єгипті теократичний режим, аналогічний режимові нинішнього Ірану – «велайет е-факіх» і перетворює Єгипет на тісного союзника Тегерану. «Брати мусульмани» в Єгипті та в аравійських монархіях були об'явлені поза законом і, таким чином, було завдано дошкульного удару по головним структурам поміркованого ісламу в арабському світі.

2. **Поразка «арабської весни» супроводжувалась різким загостренням сунітсько-шіїтського протистояння.** В основі цього явища – піднесення на новий рівень непримиренної боротьби за гегемонію як у Близькосхідному регіоні, так і в масштабах усього ісламського світу між шіїтським Іраном, центром шіїтської частини ісламської умми, та Саудівською Аравією як безумовним лідером сунітської ча-

стини умми і країни, що претендує на роль лідера усього ісламського світу, оскільки зазначена релігія зародилася саме на її території.

В епіцентрі протистояння Саудівської Аравії та Ірану опинилась Сирія. У 2011 р. в цій країні спалахнуло народне повстання проти існуючого правлячого режиму Б. Асада, який відстоює інтереси алавітської меншини – гілки шиїзму. Питома вага алавітів у Сирії складає приблизно 12% усього населення. Криваве протистояння в Сирії затягнулося вже на роки, що пояснюється, головним чином, тим, що на допомогу Б. Асаду прийшла Росія та Іран. Росія вбачає в нинішньому сирійському регіоні головний і чи не єдиний оплот своєї присутності в арабському світі, який дозволяв Росії мати в м. Тартус свою військово-морську базу. Для Ірану нинішній сирійський режим Б. Асада являє собою фактично центральну частину шиїтської вісі, т. зв. «вісі спротиву» як знаряддя для реалізації завдань просування свого впливу в арабському світі і досягнення панування в масштабах усього Близького і Середнього Сходу. Унаслідок зазначеного Росія та Іран надали режимові Б. Асада велику воєнно-технічну й пряму військову допомогу, що призвело до пролонгації його існування з усіма негативними наслідками (300 тис. загиблих, понад 12 млн біженців, у тому числі й сотні тисяч до Європи протягом останніх місяців, тощо)

3. Фактичний **розпад державних структур у Сирії та Сусідньому Іраку**, де протягом кількох років відбулося збройне протистояння між головними релігійно-етнічними групами (суніти, шиїти, курди), значна радикалізація суспільства на цих територіях призвели врешті решт до появи такого військово-політичного феномену як Ісламська держава (ІДІЛ). За своєю сутністю ІДІЛ являє собою квазідержавний утвір на частині території Іраку та Сирії, ідеологією якого є найбільш реакційні та радикальні ідеї сунітського екстремізму. ІДІЛ заявляє про намір встановити панісламський халіфат, не визнає нинішніх національних кордонів, міжнародних норм та інститутів.

Протягом короткого часу, буквально за лічені місяці влітку 2014 р., ІДІЛ захопив велику територію, створив достатньо сильну армію та перетворився на смертельну небезпеку не тільки для арабського світу, а й усій мусульманській умми. На території Іраку та Сирії ІДІЛ контролює територію з населенням понад 10 млн осіб, а також невеликі анклавні в Лівії, Синайському півострові, Нігерії та Афганістані. Боротьба з цим злом стала однією з головних завдань фактично всієї людської цивілізації. Була створена велика міжнародна антитерористична коаліція, в яку входять понад 60 країн світу.

4. **Суттєва корекція близькосхідної політики США**. Протягом останніх 3-х років Сполучені Штати перейшли до реалізації в регіоні Близького Сходу і Північної Африки нової стратегії, суть якої по-

лягає в досягненні більш стабільної системи регіональної безпеки через поступове ведення в геостратегічний простір Близького і Середнього Сходу Ірану як одного зі стовпів нової системи регіональної безпеки. Американська адміністрація намагається створити нову систему балансу сил між такими головними геополітичними акторами в регіоні як арабські країни, Ізраїль, Туреччина та Іран. Головний задум президента США Б. Обама полягає в тому, що саме країни регіону, а не зовнішні актори повинні взяти на себе головну відповідальність за його долю і перспективи, знайти в себе волю й можливість власноруч розв'язати головні вузлові проблеми Близького Сходу і Північної Африки.

З цією метою Сполучені Штати досягли з Іраном угоди стосовно іранської ядерної програми. Зазначена угода разом з іншими цілями американської дипломатії в регіоні ставить за мету підштовхнути як Іран, так і арабські країни до здійснення широкомасштабних внутрішніх перетворень і до нормалізації відносин передусім між Саудівською Аравією та Іраном як двома головними лідерами регіону. Керівництво США вважає, що початок реалізації цих завдань створить сприятливі умови для розв'язання таких складних регіональних конфліктних вузлів як сирійська криза, перемога над ІДІЛ, відновлення стабільності в Лівані, Іраку, досягнення миру в Ємені тощо.

5. Геополітична ситуація в зоні арабського світу значно ускладнилась з кінця вересня 2015 р., коли путінський режим розпочав відкрити інтервенцію до Сирії. До цієї країни в короткий термін були відправлені десятки військових літаків, тисячі військовослужбовців, у тому числі регулярні частини.

Головними цілями прямого втручання Росії у ситуацію в Сирії стали такі. По-перше, зберегти Б. Асада як політичну фігуру, за допомогою якої Росія продовжить контролювати принаймні частину Сирії, в тому числі нинішню військово-морську базу в м. Тартус; створити, передусім у алавітських районах, такий собі укріпрайон, контрольований Росією з тим, аби зберегти свою військову присутність на Близькому Сході і представити себе як світову державу, без якої не можна вирішувати будь-які важливі міжнародні проблеми, в тому числі і в Близькосхідному регіоні. По-друге, відволікти увагу як російського суспільства, так і світової громадськості від агресії Росії на Сході України та анексії Криму. Домогтися від Заходу зняття, або, принаймні, пом'якшення економічних санкцій та повернення у «велику вісімку».

Перебіг російського безпосереднього військового втручання в сирійську кризу демонструє, що російські війська завдають удари переважно не по позиціях ІДІЛ, а по загонам сирійської опозиції, які воюють із військами Б. Асада, Ірану, Хезболли, шіїтського керівництва Іраку.

Росія, тим самим, протиставила себе абсолютній більшості арабського світу, 95 % якого є суніти.

Перераховані чинники визначають сьогодні головні параметри розвитку арабського світу. Їхньою найбільш характерною ознакою є активне його перетворення на впливового суб'єкта світової і регіональної політики. Арабський світ намагається перетворитися з поля битви світових держав на активного гравця, залишивши непроституційну роль спостерігача в минулому. Цей процес очолила Саудівська Аравія, що стала фактичним лідером арабських держав.

Таке переформування арабського світу в контексті сучасних викликів здійснюється за допомогою двох головних моделей розвитку і модернізації. На сьогодні в просторі арабського світу реалізуються дві основні моделі – «аравійська» та «туніська».

Провідною в нинішніх умовах арабського світу є аравійська модель. Вона реалізується в аравійських монархіях, обраних у Раді співробітництва арабських держав Затоки. Протягом останніх десятиліть аравійські монархії на чолі із Саудівською Аравією перетворилися на своєрідний локомотив розвитку арабського світу і стали доволі могутньою економічною, фінансовою, воєнною та дипломатичною потугою, яка успішно здійснює інтеграційних процес у рамках Ради. Так, лише 4 країни із шістки аравійських монархій – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські емірати, Катар і Кувейт мають загальний внутрішній валовий продукт в обсязі 1,5 трлн дол. і знаходяться, якщо порівняти з найбільш розвинутими країнами, у ніші між Канадою та Австралією і Південною Кореєю.

Аравійські монархії спромоглися, завдяки своїм зваженим внутрішньополітичним підходам, приборкати «огульну» демократизацію субрегіону Затоки, відбити перший наступ «арабської весни», зосередивши власні духовні й матеріальні ресурси на модернізації та адаптації існуючих реалій до глобалізаційних викликів. Подібним чином «аравійська шістка» спромоглася підключитись до магістральних тенденцій цивілізованого розвитку, не позбуваючись самоідентичності та автохтонності, запропонувавши світові унікальну формулу гармонізації культури з традиційними цінностями мусульманських суспільств.

Арабська модель обмеженої демократії як політичного устрою монархій Аравійського півострова не вимагає негайного розформування та досить успішно конкурує із західними моделями демократії, оскільки політичні функції та завдання дорадчих органів дозволяють кваліфікувати їх як доволі демократичні інститути з перспективами подальшого розвитку. У країнах «аравійської шістки» здійснюється політична модернізація за «східним типом». Це специфічна модель реформування політичної системи, що передбачає здійснення синтезу

демократичних принципів, норм конституційного лібералізму і певної політичної культури в її конфесійній та регіональній своєрідності.

Модернізаційний поступ країн-членів Ради співробітництва арабських держав Затоки визначається таким ознаками:

- Високий рівень валового національного доходу, який дає можливість арабським монархіям самостійно розвивати економіку, реалізовувати масштабні національні проекти без залучення ресурсів міжнародних фінансових інститутів, підконтрольних Заходу;

- «Ісламізація» політики: в ідеологічній основі політичної системи монархічних режимів лежить іслам, що, насамперед, впливає на політичні процеси в арабських монархіях, визначає сталість політичної конструкції, яка забезпечує монархічну владу;

- Еволюція функцій політичної системи, поступовий розвиток політичного плюралізму, поширення обмежених форм і механізмів у політичному режимі, реформування національних правових систем, розширення і вдосконалення політичних норм та традицій відповідно до вимог сучасності.

Слід підкреслити, що «арабська» модель розвитку та модернізації відповідає саме реаліям, цінностям та традиціям арабського суспільства, які й донині відзначаються консерватизмом, глибоко укоріненими традиційними цінностями мусульманського суспільства. Незважаючи на те, що вона успішно реалізовується в країнах – членах співробітництва арабських держав Затоки, вона характерна саме для консервативних монархічних режимів і, на нашу думку, мало підходить до арабських країн з республіканською формою правління, що мають, по-перше, значний досвід політичного плюралізму, по-друге, значну частину суспільства, яка дотримується секуляристських традицій, або стоять на позиціях арабського націоналізму. Саме для цієї частини арабського світу найбільш вдалою та органічною є «туніська» модель розвитку, основні параметри якої склались в процесі «арабської весни», точніше, «жасминової революції», яка відбулась у 2011-2013 рр.

Політична відповідальність та зрілість головних політичних сил Тунісу – як ісламістської «Ен-Нахда», що була правлячою в країні протягом 2011-2013 рр., так і її опонентів з боку ліберальних та світських сил, дозволили Тунісу уникнути повторення кривавого шляху Єгипту після військового перевороту в липні 2013 р. Було досягнуто компромісу, Ен-Нахда добровільно поступилася владою і створено коаліційний уряд, що відкрив двері для подальшого мирного розвитку Тунісу на шляху демократії та забезпечення прав людини. У лютому 2014 р. у Тунісі була схвалена найбільш прогресивна в Арабському світі конституція, підтримана і ісламістами, і світськими силами. Велику роль у досягненні історичного компромісу між провідними силами країни

та її подальшого просування на шляху до демократії відіграв Квартет національного діалогу. До його складу входять 4 організації – Загальний трудовий союз, союз промисловців, торгівлі та ремесел, ліга прав людини і Орден адвокатів. У жовтні 2015 р. Комітету за його роль у переході країни до демократії після «жасминової» революції було присуджено Нобелівську премію миру. Як зазналось Нобелівським комітетом, цьогорічна премія має стати «стимулом для всіх, хто хоче сприяти миру та демократії на Великому Сході, у Північній Африці та в усьому світі»

Туніський досвід як і туніська модель розвитку, має принципове важливе значення для арабського світу. Вони переконливо доводять, по-перше, що іслам та демократія абсолютно сумісні й головне полягає у відповідальності, професіоналізмі та моральних якостях політиків. Досвід Туніси продемонстрував, що дилема «секуляризм проти ісламу» зазнала поразки і поступово замінюється на згуртування спільних зусиль головних політичних акторів навколо вирішення доленосних проблем розвитку.

По-друге, туніська модель розвитку і модернізації базується на самому феномені «арабської весни» і ввібрала в себе найкращі досягнення і традиції сучасних арабських революцій. Саме тому вона є найоптимальнішим шляхом розвитку і прогресу республіканської частини арабського світу, дає можливість об'єднання різних етнорелігійних, політичних груп та досягнення компромісу між ними і спільного вирішення нагальних проблем тієї чи іншої країни заради її процвітання.

Подальше майбутнє арабського світу, як і та головна модель його розвитку, яка пануватиме за кілька поколінь, буде відзначатися входженням до активного життя нових генерацій арабської молоді з новими ідеями та мисленням; фактично існуватимуть два табори політичної думки серед наступних генерацій арабів. Перший формуватиметься в країнах з консервативною культурою, значним аграрним сектором та зонами пустель (Єгипет, Ірак, Саудівська Аравія). Цей табір матиме головним чином ідеологію нового типу ісламізму, фактично без впливу екстремістських та джигадистських угруповань на кшталт ІДІЛ, ця ідеологія буде значно миролюбнішою, вона не вимагатиме того, щоб лише ісламська ідентичність та шаріат були єдиним засобом вирішення назрілих проблем арабського світу та подолання його дезінтеграції.

Інший табір буде виробляти політичну культуру в зонах Леванту, Магрибу та невеликих країнах Затоки. Зазначений табір характеризуватиметься сильними ліберальними традиціями і політично відрізнятиметься у своїй ідеології від ісламізму майже 1200-річної давнини, а також від спадщини арабського націоналізму, який був характерним кілька десятків років тому.

Зазначені два табори змагатимуться за вплив на арабський світ, але це не буде війна зброєю, скоріше це буде змагання ідей та побудованих

на їхній базі концепцій та моделей розвитку. Зрештою, у процесі історичного розвитку внаслідок такого політичного та інтелектуального змагання двох таборів в арабському світі сформується такий політичний режим, який буде ані прозахідний, ані подібний до нинішнього турецького. Скоріше за все, він поєднуватиме в собі певні елементи та конструкції ісламістських, секуляристських та націоналістичних ідей. Усе це відбуватиметься на основі фундаментальних зрушень в економіці, технологіях, комунікативній та освітній сферах.

Висновки та рекомендації.

1. Опрацювання оптимальної зовнішньо політичної та зовнішньо економічної лінії Української держави стосовно всього арабського світу і його основних субрегіонів має враховувати особливості тих моделей розвитку та модернізації, що реалізуються в регіональному вимірі.

2. При розробці та реалізації власної моделі докорінної модернізації Української держави та українського суспільства уявляється доцільним використати цінний досвід розвитку найбільш успішних арабських країн як у сфері економічної трансформації, так і в гуманітарній сфері – особливо щодо уваги до пріоритетного розвитку освіти та науки.

3.10. Швед В.О. Арабська весна в трансформаційній динаміці й політичному досвіді: між цивілізаційним ідеалом і соціально-економічним ризиком

П'ять років тому в просторі арабського світу прокотилась могутня хвиля народних революцій та заворушень, який сьогодні мають великий вплив на сучасні трансформаційні процеси в Близькосхідному регіоні. Внаслідок низки внутрішніх і зовнішніх чинників «арабська весна», принаймні її перша хвиля 2010-2013 рр., зазнала поразки. Головна політична сила першого етапу «арабської весни» – панарабська асоціація «Брати-мусульмани» виявилась неготовою до реалізації своєї ролі як авангарду революційного процесу. Головною помилкою ісламістів було те, що вони не спромоглися надати суспільству адекватну, реалістичну та обґрунтовану програму реформ та оновлення країни, замість системних та послідовних кроків розпочали політику форсованої ісламізації. Усе це внесло розкол у широкі народні маси, викликало масове невдоволення, що великою мірою допомогло здійснити військовий путч та насильницькі відсторонити єгипетського президента М. Мурсі, висуванця «Братів-мусульман», від влади.

Вирішальну роль у поразці єгипетської революції відіграла політика аравійських монархій, які входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки. Авторитарні консервативні монархічні

режими побачили в поширенні впливу «Братів-мусульман» та революційного Єгипту велику загрозу для подальшого існування монархічних режимів у своїх країнах.

Значну долю відповідальності за поразку першої хвилі сучасних арабських революцій несе й нинішня адміністрація американського президента Б.Обама, яка не виявила належної послідовності в підтримці цих революцій. Оцінка «арабської весни» американською адміністрацією визначалася нерішучістю. Як зазначається в інтерв'ю американському часопису The Atlantic від 7.03.2016 р., поразка «арабської весни» серйозно розчарувала Б. Обаму і він знову перейшов до реалізації на Близькому Сході політики балансування та відмови від прямого втручання в найбільш небезпечні конфлікти.

Сьогодні, у постреволюційний період, арабський світ переживає відповідальний етап свого розвитку, який супроводжується чи не найбільш драматичними в його новітній історії радикальними трансформаціями, глибоким переформатуванням геополітичного балансу в його просторі та пошуками нової парадигми свого розвитку у відповідності із тими реаліями та викликами, що з'явилися протягом останнього етапу.

Головною особливістю нинішнього етапу трансформаційних процесів у країнах Арабського Сходу є його активне перетворення на впливового суб'єкта регіональної і світової політики, під час якого оформлюються контури «нового арабського порядку через ініціювання спільної арабської роботи».

Головними чинниками, що пришвидшили зазначений процес, є такі:

- серйозна корекція Сполученими Штатами Америки пріоритетів своєї близькосхідної політики;

- значне посилення та загострення сунітсько-шиїтського протистояння;

- поява такої загрози як Ісламська держава (ІДІЛ);

- відкрите пряме втручання в сирійський конфлікт Росії.

Під час здійснення другої каденції на посаді президента США Б. Обама у зовнішньополітичній стратегії США на Близькому Сході відбулися досить серйозні корективи. Сполучені Штати рішуче відмовилися від будь-якого прямого воєнного втручання в конфліктні ситуації в регіоні. Водночас США змінюють розстановку сил в регіоні шляхом:

- введення Ірану в геостратегічний простір Близькосхідного регіону через укладання з ним широкомасштабної угоди щодо його ядерної програми;

- підштовхування своїх арабських союзників і партнерів у регіоні до більш активної та узгодженої регіональної політики, на формування ними об'єднаної та інтегрованої військової потуги, а також на

здійснення в цих країнах системних та глибоких внутрішніх реформ з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності.

Різке загострення сунітсько-шиїтського протистояння розпочалося після порушення певного балансу між сунітською та шиїтською частинами Близькосхідного регіону також внаслідок військового втручання США до Іраку та ліквідації режиму С. Хусейна. Зрештою, поява в регіоні такого нового воєнно-політичного феномену як Ісламська держава (ІДІЛ), не в останню чергу має своєю причиною згадане порушення сунітсько-шиїтського балансу.

У кінцевому підсумку виникнення такого дисбалансу підняло на новий рівень непримиренну боротьбу за гегемонію в регіоні Близького і Середнього Сходу між Саудівською Аравією та Іраном, які є відповідно центрами сунізму та шиїзму. В епіцентрі їх протистояння опинилась Сирія, де 2011 р. спалахнуло народне повстання проти існуючого режиму Б. Асада.

Наприкінці вересня 2015 р. розпочалось відкрите військове втручання Росії у сирійський конфлікт. До цієї країни в короткий термін були відправлені десятки військових літаків, тисячі військовослужбовців. Головними цілями прямого втручання Росії у ситуацію в Сирії стали потреба зберегти Б. Асада як політичну фігуру, за допомогою якої Росія продовжить контролювати принаймні частину Сирії, створити в алавітських районах фактично контрольовану Росією базу і, таким чином, зберегти свою військову присутність на Близькому Сході та позиціонувати себе як світову державу, без якої не можна вирішувати будь-які важливі проблеми, в тому числі і на Близькому і Середньому Сході. Іншою метою вторгнення ВФ у Сирію було бажання відволікти увагу і російського суспільства, і світової громадськості від агресії Росії на Сході України та анексії Криму.

За таких обставин, Саудівська Аравія як нинішній безумовний лідер усього сунітського світу взяла курс на максимальну мобілізацію його потенціалу і створення могутньої сунітської коаліції на додаток до створеної у 2015 р. коаліції Об'єднаних арабських сил. У грудні 2015 р. нинішній король Саудівської Аравії Салман звернувся до лідерів ісламських країн із закликом щодо створення ісламської коаліції для боротьби з тероризмом. На цей заклик відгукнулося 35 із 57 країн-членів Організації ісламської співпраці. Незабаром після цієї події Іран почав виводити свої збройні підрозділи із сирійської території. У лютому 2016 р. на території Саудівської Аравії були проведені безпрецедентні за розмахом військові навчання, в яких взяли участь війська понад 20 мусульманських країн. Саудівська Аравія почала перекидати на турецьку територію свої військові підрозділи і заявила про готовність разом з Туреччиною та іншими союзниками взяти участь у наземній

операції на території Сирії. Така позиція провідних лідерів сунітського світу – Туреччини та Саудівської Аравії – відіграла одну з вирішальних ролей у тому, що 14 березня 2016 р. російський президент віддав наказ розпочати виводити російський військовий контингент із Сирії.

Таким чином, чи не вперше арабський світ разом із Туреччиною постав у міжнародній політиці як достатньо могутня сила, здатна серйозно впливати на світові процеси як єдиний суб'єкт, а не розпорошені суб'єкти міжнародних відносин.

Висновки та рекомендації.

Попри всі нинішні складності, суперечки та серйозні конфлікти, арабський світ намагається об'єднатись у могутню воєнно-політичну коаліцію на чолі із Саудівською Аравією. Разом з Туреччиною провідні арабські країни змусили Іран розпочати виведення своїх військ із Сирії, що відкрило шлях до поступової нормалізації відносин між Ер-Ріадом та Тегераном. Роль прискорювача такого процесу виконує Туреччина, яка намагається знайти реальні точки дотику та компромісу з Іраном у розв'язанні низки конфліктів по лінії сунітсько-шиїтського протистояння.

Росія змушена реагувати на такий перебіг подій через намагання вийти з прямої участі в сирійському конфлікті у воєнній площині, де вона стикнулася з великим втратами й ризиками та небезпекою бути втягнутою в безпосереднє воєнне протистояння із могутнім сунітським блоком.

Ситуація, що склалася сьогодні у просторі арабського світу, дозволяє, на нашу думку, ефективно використати нинішнє загострення відносин Росії з переважною більшістю провідних арабських держав з тим, щоб активно підключити їх до процесу підтримки дій Української держави, спрямованих на захист територіальної цілісності країни і, в першу чергу, повернення Криму. Нинішня активна співпраця Туреччини зі Саудівською Аравією, Об'єднаними Арабськими Еміратами, Катаром дозволяє створити на цій основі досить могутній табір політичних союзників з боку мусульманського світу в боротьбі з російською агресією.

Доцільно в цьому контексті **створити надійні та ефективні механізми постійної належної присутності проблем Криму, становища кримських татар на порядку денному Організації ісламської співпраці та інших міжнародних ісламських структур.**

З метою значного поглиблення рівня всебічної співпраці з країнами, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки (ДСС), уявляється доцільним **ініціювати та провести Саміт Україна – Рада співробітництва арабських держав Затоки**, який має надати серйозний імпульс такій співпраці, визначити її стратегічні орієнтири, основні напрями роботи, утворити ефективні механізми управління зазначеним процесом. **Проведення такого заходу сприятиме**

переведенню співробітництва Української держави з цією групою арабських країн на рівень стратегічного співробітництва. Тим самим, Україна ще більше закріпиться на такому перспективному ринку, як економічний, фінансовий та енергетичний простір країн, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки.

Проведення такого саміту значно посилить позиції Української держави в Середземноморсько-Чорноморсько-Каспійському ареалі та дозволить опрацювати нові ефективні механізми залучення потенціалу провідних арабських країн до вирішення проблеми повернення Криму та всебічної модернізації нашої країни.

3.11. Гуцало С.Є. Доктрина Салмана, короля Саудівської Аравії: реалії і перспективи

Королівство Саудівська Аравія протягом десятиліть залишається островом стабільності на Близькому Сході. Справа тут як в економічному потенціалі країни, так і в стабільному визначенні порядку сходження на престол спадкоємців засновника третього саудівського королівства аль-Сауда. Останнє дуже важливо, адже кожен новий король є гарантом міцності і процвітання саудівської держави.

Для самих мешканців королівства династія аль-Саудів є важливим гарантом збереження самої країни, адже два попередніх королівства Саудівської Аравії були знищені Османською імперією в 1744 і 1824 рр.

23 січня 2015 р. на 91-му році життя помер король Саудівської Аравії Абдалла. Його місце зайняв наслідний принц Салман, який також одержав титул Хранителя двох святинь (офіційна назва титулу монарха; святині – дві мечеті в містах Мекка і Медіна).

Протягом 100 днів з часу сходження на престол він підписав 65 указів, у тому числі, передусім, відносно наслідування престолу. Загалом баланс між необхідними змінами в керівництві країни і політичною стабільністю гарантує міцність і королівської влади, і самого королівства. Деякі політики та політичні оглядачі почали говорити про «четверте саудівське королівство». Але доцільніше, на нашу думку, вести мову не про нове королівство, а про доктрину Салмана, яка має і внутрішній, і зовнішньополітичний вектори.

Одразу після вступу Салмана на трон наслідним принцом був призначений його брат – 69-річний Мукрін. Проте через проблеми зі здоров'ям він попросив звільнити його від виконання таких обов'язків. Тоді 29 квітня наслідним принцом був затверджений 55-річний Мухаммед бен Наїф, син померлого у 2012 р. наслідного принца Наїфа бен Абдель Азіза Аль Сауда. З листопада 2012 р. принц Мухаммед керує міністерством внутрішніх справ.

Місце другого наслідного принца (третій за значенням пост у державі, створений в 2014 р. на випадок одночасної смерті короля і наслідного принца) дісталось – разом з портфелем глави міноборони – сину короля Мухаммеду бен Салману.

Якщо подивитися на двох принців, то, очевидно, що саме вони керують країною під наглядом короля. Справа в тому, що король Салман у процесі реорганізації уряду ліквідував 12 комісій і рад, створивши замість них дві структури – Раду з питань політики і безпеки та Раду з питань економіки і розвитку. Першу очолює Мухаммед бен Наїф, другу – Мухаммед бен Салман. Таким чином, за кілька місяців королю Салману і його спадкоємцям вдалося сконцентрувати владу у своїх руках.

З приходом до влади Салмана відбулася і зміна керівництва МЗС країни. 75-річний досвідчений дипломат принц Сауд аль Фейсал залишив пост міністра через проблеми зі здоров'ям. На згадану посаду був призначений саудівський посол у США Адель аль Джубейр. Цікаво, що він – перший глава МЗС королівства, який не є членом монаршої сім'ї.

Як вважають аналітики, призначення бен Наїфа і аль Джубейра, добре відомих в американських політичних колах, слід вважати посланням американському керівництву щодо пріоритетності для Саудівської Аравії відносин зі США.

Салман також спростував думку багатьох критиків, які стверджували, що королю не вистачає рішучості і що він нездатен ефективно керувати державою.

Що стосується ціни на нафту, то її курс не змінився. Незважаючи на перестановки у вищих ешелонах влади, Алі аль Нуаймі залишився на чолі профільного міністерства, яким він керує вже протягом 20 років. Очевидно, що новий король довіряє йому.

У той же час аль Нуаймі втратив посаду голови нафтової державної компанії «Сауді Арамко». Його змінив Халед аль Фалех, який асоціюється з роллю спадкоємця на посаді міністра нафти.

Крім цього, важливою проблемою для королівства є збереження обороноздатності. Тривалий час Саудівська Аравія зміцнювала свої позиції на Близькому Сході, вибудовуючи відносини з Заходом і орієнтуючись на закупівлі там озброєнь. Монархія стала найбільшим імпортером зброї у світі, обігнавши Індію. За оцінками західної преси, у 2014 р. витрати клану аль Саудів на закупку озброєнь за кордоном зросли на 54% – до 6,5 млрд дол. А вже у 2015 р. вони зросли ще на 52% – до 9,8 млрд дол. Таким чином, з кожних 7 дол., витрачених у світі на імпорт озброєнь, 1 дол. припадає на Саудівську Аравію.

Озброєння є важливою складовою американсько-саудівських відносин. У той час, як політичний аспект цих стосунків набирає все більшого значення для Ер-Ріяду в контексті його протистояння Тегерану.

Саме ядерна програма Ірану викликала і викликає найбільшу тривогу в королівстві. Саудівська Аравія завжди виступала проти ядерної програми Ірану. Саудівсько-іранська ворожнеча позначилась і на інших регіональних проблемах – Сирії, Іраку та Ємені. Основними ж союзниками Саудівської Аравії разом із західними державами залишаються держави-члени Ради співробітництва арабських держав Затоки (Кувейт, ОАЕ, Катар, Бахрейн і Оман).

З іншого боку, враховуючи важливість для Вашингтона відносин з Радою співробітництва, президент Б. Обама в травні 2015 р. пішов на організацію спільного саміту згаданих країн у Кемп-Девіді. На саміт прибули керівники всіх країн Ради співробітництва, крім короля Салмана. Таким чином Ер-Ріяд показав свою стурбованість політичним діалогом Вашингтона та Тегерану. Уже після підписання в червні 2015 р. угоди про мирний характер ядерної програми Ірану Вашингтон у черговий раз висловив запевнення у вірності своїм зобов'язанням щодо безпеки Саудівської Аравії.

Разом з тим втручання Тегерану у внутрішні справи Сирії викликає осуд і Вашингтона, і Ер-Ріяду. Країни повністю солідарні в тому, що війна в Сирії повинна бути припиненою за рахунок відсторонення від влади президента САР Башара Асада. Тут США і Саудівська Аравія готові йти на діалог з союзниками офіційного Дамаска Іраном та Росією. Відповідні переговори відбулися наприкінці жовтня 2015 р. у Відні.

Важливим напрямом зовнішньополітичної частини доктрини Салмана стало докладання зусиль до зміцнення партнерства з іншими членами Ради співробітництва арабських країн Затоки, і передусім це стосується відносин з Катаром. Ця країна підтримувала поміркованих ісламістів, які після арабської весни прийшли або могли прийти до влади в ряді арабських країн. Невдоволення зовнішньою політикою Катару досягло свого апогею під час похорону короля Абдалли. Тоді на приватну поминальну церемонію були запрошені всі керівники Ради співробітництва, крім еміра Катару. Такий крок спонукав Доху до переоцінки власного місця в рейтингу країн Затоки і відновлення повномасштабного партнерства з Ер-Ріядом.

Прикладом нової кризової ситуації може служити війна в Ємені.

В Ємені ще в лютому 2012 р. на хвилі «арабської весни» від влади відмовився очільник ряду племен Центрального Ємену, суніт, президент Алі Абдалла Салех, який керував країною 33 роки. До влади прийшов колишній віце-президент, міністр оборони і керівник об'єднаної війни 1990 р. Абд Раббо Мансур Хаді. Сам А.М. Хаді є вихідцем з південних племен Ємену і противником північно-єменських шіїтських племен хуситів, які фактично є носіями крайньої форми політичного вираження прагнень північно-єменських племен зей-

дитів, що мешкають також і на крайньому Південному Заході Саудівської Аравії.

Ще у вересні 2014 р. хусити й представники центральної влади за посередництва Саудівської Аравії уклали в Сані «угоду про мир і партнерство», згідно з якою хусити повинні були припинити повстання на Півночі Ємену. Проте фактично угода так і не почала діяти. З січня 2015 р. в Ємені фактично спалахнула громадянська війна. Племена хуситів розпочали наступ на столицю Ємену місто Сана. Їх підтримав і колишній президент Ємену А.А. Салех. Хоча сам Салех є сунітом, але на тлі боротьби за владу він перейшов на сторону шіїтів-хуситів. Наприкінці березня 2015 р. новий законний президент Ємену А.М. Хаді фактично зник з-під домашнього арешту в Сані в рідну для нього столицю Південного Ємену місто Аден, яке було проголошено новою тимчасовою столицею всього Ємену. У відповідь хусити захопили третє за величиною місто Ємену Таїз і розпочали наступ на Аден.

Треба зазначити, що в новій ситуації Саудівська Аравія не могла більше миритися з розколом Ємену. Викликано це було низкою причин. По-перше, як вже зазначалося, традиційним опонентом саудитів виступає Іран, що вже поширив свій вплив на Сирію, Ірак, Ліван. По-друге, хусити не приховували своєї орієнтації на Тегеран, від якого вони отримували певну підтримку. По-третє, ще з часів заснування КСА і імамату в Ємені в 20-х рр. XX ст. між двома країнами існує неврегульована суперечка щодо належності двох провінцій на межі Північного Ємену з КСА. Ці дві провінції Асір і Неджран під час створення двох сучасних держав – Саудівської Аравії та Ємену – ввійшли до складу КСА. У згаданих провінціях свого часу переважали шіїти, і тому Саудівська Аравія, очевидно, не могла бути зацікавленою в посиленні шіїтського фактору на своїх південних кордонах. У такій ситуації Ер-Ріяд пішов на повну підтримку законного єменського президента А.М. Хаді, швидко мобілізацію арабської і світової громадськості проти «агресії» хуситів, одержання підтримки своєї позиції з боку США та розпочав бомбардування позицій хуситів на всій території Північно-Західного і Південного Ємену. Фактично цей крок було здійснено на прохання президента Ємену від 24 березня 2015 р. Сам же президент 26 березня, ховаючись від наступу хуситів на Аден, залишив територію Ємену і прибув до Саудівської Аравії. У той же час до саудівсько-єменського кордону було перекинуто більше сотні літаків ОАЕ, Катару, Кувейту, Йорданії, Марокко та Судану. Про свою підтримку Ер-Ріяда заявили також Єгипет, Туреччина та Пакистан. Єгипет навіть надіслав до берегів Ємену 4 військові кораблі, до яких приєдналися кораблі Саудівської Аравії, що разом блокували єменські морські порти. Загалом, згадана антишіїтська коаліція об'єднала 10 країн.

Варто зазначити, що напередодні військової операції військ Ради співробітництва Затоки плідні переговори в Ер-Ріяді провів міністр закордонних справ Великої Британії Ф. Хаммонд. У кулуарах двосторонніх і багатосторонніх зустрічей саудівські посадовці відзначали, що якщо хуситів не зупинити зараз, то Ємен очікує розкол і громадянська війна. Як уже зазначалося, на цю країну посилив свій вплив і Тегеран, який, як відомо, вже має свої форпости в регіоні Близького Сходу в Лівані («Хезболла»), Сирії (Б. Асад), Іраку (Н. аль-Малікі та духовенство Неджефу і Кербели), Сомалі (Північ – Сомаліленд).

На боці Саудівської Аравії виступила і Ліга арабських держав (ЛАД), чий генеральний секретар єгиптянин Набіль аль-Арабі підтримав операцію «Вирішальний шторм» на тій підставі, що всі мирні пропозиції офіційної єменської влади і Саудівської Аравії були відхилені хуситами. Проти загальної арабської позиції виступив лише офіційний Багдад і режим Б. Асада. 27 березня ситуацію в Ємені спершу розглянула нарада міністрів закордонних справ ЛАД, яка підтримала акцію Ер-Ріяду. Нарада також рекомендувала саміту ЛАД в єгипетському місті Шарм ель-Шейх схвалити рішення про створення спільних збройних сил країн-членів Ліги. Або, як їх названо, Сил реагування. До підтримки законного президента Ємену і збройної операції Саудівської Аравії закликав міністр закордонних справ Ємену Ріяд Ясін.

На саміті ЛАД, що відбувся 28 березня 2015 р. було схвалено резолюцію на підтримку операції Саудівської Аравії та її союзників в Ємені, а також закликало хуситів до переговорів на території Саудівської Аравії. Безпосередньо на саміті король Саудівської Аравії Салман закликав хуситів зупинити наступ на Аден і припинити військове співробітництво з Іраном. Король прямо звинуватив Тегеран у втручанні у внутрішні справи Ємену і спробах дестабілізувати ситуацію на Аравійському півострові. Причому король зазначив, що ситуацію почали дестабілізувати ідеологи хомейнізму, а до того суніти і шіїти жили мирно протягом століть.

Також у Шарм ель-Шейху підтримано ініціативу генерального секретаря ЛАД Н. аль-Арабі щодо створення вже згаданих спільних «Сил реагування» ЛАД для втручання в події в разі виникнення негативних кризових ситуацій на теренах країн-членів Ліги.

31 березня міністр закордонних справ Ємену також закликав до наземної операції країн-членів Ради співробітництва проти хуситів і заявив про готовність президента Ємену подати заявку на вступ до Ради співробітництва.

31 березня країни-члени Ради співробітництва країн Перської затоки внесли на розгляд Ради безпеки ООН проект резолюції 2216 щодо ситуації в Ємені. У резолюції хуситам пропонувалося вивести війська зі столиці і державних інституцій і розпочати під егідою ООН мирні

переговори через 3 дні після схвалення резолюції. Рада безпеки підтримала проект згаданої резолюції. Було запропоновано також запровадити ембарго на недержавних постачальників і отримувачів зброї. РБ ООН також планує засудити колишнього президента Ємену А.А. Салеха за підтримку хуситів і розпочати розслідування щодо встановлення ним контактів з «Аль-Каїдою».

Міністр закордонних справ Саудівської Аравії заявив, що його країна продовжуватиме бомбардувати єменські міста, доки хусити не складуть зброю, а Ємен не стане знову стабільним і єдиним. Утім, враховуючи ситуацію загрози розколу Ємену, Саудівська Аравія пішла на спонсоровані ООН переговори з хуситами. Переговори з перервами тривають в Омані, який єдиний з арабських країн зберігає нейтралітет щодо згаданих подій.

Таким чином, доктрина короля Салмана дозволяє новому керівництву Саудівської Аравії зберігати стабільність всередині країни, а також посилювати свій вплив у регіоні Близького Сходу і на міжнародній арені, зокрема. Спираючись на значний економічний потенціал, Ер-Ріяд продовжує залишатися впливовою регіональною потугою, без якої неможливе вирішення будь-яких проблем на Близькому Сході. Саудівська Аравія разом з Єгиптом справедливо входять до двадцятки найвпливовіших країн світу G-20, з якими рахуються вже й на глобальному рівні.

3.12. Олійник О.М. Китайська Народна Республіка: «стратегія глобалізації» як напрям посилення міжнародної присутності

Протягом останніх років КНР незмінно залишається світовим лідером економічного розвитку. Сьогодні це – країна, друга у світі за обсягом ВВП та перша – за обсягом промислового виробництва. Завдяки політиці відкритості зовнішньому світу та глобалізаційним процесам Китай спромігся посилити свою присутність у світі, активізувати участь у світових економічних та політичних процесах. Китайські компанії успішно конкурують на світових ринках, інвестують у закордонні проекти та скуповують провідні світові бренди.

За роки реформ Китай створив ефективну систему підтримки виходу на зовнішні ринки китайських компаній, що сприяло диверсифікації їх діяльності та зменшенню тиску від зниження зовнішнього попиту на китайські товари. Своєчасні та дієві заходи китайського уряду убезпечили китайські компанії, а зрештою і саму країну, від руйнівного впливу двох останніх світових фінансових криз.

На відміну від Китаю, в Україні не було створено ефективного механізму протидії впливу процесам глобалізації. Україна не змогла

ефективно інтегруватись у світові економічні та політичні процеси. Як наслідок, країна й по сьогоднішні не може оговтатись від наслідків останньої світової фінансової кризи.

Досвід Китаю щодо ефективної інтеграції у світові глобальні процеси може бути корисним при формування зовнішньополітичної стратегії України.

Передумови «стратегії глобалізації». Наприкінці 90-х рр. минулого століття Китай святкував 20-річчя від початку програми реформ. Економіка країни розвивалася найвищими темпами у світі, обсяг іноземних інвестицій з року в рік зростав, життєвий рівень населення країни суттєво покращувався. Однак поряд з очевидними успіхами в соціально-економічному розвитку почали з'являтися загрозливі ознаки потенційних проблем, зумовлених загостренням ситуації на зовнішніх ринках. Під загрозою опинились основні рушійні сили економічного росту – зовнішня торгівля та інвестиції. Обставини вимагали негайних дій. Така необхідність була зумовлена наслідками азійської фінансової кризи кінця 90-х рр. ХХ ст.

Унаслідок загострення проблеми ліквідності південноазійських банків загострилась і проблема погашення боргів і самими банками, і компаніями, зорієнтованими на експорт власної продукції. Проблеми з погашенням зовнішнього боргу також відчули й уряди цих країн. В умовах обмеженості доступу до ринків капіталу ці країни не мали можливості отримувати рефінансування, що зрештою призвело до зниження вартості банківських та корпоративних активів. Процес кредитування було майже повністю припинено. Це, а також зниження обсягів виручки від експорту продукції, завдало потужного тиску на обмінний курс національних валют. В таких умовах уряди цих країн вимушені були вдаватися до безпрецедентних заходів щодо девальвації національних валют. Хоча Китай спромігся уникнути кризи, проте його економіка відчула її негативні наслідки. Зокрема, помітно скоротився обсяг експорту в південноазійські країни. Тільки завдяки тому, що Китай на той час накопичив значні обсяги валютних резервів та мав достатньо розгалужену географію свого експорту, ця країна стримала поширення кризи сусідніх країн на її територію. Проте, це був чіткий сигнал про те, що експортно-орієнтована модель розвитку може створювати загрози для економіки країни.

Огляд «стратегії глобалізації». Як альтернатива тодішній стратегії розвитку була запропонована так звана «стратегія глобалізації». Уперше вона була представлена на 15 з'їзді КПК у 1997р. Суть її полягала в тому, щоб збільшити присутність китайських компаній за кордоном. Офіційно «стратегія глобалізації» була затверджена на 16 з'їзді КПК у 2001р., що дало потужний поштовх для збільшення закордон-

них інвестицій Китаю. За період з 2001 по 2011 рр. обсяг закордонних інвестицій Китаю зріс з 5,5 млрд дол. США до 65 млрд дол. США.

Презентуючи наміри уряду щодо закордонних інвестицій на 15-ту п'ятирічку (2011-2015), Прем'єр-міністр КНР Вен Дзябао підкреслив необхідність прискорення «стратегії глобалізації». Він також підкреслив важливість орієнтації закордонних інвестицій на потреби ринку, заохочення підприємств різних форм власності до участі в закордонних інвестиційних проектах.

Стрімке зростання китайських закордонних інвестицій прикуло увагу спільноти не тільки з економічного погляду, а також з позицій перспективи сталого розвитку. Активізація інвестиційного процесу заклала надію на сталий розвиток і в країнах-реципієнтах, і в самому Китаї. 2004 р. відбувся перший міжнародний форум, організований Міністерством комерції Китаю, на якому міжнародній спільноті власне і було запропоновано «глобалізуватись» і була представлена відповідна концепція.

Китайська сторона повідомила, що рішення про запровадження нової стратегії є важливим з погляду подальшого розвитку політики відкритості та необхідності посилення участі Китаю в міжнародному економічному розвитку. Необхідність такої стратегії зумовлена тенденціями, що склалися на той час у світовій економіці, а також проблемами, що спостерігались у процесі економічного розвитку Китаю. На форумі були представлені основні аспекти нової стратегії, суть яких полягає в наступному.

По-перше, збільшувати закордонні інвестиції, розвивати давальницьке та складальне виробництво. Посилюючи інвестиційну співпрацю, необхідно використовувати будь-які засоби задля створення нових робочих місць і, таким чином, зміцнювати можливості щодо саморозвитку місцевих економік.

По-друге, необхідно інтенсифікувати співпрацю з розробки ресурсів за кордоном. Розвиваючи співпрацю з іншими країнами в напрямі розробки та видобування ресурсів, зокрема, газу, нафти, мінералів, лісу, риби та рослинності, Китай може надавати відповідну технологію, створювати робочі місця, що сприятиме зростанню доходів домогосподарств, бюджетних надходжень, та посилювати експортні можливості й можливості саморозвитку для місцевих економік. Крім того, надавати допомогу іншим країнам у трансформованні їхніх ресурсних переваг у переваги розвитку.

По-третє, розширювати практику контрактної співпраці в рамках технологічних проектів. Необхідно заохочувати участь китайських підприємств у формі контрактної участі в технологічних, дослідницьких та консалтингових проектах, забезпечуючи відповідне фінансування.

По-четверте, розвивати закордонну співпрацю в галузі сільського господарства. Переваги китайських технологій та обладнання в цій

галузі повинні повністю використовуватись, а компанії мають заохочуватися здійснювати закордонні проекти з метою розвитку сільсько-го господарства. Цей напрям потребує застосування багатьох підходів задля створення міжнародної бази сільськогосподарського виробництва та переробки сільгосппродукції.

По-п'яте, стимулювати розвиток закордонної співпраці в галузі науки, технологій та розвитку талантів, а також заохочувати компанії до створення науково-дослідницьких центрів у регіонах, що мають належний рівень розвитку науки та технологій. Такі центри мають активізувати обмін технологіями, співпрацю, а також стимулювати розвиток інноваційного потенціалу та технологій.

По-шосте, підняти на новий рівень співпрацю в наданні послуг у застосуванні робочої сили. Виходячи з потреб міжнародних ринків, китайські компанії повинні диверсифікувати та розширити масштаб застосування послуг робочої сили. Це, своєю чергою, має вдосконалювати систему управління проектами.

По-сьоме, стимулювати співпрацю в галузі торгівлі та послуг. Китайські компанії мають заохочуватися до виходу на зовнішні ринки та розвивати співпрацю в галузі торгівлі, дистрибуції, фінансових послуг (банківських, страхових, торгівлі цінними паперами, ф'ючерсами, управління фондами), телекомунікацій, логістики, морських перевезень та посередництва. Очікується, що китайські компанії повинні інтенсифікувати міжнародний обмін у галузі торгівлі послугами задля прискорення міжнародної торгівлі та інвестицій.

З метою реалізації «стратегії глобалізації» та мобілізації різних форм інвестиційної співпраці за кордоном уряд Китаю створив систему підтримки та управління процесом закордонного співробітництва, що базується на ринкових важелях управління. За цією схемою уряд Китаю надає послуги китайським компаніям, що працюють на глобальних ринках.

Висновки та рекомендації.

1. Китай значно виграв від глобалізації та політики відкриття глобальній економіці. Поширення політик відкритої торгівлі багатьма країнами світу стимулювало сталий попит на глобальному рівні на китайські товари, у той самий час завдяки політиці відкриття зростає попит з боку Китаю на товари інших країн. Відкриття Китаю для зовнішніх інвесторів сприяло підвищенню економічної ефективності всередині країни, що також посилювало внутрішню конкуренцію та попит на сучасні технології. Співпраця з зовнішнім світом надала можливість Китаю імпортувати іноземний досвід у багатьох сферах – від банківського сектору до практики стандартизації товарів. Залучен-

ня значних обсягів прямих іноземних інвестицій сприяло активізації ринкової дієвості конкуренції, залученню сучасних технологій, проведенню програм підвищення кваліфікації працівників, що в результаті дозволило Китаю підвищити продуктивність виробництва.

2. На відміну від Китаю, Україна не змогла повноцінно інтегруватись у світові політичні та економічні глобальні процеси. У зв'язку з невизначеністю зовнішньополітичних пріоритетів країна тривалий час перебувала в стороні від глобальних процесів. Проблема полягає навіть не стільки в невизначеності зовнішньополітичного курсу, скільки у відсутності практичних дій, які б підтверджували обрання певного зовнішньополітичного курсу. Наявним прикладом цього були події 2013 р.

Хоча економіка України вважається досить відкритою, проте ця відкритість носить обмежений характер з огляду на те, що більша частина експорту країни представлена сировиною та товарами первинної переробки. Недиверсифікованість українського експорту роками послабляла конкурентоспроможність української продукції на зовнішніх ринках. Країна втрачає свої позиції навіть на традиційних ринках інших країн, зокрема продукції металургійної та хімічної промисловостей. У результаті економіка країни залишається не реформованою та не структурованою.

Підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС ще не є запорукою ефективного інтегрування країни у світові політичні та економічні процеси, хоча закладає базу для активізації цього процесу.

Сьогоднішні реалії свідчать про необхідність якомога скорішого долучення до глобалізаційних процесів, що створює передумови для посилення присутності країни у світі, а зрештою, і продукції цієї країни на світових ринках. А це, своєю чергою, вимагає розробки відповідної стратегії. Досвід Китаю щодо глобалізації може бути гарним прикладом для України.

3.13. Васильєв О.А. Роль науки в модернізації Китаю: уроки для України

Модернізація пройшла кілька етапів розвитку, поступово набуваючи нових ознак і тенденцій, що втілювалися в суспільно-політичні, науково-технічні та управлінські досягнення. Сьогоднішній етап модернізації країн світу отримав назву постіндустріального або постмодерністського. Його основою є пріоритетна роль науки як стрижня, навколо якого створюються нові технології, відбуваються економічний і соціальний прогрес суспільства.

Сучасні тенденції глобалізації та інтеграції світової економіки характеризуються широким використанням інформаційних техно-

логій, формуванням інноваційної економіки, інтернаціоналізацією досліджень, розробок і наукомісткого виробництва, загостренням глобальної конкуренції на світових ринках інвестицій, наукомістких товарів і послуг. Змінюються традиційні форми і механізми міжнародної взаємодії у сфері науки і технологій, а також роль держави у регулюванні цих процесів. Окреслюється тісний взаємозв'язок науково-технологічної, зовнішньої та торговельно-економічної політики в науково-технологічній сфері для ефективного подолання економічної кризи.

Ключову роль у модернізації і розвитку економіки на основі нового технологічного укладу грає різке підвищення інноваційної активності. У сучасній економіці на частку НТП припадає до 90 % від сукупного вкладу всіх факторів приросту. З урахуванням критичного значення і високої невизначеності результатів наукових досліджень держава має взяти на себе функції інтелектуально-інформаційного центру регулювання і стратегічного планування розвитку економіки, підтримки відповідного науково-технологічного середовища, яке включає в себе розвинену базу фундаментальних знань і пошукових досліджень, інститути прикладних досліджень і дослідно-конструкторських розробок, систему стимулювання освоєння і розповсюдження нових технологій. У всіх країнах світу послідовно збільшується фінансування НДДКР, частка яких у ВВП досягає 4 %, що в багато разів перевищує наукомісткість української економіки (див. таблицю ЮНЕСКО з даними на кінець 2016 р.).

Внутрішні витрати на дослідження і розробки у країнах світу, % до ВВП за даними ЮНЕСКО [www.unesco.org/new/ru]

№	Країна	%	№	Країна	%
1	Ізраїль	4,38	13	Китай	1,84
2	Південна Корея	4,03	14	Велика Британія	1,77
3	Фінляндія	3,78	15	Ірландія	1,70
4	Японія	3,39	16	Норвегія	1,66
5	Швеція	3,37	17	Португалія	1,49
6	Данія	3,09	18	Іспанія	1,33
7	Німеччина	2,88	19	Італія	1,25
8	США	2,77	20	Угорщина	1,21
9	Австрія	2,75	21	Росія	1,12
10	Франція	2,24	22	Греція	0,60
11	Нідерланди	1,85	23	Мексика	0,43
12	Чехія	1,85	24	Україна	0,3

У Китаї в 40 рр. XX ст. фактично не було жодного вищого навчального закладу. Низка видатних вчених Китаю закінчила американські університети і надала потужний поштовх національній науці. Поверненню вчених сприяла копітка політика Пекіна, спрямована на зворотній «потік мізків». Зокрема, вчені-репатріанти створили неформальний «Клуб Лос-Аламос». Члени Клубу заснували та очолили сотні провідних китайських наукових центрів, у тому числі Університет Цінхуа, Університет науки і техніки Китаю, Харбінський технологічний інститут, Університет Фудань тощо.

Сьогодні Китай обіймає провідні позиції в науково-технологічній сфері. На початку 2016 р. Гарвардський інститут світової економіки констатував, що **Китай перейшов від статусу «країни копіювання» до інноваційної держави**. Країна переорієнтувала внутрішні технопарки з зовнішнього інвестування на розвиток, підвищення кваліфікації і стимулювання винахідництва. У 2015 р. в Китаї налічувалось 1600 науково-технічних підприємств-інкубаторів, понад 1000 інвестиційних державних установ з фондом понад 350 млрд юанів, що спеціалізуються на вкладанні коштів у винаходи. У 2016 р. Держрада КНР оприлюднила програму зі сприяння перетворення досягнень науки і техніки у виробничі сили, в якій відображено вирішальну роль науки для ринку.

З 2010 р. Китай посідає перше місце у світі за кількістю отриманих патентів. Відомство Китаю з інтелектуальної власності показало, що у 2014 р. з 928 тис. винаходів 663 тис. мають ринкову вартість, а 485 тис. виконані спеціалізованими дослідницькими центрами. У 2000–2007 рр. кількість інженерно-технічних працівників у Китаї подвоїлась. Прогнозується, що у 2024 р. вчених і дослідників в Китаї буде більше, ніж в США, ЄС і Японії разом узятих. Уже у 2013 р., за даними ЮНЕСКО, Китай вийшов на перше місце у світі за кількістю науково-технічних працівників. Кількість вчених з загальної кількості людей, зайнятих у виробництві, в ЄС складає 22 %, в Китаї – 19 %, в США – 17 %, в РФ – 6 %.

Чверть світового високотехнологічного експорту, який складає понад 2,5 трлн дол., належить Китаю. У 2014 р. Китай досяг паритету із США з частки доданої вартості у високотехнологічному виробництві, де в США – 29 %, а у Китаю – 27 %, при чому за десять років його частка зросла в 10 разів. За прогнозами, до 2020 р. Китай випередить США з інвестицій у дослідження і розробки, накопичить аналітичну масу знань та результатів наукових експериментів, що сприятиме науково-технологічному прориву. Сьогодні Китай демонструє високу ефективність інвестицій в освіту, займає одне з перших місць у світі з рівня освіти, а США – тільки восьме – десяте. Керівництво країни вважає, що рівень освіти для майбутнього Китаю є найголовнішим фактором конкурентоспроможності.

Важливим для КНР є міжнародне співробітництво в галузі ВПК. Китайська наука з'явилась і розвивалась як прикладна галузь оборонної промисловості. За даними Стокгольмського інституту досліджень проблем світу [<https://www.sipri.org>], за витратами на оборону (215 млрд дол.) Китай посідає друге місце у світі. На першому місці перебуває США (611 млрд дол.), на третьому Росія (69,2 млрд дол.).

Китай використовує досвід і напрацювання України в суднобудівній та авіаційній галузях. Так, свій перший авіаносець «Ляонін» (в минулому крейсер «Варяг») Китай придбав у недобудованому вигляді в Україні в 1998 р. Корабель був повністю реконструйований і розпочав свою військову службу у 2012 р. У квітні 2017 р. в Китаї було спущено на воду перший власний авіаносець, побудову якого розпочато 2013 р. на базі попередніх інженерних рішень. Остаточне його введення до лав флоту планується після 2020 р. У серпні 2016 р. ДП «Антонов» уклало угоду з китайською компанією «China airspace». Сторони висловили наміри про довгострокову співпрацю, яка передбачає на першому етапі будівництво другого модернізованого екземпляра літака Ан-225 «Мрія» на держпідприємстві «Антонов» і поставку компанії АІСС та створення на другому етапі спільного серійного виробництва Ан-225 в Китаї за ліцензією «Антонова». Ан-225 «Мрія» з максимальною спорядженою масою 640 т є найпотужнішим літаком у світі.

Протягом багатьох років за часів незалежності інститути Національної академії наук України брали активну участь у розбудові технопарків в Китаї, проведенні НДДКР, опануванні китайськими фахівцями українських методик досліджень і прогресивних технологій. Розробки організацій ДКАУ (зокрема, КБ «Південне» та заводу «Півднемаш») сприяли розвитку сучасної ракетно-космічної галузі Китаю.

Китай підтримує та фінансує створення технопарків за певними видами наукової діяльності українськими НДІ на своїй території. Наприклад, це – українсько-китайський Центр зварювання і споріднених технологій у м. Харбін, угоду про створення якого було підписано між Інститутом електрозварювання ім. Є. Патона НАН України й Харбінським інститутом зварювання.

Наприкінці жовтня 2016 р. делегація НАН України відвідала КНР та взяла участь у кількох важливих заходах, що завершилися підписанням двосторонніх українсько-китайських угод у сфері науково-технічного співробітництва. Зокрема, угода, укладена завдяки тісній співпраці Інституту металофізики імені Г.В. Курдюмова й Радіоастрономічного інституту НАН України із Цзіліньським університетом, передбачає створення на базі згаданого вищого навчального закладу Міжнародного наукового центру з розвитку фундаментальних і прикладних досліджень та сучасних технологій, фінансування якого здійс-

нюватиме китайська сторона. Установа отримає найсучасніше наукове обладнання для досліджень у галузях матеріалознавства, фізики твердого тіла, радіоелектроніки, низьких температур, магнетизму тощо. Роботою центру керуватиме наукова рада, створена на паритетних засадах [new.nas.gov.ua/UA/Pages/default.aspx]. Також перспективними є напрямки спільної роботи у галузі ІТ технологій. Китайський ринок посідає чільне місце разом із США у споживанні ІТ послуг.

Українським науковцям комфортно працювати в Китаї, який фінансує прикладну науку та сприяє проведенню досліджень та розробці технологій, що в подальшому будуть використані для розвитку китайської держави. Вітчизняні науковці практично не мають можливості використати весь потенціал своїх досягнень в Україні через застарілу інфраструктуру, недофінансування, відсутність попиту на високотехнологічну продукцію, недостатнє розуміння українською владою важливості НТП. **У двосторонніх відносинах Україна є донором сировинних ресурсів та продукції четвертого технологічного укладу до Китаю. У сьогоднішніх реаліях відносини з Китаєм мають бути пріоритетними для України, оскільки це – величезний ринок збуту високотехнологічних товарів та якісної продукції АПК.** Нові перспективи співпраці відкриються, якщо Україна зможе розвивати сучасну фундаментальну та прикладну науку, особливо п'ятого та шостого технологічних укладів. Україна має потенціал продажу в Китай ІТ-послуг, а також може використати своє вдале гео економічне положення, ставши транзитною країною китайських товарів до ЄС та місцем інвестицій для китайського бізнесу та туризму.

В Україні продовжується деіндустріалізація і деградація науково-технічної сфери. **За рівнем частки витрат на НДДКР у ВВП Україна опинилася на рівні країн третього світу.** Частка України на світовому ринку високотехнологічної продукції менше 0,1 %. **Сьогодні в Україні склалася критична ситуація з розвитком наукових досліджень і здійсненням технологічної модернізації виробництва, пов'язаної з переходом до нового технологічного укладу.** Причини несприятливої ситуації полягають у хронічному недофінансуванні розвитку науки, руйнуванні кооперації науки і виробництва, старінні наукових кадрів, «відпливі мізків». Значною мірою вони стали наслідком приватизації, яка призвела до руйнації галузевого сектору прикладної науки.

Стан української науки – один з ключових чинників національної безпеки. Досвід Китаю говорить, щоб наука грала важливу роль в обороні країни і в її економіці повинно бути замкнене коло відтворення інновацій: аналіз проблем, тенденцій розвитку і простору можливостей; цілеспрямовання і планування; фундаментальні дослідження і підготовка спеціалістів; прикладні розробки; дослідно-кон-

структорські роботи, створення технологій; вивід товарів на ринок і реалізація; подальше вкладення отриманих у результаті цієї діяльності коштів у всі задані елементи циклу. Важливу роль у цьому мають грати великі високотехнологічні компанії, які створюють надійні ефективні технології, виконують дослідно-конструкторські розробки, випускають продукцію і виводять її на світовий ринок. Основним споживачем технологій є промисловість. Великих високотехнологічних компаній під час реформ в Україні не з'явилося. Крім того, після розвалу обробної промисловості країна прив'язана до західних комплектуючих.

Для зміни ситуації необхідна системна робота держави і науково-інженерного співтовариства у створенні розвиненої мережі інжинірингових компаній, проектних і конструкторських організацій.

Висновки та рекомендації.

1. Китай як один зі світових лідерів науково-технічного прогресу має наукові стратегії, ставить масштабні завдання перед вченими і вкладає величезні кошти в науку і оборону. У зовнішній політиці Китай притримується концепції багатополюсного світу, де він намагається грати роль одного з полюсів тяжіння. Китай, завдяки великим досягненням у науково-технічній сфері, обіймає провідні позиції в глобальних інтеграційних проектах, зокрема АТЕС, БРІКС і ШОС.

2. Міжнародний досвід говорить, що все більше держав світу підвищують свою науково-технологічну спроможність, впроваджують технологічні інновації, залучаючись до різних альянсів та міжнародних корпорацій, пропонуючи високотехнологічну продукцію за конкурентними цінами. **Використовуючи досвід і фінансові ресурси Китаю, Україні необхідно підвищити науково-технічний рівень шляхом впровадження новітніх технологій у співпраці з багатонаціональними корпораціями та іншими власниками технологій, створюючи вітчизняні технопарки та експортоорієнтовані підприємства.**

3. Рівень національної науки значною мірою визначає фундаментальні основи економічної і військової безпеки держави і забезпечує можливості виходу з сучасної фінансово-економічної кризи. **Тільки опора на потужний науково-технічний комплекс може бути найбільш реальним шляхом для України посісти гідне місце серед розвинених в економічному відношенні країн, сприяти ствердженню в країні соціально-орієнтованої, структурно-інноваційної моделі розвитку.** При збереженні сучасного стану і тенденцій трансформації науково-технічного комплексу Україна не зможе вийти на рівень розвинених держав, бути лідером регіональних інтеграцій.

4. **Без спільної системної роботи держави, бізнесу і громадянського суспільства з реалізації курсу на суверенний розвиток на**

передовій технологічній основі забезпечити стійкість внутрішнього соціального і економічного порядку неможливо. Збереження залежного становища економіки від західного ядра світової фінансово-економічної системи веде до подовження і поглиблення кризи. Стійке поліпшення економічної ситуації в Україні неможливе без зміни теперішньої сировинної моделі вбудови країни у світову економіку.

3.14. Шергін С.О. Нові тенденції на ринку озброєнь Південно-Східної Азії

Країни Асоціації Південно-Східної Азії (АСЕАН), яка на зламі ХХ-ХІ ст. стала зоною прискороного економічного зростання, у військово-стратегічному вимірі продовжують залежати від основних центрів сили – США, Китаю, Росії та Європейського Союзу. Найбільш активними гравцями в регіоні є КНР і США, що мають у Південно-Східній Азії (ПСА) стратегічні інтереси, які не лише конкурують і перетинаються, а й містять елементи геополітичної конфронтації. Своєю чергою, країни АСЕАН, що стурбовані зростанням економічного й військового потенціалу Китаю, з метою підтримання балансу сил прагнуть розвивати відносини зі США, ЄС і Росією. При цьому вони змушені підтримувати добросусідські відносини з Китаєм, який виступає в ролі регіонального лідера. Ці обставини, так само як і наявність територіальних суперечок у регіоні, проблема морського піратства, сепаратизм і релігійний екстремізм змушує країни АСЕАН приділяти значну увагу розбудові національних збройних сил як гаранта забезпечення незалежності й територіальної цілісності.

Характерною рисою країн регіону є важлива роль армії і військових у вирішенні багатьох проблем внутрішньої і зовнішньої політики. Щорічні витрати на оборону країн АСЕАН мають стійку тенденцію до зростання. **Проте, досягнення країн ПСА в розвитку військової промисловості суттєво не впливають на їхню залежність від основних експортерів сучасних озброєнь. Зокрема це стосується високотехнологічних видів зброї і авіаційної техніки. Цілком імовірно, що ця залежність зберігатиметься й надалі, що сприятиме зростанню регіонального ринку озброєнь. За цих обставин перед Україною відкриваються нові можливості для розбудови військово-технічної співпраці з країнами асеановської «десятки».**

Довідково: У серпні ц.р. АСЕАН відзначила 50-річний ювілей свого заснування. Країнами-членами цієї регіональної міжнародної організації є: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, себто всі десять країн регіону. Загальна чисельність населення країн АСЕАН становить 628 млн осіб – більше,

ніж у Європейському Союзі чи Північній Америці. АСЕАН – це потужний економічний блок, еквівалентний шостій за обсягом економіці світу із сукупним ВВП у 2,5 трлн дол. За прогнозами експертів, до 2030 р. за обсягом економіки АСЕАН вийде на четверте місце у світі. Сукупний обсяг оборонних бюджетів країн АСЕАН перевищив у 2016 р. 40 млрд дол. Регіональний форум АСЕАН (АРФ) створено як консультаційну структуру для обговорення питань безпеки.

Специфіка модернізації збройних сил АСЕАН

Бруней – (Бруней Даруссалам) абсолютна теократична монархія і колишня британська колонія, що отримала незалежність у 1984 р. Кількість населення – близько 440 тис. Основою економіки є експорт нафти й газу. За рівнем ВВП на душу населення країна є лідером у регіоні. Завдяки великому фінансовому потенціалу збройні сили Брунею оснащені сучасною зброєю та військовою технікою. У військовому будівництві Бруней орієнтується здебільшого на колишню метрополію, водночас купуючи зброю в США і країнах ЄС. Так, в останні роки в Німеччині були закуплені патрульні кораблі, а в США гелікоптери UH-60 «Black Hawk». У цілому через малу кількість населення військовий потенціал Брунею має обмежені можливості, тому реальну оборону султанату забезпечують військові контингенти Великої Британії і Сінгапуру, розташовані на його території.

В'єтнам (Соціалістична Республіка В'єтнам) з населенням понад 90 млн є лідером економічного зростання в ПСА. Історично склалося так, що майже 90 % озброєнь і військової техніки (ОВТ), що перебуває на озброєнні В'єтнаму, має радянське/російське виробництво. Швидкі темпи економічного зростання (до 7,5 % щорічно) дозволяє В'єтнаму, починаючи з кінця 90-х рр. ХХ ст., проводити модернізацію збройних сил. Важливою причиною військового будівництва є також складні відносини з Китаєм і участь В'єтнаму в територіальних суперечках у регіоні. Головну увагу приділено розвитку ВПС і ППО, а також модернізації ВМФ. Упродовж першого десятиліття 2000-х рр. В'єтнам придбав у РФ ЗРК С-300ПМУ-1, винищувачі Су-27 і Су-30, які стали основою ВПС і ППО країни. Закупівля Китаєм російських винищувачів СУ-35 поставила на порядок денний модернізації ЗС СРВ закупівлю цих літаків для забезпечення паритету з Китаєм. У Ханой розглядають можливість закупівлі винищувачів МіГ-35 і ЗРК С-400. ВПС В'єтнаму стоять перед вибором нового навчально-тренувального літака, і Ханой схиляється до придбання російського Як-130. Конкуренцію йому може скласти чеський «Аеро Vodochody» L-39 NG, попередній варіант якого перебуває на озброєнні ВПС країни. Ще одним пріоритетом В'єтнаму в модернізації авіаційної техніки є придбання нових гелікоптерів російського виробництва

МІ-17В5 і «Ансат». Що стосується ВМС країни, то в січні 2017 р. був отриманий останній з 6 замовлених у Росії підводних човнів проекту 636 згідно контракту, укладеного у 2009 р. Крім цього, підписано контракт про постачання другої пари фрегатів «Гепард» 3, виробництво яких планують завершити до кінця 2017 р. У В'єтнамі продовжується ліцензійне будівництво ракетних катерів 12418 «Блискавка» і катерів ТТ400ТР у варіанті артилерійських і поліцейських (український проект «Лань»).

У 2016 р. Ханой підписав контракт на поставку 64 танків Т-90С. Оновлення танкового парку сухопутних сил є серйозною проблемою для в'єтнамської армії. Адже крім танків Т-54, Т-55, Т-62, армія В'єтнаму продовжує використовувати техніку періоду Другої світової війни – танки Т-34-85. Розвиток економічної співпраці, в тому числі з державами ЄС, привів до того, що Ханой розпочав налагоджувати з ними співпрацю у військово-технічній галузі. Так, у 2015 р. В'єтнам отримав з Іспанії транспортні літаки Airbus C295М. Для Морської академії В'єтнамської народної армії в Польщі був збудований навчальний вітрильник «Le Quy Don», названий на честь в'єтнамського філософа і літератора XVIII ст. Ле Куї Дона.

Ізраїль також намагається зайняти свою нішу на збройному ринку В'єтнаму, активно просуваючи продукцію свого військово-промислового комплексу. Ханой вже отримав ізраїльські комплекси ППО «Spider». До того ж, ізраїльська збройна компанія «Israel Weapon Industries» виграла тендер на будівництво заводу з виробництва стрілецької зброї для в'єтнамської армії. Йдеться про виробництво у В'єтнамі автоматів серії «Галіл» АСЕ, клона автомату Калашникова. Компанія виграла тендер, запропонувавши меншу ціну, ніж «Рособоронекспорт». Отже, В'єтнам, вибрав ізраїльську систему зброї для заміни автоматів Калашникова, який є символом перемоги у війні зі США.

Останнім часом США робить спроби опанувати збройний ринок В'єтнаму. Це стало можливим після скасування ембарго на поставки летальних озброєнь СРВ внаслідок візиту президента Барака Обами в Ханой 23 травня 2016 р. Це рішення було спрямовано на підтримку американо-в'єтнамських відносин і протидію зростання впливу Китаю в регіоні. У Гонолулу (Гавайські острови) 26 травня 2017 р. відбулася церемонія передавання береговій охороні В'єтнаму великого патрульного корабля (WMEC-772) «Моргентау» типу «Hamilton», який був виведений зі складу берегової охорони США. Передавання корабля відбулося на безкоштовній основі, але країна-отримувач мала оплатити ремонт і необхідні доробки, а також підготовку екіпажу в США. Отримання корабля В'єтнамом стало найкрупнішою поставкою військової техніки США з 1975 р. Варто зазначити, що цей корабель у 1970-71 рр. брав участь у бойових діях у В'єтнамі. Дещо раніше береговій охороні В'єтнаму було передано

6 патрульних катерів типу «Дефіант», вартістю 18 млн дол., виділених міністерством оборони США відповідно до програми військової допомоги. Наразі Ханой розглядає можливість закупівлі додаткових систем озброєння в США, включаючи кораблі зі складу берегової охорони, а також винищувачі F-16 і патрульні літаки P-3 «Оріон». Можна припустити, що В'єтнам не стане купувати в США велику кількість військової техніки через її високу вартість. Річ у тім, що продаж зброї за кордон США обумовлюють низкою політичних і економічних умов, що обмежує її використання, зокрема у внутрішніх конфліктах. Зростання суперечностей між Ханоем і Вашингтоном може призвести до припинення поставок запасних частин и обслуговування цієї техніки, що стане проблемою для її подальшого використання. Ця обставина стосується не тільки В'єтнаму, а й інших країн ПСА, які купують ОВТ в США.

Індонезія, «країна тисячі островів», з найбільшим мусульманським населенням у світі і загальною кількістю населення понад 260 млн. Розташована між Австралією і Євразією Республіка Індонезія займає важливе стратегічне положення. Збройні сили Індонезії традиційно мають великий вплив на формування та здійснення зовнішньої і внутрішньої політики. Позиції армії є дуже міцними також і в економіці країни. З кінця 90-х – початку 2000-х рр. Індонезія після тривалої перерви почала розвивати військово-технічну співпрацю з Росією. Були закуплені винищувачі СУ-27, СУ-30, гелікоптери Мі-17, Мі-35, а також бронетранспортери БМП-3. Серед останніх угод між Москвою і Джакартою – меморандум про придбання 11 винищувачів Су-35 на суму 1.14 млрд дол. Передбачалося, що половину вартості поставок (570 млн дол.) буде сплачено поставками індонезійських товарів. Постачання літаків здійснюватиметься впродовж двох років після підписання контракту. Таким чином, Індонезія стане другою країною, що придбала цей тип авіаційної техніки після Китаю. Джакарта зацікавлена у придбанні підводних човнів проекту 636 і амфібій Бе-200. Ще одним контрактом може стати постачання бронетранспортерів БТР-3Ф для морської піхоти, замість БТР-4 українського виробництва, котрі за результатами випробувань не задовольнили індонезійських військових. Джакарта планує придбати в США винищувачі F-16 з резерву їх ВПС і ударні гелікоптери АН-64Е «Араче». Крім військово-технічної співпраці зі США, Індонезія розвиває аналогічні відносини з країнами ЄС. Так, у Франції закуплені самохідні гаубиці «CAESAR». У Бельгії придбано бронетранспортери М113 і самохідні артилерійські системи М109. З Німеччини отримано танки «Леопард-2» і БМП «Мардер». Спільно з Нідерландами ведеться будівництво фрегатів «SIGMA» 1051. З Іспанії отримано навчальний вітрильник «Vima Suci» для підготовки курсантів військово-морської академії. Чехія постачає бронетранспортери «Pandur II», побудовані за

австрійською ліцензією. Разом з Туреччиною розроблено танк «Karlan» МТ. На думку конструкторів, машину спеціально створено з урахуванням кліматичних умов Індонезії.

Зазначимо, що серед країн ПСА, які активно розвивають співпрацю з Джакартою у сфері озброєнь, перебуває Республіка Корея. ВПС Індонезії використовують корейські надзвукові навчально-тренувальні літаки KAI T-50 «Golden Eagle». Виконується замовлення на поставку ВМС підводних човнів німецького проекту «Тип-209/1400» класу «Чанг Бого», перший з серії трьох одиниць вже передано замовнику. Важливу роль у забезпеченні збройних сил відіграє військова промисловість країни. Налагоджено виробництво стрілецької зброї, легких транспортних літаків, гелікоптерів, легкої бронетехніки, кораблів і катерів різних класів. При цьому зберігається залежність від поставок військових технологій зі США та країн ЄС. Позиціонуючи самостійність, ВПК Індонезії намагаються розширити поставки своєї продукції, передусім у країни ПСА і Африки.

Камбоджа (Королівство Камбоджа), конституційна монархія з населенням близько 15 млн є однією з найслабкіших в економічній і військовій сферах країн АСЕАН. Збройні сили країни оснащені в основному застарілою радянською зброєю 70-80-х рр. XX ст. Сучасніші системи озброєнь постачаються з Китаю, який посилює свій політичний вплив у країні, конкуруючи з Ханоем. В останні роки Пномпень отримав транспортні літаки, гелікоптери Z-9 (китайська ліцензійна копія французького AS365), пересувні зенітно-ракетні комплекси FN-6, патрульні катери проекту 062. Можливості збройних сил Камбоджі обмежені та з геополітичних обставин орієнтовані на спільні дії з В'єтнамом.

Лаос (Лаоська Народна-Демократична Республіка) – єдина країна ПСА з населенням 7 млн, яка не має виходу до моря. Серйозною проблемою Лаосу є виробництво на його території опіуму та героїну. За оцінкою ООН, у 2016 р. виробництво наркотиків становило близько 170 тон. Через нестачу коштів збройні сили Лаосу користуються застарілими видами радянської зброї. Крім того, вони мають невелику кількість трофейної техніки американського походження, а також зброю китайського виробництва. Китай намагається посилити свій вплив у Лаосі, вступаючи в конкурентну боротьбу з В'єтнамом. За останні роки В'єнтьян отримав транспортні літаки, гелікоптери Z-9 (китайська ліцензійна копія французького AS365), а також річкові патрульні катери. Індонезія планує поставити Лаосу партію стрілецької зброї і набоїв. Збройні сили Лаосу виявляють інтерес до придбання автоматичних пістолетів G2, снайперських гвинтівок SPR 2 і набоїв виробництва компанії PT «Pindad». У 2014 р. Міністерство оборони Лаосу придбало у PT «Pindad» невелику партію зброї, включаючи 60 пістолетів G2, 35 штурмових гвинтівок SS1 V2, 35 SS1 V4, а також набої. У вересні 2017 р.

компанія «Рособоронекспорт» підписала контракт у галузі військово-технічної співпраці з міністерством оборони Лаосу. Однак, низький потенціал збройних сил не може забезпечити обороноздатність країни. Як і раніше, гарантом безпеки є В'єтнам, з яким Лаос зберігає союзницькі відносини.

Малайзія (Федерація Малайзія) – конституційна монархія з населенням 32 млн. За рівнем прибутку на душу населення обіймає третє місце серед країн АСЕАН після Брунею та Сінгапуру. Уряд Малайзії приділяє велику увагу проблемам оборони і безпеки. Економічні успіхи Малайзії дозволили диверсифікувати закупівлю ОВТ. З 90-х рр. поряд з традиційними закупкам озброєнь у США і країнах ЄС, розвивається військово-технічна співпраця з Росією. Там були закуплені винищувачі МіГ-29N і Су-30, які разом з американськими F/A-18D «Hornet» становлять основу малайзійських ВПС. У 2017 р. між Росією і Малайзією було підписано угоду про модернізацію Міг-29. Роботи проводимуться на базі спільного підприємства ATSC (Aerospace technology system corporation), яке здійснює технічний супровід російської авіаційної техніки. Малайзія планувала замінити літаки російського виробництва на «Eurofighter Typhoon» чи французький «Dassault Rafale». Однак фінансові проблеми та корупційні скандали змусили малайзійський уряд обмежитись модернізацією наявного авіаційного парку. Утім, ведуться перемовини про модернізацію Су-30, обладнання їх новими системами озброєнь. Своєю чергою США пропонують варіанти модернізації F/A-18D «Hornet» або заміну на сучасну версію F/A-18F «Super Hornet». У 2017 р. США поставили Малайзії розвідувальні гелікоптери MD530G. Оборонне відомство країни, отримавши 4 військово-транспортних літаки А-400М «Атлас», стало єдиним зарубіжним оператором цього типу літака. Сухопутні війська продовжують отримувати бронетранспортери AV-8 «Гемпіта», що їх виробляє компанія DEFTECH (DRB-Nicom Defence Technologies Sdn Bhd) за турецькою ліцензією. Для ВМФ Малайзії за французькою ліцензією будуються 6 корветів типу «Gowind» 2500. Для розширення можливостей ВМФ планується закупівля в Індонезії плаваючих доків. Нещодавно берегова охорона Малайзії отримала зі складу берегової охорони Японії два корабля без озброєння. Це перший випадок передачі Японією за кордон великих патрульних кораблів, що демонструє рух Японії в бік повноцінного оборонного експорту. У структурі імпорту Малайзії різного роду озброєнь у період 2008-2016 рр. на першому місці перебувала Франція, на другому Німеччина, на третьому – Росія. У цілому постачання ОВТ до Малайзії здійснюють 17 країн, у тому числі Республіка Корея, ПАР, Іспанія, Велика Британія, Канада, Бельгія, Чехія і Китай. За вказаний період Малайзія сформувала пакет замовлень на 5,410 млрд дол.

М'янма (Союз М'янма) – держава з населенням понад 56 млн, що межує з Індією, Бангладеш і Китаєм. З часу проголошення незалежності в 1948 р. у країні не припиняються збройні зіткнення, в яких беруть участь регулярні війська та численні антиурядові повстанські формування. Ситуація ускладнюється тим, що країна є одним зі світових центрів виробництва наркотиків, за обсягом виробництва яких М'янма посідає друге місце у світі після Афганістану. Армія традиційно виконує головну роль в управлінні країною. Передача військовими важелів правління країною Аун Сан Су Чжи – лідеру опозиції, яку підтримують США, в цілому не змінило політичну ситуацію. Для М'янми співробітництво з Китаєм має дуже важливе значення. На Китай припадає 42 % іноземних інвестицій на суму 33,67 млрд дол., які потрапили в економіку країни в 1988–2013 рр., і 60 % військової техніки її збройних сил. З іншого боку, співпраця з М'янмою для Пекіну – це брама в Індійський океан. Через прокладені територією М'янми трубопроводи Пекін має дешевий і безпечний шлях отримання енергоносіїв з Африки й Близького Сходу. Криза 2016-2017 рр., пов'язана з переслідуванням мусульман-рахінджа, яка викликала масову критику у світі, не призвела до серйозних наслідків для правлячого режиму, оскільки це зачіпає економічні інтереси Китаю та США. Крім Китаю, М'янма розвиває військово-технічну співпрацю з Росією, Україною, Ізраїлем і Сербією. Росія, яка раніше постачала винищувачі МіГ-29, гелікоптери Мі-17, Мі-35, зараз постачає навчально-тренувальні літаки Як-130. Здійснюється збирання БТР-3 і БТР-4 з комплектуючих, що їх надає Україна, виконується також контрактна поставка броньованих тягачів МТ-ЛБ.

Ізраїль постачає М'янмі патрульні катери «Super Dvora», за ізраїльською ліцензією виробляється стрілецька зброя. Із Сербії отримано 155-мм самохідних гаубиць «NORA» B-52. Основу арсеналу збройних сил складає техніка китайського виробництва. Придбавши партію винищувачів FC-1 (пакистанська назва JF-17) спільного виробництва китайської компанії «Chengdu Aircraft Industries Company» і пакистанського підприємства «Pakistan Aeronautical Complex», М'янма стала першим зарубіжним замовником цього типу літака. За допомогою Китаю і КНДР будуються кораблі різних класів. Відбулися перемовини щодо закупівлі підводних човнів у Росії й Китаї. Модернізація ВМС пов'язана зі складними відносинами з Бангладеш через сперечання про суверенітет над 320-кілометровою економічною зоною в Бенгальській затоці. У 2012 р. Міжнародний трибунал ООН визнав права Бангладеш на цей район, після чого М'янма прискореними темпами почала модернізацію військового флоту. За умов нестабільної ситуації в М'янмі її контрагенти з питань військово-технічної співпраці займають очікувальну позицію.

Сінгапур – місто-державна, що утворилася на місці британської колонії з населенням близько 6 млн. Фінансовий центр і технологічний лідер регіону. Хоча Республіка Сінгапур прагне підтримувати дружні відносини зі всіма країнами АСЕАН, у першу чергу, з Індонезією і Малайзією, вона є найбільш мілітаризованою в регіоні. Збройні сили Сінгапуру оснащені найсучаснішою зброєю та військовою технікою в ПСА. При цьому частина військової техніки перебуває за кордоном і використовується для підготовки персоналу, оскільки невелика територія країни не дозволяє розмістити полігони. Високий рівень економіки дозволив створити розвинену військову промисловість, яка забезпечує потреби збройних сил в артилерійсько-стрілецькому озброєнні. У країні налагоджено виробництво легкої бронетехніки та кораблів різних класів. Основна частина ОВТ закуповується в США і країнах ЄС. США постачають винищувачі F-15SG і F-16C, ударні гелікоптери AH-64 «Араче». Італія постачає навчально-тренувальні літаки M-346, Німеччина – танки «Леопард-2» і підводні човни проекту 218 SG, за французькою ліцензією будуються фрегати типу «Formidable». Утім, незважаючи на успіхи у військовому будівництві, зберігається ресурсна та сировинна залежність Сінгапуру від інших країн АСЕАН. Так, питна вода надходить з Малайзії, що позначається на розвитку двосторонніх відносин.

Таїланд – (Королівство Таїланд) конституційна монархія з населенням близько 69 млн. Тривалий час Таїланд був ключовим союзником США в регіоні. Проте і зараз США грають провідну роль у постачанні ОВТ. Як і інші країни ПСА, Таїланд намагається диверсифікувати закупівлю ОВТ. На озброєнні армії знаходиться військова техніка та озброєння виробництва Китаю, Франції, Швеції, України, РФ, Республіки Корея. ВПС Таїланду, поряд з американськими F-16, використовують шведські «Saab» JAS 39. Південна Корея постачає надзвукові навчально-тренувальні літаки KAI T-50 «Golden Eagle». У Росії закуплені гелікоптери Мі-17В5 і пасажирські «Sukhoi SuperJet» SSJ100, що використовуються як VIP-борти ВПС країни. Для сухопутних військ в Україні закуплено танки БМ «Оплот» і бронетранспортери БТР-3у. Виконання танкового контракту затрималося через політичні та технічні причини. У результаті Бангкок підписав з Пекіном контракт на постачання танків VT4/MBT2000 виробництва концерну NORINCO. Ціна одного танка – 5,3 млн дол. (проти 4,8 млн за український «Оплот»). Укладено контракт на постачання бронетранспортерів VN1 (ZBL09/ZBD09) китайського виробництва. У Франції закуплено самохідні гаубиці «CAESAR». Для королівських ВМФ у Республіці Корея будують два фрегати проекту DW3000H на заміну американських фрегатів «Нокс», які було збудовано в 1960-і рр. для ВМС США.

Таїланд збирається повернутись у «клуб» країн, які мають підводний флот. Для цього в Китаї замовлено 3 підводних човни «Yuan» S26

Т. Вартість оборудки оцінюють у 100 млн дол. Субмарини типу «Yuan» S26 Т створені на базі китайських підводних човнів типу «Yuan Type» 039 А (експортна модифікація – S26) та модифіковані на замовлення тайських ВМС. Зазначимо, що до 1951 р. у складі ВМФ Таїланду перебували субмарини японського виробництва. У 2010 р. Таїланд намагався придбати шість німецьких субмарин, однак оборудка не відбулася через фінансові й політичні причини.

Філіппіни – острівна країна з переважно католицьким населенням, на півдні якої проживає мусульманська меншина (загальна кількість населення понад 100 млн. чол.). На території Республіки Філіппіни діють повстанські угруповання ісламістського й лівацького спрямування. Відтак основним завданням філіппінської армії є боротьба зі збройними антиурядовими формуваннями. Практика довела, що збройні сили Філіппін не готові до ведення війни класичного типу. У збройних силах країни відсутні танки основного класу, самохідні артилерійські системи, сучасні винищувачі, ударні гелікоптери та систем ППО, а в складі ВМФ немає підводних човнів і кораблів, озброєних ракетною зброєю. Більша частина ОВТ філіппінської армії – американського виробництва. Країна купує продукцію військового призначення в ЄС, Ізраїлі, Республіці Корея. Нестача коштів позначається на рівні оснащеності збройних сил. У складі ВМФ країни є фрегат PF 11 «Rajah Humabon» – колишній американський ескортний есмінець DE 169 «Atherton» 1943 р. збудування. У 2011-2013 рр. США передали філіппінським ВМС два кораблі берегової охорони типу «Hamilton», збудованих наприкінці 1960-х рр.

Невиконання програми переозброєння ВПС призвело до того, що найсучаснішим літаком ВПС Філіппін є FA-50PH – варіант корейського надзвукового навчально-тренувального KAI T-50 «Golden Eagle». Останню партію цих літаків було поставлено в травні 2017 р., що стало символом відродження винищувальної авіації ВПС Філіппін, які припинили своє існування у 2005 р. після списання винищувачів F-5 часів в'єтнамської війни. Хоча закупівля авіаційного озброєння є пріоритетним завданням Міністерства оборони Філіппін, його реалізація залежить від фінансування. Замовлені в Республіці Корея 2 фрегата мають бути передані флоту до 2020 р. У травні 2017 р. ВМС отримали останній з двох замовлених в Індонезії кораблів-доків. Контракт на будівництво став значним експортним успіхом за всю історію суднобудівництва в Індонезії. Для сухопутних військ і морської піхоти в Ізраїлі було закуплено 155-мм гаубиці M-71. Додаткові поставки військової техніки мають посилити можливості філіппінської армії, у складі якої є озброєння періоду Другої світової війни.

Президент Філіппін Р. Дутерте після приходу до влади заявив про намір розвивати військово-технічну співпрацю з КНР і РФ. До цього Фі-

ліппіни не входили до числа покупців зброї, як у Росії, так і в Китаї. Причиною були специфічні умови постачання військової техніки зі США, що змусило Манілу розпочати перемовини про поставки ОВТ з Пекіном і Москвою. Філіппінська сторона виявила зацікавленість в отриманні безпілотних літаків, гелікоптерів, стрілецької зброї, легкої бронетехніки, високоточної зброї і катерів берегової охорони. Міністерство оборони Філіппін розраховує до кінця 2017 р. отримати перші партії озброєнь з Росії. Для їх закупівлі Москва висловила готовність надати значний кредит. Росія на безкоштовній основі вже надала 5 тис. одиниць автоматичної зброї, 1 млн набоїв і 20 військових вантажівок за програмою допомоги боротьби з тероризмом. У рамках співпраці з Китаєм 15 травня 2017 р. МО Філіппін і китайська корпорація «Полі груп» (Poly Group Corporation), яка є головною компанією однієї з провідних китайських оборонних фірм «Полі технологіз» (Poly Technologies), підписали угоду про взаємну торгівлю. Документ не передбачає придбання конкретного військового обладнання, але охоплює широкий діапазон озброєння і дозволяє сторонам визначити галузі перспективної співпраці. Угода фінансуватиметься за рахунок кредиту в розмірі 500 млн дол., який Китай надав Філіппінам для закупівлі китайської військової продукції. Китай погодився надати Філіппінам 14,4 млн дол. на придбання стрілецької зброї, швидкісних катерів і приладів нічного бачення.

На авіабазі Кларк ВПС Філіппін 28 червня 2017 р відбулась церемонія передачі Китаєм 3000 одиниць стрілецької зброї і 6 млн одиниць набоїв представникам ЗС Філіппін. У заходах узяв участь президент Філіппін Р. Дутерте, який заявив, що Китай пожертвував гвинтівки і набої для боротьби з тероризмом, і ця допомога відкриває «нову еру» відносин між військовими двох країн. Друга партія з 3000 одиниць стрілецької зброї і 3 млн одиниць набоїв передана 5 жовтня 2017 р.

Ця акція пов'язана з ситуацією на півдні країни в районі міста Мараві (острів Мінданао), де мешкає як християнське, так і мусульманське населення. 23 травня 2017 р внаслідок раптової атаки Мараві опинився під контролем бойовиків ісламістських угруповань, пов'язаних з «Ісламською державою». Почалися погроми християнських церков, вбивства, пограбування і захоплення заручників. Проти сотень ісламістів був застосований підрозділ з кількох тисяч військових з бронетехнікою і авіацією. Бойові зіткнення тривали кілька місяців і виявили серйозні проблеми збройних сил та інших силових структур Філіппін. Морська піхота і спецназ виявилися не готовими до ефективних дій проти ісламістів в умовах вуличних боїв. Натомість противник розраховував на бої в місті, які не давали переваги урядовим підрозділам з їхньою бронетехнікою. Відсутність ударних гелікоптерів призвела до того, що авіаційна підтримка урядових військ виконувалася літа-

ками часів в'єтнамської війни. До того ж, легка армійська бронетехніка не відповідала умовам вуличних боїв. Тільки наприкінці вересня урядовим військам вдалось узяти під контроль місто Мараві. Небезпека повторення цих подій полягає в тому, що в умовах фактичного повалення «Ісламської держави» на Близькому Сході чимало бойовиків намагаються сховатись у країнах ПСА. Отже, модернізація збройних сил Філіппін сприятиме зміцненню регіональної безпеки.

Висновки.

Як впливає з аналітичного огляду ринку озброєнь ПСА, темпи й масштаби мілітаризації більшості країн АСЕАН стрімко зростають. **Гонка озброєнь перетворилася на іманентне явище, що справляє вплив на всі сфери політичного життя країн регіону.** Цьому сприяє турбулентний характер світового розвитку, а також нерозв'язані проблеми у відносинах між країнами АСЕАН, які за своїм походженням мають як економічний, так і геополітичний характер. Конфліктогенною є ситуація на Корейському півострові, а також у зоні спірних територій у ПСА. Свою роль відіграють і зовнішні чинники, що знаходять відображення в конкурентній боротьбі світових «центрів сили» за вплив на багаті ресурсами країни регіону.

За умов нестабільної регіональної ситуації та міжнародної системи в цілому «азійські тигри» здійснюють прискорену модернізацію збройних сил, намагаючись пристосувати їх для протидії наявним і потенційним загрозам. **По-перше, модернізуються ВПС ключових країн регіону АСЕАН.** Головну увагу приділено закупівлі багатоцільових літаків з можливостями нанесення ударів по наземних і морських цілях з використанням високоточної зброї. Відсутність власного авіабудівництва компенсується закупівлею бойових літаків і гелікоптерів у США, Росії, Китаї, Франції та інших експортерів авіаційної техніки. **По-друге, країни АСЕАН активно модернізують військово-морські сили, не тільки придбаваючи нові кораблі за кордоном, а й за рахунок розвитку власної суднобудівельної промисловості.** Крім ударних катерів, до складу ВМС вводяться багатоцільові кораблі для контролювання великих водних просторів. Простежується тенденція закупівлі підводних човнів країнами, які не мали в складі національних ВМС кораблів такого класу. **По-третє, для сухопутних військ країн регіону закуповується бронетехніка, зокрема танки, що посилює можливості ведення військових дій класичного типу.** Серед основних «гравців» на ринку озброєнь ПСА, крім США, країн ЄС, Китаю, Росії, Ізраїлю можна відзначити активність Республіки Кореї, Туреччини та ПАР.

Варто зазначити, що в більшості країн АСЕАН, крім Сінгапуру, не налагоджено масового виробництва стрілецької зброї: авто-

матів, кулеметів, снайперських гвинтівок і пістолетів. При цьому В'єтнам, Індонезія, Малайзія, М'янма і Таїланд виробляють незначну кількість стрілецької зброї на основі ліцензій Бельгії, Австрії, Ізраїлю та інших країн. Виробництво набоїв у країнах АСЕАН також є обмеженим. На озброєнні армійських і поліцейських підрозділів низки країн АСЕАН (Сінгапур, Таїланд, Камбоджа, Індонезія, Філіппіни) перебуває стрілецька зброя переважно американського виробництва та деяких інших країн-членів НАТО. Поширена стрілецька зброя китайського виробництва на основі модернізації російських систем, зустрічається стрілецька зброя виробництва Сінгапуру та Південної Кореї. **Отже, структура імпорту озброєнь і військової техніки країн АСЕАН має певні відмінності і багато спільних рис, проте в рамках АСЕАН не досягнуто домовленості щодо стандартизації ОВТ.**

Що стосується України, яка не перший рік намагається опанувати свою нішу на ринку зброї країн АСЕАН, то вона досягла на цьому шляху суттєвих успіхів. Так, експорт ОВТ «Укроборонпрому» у 2016 р. становив 756 млн дол. Разом з тим, діяльність структур українського ВПК не має належної активності, послідовності та координації, що їх демонструють численні конкуренти. **Очевидно, що результати політики України в цій галузі щодо країн регіону залежатимуть не тільки від стану та розвитку вітчизняного ВПК, а й від соціально-економічної стабільності нашої країни.**

Рекомендації.

Враховуючи динаміку та особливості ринку озброєнь країн АСЕАН, а також специфіку їхньої військово-технічної орієнтації, необхідним є ретельне вивчення асортименту імпоротної військової техніки та озброєнь, що використовуються кожною окремою країною Асоціації. Потребує подальших зусиль координація діяльності військових аташе у складі посольств України в країнах перебування з відповідними структурами ВПК і Міністерства оборони України.

Загальні рекомендації щодо постачання ОВТ окремим країнам АСЕАН можна сформулювати таким чином:

Бруней – поставки військово-транспортних літаків АН-24, АН-26 та їх модифікацій, протитанкових ракетних комплексів, радіолокаційних станцій різного призначення, автомобільної техніки.

В'єтнам – пріоритетним є постачання транспортних літаків з коротким зльотом, безпілотних літальних апаратів, основних бойових танків, легкої бронетехніки різних модифікацій з локалізацією виробництва, а також армійської автомобільної техніки і понтонів великої вантажності. Перспективним є експорт протитанкових ракет і ракет

класу «повітря – повітря», ПЗРК, а також корабельних газотурбінних двигунів, авіаційних двигунів, патрульних кораблів, річкових катерів з локалізацією виробництва. Участь у ремонтному обслуговуванні та модернізації наявної авіаційної техніки (літаки АН-24, АН-26, АН-30, гелікоптери Мі-17, Мі-24), а також бронетехніки (танки Т-54/55, Т-62, БМП і БТР різних класів). Можливі поставки літака АН-70, а також участь у ремонті та модернізації кораблів ВМФ.

Індонезія – спільне виробництво середніх транспортних літаків, поставки основних танків, БМП і БТР. Актуальним є участь у розробці та виробництві легкої бронетехніки та поставки авіаційних двигунів, корабельних газотурбінних двигунів, протитанкових ракет і ракет класу «повітря – повітря», РЛС, а також спільне проектування і будівництво кораблів, морських поромів, пристосованих для використання у водах Індонезійського архіпелагу.

Камбоджа – експорт транспортних літаків, безпілотних літальних апаратів, бронетранспортерів, армійських автомобілів, протитанкових ракет, патрульних кораблів, річкових патрульних катерів «Гюрза» і РЛС. Ремонт і модернізація авіаційної техніки (гелікоптери Мі-17) і бронетехніки (танки Т-54/55, БМП-1, БТР), автомобільної техніки, налагодження судноремонтних робіт.

Лаос – поставки літаків АН-24, АН-26, АН-30, безпілотних літальних апаратів, бронетранспортерів, армійських автомобілів, протитанкових ракет, річкових патрульних катерів «Гюрза» і РЛС. Поставки та модернізація авіаційної техніки (гелікоптери Мі-17, Мі-24) і бронетехніки (танки Т-54/55, БМП і БТР), автомобільної техніки, налагодження судноремонту.

Малайзія – актуальними є поставки сучасних танків і бронетранспортерів з наступною їх модернізацією. Існує також потреба і в сучасних видах протитанкової зброї і ПЗРК.

М'янма – поставки транспортних літаків (АН-24, АН-26, АН-30), безпілотних літальних апаратів, основних танків, легкої бронетехніки (з локалізацією виробництва), армійської автомобільної техніки (КраЗ), поставки авіаційних двигунів, корабельних газотурбінних двигунів, протитанкових ракет, ракет класу «повітря – повітря» і РЛС. Можливі є проектування та будівництво кораблів різних класів, поставки та модернізація авіаційної техніки (гелікоптери Мі-17, Мі-24, Мі-35), а також участь у ремонті та модернізації кораблів ВМФ.

Сінгапур – орієнтована на військово-технічну співпрацю зі США та країнами ЄС, тому постачання продукції військового призначення малоюмовірно.

Таїланд – пріоритетним є експорт військово-транспортних і пасажирських літаків, безпілотних літальних апаратів, танків Т-84У і БМ «Оплот», БТР різних класів (з локалізацією виробництва), армійської

автомобільної техніки. Актуальними є поставки протитанкових ракет, корабельних газотурбінних двигунів, а також участь у ремонті та модернізації гелікоптерів Мі-17 і танків на засадах післяпродажного обслуговування.

Філіппіни – перспективними є поставки військово-транспортних літаків, безпілотних літальних апаратів, БТР різних класів, армійської автомобільної техніки, поставки патрульних кораблів і катерів берегової охорони. Поставки можливі за умов забезпечення кредитної лінії чи оплати бартером, зустрічними закупками на основі клірингових розрахунків. **Особливе значення для активного просування інтересів України в стомільйонній країні, в тому числі у військово-технічній галузі, має відкриття посольства в Манілі.**

3.15. Гуцало С.Є. Альянс Єгипту й аравійських монархій в контексті врегулювання кризових ситуацій

Тривалий час головною кризовою проблемою на Близькому Сході була палестинська проблема. Саме на антиізраїльській позиції базувалася єдність арабських країн регіону. Однак витоки міжарабської єдності, спроб інтеграції та створення політичних альянсів сягають своїм корінням ще періоду закінчення Другої світової війни. Тоді, дивлячись в повоєнне майбутнє, прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль не міг не бачити реальні можливості об'єднання незалежних арабських держав у панарабській міжнародній організації. За цих умов британським керівництвом пропонувалися проекти об'єднання арабських держав в пробританські альянси, що мали назву «Благодатний півмісяць» і «Благодатний місяць».

Проте, араби не поспішали об'єднуватися під британською егідою. Це засвідчили переговори короля Саудівської Аравії Аль Сауда і президента США Ф.Д. Рузвельта у лютому 1945 р. Уже тоді саудівський монарх вперше поінформував американців про можливість об'єднання незалежних на той час семи арабських держав у міжнародній організації Лізі арабських держав (ЛАД). Першим кроком до створення цієї регіональної організації було підписання в жовтні 1944 р. Александрійського протоколу. Дещо пізніше, 22 березня 1945 р., шість арабських держав (Єгипет, Саудівська Аравія, Ірак, Трансйорданія, Ліван та Сирія) підписали пакт про створення ЛАД. У грудні 1945 р. до них приєднався Ємен. Відтак 22 березня 1945 р. може вважатися початком **історії створення вісі Каїр – Ер-Ріяд** і налагодження політичних та військових зв'язків Єгипту й Саудівської Аравії.

В історії Близькосхідного регіону виділяють кілька етапів становлення і розвитку єгипетсько-аравійського співробітництва.

По-перше, це **період 1945-1950 рр.** Саме тоді (у 1948 р.) відбулася перша арабо-ізраїльська війна, яка була б неможливою без армійських підрозділів Єгипту і фінансування з боку Саудівської Аравії. Після поразки в цій війні 1948 р. Каїр та Ер-Ріяд ініціювали розширення співробітництва арабських держав. У квітні 1950 р. було укладено міжарабський договір про спільну оборону, в якому зазначалося, що агресія проти однієї арабської країни є агресією проти всіх арабських держав і потребує спільної відсічі. Основними державами-гарантами виконання згаданої угоди виступили Єгипет і Саудівська Аравія.

Доречно додати, що Саудівська Аравія підтримала Єгипет й у боротьбі за націоналізацію Суецького каналу 1956 р. і у Шестиденній війні 1967 р.

Навіть після липневої революції «вільних офіцерів» в Єгипті 1952 р. співробітництво Єгипту і Саудівської Аравії не припинилося. **1952 рік став початком нового періоду єгипетсько-аравійської співпраці**, де однією зі сторін став уже республіканський Єгипет. Цей **період тривав аж до підписання єгипетсько-ізраїльських Кемп-девідських угод 1978-1979 рр.**

Не можна не згадати про **суперечності в єгипетсько-саудівських відносинах**. Так, у 1961 р. в Єменському Мутаваккілійському королівстві відбулася антимонархічна революція, яку підтримала АРЕ. З іншого боку, єменські монархічні сили отримали підтримку з боку Ер-Ріяду. Ця проблема суттєво ускладнила міжарабське співробітництво і тривала до 1968-1969 рр. Єменське питання було в центрі розгляду під час роботи двох **міжарабських самітів, скликаних за ініціативою президента Єгипту Гамалі Абдель Насера** в Каїрі та Александрії в 1964 р. Урешті проблему було подолано на користь єменських республіканців, за якими стояло керівництво АРЕ.

Попри тимчасові суперечності **єгипетсько-аравійське співробітництво посилювалося на початку 1970-х рр., коли було проголошено незалежність аравійських еміратів**. Проте вже наприкінці 1970 рр. ситуація в Арабському світі ускладнилася через згадане вище підписання АРЕ Кемп-девідських угод з Ізраїлем. Відповіддю Саудівської Аравії та аравійських монархій стало їх об'єднання у 1981 р. у новій субрегіональній організації – Раді співробітництва арабських держав Перської (Арабської) затоки.

Тодішній король Саудівської Аравії Фахд запропонував власний план арабо-ізраїльського примирення, який було розглянуто і схвалено на двоетапному саміті в рамках Ліги арабських держав в марокканському місті Фес у 1981-1982 рр. План передбачав вихід Ізраїлю з усіх арабських територій, окупованих у 1967 р., у тому числі з арабської частини (Східного) Єрусалима; ліквідацію всіх ізраїльських поселень, побудованих з 1967 р. на окупованих територіях; гарантії свободи об-

рядів у Святих місцях для представників усіх релігій; визнання права палестинського народу на повернення на батьківщину і компенсацію тим, хто відмовиться повертатися; передачу Західного берега р. Йордан і сектора Газа під опіку ООН, яка не мала перевищувати декілька місяців; створення палестинської держави зі столицею у Східному Єрусалимі; визнання права всіх держав регіону (у тому числі Ізраїлю) жити в мирі; допомога ООН чи країн її членів у здійсненні гарантій дотримання вказаних принципів. **Зазначені пропозиції стали основою всіх подальших арабських ініціатив, з якими солідаризувався і Єгипет.**

Дещо пізніше скликанню форуму ЛАД у березні 2002 р. присвятив свою мирну ініціативу тогочасний кронпринц Саудівської Аравії Абдулла Бен Абдель Азіз. План являє, по суті, принципову пропозицію з припинення арабо-ізраїльського конфлікту. Після схвалення самітом ЛАД у Бейруті ініціатива стала відома світові як **Арабська мирна ініціатива 2002 р.** Нею передбачалося: 1) повне виведення ізраїльських військ з усіх окупованих арабських територій, включаючи сирійські Голанські висоти і території частково окупованого південного Лівану до ліній розмежування, що існували станом на 4 червня 1967 р.; 2) досягнення справедливого вирішення проблеми палестинських біженців згідно резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 194 від 11 грудня 1948 р.; 3) створення і визнання незалежної і суверенної Палестинської держави на всіх палестинських територіях станом на 4 червня 1967 р. на Західному березі річки Йордан й у секторі Газа зі столицею такої держави в Східному Єрусалимі.

Далі, згідно плану, у відповідь на визнання Ізраїлем зазначених пропозицій усі арабські держави: 1) вважатимуть арабо-ізраїльський конфлікт закінченим і підпишуть мирний договір з Ізраїлем та визнають мир між усіма державами Близькосхідного регіону; 2) встановлять нормальні відносини з Ізраїлем в рамках всеохоплюючого миру між сторонами. Згідно цього плану, за ініціативою керівництва Саудівської Аравії всі арабські держави звертаються до Ради Безпеки ООН з ініціативою, що спирається на два базових принципи: нормальні відносини і безпека для Ізраїлю в обмін на повний вихід Ізраїлю з усіх окупованих арабських територій, визнання незалежності Палестинської держави зі столицею у Східному Єрусалимі, а також повернення біженців згідно резолюції ГА ООН № 194. ЛАД висловила готовність досягти переговорного врегулювання проблеми біженців без згадування арабами термінів «право на повернення» «всіх палестинських біженців».

Іншою проблемою кінця ХХ – ХХІ ст. була проблема арабо-іранських відносин, пов'язана з ускладненням ситуації в Близькосхідному регіоні після ісламської революції в Ірані в лютому 1979 р. Іран по суті перетворився у динамічний центр сили, який конкурує з Ка-

їром та Ер-Ріядом. На думку арабів, Іран почав втручатися у внутрішні справи Лівану, Сирії, Іраку та Ємену, з якими АРЄ та КСА продовжували зберігати хороші відносини.

Ситуація в регіоні ще більше ускладнилася після «арабської весни» 2011-2014 рр. В Єгипті до влади прийшли «брати-мусульмани» на чолі з президентом М. Мурсі. Але фундаменталісти не виправдали сподівань єгипетського народу і в 2013-2014 рр. до влади повернулися військові, яких очолив генерал (нині фельдмаршал) Абдель Фаттах ас-Сісі.

В умовах важливих змін, Єгипет почав **нове зближення з Ер-Ріядом** і на рівні багатосторонньої дипломатії в ЛАД та в Раді співробітництва, і у двосторонньому форматі – безпосередньо з Ер-Ріядом. **Нині АРЄ та арабійську монархію об'єднує спільна позиція з таких актуальних кризових проблем:** війна в Сирії; війна в Ємені; палестинська проблема внутрішньої єдності та створення незалежної арабської Палестинської держави; курдська проблема; боротьба з регіональним і міжнародним ісламістським тероризмом; проблема відносин з Катаром.

Про зростання і **активізацію діяльності АРЄ на міжнародній арені** після повернення військових до влади в країні свідчить той факт, що за період 2014-2017 рр. Єгипет двічі був місцем скликання самітів ЛАД, де араби загалом об'єднувалися навколо згаданих вище проблем.

Ситуація в ЛАД та в Близькосхідному регіоні особливо загострилася після періоду «арабської весни» на тлі **війн в Ємені та Сирії, в які вже відкрито активно втрутився Іран**. За цих обставин Катар, який спершу без афішування, а нині відверто волів розвивати контакти з Тегераном, опинився в ізоляції серед арабських сунітських режимів, що прагнули і прагнуть обмежити вплив Тегерану на події в регіоні. Стосовно Ємену слід зазначити, що ще після повалення шіїтськими повстанцями законного президента держави нове керівництво Саудівської Аравії, очолюване новим королем Салманом, на саміті ЛАД в єгипетському місті Шарм аш-Шейх у березні 2015 р. запропонувало створити спільну армію Арабської Ліги. Формально пропозицію було підтримано. І що особливо важливо, у підтримку саудівської пропозиції виступив президент Єгипту Абдель Фаттах ас-Сісі. Однак подальші переговори показали складність об'єднання арабських армій під чиеюнь так до кінця практично і не узгодженою егідою.

У той же час ситуація на Близькому Сході продовжувала загострюватись. І це відбувалось, як вважало керівництво практично всіх арабських держав, з вини Тегерану. Саме іранські добровольці воюють на півночі Сирії, підтримуючи дискредитований режим Башара Асада. Ті ж добровольці, користуючись фактичною відсутністю сирійсько-іракського кордону, впливають на ситуацію в північному Іраку. Тегеран продовжує фінансувати шіїтських повстанців-хуситів

в Ємені, шиїтський рух «Хезболла» в Лівані, а також має свої канали фінансування палестинського руху ХАМАС.

На згаданому тлі четверо найпринциповіших у питанні протидії іранському експансіонізму країн (АРЄ, Саудівська Аравія, ОАЕ та Бахрейн) у червні 2017 р. пішли на об'єднання в протидії розвитку катарсько-іранських відносин та об'єдналися в так званий **«анти-терористичний квартет»**, який 5 червня 2017 р. висунув Катару 13 вимог зі згортання катарського співробітництва з Тегераном, зменшення фінансування прокатарських громадських організацій та фондів в арабських країнах, а також відновлення міжарабської єдності, припинення інформаційної війни. **Чотиристоронній антитерористичний квартет уже визнав президент США Д. Трамп.**

Як відомо, Катар відмовився поступитися більш потужним арабським країнам. На тлі протидії Катару за ініціативою Саудівської Аравії створено паралельний «антитерористичному квартету» значно ширший (34 країни) антитерористичний альянс на Близькому Сході, який має вплив у Лізі арабських держав і регіоні Перської (Арабської) затоки.

21-22 жовтня 2017 р. держсекретар США Р. Тіллерсон відвідав посередника в катарській кризі – Кувейт, а також головних учасників протистояння – Саудівську Аравію та Катар з метою зменшення напруги в субрегіональних міжнародних відносинах та міжарабських стосунках. Керівник американської дипломатії був прийнятий у Саудівській Аравії на найвищому рівні. Як відомо, позиція США завжди була і залишається антитерористичною і за нових умов сприятливою для «квартету». Утім, **Вашингтон вважає, що згадані суперечності слід урегульовувати на міжарабській основі, а саме – у форматі Ради співробітництва держав Перської (Арабської) затоки з підключенням до цього процесу АРЄ як найпотужнішої військової держави регіону.** Важливо, що в Ер-Ріяді, а раніше – в Ель-Кувейті, не заперечували необхідності пошуку взаємоприйняттого міжарабського компромісу. Натомість **Доха продовжує відмовлятися від усіх можливих на даний час сценаріїв примирення**, заперечує, що її закордонні фонди фактично сприяли посиленню організацій та осередків «братів-мусульман» різного ґатунку і зараз активно діють як на Близькому Сході, так і в Західній Європі, про що нещодавно детально розповів відомий єгипетський часопис «Аль-Аграм Віклі». Відмовляється Доха і йти на будь-яке обговорення комплексу питань щодо інформаційного каналу «Аль-Джазіра» і переважної більшості прокатарських громадських організацій. Таким чином, катарська криза бачиться тривалою в перспективі, оскільки головний її ініціатор – Іран – заперечує свою роль у фінансуванні міжнародного (зокрема близькосхідного тероризму) та необхідність діалогу з «квартетом»,

звинувачуючи його засновників у всіх можливих гріхах. Не можна не відзначити що, на небезпідставну думку Тегерана, дестабілізації близькосхідної ситуації сприяють Ізраїль (згадаймо лише референдум про незалежність Курдистану), сама Саудівська Аравія, а також одна з найвпливовіших держав світу – США.

Рекомендації:

– у зовнішньополітичній сфері:

1. Слід продовжити розвивати контакти керівництва України з керівництвом Саудівської Аравії у світлі підсумків офіційного візиту Президента України П.О. Порошенка до Ер-Ріяду в листопаді 2017 р. Бажано вивести зазначене співробітництво на рівень стратегічного партнерства. Необхідно також встановити і підтримувати контакти з новим поколінням саудівських керівників, яке все гучніше заявляє про себе як усередині Саудівської Аравії, так і на міжнародній арені.

2. Бажано використовувати прагнення до співпраці з Україною в різних сферах інших арабських монархій, передусім ОАЕ та Кувейту.

3. Необхідно відновити і активізувати різнобічні відносини стратегічного партнерства з новим керівництвом Єгипту, як це було до подій «арабської весни».

4. Катарська криза бачиться тривалою в часі. На нашу думку, Україні слід продовжити дотримуватись позиції засудження актів міжнародного тероризму на Близькому Сході, включаючи випадки можливої причетності до такої діяльності Ірану та Катару.

– в економічній та гуманітарній сферах:

1. Предметом окремого обговорення завжди було і буде питання поставок українських зразків військової та авіаційної техніки, озброєнь, військового оснащення, запасних частин до військової техніки колишнього радянського та сучасного українського виробництва. У цьому контексті необхідно заохочувати існуючу взаємну українсько-арабську зацікавленість.

2. Перспективним бачиться ініціативне пропонування українською стороною на будь-якому економічному рівні постачань запасних частин до обладнання 348 промислових об'єктів, у спорудженні яких у зазначеному регіоні брали участь українські спеціалісти. Зрозуміло, що за 25 років, що минули після розпаду СРСР, таке обладнання морально і фізично застаріло. Але згадана можливість арабської, зокрема єгипетської зацікавленості у вирішенні зазначених питань у ще незаповнених нішах повинна бути в центрі уваги засідань відповідних міжурядових комісій зі співробітництва.

3. Значні перспективи відкриваються для українських поставок товарів цементної, хімічної, харчової та деяких інших галузей промис-

ловості з огляду на традиційні потреби арабських країн у будівельних матеріалах, продовольстві, хімічних видах продукції, викликані постійним високим приростом населення (у середньому до 2,5–3% щорічно), житловою проблемою, необхідністю вирішення побутових проблем як урбанізованих провінцій, так сільської місцевості.

4. Реальним є продовження традиційного українсько-арабського співробітництва в галузях сільського господарства, іригації і водного господарства, а також геологорозвідувальних робіт. Постійна потреба арабських країн у розвитку такого співробітництва існує незалежно від того, чи є окремі проекти такого співробітництва давніми, чи новими, а також незважаючи на питання конкуренції, саме з огляду на тривалий позитивний досвід роботи українських спеціалістів такого профілю в арабських країнах. Реальними є також поставки надійних в експлуатації і недорогих українських вантажівок і сільськогосподарських машин, що раніше постачалися до цього регіону.

5. Укладення нових двосторонніх угод про науково-технічне співробітництво між Україною і конкретними арабськими країнами, які включали б положення про модернізацію, проектування і спорудження в регіоні нових господарських об'єктів, що могло б стати плідною можливістю реалізації різнобічного потенціалу двостороннього економічного і науково-технічного співробітництва.

6. Варто було б відновити та значно розширити практику підготовки в українських вищих навчальних закладах студентів, спеціалістів і науковців з держав Арабського Сходу. Адже раніше представники країн цього регіону були найбільше представлені серед іноземних студентів в Україні у ВНЗ різного профілю.

7. Водночас бажаним та затребуваним для України має стати ґрунтовне вивчення українськими фахівцями досвіду окремих арабських країн, у тому числі Єгипту, в модернізації національної економіки.

Усі ці та інші можливі підходи української сторони спроможні мати вельми важливе економічне та політичне значення для просування Києвом національних інтересів у суперплатоспроможному, з величезним потенціалом споживчого попиту ісламському світі – могутньому регіоні світу.

РОЗДІЛ 4.

КРАЇНИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ: ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ

4.1. Васильєв О.А. Вплив глобальних світових процесів на трансформацію пострадянського простору

Геополітична трансформація пострадянських держав визначається новою архітектурою світу. Глобалізація привела до зміщення світового полюсу економічного розвитку на Схід. Як відповідь на сучасні виклики підсилились процеси регіональної інтеграції на всіх континентах, що все активніше використовуються в глобальній конкуренції. Після розпаду Радянського Союзу Росія наполегливо намагається взяти під свій контроль та спрямувати у вигідне для себе річище процеси трансформації пострадянського простору.

На рубежі 80-90 рр. XX ст. для вирішення проблем трансформації країн пострадянського простору було розроблено низку рекомендацій ліберального характеру, що отримали назву «Вашингтонський консенсус». Ця політика включала такі найважливіші елементи, як практично тотальна приватизація державного сектора, відкритість економіки, її максимальна лібералізація (включаючи зменшення ступеня захисту внутрішнього ринку від імпорту, лібералізацію ціноутворення та валютного регулювання), скорочення бюджетних витрат за рахунок відмови від державної підтримки реального виробництва та згортання соціальних програм.

Історія свідчить, що останні десятиліття на глобальні світові процеси в першу чергу впливають Сполучені Штати Америки, які в першій половині XX ст. перейняли цю роль у Великої Британії. Потім впродовж 1945 – 1991 рр. світ залишався «двополярним», а за місце світового лідера зі США сперечався СРСР. Сьогодні на роль претендента, який оспорує роль світового лідера у США, висунувся Китай.

На Давоському форумі в лютому 2017 р. голова КНР Сі Цзіньпін заявив, що місце «ексклюзивного» глобалізму по-американськи готовий зайняти «інклюзивний» глобалізм по-китайськи. Подібні артикульовані претензії КНР були значною мірою передбачувані, оскільки Китай за останню чверть століття зробив величезний економічний стрибок. Так, якщо в 1983 р. ВВП Китаю оцінювався в 301,8 млрд дол., що дорівнювало 7,5 % від американського показника, то з 2014 р. Китай за даними МВФ та Світового банку вийшов на перше місце у світі за обсягом ВВП за ПКС. Так за даними МВФ у 2016 р. ВВП КНР досягнув 21,29 трлн

дол., США – 18,56 трлн дол., а РФ – 3,8 трлн дол. Таким чином, китайська економіка за 33 роки збільшила свій обсяг приблизно в 66 разів при середньорічних темпах зростання у 8,8%. Важливо також, що населення КНР за ці роки збільшилося до 1 млрд 383 млн осіб, а в США становило 325 млн осіб (станом на 30.05.2017 р.). Якщо нинішні економічні тенденції збережуться, то Китай досить скоро зможе накопичити у себе виробництво низки критично важливих для людства товарів і послуг.

14-15 травня 2017 р. в Пекіні відбулася грандіозна політична подія під назвою Міжнародний економічний форум «Один пояс і один шлях» за участю генерального секретаря ООН, чільних представників понад 100 країн світу, зокрема, лідерів Росії, Туреччини, Індонезії, інших країн АСЕАН і Близького Сходу. Симптоматично, що в роботі форуму фактично не брали участь США та їх союзники, а також Індія. Китай презентував себе на цьому форумі як майбутнього лідера світової економіки і світових фінансів. Голова КНР Сі Цзіньпін висунув концепцію суверенної глобалізації, згідно з якою Китай не нав'язує своїм партнерам будь-які ідеологічні або політичні преференції. Фактично в Пекіні пройшли збори, учасники яких претендують на встановлення в майбутньому незахідної структури світу – на протипагу США і Заходу загалом. Зокрема, президент Росії В. Путін вніс до установчих положень голови КНР Сі Цзіньпіна важливе теоретичне положення про необхідність зміни всієї фінансово-економічної структури сучасного світу, яка вже не забезпечує потреби людства у свободі, соціальній справедливості і прогресі.

Хоча Китай претендує на глобальне лідерство, в нього є низка суттєвих недоліків і слабостей. Передусім у Китаю немає військово-стратегічного паритету з провідними збройними силами світу – США та Росією. Силова складова китайського лідерства у порівнянні зі США надзвичайно мала. Зокрема, у США є потужні військово-морські та аерокосмічні угруповання, 435 офіційних військових баз у 78 країнах світу [<https://www.sipri.org>] тощо. США мають вихід відразу до трьох океанів: Тихого, Атлантичного та Північно-Льодовитого і домінують в Індійському. Натомість Китай з обмеженнями має вихід тільки до Тихого океану. Таким чином, зовнішня торгівля Китаю, яка приносить щорічно 500-600 млрд дол. чистого прибутку, критично залежить від США.

Натомість США підтримують тісні економічні стосунки з Китаєм і пропонують йому стати партнером у зміцненні міжнародної безпеки. Але дії Китаю ведуть до збільшення напруженості в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Наприклад, зазіхання КНР практичне на все Південно-Китайське море суперечить нормам міжнародного права. Світове співтовариство закликає Пекін вирішувати такі питання у співробітництві з іншими державами і без заходів примусу, проте Китай активно продовжує розширення і освоєння прибережної зони,

що дозволить йому розміщувати військові сили вздовж важливих міжнародних морських шляхів.

Китайська грошова одиниця юань у 2016 р. отримала статус міжнародної резервної валюти «валютного кошика» МВФ, отримавши 10,92 % і обігнавши японську єну та британський фунт стерлінгів. Хоча у фінансових транзакціях частка юаня дорівнює лише близько 2,3 %, що значно менше ніж частка долара (72 %) і євро (19,9 %) [www.imf.org/external/russian]. Таким чином, домінуючої світової валюти у Китаю немає. Сьогодні Китай є експортною економікою з позитивним платіжним балансом, а США – імпоротною економікою з великим зовнішньо торговельним і бюджетним дефіцитом, а також велетенським федеральним боргом. Китай володіє цінними паперами США вартістю понад трильйон доларів, але фактично не може перетворити їх на будь-які реальні активи.

Китай є вразливим щодо продовольчої безпеки, його сільське господарство у порівнянні з агропромисловими комплексами США і ЄС значно менш технологічне і продуктивне. Частка продовольства в китайському імпорті безперервно зростає, так, за підсумками 2016 р. вона досягла 6,73 % (близько 107 млрд дол.). Це приблизно одна шоста китайського оптового продовольчого ринку. Натомість США є нетто-експортером зерна, овочів, м'яса, маючи також такі ТНК, як Monsanto, Coca-Cola і Pepsico [www.imf.org/external/russian].

Для Китаю нова модель міжнародного співробітництва «Один пояс і один шлях» є пріоритетною. Проголошена КНР ідеологія соціалізму з китайською специфікою в глобальному вимірі є не такою перспективною, як американський мультикультурний неолібералізм, який має загальнолюдський характер. Одним з характерних прикладів глобалізації по-китайськи є проект «Економічного поясу Шовкового шляху», спрямований на оптимізацію логістики китайського експорту та імпорту, що має для Китаю стратегічне значення. Цей проект поширюється на пострадянський простір, і на його маршрутах може виникнути нова структура економіки, що представляє інтерес для України. Інструмент, який є в розпорядженні Китаю, це інвестиції в реальний сектор економіки партнерів, у першу чергу, в Центральній Азії, зокрема, в інфраструктуру і споріднені виробництва. Росія, підтримуючи китайський проект «Один пояс і один шлях», наполягає, щоб діяльність Китаю з реалізації ініціатив у рамках проекту не заважала планам євразійської інтеграції під егідою РФ і координувалася з ними.

Росія і Китай є державами-членами створеної у 2003 р. Шанхайської організації співробітництва, до якої станом на травень 2017 р. входять також Казахстан, Киргизстан, Таджикистан та Узбекистан [www.secstco.org]. Наприкінці 2003 р. у Пекіні Радою голів урядів було затверджено довгострокову Програму багатостороннього торгово-е-

економічного співробітництва держав-членів ШОС на перспективу до 2020 р. У програмі ШОС закладено положення, що основою стабільності регіону Центральної Азії і суміжних держав є їх послідовний економічний розвиток, задоволення насущних життєвих потреб населення.

Інституалізація російського євразійського інтеграційного проєкту відбулась тоді, коли 1 січня 2015 р. набув чинності договір про створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) до якого увійшли Білорусь, Казахстан і Росія, а згодом приєдналися Вірменія і Киргизстан. Однією з головних цілей ЄАЕС є створення потужного наднаціонального об'єднання, здатного стати одним з полюсів сучасного світу і при цьому виконувати роль ефективної «зв'язки» між Європою та Азійсько-Тихоокеанським регіоном.

Що стосується інтересів Китаю в Центральній Азії, то передусім треба відзначити стремління КНР отримати доступ до мінеральних ресурсів Казахстану (нафта, газ, уран) і забезпечити надійний транзит туркменського газу. Китай також зацікавлений у розвитку Сінцзян-Уйгурського автономного району в рамках міжрегіонального співробітництва, побудові шосейної і залізничної інфраструктури. Пекін націлений на розширення обсягів китайської продукції на центрально-азійських ринках, для чого планує зв'язати країни економічними зобов'язаннями через надання фінансової допомоги і кредитів, а також поглибити культурні зв'язки, впливати на становлення нового покоління центрально-азійської еліти.

Для держав на пострадянському просторі альтернативою євразійській інтеграції є європейська інтеграція, формат якої уособлює Європейський союз. Європейська інтеграція стала прикладом спроможності суверенних держав мирно вирішувати суперечки, які раніше приводили до кривавих війн. Об'єднання також дозволяє зміцнювати власні індивідуальні можливості шляхом співробітництва, а не протиборства. У 2015 р. загальний ВВП Європейського Союзу досяг приблизно 19,72 трлн дол. Але сьогодні ЄС наражається на небезпеку, викликану глобальною економічною кризою і хвилею імміграції, адже інститути ЄС не змогли взяти на себе повну відповідальність за складну економічну і політичну ситуацію. Події навколо імміграційної і грецької кризи показали, що взаємна солідарність країн ЄС обмежена, якщо вона потребує реальних жертв.

Найбільш прогнозованим сценарієм розвитку Європейського Союзу видається перехід у інерційно-прагматичний режим із заморожуванням інтеграції у сферах, що виходять за межі економіки. Після прийняття Маастрихтського договору жоден з політичних напрямів ЄС не продемонстрував великих успіхів. Співробітництво країн ЄС в оборонній сфері ще не набуло окремого розвитку за межами НАТО.

Взаємодія в області правосуддя і внутрішньої безпеки не змогла надати відповідь на проблему імміграції і тероризму. Суперечливі результати дала політизація енергетичної сфери.

Президентські вибори у Франції навесні 2017 р., і прогнози щодо парламентських виборів у Німеччині свідчать, що традиційний франко-німецький локомотив інтеграції спроможний надати нового імпульсу Європейському Союзу, незважаючи на Brexit. Більшості країн ЄС вдалося стабілізувати свої економіки, зміцнити бюджетну дисципліну. Але на концептуальному рівні питання про принципи і філософію дійсно загальної економічної політики ЄС залишається відкритим. Запит громадян на безпеку знаходить адресатів передусім на національному рівні, що знижує легітимність Євросоюзу і підсилює популізм.

Висновки та рекомендації.

1. На пострадянський простір активно і свідомо впливають усі ключові світові геополітичні та економічні суб'єкти – Захід (ЄС та США), Росія та Китай. Ці впливи спрямовані на ту чи іншу ступінь інтеграції країн пострадянського простору до європейського, російського та китайського економічних чи політико-економічних ареалів. Це неминуче веде до все більшої сегментації пострадянського простору й розходження економічних інтересів та бачення свого майбутнього цими країнами.

2. Останні десятиліття на глобальні світові процеси в першу чергу впливають США, які є глобальним лідером (частка у світовому ВВП за ПКС у 2016 р. – 15,5 %). Сьогодні на роль головного претендента на зміну світового лідера вийшов Китай (частка у світовому ВВП за ПКС – 17,8 %). Росія, незважаючи на свій могутній військовий потенціал, через брак економічного і науково-технічного рівня (частка у світовому ВВП за ПКС – 3,17 %) не зможе бути центром глобальних та регіональних інтеграцій. Довгострокові інтереси США полягають в основному в тому, щоб поглиблювати зв'язки з Китаєм, а не рвати їх заради тактичних вигод. **У сучасному світі ані Китай, ані США не зможуть бути одноосібним лідером.**

3. Європейський Союз (частка у світовому ВВП за ПКС – 16,7 %) залишається найбільш привабливим напрямом для інвестицій, найкращим торговельним партнером, центром інтеграційних устремлінь для України, Грузії, Молдови. **На найближчу перспективу, принаймні до повного закінчення процесу Brexit, сценарій якісної інтенсифікації європейської інтеграції здається маловірогідним.** Підвалин для цього немає ні на інституціональному рівні, ні на рівні окремих країн. Мало-перспективним видається також сценарій гнучкого співробітництва – поглиблення інтеграції в рамках окремої групи, а не всього товариства. Ідею «Європи різних швидкостей» на практиці важко здійснити, оскільки

ки це формально свідчило би про відмову від принципу рівноправності, який завжди був найважливішою опорою європейського проекту.

4. Для країн центрально-азійського регіону, віддалених від основних світових ринків збуту, які практично не мають виходу до портів світового океану, **конче важливим є рівний доступ до інфраструктур Росії, Білорусі та ЄС.** Ефективне вирішення цих задач може бути знайдено в рамках створеного Москвою ЄАЕС. У майбутньому це регіональне об'єднання може створити фундамент для побудови великомасштабного ринку з єдиними правилами, якщо РФ не буде зловживати своїм домінуючим положенням у ньому.

5. У процесі економічного просування Китаю в Центральну Азію ЄАЕС може стати інструментом торгового захисту національних ринків країн регіону за збереження їхньої інвестиційної привабливості. **Зв'язка проектів ЄАЕС – «Економічний пояс шовкового шляху» може стати стимулом для розширення і зміцнення Євразійського економічного союзу,** оскільки надасть приплив нових інвестицій у транспортну інфраструктуру і виробничий потенціал. Для країн пострадянського простору проект ЕПШШ потенційно означає створення додаткових робочих місць, що покращить економічну ситуацію, знизить соціальну напругу, підсилить політичну стабільність. Для України перспективно виглядає можливість розширення експорту продовольства на дефіцитний аграрний ринок Китаю.

6. Політико-економічна конфронтація з Росією, анексія РФ Криму, продовження збройного конфлікту на Донбасі призводять до втрати Україною частини своїх геоекономічних переваг, зокрема таких як статус транзитної держави на пострадянському просторі. Тому **Україні доцільно активізувати роботу із зацікавленими європейськими і китайськими партнерами в рамках проекту «Економічного поясу Шовкового шляху» як перспективної ділянки сухопутного торговельного маршруту між Китаєм та Європою** що, може вплинути й на вирішення питання щодо відновлення територіальної цілісності України.

4.2. Бульвінський А.Г. Ідеологічні засади існування Російської Федерації: значення для України

Одним із ключових факторів для формування довготривалої політики України щодо Російської Федерації є відповідь на питання, чим є Росія з погляду своєї внутрішньої державної сутності, чи здатна Росія до суспільно-політичної модернізації і в якому розумінні можна говорити про модернізацію сучасної Росії.

Російська держава була і зараз є імперією за своєю внутрішньою сутністю та зовнішніми проявами. Цей підхід поділяє цілий ряд ро-

сійських науковців, зокрема С. Лур'є, О. Величко, М. Грачев, Е. Дамір-чєв, Б. Кагарлицький та інші.

Більше того, Російська держава, формуючись у XVI ст. як централізована держава, формувалась як ідеократична імперія, яка має метафізичне надзавдання, що полягає в реалізації на землі Божого замислу.

Центральним принципом історичної Російської імперії стало уявлення про те, що неправославний/неросійський світ, у першу чергу західний, є світом, що цілком занурився в гріхи і омани, а єдиним насправді цивілізованим та благочестивим світом є Росія. Тому священною місією Росії є захист православного простору та вселенського православія від зовнішніх посягань та внутрішніх смут.

Однією з базових характеристик імперської державності передусім є те, що для імперії, на відміну від звичайної національної держави, не існує чітких державних кордонів, оскільки імперія не вичерпується власне державою. Імперський простір поширюється туди, де є носії імперської ідеї. Тому ідея збройного захисту прав співвітчизників в інших країнах для сучасної Росії є цілком природною з погляду її імперської сутності.

Для імперії територіальна експансія з огляду як на економічні, так і на символічно-релігійні причини є фактором зміцнення імперського, універсального статусу держави і внаслідок цього – фактором збереження стабільності соціальної системи в цілому. Наслідком успішного здійснення експансіоністських акцій і перемог є не лише включення в спільний для всієї імперії оборот матеріальних і людських ресурсів приєднаних територій, а й зміцнення у населення імперської держави переконання не лише в економічній і військово-політичній, а й в онтологічній вищості цієї держави над усіма іншими.

На нашу думку, російська державність в усіх формах свого існування (Московське царство, Російська імперія, СРСР та сучасна Російська Федерація) завжди залишалась імперською за своєю внутрішньою суттю. Одним з ключових факторів цього є історично сформована імперська свідомість російських еліт та росіян, як пануючого етносу, яка постійно відтворюється.

Імперська свідомість є проекцією панівного в традиціоналістському імперському суспільстві ірраціонально-містичного ставлення до поняття єдності, всезагальності, розчинення приватного в загальному (у Росії – принцип соборності), яке поєднується із сакралізацією принципу ієрархії. У такій системі цінностей держава (Імперія) є втіленням соціального Абсолюту, який стоїть над соціальними суперечностями і знімає їх. У зв'язку з цим інтереси імперської держави є абсолютно пріоритетними щодо інтересів як окремої людини, так і суспільства загалом. Саме ці обставини пояснюють сучасний феномен захмарних

рейтингів В. Путіна на тлі явного падіння рівня життя більшості росіян та втягування країни у військові конфлікти (84% росіян у грудні 2015 р. вважали, що В. Путін на своєму посту робить усе правильно – ФОМ).

Протягом усієї російської історії по суті незмінною залишалась ключова для імперської держави фігура верховного правителя-суверена. Російський народ фактично ніколи не брав реальної участі у його виборах. Правитель у Росії завжди з'являвся як рішення вищих сил. За часів Московського царства та Російської імперії це був помазаник Божий – цар; в СРСР це був генсек, якого обирало вузьке коло вищих партійних керівників; в сучасній РФ фігура верховного суверена – президента з'являється у вигляді оголошеного попередником спадкоємця престолу/посади.

Новою російською універсальною імперською ідеєю на заміну концептам «єдиного Православного царства, яке зобов'язане врятувати вселенське православ'я» та «першої країни, де переміг соціалізм і яка несе прапор комунізму народам світу» став концепт «Російського світу».

Одним з ключових інструментів реінкарнації Російської імперії в сучасному світі є активне зміцнення в соціальній дійсності міфу про безальтернативну позитивність спільного історичного минулого всіх народів Росії та Російського світу. Це символічний імперський ресурс, який легітимізує спільність долі народів під керівництвом московських правителів, втрата його для Москви неприпустима.

У сучасній Росії серцевиною цього імперського символічного ресурсу є концепт «Великої перемоги над фашизмом» та боротьби з сучасними фашистами. Саме тому Російська держава так плекає цей концепт і так багато уваги приділяє боротьбі з будь-якими спробами подивитись на події Другої світової війни не крізь російській імперські окуляри. Саме тому російські пропагандисти усіх противників Росії в сучасному світі називають фашистами/нацистами.

Зокрема, у контексті російської збройної агресії проти України 2014—2015 рр. російські ідеологи та ЗМІ активно обґрунтовують та виправдовують дії Росії намірами «звільнити Україну від американсько-нацистської окупації», як про це пише, наприклад, академік РАН С. Глазьев.

Імперський характер сучасної російської влади забезпечується сакралізованою особою верховного правителя; домінантним імперським столичним центром; наявністю універсалістського концепту «Російського світу»; наявністю непублічних домовленостей між центром та регіональними елітами щодо способів здійснення влади на місцях; поновленням політики зовнішньої воєнної експансії; претензіями на статус одного з центрів світу.

Нинішня російська правляча еліта переконана, що демократія ледь не згубила Росію після розпаду СРСР. Концептуальний висновок В. Пу-

тіна, зроблений у його програмній статті 2012 р. «Демократія і якість держави» полягає в тому, що російські громадяни в результаті розчарувались і в демократії і в ринкових реформах.

Тому рецепт, який В. Путін запропонував російському суспільству, простий – зміцнення держави та відновлення народного суверенітету, але не в західному його розуміння через політичну конкуренцію, а в суто російському варіанті – через відновлення механізмів соборного ухвалення рішень, запропонованих владою (т.зв. суверенна або керована демократія). Їх запровадження, з використанням сучасних технологій, має формувати у громадян ілюзію участі в прийнятті державних рішень та їх схваленні.

У певному розумінні В. Путін цілком правий, адже імперська державність є малоприсадибною для модернізаційних процесів, оскільки посилення демократії неминує приводить до ослаблення зв'язків між центром і національними окраїнами та делегітимації владної традиції. В умовах модернізації відбувається оживлення локальних культур та народжується їх прагнення до набуття політичного виміру своєї самобутності. Ці тенденції рано чи пізно поширюються і на місцеві еліти, що приводить до їх випадіння із зони дії уніфікованих імперських стандартів та появи думок про необхідність окремого державного існування.

Таким чином, імперія, еліта якої усвідомила необхідність модернізації своєї країни, має вирішити дві задачі. По-перше, запустити модернізаційні процеси з метою посилення військово-політичної та, частково, економічної конкурентоздатності щодо інших країн. А, по-друге, паралельно знайти можливості для блокування руйнівних впливів модернізації на ідеологічні та владно-політичні стандарти існування імперії. У результаті реалізується курс дозованої модернізації, тобто імперська модель модернізації.

Модернізація, курс на яку було проголошено в Росії у 2008 р., потрібна їй для збереження свого статусу великої держави. Путінський модернізаційний проект є відповіддю на розпад СРСР. Усі свої стратегічні дії, в тому числі й спрямовані на імперську (оборонну) модернізацію, Росія реалізовувала з метою отримання хоча б часткового реваншу за ці події та відновлення свого політичного і культурного контролю над втраченими територіями.

Відповідно до поставлених цілей на державному рівні в Росії модернізація розглядається здебільшого у військовому та економічному аспектах. У військовому як переозброєння російської армії найбільш передовими засобами ведення збройної боротьби, в економічному – як зниження залежності економіки країни від цін на сировинні ресурси на світовому ринку та перетворення інноваційної діяльності на реальний фактор економічного зростання.

Якщо говорити про модернізацію Росії в розумінні модернізації армії та ВПК, то на цю мету в рамках Російської державної програми розвитку озброєнь на 2011—2020 рр. виділено безпрецедентні 23 трлн руб.

В економічній сфері значні кошти заплановано виділити на підтримку і розвиток сировинної галузі. Так, згідно «Генеральної схеми розвитку газової галузі на період до 2030 р.» протягом 2008—2030 р. у розвиток газової галузі Росії планувалось вкласти 16,6 трлн руб., а згідно «Генеральної схеми розвитку нафтової галузі Російської Федерації на період до 2020 р.» протягом 2011—2020 рр. у розвиток нафтової галузі – 6 трлн руб.

У здійсненні політичної модернізації в умовах існування сталого персоналізованого авторитарного режиму в нинішній Росії не зацікавлена в першу чергу панівна еліта. Адже наслідком цього може стати руйнування тіньових політичних інститутів президентської влади та гострий політичний конфлікт всередині сформованої системи клієнтсько-патронажних відносин. Зміна політичного режиму в Росії несе для еліти загрозу суттєвого переділу власності, а тому не є популярною.

Після розстрілу з танків восени 1993 р. та розпуску парламент Росії втратив самостійне значення, перетворившись на підконтрольний президенту інститут, а президентська влада стала фактично непідконтрольною суспільству. Саме цей формат авторитарної політичної системи, типологічно подібний до радянської та царської владних систем, й утвердився в пострадянській Росії. Однопартійна політична система, що склалась у сучасній Росії практично виключає зміну різних партій при владі, розвиток політичної участі населення та політичну самоорганізацію російського суспільства.

Відкрита політична боротьба не толерується сучасним російським суспільством та владою, оскільки сприймається як крок у бік хаосу та безладу, а деідеологізовані та бюрократизовані форми не є ефективними для залучення до процесів модернізації активної частини суспільства.

Модернізація у своїй класичній ліберальній формі не відповідає російським суспільним уявленням про Належне, оскільки змушує думати не про високе (духовну місію), а про низьке (матеріальне) і перекладає відповідальність за життя людини і все що відбувається навколо неї не на правителя, а на людину.

Позиція Росії щодо європейського вектору модернізації України ґрунтується на уявленнях про Україну як невід'ємну частину російського історико-культурного світу, пов'язану з нею і спільністю історичної долі, і традиційними економіко-технологічними зв'язками.

Президент РФ В. Путін вважає українські землі споконвічними російськими територіями, які Росія втратила внаслідок розпаду СРСР. Більше того, В. Путін вважає росіян і українців одним народом, про що неодноразово заявляв публічно.

Система поглядів на колишні республіки СРСР як на невід'ємну частину російського історико-культурного світу була оформлена президентом РФ В. Путіним у геокультурну концепцію «Російського світу», вперше публічно презентовану в його посланні до Федеральних Зборів РФ у квітні 2007 р. Ряд ключових положень цієї концепції були закріплені і в російських стратегічних документах, зокрема, у Концепції зовнішньої політики РФ та Стратегії національної безпеки РФ до 2020 р.

Один з ідеологів «Російського світу», заступник директора Інституту Європи РАН О. Громико подав дещо деталізований виклад системи ідеологічних цінностей «Російського світу». «Серед функціональних цінностей Російського світу: багатонаціональність і поліетнічність з російською домінантою, багатомовність з російською домінантою, поліконфесійність з домінантою православ'я, багатокультурність. Серед політичних цінностей Російського світу: сакральність влади, патерналізм, суверенність. Серед духовних цінностей: духовність (в сенсі домінування духовного над матеріальним), месіанство, ідеалізм, смиренність. Серед світоглядних цінностей: споглядальність, справедливість, провіденціоналізм, жертвовність».

Запропонована сучасною російською елітою ідеологічна концепція самоусвідомлення «Російського світу», на нашу думку, є своєрідним модернізованим варіантом запропонованої міністром освіти Російської імперії графом С. Уваровим у 1833 р. концепції державної ідеології, відповідно до якої: «першопочатки, без яких Росія не може благоденствувати, посилюватися, жити – маємо ми три головних: 1) Православна Віра. 2) Самодержавство. 3) Народність».

Запропонований В. Путіним у 2012 р. концепт «історичної Росії» як поліетнічної держави-цивілізації в поєднанні з тезою про кризу моделі національної держави означає, що російська еліта не змирилася з необхідністю визнати в українцях «іншого», не тотожного «росіянам» суб'єкта історії. Тому слід очікувати, що при президентстві В. Путіна Росія лише нарощуватиме спроби залучити Україну до свого поля впливу та підтвердити належність України до «історичної Росії».

У реаліях війни 2014-2016 р. Кремль у своїй пропаганді чітко розділяє «хунту» та «фашистів», які нібито захопили владу в Києві, та український народ, який завжди жив з російським, а в Європі його ніхто не чекає.

Стратегічною метою сучасної Росії, відповідно до пріоритетів, представлених у Стратегії національної безпеки РФ до 2020 р., є набуття Росією статусу світової держави. А це неможливо без перетворення Росії на самостійний центр інтеграції в Євразії, що, як вважає В. Путін, і має бути ключовою метою нинішнього геополітичного позиціонування Росії.

Більш чітко й відверто суть російських стратегічних інтересів на просторах СНД було сформульовано у напівофіційній доповіді «Еконо-

мічні інтереси і завдання Росії в СНД», оприлюдненій 2010 р. в Інституті сучасного розвитку, головою наглядової ради якого на той час був Президент РФ Д. Медведев. Відповідно до цього документу, «держави Співдружності – це життєвий простір, необхідний нашій країні для збереження статусу великої держави, для забезпечення власного сталого розвитку, для підтримки господарської цілісності».

Висновки та рекомендації.

1. Як впливає з мовленого вище, російським керівництвом не проводилась і не планується проводитися модернізація політичної, державної та економічної системи Росії з оперттям на принципи реальної, а не контрольованої чи «соборної» демократії, так як це зробили фактично всі країни Центрально-Східної Європи, які у ХХ ст. були частиною соціалістичного табору.

2. Основним завданням сучасної Росії є зміцнення себе і свого геополітичного становища в сучасному швидкозмінному світі та визнання за Росією права брати участь у процесі вироблення рішень, які задають правила гри принаймні у Євразії. Сьогодні в Росії здійснюється імперська модель модернізації, ціллю якої є зміцнення держави та її основних інститутів.

3. Усі приклади імперської модернізації в історії Росії мали лише оборонний характер. Їх мета полягала в посиленні конкурентоздатності імперії щодо Заходу. Оборонна модернізація спрямована виключно на подолання військово-технічного відставання від передових країн Заходу.

4. Реалізуючи курс дозованої модернізації, путінський режим намагається вивести з-під впливів модернізаційних процесів окремі сектори соціальної реальності, у першу чергу, державно-політичний та етнополітичний. Проте стримувати тривалий час поширення модернізаційних тенденцій на ці сфери життя не вдасться. А якщо модернізація перейде в ці сфери, то Росія не зможе існувати далі як імперська держава.

5. Посилення демократичних тенденцій в імперії посилить і тенденції до її розпаду, зокрема до відпадиння національних окраїн.

6. Імперська модернізація, яка реалізується в сучасній Росії, суперечить життєвим інтересам державоутворювального російського етносу. Адже всі зусилля держави зосереджуються на утриманні колись приєднаних територій, приєднанні нових та утриманні військового паритету із зовнішнім світом у той час, як на власне російських етнічних територіях відбувається поступове розселення представників колись завойованих народів. Тому **підтримка ідеї формування російської національної держави відповідає стратегічним інтересам України.**

7. Угода про асоціацію та ЗВТ України з ЄС, яка має привести Україну до здійснення модернізації суспільно-політичного та економіч-

ного життя за європейськими стандартами, сприймається Росією як загроза своїм геополітичним планам і претензіям на статус окремого впливово центру сили зі своєю зоною виняткових інтересів, а також як вкрай шкідливий прецедент можливого успішного розвитку історично близької країни у форматі «без Росії».

8. **Можлива успішна модернізація української економіки та суспільно-політичної сфери, ґрунтована на європейських стандартах, неминуче матиме серйозний вплив на російське суспільство.** Адже в такому разі під боком у Росії з'явиться серйозна альтернатива соціально-економічного розвитку, на яку росіяни не зможуть не звернути уваги. А така ситуація загрожуватиме ідеологічним та соціально-економічним основам функціонування Російської держави в її традиційному розумінні.

9. Саме тому Росія відповіла і надалі відповідатиме на ці кроки торговельними війнами, блокадами, військовим вторгненням з метою зірвати, або принаймні суттєво сповільнити в часі модернізацію України за європейськими зразками. **Розраховувати на припинення військового, політичного та економічного тиску з боку Росії на Україну за існування нинішнього політичного режиму у Росії не доводиться.**

10. Росія розглядає асоціацію України з ЄС як наближення до російських кордонів тих міжнародних гравців, з якими Москва конкурує у світі і вважає це загрозою для себе, оскільки втрачає територіальний бар'єр, яким була Україна.

11. **Вступ у дію Угоди про асоціацію та ЗВТ з ЄС розглядається Росією як остаточна втрата західної частини територіального історичного спадку Російської держави.** Ця подія в ідеолого-політичному значенні для Москви буде навіть більш болючою ніж розпад СРСР у 1991 р. Оскільки тоді існувала надія що Москва зможе знову стати центром інтеграції на пострадянському просторі, а початок функціонування Угоди про асоціацію України з ЄС в символічному розумінні означає, що Україна стала інтегральною частиною Європейського світу.

12. Початок дії Угоди про асоціацію між Україною та ЄС означає для Росії також втрату перспектив здійснювати інтеграційні проекти за межами власне євразійського вектору розвитку.

4.3. Бульвінський А.Г. Особливості сучасних суспільно-політичних процесів у Росії

Для Української держави на сучасному етапі вкрай важливо розуміти перспективи змін політичної системи Російської Федерації та їх імовірні наслідки.

На нашу думку, політична система та особливості перебігу державно-політичних процесів у сучасній Російській Федерації значною мірою зумовлені імперською історичною традицією Росії.

Складовими цієї традиції є:

- сама російська імперська держава, якій притаманні такі ознаки, як політична та господарська централізація; сакральний характер одноосібної влади; пірамідальна управлінська структура; панування столиці над периферією; цілковите панування вертикальних суспільних зв'язків над горизонтальними; етнокультурна роздробленість за наявності домінуючого російського етносу; прагнення до необмеженої експансії; претензії на світовий статус; уявлення про вищість пануючого етносу над іншими; легітимізована практика виведення з-під дії законодавчих норм визначених груп еліти;

- віра суспільства та влади у метафізичне надзавдання Росії – захист православного/російського світу від зовнішніх посягань та внутрішніх смут. В історичній та сучасній картині світу Захід є для Росії не лише історичним ворогом, а й сутнісним антиподом, який занурений у гріхи і думає лише про матеріальні блага;

- уявлення про безмежність (безкордонність) імперії, оскільки імперія не вичерпується власне державою. Імперський простір поширюється туди, де є носії імперської ідеї. Тому, наприклад, ідея збройного захисту прав співвітчизників в інших країнах для сучасної Росії є цілком природною з погляду її імперської сутності;

- активно підтримуване владою уявлення жителів про те, що Росія існує в умовах обложеної фортеці, на яку постійно зазіхають зовнішні вороги, а тому весь народ має згуртуватись навколо імперської влади для захисту від них;

- впевненість росіян як спільноти у власній непогрішимості та добродітності, що все, що роблять росіяни як спільнота, схвалює Бог; впевненість у тому, що росіяни завжди є носіями і захисниками добра, а тому сприйняття і трактування будь-якої війни за участі росіян як оборонної, а війни на чужій території як «звільнення» або «допомоги»;

- відсутність серед базових цінностей росіян свободи особи та приватної власності. Бо в імперії ці цінності є умовностями. Натомість імперський суб'єкт любить державу, готовий пожертвувати своїм життям заради її чергового ідеократичного проекту (наприклад, відновлення величчя Росії), але послідовно уникає робити усвідомлений особистий вибір і з радістю делегує це право колективу чи харизматичному вождю. Абсолютний пріоритет імперської держави щодо інтересів як окремої людини, так і суспільства загалом;

- відсутність у росіян досвіду та історичної традиції реальних виборів глави держави. Правитель у Росії завжди з'являвся без уча-

сті людей, як рішення вищих сил. За часів Московського царства та Російської імперії це був помазаник Божий – цар, фігура якого з'являлась або як наслідок реалізації принципу династичної спадкоємності, або в результаті кулуарних змов, а народ мав лише радуватись тому що сталося; в СРСР це був генсек, якого обирало вузьке коло вищих партійних керівників, а кращі люди з народу лише формально затверджували на з'їзді КПРС; у сучасній Російській Федерації фігура верховного суверена – президента з'являється у вигляді оголошуваного попередником спадкоємця престолу/посади. А народ може це рішення на формальних виборах лише затвердити.

Саме цією **імперською традицією**, на нашу думку, **зумовлюються особливості перебігу політичного процесу в сучасній Росії**.

По-перше, поява нової російської універсальної імперської ідеї «Російського світу», яка замінила концепти «єдиного Православного царства, зобов'язаного врятувати вселенське православ'я» та «першої країни, де переміг соціалізм».

По-друге, збереження й активне використання на сучасному етапі базового імперського уявлення про те, що Росія заради вищих цілей може і повинна діяти, зокрема і силою, там де вважає за потрібне.

По-третє, наявність особливих зв'язків імперського центру з національними елітами та фактичне делегування їм функції посередників у керуванні своїми автономіями від імені центру. Найбільш наочно така система відносин між імперським центром та напівавтономною периферією у сучасній Росії встановлена з Чечнею, Дагестаном та Татарстаном.

По-четверте, структура управління політичним та господарським життям Росії в часи В. Путіна знову набули імперських ознак пірамідальності, централізму та крайньої забюрократизованості. Наприклад, стимулювати розвиток ряду ключових галузей економіки російська влада вирішила шляхом суперцентралізації та створення державних корпорацій.

По-п'яте, значне збільшення чисельності та впливу чиновництва, яке є вкрай корумпованим, корисливим та неконтрольованим суспільством, а тому всевладним.

По-шосте, у сучасній Росії функціонує ряд соціальних середньовічних інститутів, зокрема, поява великої власності через механізм роздачі владою державного або загальнонаціонального майна у приватне володіння; масовий правовий нігілізм; залежний суд, не здатний протистояти тиску влади. Російське соціокультурне середовище і сьогодні чинить опір процедурній законності, віддаючи перевагу так званій народній правді, звичаям, суду не по законам, а за поняттями.

По-сьоме, заміна правового вакууму так званою «путінською конвенцією» (термін І. Діскіна, члена Ради при Президенті РФ з розвитку

громадянського суспільства і прав людини), тобто системою неформальних норм, що визначають статус осіб, які підпадали під її дію, а також міру можливого порушення ними легальних норм. Її суть полягала в обміні політичної лояльності на свободу підприємницької активності (у межах конвенції).

По-восьме, відторгнення російським суспільством та політичною елітою демократії, як форми політичного режиму, та правової держави, як форми організації державної влади. Вони не потрібні основним політичним партіям, прямо загрожують інтересам бюрократів та силовикам, незручні для бізнесу, який уже звик «вирішувати проблеми» за межами легальних норм.

По-дев'яте, утвердження в Росії персоналізованого авторитарного режиму, в зміні якого не зацікавлена, у першу чергу, панівна еліта, адже подібна зміна несе для неї загрозу суттєвого переділу власності. Непідконтрольність президентської влади суспільству.

По-десяте, сприйняття більшістю російського суспільства демократичної, ліберальної опозиції як провідників чужих західних ідеологічних стандартів. Відкрита політична боротьба не толерується сучасним російським суспільством та владою, оскільки сприймається як крок у бік хаосу та безладу.

По-одинадцятье, утвердження фактично однопартійної політичної системи у форматі «партія влади» (Єдина Росія) та контрольована/дозволена опозиції (Справедлива Росія, КПРФ, ЛДПР) з дискримінаційними умовами для нових партій щодо участі у виборах.

Висновки та рекомендації.

1. Імперський характер російської державності і відповідним чином сконструйована політична система (фактично самодержавство) – це ключовий чинник, який дозволяє тримати у більш-менш інтегрованому стані великий конгломерат різнорідних в етнічному та національному плані російських територій.

2. Україні не варто очікувати в середньостроковій перспективі трансформації Росії на засадах демократії та правової держави. Адже демократія передбачає ситуацію невизначеності політичного вибору. Ця невизначеність закладена в реальній конкуренції політичних сил, у періодичній зміні влади. **У Росії, яка є імперією,** до того ж із найбільшою у світі територією та етнічно й релігійно строкатим складом населення, подібна **політична невизначеність неминуче призводить до загрози цілісності суспільства та дезінтеграції території.**

3. Реальна демократизація політичної системи Росії неминуче потягне за собою крах імперії, появу російської національної держави та посилення боротьби за повний суверенітет у ряді її регіонів.

4. Російська ліберальна, демократична опозиція не має шансів у найближчому майбутньому прийти до влади, чи отримати вплив на ухвалення державних рішень. Сучасні російські опозиційні партії мають, фактично, маргінальний характер.

5. Оскільки збільшення рівня індивідуальних та громадських свобод в імперській державі неминуче приводить до актуалізації питання національних прав, політизації етнічності та деструктивно впливає на всю імперську владну систему Росії, не варто очікувати за нинішнього російського політичного режиму будь-яких реальний послаблень щодо свобод.

6. Єдиним фактором, який може суттєво вплинути на зміст та перебіг суспільно-політичних процесів у Росії, зміну політики Москви щодо України, є суттєве зниження життєвого рівня громадян РФ.

7. Слід розглянути доцільність неформальної підтримки російських правих сил, які стоять на позиціях російської національної держави, що неминуче підриватиме імперські основи сучасної Росії.

8. У публічній сфері постійної та системної уваги потребує тема зростання нерівномірного розподілу бюджетних коштів між регіонами Росії, особливо щодо Сибіру.

9. Науковим та аналітичним закладам України доцільно зробити одним з пріоритетних напрямів дослідження аналіз кризових проявів в економічному, політичному, соціальному розвитку Росії та активну публікацію відповідних напрацювань.

Використані матеріали:

1. Бульвінський А.Г. Імперська модель модернізації в Росії: історія та сучасний дискурс // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2015. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 159—175.

2. Дискин И. Модернизация России: сохранится ли после 2012 года? Уроки по ходу / Иосиф Дискин. – М. : Издательство «Европа», 2011. – 164 с.

4.4. Рудяков П.М. Передумови та реалії євроінтеграційного курсу Молдови: досвід для України

З позицій реалізації євроінтеграційного курсу та втілення в життя державної стратегії європейської інтеграції, досвід Молдови є внутрішньо суперечливий, неоднозначний, якщо ж брати його практичні наслідки, то – негативний. Для України, відтак, він має значення передусім з огляду на виявлення й акцентування того, що, як, чому не варто робити, що слід робити по-іншому. Молдова на шляху до Європи – це приклад шансів і можливостей, втрачених через збіг об'єктивних та

суб'єктивних обставин та умов, під вагомим впливом регіонального, континентального, глобального процесів.

Республіка Молдова належить до тих країн з кола нових незалежних держав, які на момент проголошення державного суверенітету, не мали достатнього потенціалу для повноцінної євроінтеграції, яка базувалася б на Лісабонських критеріях для країн-членів. Шлях до бодай наближеної до європейських зразків державно-політичної, соціально-економічної, ціннісно-цивілізаційної моделі розвитку, до входження на нових засадах до регіональної та глобальної економічної системи виявився для Молдови вкрай непростий. Причини цього криються як у внутрішніх обставинах її сучасного стану й історії, так і в ситуації, що склалася навколо неї. Зокрема, дався взнаки специфічний вплив національної культурної парадигми. Для «ривка» до модернізованого європейського майбутнього був потрібний широкий суспільний консенсус на рівні цінностей, його в Молдові досягти не вдалося. Крім того, інтеграцію політичну не вдалося доповнити соціально-економічним зростанням, що призвело до розчарування значної частини населення в євроінтеграційному курсі, а також до певної компрометації самого курсу.

Проект європейської інтеграції йшов у Молдові паралельно з процесом модернізації, яка здійснювалась і продовжує здійснюватись у формі пострадянської трансформації, що має об'єктивний, автономний від волі та прагнень суб'єктів характер. Головним серед об'єктивних стимулів цих змін слід вважати фактор європеїзації як альтернативи пострадянському транзитивному станові, осмисленої і оформленої у вигляді державної стратегії європейської інтеграції, яка передбачає включення, нехай поки що на більшою мірою ініціативних засадах, ніж на ґрунті конкретного практичного інтересу з боку партнерів, до інтеграційного проекту в рамках об'єднаної Європи. Модернізація в економічній галузі в Молдові, так само, як і в переважній більшості інших нових незалежних держав з числа колишніх республік СРСР, пішла, в основному, за так званою адаптивною моделлю, на основі прямого некритичного запозичення в третіх країнах, переважно – членах Євросоюзу, технологій, у тому числі – застарілих або таких, що вже досягли рубежу морального старіння.

На противагу стратегії європеїзації як стимулюючому чиннику вагомим стримуючим фактором для всіх без винятку модернізаційних процесів і тенденцій у Молдові виявився фактор Придністров'я. Виникнення, ескалація та наступна консервація на території країни «замороженого» конфлікту між центром та регіоном призвели до появи в межах державного простору РМ особливого територіально-виробничого сегменту з характерними для нього криміналізованістю і повним виокремленням з міжнародно-правового поля та зони ци-

вілізованих торговельно-економічних відносин, побудованих на засадах СОТ. Цей конфлікт набув помітного міжнародного резонансу, перетворившись на один з проблемних вузлів регіональної та європейської зовнішньої політики та політики безпеки.

Наявність придністровсько-молдовського конфлікту, разом з іншими негативними чинниками, такими, зокрема, як складні процеси формування національної ідентичності, геополітичного вибору й зумовлена ними хронічна політична нестабільність, призвела, по-перше, до того, що центральна влада в Молдові так і не змогла стати достатньо сильною й установити контроль над усією державною територією, по-друге, до того, що весь новий молдовський державний проект виявився аморфним, нездатним працювати хоча б відносно чітко й ефективно. У такий спосіб, як державну стратегію європейської інтеграції, так і національну модернізаційну програму було із самого першого дня позбавлено двох з найнеобхідніших передумов та найвагоміших важелів.

Негативним для національної трансформаційно-модернізаційної парадигми чинником слід вважати обмежену суб'єктність нового актора системи міжнародних відносин або й в окремих випадках її – суб'єктності – повну відсутність. Нова незалежна держава в перші роки й десятиліття її існування виявилася не так суб'єктом, як об'єктом світової, європейської, регіональної політики, опинившись у ролі частини нової периферії, за контроль над якою відбувається дедалі гостріша та жорсткіша конкуренція двох різних геополітичних центрів: старого – Росії, та нового – Європейського Союзу, зокрема, Румунії як країни-члена ЄС, яка має з Молдовою особливі стосунки. Конкуренція відбувається у ситуації асиметрії центрів впливу. Тривалий час вплив Росії був для Молдови реальністю, а Європи – лише геополітичним концептом. Останнім часом ситуація помітно змінюється на користь посилення впливу Європи, супроводжуваного послабленням впливу та присутності Росії.

Станом на сьогодні реалії євроінтеграційного курсу Молдови є амбівалентними: з одного боку, є певні здобутки й певний рух уперед, у напрямку до Європи, з іншого, – наявна чимала кількість труднощів і проблем, обставин, що обтяжують, які в їхній сукупності дають підстави експертам оцінювати Молдову як країну, яка «рухається не вперед, а назад», життя в якій для переважної більшості громадян не європейізується й не модернізується, а, навпаки, архаїзується.

Висновки та рекомендації.

1. Подальша реалізація євроінтеграційних планів та стратегій таких країн, як Молдова та Україна за умов, що склалися нині як у них самих, так і в Європі загалом, не може ефективно здійснюватися без

залучення додаткових національних ресурсів та ресурсів партнерів. Пошук такого роду ресурсів не має обмежуватися лише Європою.

2. Одним з джерел залучення ресурсів для підтримки євроінтеграційної динаміки, а також для нової хвилі модернізації соціально-політичної системи для Молдови та України залишається співпраця із сусідами, особливо, у форматі нових неформальних ініціатив, таких, як Балто-Чорноморська дуга та ініціатива країн Міжмор'я («ABC»).

3. З огляду на реальну вагу та потенційні можливості України, слушним постає для Києва завдання стати реальним лідером названого регіону шляхом нарощування темпів модернізаційних перетворень та ствердження широкого суспільного консенсусу на засадах корпоративно-солідаристської парадигми, досягнення економічного зростання і реального утвердження європейських демократичних цінностей.

4. Модернізації за європейським зразком сприяє наявність особливого партнера з боку Європейського Союзу. Для Молдови – Румунії, для України – Польщі, Угорщини, Словаччини, а в ідеалі – Німеччини. На встановлення такого партнерства мають бути спрямовані окремі зусилля інституцій, що формують й реалізують зовнішньополітичний курс України.

5. Слід було б ініціювати проведення міжнародних слухань під егідою однієї з авторитетних міжнародних організацій, присвячених порівнянню євроінтеграційних зусиль Молдови та України. Це сприяло б створенню позитивного іміджу України в Європі.

4.5. Добровольська А.Б. Етнічна неоднорідність Молдови та її вплив на проблеми суспільно-політичної трансформації

У період національного відродження держави пострадянського простору по-різному оцінювали свою цивілізаційну належність. Відмова від колишніх і сприйняття нових цінностей у кожній з союзних республік визначальною мірою залежали від культурної готовності націй до тих або інших змін.

Зі здобуттям незалежності Молдова, під впливом геополітичних інтересів, намагалася вийти з-під контролю Росії, сподіваючись, що така віддаленість буде сприяти підвищенню шансів для створення сильної національної державності. Однак нацменшини, які по-іншому сприймали і минуле, і майбутнє країни, не підтримали цей вектор розвитку. У перші роки здобуття незалежності «коливання» між східнослов'янськими республіками й Румунією спровокували бурхливі й суперечливі зміни, що супроводжувалися політико-економічною нестабільністю й військовим протистоянням.

Стратегічна мета об'єднання Республіки Молдова з Румунією, що виникла в період національного відродження на рубежі 1980-х – 1990-х рр., викликала відповідну реакцію, яка проявилась у сепаратистських рухах проти «румунської загрози» в придністровському регіоні та на півдні Молдови, де кількість російськомовного населення російського, українського і гагаузького етнічного походження перевищувала кількість молдаван. Неврегульованість Придністровської проблеми і сьогодні виступає джерелом напруги як у середині країни, так і в регіоні в цілому. Етнорегіональний конфлікт, що виник на території Молдови, і необхідність його врегулювання стали, можливо, найсерйознішою перевіркою для становлення державності в Республіці.

Прагнення регіонів збільшити свій вплив на протизагу центральній владі становить одну з причин недовіри до них з боку уряду Молдови. Суперництво за владу між центральним урядом і етнічними регіонами заважає співпраці між нацменшинами, які населяють регіони, і центральним урядом, що є потенційним чинником дестабілізації обстановки.

Ситуація для об'єднання країни дедалі ускладнюється. Віддаленню Кишинева й Тирасполя один від одного сприяють і внутрішні, і зовнішні чинники. За роки незалежності невинішеними залишилися багато питань розвитку як соціальної, так і економічної сфер. Недостатність структурних реформ в економіці робить Молдову найслаборозвиненішою з європейських посткомуністичних країн (не враховуючи Косово). Невинішеність проблем економічного розвитку, а відповідно і низька якість життя населення, ускладнюють здатність влади контролювати цілісність держави, впливати на демографічну та політичну ситуацію. У цих умовах питання комунікації з нацменшинами, розумна децентралізація влади в етнічних регіонах і зміцнення громадянської ідентичності шляхом інтеграції представників нетитульної нації тільки підвищили свою актуальність.

Нездатність національного уряду РМ привести країну до позитивних змін сприяє зростанню ролі міжнародних суб'єктів. З часів Російської імперії і Радянського Союзу триває змагання за Молдову (Бессарабію) між Москвою і Бухарестом. Як фактор підвищення свого впливу в регіоні сусідні держави широко застосовують інструменти м'якої сили і роблять це досить успішно. Росія, зацікавлена у реалізації власного євразійського інтеграційного проекту, не раз пропонувала економічну вигоду, наприклад, зниження цін на газ, у разі вступу РМ до Митного союзу. Москва справляє відчутний вплив на регіони Молдови, уміло виявляючи слабкі місця в стосунках між Кишиневом і місцевими адміністраціями. У свою чергу регіони, демонструючи логіку «політичного підприємництва», використовують цю ситуацію для винішення власних проблем.

Росія витрачала більш як 43 € на душу населення ПМР на поставки продуктів харчування та надбавки до пенсій, широко рекламуючи цю підтримку. У Придністров'ї упродовж 2011-2014 рр. російські субсидії економіці і малозабезпеченим верствам населення коливались від 25 млн доларів за рік до 100 млн доларів за один транш. Якщо додати до цього дешевий газ, що одержували жителі Придністров'я, у порівнянні з високими цінами, які платить решта населення Молдови, то перевага російського інтеграційного проекту в сприйнятті пересічних молдован тут стає цілком логічною.

Зовнішньополітичні амбіції Москви, яка сприймає себе правонаступницею радянської ідеологічної спадщини, значною мірою впливають на тенденції розвитку молдовського суспільства. У силу культурної близькості з Росією й історичної пам'яті етнічні росіяни і представники інших нетитульних етнічних груп слов'янського походження Молдови займають проросійську позицію. Вони сприймають Росію як позитивного учасника міжнародних процесів.

З присутністю в суспільно-політичному житті РМ Російської Федерації з її відносно розвиненим законодавством про національні відносини і широкими експертними дискусіями значною мірою пов'язана актуалізація питань етнокультурного розмаїття в країні. Ідеологічна та інституційна спадщина Радянського Союзу, зокрема в політиці управління етнокультурним розмаїттям, і взаємодія цієї спадщини з підходами, запропонованими європейськими організаціями, загострюють тему сумісності або, навпаки, конфліктності цієї спадщини по відношенню до європейських стандартів захисту меншин і недискримінації.

У той же час комерційний пресинг з боку РФ, що виражався в російському ембарго для молдавського експорту і постійному підвищенні цін на імпортовані з Росії енергоносії, спонукали політичні сили Республіки Молдова спрямувати свої сподівання на економічну і політичну підтримку в бік Європи.

Після охолодження відносин Молдови з Росією головним економічним партнером РМ стає Румунія. Бухарест, якому за останні роки вдалося якісно змінити свої позиції в регіоні, справляє все більший вплив на ситуацію в Молдові. У Румунії широко обговорюють перспективи об'єднання двох країн. Згідно опитування, проведеного фахівцями INSCOP Research у березні 2016 р., майже 40 % румунів упевнені, що об'єднання РМ і Румунії принесе останній цілий ряд переваг (не згодні з цим твердженням 28,5 % респондентів і майже 32 % опитаних не змогли однозначно відповісти на це питання або відмовилися на нього відповідати). У травні 2016 р. Президент Румунії К. Йоханніс підписав закон про виділення Молдові фінансової допомоги на суму в 150 мільйонів євро.

Економічна складова, що ставить РМ у залежне становище, підвищує її зовнішньополітичну вразливість, зумовлену неготовністю Бухаресту підписати базовий договір, який би на юридичній основі закріпив взаємне визнання суверенітету і територіальної цілісності двох країн. Відсутність відповідної правової бази, яка сприяла б усуненню накопичених за століття територіальних суперечок, загострює проблему ідентичності в Молдові та актуалізує ідеї уніонізму.

Окрім економічних важелів досить поширеною політичною практикою, що застосовують сусідні країни на території Молдови, є активна роздача громадянства. Змагаючись за вплив у регіоні, Бухарест діє симетрично Росії, яка, у свою чергу, активно роздавала громадянство населенню Придністров'я. Вражає кількісна динаміка: якщо у 2009 р. було видано 22 000 паспортів, а в 2010 р. – 41800, то у 2011 р. вже близько 100 000. У період з 1 січня 2002 р. по 11 квітня 2016 р. Національним бюро з громадянства Румунії було схвалено 385 167 заяв про надання (відновлення) румунського громадянства, поданих молдовськими громадянами.

Сьогодні більшість представників політичної еліти Молдови мають румунське громадянство. Для пересічних молдован подвійне громадянство не завжди означає вираження політичної лояльності Москві чи Бухаресту. Наявність паспортів сусідніх країн дозволяє активним громадянам Молдови виживати в складних економічних умовах, полегшуючи перетин кордону (з 2 млн 913 тис. осіб, що проживають у країні, 329 тис. є вимушеними мігрантами). Водночас можливість для мешканців Молдови в'їжджати на територію ЄС як громадяни Румунії перешкоджає становленню РМ як держави, що відбулася, а подвійне громадянство посадовців становить потенційну загрозу лобювання інтересів бізнесу чи політичних кіл сусідньої країни. Так остаточне рішення молдовського Конституційного суду (Постанова № 36 від 05.12.2013) про те, що державна мова в РМ повинна називатися румунською, а не молдовською, може бути наслідком того факту, що п'ятеро з шести членів Конституційного суду Молдови (у тому числі його голова Олександру Тенасе) є громадянами Румунії.

Суперечки навколо ідентичності час від часу (здебільшого на передодні виборів) актуалізуються політичними силами країни. Саме з питань культурної ідентичності в Молдові були зафіксовані найвищі рівні поляризації партійних позицій. Найважливішими з погляду позиціонування в партійній системі, серед окремо взятих лідерами питань, виявилися питання, пов'язані з вирішенням етнотериторіального конфлікту і зовнішньополітичної орієнтації.

Сьогодні партійний спектр Молдови перебуває в процесі формування, і його стан є вкрай нестабільним. Традиційне розмежувати партій на праві (ліберальні й християнсько-демократичні) і ліві (соціал-де-

мократичні, соціалістичні й комуністичні) у випадку Молдови не працює, оскільки незважаючи на назви, ідеології, що просуваються партіями, по суті зводяться до боротьби двох колективних історично сформованих у країні видів пам'яті пов'язаних з радянською (комуністичною) ідентичністю і румунською.

Розбіжність між заявленою політичною елітою країни євроінтеграційною метою та участю в структурах СНД обернулося для Молдови тривалим змаганням з розбіжними векторами, коли одні партії націлені на Схід, а інші – на Захід. Як наслідок після більш ніж двох десятиліть з моменту здобуття незалежності стан РМ і досі описується як «перехідний період», а скільки-небудь стійка і широка згода щодо спрямування і кінцевої точки «переходу» до сих пір не досягнута.

У суспільстві Молдови немає одностайної позиції з приводу інтеграційних пріоритетів. Хоча більшість населення все ж висловлюється на користь євроінтеграції, громадська підтримка цього проекту поступово знижується: з 76% у листопаді 2007 р. вона скоротилася до 41,3% у травні 2016 р. Розчарування в європейському виборі Молдови багато в чому пов'язано з нездатністю правлячої проєвропейської коаліції вирішити соціально-економічні проблеми, віддати пріоритет антикорупційним реформам, а також з використанням подвійних стандартів по відношенню до своїх опонентів.

Однією з найбільш євроскептично налаштованих груп населення Молдови є нацменшини. Вони не сприймають ідею європейської інтеграції (від 67% до 80% залежно від етнічної групи) та широко підтримують ліві проросійські партії, головним чином комуністів. Євроскептики експлуатують ідею консервативних цінностей, стверджуючи, що зближення з ЄС зруйнує місцеву (пов'язану з радянською ідентичністю) мораль.

Найбільш неприйнятною для російськомовної частини нетитульних етнічних груп РМ є ідея об'єднання з Румунією, що пов'язано з образом західного сусіда, який закріпився в колективній свідомості у період між двома війнами, коли Молдова (Бессарабія) входила до складу Румунії. Цей проміжок часу сприймається багатьма представниками меншин як період окупації і утисків за національною ознакою. Такий імідж свого часу широко використовувався радянською пропагандою для поглиблення розриву між Румунією і приєднаною до СРСР у 1940-х рр. Молдовою.

Вагомим імпульсом впливу на стан молдовського суспільства, що підвищує або знижує рівень напруги, залишається геополітичний чинник. До різкої поляризації населення Республіки з виникненням двох ворожих таборів, проукраїнського (прозахідного) і проросійського, призвів конфлікт між Росією і Україною. Уряд Молдови став на бік першого, нацменшини – другого.

Відокремлення в березні 2014 р. Криму від України і його анексія Росією, а також сепаратистська війна на сході України породили побоювання того, що подібна загроза може виникнути з боку проросійськи налаштованого населення Молдови, особливо з боку нацменшин. Політичні еліти і ЗМІ проголосили, що «події в Криму можуть викликати непередбачені і небажані дії в південній частині Молдови», «Бельці, з їх проросійськими настроями, можуть стати молдавським Донецьком» і «Молдова може отримати свій Донбас», на роль якого може претендувати Гагаузія.

За час української кризи помітно посилилася російська пропаганда, все більше ускладнюючи діалог між двома таборами.

Висновки та рекомендації.

1. Досвід Молдови показує, що **брак консенсусу з громадянської ідентичності титульної нації є серйозною перешкодою на шляху побудови міцного фундаменту для багатоетнічної нації**. Незавершеність нової стратифікації суспільства, не проявленість загальних і політичних інтересів різних верств і груп населення, відчуженість значної частини населення від системи влади і держави, розмитість ідейно-політичних інтересів, відсутність національної ідеї, сприйнятої широкими верствами суспільства, знаходять свій прояв у незавершеності національній консолідації держави та посилюють суперечливість ходу демократичних перетворень в країні.

2. Наявність у пострадянській Молдові внутрішніх етнонаціональних рубежів слов'янського, тюркського й романського народів значно ускладнила становлення державності. Ігнорування прихильниками об'єднання Молдови з Румунією історично сформованого етнічного різноманіття в регіоні, де молдовани тяжіють до румунів, турки-гагаузи – до Туреччини, а росіяни й українці – до східнослов'янського світу, призвели до виникнення політично нестабільних територій у Гагаузії та Придністров'ї.

3. Недостатність гнучкості у національному питанні, що виявляв, у силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин, уряд Молдови протягом усього перехідного періоду від радянського минулого до демократії, не дозволила в повному обсязі інтегрувати нацменшини у молдавське суспільство і центральна влада несе на собі частину відповідальності за цю ситуацію. За цих обставин **безальтернативною умовою позитивних зрушень під час модернізаційних перетворень є вирішення питань міжетнічних відносин**, яке дозволило б зняти напругу між центром та етнічними регіонами, створити умови для взаємодоповнювального співіснування етносів. Відповідно нагальною необхідністю для політичних еліт Молдови є консолідація зусиль на

побудові такої громадянської ідентичності, у межах якої комфортно б себе почували представники усіх національних меншин.

4. Важливим чинником, що впливає на оцінку поточної ситуації і формує політичні уподобання населення Молдови, є якість життя в країні. Нездатність національного уряду привести країну до позитивних змін підвищує інтеграційну привабливість сусідніх держав і сприяє посиленню ролі в Молдові міжнародних суб'єктів.

5. Розбіжність зовнішньополітичних пріоритетів, заявлених політичними елітами країни впродовж перехідного періоду, ускладнила проблеми національної консолідації. Молдовське суспільство постійно перебуває під впливом двох конкуруючих між собою ідеологій, зумовлених, з одного боку, існуванням у межах Радянського простору в недавньому минулому і сусідством з Російською Федерацією (яка все більш явно позиціонує себе як реінкарнація СРСР) у сьогоденні, а також орієнтацією на демократичні цінності консолідованої Європи, з іншого боку.

6. Сьогодні самоідентифікація населення Молдови здебільшого має ситуативний характер і проявляє себе, як механізм виживання у несприятливих економічних умовах, а, відповідно, не може виступати джерелом конфліктних ситуацій без впливу зовнішніх чинників каталізуючого характеру, у якості яких можуть виступати фактори ідеологічного, інформаційного, та політичного характеру. Ці фактори можуть бути як тимчасовими, тобто викликаними поточними подіями або політичним суперництвом, так і системними, тобто пов'язаними з способами державного управління або соціоекономічними структурами.

7. Незавершеність процесу національної самоідентифікації в Молдові посилюється дією зовнішніх факторів, оскільки держава виступає предметом впливу більш вагомих суб'єктів міжнародної політики. Розширення ЄС і НАТО до рубежів Республіки Молдова, з одного боку, активізувало прагнення Росії залишити Республіку у сфері своїх інтересів, а з іншого – підвищило шанси Румунії посилити свій вплив у регіоні.

8. З огляду на те, що конфлікт в Україні виник з проєвропейського протестного руху і для багатьох він символізує проблему геополітичного вибору між Сходом і Заходом, розвиток подій в Україні має відчутний вплив на суспільно-політичний дискурс в Молдові з питань національної самоідентифікації та інтеграційних пріоритетів.

9. Події, які розгортались останнім часом у регіоні Центрально-Східної Європи, зокрема, на території Молдови, демонструють **поширення практики застосування м'якої сили міжнародними суб'єктами у сфері зовнішніх відносин з метою впливу на певну ситуацію, що свідчить про вихід на новий рівень ролі ідеологічної сфери та підвищення соціального попиту на конструювання національної історії.**

10. У поточних умовах поступальний, стійкий розвиток країни вимагає від політичної еліти Молдови раціонального і прагматичного підходу, що виключав би зайву політизацію проблем ідентичності, яка призводить до поляризації суспільства, і концентрував зусилля на реалізації економічних проєктів, що сприяють підвищенню життєвого рівня населення і практичному підключенню до європейських стандартів.

4.6. Васильєв О.А. Роль Казахстану в суспільно-політичній модернізації країн Євразійського Союзу

Геополітична трансформація пострадянських держав визначається новою архітектурою світу. Глобалізація привела до зміщення світового полюсу економічного розвитку на Схід. Як відповідь на сучасні виклики підсилюються процеси регіональної інтеграції на всіх континентах, які все активніше використовуються в глобальній конкуренції.

Інтеграційний євразійський проєкт на пострадянському просторі відродився на початку 1990-х рр. після зникнення СРСР і прискореної деградації нових незалежних держав. Так, у 1994 р. Президент Казахстану Н. Назарбаєв у виступі перед студентами МДУ імені Ломоносова висунув ідею про євразійську інтеграцію. У жовтні 2011 р. Президент Росії В. Путін у газеті «Известия» опублікував програмну статтю «Новий інтеграційний проєкт для Євразії – майбутнє, яке народжується сьогодні», у якій розвинув ідею інтеграційного проєкту у формі Євразійського союзу. В. Путін висловив впевненість, що створення Євразійського союзу в складі Росії, Білорусі та Казахстану як одного з полюсів сучасного світу дозволить учасникам інтеграції зайняти чільне місце у світі, увійти до числа лідерів глобального росту, домогтися успіху і процвітання.

На думку Казахстану, в цьому союзі не може йтися про створення єдиного наднаціонального парламенту і наднаціональних політичних органів. Можна говорити тільки про угоду щодо міжпарламентського співробітництва. Так, Н. Назарбаєв висловився проти політизації Євразійського економічного союзу. На думку президента Казахстану, такі напрями, як охорона кордонів, міграційна політика, система оборони й безпеки, питання охорони здоров'я, освіти, культури, правової допомоги з громадянських, адміністративних і кримінальних справ не належать до економічної інтеграції і не можуть бути перенесені у формат економічного союзу.

Євразійський економічний союз (ЄАЕС) було створено 29 травня 2014 р., а з 1 січня 2015 р. договір набув чинності. До нього увійшли Білорусь, Казахстан і Росія, 2 січня – приєдналась Вірменія, 14 травня - Киргизстан.

Роль Казахстану у суспільно-політичній модернізації країн Євразійського союзу зумовлена його власними модернізаційними досяг-

неннями і проблеми. На сьогодні мета і зміст соціальної модернізації Казахстану полягають у тому, щоб підготувати суспільство до життя в умовах нової індустріально-інноваційної економіки, знайти оптимальний баланс між форсованим економічним розвитком і широким забезпеченням суспільних благ; установити соціальні відносини, побудовані на принципах права й справедливості. Безумовно, у числі пріоритетів – зміцнення стратегічного партнерства на просторі Євразії. У рамках ЄАЕС не тільки ліквідуються бар'єри на шляху торгових і інвестиційних потоків, а й на принципах СОТ формується загальний соціально-економічний простір з єдиною політикою в різних галузях господарства, єдиними стандартами, розвивається промислова і технологічна кооперація, здійснюються спільні наукові й освітні програми.

Сучасний стан, особливості і концепції майбутнього розвитку Республіки Казахстан формуються через історичні традиції і наявність в її складі різноманітних етносів. Усе населення Казахстану за даними на початок 2016 р. становило близько 17,5 млн осіб., з них казахів – 11,5 (66,0%), росіян – 3,67 (21,1%), українців – 0,30 (1,7%), німців – 0,18 (1,0%). За роки незалежності населення Казахстану практично виросло в основному за рахунок казахів (збільшення в 1,76 рази). При цьому відбувся відтік етнічних європейців (росіян – у 1,7 рази, українців – у 3,0 рази, німців – у 5,3 рази). Казахстан перетворився з держави, де казахи становили менше половини населення, на країну з перевагою етнічних казахів, що свідчить про цілеспрямовану політику підвищення частки державотворювального народу і прагнення до етнічної консолідації суспільства.

Також за роки незалежності в Казахстані відбувся справжній ренесанс релігії. Мусульмани на сьогодні складають понад 70% населення країни. Казахи – мусульмани сунітського віросповідання ханафитського мазхабу. Християни є другою за чисельністю віруючих релігійною громадою Казахстану (понад 26% населення). Казахстан є канонічною територією Російської православної церкви.

Казахстан вважається досить стабільною державою порівняно зі своїми сусідами. Але події в Актобе в травні – червні 2016 р. виявили певні проблеми і прогнозують досить нестале майбутнє. Вплив ісламізму в Казахстані залишається досить слабким, хоча й поступово посилюється, особливо серед молоді. Ісламизм дедалі більше проникає в північну й західну частини країни. Актобе міститься всього за 200 км від російського кордону, й з 400 тис. його населення приблизно 16% – росіяни. Казахстанське суспільство залишається значною мірою клановим. Стосунки між жузами півдня, півночі й заходу з центром інколи стають досить напруженими. Президент Нурсултан Назарбаєв довше за всіх лідерів пострадянських країн перебуває на посаді. Йому вже 75

років, очевидного спадкоекця в нього немає. Проте, саме ситуація очікування переходу влади в інші руки провокує й постійно підтримує протистояння не лише кланів, а й груп впливу довкола президента.

Для Росії події в Актобе мають тривожний характер, оскільки ця проблема стратегічної ваги. Російсько-казахстанський кордон завдовжки 7 тис. км практично не контролюється. Центральна Азія не менше, а в чомусь і важливіша для Росії, ніж Україна й Білорусь. Розширення дуги нестабільності на ці держави може підживлювати сепаратистські настрої в Росії на схід від Уралу, які поки що виявляються слабо, але це не може заспокоювати російське керівництво. Напруження в казахстанському підчерев'ї Росії змусить Москву почати зосереджувати ресурси на цьому напрямку.

За останні 15 років Казахстан продемонстрував значні досягнення, забезпечивши щорічне зростання на 7% і значне підвищення ВВП на душу населення до приблизно 12,5 тис. дол. США. Номінальний ВВП Казахстану у 2015 р. перевищив 220 млрд дол. США при кількості населення у 17,5 млн осіб. Країна значною мірою використала можливості, пов'язані з високими світовими цінами на сировинні товари казахстанського експорту, для розвитку економіки і накопичення значних буферних резервів.

За прогнозами МВФ, темпи зростання світової економіки у 2016 р. будуть на рівні 3,2%, а у 2017 – 3,7%. Ціни на сировинні товари залишаться на низькому рівні, і Казахстану необхідно розробити нову модель зростання економіки. Потрібно враховувати, що зростання економіки в країнах Центральної Азії в останні роки уповільнилось до приблизно 1% на рік, і прогнозується незначне зростання у середньостроковій перспективі, очікуються також скорочення обсягів торгівлі з Росією і Китаєм. Казахстану необхідно зосередитись на укріпленні макроекономічних основ, побудові більш відкритої й інтегрованої економіки, впровадженню прозорих державних інститутів, розвитку інноваційної діяльності і підприємництва. Регіон може стати мостом і транзитним вузлом на просторах Євразії.

Одним із головних завдань, що стоїть сьогодні перед казахстанським суспільством, є кардинальна зміна ставлення до моральних цінностей, які повинні базуватися на багатій казахстанській історії, споконвічних традиціях, національній свідомості. Необхідно зробити основним соціальним пріоритетом знання й інтелект, якісну освіту, проводити активні теоретичні і практичні дослідження, позбутися суцільного споживацького вірусу. Казахстан здатен досягти технологічного лідерства в певних сферах економіки завдяки багатим природним ресурсам, великій території і значному людському потенціалу, незважаючи на складну зовнішньополітичну і економічну ситуацію.

Керівництво Казахстану проводить виважену політику поступового переходу від попередньої схеми соціального захисту населення до формування і вироблення нових критеріїв існування в умовах ринкової економіки. Впроваджується конструктивна ідея «Суспільства загальної праці», оскільки врешті-решт усі цінності світової цивілізації, усі економічні та культурні багатства створюються людською працею, а не віртуальними фінансовими інститутами. Казахстанська політика соціальної модернізації намагається спиратися на реальну творчу працю. Тема гідної праці викликала в казахстанському суспільстві широкий резонанс і підтримку.

У Казахстані держава є ініціатором і головною рушійною силою процесу соціальної модернізації. За роки незалежного розвитку за низкою параметрів реформування соціальної сфери Казахстан успішно випередив країни СНД і пішов далі своїх партнерів. Це стосується пенсійної, банківської, кредитно-фінансової систем, ЖКГ, частково освіти й охорони здоров'я, соціального захисту.

На думку керівництва країни, Казахстану як лідеру соціальних реформ важливо взяти на себе ініціативу і розробити цілісну модель соціальної модернізації, привабливу для всіх партнерів з євразійської інтеграції. **На сьогодні мета і зміст соціальної модернізації Казахстану полягає в тому, щоб підготувати суспільство до життя в умовах нової індустріально-інноваційної економіки, знайти оптимальний баланс між форсованим економічним розвитком і широким забезпеченням суспільних благ, установити соціальні відносини, побудовані на принципах права и справедливості.**

Соціально-політична модернізація Казахстану потребує здійснення інституціональних перетворень, вибору форм гнучкого поєднання ринкових механізмів, інструментів державного регулювання економіки та сучасних інститутів громадянського суспільства. Тільки при безумовному дотриманні пріоритетності соціальних завдань реформ можна сподіватись на створення потужних стимулів економічного зростання, технічного переозброєння виробництва і підвищення його ефективності.

Висновки.

За роки незалежності в Казахстані створено міцний фундамент соціальної держави. Об'єктивно країна впритул наблизилася до якісного рівня соціального розвитку середньоевропейських країн. Стандарти життя мешканців країни невпинно зростають. Процеси інноваційного та постіндустріального розвитку сприяють суспільно-політичній модернізації країни, створенню підвалин громадянського суспільства. Всебічний розвиток наукових досліджень, успішний процес комерціалізації технологій дозволить прискорити перехід до нового

технологічного укладу, значно збільшити економічну конкурентоспроможність країни у довгостроковій перспективі. У процесі модернізації Казахстану життєво важливо знайти оптимальний баланс між економічними успіхами і забезпеченням суспільних благ.

4.7. Васильєв О.А. Узбекистан у трикутнику інтересів Росії, Китаю, США

Пострадянський простір залишається регіоном, де інтеграційні та трансформаційні процеси не набули сталого і односпрямованого розвитку, залишаючись здебільшого похідними складних економічних і політичних процесів, що проходять під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, які включають посилення впливу Росії та її прагнення до домінування, розширення політико-економічного впливу Китаю на регіон Центральної Азії, активну роль США у трансформаційних процесах. У цих складних політичних і соціально-економічних умовах відбуваються суперечливі процеси формування національних еліт держав регіону, які позиціонують участь своїх держав в інтеграційних проектах як варіант пошуку раціонального методу вирішення економічних проблем.

Чільне місце в регіоні Центральної Азії посідає Узбекистан як країна з найбільшим населенням і значними природними ресурсами. Згідно з Конституцією, Узбекистан – правова демократична держава. Глава держави – президент. Вищим державним представницьким органом є Олій Мажліс Республіки Узбекистан, що здійснює законодавчу владу.

За роки незалежності населення республіки виросло з 19,8 до 31,6 млн. осіб (більше ніж у 1,5 рази), це найвищий показник на пострадянському просторі, при цьому чисельність міського населення дорівнює 51 %, сільського – 49 %. З них узбеки складають близько 83,5 %, таджики – 4,5 %, росіяни – 3,5 %, українці – менше 0,1 %. Конституція Республіки Узбекистан декларує свободу совісті для всіх, кожен має право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. За офіційними даними, мусульмани складають 88 % (в основному суніти), православні – 9 %. Усього в країні зареєстровано 16 релігійних конфесій.

З 1989 р. по вересень 2016 р. главою Узбекистану був Іслам Карімов, який довів, що він є військовим лідером Центральної Азії. Узбекистан має боекздатну, перевірену у регіональних збройних конфліктах армію. Жорсткий поліцейський режим всередині країни не давав змоги розгорнутися екстремістському підпіллю. У 90-і роки Узбекистан допоміг розгромити організації ісламістів у Таджикистані. У 1999 р. узбецька авіація і спецназ знищили бойовиків Ісламського руху Узбекистану, які базувались у гірських районах сусідньої Киргизії. У 2005 р. влада швидко і жорстко придушила заколот в Андижані. Незважаючи на погіршен-

ня відносин зі США, Узбекистан вийшов з політико-консультативного форуму ГУАМ, заснованого 1997 р., до якого він приєднався у 1999 р. Цим кроком Ташкент показав, що не йде на компроміси у питаннях безпеки.

У галузі економіки влада Узбекистану значною мірою залишила недоторканим державне регулювання економіки і не дала змоги підняти олігархічним структурам. Ташкент зумів уникнути багатьох наслідків шокowego руйнування економіки СРСР. ВВП Узбекистану після провалу в першій половині 90-х рр., починаючи з 1996 р., стало зростає і досягнув, за даними МВФ, близько 184 млрд дол. за паритетом купівельної спроможності, що майже у 4,5 рази перевищує рівень 1991 р.

Сьогоднішній Узбекистан – індустріально-аграрна країна. Основні галузі промисловості: гірнична, газова, легка, харчова, хімічна, машинобудівна, електроенергетика, кольорова, чорна металургія, паливна і нафтохімічна. Транспорт – автомобільний, залізничний, трубопровідний, річковий, повітряний. Приблизно 80 % всього вантажообігу в Узбекистані припадає на залізниці. Мережа залізниць загальною протяжністю близько 3400 км зв'язує республіку з сусідніми країнами. Є також 63 000 км шосейних доріг, але число доріг з твердим покриттям невелике. Майже кожне велике місто Узбекистану має свій аеропорт. Ташкентський міжнародний аеропорт здійснює регулярне повітряне сполучення з багатьма країнами, включаючи Росію, Китай і США.

Обсяг іноземних інвестицій в Узбекистані менший, ніж у сусідньому Казахстані, але Ташкент залучав кошти в основному в індустріальний сектор, намагаючись створювати переробні виробництва сировинної сфери. У республіці працюють флагмани світової індустрії: GM, Техасо, MAN, Isuzu, Mitsubishi, LG, Samsung, CNJPC. У 2007 р. іспанська компанія запустила Чирчикське хімічне підприємство, Японія почала виробництво на Самаркандському автомобільному заводі, корейські концерни 2016 р. реалізували проект будівництва величезного Устюртського газохімічного комплексу. З початку 2000-х рр. Узбекистан вдвічі збільшив обсяг промисловості в структурі ВВП. Знаковим є завершення у 2016 р. будівництва електрофікованої залізниці Ангрен – Пап, яка дозволила Узбекистану звільнитися від транспортної залежності від сусіднього Таджикистану і просунутись у боротьбі за реалізацію транспортних проектів з Європи до Китаю.

Росія і Узбекистан є державами-членами інтеграційного об'єднання СНД. Міждержавне співробітництво між Росією і Узбекистаном базується на Договорі про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво від 30 травня 1992 р. Нині існують понад 200 договорів та угод, що регулюють зв'язки в різних галузях, зокрема діє спільна міждержавна комісія з економічного співробітництва. Росія, частка якої у зовнішній торгівлі Узбекистану складає близько 20 %, є важливим

торговельно-економічним партнером Узбекистану. Двосторонній товарообіг складає понад 4 млрд дол. з позитивним сальдо для Росії. Зростає інтерес російських фірм до інвестування в економіку республіки. В Узбекистані діє понад 520 підприємств, створених за участю російського капіталу, акредитовані представництва близько 125 російських фірм. У Росії налічується понад 290 підприємств, створених спільно з узбецькими партнерами. Підтримується військово-технічне співробітництво, діє російсько-узбецька робоча група з ВТС. У Росії виконуються роботи з ремонту військової техніки, готуються офіцерські кадри для армії, постачається озброєння до Узбекистану.

В останні роки Китай став конкурувати з РФ за вплив у Центральній Азії, зокрема в Узбекистані. Що стосується інтересів Китаю в Узбекистані, то передусім треба відзначити прагнення КНР отримати доступ до мінеральних ресурсів республіки. Китай також зацікавлений у побудові шосейної і залізничної інфраструктури та намагається стати постійним гравцем у перспективних промислових і агротехнічних проектах. Пекін націлений і на розширення обсягів китайської продукції на ринках Узбекистану, а також планує зв'язати Ташкент економічними зобов'язаннями завдяки фінансовій допомозі і кредитам, та поглибити культурні зв'язки, впливати на становлення нового покоління узбецької еліти. Проте, у зв'язку зі зростанням впливу КНР на регіон Центральної Азії, в Узбекистані відзначається дедалі більше занепокоєння щодо «китайської загрози». Узбекистан побоюється можливої залежності від китайського імпорту і зменшення виробництва товарів власних галузей промисловості. Усвідомлюючи це, Пекін запроваджує стратегію, спрямовану на поліпшення свого іміджу, зокрема, використовує культурні та освітні програми.

Для США Центральнo-Азійський регіон перебуває в зоні особливої уваги в першу чергу з геополітичної причини. Пострадянські республіки Центральної Азії безпосередньо наближені до основних опонентів США – Росії, Китаю, Ірану. Вплив у заселеному в основному мусульманами-сунітами регіоні може бути активом в інших регіонах світу. Крім того, коли у 2002 р. війська США увійшли до Афганістану і встановили там свій контроль, життєво важливою стала організація північної бази постачання персоналу, амуніції та боеприпасів. Використання Узбекистану залишилося фактично єдиною можливістю для США, оскільки інші республіки Центральної Азії сьогодні для цього практично закриті. Президент Узбекистану Карімов всі роки незалежності країни намагався дистанціюватись як від Росії, так і від Китаю. Співробітництво Узбекистану з США зазнавали періоди злету і падіння, зокрема після андижанських подій була прохолода у відносинах, і виникли позитивні зміни на російському та китайському напрямках. США роблять спроби використати узбецький і в цілому центральноазійський фактор для

розколу російсько-китайського стратегічного союзу. У разі виникнення широкомасштабних конфліктів на території Узбекистану США можуть використати механізм ООН для того, щоб мати легітимну можливість своєї військово-політичної присутності в республіці. Це можуть підтримати деякі узбецькі внутрішньополітичні сили, орієнтовані на США.

Можна констатувати, що закріпитися в Центральньо-Азійському регіоні США в значній мірі не вдалося. Створюючи у 90-і рр. так звану групу «Д5+1» у складі США і п'яти центральноазійських республік, Вашингтон обіцяв їм інвестиції у розвиток громадянського суспільства і допомогу в боротьбі з тероризмом. Але реальної допомоги, зокрема інвестицій, керівники цих держав не отримали і звернули свою увагу більш у бік Росії і Китаю, створюючи регіональні інтеграційні об'єднання.

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) утворена 15 червня 2001 р. Станом на 2016 р. до ШОС входили 8 країн-членів – Індія, Казахстан, Киргизія, Китай, Пакистан, Росія, Таджикистан і Узбекистан. Наприкінці 2003 р. у Пекіні Радою голів урядів було затверджено довгострокову Програму багатостороннього торгово-економічного співробітництва держав-членів ШОС на перспективу до 2020 р. У програмі ШОС закладено положення, що основою стабільності регіону Центральної Азії і суміжних держав є їх послідовний економічний розвиток, задоволення нагальних життєвих потреб населення.

За часів президента Карімова проведена певна робота у сфері організації системи еліт, зокрема, врівноваження впливу кадрів самаркандського і ферганського кланів. Карімов поклав в основу державницької ідеології спадщину Аміра Тімура, територія держави якого простягалася практично на всю Центральну Азію. Виходячи з цього, в регіональній політиці Узбекистан перебував у прохолодних відносинах з Казахстаном, який теж намагається стати регіональним лідером, досить активно конфліктував з Таджикистаном, створював власну сферу впливу в Киргизії і тримав максимальний нейтралітет у стосунках з Туркменією.

Сьогодні в Узбекистані відбуваються процеси визначення нового політичного лідера. Вони можуть бути болючими як для держави, так і для всього Центральньо-Азійського регіону. В.о. президента Узбекистану на спільному засіданні законодавчої палати і сенату Олій Мажліса 8 вересня 2016 р. з деякими порушеннями чинної Конституції був призначений прем'єр-міністр Шавкат Мірзієєв з урахуванням його багаторічного досвіду роботи на керівних посадах в органах державної влади республіки. Позачергові президентські вибори призначені на 4 грудня 2016 р.

Висновки та рекомендації.

1. Пострадянська політична епоха в центральноазійському регіоні добігає свого кінця. Смерть авторитарного президента Узбекиста-

ну Іслама Карімова, який не залишив загальноновизнаного наступника, може викликати певні конфлікти в державі із залученням впливу зовнішніх гравців, зокрема Росії, Китаю, США. Певну загрозу становлять: ісламістський рух, зокрема з боку Талібану та багаточисельних узбецьких кланів в Афганістані; наявність великої кількості громадян, що поїхали на заробітки за кордон, у першу чергу в Росію (близько 2 млн осіб); нерегульованість деяких прикордонно-територіальних суперечок у регіоні, зокрема з Узбекистаном і Киргизстаном.

2. Узбекистан сьогодні – держава з динамічною економікою, потужною армією і спецслужбами, багаточисельним і відносно бідним населенням з значним соціальним розшаруванням. Країна взяла курс на нову індустріалізацію. Для швидкого розвитку економіки потрібні зовнішні ринки і інвестиції, тому найбільш перспективними для Узбекистану виглядають спільні проекти з Китаєм.

3. Левова частка плодів економічного зростання держави опинилась у руках місцевих еліт, передусім столичних, що призвело до високого рівня внутрішньовладних і міжрегіональних суперечностей, які неодноразово виривалися на поверхню національної політики. Об'єктивно існуючі передумови для глибокого соціального конфлікту можуть бути підсилені суб'єктивними сутичками у боротьбі за верховну владу з боку різних угруповань узбецької еліти, які шукатимуть підтримки у зовнішніх центрах сили.

4. Україна та Узбекистан підтримують вагомі економічні і гуманітарні стосунки. Серед торговельних партнерів України Узбекистан займає 7 місце серед країн СНД. Річний зовнішньоторговельний обіг товарів і послуг становить близько 450 млн дол. з позитивним сальдо для України. Основними статтями експорту України в Узбекистан є продукція машинобудування, хімічної і металургійної промисловості, агропромислового комплексу. **Україна зацікавлена в участі в розбудові інфраструктурних проектів в Узбекистані, зокрема торговельного шляху Європа – Китай.**

5. Розвиток гуманітарного співробітництва залишається одним з важливих напрямів двосторонніх стосунків України з Узбекистаном, до найбільш перспективних відноситься освіта. Останнім часом відбувається посилення інтересу громадян Узбекистану до навчання у вищих навчальних закладах України, при цьому особливою популярністю користуються навчальні заклади медичного профілю. Підходи до поглиблення співпраці у сфері культури мають формуватися з урахуванням давніх традицій культурного взаємообміну, що існують між нашими країнами, і наявністю в Узбекистані достатньо чисельної української діаспори (близько 100 тис. етнічних українців, приблизно 40 тис. кримських татар).

4.8. Цапко О.М. Посилення економічної залежності Туркменістану від КНР: висновки для України

Починаючи з 2014 р., Туркменістан вступив у смугу глибокої фінансово-економічної кризи і розплачується за обрану економічну модель, базовану виключно на експорті енергоносіїв і повністю залежну від коливань світових цін на них. Падіння в остання роки світових цін на нафту й газ завдало серйозного удару туркменській економіці і негативно позначається на добробуті туркменів, сприяючи, тим самим, зростанню невдоволення. Адже близько 90 % валюти в бюджет країни надходить за рахунок продажу енергоносіїв. Падіння світових цін на них призвело до того, що національна валюта з початку 2015 р. до 2017 р. знецінилася на 35 %, а рівень безробіття збільшився до 45 %. Усе це загалом призвело до зростання інфляції та споживчих цін на 38 %. Нестача твердої валюти змусила владу Туркменістану піти на підвищення мит на імпортні товари, включаючи харчові продукти.

Через скорочення валютних доходів від експорту нафти й газу влада обмежила продаж валюти місцевим компаніям і населенню. Зокрема, Ашгабат заборонив готівковий обмін валюти і запровадив фінансові обмеження для підприємців. Їм скасували вільну конвертацію валют і запровадили ліміт на видачу готівкою коштів до 10 тис. дол. на місяць. А наприкінці серпня 2015 р. в державних магазинах обмежили продаж цукру й масла.

Ще однією ознакою того, що країна затягує паски, є та, що нинішнє керівництво цієї держави в період 2015-2016 рр. скасувало усі пільги на газ, електрику та воду, що їх запровадив попередній президент Сапармурат Ниязов.

Проблема полягає в тому, що ще у 2003 р. Москва підписала з Ашгабатом 25-річну угоду про закупівлю «Газпромом» практично всього газу, що видобувається в Туркменістані. Цінова війна між Ашгабатом і Москвою почалася 2008 р., коли Росія, в результаті світової фінансової кризи й падіння цін на нафту і газ, почала вимагати від Туркменістану переглянути контрактну ціну в бік різкого зниження. Ашгабат відмовився.

У квітні 2009 р. після «несподіваного» вибуху на четвертій гілці газопроводу Середня Азія – Центр (САЦ-4) «Газпром» різко знизив імпорт туркменського газу. Ашгабат, що опинився у важкій ситуації, погодився знизити обсяг і ціну. У 2015 р. Москва ще раз різко знизила закупівлі через падіння світових цін на газ, а в січні 2016 р. «Газпром» узагалі припинив імпорт сировини в односторонньому порядку, без будь-яких погоджень з партнером.

Складністю енергетичних відносин між Росією та Туркменістаном скористався Китай, який відразу протягнув Туркменії «руку

допомоги». На початку 2010 р. загальний обсяг китайських фінансових ресурсів у Туркменістані складав 1,1 млрд дол., в т.ч. 42 % – в нафтогазовій галузі. Водночас Китай у цей період почав активно реалізацію проектів з видобутку і транспортування нафти і газу. Так, китайська сторона фінансувала будівництво й експлуатацію великого газогону Туркменістан – Узбекистан – Казахстан – Китай загальним об'ємом 25 млрд куб. м газу на рік. З 2010 р. запрацювала перша нитка газопроводу Туркменістан – Китай. Нині китайські компанії домінують у туркменській економіці, потіснивши звідти росіян. КНР – єдина країна, яку туркмени допустили до розробки родовищ на суходолі. Слідом за інвестиціями в енергетику китайські компанії почали брати участь у фінансуванні проектів в інфраструктурному секторі.

З експортованих Туркменістаном 48 млрд кубометрів газу у 2016 р. КНР отримав близько 30-35 млрд кубометрів. Проблема в тому, що Китай, чиї закупки туркменського газу становлять лівову частину туркменського експорту, зараховує оплату як погашення багатомільярдних кредитів, які він надав Туркменістану. Така форма економічних відносин з Пекіном викликає в Ашгабата невдоволення, яке зростає на тлі падіння світових закупівельних цін на енергоносії. У той час відмова Росії купувати туркменський газ іще більше посилює залежність Туркменістану від Китаю.

На сьогоднішній день туркменське керівництво здійснює величезні зусилля з диверсифікації експорту енергоресурсів на світові ринки, виведення туркменських газових ресурсів на європейські ринки, оминаючи російську територію. Однак, на цей ринок складно потрапити інакше, ніж по російській трубі. Водночас Євросоюз розраховує до 2019 р. почати імпортувати газ з Туркменістану. Але майбутнє проекту Транскаспійського газопроводу (ТКГ), яким туркменський газ через Каспійське море й Південний Кавказ може надходити в Туреччину і Європу, нині видається непевним.

Ще одним варіантом виходу з ситуації став проект трубопроводу Туркменістан – Афганістан – Пакистан – Індія (ТАПІ), будівництво якого почалося 13 грудня 2015 р. Однак реалізацію цього проекту ускладнюють небезпеки на шляху прокладання труби.

Висновки та рекомендації.

Нинішня економічна ситуація, що склалась у Туркменістані може, на нашу думку, представляти певний інтерес і для України.

По-перше, **Туркменістан, має одні з найбільших у світі запасів нафти й газу, й українські підприємства за відповідних умов можуть взяти участь в освоєнні нових родовищ як альтернатива КНР.**

По-друге, у цій країні, як показують статистичні дані, уже працюють українські будівельні, хімічні, трубні, машинобудівні та ін. компанії, і за умови активної підтримки їх з боку української держави вони зможуть у подальшому ще більш активно розвивати свою діяльність у Туркменістані, посилюючи українсько-туркменські економічні зв'язки.

По-третє, **Туркменістан важливий для України як ринок збуту наших товарів, а українські компанії могли б продовжити участь у розвитку транспортної інфраструктури, зокрема, споруджуючи аеропорти, дороги, мости, тунелі тощо.** На нашу думку, саме це дасть змогу Україні зберегти там свою присутність.

По-четверте, це досить **перспективний ринок збуту військової техніки.**

По-п'яте, **проект ТАПІ може являти великий інтерес і для України.** Насамперед тому, що **українські підприємства можуть стати постачальниками труб для його будівництва.** Адже саме з українських труб побудовано трубопровід «Схід-Захід», відкритий у грудні 2015 р., який з'єднав газонові родовища сходу країни з узбережжям Каспію. Якщо Київ обере правильну тактику відносин з Ашгабатом, наші підприємства зможуть виграти тендер. Однак, слід мати на увазі, що **без державної підтримки українським компаніям важко пробитися на туркменський ринок.**

Виходячи із зазначеного, з метою активізації економічної співпраці між Туркменістаном і Україною видається доцільним:

1. Як показує практика, **щоб у Туркменістані працювали українські компанії, слід підтримувати прямий політичний діалог на найвищому рівні.** При цьому, налагоджувати цей зв'язок необхідно з урахуванням особливостей політичної системи цієї держави, зокрема того факту, що Туркменістан є закритою країною із закритою економікою. Тому, для налагоджування ефективного політичного діалогу недостатньо телефонних дзвінків, листів, дипломатичних нот, міністерських делегацій тощо. Необхідно враховувати, що в Туркменістані, який офіційно проголосив «епоху всемогутності і щастя», все вирішує одна людина – президент Гурбангули Бердимухаммедов, який особисто схвалює всі великі контракти і будь-який великий платіж Центробанку за межі країни. Г. Бердимухаммедов не тільки наступник Сапармурата Ниязова, а й спадкоємець створеної Туркменбаші політичної системи і сировинної моделі економіки.

2. **МЗС України, спільно із СБУ необхідно розробити систему лобювання інтересів України на рівні найвищого політичного керівництва держави, зробивши ставку на найвище оточення Г. Бердимухаммедова, зокрема у сфері підписання газових угод та тендерів.** Для цього необхідно встановити тісні особисті контакти з особами ближ-

нього кола Бердимухаммедова, які безпосередньо мають вплив на президентські рішення. До таких осіб слід віднести помічника президента В. Храмова, заступника керуючого справами президентського апарату О. Жадана, віце-прем'єра і міністра закордонних справ Р. Мередова. Серед представників силових структур значний вплив на президента Туркменістану має новий міністр національної безпеки Д. Байрамов, який до того ж характеризується певними проукраїнськими симпатіями.

3. Посольству України в Туркменістані активізувати роботу з популяризації України та її культури серед населення Туркменістану. Зокрема, було б доречно організувати дні української культури в Туркменістані.

4. Зважаючи на фактор російської агресії в Україні, українським державним структурам варто активніше використовувати нинішні натягнуті відносини між Туркменістаном та Росією, прагнучи зробити Ашгабат нашим союзником у протистоянні тиску Росії на пострадянському просторі. Адже заборонивши транзит туркменського газу в Європу, Росія зачепила життєво важливі сфери економіки і соціальної сфери Туркменістану, а тому **ця країна так саме, як і України, зацікавлена в ослабленні Росії.**

5. На рівні Кабінету Міністрів України та профільних міністерств, **розробити стратегію та дорожню карту державної підтримки та просування інтересів українських державних та приватних підприємств у їх роботі в Туркменістані**, зокрема підтримки їх участі в різноманітних міжнародних торгах та тендерах. При цьому, було б доречно в цій справі використати досвід роботи КНР в країнах Центральної Азії.

6. Активізація України на туркменському напрямку може призвести до зіткнення з інтересами КНР, яка має свій інтерес в Туркменістані, передусім все енергетичний. Тому **при розробці стратегії просування українських економічних інтересів у Туркменістані доцільно обирати неконфліктні щодо китайських інтересів сегменти, або такі, які можуть бути взаємодоповнюючими.**

4.9. Васильєв О.А. Використання можливостей науково-технічного прогресу для модернізації соціальних структур у країнах пострадянського простору

У розвинених країнах світу ставляться до науки й інновацій як до найважливіших чинників розвитку економіки на рівні з банківською системою та податковою службою. Фундаментальні наукові дослідження є базою для найновіших прикладних розробок, які після ринкової апробації перетворюються на «золоті» інновації для промисловості, становляться основою нових виробництв, що приносять надприбу-

ток і поповнюють державний бюджет. Науково-технічна і промислова політика спрямована на забезпечення високої результативності наукових досліджень, державно-приватне партнерство в інноваційній сфері, стимулювання державою зацікавленості бізнесу в організації нових високотехнологічних виробництв, а не в торгівлі сировиною.

Аналіз основних тенденцій фінансування світової науки показує, що в першу чергу це – зростання витрат на НДДКР як в абсолютному, так і відносному вираженні, активізація зусиль держав у фінансуванні фундаментальних досліджень, зміцнення позицій державного сектора наукових досліджень, збільшення асигнувань у природничу сферу науки, концентрація ресурсів на напрямках, спроможних забезпечити стійке і довготермінове економічне зростання, збільшення пайового фінансування проектів НДДКР, що реалізуються на базі державно-приватного партнерства, глобалізація ринків кінцевих користувачів отриманих результатів досліджень.

У сучасних економічних умовах у світі роль науки невинно зростає. Обсяг внутрішніх витрат на дослідження та розробки (ВВ на ДР) є основним показником при міжнародних зіставленнях науково-технічного та інноваційного розвитку країн. Збільшення цього показника протягом останнього десятиліття зумовлене зростанням конкуренції, вимогами науково-технічного прогресу, гостротою екологічних викликів.

Порівнюючи показники ВВ на ДР у відсотках до валового внутрішнього продукту (ВВП), можна зробити висновок, що за цим показником домінують невеликі країни, що підтверджує висновок про відносно більш високий рівень їх активності у сфері розвитку науки. Це пояснюється як тим, що у найбільш динамічні держави переноситься значна частка інноваційних технологій з розвинених країн, так і тим, що ці країни форсують розвиток національних інноваційних систем. Країни з потужним науково-виробничим комплексом (зокрема США, Німеччина, Франція) витрачають на науку у відносних показниках суттєво менше. Серед крупних гравців на полі науково-технічного прогресу слід звернути увагу на Японію. У своєму стремлінні до процвітання нації за рахунок динамічного розвитку науки і техніки Японія випереджає всі провідні країни за наукомісткістю ВВП. В останні роки в Японії частка витрат на ДР у ВВП дорівнювала близько 3,4%, у той же час у США – 2,8%, Німеччині – 2,9%, Франції – 2,2%, Великій Британії – 1,8%.

У більшості країн частка витрат на науку у ВВП збільшується, що свідчить про зростання масштабів наукової та інноваційної діяльності відносно інших напрямків. Лідерами є країни, які прагнуть наростити свій науково-технічний потенціал: Ізраїль, Південна Корея, Фінляндія, Японія, Швеція, Данія. На сьогоднішній день у світі утворилась лідируюча трійка за загальними витратами на науку: США, Ки-

тай, Японія. Їх частка перевищує половину у світовому обсязі витрат на науку. США є на найближчу перспективу недосяжним лідером, їх витрати перевищують витрати на науку Китаю і Японії у 2,0 та 2,8 разів відповідно. Внутрішні витрати на дослідження та розробки в США дорівнюють приблизно 30 % світових витрат на науку.

Для країн ОЕСР середній рівень наукомісткості ВВП на сьогоднішній день становить приблизно 2,4 %. Експертні оцінки показують, що в найближчі роки відбудуватиметься подальше зростання цього показника. У США та Японії його рівень може перевищити 4,5 %, а у більшості країн ЄС може зрости до 3,5 %. Підвищення рівня фінансування НДДКР у розвинених країнах досягнуто головним чином за рахунок підприємницького сектора, витрати якого суттєво перевищували витрати держави (так, на сьогоднішній день частка загальних внутрішніх витрат на НДДКР держави та бізнесу в країнах ОЕСР перевищує відповідно приблизно 35 % і 65 %), що свідчить про позитивну трансформацію структури суспільства в цих країнах.

Високі темпи зростання сукупних витрат на НДДКР відмічаються в країнах ЦСЄ, які історично не мали великого економічного потенціалу та потужних дослідницьких систем. Цю тенденцію значною мірою зумовлює, з одного боку, перенесення в найбільш динамічні держави нових інноваційних технологій з найбільш розвинених країн Європейського Союзу, а з іншого, самі нові країни ЄС форсують розвиток національних інноваційних систем. Цей процес сприяє створенню прогресивного середнього класу та позитивній соціально-політичній трансформації країн ЦСЄ.

Експертні оцінки говорять, що тенденція розширення участі держави в нагромадженні науково-технічного потенціалу розвинених країн збережеться і надалі. Особливо будуть зростати державні асигнування на найбільш передові напрями розвитку науки й технологій, що мають винятково економічне і соціально-політичне значення. Така політика зумовлена зростанням відповідальності держави за зміцнення наукового потенціалу як основи конкурентоспроможності в сучасному світі та вирішення багатьох економічних і соціальних задач. Держава вимушена брати на себе частку витрат на дослідження та розробки, таким чином зменшуючи ризики приватного бізнесу і спрямовуючи його кошти до найбільш пріоритетних сфер. Заходи, що реалізуються останнім часом для виходу світової економіки з кризи, також базуються на збільшенні загальних витрат на науку.

Бюджетне фінансування має сприяти заснуванню державної системи розвитку інноваційної діяльності, елементи якої беруть активну участь у міжнародному технологічному обміні. Механізми державного регулювання мають забезпечувати розвиток та поширення техно-

логічних інновацій, займати ключове місце в чинниках економічного та політичного впливу. Необхідно створювати дієвий механізм швидкого впровадження новітніх технологій на базі сучасної інноваційної інфраструктури, забезпечувати зростання науково-технічного потенціалу та наукомісткого виробництва.

Стратегія інноваційного розвитку має спиратись на науково-технічну політику, що охоплює не тільки реконструкцію, модернізацію та розширення існуючої інфраструктури, а й встановлення тісних зв'язків між промисловістю та науково-дослідними установами. Головні зусилля держави мають бути зосереджені на підтримці та зміцненні взаємодії між науково-дослідними установами та користувачами їх наукової продукції.

Поширення програмно-цілових принципів у науково-технічній політиці має стимулювати венчуризацію основного капіталу, тобто збільшити обсяг інвестицій у ризиковані напрями підприємницької діяльності. При цьому промисловість має виступати головним інвестором науково-технічної діяльності. Критеріями оцінки науково-дослідницьких програм мають бути визначені їх відповідність світовому рівню та державним потребам, привабливість для інвестування з боку промисловості та фінансових інституцій. Зусилля мають концентруватися на тих науково-технологічних напрямках, де вони приведуть до комерційних здобутків, що дозволить прискорити економічне зростання країни та отримати позитивні результати в соціальному плані.

Міжнародний досвід говорить, що все більше держав світу підвищують свою науково-технологічну спроможність, докладають зусилля та впроваджують технологічні інновації, залучаючись до різних альянсів та міжнародних корпорацій, пропонуючи високотехнологічну продукцію за конкурентними цінами. Використовуючи досвід цих країн, **Україні необхідно підвищити технологічну спроможність шляхом впровадження новітніх технологій у співпраці з багато-національними корпораціями та іншими власниками технологій.** Крім експорту готової продукції, Україні необхідно експортувати технології, що має супроводжуватися постачанням виробничо-технічного устаткування, прототипів і зразків виробів, супутніх матеріалів та відповідних послуг з довгостроковими перспективами. Модернізація технологічної бази надасть можливість Україні експортувати свої технології та надавати відповідні послуги в розвинені країни, що дозволить отримувати валютні надходження та підвищувати довіру усіх іноземних замовників продукції та послуг. У цьому контексті доцільно розглянути можливість створення стратегічних фінансово-промислових груп для забезпечення виконання перспективних програм.

Міжнародний досвід свідчить про доцільність базування економічних аспектів науково-технічної політики на таких основних принципах:

- результати науково-дослідницької діяльності мають передаватися промисловості через відкритий ринок у вигляді рентабельної продукції з необхідною якістю;

- досвід промисловості, отриманий в процесі реформування компаній, а також наявні потужності, вже створені в науково-дослідних установах та академічних інституціях, мають використовуватися під час співробітництва та кооперування з партнерами з інших країн у спільних інтересах;

- для підвищення технологічної конкурентоспроможності на світовому ринку та нарощування експортного технологічного потенціалу країни увага має зосереджуватися на контролі обсягів витрат на науково-дослідницьку діяльність, модернізацію лабораторної бази в інтересах промисловості та інноваційної діяльності, важливу роль при цьому мають відігравати результати оцінки попиту, вивчення потенційних ринків;

- підвищення рівня взаємодії «уряд-промисловість» шляхом впровадження програмно-цільового підходу, спрямованого на забезпечення технологічної конкурентоспроможності, згідно з яким надається сприяння як державним, так і приватним установам, що працюють у галузі розробки та трансферу технологій.

Інституційне програмне-цільове регулювання має сприяти створенню мережі трансферу технологій, заснуванню і розвитку компаній, що надають різноманітні консультаційні послуги науково-дослідним організаціям та підприємствам-розробникам науково-технологічної продукції, відбирають пропозиції на міжнародний ринок технологій, включаючи вирішення проблеми захисту інтелектуальної власності, вивчення попиту, проведення маркетингових досліджень тощо. Слід також враховувати, що від успішної організації спільного виробництва за кордоном держава може отримувати значні надходження в іноземній валюті поряд з дивідендами та іншими виплатами українським засновникам акціонерних товариств, такими як внески за технології «ноу-хау», сплати за надання технічних послуг, за менеджмент, консультації, надання ліцензій тощо.

У процесі модернізації необхідно приділяти увагу подальшій лібералізації, відкритості та транспарентності економіки країни в умовах світової глобалізації, вдосконалюючи конкурентоспроможність вітчизняного виробництва у відповідності до вимог світового ринку. Перспективна модернізація України вимагає ефективного використання вітчизняної науки і техніки для вирішення соціальних, економічних, культурних та інших проблем суспільства. Державі потрібно

здійснити низку заходів щодо суттєвої активізації науково-технічної політики, яка має спрямовуватися на безпосереднє сприяння переходу національного господарства України на інноваційний шлях розвитку на базі моделі, що відповідає принципам сталого розвитку.

Висновки і пропозиції.

1. Для України в сучасних умовах найактуальнішими стають проблеми, пов'язані з реалізацією прогресивних напрямів економічної політики в контексті формування нового технологічного укладу. **Головним джерелом існування та розвитку національного науково-технічного потенціалу має залишатись бюджетне фінансування поряд зі створенням умов для надходження іноземних інвестицій та просуванням сучасних конкурентоспроможних технологій на світовий ринок.**

2. У сучасних економічних умовах необхідно збільшити роль науково-технічного прогресу в усіх сферах суспільного та народного господарського розвитку. Зокрема **повинні бути визначені контури та пріоритети економічної політики, спрямовані на забезпечення довгострокового економічного зростання.** В стратегічному плані держава як регулятор економіки через Податковий кодекс, відповідну ранжировку статей Державного бюджету має створити пріоритети для науково-технічної та інноваційної діяльності, надати державну підтримку функціонуванню інноваційної інфраструктури, забезпечити фінансування ДР на рівні розвинених країн світу (2 – 3 % ВВП).

3. Україна з її великим академічним та галузевим науково-технічним потенціалом, розгалуженою мережею науково-дослідних установ, багатотисячним загоном висококваліфікованих науково-технічних кадрів, має значний, ще не реалізований потенціал у науково-технічній галузі. В Україні існує достатньо розвинута науково-технологічна база фундаментальних і прикладних досліджень, структура якої може забезпечити вирішальний вплив національної науки на піднесення технологічного рівня і конкурентоспроможності української промисловості та сільського господарства, запровадження на практиці підходу, що передбачає створення консорціумів, коли одна з провідних науково-дослідних установ діє як керівна інституція, формуючи фінансово-промислову групу з промисловими підприємствами і компаніями, а також з іншими науково-дослідними установами. Світовий досвід доводить **доцільність створення на базі науково-дослідних інститутів та профільних науково-технологічних центрів системи трансферних структур**, завданням яких є не тільки впровадження сучасних технологій у промисловість України, а й їх передача в інші країни.

4. Максимальні зусилля мають бути зосереджені на досягненні результатів у таких стратегічно важливих високих технологіях як

атомна та аерокосмічна техніка, мікроелектроніка, інформатика та телекомунікації, нанотехнології, біотехнології, створення нових матеріалів, енергозбереження. Пріоритетними сферами мають бути визначені також сільськогосподарська галузь та виробництво продуктів харчування на базі інноваційних технологій.

4.10. Фомін С.С. Євразійська інтеграція і проблеми модернізації пострадянських країн

Важливим чинником трансформації пострадянського простору є процеси євразійської інтеграції, основні тенденції та проблеми яких Україні необхідно враховувати під час реалізації своїх національних інтересів у регіоні.

Рамкова угода про створення Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану була підписана ще 1995 р., проте реально він був створений у відповідності до Договору від 06.10.2007 р. З 01.01.2010 р. функціонує єдина митна територія Білорусі, Казахстану та Росії з єдиним митним тарифом і єдиною системою заходів митного регулювання, а з 06.07.2010 р. діє Єдиний митний кодекс цих країн. 09.12.2010 р. президенти Білорусі, Казахстану і Росії підписали останні 3 документи з пакету 17-ти, необхідних для формування Єдиного економічного простору (ЄЕП), і зокрема, договір про проведення узгодженої макроекономічної політики, договір про створення умов на фінансових ринках для вільного руху капіталів, договір про узгоджені принципи валютної політики. На урядовому рівні було підписано ще 14 угод, зокрема, про регулювання діяльності природних монополій, взаємодію у сфері енергетики, державних закупівель, конкуренції, послуг, інвестицій, надання державних субсидій, міграційної політики, технічного регулювання, проведення узгодженої політики у сфері транспортування нафти по системі магістральних нафтопроводів, про правила доступу до послуг природних монополій у сфері транспортування газу по ГТС, у сфері залізничного транспорту та у сфері електроенергетики, включно з питаннями ціноутворення та тарифної політики в цих галузях.

Таким чином, з 01.01.2012 р. на базі Митного союзу почав функціонувати ЄЕП Білорусі, Казахстану і Росії. Угода про створення Євразійського економічного союзу (ЄАЕС) була підписана 29.05.2014 р. Відповідно до угоди, такий союз, що включає в себе Митний союз і ЄЕП, функціонує з 01.01.2015 р.

10.10.2014 р. відбулося засідання Ради голів держав СНД, а також засідання Міждержавного комітету ЄврАзЕС і Вищої євразійської економічної ради на рівні голів держав-членів. Президенти країн-членів ЄврАзЕС підписали договір про припинення з 01.01.2015 р. діяльності

цієї організації, економічні функції якої були передані ЄАЕС, договір про створення якого парламенти Білорусі, Казахстану і Росії ратифікували незадовго до мінського засідання. Під час цього засідання був підписаний також договір про приєднання до ЄАЕС Вірменії, яка в січні 2015 р. стала його членом. У травні 2015 р. членом ЄАЕС став Киргизстан. Таджикистан також висловлює бажання стати членом ЄАЕС, з яким він має зараз режим вільної торгівлі.

На засіданні Вищої євразійської економічної ради 21.05.2016 р. було схвалено Концепцію формування спільних ринків нафти і нафтопродуктів, а також Концепцію формування спільного ринку газу. Вони передбачають поетапну реалізацію заходів, що повинні привести до укладання між державами-членами ЄАЕС в 2024 р. договору про спільні ринки нафти і нафтопродуктів і договору про спільний ринок газу. Відповідно до першого договору, компанії країн-членів ЄАЕС отримують вільний доступ до нафтової інфраструктури партнерів, зможуть купувати нафту без кількісних обмежень та експортних мит за ринковою ціною, а відповідно до другого договору – країни-члени ЄАЕС вийдуть на функціонування спільного ринку газу з вільними поставками газу за ринковими цінами. Хоча й зараз країни-члени ЄАЕС отримують з Росії енергоносії, зокрема, природний газ, за цінами, нижчими, ніж інші країни.

В ЄАЕС також розроблено проект програми формування спільного електроенергетичного ринку. Розглядається також питання формування єдиного транспортного простору, створення єдиного фармацевтичного ринку тощо. 12.08.2016 р. голови урядів країн ЄАЕС на засіданні Євразійської міжурядової ради схвалили домовленість про новий варіант Митного кодексу, який передбачає, що митне оформлення товарів на зовнішніх кордонах ЄАЕС буде уніфіковане, а умови переміщення товарів – спрощені.

ЄАЕС здійснює активну зовнішньоекономічну політику. Так, 05.10.2016 р. набула чинності угода про вільну торгівлю між ЄАЕС і В'єтнамом. Ведуться переговори про вільну торгівлю з Ізраїлем, Іраном, Камбоджею, Сінгапуром, а також переговори про уніфікацію ЄАЕС і його членами торгового режиму з Сербією. У вересні 2016 р. був підписаний меморандум між Євразійською економічною комісією і міністерством сільського господарства Угорщини про співробітництво в галузі агропромислового комплексу. Ведуться переговори про складання угоди про торгово-економічне співробітництво між ЄАЕС і Китаєм.

Практика функціонування ЄАЕС показала, що дуже часто наміри і цілі країн-членів не збігаються. Так, Росія розглядає ЄАЕС, передусім, як можливість створити економічний фундамент для міцного політично-військового союзу. Проте лідери таких провідних країн-членів ЄАЕС, як Білорусь і Казахстан, неодноразово підкреслювали, що цей союз створюється, передусім, для розвитку суто економічної інтеграції. Уряди

країн-членів ЄАЕС висловлюють різні погляди на події, що відбуваються у світі. Так, наприклад, жодна з країн-членів ЄАЕС не висловила публічну підтримку агресивній політиці Росії щодо України, не визнала анексію Криму, «незалежності» Південної Осетії і Абхазії, жодна з них не приєдналася до ембарго на імпорту продовольчих товарів із західних країн, яке Росія запровадила у відповідь на західні економічні санкції.

У цьому зв'язку особливо характерною є позиція Білорусі. Як відомо, крім участі в ЄАЕС, Росія і Білорусь розвивають інтеграцію на двосторонньому рівні. У 1999 р. Білорусь і Росія підписали двосторонній Договір про створення Союзної держави. Хоча були створені керівні, представницькі, законодавчі і робочі органи Союзної держави, основні цілі Договору (реальне об'єднання обох держав, розробка єдиної конституції і законів, впровадження спільної грошової одиниці) не були реалізовані. Головною причиною цього є те, що президент О. Лукашенко та білоруський правлячий клас були налякані можливістю того, що більш потужна держава Росія може поглинути Білорусь, і тому відмовилися від будь-якої реальної політичної інтеграції з Росією, наполягаючи лише на подальшому розвитку білорусько-російських торговельно-економічних стосунків, станом яких О. Лукашенко вкрай незадоволений.

Так, 20.09.2016 р. під час зустрічі з державним секретарем Союзної Держави Росії і Білорусі Г. Рапотою президент О. Лукашенко звинуватив Росію в порушенні угод ЄАЕС, зокрема, вказав на те, що Росія періодично закриває свій ринок для білоруського с/г експорту, посиляючись або на те, що білоруські продовольчі товари нібито низької якості, або на те, що Білорусь нібито реекспортує в Росію, під виглядом білоруських товарів, продовольчі товари з країн Євросоюзу, на які Росія запровадила ембарго.

Крім того, між Білоруссю і Росією виник конфлікт щодо ціни на російський газ, що його імпортує Білорусь. Через Білорусь проходять два газопроводи, через які постачається російський газ у країни ЄС, а саме: Білоруська ГТС, яку Білорусь продала «Газпрому» за 5 млрд дол., з пропускною потужністю до 16 млрд м³ газу на рік, і газопровід «Ямал-Європа», який був споруджений Газпромом і є його власністю, з пропускною потужністю більше 34 млрд м³ на рік.

Уряд Білорусі вважає, що поточна ціна для Білорусі в 132,77 дол. за тис. м³ газу є завищеною, і відмовляється платити. Накопичений борг за газ, який вже був поставлений Білорусі «Газпромом», складає майже 300 млн дол. Білорусь його не визнає, відмовляється сплачувати і вимагає зниження ціни до 73 дол. за тис. м³. Щоб підштовхнути Білорусь до виплати заборгованості, Росія скоротила обсяг нафти, яку вона постачає Білорусі. У відповідь Білорусь підвищила в середньому на 50 % плату за транспортування російської нафти по території Білорусі. Урешті 10.10.2016 р. представник уряду Білорусі заявив, що це питання вдалося вирішити. Білорусь

сплатить борг за газ, скасує підвищення плати за транспортування російської нафти, а Росія знизить ціну на газ для Білорусі.

Незважаючи на те, що між Білоруссю і Росією періодично виникають торговельні суперечки і навіть торговельні війни, президент О. Лукашенко добре розуміє, що якщо він обере шлях євроінтеграції, то це буде означати загрозу подальшому існуванню його авторитарного режиму, оскільки умовою євроінтеграції є демократизація державної системи. Тому Білорусь обрала шлях економічної багатовекторності, одночасно розвиваючи торгово-економічні стосунки з країнами ЄАЕС, Євросоюзом і Китаєм, іншими країнами, хоча пріоритетними залишаються стосунки з Росією. Рентабельність білоруських підприємств забезпечується тими преференціями, які Білорусь отримує від Росії: низькими (у порівнянні із світовими) цінами на природний газ, нафту та інші природні ресурси, дешевими кредитами і субсидіями. За оцінками Міжнародного валютного фонду, реекспорт російської нафти забезпечував в 2004-2006 рр. щорічне зростання ВВП Білорусі в розмірі 5 %. За оцінками експертів, до 16 % ВВП Білорусі формується за рахунок дотацій з боку Росії. У структурі іноземних кредитів, отриманих Білоруссю, 65 % – кредити російські. Російські інвестиції домінують і в галузі іноземних інвестицій. У 2015 р. в Білорусь надійшло 11 млрд дол. іноземних інвестицій, 43,2 % з яких – російські.

Ще в грудні 1998 р. були підписані Договір між РФ і Республікою Білорусь про рівні права громадян, а також Угода про створення рівних умов для суб'єктів господарювання. У 2006 р. підписано пакет документів, що деталізують рівні права громадян Росії і Білорусі на території Союзної держави. Білорусь також є військовим союзником Росії, вона має спільну з Росією систему протиповітряної оборони. Білоруські і російські збройні сили регулярно проводять спільні військові вчення, дві країни тісно співпрацюють у військовій промисловості.

Висновки та рекомендації.

1. ЄАЕС не може повністю забезпечити економічну і технологічну модернізацію ані Росії, ані інших країн-членів. Всі вони, включаючи Росію, значною мірою залежать від імпорту технологій з більш розвинених країн.

2. Країни-члени ЄАЕС намагаються проводити багатовекторну зовнішньоекономічну політику, розвиваючи стосунки з країнами Заходу, Китаєм тощо. Це стосується також Росії. Так, наприклад, частка країн ЄАЕС в загальному товарообігу Росії із зарубіжними країнами у 2015 р. складала лише 8,1 %.

3. Проте, не дивлячись на всі проблеми і суперечки, що виникають між країнами-членами ЄАЕС, їх **лідери зацікавлені в збережен-**

ні ЄАЕС, членство в якому дає їм певні економічні вигоди, а саме: вільний доступ їх товарів до величезного російського ринку, можливість отримувати російські енергоносії за цінами, нижчими, ніж для інших країн. Особливо привабливим для країн-членів ЄАЕС є те, що в його межах уже функціонує єдиний ринок праці, внаслідок чого трудові мігранти-громадяни країн-членів ЄАЕС, на відміну від мігрантів з інших країн СНД, можуть мігрувати і перебувати в Росії та в інших країнах-членах ЄАЕС без будь-яких міграційних обмежень і користуватися соціальними правами країни перебування.

4. У межах економічного союзу вільна торгівля між країнами-членами, на відміну від зон вільної торгівлі, здійснюється без будь-яких товарних вилучень. Створення Євразійського економічного союзу передбачає, що в торгівлі між країнами-членами ЄАЕС скасовано не тільки мита, а й процедури митного оформлення товарів, які надовго затримують пересування комплектуючих між підприємствами, що здійснюють між собою виробничу кооперацію.

5. Членство в ЄАЕС дає можливість його членам користуватися низькопроцентними кредитами з Антикризисового фонду ЄАЕС, як стабілізаційної спрямованості, так і для фінансування інвестиційних проектів, а також брати участь у роботі Центру високих технологій ЄАЕС.

6. Хоча Росія скасувала режим вільної торгівлі з Україною, інші країни-члени ЄАЕС цього не зробили, і тому торговельно-економічні стосунки України з ними можуть розвиватися на двосторонній основі в безмитному режимі.

7. У той же час слід враховувати, що країни-члени ЄАЕС вводять не тільки єдині митні тарифи по відношенню до третіх країн. Розробляються також єдині технічні, санітарні, фітосанітарні й екологічні стандарти, відбувається уніфікація і гармонізація зовнішньоекономічного і внутрішнього соціально-економічного законодавства в межах ЄАЕС. Оскільки **Україна гармонізує і уніфікує свої стандарти і законодавство із стандартами і законодавством Євросоюзу, яке відрізняється від законодавства і стандартів ЄАЕС, в майбутньому це може призвести до виникнення значних технічних проблем в галузі торговельно-економічного співробітництва України з країнами ЄАЕС.**

4.11. Рудяков П.М. Стратегія європейської інтеграції України та алгоритми її оновлення

Європейські устремління і прагнення України та українців у форматі державної програми було оформлено у вигляді «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», затвердженої Указом Президента України у червні 1998 р. зі змінами, які було внесено у 2000, 2001 (двічі),

2003, 2011 рр. Цей Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України від 07.07.2015 р. З формального погляду цей крок був абсолютно виправданий: після підписання «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» (2014), яка замінила «Угоду про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами та Україною» (1998), основні цілі «Стратегії інтеграції» можна вважати в цілому досягнутими.

Разом з тим, європейський вектор державного зовнішньополітичного, економічного, культурно-історичного, гуманітарного розвитку лише посилює свою актуальність, що вимагає не лише продовження, а й нарощування зусиль, спрямованих на забезпечення цілеспрямованості, системності дій зі зближення України та Євросоюзу, українських та європейських регіонів, місцевих громад, громадян. Це зумовлює потребу в розробці та ухваленні нового документу, який би регламентував зусилля держави і суспільства на європейському напрямку на найближчі 7-10 років, формалізуючи їх. Робота над ним могла б сприяти консолідації проєвропейської частини політичного класу та громадянського суспільства, а також забезпечувати їхнє подальше розширення.

Станом на сьогодні головною метою європейської інтеграції України є, з одного боку, подальше просування шляхом підключення до різноманітних сегментів життя Євросоюзу, з іншого, – впровадження європейських правил та норм з відповідною трансформацією системи функціонування української держави та суспільства. Окремий сегмент – подальша європеїзація на регіональному рівні, включення українських регіонів до транскордонних програм і проєктів за участі регіонів країн Євросоюзу, ширше залучення не лише Західної України, а й Центру, Півночі, Півдня та Сходу до функціонування «Європи регіонів».

На рівні держави та органів державного управління цілі та завдання на наступний період визначено Президентом України П. Порошенком у «Посланні до Верховної Ради»: асоціація із зоною Шенгену, приєднання до Митного союзу ЄС, Енергетичного союзу ЄС, спільного авіаційного простору ЄС та спільного цифрового ринку Євросоюзу (7 вересня 2017 р.). Унаслідок цих кроків східні кордони України мають перетворитися на східні кордони ЄС ще до того, як Україна одержить змогу юридично набутися статус члена ЄС, а Україна максимально наблизитися до стану повної відповідності критеріям членства в Європейському Союзі.

Цю роботу доцільно було б доповнити широкою дискусією за участі європейських партнерів щодо перспективи членства України в ЄС, яка нині на офіційному рівні Європою не визнається, але від обгово-

рення якої Києву аж ніяк не слід відмовлятися. Незважаючи на неоднозначне, нерідко – негативне, ставлення до українських членських перспектив у певних сегментах європейського політичного класу та громадської думки, для України це питання зберігає особливу вагу й актуальність. Відмовлятися від спроб його просування в європейський інформаційний простір ні в якому разі не слід. Формат такої дискусії та її практичні аспекти мали б бути вироблені найближчим часом.

На рівні органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, місцевих громад, громадян цілі та завдання процесу системної європеїзації варто було б теж сформулювати, визначивши пріоритети.

Рекомендації

До четвертої річниці підписання політичної частини «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» (березень 2018 р.):

- організувати тематичний виступ Президента України П. Порошенка у Верховній Раді України із запрошенням послів держав – членів ЄС.
- підготувати та провести Національний форум «Україна європейська – Україна реформаторська» з акцентом на тому, що вже вдалося зробити і які перспективи відкриваються.

Доручити регіональним органам влади підготувати пропозиції щодо розширення або започаткування транскордонної співпраці з регіонами країн Європейського Союзу.

Розробити та запропонувати Євросоюзу та Єврокомісії план заходів, спрямованих на розвиток асоціації, зони вільної торгівлі, інших інструментів і механізмів євроінтеграції у масштабі таких регіональних міжнародних організацій, як ГУАМ та «Східне партнерство», зробивши акцент на забезпечення лідируючої ролі Києва в них.

Запропонувати країнам Західних Балкан, які мають діючі «Угоди про асоціацію та приєднання» з ЄС (Сербія, Чорногорія, Македонія, Албанія, Боснія та Герцеговина), провести спільний євроінтеграційний захід, започаткувавши партнерство з ними у цій сфері.

Активізувати роботу з підключення України до «Ініціативи трьох морів» («Тримор'я», «Міжмор'я»), у тому числі – ґрунтовне обговорення цієї ідеї в українському та європейському експертному й політичному середовищі, у медіа.

Підготувати і винести на спільне українсько-європейське обговорення питання перспективи членства України в ЄС на «Форумі Європа – Україна» у Варшаві (січень 2018 р.).

РОЗДІЛ 5.

УКРАЇНА: КОНТЕКСТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

5.1. Васильєв О.А. Світовий досвід модернізації – уроки для України

Модернізація, як засвідчує світова суспільно-політична думка, є однією з необхідних умов встановлення нового світового порядку та цивілізаційних змін. Адже модернізація виступає головною законодавчою основою соціального розвитку, ускладнення політичних економічних, управлінських структур та інших змін відповідно до потреб ефективного функціонування суспільства.

Вихід з кризи світової економіки пов'язаний з хвилею нововведень, що прокладають шлях становленню нових технологій. Сьогоднішня системна криза має закінчитись через декілька років з перетоком наявного капіталу у виробництво нового технологічного укладу. Саме в такі періоди глобальних технологічних зсувів виникають можливості для відстаючих країн зробити стрибок вперед і створити «економічне диво». **Необхідна для успішної модернізації стратегія розвитку полягає у випереджаючому становленні базисних виробництв нового технологічного укладу і виводу економіки на пов'язану з ним нову довгу хвилю росту.** Для цього необхідна концентрація ресурсів у створення ядра нового технологічного укладу і досягнення синергетичного ефекту формування кластерів нових виробництв, що передбачає узгодженість макроекономічної політики з пріоритетами довгострокового техніко-економічного розвитку. Країни – лідери науко-технічного розвитку мають наукові стратегії, ставлять масштабні завдання перед ученими і вкладають величезні кошти в науку. Так, передові країни мають такі внутрішні витрати на дослідження і розробки у відсотках до ВВП: Ізраїль – 4,38%, Корея – 4,03%, Фінляндія – 3,78%, Японія – 3,39%, Швеція – 3,37%, США – 2,77%.

Ключову роль в модернізації і розвитку економіки на основі нового технологічного укладу відіграє різке підвищення інноваційної активності. У сучасній економіці на частку НТП припадає до 90% від сукупного вкладу всіх факторів приросту. З урахуванням критичного значення і високої невизначеності результатів наукових досліджень держава має взяти на себе функції інтелектуально-інформаційного центру регулювання і стратегічного планування розвитку економіки, підтримки відповідного науково-технологічного середовища, яке включає в себе розвинену базу фундаментальних знань і пошукових

досліджень, інститути прикладних досліджень і дослідно-конструкторських розробок, систему стимулювання освоєння і розповсюдження нових технологій.

Розвиток електроенергетики, енергоозброєність та енергоефективність у ХХІ ст. є одним з основних критеріїв оцінки рівня розвитку держави у світі. Забезпечення зростання енергоспоживання є необхідним чинником підвищення соціально-економічного напряду модернізації народного господарства країни в умовах сталого розвитку. За останні тридцять років світове споживання енергоресурсів зросло приблизно у два рази. Кожен 1 % зростання світового ВВП супроводжувався зростанням попиту на первинні енергоресурси приблизно на 0,6 %.

Доцільно проаналізувати досвід модернізації країн Шанхайської організації співробітництва (ШОС), яка є міждержавним центром інтеграції на євразійському просторі, зокрема Росії, Китаю, Казахстану.

У Російській Федерації продовжується реформування науково-технологічної сфери. За кількістю вчених Росія займає п'яте місце у світі після США, ЄС, Японії, Китаю, але Росія фактично є єдиною країною у світі де кількість вчених постійно скорочується. У порівнянні з ЄСРР кількість науковців у Росії скоротилась у два з половиною рази (за даними ЮНЕСКО, в період 2007-2013 рр. – з 7,3 % до 5,7 %) при близько двадцятиразовому скороченні фінансування НДДКР. За рівнем частки витрат на НДДКР у ВВП Росія опинилась на рівні країн третього світу (всього по ОЕСР – 2,3 %, по ЄС-28 – 1,94 %, РФ – 1,12 %).

Частка Росії на світовому ринку високотехнологічної продукції знаходиться на рівні 0,3 %. Головна проблема науково-технічного комплексу РФ не в стані фундаментальної науки, яка все ще залишається на світовому рівні, а в практично повній ліквідації галузевої і заводської науки в результаті приватизації промислових підприємств у 90-х рр. ХХ ст. У результаті тут різко впав попит на інновації з боку промисловості і їх пропозиції щодо прикладної науки.

За сучасного стану і тенденцій трансформації науково-технічного комплексу РФ Москва не зможе вийти на рівень розвинених держав, бути лідером глобальних і регіональних інтеграцій, зокрема в інтегральному об'єднанні ШОС Росія може виступати фактично тільки другорядним партнером Китаю.

Сьогодні Китай займає провідні позиції у науково-технологічній сфері. Китай переорієнтував внутрішні технопарки з зовнішнього інвестування на розвиток, підвищення кваліфікації і стимулювання винахідництва. На початок 2015 р. в Китаї налічувалось 1600 науково-технічних підприємств-інкубаторів, понад 1000 інвестиційних державних установ з фондом понад 350 млрд юанів, що спеціалізуються на вкладанні коштів у винаходи. У 2016 р. Держрада КНР оприлюднила

програму зі сприяння перетворення досягнень науки і техніки на виробничі сили, в якій відображено вирішальну роль науки для ринку.

З 2010 р. Китай займає перше місце у світі за кількістю патентів. Відомство Китаю з інтелектуальної власності показало, що у 2014 р. з 928 тис. винаходів 663 мають ринкову вартість, а 485 виконані спеціалізованими дослідницькими центрами. У 2000 – 2007 рр. кількість інженерно-технічних працівників у Китаї подвоїлось. Прогнозується, що у 2024 р. вчених і дослідників в Китаї буде більше, ніж у США, ЄС і Японії разом узятих. Уже у 2013 р. Китай вийшов на перше місце у світі за кількістю науково-технічних працівників. Кількість вчених з загальної кількості людей, зайнятих у виробництві, в ЄС складає 22 %, в Китаї – 19 %, в США – 17 %, в РФ – 6 %.

Чверть високотехнологічного експорту у 2014 р., який склав 2,5 трлн дол., належить Китаю. У 2014 р. Китай досяг паритету зі США з частки доданої вартості у високотехнологічному виробництві, де у США – 29 %, а у Китаю – 27 %. Частка Росії на світовому ринку високотехнологічної продукції дорівнює приблизно 0,3 %. За прогнозами, у 2018 р. Китай випередить США з інвестицій у дослідження і розробки, накопичить аналітичну масу знань, результатів наукових експериментів, що сприятиме науковому прориву. Сьогодні Китай демонструє високу ефективність інвестицій в освіту, зокрема займає одне з перших місць з рівня освіти, а США – тільки восьме – десяте. Вважається, що рівень освіти для майбутнього Китаю є найголовнішим чинником конкурентоспроможності.

За роки незалежності Казахстан продемонстрував значні досягнення, номінальний ВВП Казахстану у 2015 р. перевищив 200 млрд дол. США за кількості населення в 16,1 млн осіб. Країна використала можливості, пов'язані з високими світовими цінами на сировинні товари казахстанського експорту, для розвитку економіки і накопичення значних буферних резервів. Прогнозується, що в найближчі роки ціни на сировинні товари залишаться на низькому рівні, і Казахстан перебуває у пошуках нової моделі зростання економіки.

Частка технологій п'ятого укладу в Казахстані складає менше 10 %, більше ніж половина вітчизняних технологій належать до четвертого рівня, близько третини – третього. Однією з обов'язкових умов переходу до п'ятого технологічного укладу є використання інформаційних технологій. Найбільш розвинені країни засвоїли їх і успішно використовують. Міжнародний досвід говорить, що лідерами в інноваціях є Китай і США, які подають відповідно 1,3 та 0,5 млн. патентів. У Росії цей показник дорівнює всього 29 тисяч проти 300 тисяч патентів у колишньому СРСР.

Казахстан зосереджується на зміцненні макроекономічних основ, побудові більш відкритої й інтегрованої економіки, впровадженню прозорих державних інститутів, розвитку інноваційної діяльності

і підприємництва. Він планує стати мостом і транзитним вузлом на просторах Євразії. Казахстан здатен досягти технологічного лідерства в певних сферах економіки завдяки багатим природним ресурсам, великій території і значному людському потенціалу, незважаючи на складну зовнішньополітичну і економічну ситуацію.

Казахстан докладає зусиль щодо розвитку інноваційної діяльності в науці і бізнесі. Успішний процес комерціалізації технологій зможе дозволити підвищити економічну конкурентоспроможність країни в довгостроковій перспективі за рахунок системного підходу з використанням цілеспрямованих заходів і програм підтримки. Сьогодні в Казахстані апробується нова модель стимулювання інноваційної діяльності і комерціалізації технологій у рамках проекту, що реалізується Міністерством освіти і науки за підтримки Всесвітнього банку. Важливим кроком є створення Центру комерціалізації технологій (ЦКТ), який став корисним інструментом у підвищенні потенціалу вчених і спеціалістів у рамках національної інноваційної системи.

У Казахстані впроваджується виважена політика поступового переходу від попередньої схеми соціального захисту населення до формування і вироблення нових критеріїв існування в умовах ринкової економіки. У Казахстані держава є ініціатором і головною рушійною силою процесу соціальної модернізації. Стратегія держави будується в напрямі від соціального захисту до соціального прогресу. На сьогодні мета і зміст соціальної модернізації полягає в тому, щоб знайти оптимальний баланс між форсованим економічним розвитком і широким забезпеченням суспільних благ, установити соціальні відносини, побудовані на принципах права і справедливості.

Висновки та рекомендації.

1. Міжнародний досвід доводить, що тільки опора на потужний науково-технічний комплекс може бути найбільш реальним шляхом для України зайняти гідне місце серед розвинених в економічному відношенні країн, сприяти утвердженню в країні соціально-орієнтованої, структурно-інноваційної моделі розвитку. Рівень національної науки значною мірою визначає фундаментальні основи економічної і військової безпеки держави і забезпечує можливості виходу з сучасної фінансово-економічної кризи.

2. На наступну технологічну ступінь можна перейти, тільки міцно спираючись на попередню, оскільки кожний технологічний уклад обумовлений необхідністю появи більш сучасних продуктивних сил за відповідних виробничих відносин. При цьому важливо акумулювати знання і практику попередніх укладів, оскільки неможливо зберегти стійкість без теорії і практики попередніх укладів.

3. Розвиток електроенергетичного комплексу України має стати надійною основою модернізації народного господарства України, переходу на наступний технологічний уклад, забезпечити вирішення соціально-економічних проблем суспільства і підвищення експортного потенціалу України. Значне підвищення вироблення електроенергії дозволить створити базу для переходу народного господарства на сучасні прогресивні технології у виробництві, транспорті, сільському господарстві, житлово-комунальному господарстві, зокрема в останньому відмовитись від застарілих технологій систем гарячого водопостачання і обігріву приміщень. Це дозволить створити нові умови для підвищення енергоефективності і енергозбереження, перейти до нових комп'ютеризованих систем регулювання і обліку споживаних підприємствами і житловим сектором енергоресурсів, основу яких буде складати електроенергія.

4. Упродовж останніх років у вітчизняній енергетиці нагромадилося чимало складних проблем, що потребують ефективного та швидкого вирішення. Електроенергетика України потребує підвищення ефективності й екологічності теплових електростанцій, зокрема, використання парогазових циклів на базі природного газу як основного палива, та подальшого розвитку атомної енергетики на базі перспективних ядерних реакторів природної безпеки, використання відновлювальних джерел енергії, в першу чергу вітрової. Для забезпечення надійного експорту електроенергії в країни ЄС необхідна модернізація електроенергетичного комплексу України відповідно до європейських стандартів для приєднання до об'єднаних європейських електромереж.

5. Досвід передових країн свідчить про імперативну вимогу зростання інвестицій в освіту, науку та виробництво високотехнологічної продукції, зокрема у технології п'ятого укладу. Важливими чинниками піднесення науково-технологічної сфери є переорієнтація технопарків із зовнішнього інвестування на розвиток, підвищення кваліфікації та стимулювання винахідництва, формування центрів комерціалізації технологій, розширення мережі науково-технічних підприємств-інкубаторів. Саме такі складові виступають дієвими умовами і спонуками сучасних модернізаційних процесів.

5.2. Толстов С.В. Складові позиціонування української дипломатії щодо врегулювання конфлікту на сході України

Визначення умов виходу України з глибокої системної кризи стосується як внутрішніх, так і зовнішніх обставин, що зумовили критичне загострення внутрішньополітичного конфлікту та його переростання в локальний інтернаціоналізований збройний конфлікт.

При цьому слід враховувати, що **базові причини та суперечності, що спричинили загострення конфронтаційних тенденцій в Україні, досі не розв'язані й в осяжний період вочевидь розв'язані не будуть.**

Внаслідок анексії Криму та збурення масштабного воєнного конфлікту на Донбасі внутрішні суперечності були лише тимчасово відсутні на другий план. Проте у зв'язку з систематичним недотриманням бойовиками хиткого перемир'я на Донбасі глибинні проблеми української політики знову вийшли на поверхню, виявляючи гострі внутрішні больові точки українського суспільства та найвразливіші ланки в організації державного устрою.

Серед внутрішніх чинників, які становлять джерела напруженості, провідне місце посідає комплекс проблем регіонального та соціокультурного характеру. Ці аспекти стосуються суттєвих розбіжностей, що безпосередньо впливають на ментальні стереотипи, специфіку політичної культури населення різних регіонів та електоральну поведінку виборців. При цьому наявність консолідуючих елементів не усуває потребу в розширенні самоврядування регіонів та органів місцевого самоврядування.

Зовнішні чинники, що виявилися в умовах кризи, включають суперечності між США та Росією, конкуренцію інтеграційних проєктів ЄС та Росії, регіональні плани та амбіції окремих держав, а також складне й суперечливе ставлення домінуючих угруповань європейських політичних кіл до України та її європейських перспектив.

З погляду російського керівництва включення України до орбіти зовнішньої політики США веде до загострення конфронтації та суперництва в боротьбі за контроль над східноєвропейським простором. Натомість, з погляду адміністрації США Україна не належить до сфер пріоритетних американських інтересів й тому не може розраховувати на пряму воєнну підтримку, яка до того ж містить загрозу втягнення США до прямої воєнної конфронтації з Росією.

При цьому, якщо російське керівництво не відмовиться від ескалації воєнних засобів з метою дестабілізації України, адміністрація Б. Обама погрожує Москві посиленням заходів, спрямованих на стримування та зовнішню ізоляцію Росії.

Зі свого боку європейські політики, які в переважній більшості висловлюють формальне неприйняття російської анексії Криму та використання воєнних засобів дестабілізації України, вважають розв'язання конфлікту на Донбасі за допомогою воєнних засобів принципово неможливим. **Виходячи з позиції домінуючих течій політичних кіл країн ЄС, попередні умови, необхідні для розв'язання кризи, передбачають:**

– всебічне сприяння припиненню воєнних дій, насамперед за допомогою безпосередньої участі Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ

щодо роз'єднання сторін та контролю за дотриманням умов припинення вогню;

- використання механізму санкцій як засобу стримування Росії та її повернення до діалогу з Києвом та Брюсселем;

- створення умов для відновлення політичного діалогу між Україною та РФ;

- відмову від постачання Україні зброї з боку країн ЄС (позиція США ймовірно враховуватиме потребу в координації підходів з іншими членами НАТО, що також позначатиметься на обсязі засобів, що надаватимуться Києву з метою посилення обороноздатності);

- узгодження економічних інтересів ЄС, Росії та України та врахування інтересів РФ у контексті економічних параметрів асоціації між ЄС та Україною;

- розробку та ухвалення програми внутрішніх економічних і політичних реформ в Україні, покликаних сприяти зміцненню внутрішньополітичного устрою та політичному порозумінню всередині суспільства.

Слід окремо відзначити, що численні європейські політики правота лівоцентристського напрямів вимагають від українських державних структур висунення певних ініціатив, які б сприяли відновленню діалогу між Києвом та Москвою та поступовій нормалізації двосторонніх відносин.

Європейські політики чітко усвідомлюють, що конфлікт на Донбасі не може бути вирішений за допомогою воєнної сили. Це вказує на їх розуміння, що в разі продовження війни за участі РФ (тобто в форматі відкритої російсько-української війни) Україна не зможе сподіватися на воєнну перемогу та звільнення власної території з застосуванням воєнних засобів. Поразка України лише ускладнить проблеми країни, збільшивши ціну поразки та масштаби втрат і руйнувань, які європейці хотіли б мінімізувати. Окрім цього, зростання потоку інформації про втрати серед мирного населення та бомбардування міст робить ситуацію, з погляду європейців, неприпустимою з суто гуманітарних позицій.

Врахування зазначених положень потребує суттєвих зусиль дипломатії щодо розв'язання поточних завдань, включаючи створення надійних гарантій припинення воєнних дій, встановлення міцного режиму припинення вогню та надання підтримки спостерігачам ОБСЄ з метою забезпечення якомога більш щільного моніторингу ситуації в зоні конфлікту.

За цих обставин виглядає доцільним акцентувати увагу МЗС України на декількох перспективних напрямках діяльності, включаючи наступні аспекти:

1. Посилення ролі ОБСЄ у врегулюванні конфлікту в Східній Україні та попередженні конфліктів у «широкому» європейському просторі.

За теперішніх обставин варто наполягати на виконанні особливої ролі ОБСЄ у політичному врегулюванні конфлікту в Східній Україні.

ОБСЄ бере участь у переговорах Контактної групи з врегулювання конфлікту. Меморандумом від 20 вересня 2014 р. передбачено пряму участь спостерігачів ОБСЄ у встановленні контролю за українсько-російським державним кордоном, а також організації постійного моніторингу, спостереженні за припиненням вогню, проведенні різних підготовчих заходів щодо проміжних фаз та (можливо) остаточних моделей чи форматів врегулювання.

Водночас, робота Спеціальної спостережної місії ОБСЄ в Україні ускладнюється ситуативними факторами. Представники місії ОБСЄ стикаються з різноманітними перешкодами та ускладненнями, які послаблюють ефективність діяльності спостережної місії.

З метою розв'язання проблеми розміщення спостерігачів ОБСЄ на ключових точках стику ворогуючих сторін доцільно провести нараду експертів апарату прем'єр-міністра, МО, МЗС, МВС, СБУ та командування АТО з метою розробки прикладного плану спостереження за дотриманням перемир'я та запропонувати його керівництву місії ОБСЄ.

Доцільно продовжити технічні переговори на рівні Тристоронньої контактної групи з метою уточнення умов припинення вогню та прискорення виконання цілей меморандуму від 20 вересня 2014 р.

Для пояснення позиції уряду України для міжнародної та української спільнот МЗС має підготувати та оголосити заяву, в якій буде викладено зміст пропозицій української сторони. Це дозволить продемонструвати справжність намірів української влади щодо припинення вогню, втрат серед мирного населення та врегулювання конфлікту.

Водночас **не слід відкидати можливих проявів суб'єктивізму з боку керівництва ОБСЄ** (діючий голова, генеральний секретар, представник ОБСЄ в Контактній групі), оскільки більшість європейських політиків зацікавлена в припиненні конфлікту на Донбасі за будь-яку ціну. Очевидно, що для досягнення бажаного для Києва результату переговорів за участі представників ОБСЄ, які можуть виявитися вельми довготривалими, на штаб-квартиру та керівний склад цієї структури потрібно певним чином впливати, у тому числі шляхом надання певних фактів, доказів, політичних аргументів та пропозицій щодо розв'язання окремих питань.

Державна влада України гостро зацікавлена в удосконаленні принципів і процедурних правил роботи функціональних структур ОБСЄ, включаючи діяльність Центру з попередження конфліктів, вдоскона-

ленні можливостей застосування превентивних заходів, посиленні обов'язковості виконання зобов'язань держав-членів у межах ОБСЄ.

За таких обставин **виглядає доцільною додаткова розробка критеріїв** (по-суті, правил діяльності) **Спеціальної спостережної місії ОБСЄ в Україні** та інструкцій, яких мають дотримуватися спостерігачі ОБСЄ у зоні конфлікту. Зокрема, українська сторона може сама ініціювати розміщення пунктів розміщення спостерігачів ОБСЄ зі свого боку лінії припинення вогню, що потребує налагодження прямих регулярних нарад та робочих контактів за участі керівників АТО, представників МЗС України та керівництва Спеціальної спостережної місії ОБСЄ. Результатом цих контактів має бути розміщення спостережних пунктів місії ОБСЄ на лінії припинення вогню у тих місцях, які видаються найбільш важливими для української сторони з метою недопущення відновлення наступальних дій з боку сепаратистів.

Хоча під час свого головування Україна не скористалася можливістю порушити низку питань, пов'язаних з удосконаленням і подальшою корекцією засадничих принципів і правил міжнародних відносин у просторі ОБСЄ, **теперішній стан України, включаючи невиконання Будапештського меморандуму 1994 р. та порушення низки договорів з РФ, надає Україні моральне право для ініціювання дискусії в ракурсі Хельсінкського Заключного акту 1975 р. та документів Гельсінкі-2 (1992 р.), що може стати довгостроковим іміджевим напрямом діяльності української дипломатії.**

За таких обставин Україна зможе на постійній основі використовувати цілком конкретний і адекватний напрям зовнішньополітичної пропаганди, який визначатиметься потребами та розробкою критеріїв удосконалення міжнародної безпеки, консолідації міжнародного права та гуманізації міжнародних відносин. Суттєве практичне значення може також мати вдосконалення процедурних правил роботи функціональних агенцій та центрів ОБСЄ, включаючи посилення режиму обов'язковості виконання спільних рішень та забезпечення безперешкодного доступу місій ОБСЄ на кордони та на територію усіх країн-членів організації, включаючи РФ.

2. Виглядає доцільним уточнення статусу України у відносинах міжнародної безпеки та проведення відповідних консультацій і переговорів.

Незважаючи на відмову від позаблокового статусу теперішній статус України в відносинах міжнародної та європейської безпеки має суттєві ознаки невизначеності та внутрішньої суперечливості. Фактично Україна є і залишається позаблоковою державою, оскільки не бере участі в військово-політичних союзах і системах колективної оборони.

Позаблоковий статус вочевидь не виконав свого першочергового завдання як запобіжник зовнішнього тиску та агресії проти України. Водночас видається, що ініціатива уряду щодо відмови від позаблокового статусу як статусного елемента, закріпленого в українському законодавстві, та відновлення орієнтації на набуття членства в НАТО, покликана насамперед сприяти зусиллям впливових політичних кіл на Заході, спрямованим на надання Україні різноманітної економічної, військово-технічної та військової допомоги. Однак попри ці сподівання, позиція урядів окремих країн-членів Альянсу та блоку НАТО в цілому свідчить про неготовність західних політичних кіл визнати можливість та перспективи залучення України до цього союзу колективної оборони.

Особливості статусу України як жертви агресії та країни, військово-політичний курс якої визначатиметься суто орієнтаційними деклараціями (прагненням до розвитку співпраці та набуття членства, закріпленим у законодавчих актах, якщо законопроект про внесення змін до Закону України «Про основи внутрішньої та зовнішньої політики України» буде схвалений у Верховній Раді), потребують конкретизації та наповнення практичним змістом.

При цьому слід відзначити, що саме по собі скасування позаблокового статусу, без набуття членства України в НАТО, теж ніяк не гарантує безпеки держави. За цих обставин **доцільно визначити можливість та доцільність проведення нових переговорів довкола розробки та застосування щодо України нових проміжних гарантій безпеки, які мають бути доповнені процедурними положеннями та мати договірно-правовий статус, у тому числі в контексті підписання та ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС.** Показово, що ряд європейських політиків, принаймні на словах, висловлюють прихильність цій ідеї, однак лише в контексті міжнародно-політичного врегулювання конфлікту на сході України та основних проблем українсько-російських відносин.

Врегулювання статусу України у відносинах міжнародної безпеки потребує проведення консультацій з основними зарубіжними партнерами, включаючи уряди та зовнішньополітичні відомства США, Німеччини, Франції, Великої Британії та Польщі.

У загальному плані визначення нового, проміжного статусу України в відносинах міжнародної безпеки передбачає:

- визначення форм і напрямів формування союзницьких відносин України з провідними партнерами та цільове наповнення таких стосунків реальним змістом;

- встановлення пріоритетних цілей та завдань у відносинах України з США, країнами євроатлантичної спільноти та іншими

державами, що мають союзницькі стосунки з США та/або активно співпрацюють з НАТО;

- визначення ієрархії стосунків України з іншими країнами з урахуванням тенденцій еволюції міжнародної системи;

- корекцію цілей та завдань у відносинах України з державами, що беруть участь в об'єднанні БРІКС та іншими провідними країнами, що розвиваються;

- уточнення цілей та планування етапів розвитку відносин України з НАТО;

- узгодження відносин між Україною та НАТО із завданнями, що стосуються створення та розвитку асоціації між Україною та ЄС;

- оцінку перспективних напрямів двосторонньої та багатосторонньої військової та військово-політичної співпраці України з іншими державами поза межами структури НАТО;

- розробку змістовної аргументації для зовнішньої та внутрішньої аудиторії (у тому числі для міжнародних організацій та окремих важливих країн), покликаної запропонувати несуперечливе пояснення мотивів та очікуваних результатів нового урядового зовнішньополітичного курсу.

Слід відзначити, що за теперішніх обставин перегляду та уточнення завдань зовнішньополітичного курсу України, офіційний Київ може розраховувати хіба що на підписання доповнення до Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, або ж про нову редакцію цього документу. При цьому країни-члени Альянсу навряд чи погодяться на укладення Хартії як зобов'язуючого міжнародно-правового документу, який передбачатиме надання Україні прямої військової допомоги в разі агресії. Показовим є приклад Грузії, уряд якої сподівався отримати під час саміту НАТО в Уельсі згоду на надання Плану дій щодо членства країни в НАТО, однак одержав лише новий формат інтенсифікованого діалогу. Головна причина такої позиції країн-членів НАТО, насамперед європейців, полягає в тому, що вони прагнуть якомога довше уникати зобов'язань, що можуть потенційно та побічно сприяти втягненню країн-членів НАТО у конфронтацію з Росією. Водночас впливові представники європейських країн визнають, що про повернення до відносин стратегічного партнерства з РФ або про «партнерство заради модернізації» вже не йдеться, і відносини з РФ коливатимуться в діапазоні між «холодним миром» та стратегічним стримуванням.

З приводу відносин між Україною та США пріоритетним залишається посилення стратегічного партнерства поза членством у НАТО. Проте адміністрація Б. Обама прагне уникати зобов'язань та демонстрації підходів, які зможуть тлумачитися як пряме втягнення США до проблем і конфліктів у Східній Європі.

Натомість у контексті врегулювання конфлікту в східній Україні на якомусь етапі російське керівництво, ймовірно, повернеться до скликання міжнародної конференції в «берлінському форматі» (або, менш імовірно, в «жєневському форматі») за участі представників сепаратистів.

На такій конференції РФ, імовірно, вимагатиме виведення українських збройних сил з Донбасу (принаймні, з більшої частини Донецької та Луганської областей), встановлення та закріплення для України статусу постійного нейтралітету та заборони введення до України військових сил третіх країн.

Теперішній стан відносин між Україною та НАТО не закриває можливості для розвитку різнобічної співпраці. Водночас він не передбачає перспективи членства в Альянсі. При цьому можна передбачити, що в разі проміжного врегулювання конфлікту в східній Україні інтенсивність співпраці НАТО з Україною, ймовірно, збільшиться.

Після ратифікації Угоди про асоціацію з ЄС збільшуються можливості для діалогу між Україною та ЄС у питаннях безпеки, у тому числі в межах відповідного комітету в Раді Асоціації.

3. Перспективи взаємодії між Україною та ЄС та міжнародними організаціями в контексті відновлення, перебудови та модернізації української економіки.

Існує значна потреба в конкретизації завдань, пов'язаних з відновленням, перебудовою та модернізацією української економіки не тільки в контексті відбудови та реконструкції економіки Донбасу.

МЗС (разом з міністерством економіки) могло б ініціювати заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості України.

На сьогоднішній день модель реконструкції та модернізації економіки України не розроблена навіть у загальних рисах. Відсутність конкретики перешкоджає залученню зовнішніх партнерів до конструктивної дискусії та співпраці з зазначених питань. У цьому сенсі доцільно сформулювати загальні напрями реконструкції та структурної перебудови економіки України, в тому числі з урахуванням очікуваних результатів асоціації та ЗВТ між ЄС та Україною, а також згортання й перегляду економічних зв'язків України з державами-учасницями СНД.

Доцільно визначити пріоритетні напрями, розвиток яких виглядає найбільш важливим в сенсі перспектив та бажаних напрямів структурної перебудови української економіки. Це дасть змогу розпочати більш предметні макроекономічні консультації з ЄС, а також перейти до розробки конкретних проектів, привабливих для залучення зарубіжних інвестицій.

5.3. Ветринський І.М. Стратегічні імперативи для України в контексті регіональних геополітичних трансформацій

Сучасна Європа стоїть на порозі глибинних геополітичних трансформацій, здебільшого зумовлених зміною зовнішньополітичного курсу РФ та російською агресією проти України. Наша держава, з огляду на своє географічне положення та особливості соціально-економічного розвитку, опинилася в епіцентрі даного процесу. З погляду класичної геополітики Центральна і Східна Європа розглядається як «Осьовий регіон» чи «Хартленд», контроль над яким відкриває шлях до глобального панування. Своєю чергою Україна, з огляду на сукупність геополітичних чинників, як то розмір території, кількість населення, розмір ВПК та ін., володіє чи не найбільшим потенціалом серед країн ЦСЄ. Водночас, невизначена протягом тривалого часу зовнішньополітична стратегія, разом з комплексом внутрішніх проблем і слабкою економікою, не лише запобігли реалізації власного потенціалу, а й поставили нашу державу на межу втрати міжнародно-політичної суб'єктності. Особливо загрозливою ситуація стала під час російської агресії проти України, якій передувала військова анексія Криму.

З приходом до влади В. Путіна Москва взяла курс на відновлення геополітичної ваги часів СРСР, прагнучи перетворити РФ з країни третього світу на новий центр сили континентального масштабу. На тлі жорсткої централізації влади в державі й зосередження її в руках представників силових структур, відбувається процес ініціювання та розвитку «російськоцентричних» інтеграційних проєктів економічного, політичного та військового спрямування (Митний Союз, Євразійський союз, ОДКБ тощо), переозброєння армії стає одним з провідних пріоритетів, а починаючи з 2008 р. Росія «тестує» нові підходи до проведення неконвенційних «гібридних» військових операцій, які характеризуються зміщенням класичного ведення війни з використанням нерегулярних військових формувань – яскравим прикладом є російська агресія проти Грузії та окупація Південної Осетії.

Усвідомлюючи небажання більшості країн об'єднаної Європи брати участь у будь-яких формах збройного протистояння, Росія **реалізує нову модель територіальної експансії**. Вона полягає у проведенні блискавичних військових операцій, що супроводжуються масштабними й цілеспрямованими інформаційно-пропагандистськими кампаніями, які, подаючи спотворену картину подій, покликані вплинути на суспільну думку, нав'язати вигідну для Москви опінію й, тим самим, «звільнити» зарубіжних політиків від необхідності жорсткої реакції на дії РФ. Так, під час російської агресії проти Грузії в серпні 2008 р., яка стала «генеральною репетицією» військової операції

в Україні, чимало держав-членів ЄС виступили проти будь-яких санкцій і лише «засудили непропорційне застосування сили російською армією» в Південній Осетії.

Усі плани та стратегії Росії щодо зміни регіонального та глобального геополітичного ландшафту на свою користь передбачали набуття та утвердження повного контролю над Україною за білоруським зразком – тобто через економічну та політичну прив'язку авторитарного напівдиктаторського правлячого режиму. Проте революційні події в Україні кінця 2013 – початку 2014 рр. змусили Кремль до негайної корекції планів та дій: замість поступового «безболісного» поглинання України протягом кількох років довелося негайно вступати в боротьбу за контроль над територіями, що їх Москва історично вважає своєю виключною зоною впливу та домінування. Усі дії РФ щодо України, починаючи з анексії Криму та продовжуючи «гібридною війною» на Донбасі, є певним викликом для ЄС (а також і НАТО), який Кремль розглядає як свого геополітичного суперника на континенті. Ці дії покликані продемонструвати готовність Кремля боротися за свою традиційну сферу геополітичного впливу.

Ураховуючи стратегічний характер російських амбіцій та потенційний рівень їх небезпеки, аж до можливого розв'язання континентальної війни, це не може не викликати відповідної реакції євроатлантичного співтовариства. Так поряд зі значними дипломатичними зусиллями щодо врегулювання українсько-російської кризи, ведеться превентивна робота в практичній площині: збільшуються оборонні бюджети європейських країн, в структурі НАТО створюються сили швидкого реагування, відкриваються нові командні пункти НАТО в східній Європі, в країнах Балтії розміщено американський військовий контингент. Крім того, США, Канада, Велика Британія та інші країни активно підтримують Україну, в тому числі, надсилаючи військово-технічну допомогу, здійснюючи навчання українських військових та забезпечуючи фінансову підтримку. Очевидно, що всі ці заходи зі стримування російської агресії в найближчому майбутньому лише посилюватимуться, оскільки **Росія на разі розглядається як держава-агресор, якщо не на офіційному рівні, то на рівні стратегічного планування однозначно.**

Для нашої держави події останніх років ознаменували певний «момент істини», коли сукупність внутрішніх викликів, що довгий час залишалися без належної уваги й вирішення, зумовила важку внутрішньополітичну кризу й фактично унеможливила адекватну реакцію на зовнішні загрози, насамперед військову агресію з боку РФ. Перед новим політичним керівництвом України стоїть низка принципових завдань щодо реформування вітчизняної економічної та со-

ціально-політичної системи, без реалізації яких наша країна не має шансів на виживання та розвиток. Процес впровадження згаданих реформ відбувається в надскладних умовах «гібридної війни» з Росією на тлі глибокої економічної кризи та масштабних соціальних потрясінь. У той же час, не дивлячись на необхідність розв'язання низки нагальних питань як всередині країни, так і щодо зовнішніх викликів, дії українського керівництва мають спиратися на стратегічне бачення національних інтересів держави та відповідні імперативи.

Висновки.

1. Війна на сході України носить стратегічний характер для РФ, яка прагне зберегти важіль впливу на українську політику.

2. Контекст кризи на Донбасі є не локальним, а регіональним, оскільки вона впливає на всю європейську систему безпеки й викликає відповідний резонанс і реакцію – в першу чергу у вигляді санкцій проти РФ.

3. Агресивна російська політика вносить суттєві корективи в регіональний безпековий ландшафт, відповідно змінюється система пріоритетів, цілей та задач євроатлантичної спільноти.

4. У цьому контексті значно підвищується роль і ризики України як прикордонної держави й потенційного «буферу» між Росією та Європейським Союзом.

5. Сучасна Росія попри всі геополітичні амбіції та територіальні зазіхання не має необхідних ресурсів, ані економічних, ані військових для реального протистояння з ЄС та НАТО, чи то у вигляді нової «холодної війни», чи, особливо, у випадку гіпотетичного континентального конфлікту.

6. Внутрішні виклики РФ в поєднанні з агресивною зовнішньою політикою й міжнародною ізоляцією, в середньостроковій перспективі можуть зумовити масштабні потрясіння всередині держави, наслідки яких важко передбачити – від переходу до тоталітаризму й диктатури до зміни вищого керівництва та дезінтеграції держави.

7. Україні доводиться протистояти російській агресії в умовах економічної кризи та за наявності величезної кількості внутрішніх викликів, які потребують негайного вирішення.

Рекомендації.

1. Нашій державі необхідно адаптуватися до існування і забезпечення власної життєздатності в умовах тривалого «замороженого» чи «тілючого» конфлікту на сході.

2. Варто враховувати високу вірогідність соціально-політичних потрясінь в РФ протягом найближчих 5-7 років, що зумовлює **два основні напрями завдань**: по-перше, облаштування й належна оборона україно-російського кордону, що має стати одним з головних пріоритетів; по-друге, підготовка до тих навантажень, що постануть перед

Україною у разі руйнівних процесів в РФ – іммігранти, біженці, підвищення рівня злочинності тощо.

3. Під час стратегічного планування та в рамках побудови взаємин з євроатлантичними структурами **необхідно усвідомлювати специфіку і ризики нової геополітичної ролі України як «буферу» від Росії**. У цьому контексті ключовим завданням є відродження та інноваційний розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу, а також військово-технічна співпраця з іншими країнами.

4. Безумовним зовнішньополітичним пріоритетом України має залишатися розвиток та поглиблення всебічної співпраці з ЄС та НАТО на економічному, політичному, культурному та інших рівнях.

5. Серед внутрішніх викликів в нашій державі головним безперечно є корупція. Тому імперативом для керівництва держави разом з громадянським суспільством мають стати заходи відчутного її зменшення, якщо не подолання. В їх числі мають бути: не лише піар-акції, а **систематичне викриття і справедливе покарання корупціонерів, хабарників**, навіть із вищих ешелонів влади і політики; підтримка незалежності ЗМІ, а також сприяння створенню й функціонуванню як державних антикорупційних установ – Національного антикорупційного бюро, Національного агентства з питань запобігання корупції тощо, так і громадських ініціатив відповідного спрямування.

6. Україні необхідно обрати перспективні стратегічні напрями та пріоритети розвитку вітчизняної економіки, попередньо критично оцінивши власні місце й роль на світовому ринку з урахуванням існуючих та потенційних конкурентних переваг.

7. У контексті протистояння внутрішнім викликам ключовим напрямом має стати **розвиток вітчизняних систем освіти та охорони здоров'я**, подолання корупції в цих галузях, оскільки саме від якості та ефективності останніх залежить збереження й підвищення людського потенціалу держави.

8. Важливим аспектом розвитку нашої держави є створення та **просування «національного бренду»** – популяризація України за кордоном, насамперед шляхом заохочення діяльності міжнародних недержавних організацій – народної дипломатії, реалізація міжнародних культурних та освітніх програм, а також розвитку вітчизняної туристичної галузі.

9. Імперативом для всіх сфер виробництва має постати **досягнення високих стандартів і якості продукції глибокої переробки**, орієнтованої на кінцевого споживача та конкурентоздатної на світовому ринку.

10. Необхідною умовою на шляху досягнення сталого соціально-економічного розвитку держави, є **зменшення податкового навантаження** і створення комфортних та прозорих умов ведення бізнесу, що

сприятиме розвитку внутрішнього ринку, та, що найважливіше, – залученню іноземних інвестицій.

11. Централною метою керівництва держави має стати побудова справедливого суспільства, досягнення високих соціальних стандартів, створення умов розвитку середнього класу, підвищення життєвого рівня усіх верст населення і головне – **повернення довіри громадян до влади.**

5.4. Сльозко О.О. Місце України в транзитному Шовковому шляху XXI століття

Початок XXI ст. відзначено стрімкою трансформацією міжнародної системи. Така трансформація зумовлюється об'єктивними процесами перерозподілу сил на міжнародній арені, появою нових міжнародних акторів, зміщенням центру ваги економічного розвитку із Заходу на Схід, загостренням глобальної конкуренції за природні ресурси, виникненням нових загроз.

Міжнародні інститути та альянси, що створювалися в попередній системі міжнародних відносин (ООН, НАТО, ОБСЄ, G7 тощо), виявляють дедалі більшу нездатність адекватно реагувати на нові геополітичні й гео економічні реалії глобалізованого світу. Таке становище підштовхує міжнародне співтовариство до формування та впровадження нових структур багатостороннього співробітництва (G20, G8 + G5, ШОС, АТЕС), а також до реформування існуючих організацій (ООН, ОБСЄ, МВФ).

На тлі потужних тектонічних зрушень, які переживає світ в останні роки, зовнішньополітична стратегія України продовжує демонструвати відсутність гнучкого розуміння тенденцій сучасного світового розвитку, характеризується більшою мірою інертністю і обмежується лише одними західними напрямками, що зужує можливості багатопрофільної взаємодії з іншими регіонами світу.

Євроінтеграційний вектор у зовнішньополітичній стратегії України як інструмент досягнення її найбільш оптимального геостратегічного позиціонування не має затуманювати реалії азійського континенту, а саме – вихід на світову арену Китаю та Індії, а також Казахстану. Україні потрібно динамічно реагувати на зміни на азійському континенті.

Одним з найбільш привабливих з погляду інтересів України на сьогодні є середньоазійський регіон, який концентрує в собі величезний економічний і енергетичний потенціал. У травні 2016 р. Україна офіційно приєдналася до проекту Транскаспійський міжнародний транспортний маршрут.

Сьогодні, на тлі російської агресії і війни за збереження незалежності, Україна виступає «щитом» західних демократій проти чергової варварської, російської навали. Але це не має виключати підготовку

країни й до нової функції – до ролі «моста» між цивілізаціями, яка стане актуальною після завершення війни.

Тисячоліттями у світі існувало два основних глобальних центра економічної діяльності та науково-культурного розвитку: Європа і Китай. З появою третього полюсу – Північної Америки, вони такими все ж залишаються.

У сучасному світі швидкість доставки великих обсягів товарів і сировини є вкрай важливою, тому потреба в наявності інфраструктури для швидкого транспортування знову привертає увагу до наземного транспорту. У результаті сьогодні відроджується інтерес до стародавнього Шовкового шляху.

На сьогодні доставка контейнера з товарами зі східного узбережжя Китаю до Німеччини займає близько 36 днів. Вантажний поїзд робить це за два тижні, і цей термін може бути значно скорочений. А найкоротший, найшвидший і найбільш рівнинний маршрут веде через Україну. Очевидно, що Казахстан є ключовою країною для того, щоб «Новий Шовковий шлях» відбувся. Китай є другим покупцем європейського експорту (після США) і головним експортером на ринок ЄС. Для України Євросоюз – партнер номер один в експорті та імпорті. Китай для Києва є 4-м і 3-м торговим партнером відповідно з експорту та імпорту. При цьому позиції Китаю як торгового партнера України зараз зміцнюються внаслідок того, що торгівля між Україною та Росією падає.

Нинішній стан залізничного сполучення між Китаєм і Європою – наслідок історичного розподілу, а також сильних геополітичних позицій Росії (в порівнянні з позиціями Казахстану й України) щодо формування планів на залізничний Шовковий шлях, як іноді називають залізницю, що сполучає Схід і Захід. Найкоротший з них, між Роттердамом і китайським портом Ляньюньган на Жовтому морі має протяжність 11 900 км. Китайський сегмент «Нового Шовкового шляху» чітко визначено. Це 4120 км повністю побудованої двоколіїної залізниці Ляньюньган – Ланьчжоу – Урумчі - Хоргос. У 2013 р. було побудовано й 293 км залізничної колії від Хоргоса (казахсько-китайський кордон) до Алмати. Але на захід від Китаю ситуація з «Новим Шовковим шляхом» є все більш заплутаною. Тоді як Китай використовує «європейський», а точніше – світовий стандарт колії шириною 1435 мм, в Казахстані, Росії та Україні з радянських часів залишилася колія шириною 1520 мм. Це означає, що між Китаєм і Європою товари доводиться двічі перевантажувати або міняти колісні пари, що призводить до великої втрати часу і грошей.

Вирішенням цієї проблеми є будівництво в Україні «європейської колії», що буде вагомим кроком не лише на шляху до можливої інтеграції з ЄС, а й у перетворенні України на ключову транзитну країну між

ЄС та Китаєм. Доступність як європейського, так і китайського капіталу для такого інфраструктурного проекту може прискорити цей розвиток.

У січні 2016 р. Україна запустила альтернативний транзитний маршрут в Китай в обхід РФ. Так, з Іллічівська відправився демонстраційний рейс контейнерного потягу за маршрутом Україна – Грузія – Азербайджан – Казахстан – кордон Китаю (з поромними переправами через Чорне і Каспійське моря), який тривав 15 днів. Країни, через які проходить новий маршрут, повинні домовитися між собою про єдиний тариф на перевезення для бізнесу. За експертними оцінками доставка одного контейнера через цей «Шовковий шлях» обходиться в 7950 доларів, через територію РФ – 3900 доларів, тобто майже вдвічі дешевше. На сьогоднішній день в ціну тарифу входять всілякі ризики – це тривалість, різниця у технічних стандартах, відсутність послуг тощо, тому це дійсно дорого на даний момент.

Формування нового шляху пов'язане з великими труднощами, як економічними, так і політичними. Оскільки перетинається багато кордонів, країни повинні між собою домовитися, щоб для бізнесу це був єдиний тариф, і щоб регулювання при перетині кордонів було мінімізовано.

Сьогодні в такому маршруті зацікавлені Китай та Казахстан, для якого перекриття транзиту в Україну через Росію є великою проблемою. Зацікавлені і багато інших країн – Іран, Азербайджан, Грузія, Вірменія, Туреччина, Європейський Союз.

З 1 січня 2016 р. діє ембарго на постачання українських товарів в РФ в контексті заборони на експорт товарів з ЄС. Крім цього, «спеціально для України» заборонений і транзит підсанкційних товарів територією Росії. Це означає, що ні в Казахстан, ні в інші держави Середньої Азії українське продовольство потрапити не може. Щоб зберегти присутність українських товарів на ринку держав Середньої Азії та Китаю український уряд оголосив про запуск вантажного сполучення в обхід Росії. За прогнозами українських чиновників, до цього проекту нового «Шовкового шляху» можна було б у майбутньому підключити і держави ЄС. Перші результати реалізації проекту вже дозволяють оцінити ступінь його реалістичності.

Усі вантажовідправники, раціонально мислячі люди, вони шукають можливість відправити вантажі найбільш швидким, найбільш дешевим і найбільш стабільним маршрутом. На жаль, Транскаспійський коридор на сьогодні не підпадає під жодну з цих категорій. Виходить, що в такому варіанті маршруту зацікавлена тільки Україна як вантажовідправник, оскільки виникли складнощі з транзитом вантажу в Казахстан за найкоротшим маршрутом. При цьому китайські товаровиробники можуть і далі користуватися маршрутом через Російську Федерацію. Ніхто не хоче платити більше

за відправку вантажів за новим маршрутом. Ні в Китаї, ні в Казахстані бізнес не захотів переплачувати за доставку вантажів тільки тому, що в Україні виникли складнощі з транзитом через російську територію.

Доводиться констатувати, що український уряд поспішив заявити про створення альтернативного маршруту вантажів у Китай. Логістично цей маршрут дуже складний і не може бути дешевим. Наприклад, потрібно переправити поїзд поромами через два моря – Чорне і Каспійське. Для регулярної та інтенсивної роботи маршруту, яка могла б знизити вартість перевезень, немає ні достатньої кількості поромів, ні необхідної транспортної інфраструктури. Стає очевидним, що у нового «Великого шовкового шляху» немає перспектив, якщо тільки Росія сама не заблокує транзит вантажів через свою територію. Але на це складно розраховувати, і на цьому було б помилково будувати політику.

Висновки та рекомендації.

1. У контексті фундаментальних змін в енергетичній сфері, коли ціни на енергоносії зростають, **Україні потрібно приєднуватись до реалізації енергетичних проектів у рамках Шовкового шляху, використовуючи свій технологічний потенціал та транзитні можливості.**

2. Потрібно **активніше налагоджувати співробітництво з Китаєм**, що відкриває додаткові можливості для розвитку. Українсько-китайська співпраця поки що не є системною та не використовується у ряді перспективних галузей.

3. **Співпрацю з країнами Шовкового шляху в обхід Росії потрібно розглядати як перспективний вектор**, який відкриє для України доступ до динамічних ринків євразійського континенту та забезпечить її стійкий економічний розвиток.

4. Потрібно **на державному рівні розробити чіткі схеми залізничних перевезень з України в Китай з узгодженням всіх тарифних та логістичних проблем**, сприяти розвитку необхідної транспортної інфраструктури.

5.5. Пророченко Н.О. Перспективи українсько-іранського співробітництва у світлі зняття міжнародних санкцій з Ірану

Чотирнадцятого липня 2015 р. між Ісламською республікою Іран (ІРІ) і «шісткою» міжнародних посередників (США, Росія, Китай, Велика Британія, Франція, Німеччина) було підписано «Спільний комплексний план дій» (СКПД) з врегулювання питання щодо іранської

ядерної програми. Відповідно домовленостям, передбачено скасування міжнародних і національних санкцій, запроваджених проти Ірану, в обмін на суттєве скорочення виробництва зі збагачення урану і забезпечення повного контролю МАГАТЕ за цим процесом, але при збереженні права IPI на мирне використання атомної енергії.

16 січня 2016 р. (День імплементації) після того як МАГАТЕ підтвердило виконання Іраном взятих на себе міжнародних зобов'язань у рамках угоди щодо його ядерної програми, було розпочато процес зняття з Ірану санкцій, відповідно до СКПД. Зауважимо, що йдеться про зняття не всіх санкцій, а тих, що були введені проти Ірану РБ ООН, а також економічних і фінансових санкцій ЄС та США, пов'язаних з розробкою «ядерної програми».

Після зняття санкцій зацікавленість в посиленні торговельних зв'язків з Іраном виявили практично всі країни світу.

Зміна міжнародного становища Ірану в контексті скасування санкцій. У результаті скасування низки санкцій було відновлено доступ іранських банків до міжнародної системи банківських комунікацій SWIFT, стали можливими операції у фінансовій сфері, банківському секторі, страхуванні, операції пов'язані з золотом, іншими дорогоцінними металами, монетами, банкнотами, програмним забезпеченням. Важливим стало зняття обмежень на купівлю іранської нафти і газу, на постачання обладнання для нафто- та газовидобування, суднобудування і транспорту. Іран отримав доступ до близько \$55 млрд від загальної суми у \$100 млрд своїх закордонних авуарів. Кошти від продажу іранської нафти в період санкцій накопичувалася також в банках Китаю, Індії, Японії, проте використати їх було не можливо. Ці активи також були розблоковані.

Проте, продовжують діяти санкції, пов'язані з ембарго на постачання зброї, ракетних технологій, деякі індивідуальні санкції.

Указ про часткове скасування санкцій підписав і президент США Б. Обама. Йдеться про «вторинні» санкції, що стосуються іноземних компаній і громадян. Зі санкційного списку США виключили 400 компаній і осіб, пов'язаних з Іраном (ще 200 залишаються в списку), закордонним філіалам американських компаній дозволено працювати в Ірані. Скасовано обмеження для громадян третіх країн на транзакції з Центральним банком IPI, Національною нафтовою компанією Ірану, на торгівлю золотом, вугіллям, сталлю, на постачання пасажирських літаків. Водночас, «первинні» санкції – заборона на ділові контакти з Іраном фізичних та юридичних осіб США, внутрішнє ембарго на торгівлю – продовжують діяти.

Так само поки що не передбачається відновлення американсько-іранських двосторонніх відносин. За заявою Духовного лідера Ірану ая-

толи А. Хаменеї, «ми [Іран] з американцями будемо вести переговори тільки щодо врегулювання ядерної програми, американці будуть останніми в черзі на інвестування в іранську економіку».

Початок 2016 р. позначився надзвичайною активністю країн на іранському напрямі. Відбувся візит голови КНР Сі Цзіньпіна до Тегерану (22.01.), сторони підписали 17 угод і програму співробітництва на 25 років. Іранський президент Х. Роухані здійснив візити до Італії та Ватикану (25-26.01), до Франції (28.01). Під час візитів його супроводжували 6 міністрів і 120 керівників державних компаній та бізнесменів. У результаті було укладено 17 угод про співробітництво і контракти з провідними італійськими компаніями-виробниками обладнання для нафтової і металургійної промисловості. Загальна сума контрактів з французькими компаніями становить 25 млрд євро (зокрема, Іран купить у Франції 119 літаків Airbus).

Одночасно зі світовими економічними гігантами вибудовують свої відносини з Іраном і середні за економічним потенціалом держави. Так, про намір імпортувати газ з Ірану заявила Чехія. Заплановано реалізацію призупинених свого часу програм у галузі енергетики і транспорту з Вірменією. Меморандум про взаєморозуміння й угоди про співпрацю підписані зі Словаччиною. Десять угод про співпрацю в різних галузях укладені між Іраном і Угорщиною.

Інший чинник, на який слід зважати, оцінюючи перспективи розвитку українсько-іранського співробітництва, це – парламентські вибори в Ірані, які відбулися 26 лютого 2016 р. Для закордонних інвесторів і партнерів важливим є оперативне прийняття законів, що забезпечать відкриття іранських ринків. Для цього президенту Х. Роухані, який асоціюється з реформаторами і виступає за лібералізацію економіки й соціальної сфери, за розширення контактів з зовнішнім світом, потрібна підтримка з боку парламенту.

За результатами виборів 60 % місць отримали консерватори, 30 % – реформатори, 10 % – прихильники поміркованого курсу. Таким чином, у президента Х. Роухані є «міцна меншість», здатна підтримати його ініціативи у законодавчому органі влади.

Більшість експертів не прогнозують політичної дестабілізації в країні. Очікування економічної лібералізації, модернізації, пожвавлення торгівлі, підвищення соціальних стандартів, за що виступає команда президента, знаходять у суспільстві, перед усім серед населення великих міст, активну підтримку.

Економічний потенціал Ірану і перспективи співробітництва. Іранська економіка – найбільша серед держав Близького і Середнього Сходу, вона оцінюється у \$400 млрд. Країна володіє одними з найбільших запасів вуглеводнів. За заявою голови Центрального банку IPI В.

Сейфа з посиланням на міжнародні джерела, у 1395 р. за іранським календарем (21.03.2016 – 20.03. 2017) очікуються середні темпи економічного зростання на рівні 5-8%. Уряд планує залучати \$30-50 млрд іноземних інвестицій на рік. Основним завданням держави є модернізація нафтового і газового секторів, транспортної інфраструктури, авіапарку. Загальну вартість модернізації іранської економіки у найближчі 10 років експерти оцінюють в \$1 трлн. Звісно, за таких умов Іран зацікавлений в інвестиціях, новітніх технологіях, кваліфікованих кадрах, сучасних методах менеджменту.

Провідні галузі економічної інфраструктури країни: видобувна (нафта, газ, вугілля, інші корисні копалини), нафтохімія, металооброблювальна, харчова, текстильна. Держава приділяє велику увагу розвитку наукомістких галузей – машинобудуванню, автомобілебудуванню, ракетно-космічній, нанотехнологіям, медицині, інформаційним технологіям.

Основні статті іранського експорту: нафта, газ, газовий конденсат, скраплений пропан, метанол, поліетилен, бутан, бітуми, карбамід, інші. Імпортерами цієї продукції виступає широке коло країн, в тому числі Україна.

Основні статті іранського імпорту: кормова кукурудза, пшениця, соя, рис, комплектуючі для автомобілів. Постачальниками цієї продукції виступають Китай, ОАЕ, Південна Корея, Туреччина, Швейцарія.

Щодо змін ситуації на енергетичному ринку в контексті відновлення позицій Ірану. Послаблення санкцій щодо Ірану позначаються на процесах на світовому енергетичному ринку. Враховуючи наявну вразливість України в плані енергетичної безпеки, перспективи виходу Ірану на європейський газовий ринок потребують уваги.

Заступник міністра нафти Ірану з міжнародних питань А.Х. Заманія оголосив про плани Ірану в найближчі п'ять років (2016-2020) довести видобування газу до 1 млрд куб. м на день і про плани експортування скрапленого газу (LNG) до Європи. Іран має намір повернути свою частку ринку енергоносіїв. Повідомлялося про те, що країна буде продавати і нафту в Європу, причому, зі знижкою у \$6,5. Постачання нафти танкерами розпочато. Перший танкер Monte Toledo з мільйоном барелів іранської нафти на борту 6 березня 2016 р. прибув до Європи, доставка вантажу зайняла 17 днів. За даними Bloomberg, всього з Ірану вийшли 29 судів, три з них йдуть у європейські країни – до Румунії, Франції й у один із середземноморських портів.

Цікавим прикладом співпраці в енергетичній сфері може бути оголошений намір Чехії імпортувати скраплений природний газ з Іра-

ну. Міністр нафти Ірану Б. Зангене заявив про можливість для Чехії інвестувати у недобудований завод з виробництва скрапленого газу (LNG), а також про **зацікавленість іранської сторони у співробітництві з Чехією щодо зберігання на її території газу в підземних сховищах**. Як уявляється, **подібні проекти актуальні та перспективні і для України**. Наприклад, постачання легкої іранської нафти до Європи через Одесу.

Шукаючи нові ринки збуту енергоресурсів, Іран проявляє інтерес також до регіону Закавказзя. Існують домовленості з Вірменією, Азербайджаном. Зацікавленість до таких поставок вже виявила Грузія. Газопроводи через Азербайджан і Грузію до Туреччини і далі до Європи можуть виявитися привабливими проектами не тільки для Ірану, а й для України як споживача іранських енергоносіїв, для чого **потрібно оголошувати про свій інтерес і долучатися до багатосторонніх консультацій**.

Напрями й перспективи українсько-іранського співробітництва. Торговельно-економічне співробітництво України та Ірану до зняття санкцій обмежувалося сферою сільського господарства, зокрема, експортом українського продовольства (зернові та продукти їх переробки). За перше півріччя 2015 р., в умовах санкцій, Україна експортувала до Ірану сільськогосподарської продукції на загальну суму 350 млн \$. Основними експортними позиціями були насіння соняшнику (134.6 млн \$), зернові (108.3 млн \$) і соняшникова олія (99.4 млн \$). Після усунення санкційних обмежень для України відкриваються нові можливості.

Відзначимо, що 12.02.2016 р. в рамках Мюнхенської конференції з питань безпеки під час зустрічі керівників МЗС України Павла Клімкіна та ІРІ Мохаммада Джавада Заріфа було узгоджено першочергові кроки у відновленні двостороннього співробітництва. М. Заріф запросив П. Клімкіна відвідати Тегеран у цьому році.

7 березня 2015 р. Україна та Іран підписали меморандум про поглиблення співпраці в торговельно-економічній, гуманітарній та соціальній сферах. Документ визначає напрями співробітництва між Києвом і Тегераном в аграрній і банківській сферах, секторі видобутку вугілля, вагонобудівній та авіаційній галузях. Також йдеться про активізацію зусиль у нафтовій, газовій, ядерній галузях, у нафтохімічній промисловості та гідроенергетиці, у сферах енергоефективності та відновлюваної енергетики. Окремим пунктом йдеться про посилення співробітництва у сфері культурної спадщини, культурно-мистецької діяльності, туризму, освіти, охорони здоров'я та спорту.

Агропромисловий комплекс вважається одним з найбільш пріоритетних напрямів співробітництва України та Ірану. Іран пропонує

експортувати до України горіхи та сухофрукти. **Ісламська республіка готова інвестувати в український агропром.** Зокрема, іранці зацікавилися будівництвом елеваторних та перевалочних комплексів в Україні. **Іран приваблює можливість орендувати і використовувати українські сільськогосподарські угіддя.**

Україна пропонує також Ірану вкладати інвестиції в лісову галузь і співпрацювати в галузі рибного господарства, створювати спільні підприємства з розведення та вирощування осетрових, лососевих та інших видів риб. Українська сторона озвучила свій інтерес налагодити поставки зернових до Ірану, згідно з попередніми розрахунками, в обсязі 3 млн тон на рік. Перспективною українські експерти вважають організацію поставок до вказаної країни м'яса птиці та яєчного порошку.

Проте, слід звернути увагу на **необхідність постійного моніторингу потреб іранського продовольчого сектору і ступеня конкуренції на ньому.** В Ірані існує ефективний державний контроль над економічними процесами, здійснюється досить ретельне планування закупівель. Тому обізнаність із поточною ситуацією на ринку буде корисною. Наприклад, за твердженнями іранських урядовців (заступник міністра сільськогосподарського джигадуга Х. Рокні) Іран увійшов до 10-ки країн-найбільших виробників м'яса курятини та яєць. Минулого року Іран експортував 150 тис. т курячого м'яса та яєць й продовжує нарощувати експорт. Оголошено також про тимчасове припинення імпорту пшениці (на 1395 р. (21.03.16 р. – 20.03.17 р.) й, вірогідно, на наступний 1396 р. (21.03.17 р. – 20.03.18 р.) через «достатність існуючих запасів».

Звернімо увагу, що **перспективними і меншою мірою залежними від поточної кон'юнктури напрямками співробітництва є навчання в українських вищих навчальних закладах іранських сільгоспвиробників, застосування українських наукових розробок, створення спільних підприємств у сфері сільськогосподарського машинобудування та переробки.**

Розвиток сільського господарства в Ірані, у т. ч. за участі української сторони, безумовно, призведе до поступового зростання попиту на мінеральні добрива, системні поставки яких може забезпечити наша держава.

Важливим напрямком співпраці є авіаційна галузь. Зокрема проектування і виробництво нових модифікацій літака Ан-140-100 поставки транспортних цивільних невійськових літаків Ан-178, а також співпраця компаній двох країн у сфері маркетингу і продажів пасажирських літаків Ан-158 в Ірані та регіоні. Передбачається, що перший льотний зразок нового військово-транспортного літака

Faraz-140T, розробленого на базі українського Ан-140, буде зібраний в Ірані у 2016 р. Іранські фахівці заявляють про готовність повністю налагодити власне виробництво нового літака, проте, в українських інтересах зберегти участь у виробництві для збереження своїх промислових потужностей і отримання більш високих прибутків. Раніше в Ірані за ліцензією виготовлявся «ІрАн-140» (IrAn-140) за підтримки ДП «Антонов», але через низку аварій програма тимчасово згорнута, проте, можливість її відновлення за умови вирішення технічних проблем, залишається.

Зняття санкцій відкриває для співпраці України та Ірану **енергетичну галузь**. Так, за результатами зустрічей представників урядів України (віце-прем'єр Г. Зубко, міністр енергетики і вугільної промисловості В. Демчишин) і Ірану (міністр енергетики Х. Чітчіян) оголошено про обопільну зацікавленість сторін у реалізації спільних проектів, зокрема участь українських спеціалістів і підприємств у модернізації іранської енергетичної інфраструктури: будівництво електромереж 400 кВ, підвищення напруги у високовольтних мережах до 765 кВ, будівництво гідроелектростанцій, постачання обладнання для електростанцій, енергетичні проекти в Бешері. **Іран висловлює готовність брати участь у приватизації українських енергетичних об'єктів, постачати електротехнічне обладнання, розглядає можливості постачати газ через Туреччину та Україну до Європи.** Існують домовленості про активізацію роботи щодо модернізації зношених НПЗ України, участі в нафтогазових проектах на території Ірану, наукового і практичного співробітництва з питань підвищення ядерної безпеки в рамках МАГАТЕ та Всесвітньої асоціації операторів АЕС.

Зважаючи на підвищений інтерес у світі до іранського ринку, слід брати до уваги і зростання конкуренції на іранському напрямку. **Україна сьогодні однозначно зіткнеться на іранському ринку з конкуренцією з боку Німеччини, Франції та Італії, на долю яких припадає 77% всього експорту Євросоюзу до Ірану, і ці країни є його основними європейськими економічними партнерами.** Високими темпами здійснюється нарощування економічної співпраці Ірану й з Росією, каталізатором якої стали спільні позиції з сирійської проблематики.

Помітною тенденцією економічної політики Ірану є також прагнення скоротити залежність економіки від експорту енергоносіїв, розширити можливості для розвитку малого і середнього бізнесу. Надії тут покладаються, зокрема, на розвиток туристичної галузі. Потенціал ІРІ в цьому напрямі потужний, але відсутня належна інфраструктура. Іран оголосив про плани збільшити туристичний

потік у країну до 20 млн осіб до 2020 р. **Доцільно розглянути питання про лібералізацію візового режиму між нашими країнами**, що сприятиме налагодженню економічних і гуманітарних зв'язків між народами і культурами, зміцнить підґрунтя для тривалої і стабільної співпраці.

Висновки та рекомендації.

В умовах скасування санкцій, пов'язаних з проблемою навколо «ядерної програми» Ірану, спостерігається зростання взаємної зацікавленості в активізації співробітництва Ірану і України. **Високим є інтерес іранської сторони до продукції українського виробництва. Для України, в умовах економічного розриву з Росією важливо освоювати і розширювати нові ринки.**

Головними напрямками торговельно-економічного співробітництва є: агропромисловий комплекс; машинобудування (передусім, літакобудування); традиційна та альтернативна енергетика; транспорт; гірничо-промисловість і обладнання; постачання, транзит та тимчасове зберігання енергоносіїв.

Необхідно також взяти до уваги, що в нинішніх міжнародних умовах активність країн світу на іранському напрямі є надзвичайно високою, що зумовлює **значну конкуренцію за сегменти іранського ринку** і за замовлення на участь у процесах прискореної модернізації Ірану, яка очікується.

У зв'язку з цим необхідним є, по-перше, **ретельний моніторинг потреб іранського ринку і визначення конкурентних переваг українських виробників**. Зауважимо, що іранська дипломатія і бізнес мають репутацію вкрай прагматичних партнерів. Отже, своєчасне і зрозуміле донесення інформації про переваги співробітництва з Україною матимуть успіх.

По-друге, органам державної влади слід **активно сприяти налагодженню гуманітарних і ділових зв'язків українських виробників, науковців, бізнесменів з представниками відповідних груп Ірану**, оскільки соціокультурна і ділова традиції Ірану велику увагу приділяють особистим зв'язкам, знайомству і дружнім відносинам партнерів. Цьому сприятимуть тематичні виставки, форуми, особисті переговори і візити представників зацікавлених установ і підприємств (включаючи регіональні торговельно-промислові та інвестиційні центри). Такі заходи полегшать вихід українських підприємців на іранський ринок.

Для створення міцного фундаменту українсько-іранського співробітництва необхідно **налагоджувати різноманітні контакти, не обмежуючись суто економічними сферами**. Варто приділити увагу

заходам, які знайомитимуть і популяризуватимуть українську культуру в Ірані та іранську в Україні.

Доцільним буде обговорення питання про лібералізацію візового режиму.

5.6. Кудряченко А.І., Швед В.О. Щодо перспектив співробітництва України з країнами Субсахарської Африки

Втілюючи стратегічний євроатлантичний курс, Українська держава в сучасних кризових умовах імперативно стоїть перед необхідністю зміцнення власних позицій у світовому співтоваристві, зокрема в тих регіонах, які мають перспективи динамічного зростання. Нині країни **Субсахарської (Підсахарської) Африки розвиваються швидкими темпами, набувають економічну і політичну вагу та перетворюється на самостійного і впливового суб'єкта світової політики.** З огляду на це все більшого значення набуває розбудова широкомасштабного співробітництва з цим регіоном.

По-перше, Субсахарська Африка, за визнанням фахівців, через 20-30 років перетвориться на одного з найбільш динамічних локомотивів зростання світової економіки, населення якої зросте більше ніж удвічі. По-друге, сьогодні, в силу низки чинників, пов'язаних з кардинальною переорієнтацією зовнішньоекономічних напрямів діяльності України, пов'язаних, насамперед, з російською агресією, існуючими кризовими явищами в просторі Євросоюзу тощо, саме **Субсахарська Африка є на сьогодні чи не єдиним регіоном світу, на ринках якого Україна спроможна без особливих ускладнень зайняти належне місце.** При цьому торговельно-економічні відносини України з країнами Субсахарської Африки мають надихаючу перспективу, тому що економічні системи обох сторін, експортні пропозиції та імпорتنі запити значною мірою взаємодоповнюють одна одну.

По-третє, така взаємодоповнюваність дозволяє Україні з урахуванням швидкозростаючого попиту ринків Субсахарської Африки – а це понад 40 країн з усе зростаючим населенням, спрямувати сюди значну кількість продукції експортного призначення, яка нині не знаходить збуту на традиційних ринках. До цього привабливим є попит на виробничі технології, розробку та трансфер яких здатна успішно забезпечити Україна.

Разом з тим, успішне вирішення стратегічного завдання активного розширення присутності України на ринках Субсахарської Африки потребує вирішення низки невідкладних завдань політичного, організаційного та нормативно-правового характеру.

По-перше, **й донині ще не пророблена стратегія розвитку України із регіоном Субсахарської Африки як цілісним суб'єктом світової**

політики і економіки. Фактично, українська влада ще не усвідомила значення цього нового феномену, а відтак не приділяє даному регіону належної уваги. Лише буквально останні 2 роки намітились певні позитивні зрушення у цьому напрямі. Так, у червні 2016 р. Україна офіційно набула статусу держави спостерігача в Африканському Союзі, який об'єднує всі держави африканського континенту, крім Марокко. У 2014 р. Міністр закордонних справ України П. Клімкін взяв участь у 15-у Саміті Міжнародної організації франкофонії (м. Дакар, Сенегал), що стало першою за багато років офіційною поїздкою керівника зовнішньополітичного відомства України до країн Субсахарської Африки.

Однак, ситуація допоки не змінилась помітно на краще. Протягом 2014-2016 рр. за час після Революції гідності не відбулося жодного офіційного візиту Президента України, Прем'єр-міністра України до регіону Субсахарської Африки. Так, в аналітичній доповіді «До щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році» підкреслюється значення розширення і поглиблення співробітництва та партнерства з країнами Північної Африки, а про регіон Субсахарської Африки – жодного слова. Такий підхід не може бути виправданим з огляду потенційних можливостей відносин України з регіоном Субсахарської Африки як окремим суб'єктом світової політики і економіки.

У цілому, **значного покращення потребує науковий та науково-аналітичний супровід реалізації стратегічних завдань Української держави в регіоні Субсахарської Африки.** Особливого значення набуває вивчення практики реалізації своїх зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних інтересів США, Китаю, провідних країн ЄС, Російської Федерації, Білорусі з метою належного її врахування при опрацюванні зовнішньополітичного курсу Української держави в зазначеному регіоні.

Отже, опрацювання стратегії розвитку відносин України з країнами Субсахарської Африки сьогодні перейшло у практичну площину і потребує конкретних спільних зусиль наукового середовища та органів державної влади.

З метою покращення координації дій у регіоні Субсахарської Африки низки міністерств та відомств, а також українських бізнесових та підприємницьких структур доцільно, на наш погляд, **запровадити посаду урядового представника з питань економічних відносин із Субсахарською Африкою.**

Також уявляється доцільним **прискорення створення двосторонніх міжурядових комісій щодо економічної співпраці з тими країнами Субсахарської Африки, які визнані найбільш перспективними в розвитку економічного співробітництва з Україною, опрацювати питання щодо встановлення з такими країнами від-**

носин вільної торгівлі. Нарешті, давно на часі необхідність запровадження **системи фінансової підтримки українських виробників, які експортують свою продукцію до країн Субсахарської Африки** (пільгові кредитні лінії, кредитні гарантії тощо).

Не відповідає вимогам часу та нинішнім економічним, геополітичним та геоекономічним викликам рівень моніторингу та аналізу ринків Субсахарської Африки. Це призводить до того, що Україна втрачає свої позиції у зовнішньоекономічних відносинах з цим регіоном, або не встигає достатньо швидко змінювати номенклатуру своєї експортної продукції. Таке становище призводить до того, що найбільш перспективні ніші для українського експорту заповнюють економічні конкуренти.

Конкретну віддачу має дати здійснення комплексу заходів, спрямованих на **запровадження ефективного механізму постійної взаємодії з випускниками українських вищих навчальних закладів у країнах Субсахарської Африки.** Окрім політичних дивідендів це може відчутно сприяти подальшому розвитку співробітництва у економічній та гуманітарній площині.

За нашою оцінкою, **є всі підстави відчутно розширити кількість посольств України в Субсахарській Африці.** Адже на понад 40 країн регіону тут діє лише 6 посольств, у той час у Північній Африці, яка налічує менше 10 країн – 5 посольств. При цьому слід зазначити, що навіть належне розширення мережі Почесних консульств України у Субсахарській Африці не може компенсувати цю прогалину, і така ситуація гальмує розширення співробітництва з країнами такого перспективного для Києва регіону. У цьому контексті слід з'ясувати можливість та **доцільність відкриття посольств України в Мозамбіку, Танзанії та деяких інших країнах регіону Субсахарської Африки,** які відіграють важливу роль у регіоні, у міжнародній політиці та мають тривалі і плідні зв'язки з Україною.

Вищеперераховані пропозиції щодо шляхів значного поглиблення співробітництва України з країнами Субсахарської Африки поряд з іншими заходами здатні, на нашу думку, потужно сприяти вирішенню як поточних, так і стратегічних завдань, що стоять перед Українською державою.

5.7. Шморгун О.О. Стратегія реформування системи державної підтримки розвитку громадських організацій в Україні

У сучасній Європі реалізація принципів економічної демократії передбачає не тільки мінімальне втручання держави в економіку, а й максимальне сприяння розвитку всього суспільства. Навіть існує осо-

бливий термін, який фіксує ці радикальні зміни в управлінських механізмах, ефективність яких у край заляжить від рівня їх сприйняття та підтримки громадянами за активної участі «політично нейтрального», а значить неупередженого у своїх оцінках дій влади, громадянського суспільства – «сприяюча держава».

На наш погляд, державне сприяння розвитку й ефективному функціонуванню інститутів громадянського суспільства в Україні повинно мати кілька рівнів і особливостей застосування. Тому в чергових конституційних змінах, запропонованих П. Порошенком, знов-таки, насамперед потрібно докорінно переглянути зміст другого розділу Основного Закону «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому формулюються основні засади правової держави (текст розділу змістовно ідентичний як у його останній редакції зі змінами, внесеними 8 грудня 2004 р., так і в кучмівській олігархічно-тиранічній Конституції 1996 р.). Наприклад, стаття 27 повинна передбачати не тільки «невід'ємне право на життя», а й «невід'ємне право на гідне життя та максимальний розвиток особистих здібностей» (нагадаю, що перша американська декларація з прав людини передбачала право не тільки на життя, а й на щастя людини. Право приватної власності (стаття 41) має бути не тільки непорушним, а й пов'язаним з соціальним обов'язком розвитку економіки в загальнонаціональних інтересах. «Пенсії та інші види соціальних виплат та допомоги» (стаття 46) мають забезпечувати не просто «рівень життя, не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом», а такий прожитковий мінімум, який гарантує реалізацію права на життя (стаття 27) та соціальний захист, та дозволяє реалізувати право на збереження свободи і власної гідності (статті 28, 29). Повторюємо, аналогічного уточнення потребують, на наш погляд, майже всі статті цього розділу Конституції, які значною мірою через гранично декларативний характер сьогодні практично не виконуються.

Слід зазначити, що перед українською державою стоїть завдання не просто узгодження національного законодавства з загальноєвропейським правом, а й запровадження на території країни тих вкрай важливих критеріїв, які використовують міжнародні органи громадянського суспільства для розрізнення реальної демократії та правової держави від будь-яких її квазідемократичних підробок, в яких, як це протягом багатьох років і відбувається в Україні, формально-правові, в тому числі і виборчі процедури, підміняють дух закону та політичних свобод. Зокрема, згідно з методикою відомої організації «Freedom House» існує важлива градація для визначення громадянським суспільством держави ступеню реальної демократизації.

Згідно з таким підходом країни, що набули мінімальних демократичних стандартів, кваліфікуються як країни **електоральної демо-**

кратії. Держави, в яких реально існує широкий спектр громадянських свобод, отримали назву **ліберальної демократії**. Крім того, в документах ЄС для позначення належного рівня демократичності, необхідного для повноцінного членства в Євросоюзі, використовується термін **«субстантивна демократія»**, а для досягнення вищого рівня прав і свобод у перехідних країнах – **«консолідована демократія»**.

Консолідована або реальна демократія, на противагу квазідемократії формальній або процедурній, забезпечується передусім конкретними інституціональними змінами, спрямованими на демократизацію суспільного життя. Наприклад, йдеться про реальне реформування інституту держслужби, яке також відверто імітується в Україні вже не перший рік. Адже за кризових часів внаслідок зростання рівня непередбачуваності і швидкоплинності зміни ситуації, з необхідністю збільшується роль виконавчої влади, яка забезпечує оперативність виконання управлінських рішень. Але це ставить виконавчу вертикаль у монопольне становище щодо розподілу різноманітних, в тому числі, і бюджетних, ресурсів. А це, своєю чергою, неминуче збільшує небезпеку зростання рівня корумпованості влади, боротьба з якою якраз і є одним з пріоритетних завдань громадянського суспільства.

Усе це актуалізує реформи як на рівні Кабінету міністрів, так і по всій владній вертикалі. Тим більше, що попри формальне існування конкурсного відбору посадовців всіх рівнів реально в державі продовжує процвітати корупція та кумівство при призначенні кандидатур, особливо на посади в центральному держапараті.

З іншого боку, внаслідок спрощення процедури звільнення з невиборних посад і неможливості мати офіційні джерела додаткових доходів, **самі бюрократи в позитивному веберівському розумінні цього слова потребують належного політкоректного правового та соціального захисту і гарантій від переслідування.** Адже саме таке справедливе правове унормування діяльності держслужбовців є важливим чинником запобігання корупції, яка є раковою пухлиною не тільки української влади, а останнім часом і економічно розвинених західних та східних держав.

У той же час у межах моделі правової держави давно напрацьовані механізми як дієвого контролю за бюрократією, в якому важливу роль займає такий важливий атрибут громадянського суспільства, яким є ЗМІ, так і підвищення рівня її професіоналізму, створення належної мотивації для чиновників усіх рівнів з сприяння саме демократичним формам розвитку держави. На наш погляд, найбільш цікавим для України має стати досвід Франції, хоча й інші, передусім європейські країни напрацьовували цікаві форми підвищення ефективності та демократичності у прийнятті та реалізації управлінських рішень.

Що стосується безпосередньо французького досвіду, то, на наш погляд, **конструктивною формою демократизації виконавчої влади є запровадження особливого бюрократичного кодексу, в якому чітко прописані всі правила гри, які не дозволяють виконавчій владі виходити за межі свого статусу «нічного сторожа».** Йдеться про систему конкурентного добору і переміщення управлінських кадрів на вищій щаблі службової ієрархії, принципи постійної ротації держслужбовців як з метою постійного підвищення їхньої кваліфікації, так і зменшення небезпеки утворення злочинних корупційних схем, гарантовані пільги та соціальні гарантії, які, знов-таки, суттєво зменшують ризик отримання хабарів тощо.

Важливо і те, що задля забезпечення захисту держслужбовців від сваволі керівників на відміну від інших капіталістичних країн у Франції чиновники, окрім безпосереднього відомчого підпорядкування відповідному міністерству, перебувають ще й у веденні спеціального Генерального директорату управління та публічної служби, що очолюється державним секретарем при прем'єр-міністрі. А при генеральному директораті існує консультативний орган, – Вища Рада публічної служби, яку очолює прем'єр-міністр або його представник.

Своєю чергою слід зазначити, що виключно важливу роль з позицій сприяння подібної стратегії розвитку громадянського суспільства мають відіграти незалежні профспілки. Адже в ЄС саме профспілки займають найбільш жорстку позицію перед обличчям єдиного роботодавця – держави та його представників в особі призначених адміністраторів, директорів, менеджерів. Пояснюється це просто: працівники держсектору, на відміну від приватного, мають законодавчу гарантію зайнятості і не бояться звільнення. До того ж їх зарплата, що фіксується єдиною тарифною сіткою, передбачає періодичне індексування з урахуванням зростання вартості життя, внаслідок чого уряд повинен постійно підтримувати діалог з профспілками.

Не випадково в усіх розвинених європейських країнах профспілкові організації мають розгалужену систему. Наприклад, найбільш розвинена профспілкова організація ФРН – Об'єднання німецьких профспілок (ОНП) – нараховує більше 8 млн членів. Профспілка німецьких чиновників нараховує більше 1 млн членів. Нарешті, дуже важливо, що навіть роботодавці Німеччини об'єднані у Федеральне об'єднання союзів німецьких роботодавців (ФОСНР), яке в стосунках праці і капіталу на правових засадах відстоює інтереси останнього.

Особливо слід зазначити, що в цих розвинених країнах Заходу навіть за наявності правової демократичної держави, яка на практиці гарантує ефективне дотримання свобод та захист прав громадян, уже не перше десятиліття проводяться реформи, спрямовані не просто на покращен-

ня ефективності державної влади, а на підвищення її демократичності. Ці завдання досягаються і за рахунок сумарного скорочення витрат на утримання держапарату, і реформи в царині бухгалтерського обліку та аудиту, і захисту від політичного втручання, пов'язаного з гарантіями успішного здійснення кар'єри, і розвитку особистих стимулів до праці.

Також удосконалюється організаційна структура виконавчої влади. Зокрема, широко застосовуються контрактна система, на основі децентралізації політичної влади під гаслом демократичного способу формування влади «знизу – нагору», відповідальність перерозподіляється на так званий субнаціональний рівень. Навіть у деяких випадках для реалізації певних політичних програм активно застосовуються принципи договірних відносин та зобов'язань. Нарешті, практично в усіх європейських країнах в останні роки все більше застосовуються механізми постійного зворотного зв'язку між владою і громадянами, які забезпечують вплив громадськості на прийняття різноманітних управлінських рішень за допомогою системи «електронного уряду».

У зв'язку з тим, що сьогодні навіть у розвинених країнах Європи суттєво корелюються традиційна для Старого світу модель соціальної держави, і **акцент у соціальному захисті переноситься зі зрівняльного державного патерналізму на створення максимальних можливостей для самостійного підвищення власного матеріального добробуту**, громадянське суспільство покликане не тільки контролювати дотримання законодавчої бази в питаннях соціального захисту з метою запобігання зростанню рівня екстремізму та сепаратизму в державі, а й максимально сприяти узгодженню інтересів різноманітних соціальних груп та згладжуванню соціальних конфліктів задля забезпечення поступального розвитку суспільства. І тут ефективна взаємодія між державними органами та органами громадянського суспільства є вкрай нагальною.

Така взаємодія, зокрема, передбачає створення своєрідних змішаних державно-публічних інституцій, досвід чого є вкрай актуальним для України. Адже у розвинених європейських країнах накопичено колосальний досвід взаємодії інститутів громадянського суспільства та законодавчої й виконавчої гілок влади. Передусім йдеться про публічно-правові корпорації, публічне самоуправління в Німеччині та Економічну і соціальну раду у Франції, в яку входять представники неурядових організацій некомерційного сектору. Ця Рада здійснює експертизу всіх законопроектів, і депутати Національної асамблеї не обговорюють законопроект без висновку Економічної і соціальної ради, тобто без експертизи громадянського суспільства. Подібні нововведення є вкрай актуальними і для України.

Щодо середнього рівня взаємодії держави з громадянським суспільством, то виходячи з того, що «третій сектор» або неполітична публічна

сфера життя з назвою громадянське суспільство є проміжною ланкою і водночас передаточним ланцюгом між політичною та економічною сферами суспільного життя, великого значення для підтримки вдосконалення інститутів громадянського суспільства набуває ефективна державна економічна політика. Йдеться передусім про створення сприятливого для бізнесу клімату політичної стабільності та передбачуваності, гарантованості тривалого існування встановлених правил гри в економічній царині, наявності стимулюючої ринкові відносини податкової політики, ефективних антимонопольних заходів, які, знов-таки, знижують рівень корупції в державі (паралельно держава забезпечує правовий захист соціально незахищених прошарків населення – дітей і молоді, пенсіонерів, інвалідів, легальних емігрантів тощо).

Така діяльність заохочує становлення реального «середнього класу», у представників якого з необхідністю зростає політична потреба і здатність оформлювати свої економічні інтереси у формі ідеологічних програм, об'єднуватись у реальні політичні партії, а не штучно створені олігархічні проекти для так званого «заходу» до Верховної Ради.

Важливість згаданої вище форми впливу держави на розвиток економіки, який безпосередньо пов'язаний з підвищенням рівня життя громадян, підтверджує той факт, що міжнародні правозахисні організації розробили велику кількість методик визначення не просто рівня життя, а саме його якості, тобто показників розвитку особистості, які характеризують її здатність ефективно долучатись до громадянського процесу. Серед таких базових критеріїв або показників якості життя застосовуються такі параметри, як «задоволеність свободою вибору», «демократія», «порушення прав людини», «жертви корупції», «залучення до політичного життя». Причому Україна, яка все ще перебуває серед країн з високим розвитком людського потенціалу, за дослідженням «Human Development Report», проведеним у 2010 р. за цими показниками посідала останнє 69 місце. Очевидно, що в наступні роки ситуація з реальними можливостями для самореалізації лише погіршувалась.

Особливо важливо зазначити, що ефективно здійснювана державна політика підтримки громадянського суспільства, в тому числі й фінансова допомога, окрім позитивних наслідків, які безумовно проявляються у більш віддаленій перспективі у зростанні рівня демократизації всіх сфер суспільного життя, здатна приносити великі, в тому числі і економічні дивіденди навіть у короткостроковій перспективі.

Адже подібна стратегія дозволяє державі, особливо за ситуації обмежених можливостей виконувати свої соціальні обов'язки, розширити свої зв'язки з потужними міжнародними неурядовими організаціями, які в разі своєї переконаності в прагненні державної влади до послідовної демократизації суспільного життя здатні залучати досить серйоз-

ні фінансові ресурси, які спрямовуються на реалізацію надзвичайно важливих, в тому числі і соціальних, програм. Причому спонсорські та грантові проекти здебільшого реалізуються саме через національні організації громадянського суспільства, що повинно заохочувати державу до розбудови їх максимально широкої мережі. Зокрема в таких сферах, як право захист, міжнародна допомога, релігія – ефективність НУО істотно вища і фінансування надходить не тільки з державних джерел, а й від міжурядових організацій і приватних донорів. Розміщення державних замовлень серед неурядових організацій часто буває досить вигідним, тому що в цьому випадку існує можливість залучення додаткових коштів і кваліфікованих фахівців, адресного підходу до термінової допомоги, більш повного врахування потреб конкретних груп населення.

Для підтримки неурядових організацій національна держава вкладає кошти в їх організаційне зміцнення, створює сприятливі умови для їх діяльності насамперед за допомогою оподаткування: ставки податків для НУО істотно нижчі порівняно з іншими організаціями, але за умови, що спрямування доходу на їх основну діяльність і суворий контроль за цільовим використанням коштів.

Зокрема, що вкрай актуально для України з її чорнобильськими проблемами та руйнуваннями внаслідок військової агресії з боку Росії, важлива увага надається екологічній безпеці. Причому екологічні проекти добре фінансуються різними фондами й приватними донорами. Йдеться передусім про найбільш потужну організацію Агентство міжнародного розвитку США (USAID), Серед таких і Міжнародна кризова група й Глобальний свідок (International Crisis Group and Global Witness), Міжнародна конфедерація вільних профспілок, Міжнародна рада жінок, Ліга товариства Червоного Хреста, Всесвітня федерація профспілок, які мають першу категорію або «загальний консультативний статус». Поки в цілому доводиться констатувати, що співробітництво України з цими і низкою інших неурядових організацій так званого другого консультативного рівня, які на думку деяких експертів уже сформували феномен міжнародного громадянського суспільства, залишається явно недостатнім.

У цілому при формуванні державних програм взаємодії з неурядовим сектором до цього часу в Україні досі практично не брався до уваги той факт, що **практична діяльність неурядових організацій в розвинених країнах вносить великий внесок у збільшення обсягів ВВП**. Так, наприклад, у США середньорічний приріст національного доходу з 1977 по 1994 р. дорівнює: у бізнесі – 2,1 %, в урядових закладах – 2,3 %, а в некомерційному секторі – 3,7 %. Бюджет понад 1 млн американських некомерційних організацій у 1996 р. – 670,3 млрд доларів, що становило 8,8 % валового національного продукту. В окремих країнах, таких як Швеція, частка некомерційного сектору в економіці країни сягає

15 %. Ця цілком переконлива статистична інформація свідчить: **неурядові організації дедалі більше заявляють про себе як про самостійного гравця в економіці**. У розвинених країнах співробітництво комерційного і некомерційного секторів оцінюється громадськістю й підприємцями як важливе й взаємовигідне. Бізнесу воно приносить поліпшення іміджу й споживчої ситуації, а НУО – ресурси на виконання своєї місії й організаційний розвиток. Партнерство двох цих секторів дає змогу національній державі залучити, крім податкових, додаткові кошти в соціальну сферу. Це відбувається, як правило, за спонсорської підтримки некомерційних програм.

Також розвиток громадянського суспільства надає величезні можливості зі зменшення проблем безробіття, що вкрай актуально для України в її нинішньому гранично кризовому стані, пов'язаному зі стрімким падінням зайнятості працездатного населення. Водночас ще в 1996 р. в неурядових організаціях США було задано 10,9 млн осіб, що становило 6 % всієї робочої сили зайнятих у виробництві. При цьому кількість волонтерів склала 6,3 млн осіб.

Особливо важливо зазначити, що за умови тісної співпраці державних органів з міжнародними організаціями громадянського суспільства за кризових і, особливо, військових, станів фінансова, продовольча, медична та організаційна допомога з боку міжнародного неурядового сектору різко збільшується. За такої ситуації правозахисний рух охоплює широкий спектр соціальних проблем. Він може поширювати свою діяльність на проблеми порушення прав людини загалом, програми захисту прав ув'язнених, військовослужбовців, полонених і біженців, а також моніторинг свободи слова і легітимності виборів. Безумовним пріоритетом користуються екологічні організації.

Висновки та рекомендації.

1. Для забезпечення ефективної взаємодії держави і громадянського суспільства критично важливим є визначення та розкриття змісту трьох основних рівнів державної політики підтримки та розвитку громадянського суспільства.

2. **На конституційному рівні необхідно стимулювати розвиток громадянського суспільства за рахунок переорієнтації запланованої політичної реформи, зараз переважно спрямованої на перерозподіл владних повноважень, на забезпечення реального балансу в новому Основному Законі прав, свобод та обов'язків українських громадян.** У процесі підготовки проекту нового Основного закону необхідно здійснити таке формулювання прав і свобод, яке відповідає сучасній загальноєвропейській моделі правової держави та може бути уніфіковане з європейським правом; що дозволить здійснювати об'єктивний моніто-

ринг як з боку міжнародних правозахисних установ громадянського суспільства, так і позаурядового сектору всередині України, установи якого спеціалізуються на дослідженні процесу демократизації в Україні. Тому Розділ II чинної Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому формулюються основні засади правової держави потребує суттєвого уточнення суто декларативних положень у переважній більшості статей, які насправді майже не виконуються.

3. Реалізація третього рівня державної взаємодії з громадянським суспільством, ефективно здійснювана державна політика підтримки громадянського суспільства, в тому числі і фінансова допомога, здатні приносити великі, в тому числі і економічні, дивіденди в коротко-строковій перспективі. Подібна стратегія дозволяє державі, особливо за ситуації обмежених можливостей, виконувати свої соціальні обов'язки, розширити свої зв'язки з потужними міжнародними неурядовими організаціями, які здатні залучати достатньо серйозні фінансові ресурси, що спрямовуються на реалізацію надзвичайно важливих, в тому числі і соціальних, програм. Розміщення державних замовлень серед неурядових організацій часто буває вигідним, тому що в цьому випадку існує можливість залучення додаткових коштів і кваліфікованих фахівців, адресного підходу до термінової допомоги, більш повного врахування потреб конкретних груп населення.

4. Необхідно в короткі терміни **адаптувати до чинного українського законодавства європейські критерії рівня демократичного розвитку та розробити методики їх конкретного застосування**. Йдеться про заходи, безпосередньо спрямовані на забезпечення покращення дисципліни в державному секторі, збільшення відкритості у прийнятті управлінських рішень, розробку системи заходів для забезпечення ефективності добору на будь-які посади в державному секторі. Ці завдання повинні досягатися і за рахунок сумарного скорочення витрат на утримання держапарату, і реформи в царині бухгалтерського обліку та аудиту, і захисту від політичного втручання, пов'язаного з гарантіями успішного здійснення кар'єри держслужбовця, і розвитку особистих стимулів до праці.

5. Нагально **необхідним є створення своєрідних змішаних державно-публічних інституцій**, на основі досвіду про публічно-правові корпорації, публічне самоуправління в Німеччині або «Економічну і соціальну раду у Франції», в яку входять представники неурядових організацій некомерційного сектору. На основі європейського досвіду **потребує розробки оптимальний механізм розвитку незалежного профспілкового руху в Україні**, в тому числі повноцінних галузевих профспілок.

6. Перспективним для України є **вдосконалення організаційної структури виконавчої влади**: застосування контрактної системи, на

основі децентралізації політичної влади, застосування принципу договірних взаємин та зобов'язань, використання «електронного уряду».

7. Держава повинна взяти активну участь у забезпеченні взаємодії неупублічного сектору з міжнародними організаціями громадянського суспільства. У сферах правозахисту, міжнародної допомоги, релігійній тощо фінансування надходить не тільки з державних джерел, а й від міжурядових організацій і приватних донорів. Спонсорські та грантові проекти здебільшого реалізуються через національні організації громадянського суспільства, що повинно заохочувати державу до розбудови їх максимально широкої мережі.

8. Необхідно **звернути увагу на вивчення умов отримання грантів, які надаються в разі виникнення в країні надзвичайного стану**. Причому особливо важливо зазначити, що за умови тісної співпраці державних органів з міжнародними організаціями громадянського суспільства за кризових і, особливо, військових, станів фінансова, продовольча, медична та організаційна допомога з боку, фінансування програм зменшення проблем безробіття, з боку міжнародного неурядового сектору різко збільшується.

Замовником можуть виступати відповідні комітети Верховної Ради, міністерства і відомства, які замаються проблемами громадянського суспільства, ЗМІ, служби президентської адміністрації, профільні комітети ВР.

5.8. Метельова Т.О. Міжнародні організації в сучасних умовах: проблеми адаптації і висновки для України

Як доводять дослідження останніх років, характер сучасних громадянських протестних рухів та їх особливості дозволяють кваліфікувати їх як авангардний складник громадянського суспільства, що надає самому громадянському суспільству нової якості. Водночас такі рухи, де-факто перетворюючись на форму прямої демократії, щодалі менше корелюють з особливостями країн, де вони відбуваються, і за змістом і формами вияву демонструють тенденцію до конвергенції [1]. Здійснюючи вагомий вплив на позицію владних інституцій власних країн у питаннях не лише внутрішнього, а й міжнародного життя, структури громадянського суспільства, особливо в умовах «стрибка» в еволюційному поступі, глобалізації й радикалізації їх діяльності, значною мірою набувають властивостей глобального безпекового чинника.

У політично заангажованих роботах, переважно російських, і в публікаціях ЗМІ містяться твердження про причетність фінансованих урядами західних країн і особливо Сполучених Штатів міжнародних організацій до інспірування, формування й визначальної підтримки

радикальних форм громадянських рухів. США звинувачують у провокативній діяльності і у зв'язку з кольоровими революціями, арабською весною, рухом Оссиру у Гонконзі, українським Майданом тощо. Однак факти не лише спростовують таку причетність, а й свідчать про цілком інше: міжнародні організації у взаєминах з протестними рухами виявляють свою інертність і не пристосованість до сучасних умов.

Самий факт виникнення руху Оссиру, який став несподіваним викликом для американської політичної еліти і силових структур держави, є вагомим доказом того, що подібні рухи не інспіруються ззовні. Слід зазначити, що жодна міжнародна організація, окрім хіба що лівацьких політичних угруповань, які досі намагаються отримати ідеологічний зиск, протранскрибувавши це явище в марксистських термінах, не підтримувала Оссиру Wall Street. Навпаки, рух виявився загадковим і досі перебуває під увагою дослідників як незрозуміле явище. У випадку з іншими національними варіаціями сучасних протестних рухів (для прикладу – гонконгський Оссиру Central, або ж українська Революція гідності) підтримка міжнародних організацій виявлялася з великим запізненням і лише у вигляді висловлень моральної підтримки і солідарності, осуду застосування невинуватеного насильства з боку влади країни та закликів до проведення переговорів між протестантами та владою.

Підтримка протестних рухів з боку міжнародних організацій, чия діяльність спрямована на сприяння розвитку громадянського суспільства і ствердження демократичних цінностей, була б цілком логічною й підставовою, оскільки протестні рухи – це одна з форм вияву активності того ж таки громадянського суспільства. Крім того, ціннісна орієнтованість сучасних рухів, акцентування прав людини не можуть не бути об'єктом уваги й підтримки міжнародних організацій, – і тих, що створені та підтримуються міжурядовими та урядовими структурами країн розвинутої демократії, і тих, що існують як незалежні правозахисні. Йдеться як про правозахисні органи системи ООН, ОБСЄ та Євросоюзу (Раду ООН з прав людини (РПЛ ООН), Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), Раду Європи й ОБСЄ в цілому, так і про Європейський фонд підтримки демократії (EED), USAID Agency, Freedom House, а також різноманітні Фонди: імені Гайнріха Бьоля, Чарльза Мотта, Конрада Аденауера, Фрідріха Еберта, «Відродження» тощо. Йдеться і про Amnesty International, «Лікарі без кордонів», «Репортери без кордонів», Human Right Watch, Transparency International тощо.

Однак участь усіх цих організацій у подіях, скажімо, в Гонконзі, де тисячі протестантів висували вимоги громадянських свобод (самоврядування, передусім), незалежної судової влади, вільної преси, відповідального уряду, була вельми скромною. Так, після побиття гонконгських студентів у жовтні 2014 р. Комітет з прав людини ООН висловив стурбо-

ваність «надмірним обмеженням» прав людини, а організація Human Right Watch обережно оцінила правомірність мирних протестів як таких, що відповідають міжнародному праву в галузі прав людини. Обидві організації надали уряду Гонконгу корисні рекомендації розпочати зустрічі з лідерами протесту, зобов'язатись розслідувати випадки надмірного застосування сили і проявляти стриманість у подальшому її застосування. Також подібні обережні рекомендації українцям лунали й щодо подій на Майдані. Лише після перших жертв на Грушевського 21 січня 2014 р. (через 7 тижнів від початку акцій протесту і застосування насильства щодо їх учасників!) Transparency International закликала міжнародні організації сприяти діалогу між демонстрантами і урядом.

Водночас із засудженням дій українського уряду стосовно побиття студентів у ніч проти 30 листопада 2013 р. рішуче й першим виступив фонд «Відродження» – і виступив у доволі жорстких формах, назвавши дії влади «кривавим розгоном мирного Євромайдану» і заявивши, зокрема: «будь-який можливий діалог влади і громади роз'єднала кров мирних громадян. Після brutального розгону Євромайдану ми вважаємо співробітництво з Кабінетом Міністрів, Президентом та його Адміністрацією глибоко аморальним, а тому – неприйнятним. Всі представники Міжнародного фонду «Відродження» припиняють таке співробітництво» [2]. Не менш рішуча заява з боку цього Фонду з'явилася й після ухвалення диктаторських законів 16 січня 2014 р. «Ми закликаємо всіх представників громадянського суспільства, всіх громадян, для яких права та свободи є цінністю, виступити проти закону, що утверджує авторитарний режим в Україні!» – йшлося у заяві [3]. Наприкінці грудня 2013 р. до належного розслідування випадків насильства щодо активістів Євромайдану та притягнення до відповідальності винних закликала у своїй заяві Представництво ЄС в Україні.

Підтримку Майдану висловлювали й здійснювали уряди країн і структури ЄС, зокрема й на рівні їх очільників та окремих представників. Скажімо, 10 грудня 2013 р. на Майдані виступила Верховний представник із закордонних справ і політики безпеки Європейського Союзу Кетрін Ештон, 23 грудня – Анрі Малосс, Президент Європейського економіко-соціального комітету – структури, що представляє різноманітні економічні та соціальні компоненти організованого громадянського суспільства і є інституційним консультативним органом. 13 лютого 2014 р. вночі на Майдані побував Європейський комісар з питань розширення і політики добросусідства Штефан Фюле. І так далі. Однак це – підтримка лідерів, але не міжнародних організацій як таких.

Водночас організації, закликані сприяти розвитку громадянського суспільства й демократії, продовжували мирно проводити заплановані раніше форуми з організаційних питань. Так, Фонд Гайнріха

Бьолля 12 грудня 2013 р. проводив подіумну дискусію «Україна Після Вільнюського саміту: сподівання, результати, наслідки», 24 грудня Мережа центрів європейської інформації України за підтримки Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження», Інституту світової політики та Мандрівного фестивалю документального кіно про права людини Docudays UA у рамках тривалої акції «Дні Європи 2014» оголосила про проведення в лютому чергового семінару «Діалоги про цінності», 10 лютого 2014 р. Комісар Ради Європи з прав людини Нілс Муйжнієкс провів прес-конференцію, де висловив чергову занепокоєність, а 13 лютого Інститут світової політики провів Медіа-клуб за участі спеціального посланника з питань Східного Партнерства МЗС Чеської Республіки Петера Мареша. У той же день 13 лютого Єврокомісар Штефан Фюле на прес-конференції підтвердив стурбованість Європи. І навіть 18 лютого 2014 р. – уже після десятків жертв – Представництво Європейського Союзу в Україні проводило у Вінниці семінар на тему «Нинішній етап відносин між ЄС та Україною».

Прикметно, що реакція закордонних акторів була, по-перше, ситуативною, у зв'язку з черговою брутальною подією, і по-друге, мала місце переважно на рівні осіб – хай навіть і лідерів, а не організацій. Так, чергову занепокоєність і засудження нехтування правами людини і журналістів в Україні оперативно висловила низка європолітиків після побиття української журналістки Тетяни Чорновол у ніч проти 25 грудня 2013 р. Політиків, – однак не міжнародних організацій. І лише єдина організація приєдналася до занепокоєних осіб – Представництво ЄС в Україні, закликавши у своїй заяві до належного розслідування випадків залякування і насильства щодо активістів Євромайдану та притягнення до відповідальності винних. Дещо пізніше до занепокоєних голосів приєднався Держдепартамент США, закликавши уряд України «дотримуватися своїх зобов'язань в рамках ОБСЄ та переконатися, що в країні поважають права людини, включно з фундаментальним правом на свободу слова та зборів, верховенство права та інші демократичні принципи» [4]. У цьому випадку зрештою не залишилися осторонь і Freedom House, Amnesty International та Репортери без кордонів, які також вкотре засудили насильство та порушення прав людини. Однак лише заявами про стурбованість, хоч би який моральний вплив вони мали, така одноразово-конкретна підтримка й обмежилася.

Підтримка Революції гідності насправді була світовою, постійною і безпрецедентною. Однак здійснювалася вона не силами міжнародних організацій, а національними громадськими організаціями – інституціоналізованими і не інституціоналізованими, які в цьому виявили себе як глобальна мережа – форма глобального громадянського суспільства, альтернативного формалізованим міжнародним

організаціям. Першими Майдан підтримали етнічні українці за кордоном спільно з правозахисниками в країнах перебування та національні громади в Україні. 30 листопада 2013 р., одразу після розгону Євромайдану, було оприлюднене звернення Конгресу національних громад України та Асоціації єврейських організацій і громад (Вааду) України світової громадськості з приводу розгрому мирної демонстрації на Майдані незалежності у Києві 30 жовтня з прямим засудженням «кривавого розгону мирної демонстрації і насильства над протестувальниками на Майдані Незалежності» та вимогою «засудити криваві дії скерованих владою правоохоронців і підтримати боротьбу за право українців вільно висловлювати свою громадянську позицію щодо подальшої долі Батьківщини» [5]. 28 листопада українські НУО зорганізували пікет у Вільнюсі, під стінами будівлі, де проходив саміт, – разом з українцями на пікет вийшли представники ГО Польщі, Литви, Молдови, Грузії, Білорусії. З початку грудня 2013 р. почала діяти Варта Майдану в Берліні, яка за три місяці 2014 р. провела понад 60 акцій і понад 20 демонстрацій. Нею також були підготовлені листи до Уряду Німеччини; проведено низку консультаційних зустрічей з депутатами Бундестагу; створено Блог Варти Євромайдану Берліну, де події в Україні знаходили об'єктивне відображення німецькою та англійською мовами тощо. Ними було підготовлено та подано заяви на відкриття кримінальних справ проти Deutsche Bank за їхню співпрацю та допомогу у відмиванні коштів банку Олександра Януковича, проведено благодійні концерти на користь Майдану.

Ще в листопаді на підтримку європейського вибору України відбулись євромайдани в Чикаго, Лондоні, Сан-Франциско, Бостоні, Кракові, Парижі, Нью-Йорку. 20 грудня акції солідарності з українським Євромайданом проходять у 20 містах світу, представники яких звернулися до політиків, урядовців та міжнародних організацій з закликом допомогти українцям відстояти свої права. На підтримку Майдану надсилають відкриті листи науковці і діячі культури, журналісти світу, не об'єднані в громадські організації, виступають білоруський рух «Разам», 326 польських ГО, серед яких громадські організації Східно-Європейського Демократичного центру, РАУСІ, Гельсінський фонд з прав людини, Фонд Стефана Баторія, асоціація «Центр Європейської Співпраці», Фундація духовної культури пограниччя, Фонд «Освіта для Демократії», католицький «Карітас», що об'єдналися під дахом інтернет-мережі в Громадський простір. Майдан підтримали учасники польського Руху «Солідарність», і форми підтримки були найрізноманітнішими, скажімо, «Польська Пошта» ввела безкоштовний тариф для посилок в Україну.

Значно повільніше, в обмеженому обсязі, однак у події навколо Майдану підтягувалися деякі НДО-грантоотримувачі в самій Укра-

їні. Створена 2006 р. Мережа проєвропейських організацій України поволі починає співпрацювати з нововиниклими зі стихії Майдану організаціями – такими, як Всеукраїнська громадянська кампанія «Євронаступ», Євромайдан SOS, основною метою роботи якого було забезпечення правового захисту учасників Євромайдану в Києві та регіонах. Євромайдан SOS об'єднав понад 400 адвокатів, які надавали свою допомогу pro bono, та кілька сотень волонтерів у різних регіонах України. Волонтери стихійно виниклих об'єднань працювали за напрямками документування порушень прав людини, моніторингу дій правоохоронців під час протесту та судових засідань над учасниками, пошуку зниклих людей, за власною ініціативою постійно інформували про ситуацію, готували аналітику для структур ООН, РЕ, ЄС, ОБСЄ тощо. 13 січня 2013 р. було проведено Всеукраїнський форум Євромайданів України, 1 лютого – позачерговий форум, а 15-16 лютого 2014 р. 2-й Форум Євромайданів. У подальшому саме нововиниклі структури й склали фундамент для бурхливого розвитку волонтерських рухів у країні.

Висновки.

1. Однією з визначальних ознак сучасних протестних рухів є **дис-танція між інституціоналізованими структурами громадянського суспільства та його неформальною складовою**. Вона не лише є їх спільною рисою, а й характеризує взаємини сучасного громадянського суспільства в його найактивніших протестних формах з формалізованими структурами міжнародного ґатунку – міжнародними організаціями.

2. **Міжнародні організації, що опікуються проблемами розвитку і зміцнення громадянського суспільства, орієнтовані на роботу в умовах виключно еволюційного, повільного суспільного поступу**. Як донори, вони підтримують інституціоналізовані ОГС, які як реципієнти витрачають кошти й ресурси та спрямовують зусилля передусім на організаційне зміцнення власних структур, щонайбільше – на налагодження взаємодії з державними інституціями. Однак **в умовах перериву в поступовості суспільного розвою вони втрачають будь-які позиції і опиняються в ар'єрґарді подій**.

3. Міжнародні організації, метою яких є розвиток громадянського суспільства, виявляються надто інертними й не завжди готовими працювати з сучасним громадянським суспільством, часто поступаються йому в самоорганізації, консолідованості, гнучкості, оперативності й рішучості. Вони не готові зустрітися віч-на-віч з новим, глобалізованим громадянським суспільством, що вдається до нових форм протесту, за яких сам протест становить радикальну форму функціонування громадянського суспільства. У таких умовах формалізовані структури загалом втрачають гнучкість і оперативність.

4. Логіка розвитку сучасних протестних рухів доводить, що й без російської агресії Майдан мав би своє продовження у широкому розвитку неінституціоналізованих громадських рухів, зокрема, волонтерства. Така ж закономірність відзначала й американський Осциру Wall Street, який народив низку споріднених між собою гуманітарних волонтерських рухів – рух взаємодопомоги жертвам ураганів (Осциру Sandy), рух за глобальну справедливість, за екологічний світ, проти жорстокості тощо. Рухів, до появи яких міжнародні грантодавці не мають жодного відношення. Не випадково, що протестний рух, яким був і залишається Майдан, не набув інституціоналізації, однак викликав до життя потужний волонтерський рух.

Рекомендації.

1. Слід враховувати, що в сучасних умовах, коли **громадянське суспільство дедалі більше стає актором міжнародних відносин**, має трансформуватися й діяльність зовнішньополітичних державних структур. НУО виявляють свій вплив на позиції урядів власних країн, та, глобалізуючи власну діяльність, перебирають на себе й активність, пов'язану з наданням гуманітарної – моральної й матеріальної – міжнародної допомоги, відповідно. У роботі владних інститутів необхідно приділяти підвищену увагу моніторингу такої активності на рівні громадянського суспільства в інших країнах.

2. **Доцільним вбачається створення окремого аналітичного підрозділу МЗС для забезпечення належного моніторингу зовнішньополітичних орієнтацій в активності громадянських суспільств.** Це уможливить як врахування їх впливу на позицію влади в їх країні, так і забезпечення позитивних можливостей цього впливу для України.

3. **До функцій такого підрозділу має належати й розробка пропозицій щодо конкретних форм і способів взаємодії дипломатичних представництв України з інституціоналізованими і неформальними громадськими рухами в країнах перебування; засобів формування позитивного іміджу України за допомогою доступного НУО відповідних країн інструментарію.**

Література та джерела

1. Роль міжнародних організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні. Аналітична доповідь./ А.І. Кудряченко (кер. авт. колективу), С.В. Толстов, Т.О. Метельова, В.В. Солошенко, Г.І. Зеленько [та ін.]. – К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2015. – 85 с.

2. Заява Міжнародного фонду «Відродження» щодо кривавого розгону мирного Євромайдану у Києві 30 листопада / Майдан –

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maydan.drohobych.net/?p=23118>

3. Заява Міжнародного Фонду «Відродження» щодо згортання демократії в Україні / Майдан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maydan.drohobych.net/?p=24424>

4. Держдепартамент США взяв «на мушку» справу побиття Чорновол / Gazeta.ua. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/politics/_derzhdepartament-ssa-vzyav-na-mushku-spravu-pobittya-cornovol/534341?mobile=true

5. Звернення Конгресу національних громад України та Асоціації єврейських організацій і громад (Вааду) України з приводу розгрому мирної демонстрації на Майдані незалежності у Києві 30 жовтня. / Майдан – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maydan.drohobych.net/?p=23147>

5.9. Бульвінський А.Г., Врадій О.С. Вплив міжнародних організацій на розбудову демократії в Україні

З моменту набуття незалежності Україна перебуває на шляху демократичних перетворень – удосконалення наявних та запровадження нових основ демократії. Європейський вектор розвитку України зумовлює потребу руху в напрямі європейської цивілізаційної моделі, закріплення європейських критеріїв. Прогрес у цих сферах життєдіяльності суспільства і держави можливий лише за умови ефективної взаємодії з організаціями громадянського суспільства (ОГС).

За останні два десятиліття, в Україні, у порівнянні з іншими пострадянськими країнами, сформувалося найбільш розвинене за міжнародними стандартами громадянське суспільство. З точки зору кількості і різноманітності організацій громадянського суспільства, а також рівнів і спектру діяльності, Україна є найбагатшою з усіх країн колишнього Радянського Союзу.

Разом з тим, згідно з міжнародними оцінками, громадянське суспільство в Україні залишається неконсолідованим та значно відстає від громадянського суспільства європейських країн у цілому та постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, зокрема. В Україні на 10 тис. населення зареєстровано лише 14 громадських організацій. Водночас в Угорщині на 10 тис. населення діє 46 організацій, у Хорватії – 85, а в Естонії – 201. Частка громадських організацій у ВВП України становить 0,24%, в той час як у Бельгії цей показник дорівнює 5%, у Канаді – 7,9% [1, с. 4].

На початку 90-х рр. вирішальну роль у становленні та розвитку громадянського суспільства відіграли міжнародні організації, що роз-

почали свою діяльність в Україні та надавали фінансову підтримку громадським організаціям. Першими організаціями, заснованими завдяки підтримці міжнародних донорів, були мозкові центри, правозахисні організації, ресурсні центри та інші ОГС. Виникає питання про ефективність західної допомоги. Чи допомагає це поліпшити якість громадянського суспільства або зберігає існуючий стан речей шляхом підтримки ОГС? З'ясувати це можливо, дослідивши напрями співробітництва та механізми взаємодії міжнародних організацій з українськими ОГС з метою оцінки їх впливу на розбудову демократії в Україні.

На даний час українські ОГС в основному фінансуються місцевими та міжнародними донорськими організаціями (75-85 %). Річний бюджет типової української організації громадянського суспільства складає приблизно 50-60 тис. грн., з яких лише 2-3 % бюджету фінансуються державою. Ці дані ставлять Україну на один щабель з Філіппінами, Пакистаном і Кенією. Річний бюджет ОГС в країнах-членах ЄС у Східній Європі є еквівалентним 560-670 тис. грн., з яких 40-60 % від суми надходить від держави [2, р. 47]. Відсутність адекватного державного фінансування українського сектора ОГС є великою проблемою. Процес державних закупівель все ще залишається складним і суперечливим, що створює проблеми для ОГС при поданні заявок на фінансування з метою оплати робіт, товарів та послуг.

Відповідно до чинного законодавства, організації громадянського суспільства можуть підтримувати статутну діяльність, використовуючи не тільки бюджет, а й інші джерела фінансування – гроші від зацікавлених громадян, підприємств, підприємців. Тим не менш, бізнес тільки починає сприймати ОГС як партнерів у вирішенні соціальних проблем, агентів соціального впливу на державні органи. В деяких випадках бізнес майже без винятку сприяє створенню асоціацій громадянського суспільства в межах своїх секторів, а також фінансує їх діяльність.

Закони багатьох країн дозволяють фізичним особам жертвувати більші частки своїх доходів, звільнених від оподаткування, ніж юридичним особам. Наприклад, США встановило їх на рівні 50 %, а Іспанія – 20-30 %. Здійснення пожертвувань більшого розміру, звільнених від оподаткування, в таких країнах призведе до створення сильних благодійних організацій, які зможуть надавати значну фінансову та інші види підтримки ОГС і найбільш уразливим групам громадян. Отже, на відміну від інших джерел, обсяги міжнародного донорського фінансування у сфері розвитку громадянського суспільства з часів набуття Україною незалежності завжди були значними.

Оскільки фінансування від влади та бізнесу в сучасних українських умовах є досить проблемним, на сьогоднішній день головними партнерами, а також джерелом надходжень для ОГС в Україні є міжнарод-

ні донорські організації. Оскільки можливостей фінансування ОГС з державного бюджету майже не передбачено, **переважна більшість організацій, що здійснюють правозахисні, моніторингові, експертні проекти, спирається на грантову іноземну допомогу.** Про це свідчить експертне опитування Творчого центру Каунтерпарт (ТЦК), згідно з яким гранти від міжнародних донорських організацій залишаються необхідним джерелом фінансування українських ОГС [3, с.28]. Згідно з опитуванням, найбільше ОГС (39 %) співпрацює з Міжнародним Фондом «Відродження». Також близько чверті співпрацює з Агенцією США з міжнародного розвитку (USAID) – 27 % та безпосередньо з Посольством США – 23 %. Ще 14 % ОГС співпрацює з Представництвом ЄС в Україні. Менше десятини ОГС співпрацює з Посольствами інших країн – Нідерландів (програма MATRA) – 8 %, Німеччини – 4 % та Швеції (програма SIDA) – 3 %. Разом з тим, третина опитаних (34 %) заявила, що їхні ОГС співпрацюють з донорами, не зазначеними серед варіантів відповідей.

Але діяльність міжнародних донорських організацій в царині фінансування ОГС не можна назвати особливо успішною. Недостатнє розуміння загального стану громадянського суспільства в Україні не дає їм можливості правильно оцінити і визначити його нагальні потреби, а відтак веде до нерезультативної політики. Унаслідок марнуються їх зусилля і не досягається очікувана віддача від вкладених коштів. **Неефективність їх політики викликана, передусім, наступним:** забюрократизованістю самих міжнародних організацій, відсутністю критеріїв оцінки ефективності соціальних програм, що реалізуються, незастосовністю більшості теоретичних положень, які визначають стратегії міжнародних донорських організацій в Україні, до місцевих умов [4, с. 72].

Тим не менш, ініціативи неурядового сектору, підтримані міжнародними донорськими організаціями, продовжують відігравати ключову роль у розбудові демократії і виконувати роль каталізатора в реформуванні внутрішньої державної політики. Цей факт наочно підтверджує, що **в сучасному демократичному світі громадянське суспільство не тільки виконує функції захисту прав та інтересів громадян, а й здійснює контроль за державою таким чином, щоб держава не перевищувала своєї компетенції і суворо дотримувалася конституційного принципу пріоритету прав і свобод людини.**

У той же час слід відзначити, що іноземні донори тепер зосередилися на конкретних проблемах і потребують спеціалізованої експертизи, яку більшість ОГС не можуть запропонувати [5, р. 226]. Українські ОГС мають суттєві перешкоди в доступі до фінансування в трьох основних сферах: визначення міжнародних джерел коштів, які б відповідали їхнім потребам, утвердження себе як надійних довготривалих

партнерів міжнародних організацій та реагування на негативне політичне середовище. Основними характеристиками тих ОГС, що успішно отримують міжнародне фінансування, є наступні: добре знання процедур звернення до міжнародних донорів, проактивна позиція в пошуку фінансових можливостей та здатність визначати важливі проблеми місцевої громади [6, р.11].

Але основним бар'єром, що заважає ОГС переконати міжнародних донорів в необхідності надати підтримку, є нездатність визначити довготривалі пріоритети донорів, оцінити власні ресурси та визначити сфери, де потрібна донорська підтримка. З іншого боку, зв'язок ОГС з населенням та різними групами інтересів досить слабкий, що, безумовно, негативно впливає на ефективність роботи всього громадянського суспільства.

Отже, можна констатувати, що за роки незалежності в Україні поступово склався активно діючий інститут міжнародних донорів, які, підтримуючи процеси реформ і демократизації, сприяють становленню громадянського суспільства. **На сьогодні без допомоги міжнародних організацій діяльність ОГС була би просто неможливою – їх бюджет більше ніж на 60 % формується за рахунок зовнішньої підтримки.** Співпраця більшості ОГС з міжнародними донорами обмежується виконанням проектів та заходами, спрямованими на підвищення організаційної спроможності. Проте, деякі організації зуміли досягти якісно вищого рівня співпраці з донорськими організаціями та отримали можливість вести відкритий партнерський діалог з донорами.

Співпраця із міжнародними донорами дає можливість ОГС в Україні засвоювати прийняті у світовій експертній спільноті певні стандарти діяльності, зокрема: підготовка проектів та участі в конкурсах на здобуття фінансової підтримки; методологія здійснення досліджень і презентації їх результатів; звітності тощо. Міжнародні організації часто стимулюють ОГС до тіснішої співпраці між собою як на центральному, так і на регіональному рівнях, заохочують до формування мереж, консорціумів, інших форм спільної діяльності [7, с. 28]. Позитивом є й можливість розширити через співпрацю з донорськими організаціями міжнародні зв'язки ОГС. Громадянське суспільство України отримує багато переваг від міжнародної допомоги за умови більшої участі громадян в діяльності організацій, при збільшенні соціальної довіри, толерантності, відкритості та самовираження.

Рекомендації.

1. Створити необхідні умови для підвищення професійного рівня та інституційної спроможності ОГС та органів влади щодо ефективного використання співпраці з міжнародними організаціями з метою участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики.

2. Продовжити реформування вітчизняного законодавства щодо державного сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні з метою його наближення до відповідних європейських демократичних стандартів.

3. Забезпечити активне залучення компетентних ОГС для формування та підвищення легітимності державної політики разом із впровадженням органами державної влади у своїй діяльності професійних рекомендацій, розроблених та запропонованих ОГС, або наведення аргументації щодо їх неврахування.

4. Продовжити практику залучення міжнародних організацій при пошуку та доборі кадрів для системи державного управління України з подальшим оприлюдненням обраних кандидатур у ЗМІ.

5. Провести реформування громадських рад при органах державної влади шляхом оновлення персонального складу в бік підвищення компетенції їх учасників з боку ОГС.

6. Посилити співробітництво з іноземними та міжнародними організаціями з метою лобіювання інтересів України перед урядами держав-членів ЄС та іншими стратегічними партнерами, а також розширити практику залучення представників ОГС до моніторингу стану виконання договірно-правових зобов'язань між Україною та ЄС.

7. Забезпечити всебічне сприяння подальшої прозорої фінансової підтримки міжнародними донорськими організаціями діяльності обласних, міських, районних адміністрацій та бюджетних установ.

Література:

1. Індекс сталості НУО в Україні в 2011 році. – 15-те видання, червень 2012 р. – К.: Агентство США з міжнародного розвитку в Україні, Творчий центр ТЦК, 2012. – 10 с.

2. National and International Mechanisms of Funding Civil Society. International Practices on Confidence-Building Measures between the State and Civil Society. – К.: Phoenix, 2011. – 304 p.

3. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002-2011 роки : Звіт за даними дослідження / Автори-упорядники : Л. Паливода, С. Голота. – К. : БФ «Творчий центр ТЦК», 2012. – 118 с.

4. Пащенко В. І. Відносини держави з неурядовими організаціями: ресурсний аспект / В.І. Пащенко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 4 (26). – С. 65-74.

5. The 2013 CSO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia [Electronic resource]. – Available from: http://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1863/EE_2013_CSOSI_FullReport.pdf

6. Bekeshkina I. and Kaźmierkiewicz P. Making Ukrainian Civil Society Matter: Enabling Ukrainian NGOs to absorb international assistance. A review of capacity gaps and needs for institutional support / I. Bekeshkina and P. Kaźmierkiewicz // Warsaw: Institute of Public Affairs. – 2012. – 58 p.

7. Неурядові аналітичні центри в Україні: можливості, виклики, перспективи // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 6. – С. 24-35.

5.10. Солошенко В.В. Роль міжнародних європейських організацій у розбудові демократії і громадянського суспільства в Україні

Практика багатьох країн європейського континенту підтверджує, що саме за умов взаємодії плюралістичної демократії та розвинутого громадянського суспільства формуються усталені соціально-правові відносини. За умов нерозвинутого чи слабкого громадянського суспільства як соціального інституту постають підстави встановлення, існування авторитарного чи навіть тоталітарного режимів. Проблематика становлення та функціонування громадянського суспільства актуалізується для держав молоді демократії, зокрема пострадянського простору, а в їх числі і України, які відносно недавно стали на шлях демократії. Однак питання ролі міжнародних, в їх числі європейських, інституцій та неурядових організацій у розвитку громадянського суспільства в нашій державі ще рідко стає предметом окремого дослідження. Водночас цей куток зору є багатообіцяючим для зарубіжних і вітчизняних дослідників.

Неурядові організації в Україні складають певний феномен, роль міжнародних організацій є дедалі більш значущою, а активність більш потужнішою у країнах, де демократичні засади врядування ще не зміцніли.

Утвердження громадянського суспільства як гарантії демократичного розвитку України визначено одним з напрямів її внутрішньої політики, відповідно до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. Державна політика у сфері формування інститутів та організацій громадянського суспільства має передбачати посилення їх взаємодії з органами публічної влади, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, проведення регулярних консультацій з громадськістю.

Громадянське суспільство України час від часу заявляє про себе та суспільні вимоги все більш потужніше. Хоча воно до недавнього часу характеризувалося, здебільшого, як перехідне та неконсолідоване. З іншого боку, вітчизняне законодавство у цій царині потребувало і потребує значного удосконалення з урахуванням національних особливостей та інтересів суспільства і досвіду діяльності європейських неурядових організацій.

Завдання аналізу взаємодії цих чинників актуалізується і з огляду зростаючої ролі України в Європі. Важливими в цьому ключі постають наступні питання – який спектр діяльності європейських неурядових організацій в Україні, які їх ключові задачі, якими є зовнішні зв'язки організацій, включаючи співпрацю з урядом та організаціями громадянського суспільства, як можна окреслити перспективи діяльності МНУ в Україні.

З широкого спектру міжнародних інституцій, що діють в нашій країні, чимало організацій, які опікуються правами найбільш незахищених верств населення: правами дітей, жінок, студентів, безробітних, малозабезпечених, багатодітних, інвалідів тощо.

Відомо, що на початку 90-х рр. в Україні спостерігалось значне зростання громадських організацій, але діяльність переважної більшості з них тяжіла до суто формальних ознак. На заваді стояла доволі слабка фінансова та інституційна спроможність неурядових громадських організацій. У нашій країні не було створено належного законодавства, зокрема стосовно джерел фінансування інституцій громадянського суспільства.

Низька фінансова спроможність НУО донині пояснюється значною залежністю від зовнішнього фінансування. Прикрим залишається той факт, що в структурі надходжень громадських організацій України найбільшим «джерелом» є благодійні внески іноземних донорів.

Своєю чергою, українська бюрократія ускладнює і без того непростий процес становлення вітчизняних неурядових організацій, часто своїми діями чи бездіяльністю пригнічує громадянську активність. Такий стан речей призводить до звуження можливостей формування саме «українських» міжнародних неурядових організацій. Оскільки цей процес є доволі складним і довготривалим, у комплексі все це дає підстави констатувати існування реальних перешкод на шляху створення та налагодження діяльності вітчизняних неурядових організацій.

Натомість, в Україні здійснюють активну діяльність міжнародні організації, які базуються в іноземних країнах. Варто зазначити, що окрім доволі вагомих позитивних результатів діяльності таких організацій, маємо часто і негативні наслідки – вони не завжди працюють з урахуванням українських реалій та інтересів, а іноді навіть працюють проти них.

Згідно з моделлю розвитку демократичного суспільства західного зразка, НУО мають утворити консолідований громадський рух. Це можливо лише в демократичному суспільстві, де існує достатньо громадських організацій, здатних впливати на хід суспільно-політичних процесів, і переважна більшість з них не тяжіють до взаємовиключних політичних, економічних чи соціальних полюсів.

Суттєвою проблемою є приведення національного законодавства у відповідність із чинними міжнародними договорами та формуван-

ня національних правозахисних процедур з урахуванням сучасного, передусім, європейського досвіду. Водночас в Україні існує тенденція до збільшення випадків порушення людських прав.

Оскільки більшість демократичних інституцій в Україні перебувають на стадії розбудови, потрібні державні та національні механізми підтримки їх розвитку і зміцнення контролю за дотриманням прав людини.

За часткою економічно активного населення, працевлаштованого в НУО, Україна знаходиться на рівні Румунії та Польщі. За оцінкою експертів, лише близько 1 % економічно активного населення України працює в НУО. У Чехії та Угорщині цей показник є майже вдвічі більший (1,7 % та 2 % відповідно), а в порівнянні зі сталими демократіями – в десятки разів.

Загальні шляхи використання міжнародних механізмів неурядовими організаціями України – вихід на міжнародний рівень. Так, обговорення в міжнародних організаціях, на міжнародних конференціях та тематичних зустрічах представників МГО і НУО з діючими політиками конкретних випадків порушення прав людини, дітей і жінок на національному рівні сприяють посиленню впливу, а то й тиску на державні структури, з метою дотримання і впровадження міжнародних норм у нашій країні. Іншими словами, такі заходи уможливають поширення і використання міжнародних норм та прецедентного права для діяльності на національному рівні. У суспільному житті простежується закономірність: **чим вищий рівень розвитку соціуму як цілого, тим більш різноманітним є розвиток його складових частин**. Однією з головних прогалин є незнання громадськістю України оригінальних текстів міжнародних документів.

До однієї з основних функцій, які виконують НУО країн Європейського Союзу, належить функція підтримки та подальшого розвитку демократії. МНУО країн ЄС мають змогу зробити значний внесок у розвиток демократії і суспільства також у тих країнах, що стали на шлях демократичного поступу. Таким чином, **партнерські відносини НУО нашої країни та країн Євросоюзу є дуже важливими для формування громадянського суспільства в Україні**.

Серед потреб НУО України на сучасному етапі можна виділити основні: в матеріальних ресурсах, у плідній співпраці з бізнесом та урядом, у розвитку їхньої інфраструктури. Нагальними завданнями є удосконалення чинного законодавства, підвищення зацікавленості діяльністю НУО з боку органів центральної та місцевої влади.

Оцінка стану розвитку громадянського суспільства в Україні міжнародними неурядовими організаціями, особливо з огляду на події останніх років, має тенденцію до поліпшення. Про це свідчать оцінки

за останні три роки досліджень Індексу сталості неурядових організацій Агентства міжнародного розвитку США (USAID NGO Sustainability Index) та «Перехідні держави» (Nations in Transit), міжнародної неурядової організації «Дім свободи» (Freedom House). Проте мобілізуюче значення для вітчизняного громадянського суспільства мають дані про те, що в країнах стабільної демократії близько половини населення відносить себе до членів неурядових організацій: 49 % – у Німеччині, 54 % – у Нідерландах. Зрушення у даному напрямку – це перспективне завдання для нашої країни.

Варто враховувати, що в багатьох європейських країнах неурядові організації працюють за підтримки урядів або органів місцевого самоврядування. Неурядові організації, зокрема, міжнародні виступають силою, спроможною вирішувати гострі соціальні питання ефективніше та оперативніше, ніж це роблять державні структури. В Україні такий стан речей ще не став широкою практикою, нормою, але є позитивні тенденції, які потребують подальшої підтримки.

Поле діяльності міжнародних неурядових організацій в Україні є доволі широким. Проте, щоб голос неурядових організацій був добре почутий на міжнародному та національному рівнях, необхідно використовувати існуючі міжнародні документи, з'ясовувати механізми їх застосування, досліджувати діяльність міжнародних неурядових організацій і наполегливо розвивати систему співробітництва з ними.

Необхідною також вбачається постійна співпраця щодо інституалізації відносин національних неурядових організацій з міжнародними європейськими неурядовими організаціями, розвиток її на постійних засадах.

Надто важливо виходити з того, що європейські міжнародні організації мають масштабний та різноплановий характер діяльності, а їх проекти в Україні реалізуються на сприяння комплексній трансформації системи державного управління та суспільно-політичних процесів у відповідності до демократичних стандартів та розвитку правової держави.

Перспективним постає значення того, що інститути та загалом громадянське суспільство України вже нині отримує багато переваг від міжнародної допомоги, але результати взаємодії будуть значно зростати за умов більшої участі громадян в діяльності так званого третього сектора, при зростанні соціальної довіри, прозорості та більшої відкритості у діяльності організацій вітчизняного громадянського суспільства.

У контексті аналізу зазначеної проблеми важливим, на нашу думку, є той факт, що роль як вітчизняних неурядових організацій, так і європейських міжнародних організацій в Україні поступово зростає. Федеративна Республіка Німеччина та Республіка Польща, Чехія, Словаччина стали показовим прикладом налагодження партнерства й

ефективної співпраці НУО та уряду. Зокрема **у ряді країн, що не так давно поповнили лави ЄС, були створені та успішно зарекомендували себе Національні Конвенти**. Унікальність Національного Конвенту полягала в тому, що його склад представляли всі ключові сегменти національного суспільства: органи законодавчої та виконавчої влади, приватний сектор, НГО, ЗМІ та широку громадськість.

Слід враховувати той факт, що визнаючи роль громадянського суспільства, країни розвиненої демократії системно залучають громадян та їх об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Це дозволяє: по-перше, звільняти державу від реалізації окремих, надмірно обтяжливих для неї, соціальних завдань зі збереженням високих соціальних стандартів для населення (так, у Німеччині залучення громадських організацій дозволяє заощаджувати 30 – 37 % вартості таких послуг для держави); по-друге, підвищувати якість політичних і публічно-правових рішень через повніше врахування потреб населення, альтернатив і можливих наслідків рішень (підвищення якості рішень сприяє підвищенню рівня легітимності органів публічної влади); по-третє, забезпечувати більш повну імплементацію публічно-правових рішень населенням.

Рекомендації.

1. За участі інституцій громадянського суспільства слід розробити та внести зміни до національного законодавства щодо діяльності неурядових організацій, як вітчизняних, так і зарубіжних в Україні. Оновлене законодавство покликане слугувати обов'язковою нормативно-правовою базою для успішного розвитку й підтримки демократичних засад у країні;

2. Для розв'язання проблем вітчизняних НУО **ставку потрібно робити на вивчення та використання кращого досвіду міжнародних неурядових організацій і планомірне удосконалення діяльності вітчизняних НУО**, використовуючи у цьому ключі слушний досвід країн ЦСЄ;

3. Здійснювати **постійний моніторинг** дотримання належних умов роботи та фінансової підтримки урядом, третім сектором діяльності неурядових організацій в країні;

4. Нормативно встановити **обов'язковість експертизи всіх сутально значущих рішень, прийнятих різними гілками влади**, та визначити порядок її проведення з метою утвердження принципів демократії, відкритості та правової держави, за встановлення яких неурядові організації і повинні вести боротьбу;

5. Підвищити **ефективність роботи профільних громадських рад при виконавчих органах влади** на основі законодавчо гарантованих

механізмів залучення їх як консультативно-дорадчих органів і органів, що мають громадські публічно-контролюючі функції;

6. Інституційно забезпечити **можливість проведення загально-національних дебатів щодо реалізації інтеграційного курсу з ЄС** за участю широкого кола представників експертного середовища, НУО з основних сфер суспільного життя;

7. Створити **платформи для формування спільних «національних» позицій з питань, пов'язаних із загальною політикою щодо Євросоюзу та відносин з його інститутами**. Цьому має прислужитися оновлення діяльності Національного Конвенту щодо ЄС, робота тематичних робочих груп. Результатом діяльності Конвенту мають стати рекомендації, адресовані особам, відповідальним за підготовку національних позицій на окремих напрямках відносин з ЄС.

Усі ці та інші заходи і підходи слугуватимуть доброю основою більш успішного розвитку й підтримки демократичних засад у нашій країні. Адже європейський стратегічний курс України має підкріплюватися у всіх сферах суспільного життя.

5.11. Миклашук І.М. Вплив міжнародних організацій на оптимізацію відносин у тріаді «особа – суспільство – держава» в Україні

Налагодження конструктивної взаємодії в тріаді «особа-суспільство-держава» при вирішенні значущих проблем суспільства (безпека, бідність, безпритульність, сирітство, насильство і т.д.) є можливим через здійснення суспільного діалогу. Суспільний діалог відображає таку модель формулювання політики, що включає, окрім вертикальної складової виробників політики (державних органів), ще й залучення громадянського суспільства на всіх етапах формулювання та реалізації політики. Серед чинників, що суттєво впливають на цей процес в Україні, слід виділити такі:

- збільшення кількості різних груп інтересів у суспільстві та підвищення їх впливовості;
- підвищення рівня самосвідомості громадян;
- реформування багатьох сфер політичного та економічного життя суспільства.

Розвиток та ефективна співпраця в тріаді «особа-суспільство-держава» залежить від низки умов: правової бази; рівня довіри громадян; фінансової стабільності; участі цільових груп населення, наявності ресурсного потенціалу у вигляді фінансових, фізичних чи людських ресурсів; наявності домовленостей про масштаби партнерства; заданість пріоритетних напрямів діяльності в рамках суспільного діалогу тощо.

Очевидно, що сьогодні в Україні вищеперераховані умови не виконуються або виконуються частково. Найважливішими недоліками є недосконалість правової бази, фінансова слабкість НУО тощо.

За цих умов першочергового значення набуває підтримка суспільного діалогу в Україні міжнародними організаціями. Українські інститути громадянського суспільства, як і державні програми розвитку громадянського суспільства в Україні, значною мірою залежать від фінансування міжнародних організацій та урядів інших держав (Світовий банк, Рада Європи, Європейська Комісія, Міжнародний Фонд «Відродження», «Мережа громадянської дії в Україні» (UCAN), Фонд сприяння демократії, «Агентство США з міжнародного розвитку» (USAID)). Міжнародні організації через надання грантів сприяють системному залученню інститутів громадянського суспільства до активної участі в модернізації усіх сфер життя суспільства.

Аналізуючи особливості становлення НУО в Україні, слід звернути увагу на те, **найпотужніші на сьогодні недержавні організації – це такі, що мали вагому і багаторічну підтримку міжнародних фондів і міжнародних партнерів.** За цих умов набуває актуальності дослідження ролі міжнародних донорів у становленні та розвитку громадянського суспільства в нашій державі, котрі надають фінансову підтримку громадським організаціям в Україні.

На сьогодні більше половини українських НУО працюють з міжнародними донорськими організаціями. Донори вбачають у НУО каталізатор змін у суспільстві, але це вимагає зрілості, досвіду, знань та навичок з боку організацій третього сектора.

Роль громадянського суспільства щодо контролю за прийняттям державних рішень та використання державних коштів стає дедалі важливішою, адже вони не повинні бути втрачені через корупцію в країні. Міжнародні організації сприймають НУО в Україні вже не тільки як «сторожових псів демократії», а й як важливих учасників політичних і соціально-економічних процесів.

Міжнародні організації є життєво важливим компонентом реформ у країні. Вони роблять внесок у формування національної політики; політичний діалог, координацію секторальних політик; аналіз впровадження реформ; виконання державного бюджету; розбудову спроможностей, зокрема для бюджетної грамотності і громадського контролю видатків державного бюджету.

Підтримка міжнародними організаціями інститутів громадянського суспільства в Україні дозволяє, по-перше, в умовах кризи звільняти державу від реалізації надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань; по-друге, підвищувати якість політичних і публічно-правових рішень через повніше врахування потреб населення, альтерна-

тив і можливих наслідків рішень; по-третє, забезпечує перетворення громадського сектору на альтернативу та конкурента владного сектору в соціальній і політичній сферах.

Рекомендації.

З метою оптимізації відносин у триаді «особа-суспільство-держава» **міжнародним організаціям необхідно здійснити наступне:**

- залучити до процесу моніторингу і оцінки прийняття владних рішень представників наукового, експертно-аналітичного середовища, бізнесу, тим самим, розширивши коло учасників суспільного діалогу;
- розглянути можливість додаткового залучення фінансової та технічної допомоги для реалізації завдань, передбачених планом заходів, зокрема, щодо розвитку складових електронного уряду, навчання державних службовців, розширення доступу громадськості за контролем прийняття державних рішень тощо.

Органам державної влади:

- розглянути доцільність зменшення податкового навантаження для НУО для офіційно працевлаштованих працівників;
- сприяти розвитку соціального підприємництва НУО;
- запровадити на рівні середньої та вищої школи систему громадянської освіти (зокрема, запровадити в школах та вищих навчальних закладах спецкурси, спрямовані на формування громадянськості; проводити для учнів загальноосвітніх шкіл позакласні заходи з громадянської освіти);
- розширити сферу застосування конкурсних процедур фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства за рахунок бюджетних коштів, взявши за зразок країни ЦСЄ;
- створити Національний фонд розвитку громадянського суспільства, зокрема для надання фінансової підтримки інститутам громадянського суспільства.

Кабінету Міністрів та міністерствам, які відповідають за реалізацію реформ:

- залучати суспільні групи, чиї інтереси зачіпають реформи, до участі у процесі підготовки управлінських рішень;
- запровадити обов'язкове оприлюднення інформації стосовно досягнутих у результаті консультацій із представниками зацікавлених суспільних груп домовленостей;
- здійснювати комплексні інформаційні заходи, спрямовані на роз'яснення населенню цілей і змісту запланованих реформ. При цьому слід враховувати наявність у суспільній свідомості завищених очікувань та розчарувань повільністю проведення реформ. Тому, з метою коригування очікувань громадян щодо реформ, треба апелювати не

лише до громадянської відповідальності, а й до інтересів конкретних суспільних груп та категорій населення.

Інституціям громадянського суспільства:

- довести свою професійність – розробляти такого рівня аналітичні матеріали та надавати такі послуги, які б відповідали критеріям грантодавців;

- розглянути можливості отримання доходів від основної та неосновної діяльності;

- розширювати цільові аудиторії для НУО;

- намагатися залучати до роботи висококваліфікованих експертів з числа фахових науковців, аналітиків;

- забезпечити публічне декларування діяльності та прозорості фінансових процесів НУО.

Учасникам суспільного діалогу також слід:

- провести інформаційну кампанію, спрямовану на роз'яснення змісту та популяризацію ідей відкритого урядування серед населення (через ЗМІ, реалізацію освітніх заходів тощо). Під час проведення кампанії необхідно акцентувати увагу на можливостях, що їх надає відкрите урядування пересічним громадянам, а також на тому, яким чином впровадження Ініціативи дозволить громадянам реалізувати власні права і потреби. До проведення інформаційної кампанії варто залучити громадські організації;

- розглянути можливість створення єдиного порталу доступу до публічної інформації в Україні. При його розробці слід врахувати результати роботи органів виконавчої влади із запитами громадян на інформацію з метою визначення інформаційних потреб населення.

5.12. Клименко О.А. Механізми взаємодії міжнародних організацій та організацій громадянського суспільства в Україні та світі

Організації громадянського суспільства є невід'ємною складовою і показником розвитку громадянського суспільства. Інституціональні форми громадянського суспільства відрізняються від форм держави, родини або ринку. Водночас у практичній площині межі держави, ГС (громадянського суспільства), бізнесових відносин є складними, взаємопов'язаними і розрізняються, головним чином, лише ступенем формальності, автономності та впливу. Оскільки громадянське суспільство є самоорганізованою системою соціальних відносин, що розвиваються між індивідами, громадянські організації є своєрідною підсистемою, що призводять до руху громадянське суспільство. **Відтворення політичної системи в країнах розвинутої демократії або**

таких, що прагнуть наслідувати, трансформувати свої системи подібно до функціональних моделей демократії, неможливе без врахування розвинутої системи громадських об'єднань.

Оскільки організації громадянського суспільства в практиці держав та міжнародних міждержавних організацій розглядаються також у термінології «неурядові організації» (non-governmental organizations), «некомерційні організації» (non-profit organizations), ми використовуємо відповідну термінологію в контексті визначення механізмів їх діяльності.

На відміну від структурованої та вертикальної моделі державних інститутів, **організації громадянського суспільства являють собою відновлювальну горизонтальну інтегровану модель мережових відносин людей.** На підтримання цієї структури орієнтовані численні механізми, які дозволяють НУО (неурядовим організаціям) виконувати свої функції в суспільстві.

У практиці міжнародних міжурядових організацій існують установлені механізми взаємодії з неурядовими організаціями. Традиційно існує практика акредитації НУО при офіційних установах міжнародних організацій. Так, на терені ООН та Ради Європи організації отримують консультативний статус (за відповідності певним критеріям їх діяльності), який дозволяє брати участь у комітетах організацій, виступати як експерти, слухачі, доповідачі, разом з постійними представниками комітетів брати участь у підготовці документів рекомендаційного характеру.

У політичній системі ЄС функціонує складний механізм взаємодії урядових установ з НУО. Відповідна взаємодія зосереджена в межах генеральних директоратів Комісії ЄС. Існуючі відносини відрізняються від спеціальних зустрічей, зустрічей експертних представників НУО в експертних групах та більш формальних установ, таких, як регулярні зустрічі європейських чиновників з асоціаціями НУО або участь НУО в дорадчих комітетах як елементу формального консультативного процесу.

Досвід НКО дозволяє виділити певну групу механізмів, за допомогою яких у правовій державі громадянська ініціатива набуває завершених рис, відображених в особливостях діяльності цих недержавних акторів.

По-перше, це механізми, пов'язані з умовами існування організацій громадянського суспільства, які включають право організацій на діяльність у суспільстві, визначають статус НКО, можливості перевірки з боку держави їх діяльності. По-друге, це механізми, що відповідають за постійний (безперервний) розвиток НКО. Вони пов'язані з визначенням та розв'язанням проблем фінансування, оподаткування, залученням волонтерів, використанням нетрадиційних форм отримання коштів тощо. Партнерство відносин з державою складає третю групу механізмів

функціонування організацій громадянського суспільства. Воно визначає можливості та рівні права НКО на державне співробітництво. Четверта група механізмів покликана сприяти вдосконаленню управління та прозорості діяльності НКО. Вона включає систему підтримки діяльності організацій громадянського суспільства, а також підтримку засобів для поширення відкритості інформації НКО для громадян та доступу до неї. Останньою групою механізмів можна вважати важелі, орієнтовані на процеси саморегулювання третього сектору, Норми, права, що добровільно приймаються НКО, система контролю за виконанням прийнятих норм є предметом вдосконалення цієї групи механізмів для НКО.

Норми, що стосуються правосуб'єктності НКО, є одним з наріжних питань їх функціонування, оскільки дозволяють організаціям здійснювати і виступати від власного імені, а не від імені її членів або засновників. Офіційний статус організацій визначається внутрішнім громадянським законодавством. Набуття статусу суб'єкта права НКО відбувається в різних країнах по-різному. У деяких державах правосуб'єктність НУО виникає автоматично під час їх створення. У більшості країн набуття правосуб'єктності регулюється певними нормами та процедурами. У США, приміром, основу громадянського суспільства складають некомерційні організації, зареєстровані в міністерстві юстиції США. На федеральному рівні діє єдиний типовий статут для НКО. Для організацій громадянського суспільства основною умовою діяльності є отримання в адміністрації штату реєстраційного сертифікату, який видається на основі заяви. Також необхідно отримати дозвіл відповідного державного органу залежно від сфери діяльності НКО (приміром. органів освіти, органів охорони здоров'я, органів соціального захисту населення). **Практична площина застосування відповідного механізму полягає в спрощенні надання статусу суб'єкта права НКО в Україні на рівні адміністративних органів або судів.**

Постійний характер діяльності НКО значною мірою залежить від фінансування організацій і пов'язаних з ним проблем оподаткування, розподілу коштів, відновлення ресурсів діяльності.

В європейських дослідженнях щодо джерел фінансування НКО найчастіше виділяють наступні групи донорів, які відображають широке коло акторів та засобів, за допомогою яких організації можуть підтримувати свою діяльність. По-перше, це офіційні надходження, тобто такі, що отримуються від урядових структур; по-друге, це приватні надходження, які включають кошти приватних та корпоративних спонсорів, а також волонтерські надходження й, по-третє, це т.зв. самофінансування, яке включає доходи, отримані за рахунок обміну товарами та послугами.

Практична площина використання відповідного механізму полягає в налагодженні безперебійної роботи НКО завдяки використанню

численних джерел надходження коштів. Як свідчить досвід, єдине джерело фінансування може стати причиною неплатоспроможності НКО і передумовою для припинення її діяльності.

У країнах Європи та США існує гнучка правова система, яка передбачає диференційований підхід щодо можливостей використання коштів та оподаткування донорів НКО. У Німеччині податковий статус організацій визначає їх можливості займатися тими чи іншими проблемами політичної сфери суспільства. Так, організаціям без статусу податкових пільг дозволяється займатися широкою політичною діяльністю, включаючи підтримку політичних партій. Натомість НКО, які мають податкові пільги від держави, заборонено прямо або непрямо витрачати свої активи на користь політичних партій. У США також для діяльності НКО існує розмежування за принципом політичної та неполітичної діяльності. Некомерційні організації, які спрямовують свої ресурси на благодинні, релігійні або просвітницькі цілі, мають право вимагати звільнення від оподаткування на основі Статті 501 (С) (3) Податкового кодексу США. Ці організації обмежені у лобюванні та їм заборонено займатися політичною діяльністю. Водночас система витрат коштів для організацій громадянського суспільства в країні щільно регламентована з урахуванням досвіду і можливостей діяльності НКО. Так, у бухгалтерському стандарті США (№ 117) «Фінансова звітність некомерційних організацій» фонди НКО поділяються на три категорії: обмежені до витрат (*permanently restricted*), тимчасово обмежені до використання (*temporarily restricted*) та необмежені до використання (*unrestricted*). Характерно, що до третьої категорії належать кошти, зароблені самими НКО. Саме вони можуть вільно використовуватися на визначену діяльність без пояснення того, на яку мету вони реалізовуватимуться. Загалом фінансовий контроль за діяльністю НКО в США здійснюється в порядку, передбаченому для всіх юридичних осіб. Така сама норма фінансового контролю діє й у багатьох країнах Європи (приміром, у Франції, Фінляндії).

Практична площина використання даного механізму полягає в необхідності застосування податкових пільг для НКО, які не займаються політичною діяльністю в Україні.

Важливою складовою функціональної діяльності організацій громадянського суспільства є їх взаємодія з державними інститутами. Ресурси держбюджету в країнах Заходу найчастіше розподіляються на соціальні програми за жорсткими затвердженими стандартами. Робота держустанов орієнтована переважно на обслуговування конкретних найбільш уразливих категорій населення, які потребують допомоги в першу чергу. Діяльність НКО залишається незамінною в таких сферах, як допомога бідним в отриманні доступного житла, профілактика захворювань, діяльність родинно-навчальних асоціацій,

політична, екологічна, правова освіта громадян тощо. Приміром, з загальної кількості програм, профінансованих федеральним бюджетом США в перше десятиліття 21 ст., на НКО припадало приблизно 54 %, на урядові агенції – 42 %, на комерційні структури – 4 %.

Принципи демократії зобов'язують державу сприяти тому, щоб організації громадянського суспільства були представлені в діяльності її органів і відомств, орієнтованих на вироблення рішень з найбільш актуальних проблем суспільства. Зокрема це підкреслюється у рекомендаціях, відомих Паризьких принципів Генеральної Асамблеї ООН, що стосуються статусу національних установ, які займаються заохоченням та захистом прав людини, де відзначається, що: «Склад національної установи..., що бере участь в діяльності щодо заохочення та захисту прав людини, встановлюється процедурою...зокрема шляхом залучення представників: неурядових організацій, що займаються питаннями прав людини та боротьби проти расової дискримінації...».

Практична площина застосування відповідного механізму полягає в створенні такої правової основи, яка б дозволяла органам влади та некомерційним організаціям функціонувати в такий спосіб, що дозволяла б обом сторонам бути як самодостатніми у своїй діяльності (форми, засоби, методи роботи), так і підзвітними одна до одної відповідно до вимог громадянської справедливості (відображених в правовій системі держави). Відсутність необхідності надання щорічних звітів не позбавляє НКО можливості надавати владі за необхідності дані про територію охоплення своєї діяльності, способи навчання та послуги, що вони їх надають.

Важливим механізмом діяльності НКО, який виконує своєрідні функції «м'якої сили», є сприяння прозорості діяльності НКО, надання їм правової підтримки в цій сфері, а також заохочення відкритості інформації для громадян та доступу до неї. Державні установи в цій ролі виступають переважно як органи з рекомендаційними функціями діяльності. Численні міжнародні неурядові організації, національні центри здійснюють підтримку організацій громадянського суспільства в цій царині. Так, відомий міжнародний альянс CIVICUS, що об'єднав у своїй діяльності НКО та громадських активістів з понад 100 країн світу, всіляко сприяє розвитку громадянських ініціатив та громадянського суспільства. Проекти альянсу спрямовані на підвищення рівня участі громадян у НКО як на місцевому, так і на національному рівні, на підвищення стандартів прозорості звітності НКО перед громадянами, моніторинг доступу до інформації, свободи слова НКО.

Практична площина застосування відповідного механізму полягає в заохоченні активності державних та приватних структур щодо поширення всебічної інформації про НКО.

Найкращим способом забезпечення відповідальної поведінки НКО є сприяння саморегулюванню в цьому секторі. Задля цього в деяких країнах складаються кодекси поведінки для організацій у певних сферах їх діяльності, що надають можливість групам НКО забезпечувати потреби в цьому секторі. Саморегулюванню організацій сприяють численні навчальні центри з керівництва НКО. Характерно, що спеціалісти з менеджменту НКО є практично в усіх великих бізнес-школах як у США, так і в Європі. Широкого розповсюдження отримали різного роду довідники, підручники для організаторів НКО. Так, провідне американське видавництво «Wiley» видає спеціальну серію книжок для активістів та громадських діячів з таких тем, як фінанси та бухгалтерський облік, фандрайзинг та пошук грантів, менеджмент та лідерство в некомерційних організаціях, право.

Зрештою, компетентний та відповідальний внесок організацій громадянського суспільства в процес формування державної політики розширює застосування законодавства і підвищує серйозність рішень, що приймаються на державному рівні в країнах Європи та США.

Не дивлячись на те, що НКО і державні інститути мають іноді різне ставлення до діалогу, в інтересах обох сторін об'єктивно залишається необхідність вдосконалення механізмів для діалогу та консультацій, оскільки як держава, так і громадянське суспільство переслідують одну мету, що полягає у вирішенні проблем суспільства і задоволенні потреб його членів. Як свідчить досвід, роль НКО не замінюється діяльністю органів державної влади, партій або соціально-орієнтованих бізнесових структур.

Процес вдосконалення використання НКО та механізмів їх функціонування є доказом зрілості громадянської свідомості, зростанням значимості для держави ідей демократії та, зокрема, громадянського суспільства.

Рекомендації.

З метою оптимізації взаємодії органів державної влади з організаціями громадянського суспільства необхідним уявляється здійснення наступного:

- для уникнення соціальної напруги **спростити процедури отримання статусу суб'єкта права організаціям громадянського суспільства** з урахуванням того, що значна кількість громадянських ініціатив орієнтована на розв'язання проблем соціального порядку;

- при створенні НКО необхідно пояснювати переваги використання змішаної системи джерел фінансування (при цьому державне фінансування – закладається в бюджет; приватне – передбачається зацікавленими організаціями, фондами, особами; самофінансування –

отримується за рахунок обміну товарами та послугами) для уникнення можливості неплатоспроможності та припинення діяльності НКО;

- при визначенні принципів оподаткування для НКО важливо розробити критерії **розмежування між організаціями, що займаються політичною діяльністю (проблематика роботи, співробітництво з партіями тощо) та тими, які нею не займаються. Останніх всіляко підтримувати**, звільняючи від оподаткування або послабляючи режим його застосування;

- державні інститути, орієнтовані на соціальну роботу з найбільш уразливим категоріями населення, повинні мати у своїй структурі підрозділи або штатних співробітників, обізнаних на принципах співробітництва з НКО, та таких, що мають повноваження щодо взаємодії з організаціями громадянського суспільства;

- через вдосконалення нормативно-правової основи у сфері взаємодії з організаціями громадянського суспільства сприяти прозорості діяльності НКО;

- державні інститути повинні заохочувати видавничу, медійну діяльність як державних, так і приватних структур для поширення інформації, необхідної для практичного використання НКО, сприяючи в такий спосіб налагодженню саморегулювання системи організацій громадянського суспільства.

5.13. Метельова Т.О. Протестні рухи як сегмент громадянського суспільства: світові тренди та український досвід

Без перебільшення можна стверджувати, що в останнє десятиліття, починаючи з 2004 р., політичний ландшафт країни формується під значним впливом такого феномену громадсько-політичного життя країни, як Майдан. Майдан як змістовне осердя й референтний символ подій, що мають певні ознаки революційних, є багатоплановим і неординарним явищем глобалізованого світу і як такий заслуговує не лише на прискіпливу увагу політологів, а й потребує комплексних досліджень як особливий соціокультурний та історичний феномен. Однак він, передусім, постає як, з одного боку, **специфічна синтетична форма протестного руху, що акумулює й синтезує інші**, з другого ж, – як **форма прямої демократії, що спирається на історико-культурні традиції** та відроджує втрачені можливості архаїчних форм у сучасному світі через широке використання технологій забезпечення комунікативного ресурсу інформаційного суспільства.

Наведений нижче аналіз статистичних даних щодо динаміки розвитку протестних рухів в Україні доводить, що Майдан є зако-

номірним результатом розвитку протестних рухів у країні. Однак, крім того, зіставлення його властивих рис з загальними особливостями трансформації світових протестних рухів демонструє їх суттєву суголосність. Останнє унеможливорює розгляд феномену Майдану як політичної випадковості, ігнорування його як потужного чинника політичного життя й вимагає від української влади певних організаційних, управлінських і законодавчих рішень та їх імплементації. Водночас Феномен Майдану, як буде показано далі, віддзеркалює та переломлює на вітчизняному ґрунті сучасні глобальні протестні тренди, що дозволяє екстраполювати виявлені закономірності в його розгортанні, логіку його «спалахів» та алгоритм перебігу подій на аналогічні процеси в інших країнах.

Систематичний збір інформації щодо протестних рухів в Україні, її узагальнення, аналіз та створення публічної бази даних започатковано з ініціативи фонду «Відродження» у вересні 2009 р. До того, статистичні дані в цій царині є фрагментарними, нерелевантними і мало придатними для аналізу. Відтак дослідження вимушено обмежується хронологічними рамками, що охоплюють останні 5 років – з 2009 по 2013 рр.

Загалом протестні рухи поділяють за сферою поширення (локальні і загальні), характером протесту (прямі, тобто спрямовані на невиконання певного владного рішення чи дії, що викликає протест, або непрямі – невиконання інших правових, політичних тощо вимог), за тематикою (політичні, ідеологічні, соціально-економічні, на захист прав [10]), за формами політичної участі (радикальні й помірковані [2; 6]), за тактикою (конвенційні, конфронтаційні, насильницькі [11; 12], за суб'єктами участі, які, своєю чергою, згруповані за різноманітними демографічними ознаками – віковими (молодь, пенсіонери), статевими (жіночий рух, рух ЛГБТ), професійно-груповими (студентство, підприємці, науковці, журналісти, діячі культури тощо [7]) чи за характером праці (наймані працівники, дрібні підприємці, пільговики [11]), за інституційними (громадські організації, профспілки, партії), або ж випадковими ознаками «об'єднання за інтересами» («афганці», «чорнобильні», футбольні фани тощо) [1]. Поділяються вони також і за об'єктом, на який спрямовано рух [7]: правозахисні (рухи проти порушень прав людини, проти дискримінації за мовою, віросповіданням, сексуальною орієнтацією тощо), соціальні (екологічні, зоозахисні, проти тотальної вакцинації, проти забудов), рухи проти певного владного рішення (закриття секонд-хендів, запровадження платних послуг у якійсь сфері і т.і.) чи призначення (для прикладу: Д. Табачника – на посаду міністра освіти) тощо. Слід зазначити, що в Україні в останні два десятиліття присутні всі форми протестних рухів.

З позицій наведеного поділу **феномен Майдану демонструє комплексний характер, в якому поєднано всі види протестних рухів, із виразною домінантою конфронтаційного, однак не насильницького характеру.** Водночас у сучасному світі протестні рухи в цілому дедалі більше трансформуються в бік зростання комплексного характеру, за якого поділ їх за наведеними вище ознаками є в дослідницькому сенсі малопродуктивним. Більш значущим є дослідження динаміки протестних рухів та трансформації їхнього характеру.

За даними моніторингу, здійсненого з жовтня 2009 р. по вересень 2010 р., було зафіксовано 2 788 протестних дій, або майже 8 протестних дій щодня [11, с. 10]. Прикметно, що після президентських виборів у січні 2010 р. кількість протестів помітно зростає. Попри відносно високу кількість протестних дій в Україні в 63 % їх брали участь менше 100 протестувальників, а майже 30 % протестних акцій були проведені менш ніж 10 учасниками.

Кінець 2010 р. відзначився зростанням кількості протестних подій та їх учасників: багатотисячні акції студентів, що пройшли в багатьох містах України, змусили уряд скасувати найбільш одіозні рішення з введення платних послуг у ВНЗ, акції дрібних підприємців проти проекту нового Податкового кодексу переросли в найбільшу з часів «Помаранчевої Революції» протестну кампанію. Податковий Майдан перетворився на загальнонаціональну акцію за вирішальної участі організацій дрібних підприємців з вимогами змінити напрям податкової політики, що згодом перетворилися на вимоги відставки уряду та критику також і інших його реформ.

Показово, що переважна більшість протестних дій мали загальноприйнятні, конвенційні форми, насильницькі ж дії становили менше 5 % від усіх протестів. Найчастіше до конфронтаційної тактики вдавалися під час соціально-економічних протестів, рідше – в протестах на захист громадянських прав, насамперед, у формі страйків, перекривання руху та голодувань. Натомість в ідеологічних протестах та протестах, пов'язаних з боротьбою за владу, була більша частка як конвенційних, так і насильницьких дій, переважно у формі бійок та актів вандалізму, і менша - конфронтаційних. Більш готовими до радикальних дій були неформальні ініціативи, натомість представники інституціоналізованого «громадянського суспільства» схилилися до загальноприйнятих конвенційних форм протестів, насамперед «за логікою чисельності» (з орієнтацією на велику кількість учасників).

Після президентських виборів 2010 р. спостерігалася тенденція і до зростання кількості негативних реакцій влади на протестні акції. До виборів на 100 протестів припадало в середньому 10,8 негативних реакцій, одразу ж після них цей показник склав 15,2 і продовжував зро-

стати, причому найбільшим ступенем репресивності відзначалася реакція влади на ідеологічні та символічні дії (у війні з пам'ятниками). Зросли в порівнянні з попередніми роками й репресії до протестуючих з проблем порушення прав людини (на цей період припали 59,7% протестних дій та 65,3% негативних реакцій влади).

У 2011 р. кількість акцій практично не змінилася – 2277 усього, або більше 6 акцій щодня. Водночас спостерігалось, хоч і не значне, але «зростання організованості та політизованості соціально-економічних протестів та спроби об'єднання проти влади протестних ініціатив, що піднімають різні соціальні проблеми» [12, с. 8].

За тематикою в цілому першість зберігалася за протестами соціально-економічного спрямування, три чверті з яких не поєднували свої вимоги з політичними, правозахисними чи ідеологічними. Водночас, близько половини ідеологічних, політичних протестів та протестів на захист громадянських прав висували вимоги принаймні ще з однієї групи, в тому числі й соціально-економічні. А отже, **попри незначне підвищення політизації соціально-економічних протестів стає помітним зближення з ними протестів іншого характеру – політичних та правозахисних.** Спостерігалось дві хвилі зростання поєднання соціально-економічних та політичних вимог у протестній активності. Навесні 2011 р. – продовження кампанії проти підвищення податків для дрібних підприємців, «Автомайдан», кампанії опозиційних політичних партій, в тому числі «День гніву», восени – кампанія чорнобильців та афганців за збереження пенсій, що швидко перейшла до вимог відставки уряду, Президента та Верховної Ради.

Незмінним залишився в цілому низький рівень участі – у переважній більшості протестних подій брали участь менше 100 учасників. Участь політичних сил теж у цілому залишилася низькою, разом з тим політичні протести та акції на захист громадянських прав стають чисельнішими, а серед акцій, де політичні партії або їх представники взяли участь, понад 40% припадає на ВГО «Свобода» [12, с. 16]. Водночас у загальній кількості протестів з соціально-економічними вимогами зросла частка участі винятково аполітичних неформальних ініціатив.

За збереження загальної переваги протестів з конвенційною тактикою і навіть зниження частки конфронтаційних та насильницьких подій, прикметним є й те, що рівень конфронтаційності, як і 2010 р., був вищий у протестах за участі виключно аполітичних неформальних ініціатив (31% з загальної кількості акцій за їх участю). Політичні партії та громадські організації продовжували використовувати переважно конвенційну тактику (93% протестів за їх участю).

Однією з найприкметніших новацій 2011 р. була поява на авансцені протестних дій так званих «груп невідомих» (які в подальшому

отримали назву «тітушок»), що призводило до посилення конфронтаційного характеру акцій. За участю «невідомих» відбулося 8% акцій [12, с. 19], а з загальної кількості конфронтаційних акцій їх участь зафіксовано у 32%.

Не зважаючи на деяку загальну дерадикалізацію протестів, рівень репресій у 2011 р. не зменшився, а навпаки – зріс: зафіксовано 430 репресивних подій, тобто в середньому на 100 протестів припадало близько 19 репресій. Не змінився рівень поступок: загалом 138 поступок, що, як і 2010 р., складало приблизно 6 поступок на 100 протестів. **Вищою була частка негативних реакцій майже у всіх випадках, коли організація чітко декларувала свою ідеологію.** Особливо показовими в сенсі репресивних дій влади були акції за участю українських правих – хоча вони брали участь у 20% протестних дій, на них припадає 33% негативних реакції. Водночас **ліві протести зазнавали утисків більш, ніж удвічі рідше за правих.**

Наступного, 2012 р., кількість протестів за весь час моніторингу (а, найімовірніше, і за весь постпомаранчевий час) зазнала рекордного зростання – вона сягнула позначки в 3636 акцій, що на 60% більше, ніж у попередньому році. Та попри рекордну кількість протестних подій, жодна з них не сягнула масштабу та поєднання соціальних та політичних вимог, подібного Податковому Майдану-2011. При тому більшість соціально-економічних протестів (58%) знову відбулася без участі жодної партії, профспілки, громадської організації чи не-партійної політичної групи, водночас зросла їхня участь у протестах з іншими тематиками. Загалом, **хоча абсолютна кількість соціально-економічних протестів зросла з 1374 до 1546, відносна частка їх зменшилася**, серед них частіше політизувалися (тобто висували одночасно і політичні вимоги) акції стосовно проблем державних соціальних виплат, комунальних послуг та земельних конфліктів. **У середньому чисельність соціально-економічних протестів продовжувала зменшуватися, разом зросла абсолютна кількість великих акцій (понад сотню учасників) для всієї решта тематик.**

Відносна частка ідеологічних протестів лишилася на попередньому рівні, хоч їхня абсолютна кількість також зросла. Під час протестів на захист громадянських прав найчастіше піднімалися питання свавілля або бездіяльності правоохоронних органів (зокрема, хвилю протестів по різних містах України спровокувала поблажливість правоохоронців у справі жорстокого згвалтування та вбивства Оксани Макар у Миколаєві), а також свободи слова та цензури в ЗМІ.

2012 р. зросла участь у протестних подіях партій або окремих політиків, що було закономірним з огляду на наближення парламентських виборів. Попри те лише 12% протестів за участі громадськості, об'єдна-

ної спільними інтересами (робітників, студентів, місцевих мешканців тощо), відбувались разом з партіями та політиками. Решта – окремо, навіть коли стосувались тих самих проблем. Водночас в акціях за участі політичних сил зменшилася частка соціально-економічних вимог: 23 % проти 39 % у 2011 р., заразом продовжує зростати частка політизованих акцій за участі громадських організацій [13, с. 18].

У 2012 р. загрозлива тенденція здійснення конфронтаційних акцій «групами невідомих» стала очевидною – таким був кожен десятий протест, а серед протестів з політичними вимогами – майже кожен четвертий. Найчастіше «невідомі» скоювали незаконні та/або насильницькі дії: графіті та написи на офісах і пам'ятниках, фізичні напади, побиття, завдання матеріальної шкоди, вандалізм, погрози, підпали. Загалом же зафіксовано зростання конфронтаційних та особливо насильницьких протестних дій за всіма групами тематик, але найбільше – за політичними. 19 % і 17 % політичних протестів мали конфронтаційну або насильницьку тактики порівняно з 7 % і 3 % у 2011 р. Абсолютна більшість (62 %) насильницьких протестів стосувалася політичної боротьби, а **58 % насильницьких дій здійснювалися «групами невідомих».** Водночас зменшується і так невеликий рівень насильства в рамках акцій за участю неформальних аполітичних ініціатива громадян (13 % проти 22 %).

Що цікаво, з 2010 р. індекс репресивних відповідей залишився на тій самій позначці: 19 на 100 акцій, хоча їхня кількість в абсолютних показниках зросла ледь не у півтора рази – до 650 випадків. Не змінилася і кількість позитивних відповідей – у середньому 5:100. При чому останній показник для акцій з політичною тематикою був мізерним – 1:100. **Серед міст безумовним лідером репресій був Київ – в середньому на 100 протестів припало 32 негативні реакції влади.** Найпоширенішим типом негативних реакцій залишались арешти активістів. Поширені були також засоби непрямого тиску (залякування (25 %), фізичного протистояння (18 %)), однак застосовувалися вони лише поки акція була млявою. Щойно люди ставали рішучішими, «Беркут» діяв жорстко. Зокрема, восени 2011 р. відбувалися масові протести ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС. Реакція влади на першу протестну хвилю була стриманою. Лише коли до вимог протестантів додалися антиурядові гасла, розгорнулася репресивна кампанія – акції забороняли, а учасникам погрожували. **У той час як кількість протестів скорочувалося, хвиля негативних реакцій зростала – у грудні число останніх перевищило кількість протестних подій.** Так само було і з протестами проти Податкового кодексу, і з Мовним Майданом: коли виникла загроза повторення подій 2004 р., наметове містечко демонтували, а проти організаторів протесту порушили кримінальні справи.

У 2013 р. кількість протестів продовжувала стрімко зростати [14] – зафіксовано 4822 протестних акції, що більше за показник попереднього року на 33 % та більш ніж удвічі перевищило показники 2010 та 2011 рр. Навіть до початку Майдану, за період з 1 січня по 20 листопада 2013 р., було зафіксовано 3419 протестів, що демонструвало тенденцію до зростання протестної активності. З початком же Євромайдану лише в грудні зафіксовано понад 1000 протестів. Протести 2013 р. вирізняє безпрецедентна масовість і рішучість. Щонайменше в 29 протестах взяли участь десятки тисяч осіб, а у п'яти мітингах – сотні тисяч.

Серед протестів 2013 р. абсолютно переважали мирні конвенційні форми протесту (мітинги, пікети, демонстрації тощо), які склали 75 % усіх зафіксованих. Натомість кількість насильницьких акцій зменшилася як в абсолютних, так і у відносних показниках (з 10 % у 2012 р. до 7 % у 2013 р.), ненасильницьких, але конфронтаційних (наприклад, страйки, блокування доріг) залишилися незмінною – 18 %.

Цікаво, що соціологічні дані засвідчили зменшення участі «тітушок» в протестних подіях порівняно з попереднім роком виборів – з 10 % у 2012 р. до 4 % у 2013 р. Водночас, моніторингові дослідження, здійснені правозахисними громадськими організаціями, акцентували увагу на небезпечній тенденції, що виявляла себе впродовж останніх років у вигляді збільшення випадків не лише застосування тиску та сили представниками правоохоронних органів щодо учасників та організаторів масових зібрань [10, с. 133-138.; 11, с. 54-58.], а й у вигляді зростання з року в рік кількості заборон щодо запланованих мирних заходів. Систематичного характеру набували заборони на проведення акцій протесту [10, с. 131-133]. Про небезпечність цієї тенденції для самої влади через критичне підсилення і протесного потенціалу загалом, і його виявів попереджали у своїй Аналітичній доповіді ще в жовтні 2012 р. аналітики Національного Інституту стратегічних досліджень при Президентові України [8], звертаючи увагу на необхідність вжиття заходів з їх мінімізації шляхом внесення змін до правового поля країни. «Настрої невдоволення громадян, – попереджали аналітики, – можуть швидко переходити з локального на загальнонаціональний рівень, поширюватись з окремих соціальних груп чи категорій громадян на суспільство в цілому, переростати у масштабний загальнонаціональний страйк. Диспропорція між відповідальністю представників органів державної влади та місцевого самоврядування та відповідальністю власне громадян за порушення в процесі реалізації права на мирні збори поглиблюється» [8]. Відзначувана дослідниками стабільна повторюваність «випадків прямого впливу громадян на напрями розвитку країни на всіх рівнях» [5] за-

свідчувала не лише зростання протестних настроїв, а й визрівання громадянського суспільства до **усвідомлення необхідності прямої демократії як єдиного дієвого й ефективного засобу контролю над владою**. У ситуації, коли представницька демократія втрачала ознаки представництва, коли обрані представники не представляли інтереси соціальних верств і груп, коли зворотній зв'язок між владою і громадою щодалі більше унеможлиблювався, пряма демократія перетворювалася на єдину можливу форму встановлення контролю над владою і повернення представницькій демократії її властивих рис.

Підсумовуючи огляд протестних рухів, слід відзначити, що **притаманний Майдану-2013/14, «відрив» політиків від громадянського суспільства**, наявність якого відзначали зарубіжні й вітчизняні аналітики як його специфічну рису, як і **дистанція між інституціоналізованими структурами громадянського суспільства та його неформальною складовою мали місце впродовж усього досліджуваного періоду (2009 – 2013 рр.)** і з 2011 р. меншали не завдяки зусиллям політичних сил чи структур НДО, а лише через поступове підвищення рівня політизації самого громадянського суспільства в його не формалізованих формах.

Динаміка протестних рухів у постпомаранчевий період свідчить також, що відзначувала аналітиками соціально-політична апатія, що мала місце після зведення нанівець досягнень Майдану-2004, не мала тотального характеру: під нею визрівали і щодалі потужніше виявлялися **процеси переформатування громадянського суспільства в напрямі зростання його здатності до реалізації у формах прямої демократії**. Різке збільшення кількості протестних акцій, починаючи з 2012 р., поступова політизація неформальних ініціатив (починаючи з 2011 р.) і водночас загальне посилення (починаючи з 2012 р. й особливо у 2013 р.) конвенційного, цілком мирного характеру протестних акцій, поєднані з не меншим посиленням рішучості та поступовим поєднанням політичних, правозахисних, ідеологічних вимог з соціально-економічними, поєднання, здійснюване не за ініціативою політиків чи навіть НДО, а за ініціативою «знизу», з боку неформалізованих ініціатив, свідчило не лише про зростання протестних настроїв, а й про перехід їх у нову якість – стійкого протистояння первинного громадянського суспільства та влади й формування стабільного неформалізованого тиску на владу як способу контролю над нею. З урахуванням цього **Майдан постає як не лише закономірний, концентрований і тотальний вияв протестних рухів, а й квінтесенція контролю над владою – форма прямої демократії**.

Однак феномен Майдану не вичерпується його значенням як злиттям і кульмінацією протестних рухів та найвищої форми вияву прямої демократії. У своїх протестних засадах, у ціннісних орієнтаціях,

як і в оформленні у вигляді відродження архаїчних форм прямої демократії в новітню добу Євромайдан і Майдан-2004 єдині. І той, і той являли собою «середовища із горизонтальною структурою», де «ієрархія не мала значення» [15]. Виключно мирний спротив, притаманний першому Майдану, зберігався в найекстремальніших умовах другого, навіть після побиття студентів у ніч проти 30 листопада, реакцією на що стали масові повстання громадян по всій країні, однак повстання цілковито мирні. Зберігався він і під час першого штурму Майдану загонами міліції і Беркуту в ніч на 11 грудня, коли кілька сотень людей лише своїми тілами – пліч-о-пліч стримували наступ озброєних охоронців режиму й не відповідали ударами на удари. **Мирний характер протесту був знищений першими пострілами і першими жертвами.**

Чи вела логіка протестних виявів в Україні до переростання мирного протесту в насильницьке протистояння? Якщо згадати, що застосований з 2011 р., сценарій участі «невдомих осіб» («тітушок»), що переводив конвенційні форм протесту в конфронтаційні й насильницькі, реалізовувався на тлі загальної тенденції на зменшення конфронтаційності та насильства, особливо в акціях за участі неінституціоналізованих груп – без політичних сил, НВО тощо, то стає очевидною **штучна нав'язаність відмови протестного руху від ненасильства.**

У липні 2014 р. Центр дослідження суспільства оприлюднив результати моніторингу протестів, репресій та поступок протягом періоду Майдану, здійсненого за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Національного фонду підтримки демократії. Вони засвідчують, що до початку озброєних зіткнень лише 12 % протестів на майданах країни були насильницькими, однак рівень репресивної відповіді для них перевищував показник 33:100, тобто репресій зазнавав кожен третій протест. До розгону київського Євромайдану 30 листопада 2013 р. рівень насильства з боку протестувальників становив зовсім незначну величину – 6 %, однак у той же час репресивна відповідь сягнула позначки 40:100. До негативних реакцій на протести були причетні не лише правоохоронні органи. Окрім міліції, щонайменше чверть репресій припадає на невідомих, найчастіше так званих «тітушок» (а у значній кількості подій вони діяли разом з міліцією). Активними були також суди – 13 % репресій» [16]. А отже «насильство з боку протестувальників було відповіддю на насильство влади, а не навпаки» [16]. Більше того: **розрив між ненасильницьким характером акцій та насильством у відповідь на них з боку влади послуговував каталізатором подальшого переростання мирних акцій в насильницьке протистояння.**

Отже Майдан синтезував у собі основні характеристики протестних рухів України та був втіленням і логічним результатом основних

тенденцій розвитку протестного руху в Україні в цілому. Водночас особливості українського протестного руху, якій самий є формою впливу на владу, дозволяють кваліфікувати його вияви як щораз локальні спроби встановлення прямої демократії й стихійного контролю громадянського суспільства над владою, а Майдан – як форму прямої демократії.

До сьогодні основою демократії в Україні, як і в цілому в країнах світу, була й залишається представницька демократія (репрезентативне народовладдя), за якої право приймати рішення громада реалізує через обраних нею представників, які покликані відстоювати інтереси виборців (різних складників громади) через знаходження політичних компромісів. Водночас представницька демократія є історичним явищем, тим механізмом, який уможливорює участь громади в політичних процесах за умов, коли самі громади є, по-перше, складними диференційованими утворами і, по-друге, настільки великими (з розвитком міської культури та появою мегаполісів), що архаїчна безпосередність громадської комунікації стає фізично нездійсненною. **З розвитком інформаційно-комунікативних можливостей суспільств створюється й відповідні не політичні механізми забезпечення взаємодії і зворотного зв'язку між громадою й владою та безпосереднього зв'язку – між складниками й членами громади.** Що істотно відрізняє Євромайдан від Майдану-2004, так це ступінь використання інформаційно-комунікативного забезпечення й координації взаємодій. Навіть самий початок Євромайдану було уможливлено використанням соціальних мереж в Інтернеті, а подальший перебіг подій вирішальною мірою визначався оперативністю взаємодії і в соціальних мережах, і завдяки мобільному зв'язку його учасників, симпатиків і небайдужих. Як засвідчують соціологічні дослідження ролі соцмереж у розгортанні протестних настроїв та мобілізації населення [3], **соціальні мережі перетворилися на вирішальний фактор формування громадянського суспільства в Україні,** вийшовши на перше місце серед агентів інформаційного впливу. Завдяки соціальним мережам стало можливим оперативне налагодження дієвої системи поширення інформації та мобілізації матеріальних і людських ресурсів.

Таким чином, засоби комунікації сучасного інформаційного світу, уможливаючи повернення до безпосередньої комунікативної єдності шляхом встановлення необмеженої комунікації не менш необмеженої кількості учасників громади, нині становлять передумову можливості відродження архаїчних форм безпосередньої прямої демократії, що забезпечувалася безпосереднім спілкуванням в режимі не лише відтермінованому, а й реального часу. В умовах же, коли на представницьку демократію накладаються жорсткі рамки політичного режиму і вона перетворюється на епіфеномен, псевдоде-

мократію, лише підкріплене техніко-комунікативними можливостями відродження прямої демократії як вияву суверенної влади громади над політичними процесами здатне повернути розвиток суспільства в цивілізоване річище. Відтак трансформації взаємин громадянського суспільства й держави, форм і способів вияву протестних рухів у всьому світі є наслідком розгортання зальних тенденцій розвитку інформаційного суспільства в глобалізованому світі, що дозволяє **прогнозувати подальше поширення й зростання ваги форм прямої демократії та ролі громадянського суспільства у структурі владних відносин.**

Не зважаючи на всю свою унікальність і безпрецедентність як для української, так і світової історії, **феномен Майдану вповні відповідає сучасним тенденціям розвитку протестних рухів у світі.** Його подібність глобальному руху Оссиру та спорідненість з кольоровими революціями неодноразово відзначилася науковцями [15]. Багаторазово критикований за відсутність однієї чіткої та ясної політичної мети, рух Оссиру, спрямований проти соціальної і економічної нерівності у будь-яких її формах і будь-яких частинах світу, спромігся напрочуд швидко знайти широку світову підтримку. Упродовж короткого часу, з 17 вересня до 9 жовтня 2011 р., протести Оссиру прокотилися в майже тисячі міст у 82-х країнах і понад 600 громадах США. «Водночас риторика найперших вуличних протестів Оссиру, що відбулися восени 2011 року напередодні переобрання Б. Обама, стала важливим свідченням про активну політичну ангажованість та класову свідомість молодих американців та американок. ...На останніх виборах (у США – авт.) явка молоді стала рекордною за багато років» [4, с. 17] – не в останню чергу завдяки цьому руху.

Остання з форм Оссиру – Оссиру Central, спрямована проти антидемократичних вимог китайського уряду до проведення виборів глави адміністрації в Гонконзі, що розпочалася в червні 2014 р., коли стало відомо про проект урядової постанови про вибори, якою влада Китаю наділила себе правом відсіювати кандидатів на пост глави адміністрації Гонконгу на виборах 2017 р. Тоді на вулиці з ненасильницькими акціями вийшли 170 тис. демонстрантів. Наступного дня, після затримання поліцією 1 липня більше 500 жителів, як і в Україні після початку репресій, на вулиці вийшли сотні тисяч тисячі людей, а вимоги радикалізувалися. Після репресій і жорстокого розгону протестувальників 26 вересня 2014 р. Оссиру Central, започаткований студентами, перетворився на загально національний рух, у якому ані соціальний стан, ані вік учасників ролі вже не грали. Водночас, цілком аналогічно ситуації з Майданом, для протидії активістам влада застосовувала «групи невідомих», що провокували зміну конфронтаційного характеру протистояння на насильницький.

У річницю першого штурму українського Майдану, 11 грудня, гонконгський Майдан, на кому залишилося лише кілька сотень активістів, було зачищено силами поліції. Водночас політичні діячі й аналітики вважають, що Осциру Central, хоч і не переміг, однак і не програв, оскільки є першим неоціненим досвідом боротьби за демократичні цінності, і він має перспективу. Тамтешній політик, колишній виконавчий директор Офісу справ Гонконгу й Макао, а нині – голова Китайської асоціації досліджень Гонконгу й Макао, визначив цей рух як гонконгський варіант кольорової революції – «революції кольорових парасольок».

В аналітичній записці Інституту стратегічних досліджень за 2014 р. «Масові протести: глобальні тенденції» відзначено спорідненість характеристик масових протестів нинішнього століття у всьому світі. У 2000 рр. такі протести «набували форм з т.зв. «кольорових революцій» у країнах з гібридними політичними режимами, тригером яких були загальнонаціональні виборчі кампанії та незгода частини населення з їх офіційними результатами» [9]. У наступне десятиліття протестний рух виразно поширився в США та країнах Європи – Великій Британії, Болгарії, Греції, Іспанії. На початку літа 2013 р. майже одночасно відбулися масштабні протестні акції у Бразилії та Туреччині, у цей же ряд автори документу ставлять «арабську весну» 2011 р. (Туніс, Алжир, Ліван, Йорданія, Єгипет, Лівія, Марокко, Ліван, Бахрейн, Ємен тощо).

До властивих рис сучасних протестів відносять «горизонтальну, неієрархічну структуру», що функціонує завдяки застосуванню сучасних комунікаційних засобів – соціальних мереж в Інтернеті. Унаслідок того «знизився рівень залежності перебігу протестів від їх висвітлення традиційними ЗМІ, діяльність яких значно більш вразлива для тиску державних органів, ніж інтернет-активність» [9]. Другою істотною рисою протестів, що впливає з першої, є їх децентралізованість, відсутність явних лідерів протесту, що «суттєво ускладнює для влади як переговори з протестуючими, так і придушення протестів» [9]. При тому спостерігається і притаманна українським протестним рухам значна дистанція між ними та інституціоналізованими складниками громадянського суспільства (профспілками, НУО) і політичними партіями [18, с. 61], що не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їх перебігу.

Для переважної більшості протестних рухів властивий мирний характер і застосування насильства лише у відповідь на репресивні – із застосуванням сили – дії влади та провладних активістів: «ескалація громадянського протистояння, перехід до збройної боротьби (побічним наслідком якої є тяжкі гуманітарні наслідки) відбувалися лише тоді, коли влада намагалася придушити протести шляхом непропорційного застосування сили, як це трапилось у Сирії та Ємені» [9].

До безсумнівно істотних рис сучасних протестних рухів слід віднести й переважання в них орієнтації на ціннісну сферу над соціальними – обстоювання базових демократичних цінностей (права людини, громад тощо на противагу соціально-економічним вимогам). Водночас у переважній кількості випадків навіть їх перемога не гарантувала від подальшого розчарування учасників протестних акцій їх результатами, а висока вірогідність їх повторення – локального чи загального – зберігалася. Такою ж була логіка українського Майдану: від нечисленної «революції на граніті» й «репетиції Майдану» – акції «Україна без Кучми» до Помаранчевої революції, її послідовників Податкового та Мовного Майдану до Революції Гідності.

Нарешті варто звернути увагу на чинник широкої міжнародної підтримки таких інноваційних протестних акцій – меншою мірою з боку міжнародних структур, що здійснюють свою діяльність у сфері заохочення та захисту прав людини (Радою ООН з прав людини, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, Радою Європи, Організацією з безпеки та співробітництва в Європі тощо) і значно більшою – з боку міжнародних правозахисних організацій (Freedom House, Amnesty International, Репортери без кордонів, Світовий конгрес українців), закордонних НДО (білоруський рух «Разам», 326 громадських організацій Польщі, громадські організації 20 міст Чехії тощо) та широкого кола політичних діячів, науковців, діячів культури тощо. Акції на підтримку Євромайдану лише в першу половину грудня 2013 р. пройшли в усіх країнах Європи, Америки, в Австралії, значній частині азійських країн, навіть в окремих країнах Африки (Мозамбик, ПАР). Наймасовіші з них відбулись у містах Канади, США, Німеччини, Польщі, Великобританії, Італії та Франції. Менші – в Австрії (Відень), Австралії (Мельбурн), Бельгії (Брюссель), Грузії (Тбілісі), Естонії (Таллінн) Ізраїлі (Тель-Авів), Ірландії (Дублін), Іспанії (Барселона), Литві (Вільнюс), Норвегії (Берген, Осло), Португалії (Лісабон), Угорщині (Будапешт), Фінляндії (Турку), Тунісі (Туніс), Чехії (Брно, Прага), Швеції (Мальме, Стокгольм) Швейцарії (Базель, Женева) та інших країнах. Підтримку Євромайдану висловлювали безпосередньо й через засоби масової інформації провідні політики ЄС, США та міжнародних організацій, посольства, й окремі державні структури (наприклад, Держдепартамент США). Така підтримка носила майже виключно моральний характер, однак її масштабність перетворилася на один з вирішальних чинників, що забезпечували витримку й послідовність громадського протестного руху України і, зрештою, його перемогу. Своєю чергою феномен Євромайдану дав потужний поштовх до активізації громадянського життя в країнах світу й виникнення нових НДО, в тому числі й міжрегіональних.

Висновки.

1. Сучасні протестні рухи у світі в цілому дедалі більше трансформуються в бік зростання комплексного характеру. Властивими рисами сучасних протестів (з Майданом включно) є мирний характер і застосування насильства лише у відповідь на неадекватне зростання репресивних дій влади, горизонтальна неієрархічна структура, що функціонує завдяки застосуванню сучасних комунікаційних засобів – соціальних мереж в Інтернеті, значна дистанція між неформальними та інституціоналізованими складниками громадянського суспільства, що не були організаторами протестів, а лише долучалися до них під час їх перебігу, децентралізованість і відсутність явних лідерів протесту, переважання орієнтацій на ціннісну сферу і демократичних вимог над соціальними, зокрема домінанту базових прав людини, велика вірогідність повторювання.

2. **Особливості українського протестного руху в цілому дозволяють кваліфікувати його вияви як щораз локальні спроби встановлення прямої демократії й стихійного контролю громадянського суспільства над владою.** Феномен Майдану є закономірним результатом розвитку протестних рухів в Україні в цілому і демонструє комплексний характер, в якому синтезовано всі види протестних рухів із виразною домінантою конфронтаційного, однак не насильницького характеру.

3. Відповідність феномену Майдану основним рисам і логіці розгортання сучасних протестних рухів у світі, глобальним протестним трендам, як і стабільність проявів «майданної демократії» в Україні не дозволяє ігнорувати цей чинник, унеможливорює розгляду феномену Майдану як політичної випадковості, ігнорування його як потужного чинника політичного життя й вимагає його **нормативної інституціоналізації**. Необхідною є інструментальна легалізація, інституціоналізація й створення технологічного забезпечення своєчасного вияву протестних настроїв і реалізація можливостей громадянського суспільства у його впливі на владні рішення з найширшого кола питань, що означатиме й значне розширення й гарантування дієвості форм прямої демократії. Ця ж відповідність уможливорює екстраполяцію виявлених закономірностей розгортання Майдану, логіки його проявів та алгоритму перебігу подій на аналогічні процеси в інших країнах.

4. Властивою рисою сучасних українських протестних рухів у цілому є «відрив» політиків від громадянського суспільства та дистанція між інституціоналізованими структурами громадянського суспільства і його неформальною складовою, що засвідчує недієвість абсорбції складників громадянського суспільства владою та марність спроб

встановити над ним не лише контроль (інтенція, притаманна пострадянським суспільствам), а й патронаж.

5. Феноменом Майдану як стійкого протистояння первинного громадянського суспільства та влади завершується черговий етап переформатування громадянського суспільства в напрямі зростання його здатності до реалізації у формах прямої демократії й здійснення стабільного неформалізованого тиску на владу як способу контролю над нею.

6. Трансформації громадянського суспільства є наслідком розгортання зальних тенденцій розвитку інформаційного суспільства в глобалізованому світі і забезпечені не в останню чергу стрімким розвитком комунікативних засобів. Зростання потужності й зрілості громадянського суспільства, що виявляється й у виникненні нових масштабних громадянських форм протестних рухів у всьому світі, спричиняє й відповідні зими у його взаєминах з державою, що дозволяє прогнозувати подальше поширення й зростання ваги форм прямої демократії та ролі громадянського суспільства у структурі владних відносин і поступове перетворення національних громадянських суспільств на вагомих дієвців у сфері не лише внутрішньої, а й зовнішньої політики.

7. У таких умовах необхідність інструментальної легалізації, інституціоналізації й створення технологічного забезпечення своєчасного вияву протестних настроїв та реалізації можливостей громадянського суспільства у його впливі на владні рішення з найширшого кола питань видається нагальною і можливою та означатиме значне розширення й гарантування дієвості форм прямої демократії.

Рекомендації.

1. Одним зі складників реалізації євроінтеграційних зусиль України є зміцнення безпосередніх міжнародних контактів, налагодження прямої співпраці між спорідненими секторами громадянського суспільства України та європейських країн, а також інших країн світу. З огляду на це необхідно:

– активізувати, урізноманітнити й інституціоналізувати взаємодію парламенту в рамках співпраці не лише з Платформою громадянського суспільства Україна-ЄС, а й з Українською національною платформою, Форумом громадянського суспільства Східного Партнерства, Платформою Громадянського суспільства в цілому, в тому числі за напрямками Робочих груп Форуму громадянського суспільства (демократія, права людини, належне управління і стабільність, економічна інтеграція і узгодження з політикою ЄС, довкілля, зміна клімату та енергетична безпека, контакти між людьми, соціальний діалог), підтримати їх ініціативи у сфері інформаційної безпеки та протидії інформаційній війні;

– будувати взаємини з іншими суб'єктами міжнародних відносин не лише на владному рівні, а передусім через забезпечення розвитку діалогу з громадянськими суспільствами, сприяння, в тому числі нормативними й законодавчими засобами, встановленню прямих контактів і стосунків з громадськими організаціями європейських та інших країн;

– передбачити в нормативних документах України можливості підтримки створюваних структурами громадянського суспільства механізмів діалогу та обміну досвідом щодо форм і способів впливу громадянського суспільства на розв'язання соціально значущих проблем.

2. Задля забезпечення верховенства прав людини як базових для демократичних засад суспільного життя України **Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України розробити систему моніторингу та експертизи законопроектів, проектів інших нормативно-правових актів на предмет виявлення та в разі наявності усунення нормативно визначеного пріоритету домінування держави над громадою (загального над одиничним), прав громади над правами людини та забезпечення законодавчого й нормативно-правового закріплення пріоритету прав людини над загальними та корпоративними правами;**

3. Враховуючи негативний досвід реалізації практики мультикультуралізму в країнах ЄС та аналогічний позитивний досвід Індії, забезпечений суворим дотриманням пріоритету прав людини над корпоративними правами громад, здійснювати моніторинг і в разі потреби корекцію проектів нормативно-правових актів в частині їх відповідності цьому принципу;

4. **Розробити деталізований механізм реалізації права громадян на мирні збори, який не залишатиме органам місцевого самоврядування можливостей нормативно обмежувати це право, і закріпити його у відповідному проекті Закону України;**

5. **Нормативно визначити поняття загальнонаціонального Віча та в змінах до чинного законодавства передбачити на загальнодержавному рівні цю форму прямої демократії, як у вигляді фактичного проведення зборів представників громад (Майдану) з принципових питань загальнонаціонального значення у сфері взаємин громадянського суспільства і держави, так і, зокрема, через застосування механізму електронного урядування та регламентації його правових наслідків.**

6. Задля реальної, а не номінальної участі громад у самоврядуванні **Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування Верховної Ради України розробити нормативну базу з проведення місцевих референдумів різного рівня з питань, що належать до їх компетенції, якою передбачити й мож-**

ливість проведення електронного голосування мешканців адміністративної одиниці з питань місцевої політики і таких, що мають суспільний резонанс, в тому числі – з питань місцевих податків та розподілу їх надходжень, видатків місцевого бюджету, призначення і заробітної плати місцевих чиновників тощо;

7. Внести пропозиції до Верховної Ради України, якими передбачити в процесі реформування виборчої системи в Україні зміни до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», що містять чітку і прозору **процедуру відкликання обраних депутатів внаслідок проведення місцевого чи локального референдуму**, в тому числі й через Віче як форму започаткування процесу референдуму.

8. Внести пропозиції до Верховної Ради України, якими передбачити в процесі реформування судової системи в Україні зміни до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якими запроваджується **виборність суддів** міських та районних у місті судів та передбачено чіткі й прозорі механізми та критерії їх дострокового відкликання та призначення позачергових виборів;

9. Внести пропозиції до Верховної Ради України, якими передбачити в процесі реформування правоохоронних органів зміни до відповідних Законів України, якими запроваджується **виборність керівників місцевих структур правоохоронних органів** та передбачено чіткі й прозорі механізми та критерії їх дострокового відкликання та призначення позачергових виборів.

10. Для забезпечення належного моніторингу зовнішньополітичних орієнтацій в активності громадянських суспільств з метою як врахування їх впливу на позицію їх країни, так і забезпечення позитивних можливостей цього впливу для України, доцільним вбачається створення окремого аналітичного підрозділу МЗС, до функцій якого належала б і розробка пропозицій щодо конкретних форм і способів взаємодії дипломатичних структур України з інституціоналізованими і неформальними громадськими рухами в країнах.

Джерела:

1. Багрянний С. Хто розхитає «човен революції»? / Українська правда [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2013/01/24/6982125/view_print/

2. Галактіонова І. Громадянська непогора як явище в сучасній політичній культурі суспільства / Галактіонова Ірина // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. – № 1-2, 2008. – с. 80-85.

3. Галушко К., Зорба Н. Соціальні мережі як джерела вивчення організації та функціонування Євромайдану: досвід вивчення та перспек-

тивні методики опрацювання джерельної бази / Семінар «Євромайдан як культурний феномен руху протесту: джерела, методи, перспективи дослідження»: післямова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archeos.org.ua/?p=3245>

4. Зихович Дж., Чермалих Н. Погляд на глобальні протестні рухи з американсько-української перспективи: від Femen до OCCUPY / Я: Гендер і глобалізація. – К.: Гендерний інформаційно-аналітичний центр КРОНА, № 2/2013(33) № 33 (2013). – 38 с. – С. 15 – 18.

5. Константинова І. Коли буде наступний Майдан? Про труднощі створення механізму прямої демократії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/koli-bude-nastupniy-maydan>

6. Куницька Г. Протестна активність як складова політичної участі / Освіта регіону: політологія психологія комунікації № 3, 2010 с. 63 – 71.

7. Оверчук О. Становлення сучасних рухів протесту в Україні / Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. К.: Український центр політичного менеджменту, 2010. – Вип. 21. – 346 с. – С. 154 – 163.

8. Основні тенденції та ризики протестних настроїв в українському суспільстві. Аналітична доповідь Національного Інституту стратегічних досліджень, жовтень 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/970/>

9. Паламарчук М.О. Масові протести: глобальні тенденції. Аналітична записка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1258/>

10. Права людини в Україні – 2011. Доповідь правозахисних організацій / За ред. Є. Ю. Захарова / Укр. Гельсінська спілка з прав людини; [заг. ред. Є. Захаров; упоряд.: Є. Ю. Захаров, А. П. Бущенко]. – Харків: Права людини, 2012. – 352 с.

11. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень 2009 – вересень 2010. / За ред. В. Іщенка. – К.: Центр дослідження суспільства, 2011. – 64 с.

12. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2011 р. / За ред. В. Іщенка. – К.: Центр дослідження суспільства, 2012. – 72 с.

13. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. / За ред. В. Іщенка. – К.: Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.

14. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/041/original/CSR_-_Protests_in_2013_-_29_Apr_2014.pdf?1399981680

15. Славінська І. Ярослав Грицак: Україна – як літак, який захопили терористи. / Українська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2013/12/30/147591/>

16. Справжнє обличчя Майдану: статистика протестів, які змінили країну / Центр дослідження суспільства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/releases/35>

17. Українське суспільство 1992-2010: Соціологічний моніторинг / НАН України, Ін-т. соціології; За ред. В.М. Ворони, М.О. Шульги. – К.: [Ін-т соціології НАНУ: ТОВ «Фоліант»], 2010. – 635 с.

18. Яницький О.Н. Митинги повсюду: реабілітація громадянського активізму в Росії // Общественные науки и современность. – 2012. – №3. – С. 58 – 68.

5.14. Шморгун О.О. Досвід країн Центрально-Східної Європи для вдосконалення процесу євроінтеграції України

1. Департаменту євроінтеграції при Міністерстві економіки та відповідним службам президентської адміністрації: створити **аналітичний центр для моделювання та випереджуючого прогнозування базових тенденцій подальшої економічної та політичної еволюції ЄС** (зокрема, моніторинг процесу неминучої дебіюрократизації надкраїнних політичних інститутів, посилення самостійності національних ринків розвинених країн, інтенсивного відновлення національної етноідентичності, розмиті за попередні десятиліття, радикальної зміни традиційної європейської моделі соціальної держави тощо) і на цій основі **розробити систему зовнішньополітичних та економічних ініціатив України**, які б дозволили більш ефективно адаптуватися до нових європейських реалій та вимог.

Також, враховуючи стійку тенденцію до регіоналізації в межах ЄС, фактично відповідну європейській моделі «концентричних кіл», розробити **комплексну програму спільних антикризових заходів та поглибленого співробітництва**, передусім, з країнами Східної Європи, які мають спільні з Україною економічні і політичні проблеми: різке зниження темпів економічного розвитку, що відбувається на тлі деіндустріалізації та стрибкоподібного зростання державного боргу, падіння ефективності влади та авторитету політичних еліт, активізація радикальних правих рухів і тенденцій до сепаратизму тощо.

2. Міністерствам економічного блоку уряду та президентській адміністрації в процесі створення та реалізації антикризової економічної програми на основі досвіду насамперед країн Вишеградської групи розробити механізми поєднання дерегуляції (зменшення втручання держави в економіку, зниження податкового тиску, подальша лібералізація зовнішньоекономічної діяльності) з одночасним формуванням конкурентоспроможного ринкового середовища, яке складається з секторів, що мають потенційні конкурентні переваги в економічному про-

сторі ЄС та інших міжнародних угруповань. При цьому слід спиратись не тільки на досвід успішних реформ, а й корекції ініціатив (зокрема, в царині приватизації), які продемонстрували свою неефективність.

З цією метою необхідна термінова **переорієнтації фінансової і банківської сфери на реальне покращення інвестиційного клімату і відкриття прямих кредитних ліній за участю потужних західних фірм**; ініціювати модернізацію та створення не просто окремих підприємств та цілісних майнових комплексів, а потужних промислово-фінансових груп, здатних забезпечувати завершений цикл виробництва товарів з високою доданою вартістю, а в перспективі перетворюватись і на українські ТНК.

З цією метою розробити принципово **нову методологію роздержавлення, яка передбачає поєднання процесу приватизації, залучення інвестицій та структурної перебудови української економіки** (в першу чергу досвід Чехословаччини та Угорщини).

3. Президентській адміністрації, з метою якісного покращення політичного забезпечення економічних реформ в процесі внесення запланованих змін до Конституції **усунути існуючі в чинній Конституції дублювання та паралелізм повноважень між трьома центрами прийняття виконавчих, в тому числі силових, рішень (Президент, уряд та РНБО)**, яке різко знижує відповідальність політичних еліт і провокує їх неефективність.

Зокрема, використати досвід широкого застосування контрактної системи, активного впровадження принципів договірних зобов'язань з конкретними посадовими особами. Нарешті, практично у всіх європейських країнах в останні роки все більше застосовуються механізми постійного зворотного зв'язку між владою і громадянами, які забезпечують вплив громадськості на прийняття різноманітних управлінських рішень за допомогою системи «електронного уряду».

Також з метою підвищення ефективності законодавчої влади та витіснення маргінальних політичних рухів на периферію суспільного життя, **ініціювати на законодавчому рівні заборону неідеологічних квазіпартійних брендових політичних структур та об'єднань**, збільшити контроль за існуванням електорального поля політичних партій та суспільних рухів.

4. Міністерству регіональної політики та відповідним службам Адміністрації Президента на основі адаптації досвіду країн Центрально-Східної Європи до українських традицій, історичних реалій та менталітету (традиції українського громадянства, кооперативного руху, кредитних спілок тощо) **провести реформи місцевого самоврядування з використанням механізмів не регіоналізації, а федералізації з одночасним збереженням та посиленням державного унітаризму**

(так званий земельний устрій) та синхронізувати адміністративно-територіальну реформу з реформою політичною, без чого гармонізація стосунків між місцевою та центральною владою та більш справедливий перерозподіл бюджету на користь владної горизонталі є нереальним.

5. Міністерству соціальної політики доручити **розробку та реалізацію антипатерналістської (неперерозподільчої) моделі соціального захисту**, в межах якої збереження та покращення соціальних стандартів життя досягається передусім за рахунок державного сприяння залученню грантів потужних європейських наддержавних організацій громадянського суспільства. З цією метою слід створити **прозорі схеми реалізації цільових програм**, насамперед у сфері охорони здоров'я, освіти, охорони навколишнього середовища, допомоги біженцям, професійної переорієнтації, розвитку непублічної громадянської сфери (особливо цікавим є досвід країн Вишеградської групи та балканського регіону).

6. Міністерству культури та Міністерству інформаційної політики на основі досвіду залучення культури та мистецтва (в першу чергу, кінематографу, сучасної музики та літератури) до патріотичного виховання та формування національної свідомості на засадах модерного націоналізму, створити **програми цільового культурного співробітництва** насамперед з Угорщиною, Польщею, Сербією, Македонією та Словаччиною.

5.15. Жангожа Р.Н., Матюшко В.В. Революція гідності та актуальні питання сучасної політики України щодо демократизації суспільства

Висновки за результатами постійного моніторингу соціально-політичних подій в Україні:

1. ЄС, США, Канада та багато інших країн міжнародного співтовариства категорично засудили анексію Кримського півострова Росією. Більше того, одним з ключових умов зняття ембарго на торгово-економічні взаємини з державними та приватними комерційними структурами РФ є звільнення території Криму від російської присутності.

Разом з тим, викликає подив та обставина, що досі питання про денонсацію Харківських міжурядових угод, укладених режимом В. Януковича з владою РФ, не розглядається Президентом, Верховною Радою та урядом України. Якщо виходити «з букви закону», то Військово-морська база Російського чорноморського флоту (що є базовою опорою кримського сепаратизму) досі «де-юре» і «де-факто» має правовий легітимний статус. Як видається, **денонсація Харківської угоди виявить присутність російської військово-морської бази на території України нелегітимним з правової точки зору і Чорноморський флот буде зобов'язаний звільнити займані території від своєї при-**

сутності. З моменту денонсації Харківських угод Україна має можливість подати на владу РФ позовну заяву в міжнародні судові інституції.

2. Час від часу виникають кампанії щодо позбавлення діючих депутатів статусу юридичної недоторканності, яка виглядає наругою над самою суттю соціальної та правової справедливості. Ні для кого не є секретом, що місце в «прохідному списку» кандидатів у депутати дуже часто продається лідерами політичних партій чи об'єднань за значні фінанси представникам великих фінансово-економічних структур, криміналу або кола осіб, близьких до незаконних операцій. З одного боку, лідери цих політичних партій або фракцій виправдовують свої дії необхідністю поповнення своїх партійних кас. З іншого, особи, які не цілком упевнені у своїй законній діяльності або ж відверті порушники законів, оплачують свій юридичний імунітет і можливість лобіювати ті чи інші підзаконні акти. У силу цих причин питання про позбавлення депутатів імунітету гальмується на етапі голосування і не набирає необхідної кількості голосів. Відзначимо, що всі ці ігри в соціальну і правову справедливість давно відомі і викликають у громадянського населення країни відверте презирство, яке може перерости в обурення, чревате загостренням соціально-політичної ситуації в країні. Просування реформ з модернізації широкого кола життєво важливих проблем, що стоять перед країною, необхідно здійснювати в атмосфері повної довіри між трьома гілками влади та представниками громадянського суспільства України. Саме тому Верховна Рада України, повинна провести чітку демаркаційну лінію між правдою і справедливістю та приватними інтересами парламентарів і **негайно скасувати депутатську недоторканність.**

3. Ще наприкінці 2014 р. нами було висловлено припущення, що «гаряча фаза» війни на південному сході України неминуче перейде в «холодну фазу» – спорадичні терористичні акції. На жаль, цей прогноз набув реальних рис – можна відзначити цілу низку подій, що несуть явний терористичний характер. Саме тому **ВР України, РНБО України і СБУ повинні розглянути заходи і реальні механізми щодо попередження (або, хоча б, стримування) можливих терористичних актів.** Як крайній захід, може бути внесено поправку щодо введення в країні тимчасового режиму надзвичайного стану. Ця міра повинна супроводжуватися роз'ясненнями серед широкого кола громадян того, що держава не пригнічує громадянські свободи населення, а навпаки, прагне захистити його від реальної небезпеки для життя людей. Найбільш ефективна система антитерористичних акцій розроблена в Ізраїлі, влада якої може допомогти сформувати аналогічну систему антитероризму в Україні.

4. Політична практика останніх років показує, що Українська православна церква московського патріархату всі роки вела відверту пропаганду антиукраїнства. Причому, не тільки проти єдності і цілісності

нації та її культурних традицій, а й проти української державності в цілому. Подібну позицію української православної церкви або будь-яких інших релігійних конфесій чи сект на території мультиконфесійної Російської Федерації неможливо уявити. Такі конфесії чи секти нехайно б потрапили під санкції силових структур РФ.

Можливо, це єдиний метод збереження цілісності громадянського суспільства, який Україна могла б запозичити у влади Російської Федерації. Іншими словами, було б більш **доцільно і своєчасно, щоб відповідні комітети ВР України і правові інститути країни знайшли об'єктивні аргументи, що блокують сепаратистські акції УПЦ Московського патріархату аж до заборони її діяльності на території України.**

5. Громадяни інших країн, які тимчасово проживають на території України, відчують тягар з приводу значних труднощів, що виникають під час отримання в'їзних віз, документів дозволу на проживання і реєстрації підприємств. Усі процедури пов'язані з проходженням зарубіжного середнього бізнесу через бюрократичну тяганину і відвертих грошових поборів з боку українських чиновників. А, між тим, з погляду перспектив Україна представляється досить привабливою країною для вкладення зарубіжних інвестицій. Корупція і блокування інвестиційних потоків з-за меж України завдає національній економіці країни значної шкоди. Крім того, підриває комерційну репутацію країни, що в умовах інформаційного простору має надзвичайно негативні наслідки. Відповідні інститути – **профільні комісії ВР, міністерство юстиції та наглядові органи України повинні оперативнo змінити ситуацію з тим, щоб розширити інвестиційні потоки в Україну.**

6. Сьогодні спорт являє собою один з дієвих механізмів для підняття рівня репутації всіх країн. Не випадково, боротьба за проведення масштабних міжнародних змагань виходить за формат власне спортивних подій. Політичні експерти 80-90 рр. минулого століття відзначали, що футбольна команда «Жальгіріс» більше сприяла наповненню змістом процесу боротьби за національну незалежність Литви, ніж громадсько-політичний рух «Саюдіс». У цьому ж ряду до недавнього часу перебувало ініційоване Росією питання про злиття російського і українського чемпіонату з футболу. Зрозуміло, що настільки дорогим проектом політикум Росії мав намір поглибити інтеграцію України до Росії. У свою чергу, Україна втратила шанс, коли спільно з Польщею реалізувала проект «Євро-2012». Адже саме тоді можна було б об'єднати національні чемпіонати з футболу України та Польщі. Що це давало б Україні? У першу чергу, потужний соціально-психологічний ефект – українські футбольні вболівальники почали би «свій шлях до Європи», імплементуючи європейські цінності і стандарти.

У середньостроковій перспективі необхідно створити єдину футбольну лігу Центральноєвропейських країн.

РОЗДІЛ 6.

ВЕКТОРИ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

6.1. Чекаленко Л.Д. Школа дипломатії США: висновки для України

Глобальна стабільність і розвинута економіка є життєво важливими для забезпечення безпеки та благополуччя всіх американців. Одним зі шляхів реалізації цих завдань є активна позиція Сполучених Штатів у світовій політиці і міжнародних відносинах, розбудова дво- та багатосторонніх відносин з зарубіжними країнами, просування політичних, економічних та гуманітарних інтересів країни у світі. США тісно співпрацюють з іншими урядами, міжнародними організаціями та місцевими інституціями з метою реалізації поставлених завдань. Водночас на сучасному етапі дипломатична служба США стикається з проблемами, подібні яким виникають перед дипломатичною службою і нашої держави. Відтак українській дипломатії може стати в нагоді як позитивний, так і негативний досвід американської закордонної служби.

Основними засадами американської дипломатії визначено: «Мир, Процвітання, Демократію та Розвиток», про що зазначено і в документах Інституту закордонної служби (Foreign Service Institute) Державного департаменту США [1]. Забезпечення національних інтересів у зовнішньому вимірі покладено на Державний департамент США. Департамент здійснює підготовку дипломатів, розширює договірно-правову основу, надає допомогу країнам, що розвиваються тощо. Задачі Департаменту викладено в щорічних фінансових звітах. Так, у документі-звіті за 2016 р. визначено, що покликання Департаменту полягає у формуванні та підтримці мирного, процвітаючого, справедливого та демократичного світу; сприянні стабільності та прогресу на користь американського народу та людей у всьому світі. Цю місію Департамент реалізує через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), яке інвестує кошти в спільну безпеку та розвиток, що в кінцевому підсумку сприятиме успішному розвитку всього людства [2].

Цілі Департаменту можуть диференціюватися щодо різних держав і народів та з часом змінюватися. Водночас протягом років основними напрямками роботи Департаменту є реалізація кількох політичних завдань, що поділяються на п'ять категорій:

– **Захист Сполучених Штатів та американських громадян** – від загроз тероризму, зброї масового знищення, інфекційних хвороб, торгівлі

наркотиками, злочинності та деградації навколишнього середовища. Американські посольства та консульства за кордоном до того ж забезпечують захист та допомогу американським громадянам за кордоном.

– **Просування демократії** – підтримка новостворених демократій та засудження режимів, які позбавляють своїх громадян права на вільний вибір і вільний розвиток, обирати своїх лідерів на вільних, справедливих і прозорих виборах.

– **Захист прав людини** – підтримка верховенства права, боротьба з безкарністю; сприяння зусиллям з реформування та зміцнення Комісії ООН з прав людини (з 2006 року – Рада ООН з прав людини).

– **Заохочення економічного зростання та процвітання** – підтримка економічного розвитку через зростання інвестицій та експорту, демократизацію, а також зменшення рівня бідності та посилення боротьби з хворобами, зокрема через реалізацію програм Агентства США з міжнародного розвитку.

– **Сприяння міжнародному розумінню американських цінностей та політики** – залучення міжнародної аудиторії через офіційні заходи та публічні програми в посольствах, а також програми обмінів між людьми до широкого спектру різноманітних сфер, включаючи мистецтво, культуру, освіту, спорт і науку [3].

Отже, американські дипломати обстоюють корінні інтереси США через співробітництво в галузі безпеки, торгівлі, налагодження економічної стабільності, належного управління та сталого розвитку. У дипломатичній діяльності згадуються як найуспішніші програми, так і nereалізовані повністю проекти американської дипломатії.

Серед успішних:

– «Мир в Естонії», реалізована за підтримки Організації Північно-атлантичного договору (НАТО), що в результаті забезпечила цій країні безпеку й мирне існування;

– «Процвітання в Руанді та Маврикії». Завдяки багатостороннім програмам, таким як «Power Africa» та «Закон про зростання та можливості в Африці» (The African Growth and Opportunity Act, AGOA) американська дипломатія сприяє підвищенню економічного зростання та торговельних можливостей згаданих держав, розбудові співробітництва між ними й США, створює політичні, економічні та фінансові засади для інвестування в їхню економіку, розвиток торгівлі та підприємництва;

– «Демократія в Перу». Американські дипломати працюють над впровадженням прозорості дій влади, підтримкою ствердження верховенства права, прав людини та рівних можливостей, зміцнення громадянського суспільства, допомагають країні викоринити наркоторгівлю.

– «Розвиток в Камбоджі». У цій країні американські дипломати співпрацюють з владою та суспільством задля задоволення потреб гро-

мадян у кращому доступі до охорони здоров'я, освіти та економічних можливостей. USAID допомагає Камбоджі в проведенні заходів з підвищення врожайності сільськогосподарських культур, поширення і впровадження здорового харчування, вирішує екологічні проблеми [4].

Водночас згадуються і прорахунки в роботі дипломатичної служби: передусім, невдалі дипломатичні рішення в Іраку та Афганістані. Екс-міністр оборони США Роберт Гейтс, виступаючи в Канзаському держуніверситеті (2007 р.), серед причин ситуації, що склалася, назвав передусім неузгодженість політики та запізнілу реакцію керівних відомств на швидкі зміни міжнародних пріоритетів і дисбаланс між дипломатією і обороною [5]: зменшення уваги до фахової підготовки дипломатичних працівників та брак відповідного фінансування. Фінансування невійськових програм справді залишається незначним у порівнянні з тим, що країна витрачає на військові потреби. Бюджет для міністерства оборони, не рахуючи операцій в Іраку та Афганістані, складав майже 0,5 трлн доларів. Загальна сума заявок на державний департамент у закордонних справах сягала 36 млрд доларів.

Обмеженість ресурсів для дипломатії призвела до значного скорочення професійних кадрів, – підкреслюють і в Американській академії дипломатії. Водночас слід зазначити, що протягом останніх років Державний департамент і USAID за ініціативами «Дипломатія 3.0» та «Лідерство в економічному врядуванні» почали нарощувати свої можливості шляхом збільшення кількості посадовців: склад закордонної служби на 25 % та USAID на 100 % [6]. Таким кроком передбачалось заповнити вакантні місця цих установ, зменшити залежність від підрядників та відновити досвід дипломатичної команди.

Зрозуміло, що лише **збільшенням кількості працюючих у дипломатичній сфері проблему не вирішити. Найважливіше завдання полягає в забезпеченні дипломатичної служби працівниками з відповідною професійною освітою, а також у впровадженні механізму постійного підвищення кваліфікації дипломатів.** Сучасна динаміка міжнародних відносин, застосування нових технологій та актуальність лідерства у зовнішній політиці висувають значно вищі вимоги до професіоналізму, ніж це було ще десять років тому. Адже покликання цієї служби – оперативно і професійно реагувати на швидкозмінне геостратегічне середовище, а для американських дипломатів – керувати цими змінами. Подібно до військових офіцерів та корпоративних лідерів **дипломатична служба вимагає від всіх, хто її представляє, далекоглядного мислення і стратегічних дій,** вміння планувати та виконувати складні завдання, а також реалізовувати політичні ініціативи. Повноцінне навчання стало необхідним завданням, оскільки традиційні засоби отримання знань, навичок та ноу-хау дипломатичної професії,

особливо тренінги на місцях та практика старших дипломатів втратили свою ефективність. Постійне недоукомплектування кадрів в останні 20 років створило прогалини у кількості посадовців середньої ланки, покликаних надавати практичні поради керівному складу та передавати набуті знання новому поколінню дипломатів. Професійна підготовка, на думку американських фахівців, має містити крім постійного практичного навчання всебічну та чітко визначену навчальну програму з метою досягнення інтелектуальної та оперативної широти дипломата, набуття ним відповідних навичок задля вирішення нагальних проблем, що впливають на національну безпеку США [7].

Витоки проблем дипломатії. *«Дипломатія носить бойові черевики».* Цей вислів з'явився під час розгортання іракської кампанії. Державний департамент та закордонна служба не були підготовлені до викликів Іраку та реалізації мандату іракської операції НСПД-44. Службі бракувало досвідчених дипломатів. Нагадаємо, що після закінчення холодної війни США скоротили витрати на дипломатію. У 1990 рр. скоротився кадровий склад закордонної служби, оскільки новачків не приймали на роботу. USAID також зазнало кадрових скорочень і фінансових обмежень. Разом з тим, у цей період Сполучені Штати відкрили 23 нових посольства в державах, що виникли після розпаду Радянського Союзу та Югославії без надання додаткових ресурсів. У результаті здатність Америки здійснювати дипломатичні заходи і реалізовувати відповідні завдання погіршилася.

Перші кроки з відновлення дипломатичної служби за ініціативою Департаменту дипломатичної діяльності спостерігаємо з 2001 р. За підтримки Конгресу **у 2002-2004 рр. до дипломатичної служби США прийнято понад тисячу волонтерів** та близько 200 державних службовців. Крім того, Конгрес уповноважив наймати 608 спеціалістів з дипломатичної безпеки та 561 консульського службовця, що фінансуються відповідними консульськими зборами. Однак, нове поповнення було швидко поглинене непередбачуваними викликами Іраку, Афганістану та Пакистану. Незважаючи на мандат NSPD-44, з 2005 по 2008 рр. фінансові можливості держави не дозволяли наймати нових працівників (за винятком консульських). Унаслідок того дипломатичні структури були позбавлені фахового персоналу, необхідного для роботи на найвідповідальніших місцях. До кінця 2008 р. 17 % позицій дипломатичної служби на посадах високого рівня, за винятком Іраку, були вакантними, а 34 % посад середньої ланки були заповнені посадовими особами, що мали ранги нижче займаних посад [8].

Разом з тим, як показала практика, запроваджене широке волонтерство на дипломатичних посадах призвело до різкого падіння професіоналізму дипломатичної служби в цілому. Навчання не

відповідало потребам, а отримані навички не відповідали стандартам. З 44 % усіх зарубіжних посад, які відповідно до критеріїв відомства вимагають спеціальних компетентностей зі знання країни перебування, 25 % були вакантними та понад 25 % решти було заповнено тими, хто не опанував необхідними знаннями. Гостра нестача професіоналів значно посилила проблему навантаження на діючих кадрових дипломатів.

Реалізація нового плану наймання на роботу до дипслужби була розпочата Державним департаментом в період адміністрування Б. Обама. Для втілення в життя дипломатичної тріади: **розумна сила дипломатії, розвиток та оборона** пропонувалося збільшити персонал закордонної служби до 2015 р. на 2 700 працівників, а в цілому закордонна служба Держдепартаменту, як передбачалось, складатиме близько 14 600 осіб [8].

У дипломатичному середовищі США й нині спостерігаються певні тривожні прояви: відірваність від громадян країн перебування, поступове впровадження заходів з уніфікації закордонних та внутрішніх державних служб, зниження рівня вмотивованості кар'єрним зростанням, що опосередковано викликано кількісним збільшенням політичних призначень на дипломатичні посади. Усе це знижує планку професійної якості дипломатії. Таким чином підривається основа для високоякісного, добре навченого та професійно освіченого фахівця, здатного реалізовувати національні цілі за кордоном та відігравати ключову політичну, консультативну роль всередині країни. Американські спостерігачі стурбовані також і намаганнями Держдепартаменту скасувати Закон про закордонну службу. На їхнє переконання, **необхідно визнати дипломатію як професію та забезпечити підтримку потреб закордонної служби** [8].

Дипломатична сфера виконує прогнозно-аналітичну, інформаційно-аналітичну, адміністративно-управлінську і консульську функції. Водночас на дипломатію покладено і практичні завдання: підготовка пропозицій і рекомендацій, впровадження в життя практичних кроків і відповідних програм.

Навчальний процес. До Держдепартаменту США на дипломатичну роботу приймаються переважно особи, що мають вищу освіту, серед них більшість політологів, магістрів міжнародних відносин, юристів, економістів та істориків. Такий підхід є виправданим, оскільки вивільняє Інститут закордонної служби від додаткового навантаження – навчання загальним дисциплінам. Підготовка американських дипломатів з перших днів орієнтована на конкретну практичну діяльність, тобто конкретну спеціалізацію. Її сутність полягає в передачі слухачам необхідних у роботі навичок і вмінь. Особлива увага приділяється методам навчання, наближеним до практичної діяльності. Це і професійні тренінги, рольові ігри, «мозкові атаки» тощо.

Для тих, хто працюватиме з населенням зарубіжних країн, як правило в консульській службі, впроваджується соціально-психологічний тренінг з метою максимального ознайомлення і наближення аудиторії до умов роботи і перебування у країнах з протилежним американському світоглядом та мотиваціями.

У сучасній дипломатії зроблено певний ухил до вивчення національних культур країн перебування, традицій, мови, що на даному етапі загострення політичних, економічних і світоглядних катаклізмів є виправданим. Однак, такий підхід, на нашу думку, є небезпечним, оскільки звуження світогляду працівників дипломатичного фронту до однієї країни може позбавити їх спроможності аналізу і прогностичного мислення щодо поточних і майбутніх міжнародних подій.

Підготовку американських дипломатів здійснює Інститут закордонної служби – Foreign Service Institute (далі – FSI) Державного департаменту (Вашингтон, США) – заклад федерального уряду Сполучених Штатів. FSI забезпечує понад 800 навчальних курсів, у т.ч. майже 70 іноземних мов, навчаючи за рік понад 170 тисяч абітурієнтів Держдепартаменту та слухачів з понад 50 інших державних установ та відділень військової служби. Поза офіційною школою дипломатії активно працює значна кількість приватних вищих шкіл, коледжів, усіляких центрів з вивчення основ дипломатії. Однак, основне завдання з підготовки дипломатичного персоналу покладено саме на державну установу FSI [1], який називають «прем'єр-міністром зовнішньополітичного відомства» уряду США. На нього покладене стратегічне забезпечення дипломатичного досвіду Державного департаменту США та всіх урядових структур у сфері зовнішньої політики [9].

Програми Інституту включають підготовку фахівців федеральних агентств закордонних справ Сполучених Штатів з питань зовнішньої служби та державної служби, а також тренінги для іноземних громадян, що працюють у дипломатичних установах США. Навчання на різноманітних курсах триває від кількох днів до двох років і покликане не тільки підготувати працівників для успішного виконання професійних завдань з метою посилення лідерських позицій США за кордоном, а також для адаптації закордонного персоналу до інших країн та культур. Навчання допомагає також членам сімей дипломатів підготуватися до особливостей проживання за кордоном та надає їм важливу інформацію щодо поведінки у небезпечних, кризових ситуаціях, під час різноманітних катаклізмів і війни; а також обізнаність про кібербезпеку.

FSI включає чотири інститути: Лідерство і менеджмент, Мовні курси, Професійні і регіональні навчання, Опанування інформаційними технологіями, що у своєму складі має Транзитний центр і Офіс адміністративних функцій.

– *Школа мовних студій (The School of Language Studies, SLS)* пропонує опанування 70 мовами та проводить тестування більш ніж 100 мовами. Заняття можуть тривати від 8 до 44 тижнів, залежно від складності мови та цілей навчання. Школа мовних студій Інституту також підтримує мережу шкіл з вивчення мови в Тайбеї, Йокогамі, Сеулі та бере участь в інших регіональних програмах на Близькому Сході, в Північній Африці та Азії, де пропонуються додаткові 44 тижні навчання за кордоном у разі опанування китайською, японською, корейською та арабською мовами. Програми та курси містять самостійне навчання, заняття школярів та курси дистанційного навчання. FSI є співрозробником шкали оцінки рівня володіння мовою, яка використовується урядом США. Школа активно співпрацює з міжвідомчою спільнотою мовних тренерів уряду США та часто проводить тестування разом з іноземними агентствами з мовної підготовки.

– *Школа професійних та регіональних досліджень (The School of Professional and Area Studies, SPAS)* пропонує навчання за спеціалізаціями – консульська справа, управління торговельними зв'язками, політичні та економічні питання, публічна дипломатія, навчання та розвиток персоналу, управління офісом та програми орієнтації. Курси також включають теми з вивчення соціально-культурних моделей, політики, економіки та міжнародних відносин різних регіонів світу та окремих країн. SPAS забезпечує спеціальні програми в консульській, економічній та комерційній, управлінській, політичній та публічній дипломатії, а також програми, орієнтовані на підготовку нових кадрів для закордонної специфіки. У SPAS також розташований *Центр навчання дипломатії (CSCD)*, де слухачі опановують сучасним дипломатичним досвідом із залученням найкращих практиків та лекторів. CSCD проводить порівняльний аналіз, який враховується в навчанні FSI та використовується для підготовки фахівців у міжнародних справах у всіх підрозділах дипломатичної служби.

– *Школа прикладних інформаційних технологій (The School of Applied Information Technology, SAIT)* складається з чотирьох семінарських курсів: покращення опанування професійною програмою; підготовка технологій, що використовуються в Державному департаменті фахівцями з інформаційних технологій; курси IRM, що надають IT Менеджери з широкими навичками IT-менеджменту та тренінги.

– *Школа лідерства та менеджменту (The Leadership and Management School, LMS)* пропонує обов'язкове та вибіркоче навчання керівників та менеджерів, що переходять на посади вищого виконавчого рівня; круглі столи та семінари з політичних питань для вищих керівників; навчання у сфері управління кризовими ситуаціями за кордоном та в Національному навчальному центрі з міжнародних питань.

– *Перехідний центр (The Transition Center, TC)* готує співробітників та членів їхніх сімей до ефективної діяльності в системі закордонних справ, а також і після завершення професійної кар'єри. Перехідний центр надає: загальну інформацію та інформацію щодо всіх вітчизняних та закордонних посад; проводить семінари та курси з вивчення життєвих навичок іноземних службовців та підготовки з питань безпеки; здійснює підготовку, консультування та надає іншу допомогу працівникам Державного департаменту та інших установ, що залучають послуги уряду США.

– *Складова TC – Центр підвищення кваліфікації у сфері міжнародних відносин (TC's Center of Excellence in Foreign Affairs Resilience CEFAR)* надає консультації та проводить тренінги, спрямовані на допомогу особам, членам сімей та колективам, що працюють у середовищі з високим рівнем ризику та високим рівнем загроз.

Інститут закордонної служби покликаний не тільки оперативно реагувати на запити американської практичної дипломатії, відповідно корегуючи свої навчальні плани й програми, а й розробляти прогностичні сценарії на перспективу. Значна увага надається аналізу впливу внутрішньополітичних факторів на формування зовнішньополітичного курсу держави, процесу прийняття політичних рішень, проблем управління у сфері зовнішньої політики. З цією метою організуються і систематично проводяться спеціальні курси: з системного аналізу у сфері міжнародних відносин; теорії міжнародних відносин; теорії і практики дипломатичних переговорів; політичного аналізу; застосування електронних технологій у практичній роботі дипломатичного відомства; психологічних складових дипломатичної діяльності тощо.

Викладацький колектив Інституту складають провідні учені з відповідних напрямів університетських і науково-дослідних центрів США. Одним з популярних семінарів у системі підготовки є спеціальний тренінг-семінар (близько 30 осіб) для керівного складу інших міністерств і відомств, що складається з кількох десятків спецкурсів з питань внутрішньої та зовнішньої політики США і воєнної безпеки. Доволі змістовною є американська система підвищення кваліфікації провідних фахівців, що реалізується шляхом зарахування дипломатичних працівників до штату вищих навчальних закладів: направлення дипломатів до науково-дослідних інститутів і центрів, а також на навчання в провідні університети США терміном на один рік. FSI має постійні творчі зв'язки з Гарвардським, Принстонським, Стенфордським та іншими провідними американськими університетами.

Дипломатичний персонал опановує такою тематикою, як історія дипломатії (Diplomatic History), засади дипломатичної служби, функції дипломатичної служби (Discover Diplomacy); низкою навчальних програм і тренінгів Центру Фулбрайта (Fulbright Program) та Центру

підготовки дипломатів (U.S. Diplomacy Center). Має можливість скористатися пропозиціями щодо підвищення кваліфікації або опанування початковими знаннями, що пропонуються для всіх бажаючих громадян США, за програмами: Global Youth Issues, Office of Overseas Schools, Youth Exchange Programs [10].

Для бажаючих стати держслужбовцями, зокрема і дипломатами, проводиться конкурсний відбір. Конкурсна експертиза відкрита для всіх заявників і може складатися з письмового тестування, оцінки рівня освіти та досвіду заявника та/або оцінки інших атрибутів, необхідних для успішної роботи на вивільненій посаді.

Американська школа дипломатії дотримується правила: якщо закордонна служба повинна виконувати відповідну місію, встановлену законом, то вона також повинна вдосконалюватися. На нинішньому етапі FSI розробив нові програми для підвищення професійної кваліфікації, але поки не має матеріальних ресурсів для впровадження необхідних змін. Серед запропонованих схем – дистанційна освіта на вищому рівні, що розпочинається зі вступу на посаду і триває під час просування по службі до вищих посад. Наступний варіант – шести-місячний практичний курс після вступного курсу, що поєднує заняття протягом чотирьох днів на тиждень на кафедрі плюс один день у структурованій програмі в FSI. Водночас для середньої ланки дипломатичних працівників до процесу навчання рекомендується залучати Бюро людських ресурсів: для збалансованості довгострокового розвитку кар'єри. Найскладнішим завданням є підготовка вищого **кадрового складу, оскільки це пов'язано з кар'єрним зростанням**. Перевірку та контроль якості отриманих знань здійснює Експертиза закордонної служби, яка є потрібним компонентом у реалізації завдань зовнішньої політики.

На завершення наведемо основні висновки і пропозиції з досвіду американської дипломатичної служби:

1. Нагальною необхідністю і найважливішою вимогою дипломатії на сучасному етапі є забезпечення якісної професійної підготовки для працівників дипломатичної служби. Для України це завдання є тим більше актуальним. Для цього пропонується:

- створити і реалізувати широку систему професійної дипломатичної освіти;
- розробити довгострокову програму академічної підготовки в галузі дипломатії (або в Інституті закордонної служби, або через угоду про співпрацю з провідними університетами);
- увести офіційну вимогу для кожного працівника зовнішньополітичного відомства пройти щорічний навчальний курс, пов'язаний з його кар'єрою, до того, як він претендуватиме на вищу посаду;

– з метою опанування знаннями запровадити через веб-сайт спеціальний освітній ресурс, що містить такі кошики, як: Сучасні дипломати і ветерани дипломатичної служби; Функції дипломатичного корпусу; Ознайомлення з географією розташування посольств і консульств; Проблеми, які вирішують дипломати; Шляхи дипломатичного сприяння Сполученими Штатами розвитку безпечного, демократичного і процвітаючого світу.

2. Скорочення витрат на дипломатичну службу є неприпустимим і є серйозним ризиком для національної безпеки. Необхідно ліквідувати фінансовий дисбаланс між оборонною складовою держави та її дипломатією.

3. Повернути Дипломатичній службі впливовий статус, що складається з двох компонентів:

1) з метою розширення кар'єрної мобільності взяти під свій контроль розподіл посад вищих державних службовців;

2) запровадити новий варіант кар'єрного зростання для працівників державної служби – «Програму кар'єрної політики» для внутрішніх посад, яка включатиме ранжування, мобільність та підвищення конкурентоспроможності.

4. Поради від бізнесових кіл: розробити і впровадити інтегровану щомісячну навчальну Програму для працівників сфери економічної дипломатії, а також Програми обміну з зарубіжними колегами. Такий навчальний курс має охопити відповідною системою навчання посадових осіб та представників місцевого персоналу інших агентств, що займаються економічною дипломатією [11].

Джерела:

1. Foreign Service Institute. Офіційний сайт: <https://www.state.gov/m/fsi/>
2. State.gov. DipNote: DipNote: The official blog of the Department of State – <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/diplomacy101/issues/170606.htm>
3. <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/diplomacy101/issues/170609.htm>
4. <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/diplomacy101/issues/267356.htm>
5. Міністр оборони Роберт М. Гейтс, Канзаський державний університет, 26 листопада 2007 р. - <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/diplomacy101/issues/170606.htm>.
6. Ronald E. Neumann, a retired Senior Foreign Service officer who served as ambassador to Algeria, Bahrain and Afghanistan, is president of the American Academy of Diplomacy. American Diplomacy at Risk. - <https://www.academyofdiplomacy.org/publication/american-diplomacy-at-risk/>

7. State.gov. DipNote: DipNote: The official blog of the Department of State – <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/diplomacy101/issues/170606.htm>

8. Доповідь про стратегію кадрової політики на 2010 рік. - State.gov. DipNote: DipNote: The official blog of the Department of State - <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/diplomacy101/issues/170606.htm>

9. Foreign Service Institute. – https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_Service_Institute; Reiser, Mindy (May 5, 2017). Foreign Service Institute Prepares Government Workers for Global Careers. Washington Diplomat. Retrieved May 22, 2017.

10. Привертає увагу поважне ставлення американців до своєї історії – історії дипломатії. На офіційному сайті Інституту розміщено понад 1700 інтерв'ю з провідними американськими дипломатами (середина XX – початок XXI ст.). Для полегшення опанування інформацією щодо дипломатії подається спеціально розроблений з цією метою Дипломатичний словник. – Див.: <https://diplomacy.state.gov/discoverdiplomacy/references/169792.htm>.

11. Education & Exchanges. – <https://eca.state.gov/programs-initiatives/youth-programs>; “Support for American Jobs – Parts I & II”. – <http://www.uscib.org/uscib-content/uploads/2017/07/Support-For-American-Jobs-II.pdf>.

6.2. Ялі М.Х. Сучасний стан та перспективи американсько-російських відносин: український погляд

Як влучно зазначив у 2013 р. російський політолог Е. Соловйов, «ще зовсім недавно здавалося, що 2010-ті можуть стати періодом «перелому», тектонічного позитивного зрушення в російсько-американських відносинах. Такі очікування пов'язувалися з можливістю зміцнення багатообіцяючих тенденцій, що позначилися з початком «перезавантаження» (чому, як уявлялося, сприяло і збереження президентського поста за Б. Обамою у 2012 р.). Однак цього не сталося. «Перезавантаження» вичерпало порядок денний, а нових імпульсів для розвитку співпраці так і не виникло. Швидше навпаки – стали надходити виразні сигнали, що свідчили про охолодження російсько-американських відносин» [1].

Говорячи про підсумки розвитку російсько-американських відносин періоду «перезавантаження» (перший строк президентства Б. Обама та президентства Д. Медведєва) в цілому, а також у контексті трикутника взаємовідносин США – Україна – РФ слід зазначити, що **найбільшим здобутком у розвитку відносин двох країн стало підписання нової угоди між Вашингтоном та Москвою про стратегічні наступальні озброєння (СНО-3) та скорочення ракетно-ядерного арсеналу у квітні 2010 р.**

Крім того, Вашингтон істотно трансформував власний підхід на пострадянському просторі, у результаті чого суперництво двох держав у цьому регіоні істотно пом'якшилось, перейшовши частково до «скритої» фази. Зокрема, **безперечним успіхом Кремля в цей період, який згодом мав трагічні наслідки для України, було те, що з порядку денного було знято питання розширення НАТО на країни СНД, а Вашингтон вперше за двадцять років офіційно заговорив про згоду з позаблоковим статусом України.** У цілому США спокійно і нейтрально відреагували на посилення російських позицій в Україні. Проте принципово негативне ставлення Сполучених Штатів до посилення РФ на пострадянському просторі, а також побудови інтеграційних проектів з нею на чолі не змінилося. Знизився лише тактичний вплив цього на практичний порядок денний.

І по завершенні першого президентського строку Б. Обама в американсько-російських відносинах залишалася достатня кількість складних проблем, без вирішення яких продовження політики «перезавантаження» виглядала вкрай складною.

Крім того, як і раніше, російсько-американським відносинам бракувало міцного економічного фундаменту, що також є вкрай важливим для пошуків компромісу в спірних питаннях. За даними Федеральної митної служби Росії, зовнішньоторговельний оборот Росії з США у 2012 р. склав 28,3 млрд дол. і зменшився порівняно з 2011 р на 8,8%. При цьому експорт дорівнював 13 млрд дол. (зниження на 21,1%), імпорт – 15,3 млрд дол. (приріст на 5%). На Росію припадає всього 1% зовнішньоторговельного обороту США, вона є для Сполучених Штатів 20-м за значимістю економічним партнером.

У той же час порядок денний українсько-американських відносин у цей період визначався не лише змінами, що відбулися після переосмислення змісту «стратегічного партнерства» поміж двома державами внаслідок кардинальних трансформацій зовнішньополітичного курсу України після приходу до влади В. Януковича та «перезавантаження» американсько-російських відносин. Насамперед його визначали внутрішньополітичні процеси в нашій країні: стрімке посилення авторитаризму, згортання демократичних процесів, придушення опозиції шляхом судового переслідування її лідерів мало значно вагоміші негативні наслідки для двостороннього діалогу.

Головна причина стрімкого охолодження російсько-американських відносин після повернення на посаду президента РФ В. Путіна полягає в тому, що масові протестні рухи у великих містах РФ впродовж 2011-2012 рр., були сприйняті «новим» російським керівництвом як інспірована Заходом спроба «кольорової революції». З цього в Кремлі зробили висновок про небезпеку подальшого зближення зі США та

ЄС. Як наслідок, у 2013 р. був скасований курс на «європейський вибір Росії», який багаторазово офіційно проголошувався як впродовж 1990 рр., так і в перший період правління Путіна. Натомість йому на зміну прийшла офіційна доктрина «євразійства».

Зовні вона передбачала першочергову інтеграцію Росії в Митному та Євразійському союзи з пострадянськими республіками: насамперед Білорусією, Казахстаном та Україною, а також іншими країнами, які побажають приєднатися. А замість отримання інвестицій і передових технологій Заходу (на які була розрахована концепція «партнерства заради модернізації» президента Д. Медведєва) було взято курс на реіндустриалізацію економіки з опорою на оборонно-промисловий комплекс, який отримав фінансування у 23 трлн рублів до 2020 року. Цей поворот супроводжувався небувалою з часів холодної війни кампанією про військову загрозу Заходу.

Саме на тлі такої кардинальної зміни курсу Кремля намір Києва підписати з ЄС угоду про асоціацію та створення зони вільної торгівлі у листопаді 2013 р. було сприйнято в Москві як серйозну загрозу її «євразійським» інтересам. І вже влітку 2013 р. на додаток до традиційного газового шантажу РФ оголосила повномасштабну економічну війну Україні, забороняючи імпорт багатьох українських товарів на російський ринок та створюючи істотні перепони для них на кордоні. Усе це робилися з метою змусити Україну переглянути свої плани і відмовитись від підписання асоціації з ЄС.

На превеликий жаль, Кремлю, в кінцевому рахунку, вдалося досягнути своєї мети, «перекупивши» Януковича за 15 млрд дол. та знижку на газ, яких, на думку экс-Президента України, мало вистачити для збереження стабільної економічної ситуації в країні в канун президентських виборів у 2015 р.

Після брутального розгону «Беркутом» студентського «Євромайдану», починаючи з 1 грудня 2013 р., в Києві розпочалась «Революція Гідності», яка закінчилася розстрілом мирних протестантів та втечею до Росії президента Віктора Януковича.

Зміна влади в Україні викликала обурення в Кремлі, яка, на думку російської сторони, стала наслідком «антиконституційного перевороту, спровокованого, профінансованого і підтриманого США та їх союзниками». Тому після перемоги Майдану і втечі Януковича Кремль вирішив перейти в контрнаступ та дати бій США на українській території, анексувавши Крим та розв'язавши проти України «гібридну війну» на Донбасі.

У такий спосіб Кремль намагався нав'язати Києву свій руйнівний для української державності план «мирного» врегулювання ситуації на Донбасі та залучити до його реалізації західні держави. Цей план був оприлюднений міністром закордонних справ РФ С. Лавровим ще 5 бе-

резня 2014 р. під час переговорів з державним секретарем США Джоном Керрі. Основні вимоги Москви до України включали в себе наступні положення: непідписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС; відмова від вступу до НАТО; перенесення дати президентських виборів з 25 травня 2014-го на пізніший термін; розробка нової української Конституції; федералізація України; надання російській мові статусу другої державної.

Оскільки план Лаврова був відкинутий як новою українською владою, так і країнами Заходу, Москва з тактичних міркувань перестала наполягати на його негайній і повномасштабній імплементації. Проте Кремль не відмовився від нього, зосередившись на створенні в Донецькій та Луганській областях зони замороженого, а радше жевріючого конфлікту на кшталт Придністров'я з метою дестабілізації ситуації в Україні та блокування її євроінтеграційного та євроатлантичного курсу.

Погодившись на переговори, що відбулися 17 квітня 2014 р. в Женеві у форматі Україна – США – ЄС – РФ, Москва розпочала дипломатичну гру, мета якої полягала не в пошуку прийнятних для всіх сторін шляхів урегулювання, а в запереченні своєї участі в агресії, маскуванні силового нав'язування Україні згубних для її державності умов деескалації конфлікту, руйнації єдності політики західних держав у питанні запровадження і розширення санкцій, уведення в оману світової спільноти щодо природи та причин ситуації, породженої російською агресією.

Паралельно Кремль перейшов до подальшої ескалації конфлікту, коли контрольовані, керовані й фінансовані російськими спецслужбами озброєні групи проголосили створення «Донецької народної республіки» (7 квітня 2014 р.) та «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014 р.). Напередодні позачергових президентських виборів в Україні, на яких вже в першому турі перемогу здобув П. Порошенко, самозвані лідери «ДНР» та «ЛНР» (серед яких було багато російських громадян) у неконституційний спосіб провели фіктивні референдуми про відокремлення цих нелегітимних утворів від України. Кремль висловив «повагу» до вибору населення цих територій, однак під тиском запровадження додаткових санкцій не наважився визнати їх легітимними.

Військова агресія Москви в Україні створила для Вашингтона небезпечний прецедент, оскільки поставила під сумнів його здатність як лідера і гаранта міжнародної безпеки запобігти або змусити відмовитись від грубого порушення «регіональною державою» встановлених правил гри на міжнародній арені. Адже якщо США не в змозі стримати державу, що претендує на регіональну гегемонію, від зазіхань на суверенітет однієї з найбільших держав Європи і важливого для них стратегічного партнера, то постає питання про те, чи можуть вони гарантувати безпеку своїм союзникам по НАТО в Європі. І чи не поведуть себе подібним чином інші країни-конкуренти за

регіональне та глобальне лідерство? Насамперед це стосується Китаю, який якраз претендує на регіональну гегемонію, веде територіальні суперечки з більшістю країн Східної та Південно-Східної Азії і при цьому володіє потенціалом ядерного стримування і знаходиться зі Сполученими Штатами в ситуації економічної взаємозалежності. Це був виклик засадам лідерства США в сучасній міжнародній системі – їх глобальній системі союзів.

З самого початку російської агресії проти України США зіткнулися з необхідністю переконати своїх союзників, що американські гарантії безпеки є надійними і Америка не допустить повторення українського сценарію щодо інших країн. Причому не меншою мірою, аніж союзників Вашингтону по НАТО, це турбувало його азійських партнерів. Вони моментально розцінили дії Росії як можливий зразок для поведінки Китаю в Східній і, особливо, Південно-Східній Азії. Однією з перших відреагувала Японія, скасувавши 1 липня 2014 р. піввікову заборону на застосування збройних сил за межами країни. В опублікованій 5 серпня 2014 р. «Білій книзі» Міністерства оборони Японії відкритим текстом сказано, що приводом стали дії Росії в Криму.

Важливо підкреслити, що російсько-американська конфронтація сама по собі не змінює розподіл сил у світі. Головним суперником США за глобальне лідерство й надалі залишається Китай, а головним зовнішньополітичним і зовнішньоекономічним пріоритетом – АТР. І саме пріоритетність Азії змушує Сполучені Штати ставитися до ризику повторення там українського сценарію навіть уважніше, ніж до реагування на нього в Європі. Запобігання більш агресивної політики Пекіна в АТР для Вашингтона є не менш значущим, аніж «покарання» Москви і «видавлювання» її з України.

Азійське турне Б. Обама у квітні 2014 р. (Японія, Південна Корея, Філіппіни і Малайзія) мало на меті переконати американських союзників у тому, що Вашингтон не допустить повторення українського сценарію в АТР. Напередодні приїзду до Японії Обама заявив, що американо-японський договір про співпрацю і безпеку, відповідно до якого США несуть відповідальність за оборону свого союзника, поширюється і на спірні острови Сенкаку. Тобто спроба КНР оскаржити території військовим шляхом може призвести до силового втручання Вашингтона. Головним же результатом турне стало підписання нової угоди з Філіппінами про «розширену оборонну співпрацю», відповідно до якої США вперше з 1991 р. отримали право тимчасово розмішувати на території цієї країни свої збройні сили. Показово, що про розширення військової присутності в Південно-Східній Азії американці оголосили на чотири місяці раніше, ніж про аналогічне рішення щодо Європи, прийнятому лише на початку вересня на саміті НАТО в Уельсі.

З погляду впливу на американську зовнішню політику в цілому та на відношення США до російської агресії в Україні, зокрема, дуже велике значення мали чергові проміжні вибори до Конгресу, що відбулися 4 листопада 2014 р. Республіканці виступали послідовними критиками політичного курсу Б. Обами в цьому питанні, вважаючи недостатніми запроваджені санкції та наголошуючи на необхідності надання військової допомоги нашій країні.

У Палаті представників республіканці отримали 242 місця з 435 і зміцнили свої позиції. Однак основна битва була пов'язана з розподілом місць у Сенаті, який доти перебував під контролем демократів. Проте і тут республіканцям вдалося поміняти співвідношення сил на свою користь і фактично взяти Сенат під контроль.

Як наслідок, уже 4 грудня Палата представників Конгресу США більшістю в 411 проти 10 ухвалила резолюцію, яка закликала президента США Б. Обаму надати українському уряду необхідне озброєння для захисту суверенітету та територіальної цілісності держави та засуджувала найжорсткішим чином дії РФ під керівництвом президента В. Путіна, який веде політику агресії проти сусідніх країн, спрямовану на політичне та економічне домінування.

Через тиждень уже Сенат ухвалив проект закону S. 2828 «Акт на підтримку свободи в Україні». Палата представників прийняла дещо пом'якшений стосовно Росії, але подібний за текстом документ H.R. 5859 «Щодо введення санкцій у відношенні Російської Федерації і забезпечення додаткової допомоги Україні, а також для інших цілей». 18 грудня 2014 р. Акт на підтримку свободи в Україні підписав Президент Б. Обама.

Цей закон передбачав, з одного боку, що президент США має право надавати допомогу Україні оборонними озброєннями, такими, як, наприклад, протитанкова або бронебійна зброя або протиартилерійські радары, безпілотні розвідувальні апарати, системи захистеного зв'язку.

Передбачалося також розширити невійськову допомогу Україні – на облаштування вимушених переселенців, на переорієнтацію експорту оборонних підприємств з Росії на інші ринки, а також надати Україні термінову допомогу в галузі енергетики. Закон також передбачав виділення Україні \$510 млн, з яких \$160 млн – на військову допомогу.

Поступово все більше американських експертів при оцінці сучасної конфронтації американсько-російських відносин порівнюють їх з епохою холодної війни, або навіть стверджують, що нова холодна війна вже почалася. Так, на думку політолога П. Сондерса, головна проблема полягає в тому, що за часів попередньої холодної війни в 1970-1980 рр. існували певні правила гри, і кожна зі сторін була

змушена (самою логікою біполярного протистояння і небезпекою взаємного знищення) прийняти їх, усвідомлюючи межі дозволеного в поведінці на міжнародній арені. Натомість тепер, коли «однополярний світ явно піддається ерозії, а контури поліцентричного світопорядку ще тільки починають проглядатися на світовому політичному горизонті, основним акторам доводиться діяти методом проб і помилок, спираючись на власні (далеко не завжди адекватні) уявлення про мотиви і цілі іншої сторони. Тому, якщо США і Росія вступлять в нову холодну війну, відбудеться відкат не до 1985, але до 1946 року. Це потягне за собою низку криз у процесі встановлення нових правил гри» [2].

Таким чином, **на кінець 2014 р. РФ і Сполучені Штати практично позбавили один одного можливості припинити конфронтацію і спробувати знов налагодити взаємовідносини. Єдиним способом виходу з ситуації, що склалася, обидві держави розглядають капітуляцію і нав'язування протилежній стороні власних правил гри.**

Кремль своїми відкрито несистемними діями в Криму та на Донбасі кинув виклик здатності Вашингтона як світового лідера підтримувати норми і принципи світового порядку, сформованого після 1991 р.

На превеликий жаль, Сполучені Штати та їх європейські союзники виявилися неготовими адекватно оцінити рішучість Кремля піти на відкриту конфронтацію з ними через Україну та серйозність викликів, які вона несе як для європейської, так і для глобальної безпеки в цілому. У результаті Захід не спромігся одразу надати адекватну відповідь російській агресії.

Сполучені Штати роблять ставку на економічні санкції проти РФ, а також неформальні кроки з ізоляції Росії на міжнародній арені, плюс зусилля, спрямовані на пониження світових цін на енергоносії – найважливішої частини надходжень до російського бюджету. Потрібно констатувати, що тут Сполучені Штати досягли значних успіхів, серйозно послабивши економіку Росії, про що свідчить різка девальвація рубля, яка й досі триває. 2015 –й для російської економіки буде роком великих потрясінь, уряд РФ повинен буде спустошити Резервний фонд і Фонд національного добробуту або піти на секвестр бюджету. Крім того, як засвідчив останній саміт «Великої двадцятки», В. Путін опинився в цілковитій ізоляції з боку лідерів провідних країн світу.

На кону – основа основ лідерства США в сучасній міжнародній системі: їх глобальна система союзів в Європі та Азії.

Для Москви ставки є ще вищими. На думку одного з найбільш наближених до Кремля політолога С. Караганова, «Програти в цій конфронтації означає потерпіти реальну – на десятиліття – поразку. Будуть

підірвані надії більшості еліти на відродження Росії як великої держави і потужного, самостійного центру світової економіки і політики. І, можливо, головне для сьогоденної Москви – якісно ослабне легітимність та підтримка правлячого режиму, що базується все більше не на успіхах в економічній сфері, а на відродженні почуття національної гордості і властивою більшості росіян віри, що «ми живемо в великій державі» [3].

Рекомендації.

1. Верховній Раді України необхідно розробити необхідні законодавчі акти, спрямовані на реформу Збройних сил України відповідно до стандартів Північноатлантичного альянсу.

2. Розпочати обговорення у відповідних комітетах ВР України можливості приєднання України до лав НАТО з метою захисту від російської агресії та забезпечення територіальної цілісності нашої держави.

3. Інтенсифікувати перемовини представників Верховної Ради, РНБО, адміністрації Президента України тощо з представниками обох Палат американського Конгресу, впливовими представниками української діаспори та американського бізнес-середовища з метою посилення тиску на Президента США Б. Обама та перегляду його позиції щодо шляхів припинення російської агресії проти України суто дипломатичними шляхами у бік посилення економічних санкцій проти енергетичної галузі РФ, а також надання нашої країні реальної військової допомоги, передбаченої «Актом на підтримку свободи в Україні», а саме: постачання Збройним силам України протитанкової, бронебійної зброї, протиартилерійських радарів, безпілотних розвідувальних апаратів, систем захищеного зв'язку тощо.

Усі ці та інші заходи слугуватимуть посиленню обороноздатності нашої країни та припиненню збройної агресії РФ проти України, а також відновленню територіальної цілісності нашої країни.

Джерела:

1. Соловьев Э. «Украинский разлом» в российско-американских отношениях / [Електронний ресурс] / Э. Соловьев. – Режим доступу – http://www.perspektivy.info/rus/ekob/ukrainskij_razlom_v_rossijsko-amerikanskih_otnoshenijah_2014-06-05.htm.

2. Saunders P. Seven Ways a New Cold War with Russia Will Be Different [Електронний ресурс] / Saunders P. – Режим доступу: <http://nationalinterest.org/feature/seven-ways-new-cold-war-russia-will-be-differentt-10439>.

3. Караганов С. Россия – США: долгое противостояние? Что обещает конфликт вокруг Украины [Електронний ресурс] / С. Караганов – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Rossiya--SShA-dolgoe-protivostoyanie-16923>.

6.3. Потехін О.В. Україна в зовнішньополітичній доктрині наступного – 45-го президента США

У травні 2016 р. група експертів з міжнародних відносин – колишніх високопосадовців в адміністраціях як демократичної, так і республіканської партії – під егідою Центру нової американської безпеки опублікували рекомендації наступному президенту США «Розширюючи американську силу. Стратегія поширення участі США у Світовому порядку на конкурентних засадах». Одним зі співголів проекту виступив Р. Коган, автор програмної статті «Супердержави не йдуть на пенсію». У доповіді, зокрема, констатується: «США мають достатню військову, економічну та політичну силу, щоб відігравати провідну роль у захисті правового міжнародного порядку. Отже, для наступного президента питання полягає не в тому, чи є в Америки необхідні засоби для більш активного міжнародного лідерства, а в тому, чи американській уряд має належну волю до цього».

Визначаючи роль Європи, з якої виокремлено Україну, у стратегії США, автори підкреслюють: «Навіть у світі, де відчуються зсуви економічної та політичної сили, трансатлантичне співробітництво залишається фундаментом та ядром ліберального світового порядку. Історично найбільші зовнішньополітичні досягнення США набувалися разом з нашими найближчими союзниками в Європі». Отже, «треба надати надійні гарантії безпеки союзникам по НАТО, які перебувають на передньому краї з Росією. Враховуючи сучасну російську поведінку, не можна далі ігнорувати можливий виклик країнам-членам НАТО, які мають спільні кордони з Росією. Країни Балтії є особливо вразливими для прямої атаки або більш складної «гібридної» війни, яку Росія веде в Україні».

Стратегічним завданням для США є «стабілізувати та міцно прив'язати до Європи» Україну. Для цього треба «забезпечити українські збройні сили підготовкою та обладнанням (не зброєю. – Авт.), необхідними для опору силам, за якими стоїть Росія, та власне російським силам, які проводять операції на українській території». Авторами доповіді окремо підкреслено, що «не пропонується, щоб Україна коли-небудь набула спроможності протистояти в повному масштабі російському війську». При цьому «стратегія Путіна полягає в постійній підтримці нестабільності, сподіваючись, що врешті-решт Україна знову опиниться під російським впливом». «Твердість та рішучість у політиці США щодо України принесе додаткову вигоду в стримуванні Росії від агресії проти інших європейських держав, включно з тими, на які поширюються зобов'язання Сполучених Штатів згідно зі статтею 5-ою» (Договору про створення НАТО, що визнає напад на одну з держав Альянсу нападом на всіх його членів. – Авт.). Логіка цих порад президенту бивбча:

на Україну покладається почесна й відповідальна місія прислужитися бар'єром на шляху подальшої російської експансії, попередження війни проти країн-членів НАТО, що призведе до втягування до неї США, але при цьому їй відмовляється у збройних засобах стримування агресора. Звичайно, вплив рекомендацій Центру нової американської безпеки на політику наступного президента США не слід перебільшувати, але вони значним чином перебувають в основному річищі американської зовнішньополітичної думки на українському напрямку, що матиме доктринальне значення. Принагідно відмітимо, що конференцію 20 червня 2016 р., присвячену обговоренню рекомендацій Центру, відвідали віце-президент США Дж. Байден та міністр оборони Е. Картер.

«Існуюча протягом 25 років політика США щодо України не зміниться, незважаючи на те, якими будуть результати наших виборів», ХХ ст. заявив посол США в Україні Дж. Пайетт 20 травня 2016 р., напередодні завершення своєї місії у нашій державі. Він запевнив, що Сполучені Штати будуть і надалі сприяти зміцненню української державності. Віддаючи належне діяльності Дж. Пайетта на цій посаді, все ж у цьому питанні з ним важко погодитися. Прискіпливий дослідник американсько-українських відносин легко знайде в їхній історії часів української незалежності чимало подій, коли своїми діями Вашингтон аж ніяк не сприяв ствердженню держави Україна. Не заглиблюючись у 90 рр., часи тиску на Україну з метою позбавити її ядерної зброї або «кольчужного» скандалу на початку 2000 рр. (безпідставних звинувачень нашої країни у продажу РЛС Іраку С. Хусейна, за які так і не надійшло офіційних вибачень американської сторони), не можна пройти повз надзвичайно специфічне, вибіркове розуміння Сполученими Штатами їхніх власних «запевнень» щодо забезпечення територіальної цілісності і суверенітету України, які містились у Будапештському меморандумі 1994 р. та гучних декларацій Хартії Україна-США про стратегічне партнерство (2008 р.). Або відмову Вашингтона приєднатися до «нормандського формату» з врегулювання «української кризи». Отже, як інтереси європейської безпеки, так й інтереси нашої держави враховувалися Вашингтоном у надзвичайно обмежений млявий спосіб, який виявився нездатним зупинити російську агресію та відновити стабільність у Європі. Немає підстав вітати те, що криза на сході України набуває ознак «замороженого» конфлікту, а повернення Криму відкладається на десятиліття (за улюбленою американськими «реалістами» аналогією з країнами Балтії, що перебували під радянською окупацією 50 років). Тобто, для України лінійне продовження курсу Б. Обама наступним 45-м президентом США є явно недостатнім. Для вирішення найгостріших проблем міжнародного становища нашої країни потрібні суттєві позитивні зрушення в політиці Вашинг-

тону. Слова ж Дж. Пайетта можна розуміти у такий спосіб: по-перше, республіканський кандидат Д. Трамп не обійме посаду в Білому домі. По-друге, якщо це і трапиться, то професіонали зовнішньої політики з його команди та Конгрес США не дозволять аматору-початківцю на чолі американської держави «здати» Україну (останнє – заявлене кліше в оцінці перспективи політики Вашингтона за президента Трампа – неодноразово вживав і автор даних рядків, утім, чим ближче до виборів та ретельніше ознайомлення з особистістю Трампа, його поглядами на світову політику та їхній суспільний контекст у США, тим більше сумнівів у тому, що воно спрацює на практиці).

Яких змін у політиці Вашингтону можна очікувати після того як 8 листопада 2016 р. у США відбудуться президентські вибори, а 20 січня 2017 р. складе присягу 45-й президент США? Згідно з результатами опитувань громадської думки на момент написання цих рядків (початок літа 2016 р.) рівень підтримки Д. Трампа та Г. Клінтон серед виборців був приблизно однаковим. Звичайно, до листопада ситуація може дещо змінитися, сподіваємося, на користь першої в історії Сполучених Штатів жінки-президента.

Розгляд зовнішньополітичної «доктрини Трампа» почнемо з надзвичайно дратливого для України питання – **про ядерну зброю**. Улюблений аргумент усіх у Вашингтоні, хто блокував, всупереч рішенню Конгресу США, надання Україні оборонної зброї – «не треба дратувати ядерну РФ». А головним досягненням Б. Обама його прихильники вважають «невпинну боротьбу за без'ядерний світ» (хоча великими перемогами вона не позначилася – Авт.). А Д. Трамп в унісон з 44-м президентом говорить нам: «Це дуже страшний ядерний світ. Як на мене, найбільша світова проблема – ядерна зброя та її розповсюдження». З другого боку, «якщо Японія і Південна Корея вирішили розробити власну ядерну зброю, це, напевно, добре, і ми не мали б втручатися». З третього, коли йдеться про застосування Сполученими Штатами ядерної зброї першими, то «це має бути виключене з порядку денного». З четвертого – «нам, можливо, доведеться використовувати ядерну зброю у Європі, що не так вже й страшно, тому що Європа – велика», тобто можна собі дозволити отруїти радіацією декілька країн.

НАТО для Трампа – не надто цікава тема. Він підтримуватиме Альянс, але йому «байдуже, чи приєднається Україна до НАТО, чи ні». Власне НАТО його не приваблює, «у ній повно безбілетників, які їдуть за рахунок Сполучених Штатів. Але якщо позбутися нахлібників, НАТО розпадеться». «Проте, можливо, договір про НАТО треба переглянути, а її модернізувати». Можливо, навіть, створити замість неї нову міжнародну структуру, виключно задля боротьби з тероризмом. За президента Трампа, Сполучені Штати «покажуть терористам, хто в домі

господар» («мочитимуть у сортирі»? – Авт.). Він буде також «бомбити ІДІЛ і, якщо це не допоможе, переслідуватиме дружин та дітей бійців ІДІЛ». «Наказувати американським військовим використовувати тортури або навмисно нападати на цивільне населення було б, звісно, незаконним, але військові із задоволенням підкоряться будь-якому наказу президента Трампа»: «Я лідер. Я завжди був лідером... Якщо я скажу це зробити, вони зроблять». Водночас Трамп присягається, що він буде законослухняним, «пов'язаний законами, так само як і всі американці». В останнє повірити важко.

«Під керівництвом президента Трампа військо США буде дуже сильним», а зараз, вважає він, воно «катастрофічно» слабе. Після приходу до Білого дому, коли, за Трампом, відбудеться водночас скорочення бюджетних витрат на військові цілі та розширення військових програм, військо буде «настільки великим, настільки могутнім, настільки сильним», що ніхто не посміє зв'язуватися з ним. З таких позицій Трамп готовий будувати відносини з Росією. Якщо станеться випадок, на кшталт провокацій з обльотами російськими літаками кораблів ВМС США: «Я просто візьму слухавку й зателефоную Путіну» (він має прислухатися? – Авт.).

За словами Трампа, кожне військове втручання США з часів В'єтнаму було тією чи іншою мірою провальним. Що стосується «ісламської держави», Трамп заявляє: «генерали вважають – від 20 000 до 30 000 військовослужбовців потрібні для відправки до пекла ІДІЛ, але це мають бути не американські війська, це мають бути люди з тієї частини світу. Я ніколи не направляю туди стільки американських військових». Сподіватися, що Д. Трамп, на відміну від Б. Обама, надасть Україні оборонну зброю, наївно. Скоріше, він взагалі припинить будь-яку допомогу українському війську. Адже його основна ідея у сфері міжнародної безпеки – якщо будь-яка країна розраховує на американські «послуги» у цій сфері – вона має відшкодувати витрати. Такий собі «бізнесовий» підхід.

У світогляді Трампа панує одна теза – США мають відновити свій вплив у світі шляхом застосування економічного торгу, у якому треба бути розумнішими, хитрішими та жорсткішими за опонентів. США, за його словами, були «великим дурним хуліганом», через що зірвалися переговори з розв'язання багатьох міжнародних конфліктів. Незважаючи на суперечливість, хвастощі та ігнорування очевидних фактів, Трамп виробив по-своєму цілісний погляд на міжнародні відносини та роль у них Америки.

Трамп не має ані найменшого заперечення проти того, щоб і його сприймали як хулігана, такого, що вимагає йому підкорятися, якщо ні – «то пішли ви всі під три чорти!». Він заявив, що «готовий припинити купувати нафту у Саудівської Аравії, якщо та не почне серйозно ставитися до боротьби проти Ісламської держави; обмежить доступ Китаю

до ринків США, якщо Пекін продовжуватиме свою експансіоністську політику в Південно-Китайському морі; відкине традиційні союзи Америки – від Атлантики до Тихого океану – якщо партнери не будуть тягнути свою справедливую частку їх витрат». До альянсів ставлення як до ділових партнерів у сфері нерухомості: «США мають спитати, що ви зробили для нас корисного останнім часом?». Американські військові мають бути готові повернутися до США. Якщо держави, де їх розміщено, такі як Японія та Південна Корея, не розщедряться на їхнє утримання, «президент Трамп виведе війська зі своїх заокеанських баз».

Для тих, хто критикує його очевидні суперечності у висловлюваннях, розпливчастість заяв про свої кінцеві стратегічні цілі або готовність виступати з публічними погрозами, Трамп пропонує просту, як в Н. Макіавеллі, відповідь: «Нам потрібна непередбачуваність. Я б не хотів, щоб вони знали мої справжні задуми». Він завжди готовий блефувати як професійний картяр.

Своїх опонентів Трамп звинувачує в тому, що вони, буцімто, «надто налаштовані на компроміс, готові торгувати американськими інтересами в обмін на банальності про дружбу і співробітництво». Він хоче отримувати для США щось вагомніше, те, що має матеріальний вимір.

«Чому країни, які межують з Україною або знаходяться близько від неї, не беруть більш активну участь у розв'язанні кризи?» – риторично запитав Трамп в інтерв'ю газеті «Нью-Йорк таймс» (26 березня 2016 р.), кажучи, що Вашингтон надто застряг у важкій роботі із захисту України. На питання, чи згоден він з твердженням Б. Обама, що «історія і географія диктують: Росія матиме більший вплив на Україну, ніж Захід?», Трамп відповів «Я б погодився».

Наприкінці березня 2016 р. стало відомо, що Трамп найняв своїм радником П. Манафорта, який має забезпечити його висування кандидатом у президенти від республіканської партії на з'їзді у Клівленді 18-21 липня 2016 р. Раніше Манафорт працював як провідний радник В. Януковича і навряд чи позитивно ставиться до України після Революції гідності.

Ще один радник Трампа – відставний генерал-лейтенант М.Т. Флінн. Прихильник тісних зв'язків з Кремлем, Флінн пішов у відставку півтора роки тому з посади директора розвідувального управління міністерства оборони США. У грудні минулого року був запрошений до участі у святкуванні у вузькому колі в Москві десятиріччя РТ, пропагандистської телекомпанії Кремля для зарубіжної аудиторії, де основним доповідачем був президент Росії В. Путін.

Експерти, які дотримуються вищезгаданої тези про інституційні й командні обмеження авантюризму президента Д. Трампа, насамперед, вказують на погляди кандидата у віце-президенти Н. Гінгрича (на цей момент він ще не дав згоду балотуватися разом з Трампом). Дійс-

но, Гінгрич – класичний республіканець з деяким ухилом у ізоляціонізм (про Трампа – неофіта республіканської партії, який приєднався до неї тільки 2012 р., цього ніхто не наважиться сказати).

Колишній спікер Палати представників та невдалий кандидат на президентську посаду на виборах 2012 р. Н. Гінгрич був автором консервативної платформи в республіканській партії 1994 р. під назвою «Контракт з Америкою». Пізніше він заробив мільйони доларів після виходу з Конгресу за рахунок використання своїх зв'язків з іншими потужними республіканськими законодавцями (Трамп позиціонує себе як «хлопець з провінції», не пов'язаний з вашингтонським партійним істеблішментом. –Авт.).

«Система безпеки і зовнішньої політики США не відповідає реальності» – нещодавно заявив Гінгрич на сторінках «Форін полісі». Конгресмен від штату Джорджія свого часу відзначився створенням республіканської більшості в Палаті представників у 1990-ті рр. – вперше за півстоліття. Він енергійно підтримував Північноамериканську угоду про вільну торгівлю 1994 р. (НАФТА), вторгнення до Іраку 2003 р., військове втручання США в Лівії 2011 р. Щоправда, він зараз схвалює Трампа, який дотримується цілком протилежних позицій з питань міжнародної торгівлі та використання американської військової сили в Сирії.

Фігура Н. Гінгрича викликає особливий інтерес тому, що віце-президент, скоріш за все, заступить Трампа на чолі держави. На мій погляд, у Д. Трампа мало шансів довго перебувати на президентській посаді, його буде усунено шляхом імпічменту за порушення Конституції США – утриматись у конституційних рамках Трампу не під силу. Зважаючи на ненависть до Трампа представників етнічних груп (важко назвати їх меншинами через багатомільйонну чисельність), скажімо, іспаномовних, також він може розділити долю американських президентів, які стали жертвами замахів на їхнє життя.

Трамп, який не має ніякого політичного досвіду – ані міжнародного, ані внутрішнього американського (не обіймав жодної державної чи взагалі будь-якої вибіркої посади, вдалий торговець нерухомістю та ведучий популярного низькопробного телешоу), прагне залучити республіканців – ветеранів зовнішньої політики та військових як найближчих радників. Серед них відставники – генерал-майор Г. Харрелл, ветеран спецназу, який командував невдалою операцією «Black Hawk Down» у Сомалі в 1993 р., генерал-майор Б. Мізусава та контр-адмірал Ч. Кубік, у даний час – президент інженерної фірми. Всі вони – критики «інтервенціонізму» в політиці Б. Обами.

З метою заспокоїти делегатів майбутнього партійного з'їзду, де його мають висунути кандидатом від республіканців на осінніх виборах, Трамп відмовлявся останнім часом від коментарів на міжнародну те-

матику та про кандидатів на посади у своєму кабінеті. Для створення уяви про серйозності своїх зовнішньополітичних намірів, він надав розголошу зустрічам з головою сенатського комітету в закордонних справах Р. Кокером та колишніми державними секретарями Дж. Бейкером («герой» позбавлення України ядерної зброї) та Г. Кісінджером («запеклий» друг України, адвокат «реал політик» у виконанні Кремля). Утім, зміст цих розмов залишився невідомим.

Щоб компенсувати відсутність у нього політичного досвіду, Трамп обіцяв найняти кращі уми світу, але його команда з питань зовнішньої політики примусила деяких провідних фахівців країни в цій сфері ламати голову, коли вони намагалися зрозуміти його вибір. «Багато хто з нас, хто займав високі посади в попередніх республіканських адміністраціях, запитували один одного, чи хтось щось чув про них, майже кожний шукав у Гуглі хоч якусь інформацію про цих осіб, утім, не надто успішно», – свідчить М. Грін, експерт із зовнішньої політики з Центру стратегічних і міжнародних досліджень, який служив у Раді національної безпеки за президента Дж. Буша-мол.

Нещодавнє опитування П'ю Центру показало, що майже 60% зареєстрованих виборців хочуть, щоб США «зайнялися своїми власними проблемами і дозволили іншим країнам впоратися з їхніми проблемами самотужки» (тобто, серед іншого, не налаштовані на допомогу Україні в її боротьбі з російською агресією). Але вперше за останнє десятиліття все більше американців, зокрема прихильників республіканців, кажуть: військові витрати повинні бути збільшені, а не зменшуватися.

Як вважає впливовий член Палати представників від штату Каліфорнія, ветеран трьох військових кампаній «яструб» Д. Хантер, який підтримує Трампа та бажає стати членом його уряду, стратегія останнього така ж як його особиста: «втрутитися, набити сидниці та піти». Зовнішню політику Обама він назвав «безпорадною та наївною» за спробу значно обмежити вплив США на перебіг світових справ. Як правильно зазначив Р. Коган, «супердержави не йдуть на пенсію», – що спробувала зробити Америка в останнє десятиліття. Отже, свідчить Д. Хантер, «ізоляціонізм» Трампа під гаслом «Америка перш за все» дуже поверховий. За його словами, «національна безпека – ось абсолютний пріоритет для президента... Ти маєш створити пекло на Землі для ворогів Сполучених Штатів». Подивимося, чи потрапить путінська Російська Федерація до цієї категорії, але шанси на це є. Хантер вважає, що Америка без вагань може опинитись у стані війни, якщо «ця війна вже не триває».

Досить поширеним є погляд, згідно з яким президент Г. Клінтон продовжить політику щодо України президента Б. Обама. Деякою мірою це вірно і так само влаштовує Україну: санкції проти Росії не будуть нею скасовані, за умови ефективного реформування економіки

урядом В. Гройсмана надаватиметься допомога – як Сполученими Штатами, так і МВФ. Скоріше за все, Вашингтон продовжуватиме наполягати на збереженні Мінських домовленостей як шляху до врегулювання «української кризи», оскільки це допоможе зберігати єдність політики з ЄС. Але Г. Клінтон значно відрізняється від Б. Обама. Вона є більш традиційним політиком у своєму підході до міжнародних відносин та ролі США у світових справах, ніж 44-й президент, який прагнув «відправити супердержаву на пенсію». З цим вона категорично не змиритися.

У квітневому інтерв'ю журналу «Атлантик» у дусі «політичного реалізму» Обама заявив: «Справа в тому, що Україна, країна, що не є членом НАТО, буде уразливою для військового домінування Росії незалежно від того, що ми робимо». Ця заява прозвучала як згода на поразку України, якій не бажують належним чином допомагати Сполучені Штати, в російсько-українській війні. «По суті, президент Обама просто штовхнув Україну під російський автобус...», – так прокоментував слова президента Д. Креймер, колишній чиновник в адміністрації Дж. Буша, зараз ст. директор з прав людини і демократії в Інституті Маккейна. Беремо сміливість стверджувати, що такої дурості й підлоти Г. Клінтон ніколи б не зробила (навіть, якщо об'єктивно РФ дійсно ще сильніша у воєнному вимірі за Україну, метою має бути створення потенціалу стримування російської агресії за допомогою США). З іншого боку, нагадаємо реакцію Г. Клінтон на незаконну анексію Криму Росією, коли вона порівняла дії В. Путіна із «звільненням» судетських німців та аншлюсом Австрії А. Гітлером. На відміну від опортуністів Б. Обама та його держсекретаря Дж. Керрі, які намагалися час від часу загравати з Москвою, Г. Клінтон здатна на жорсткі дії, діалог з використанням широкого діапазону прямих та прихованих загроз, тиску на слабкі місця путінської імперії в стані кризи. Особиста неприязнь Клінтон та Путіна є взаємною та може тільки зростати, не в останню чергу через компліменти Москви на адресу Трампа. **Права людини для Клінтон, і це вона довела вчинками на посаді державного секретаря, є частиною її світогляду, а не кон'юнктурним політичним засобом.** Індикатором позитивних змін у політиці США щодо України буде усунення з посади головного радника з питань Росії та України в адміністрації Б. Обама С. Воландер (давнього симпатика Москви) та призначення М. Макфола, колишнього посла США в РФ, який є переконаним прихильником Революції гідності та підтримки демократії в Україні.

Важливим позитивним моментом в американсько-українських відносинах мають стати добрі зв'язки, взаєморозуміння Клінтон з американськими військовими, серед яких домінують прихильники надання Україні оборонних озброєнь у необхідних для стримування російської агресії масштабах. Під час загострень в адміністрації Б. Обама з пи-

тань використання збройних сил США за кордоном держсекретар поспідовно підтримувала позицію військових фахівців. Клінтон віддає належне НАТО як випробуваному засобу підтримання міжнародної безпеки, готова зміцнювати всі військово-політичні союзи відносини США в різних регіонах світу. Зокрема, вона вітає зміцнення східноєвропейського напрямку НАТО, який має стримувати подальшу агресію РФ.

Отже, у разі приходу до влади Д. Трампа міжнародне становище України в її протистоянні з Москвою суттєво ускладниться. Нашій країні в стані війни «немає чим платити за послуги» Сполученим Штатам. Навіть можливе загострення у відносинах Вашингтона з Москвою не зіграє вирішальним чином на нашу користь. **Президент Г. Клінтон цілком спроможна до позитивних зрушень в американсько-українських відносинах**, масштаби яких, утім, важко передбачити. Від України вимагатиметься прискорення реформ, відданість реальному забезпеченню прав людини, розвиток інститутів демократії.

6.4. Толстов С.В. Складові координації стратегічного партнерства США та країн ЄС стосовно України

Ситуація довкола українсько-російських відносин та конфлікту в Донбасі визначається двома головними чинниками:

- Встановлення хиткого перемир'я на Донбасі у вересні – жовтні 2015 р. вплинуло на консультації довкола політичного врегулювання конфлікту. Проявом цієї тенденції став публічно висловлений намір лідерів Франції і ФРН продовжити термін виконання Мінських угод на 2016 р. (без визначення чіткої часової межі).

- Після воєнного інциденту 24.11.2015 р., коли турецькі ВПС підбили російський бомбардувальник Су-24, спостерігалось суттєве загострення напруженості у відносинах між НАТО і Росією. Вказаний інцидент став першим публічно визнаним воєнним зіткненням між Росією та збройними силами країни-члена НАТО з другої половини 1980 рр.

Динаміка міжнародної ситуації потребує відстеження та врахування чинників, які впливають на діалог між США та провідними країнами ЄС. Формування позицій та підходів сторін до конфліктів в Україні та Сирії має взаємопов'язаний характер з точки зору залучення до них Росії.

1. Координація підходів

- Базовий підхід політичного керівництва України щодо конфлікту на Донбасі та реагування на участь у ньому Росії визначається вимогами до США і ЄС зберегти режим санкцій стосовно РФ аж до виконання умов Мінських угод у повному обсязі. Адміністрація США підтверджує необхідність дотримання режиму санкцій проти Росії та їх посилення «в разі порушення мінських домовленостей та продовження російської агресії».

– Потенційна згода щодо продовження санкцій була підтверджена і канцлером ФРН А.Меркель, яка публічно визнала виведення найманців з України «наріжним каменем» Мінських угод.

Водночас позиція А. Меркель та Ф. Олланда час від часу зазнає ситуативної корекції. А. Меркель та Ф. Олланд ініціювали продовження терміну дії Мінських угод та необов'язковість цілковитого дотримання послідовності виконання плану «Мінськ-2», хоча жодних документів з цього приводу не підписувалося. Інакше кажучи, європейські лідери визнають, що процес врегулювання розтягується на тривалий період, так само як і термін дії санкцій, ухвалених ЄС щодо Росії.

Діалог між адміністрацією США та керівництвом ЄС з українського питання фіксує рамкові аспекти спільного реагування, в тому числі:

- підтвердження положення, що санкції проти Росії пов'язані з виконанням нею Мінських угод, мають тривати до їх повного виконання;
- необхідність диверсифікації джерел постачання енергії до ЄС та повного дотримання стандартів ЄС у сфері конкуренції, що передбачає забезпечення відповідності нового проекту газопроводу «Північний потік-2» вимогам енергетичних директив ЄС.

Характеризуючи **форми та методи узгодження позицій США й ЄС щодо України**, доцільно відзначити наступне:

- Адміністрація США залишається головним ініціатором і координатором впровадження режиму санкцій проти РФ, які, разом зі суттєвим зменшенням цін на нафту й газ, мають зупинити економічне зростання в РФ, скоротити можливості її воєнного бюджету та модернізації оборонно-промислового комплексу. Робиться **розрахунок на планомірне та довготермінове виснаження російської економіки**, проте аж ніяк не на досягнення швидкого ефекту.

– Головними інструментами координації позицій США й ЄС залишаються спільні наради лідерів США та головних функціонерів ЄС, саміти G7 та наради міністрів фінансів.

– Суттєву роль в обмеженні та стримуванні воєнно-політичної експансії з боку РФ відіграли рішення НАТО про нарощування сил швидкого розгортання з 13 до 30 тис. та розміщення передових загонів ударних сил надшвидкого реагування в периферійних країнах НАТО.

– Військовий комітет НАТО схвалив створення міжнародних військових штабів у Литві, Латвії, Естонії, Польщі, Румунії та Болгарії, підпорядкованих командуванню сил союзників у Європі. У Східній Європі на тимчасовій основі були розмішені підрозділи британських, американських, німецьких, норвезьких та голландських військ, які мають гарантувати відповідь на будь-яку можливу загрозу безпеки з боку Росії.

– Рада НАТО підтримала Туреччину в конфлікті з РФ, ухвалила рішення про посилення системи ППО Туреччини і запросила Чорногорію до НАТО, що спростовує твердження керівництва РФ про припинення розширення альянсу.

2. Позиції сторін

1. Створений за участю А. Меркель і Ф. Олланда «нормандський» переговорний формат є лише специфічним механізмом моніторингу ситуації, пов'язаної з конфліктом на сході України. Його ефективність видається відносно низькою, насамперед через відсутність будь-яких гарантій виконання ухвалених рішень. З іншого боку, «нормандський формат» може виконувати певну посередницьку роль у контактах між лідерами України та Росії, тим паче, що інші форми прямих контактів відсутні.

2. Адміністрація Б. Обама свідомо відійшла від прямої участі в переговорах щодо технічних умов врегулювання конфлікту на Донбасі. Такий підхід віддзеркалює небажання адміністрації США втягуватися до рутинної полеміки з російськими представниками з технічних аспектів врегулювання, відстеження строків та етапів виконання проміжних рішень тощо. Водночас США зберігають повну свободу дій щодо критики політики Росії та планування заходів, які забезпечують її стримування в Європі, на Близькому Сході та в інших важливих регіонах.

3. Неучасть представників США в технічних переговорах з врегулювання конфлікту на Донбасі має символізувати загальне політичне та силове лідерство США в західних союзах та євроатлантичному співтоваристві. Одним із чинників збереження цього лідерства виступає прагнення запобігти зближенню позицій Росії, Франції та Німеччини, яке призвело до проголошення їх спільної позиції в 2003 р. та засудження воєнної операції США і Великої Британії проти Іраку.

4. Політика США щодо стримування та економічного послаблення Росії буде продовжуватися, однак без артикуляції прямих ворожих намірів та інших демонстративних заходів. За допомогою різних засобів адміністрація США прагне утримувати у своїх руках важелі контролю відносин між країнами ЄС та Росією. Збиття ВВС Туреччини російського літака Су-24 в Сирії було напевно узгоджено з Вашингтоном і мало нейтралізувати спроби французького президента Ф. Олланда домовитися з Москвою про воєнно-політичне співробітництво та координацію воєнних дій у Сирії.

5. Попри узгодження деяких рамкових умов врегулювання, **підходи США та країн ЄС до проблематики конфлікту на Донбасі зберігають суттєві відмінності.** Позиція США (наприклад, заява постійного представника США при ОБСЄ Д. Байера, 12.11.2015 р.) висуває на перший план підтримку вимог України щодо проведення місцевих вибо-

рів на не контрольованих територіях Донецької та Луганської областей (проведення місцевих виборів «у повній відповідності з українським законодавством і міжнародними стандартами», забезпечення спостереження з боку БДІПЛ ОБСЄ тощо). Невиконання цих вимог тлумачиться як порушення мінських домовленостей з боку Росії, яка підписала Мінські угоди та має «усунути перешкоди для роботи СММ ОБСЄ з метою реалізації домовленостей та здійснення контролю над їх виконанням». Натомість політичні лідери та МЗС Франції та ФРН більше схильні шукати подальших компромісів з метою невідновлення воєнних дій у Донбасі.

6. Політичні кола Заходу на загал усвідомлюють небажання Росії та сепаратистів виконувати положення Мінських домовленостей, які передбачають урегулювання конфлікту. З погляду адміністрації Б. Обама, цей чинник має використовуватися з метою загострення суперечностей між ЄС та Росією задля унеможливлення їх зближення та розробки альтернативних стратегій геоекономічної взаємодії. Утім, офіційному Києву доведеться лавірувати між США та лідерами ЄС, адаптуючи свій підхід до їхніх вимог, включаючи дотримання перемир'я та продовження формального діалогу.

7. Як головний аргумент у політиці щодо Росії адміністрація США висуває тезу про те, що відновлення російського експансіонізму становить пряму загрозу безпеці та стабільності Європи. **З позицій глобальної стратегії США, конфлікт на Донбасі є однією з «гарячих точок», що мають враховуватися і використовуватися в перебігу політики суперництва і стримування Росії, що не передбачає швидкого врегулювання цієї проблеми.**

8. Для багатьох урядів країн ЄС конфлікт на Донбасі символізує якщо не безпосередню, то територіально відносно близьку загрозу, яка є ознакою відновлення негативних тенденцій у міжнародних відносинах держав у «широкому» європейському просторі. З урахуванням цього чинника політики багатьох країн ЄС згодні на часткове замирення на Донбасі (надійне припинення активної фази бойових дій) і не відкидають перспективу замороження конфлікту. Важливий чинник, яким керуються урядові кола Франції та ФРН, полягає в сподіванні на можливість повернення політики Москви та європейської міжнародної підсистеми до докризового стану. Це має відновити перспективу розвитку економічних проєктів з Росією та поліпшити можливості доступу до російських енергетичних і сировинних ресурсів. Таким чином, повернення Росії до неконфліктних стосунків залишається суттєвим, і деяких випадках – принциповим інтересом європейських економічних кіл і політиків, які представляють їхні інтереси.

3. Підсумкові зауваження

1. З огляду на розстановку сил, без принципової згоди Москви на врегулювання конфлікту на Донбасі у будь-якій формі розраховувати не варто. Водночас у своїх зверненнях до внутрішньої та зовнішньої аудиторії Києву слід уникати прямих натяків на переростання чинних загроз і суперечностей у відкритий збройний конфлікт і тим більше – війну з Росією.

2. З позицій інтересів українського суспільства замороження конфлікту виглядає кращою перспективою, аніж його продовження в «гарячому стані», який супроводжується відновленням воєнних дій і можливістю відновлення наступальних операцій з боку сепаратистів.

3. У сенсі політичного позиціонування українська влада не може ані визнати замороження конфлікту на Донбасі, ані підтримати пропозиції радикалів про силове відновлення контролю над всією територією Донецької та Луганської областей.

4. Пряма залежність Києва від економічної допомоги і політичної підтримки з боку США і ЄС змушує українські владні структури адаптуватися до перебігу узгодження позицій лідерів держав Заходу щодо конфлікту на Донбасі та відносин з Росією. При цьому Київ може та, вірогідно, має впливати не тільки на діалог у «нормандському форматі», а й на формування позиції США та ЄС в «українському питанні». Такий підхід потребує визначення деяких принципових тез, що мають визначати публічне позиціонування владних структур для внутрішньої та зовнішньої аудиторії.

5. Слід відзначити, що утаємниченість переговорів як у «нормандському форматі», так і в межах мінської Тресторонньої контактної групи, роблять проблему конфлікту на сході України незрозумілою для переважної більшості населення. З метою роз'яснення ситуації для української громадськості доцільно **підготувати та узгодити низку чітких і принципових тез, які окреслюють позицію українсько-го керівництва.**

Такі тези можуть бути побудовані на основі наступних аргументів:

– Принциповою метою української влади відносно конфлікту на Донбасі є повне припинення воєнних дій та створення надійних передумов для політичного врегулювання конфлікту.

– Київ вимагає виконання умов мінських домовленостей у повному обсязі, без перекручень і спроб їх вибіркового застосування.

– Офіційний Київ розраховує на більш послідовний контроль СММ ОБСЄ щодо відведення озброєнь та дотримання умов перемир'я.

– Зі свого боку українська влада готова до законодавчого забезпечення проведення місцевих виборів на неконтрольованих територіях. Необхідні умови для підготовки місцевих виборів потребують повного припи-

нення вогню, забезпечення міцного перемир'я під контролем СММ ОБСЄ, забезпечення умов для виконання законів України на непідконтрольних територіях та створення інфраструктури підготовки до проведення волевиявлення у повній відповідності до українського законодавства, включаючи визнання повноважень ЦВК і виконання його рішень.

– За наявності взаємної зацікавленості в нормалізації умов життя на непідконтрольних територіях механізм Тристоронньої контактної групи з врегулювання конфлікту на Донбасі дозволяє розпочати переговори з конкретних галузевих питань, включаючи відновлення економічних зв'язків.

6. Тези, які можуть бути використані для пояснення позиції України для зарубіжної аудиторії, мають включати положення про необхідність забезпечення врегулювання конфлікту на Донбасі міжнародними гарантіями, включаючи як одну з таких можливостей розміщення міжнародних миротворчих контингентів під егідою ООН. Цілком зрозуміло, що без згоди РФ при голосуванні в РФ ООН рішення про розміщення миротворчої місії ухвалено не буде. Проте наполягання на розміщенні миротворців підтверджує миролюбність намірів Києва та привертає увагу до питання про необхідність міжнародних гарантій припинення вогню.

7. Потребують роз'яснення новітні кроки української сторони щодо загострення економічних відносин з Росією, включаючи авіасполучення та авіаційний транзит, припинення постачання електроенергії до Криму, відмову від закупівлі російського газу і т. п. Відсутність таких роз'яснень справляє враження, що офіційний Київ діє навмання, ставить під загрозу українську економіку й не має чіткої конкретної мети, або ж свідомо погоджується на повномасштабну економічну війну та повне припинення економічних стосунків з Росією. Тобто, виникає враження, що український уряд свідомо йде на перенесення війни з РФ в економічну площину. З позицій зовнішнього спостерігача важко скласти уявлення, наскільки такий підхід координується з зовнішніми спонсорами України, включаючи адміністрацію США та керівні структури ЄС.

8. Напередодні нового загострення російсько-української торговельної війни доцільно акцентувати увагу на таких аспектах, як довільне блокування імпорту окремих видів українських товарів до РФ, створення ускладнень і перешкод для імпорту до РФ більшості статей традиційних українських поставок, загроза блокування продовольчого імпорту українських товарів до РФ у зв'язку з тимчасовим застосуванням окремих економічних розділів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (з 01.01.2016 р.).

9. Окреме важливе питання становить загальний стан справ у двосторонніх відносинах між Україною та РФ, включаючи фактичне руйнування всієї договірно-правової бази. Безліч двосторонніх до-

кументів фактично порушено, а чинність інших викликає сумніви через відсутність способів забезпечення їх виконання.

10. Суттєве значення для України має рішення уряду РФ про підвищення мита на весь український експорт до РФ у зв'язку з тимчасовим застосуванням окремих економічних розділів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (з 01.01.2016 р.). Твердження представників уряду про те, що Україна повністю готова до застосування продовольчого ембарго та підвищення мита з боку Росії викликає сумніви (окрім наміру одержати від парламенту згоду на впровадження дзеркальних заходів блокування імпорту з РФ).

11. З метою відвернення торговельної блокади з боку РФ доцільно зважити на можливість розробки та підписання проміжного тимчасового регламенту регулювання торгівлі між Україною та Росією на 2016 р. Такий документ можна було б розробити та укласти на рівні міністерств економіки та доповнити тимчасовою угодою між органами митного контролю двох країн або в тристоронньому форматі за участю Європейської Комісії.

6.5. Потехін О.В. До вступу на посаду 45-го президента США Д. Трампа

Прогнозування зовнішньої політики адміністрації Д. Трампа вимагає важкого пошуку раціонального зерна серед суперечливих емоційних заяв 45-го президента США, у яких досі, як і в часи передвиборної кампанії, домінує бажання привабити інтерес публіки або шокувати її (і, водночас, експертне середовище), а не якісь хоча б натяки на системність, які би давали підстави говорити про майбутній «політичний курс». Оптимісти стверджують, без жодних на те підстав, що після в'їзду до Білого дому 22-го січня 2017 р. усі побачать зовсім іншого, нового Д. Трампа, який порадує світ зваженістю та відповідальністю політичного курсу. Скептики дотримуються правила «доживемо-побачимо» і все ж намагаються знайти те ядро, що складається з базових поглядів та пріоритетів членів команди Д. Трампа.

Коли обраний президент оголосив кандидатури на ключові посади в зовнішньополітичному механізмі, стало ясно, що **в адміністрації буде три угруповання**: 1) політичні неофіти – «трампівці», які поділяють його гасло «Америка понад усе» (America First); 2) релігійні фундаменталісти – антиісламські «хрестоносці»; 3) традиційні республіканці – «істеблішмент». Між ними відбуватиметься конкуренція, «блокобудівництво» за принципом «двоє проти третього» за повної взаємної недовіри та існує серйозний конфліктний потенціал, хоча, звісно, останнє слово у сфері зовнішньої та безпекової політики зали-

шатиметься за президентом (якщо він виявить здатність його формулювати в однозначний спосіб – досі Трамп цим не грішив). Особливу небезпеку поділ на фракції представляє під час міжнародної кризи, в умовах обмеженого часу для прийняття рішень. При цьому немає сумнівів, що трампівський Білий дім продукуватиме їх безперервно.

Якщо розглядати зовнішню політику США за шкалою «ліберальний інтервенціонізм» – «політичний реалізм» (елементи кожної з цих позицій присутні в політиці будь-якої адміністрації США після закінчення «холодної війни»), то **Д. Трамп явно тяжіє до «реал політик»**. Однак його «політичний реалізм» завжди був напрочуд непослідовним та суперечливим. Так, він побував на кожній стороні в численних принципових суперечках щодо ставлення США до: проблем зміни клімату, Сирії, Північної Кореї, Іраку і ядерної зброї. Однак, безперечно, Д. Трамп має невелике число базових переконань про роль США у світі в останні тридцять років. Д. Трамп справді вважає, що Америка перебуває в економічному занепаді, тому що інші країни використовують її. Він був переконаним критиком військово-політичних союзів за участі США з 1987 р. Д. Трамп наполягатиме, що США мають «продавати» безпеку своїм союзникам, тобто ті мають нести головний фінансовий тягар утримання баз США на їхній території, модернізації озброєнь тощо. Він виступає проти всіх торговельних угод США з іншими країнами, підписаних після Другої світової війни, за протекціонізм у торговельній політиці, тобто захист ринків США. Він проти «експорту демократії», абсолютно байдужий до прав людини, тим більше, якщо вона – не американський громадянин, та за взаємно вигідні відносини з будь-якими диктаторськими режимами, включно з путінським у РФ. Залишається відкритим питання, наскільки ці погляди перетворюються на конкретні політичні рішення. Але «економія» на зовнішній політиці, відмова від коштовної підтримки світового порядку або допомоги іншим країнам, прагнення «торгуватися» і з друзями, і з ворогами США може тільки негативним чином впливати на політику США щодо України.

«Трампівці» пропонують революційні зміни в американській зовнішньополітичній стратегії. Протягом 70 років Сполучені Штати захищали свої союзи та відмовлялися їх розпустити під тиском з боку держав-опонентів. Сполучені Штати не укладали угоди з Росією і Китаєм за спиною своїх союзників – неписаним правилом було «нічого про вас без вас». Д. Трамп подає протилежні сигнали. Союзники, які бажають розвитку двосторонніх відносин зі Сполученими Штатами, повинні бути обережними. Велика Британія має готуватися до запитування з Вашингтона: скільки Лондон готовий заплатити за продовження військової та розвідувальної співпраці.

Найбільшою загадкою для експертів залишається те, з яких мотивів Д. Трамп так прагне працювати з Росією. США мають дуже незначну зацікавленість у російській економіці. Торгівля та інвестиції мізерні порівняно з Китаєм. Росії практично немає чого запропонувати Сполученим Штатам – у ядерному роззброєнні Вашингтон об'єктивно не надто зацікавлений, оскільки розрив на користь США швидко зростає. У загрозу обміну ядерними ударами не вірить навіть В. Путін – хоча в США знайдеться чимало зацікавлених у демонстрації переляку від російського ядерного шантажу. Крім головного болю, Вашингтон нічого від Москви отримати не може, як це підтверджує сирийський досвід. Однак симпатії Д. Трампа до Росії давні та незрозумілі. Від цього вони не стають менш небезпечними для України.

Проблемою «трампівців» є **дефіцит кадрів для дипломатичної «революції»**. Стів Беннон, його головний стратег і затятий американський націоналіст, не є професіоналом у зовнішній політиці. Тим більш не є таким кандидат у держсекретарі нафтовий магнат з «Ексон» Р. Тіллерсон, приятель та давній партнер І. Сечіна з «Роснефті». У цілому представники зовнішньополітичного істеблішменту республіканців або вже відмовилися служити в адміністрації Д. Трампа, або погодяться служити, щоб заважати «трампівцям».

У цій ситуації Трамп знайшов союзників в іншому місці – серед сучасних хрестоносців. Республіканська зовнішня політика Дж. Буша-мол. після нападів на США 11 вересня 2001 р. мала два основні напрями, що подекуди суперечили один одному. По-перше, Сполучені Штати перебували в екзистенційній боротьбі проти радикального ісламу. По-друге, глобальні інтереси Америки, які далеко виходили за межі боротьби з радикальним ісламом, включали збереження лідерства США в Європі і Східній Азії. Республіканський істеблішмент спочатку фокусувався на першому напрямі, який з часом став відступати на другий план. Але далеко не всі в республіканському таборі з цим змирилися. Для них Сполучені Штати залучені, насамперед, у війну проти радикального ісламу, що розглядається не менше, ніж еквівалентом Другої світової або «холодної війни». Хрестоносці вважають, що це боротьба в ім'я релігії, у порівнянні з якою все інше – другорядне. Вони відкидають зовнішню політику, орієнтовану на ствердження цінностей свободи та демократії, і бачать усе в маніхейському світлі підготовки до остаточної війни християнства проти ісламу.

Такі погляди значно поширені в республіканському електораті та знайшли своє втілення у позиції Д. Трампа. Україна в цю релігійну війну жодним чином не вписується. Звісно, й у цій групі марно шукати професіоналів у сфері зовнішньої політики. Хіба що можна згадати радника президента з питань національної безпеки, відставного генерала

М. Флінна. Він отримав визнання в середині 2000-х рр. за свою роль у боротьбі розвідки проти Аль-Каїди в Іраку. Пізніше, коли він був призначений начальником Розвідувального управління Міністерства оборони, виникли проблеми з його стилем управління і політичними поглядами. Він був змушений піти зі своєї посади і негайно дав зрозуміти, що вважає: адміністрація Б. Обами не сприймає радикальний іслам всерйоз. У надрукованій 2016 р. книжці Флінна «На полі бою» автор стверджує, без надання будь-яких доказів, що радикальний іслам перебуває в активному союзі з Росією, Китаєм, Північною Кореєю, Кубою та Венесуелою, всіма, хто поділяє «ненависть до Заходу». Він закликає Сполучені Штати вести війну проти цього союзу. Такі погляди жодним чином не можуть виконувати функції «настанови» для практичної політики.

Через кілька тижнів після того, як М. Флінн приєднався до команди Д. Трампа, з'явився список радників майбутнього президента з питань зовнішньої політики. Більшість з них були зовсім невідомі, крім, мабуть, Валіда Фареса, людини з темним минулим, провідної фігури в ліванській християнській міліції з репутацією жорстокого вбивці-сидиста в боротьбі з терористами. За ним послідували інші твердолобі прихильники жорстоких методів застосування тортур та захоплення заручників у антитерористичній боротьбі.

Боротьбу проти радикального ісламу, ІДІЛУ Д. Трамп зробив основою зовнішньополітичної програми в передвиборній кампанії. Це, зокрема, дещо пояснює, чому йому вибачили м'якість до путінської Росії, адже це не тільки не заважає, на погляд фундаменталістів-хрестоносців, а має допомагати у війні з радикальним ісламом. У контексті фокусування на цій війні зрозумілішою постає теза Д. Трампа про застарілість НАТО, яке треба розпустити, а замість створити суто антитерористичну структуру. Отже, мета «хрестоносців» – розставити на ключові позиції тих, хто вважає, що триває нова світова війна, що виправдовує надзвичайні заходи. Ця група бачить Д. Трампа як засіб ведення війни з терором, але її представники далеко не в усьому поділяють інші програмні засади «трампівців». Так, вони не готові закривати очі на «вторинні» проблеми – впливу США в Азії та Європі та опиратимуться передачі цих регіонів відповідно до сфер впливу Китаю та Росії.

«Трамівці» та «хрестоносці» розуміють, що вони не можуть правити поодиноко або навіть разом – у союзі. Д. Трампа, з його потягом до ізоляціонізму, турбує, що хрестоносці можуть затягнути його в нові війни на Близькому Сході, чого він хоче уникнути. Зі свого боку, хрестоносці побоюються, що Д. Трамп використовуватиме потенціал партнерства з Росією, щоб у значній мірі піти з Близького Сходу, що призведе до розширення впливу Ірану. У цілому, ніколи в історії США не приходила до влади група осіб, настільки не готових до роз-

робки та реалізації зовнішньополітичного курсу країни, як «трампівці» та «хрестоносці».

І тут настає час Д. Трампу звернутися по послуги до республіканців-традиціоналістів, до яких належать усі ті посадові особи, які підтримують інститути американської влади і яких у цілому влаштовує двопартійний консенсус щодо наріжних питань зовнішньої політики, що існував з часів перемоги в Другій світовій війні. Це досить широке коло осіб, серед яких непримиренні вороги Росії або Китаю, прихильники союзів або односторонніх дій США, ті, хто хоче активнішої політики Америки, або більшої стриманості в зовнішньополітичних діях. Серед них Міт Ромні, Джеймс Маттіс, Річард Хаас, Майк Роджерс, Боб Кокер, Стівен Хедлі, Дж. Маккейн та ін. До них належить і наступний – робочий рівень зовнішньополітичного істеблішменту. Їх об'єднує бажання зберегти роль США як світового лідера та запобігти ексцесам, які можуть викликати «трампівці» та «хрестоносці».

Головною темою політичних дебатів у Сполучених Штатах сьогодні є: як політична система Америки переварить несистемного Д. Трампа і все те несистемне, що він приводить у владу. Як вони впораються з проблемою конфлікту інтересів, що виникає в нових ракурсах кожного дня, коли Трамп пропонує призначенців, у яких є цей конфлікт між їх попередньою, зокрема комерційною, діяльністю і посадою, на яку їх планується призначити. Окремою темою є конфлікт сімейних інтересів Д. Трампа, і тому докладно обговорюється, що будуть робити його діти, що буде робити його зять – чоловік його старшої дочки на прізвище Кушнер. Останній надзвичайно важлива людина в родині президента: чи займе він якийсь пост, чи буде він при цьому мати відношення, як і раніше, до бізнесу Трампа, чи буде він формальним або неформальним радником. Це важливо тому, що йдеться про перспективи американської політичної системи, виклик якій кинув Д. Трамп.

Іншими словами, **американська система багато десятиліть вчилася вирішувати такого роду проблеми, карати за непотизм та дискримінацію за різними ознаками. Позбутися їх Д.Трамп не може**, бо це, як і різного роду брудні оборудки, його сутність. Такі якості для першої персони, очільника американської президентської політичної системи – дуже ризикована річ. І тому ще до інавгурації політичний клас замислюється про шанси на імпічмент Д. Трампа, якщо політичній системі не вдасться його «дисциплінувати», примусити діяти в рамках писаних конституційних і неписаних правил та традицій президентства. Тому політична еліта уважно придивляється до Майка Пенса, віце-президента: а чи не та це людина, якій належить більшу частину терміну, відведеного зараз для Д. Трампа, насправді пробути в Білому домі? Це цілком можливо – не тому, що хтось лю-

бить або не любить Трампа, а тому що всі бачать численні актуальні точки конфлікту між ним і американською політичною системою – будь-то представленою розвідувальним співтовариством чи пресою. До того ж, будучи президентом половини Америки, Д. Трамп органічно не здатен до проведення консенсусної двопартійної політики з наріжних для порядку денного сьогоднішніх США питань.

Таким чином, **українській владі, зовнішньополітичному відомству, всьому вітчизняному політикуму викладені чинники треба брати до уваги**, коли ми розраховуємо на двопартійну підтримку України, – так, у Конгресі можна її досягнути. Але всупереч Білому дому, а не завдяки йому.

6.6. Потехін О.В. Про зовнішньополітичну стратегію Дональда Трампа

Сьогодні, навіть не вдаючись до переліку перших зовнішньополітичних кроків президента Д. Трампа, є достатньо підстав стверджувати, що будь-які надії на те, що світ побачить політичного лідера Сполучених Штатів, який відрізнятиметься від кандидата на цю посаду іншою – більш зваженою, несуперечливою, передбачуваною політикою, яка перебуватиме в головному річищі стратегій Вашингтона в останні сімдесят років, розвіялися в прах. Так само не можна говорити про будь-яку цілісну стратегію Д. Трампа, у якій є раціонально визначені несуперечливі між собою цілі, а головне – засоби для їх досягнення. Стратегії нової американської адміністрації зумовлені наявністю в Д. Трампа та його строкачої команди, аж ніяк не перевантаженої професіоналізмом, ідеології, сутність якої глибоко революційна – докорінним чином змінити світову систему, яка більшою чи меншою мірою будувалася на лідерстві США, її військово-політичних союзах (НАТО, Австралія, Японія, Південна Корея) та, навіть, систему світогосподарських зв'язків (при тому, що останнє видається мало реальним завданням).

Американський націоналізм, який пропонує прості рішення складних проблем, визначив ворога – «мусульманський екстремізм» (а по суті світове мусульманство), є антиглобалістським (а чи вітатимуть його ТНК?) і вдало кореспондується з анти-ЄС правими націоналістичними популістськими рухами в Європі. Більше того, він загрожує руйнівним впливом на світову стабільність. За численними тирадами, зокрема в президентському Твітері, та іншим інформаційним шумом, який створює Д. Трамп, стоїть картина його світу, що формувалася десятиліттями. Д. Трамп висунув чітке бачення зовнішньої політики своєї адміністрації, пронизаної провокуванням міжнародної напруженості і суперечностями, розв'язати які Сполученим Штатам не під силу.

Базові засади стратегічних інтересів Сполучених Штатів не відрізняються від таких будь-якої іншої держави: забезпечення фізичної безпеки (виживання) країни, економічного добробуту та збереження способу життя. Цікава частина великої стратегії конкретного президента починається з його сприйняття природи міжнародного середовища та основних загроз базовим інтересам. Для Д. Трампа головні загрози для США зумовлені в першу чергу сприйняттям тих потужних зовнішніх сил, які безпосередньо впливають на стан справ на американській внутрішній арені, загрожують внутрішній безпеці, руйнують економіку США і «дезорієнтують» суспільство.

Три небезпеки домінують у світогляді Д.Трампа. Перша з них – **загроза з боку «радикального ісламу»**, який для президента і багато кого з його найближчих радників є «цивілізаційним» викликом самому існуванню Сполучених Штатів і тому має бути «викоренений» з лиця землі. Д. Трамп і його команда вважають джерелом цієї загрози не тільки сунітські групи джихадистів, такі як Ісламська держава і Аль-Каїда, а й усіх ісламістів. М. Флінн, радник з національної безпеки, охарактеризував всі форми ісламізму як «рак», «політичну ідеологію, що ховається за релігією» і «месіанський масовий рух дияволів». К. Макфарланд, щойно призначений заступник радника з національної безпеки, також поділяє ці погляди. У світогляді Д. Трампа немає відмінностей між сунітськими, шиїтськими або іншими ісламськими сектами та традиціями. Отже, шиїтський Іран, який є глибоко проблематичним актором на Близькому Сході і часто опиняється в таборі противників радикальних сунітських джихадистських груп, таких як Ісламська держава, потрапив до категорії загроз для США. Загроза також включає до себе багато правовірних мусульман – американських громадян, які, на думку Трампа, є потенційною п'ятою колоною, доморощеними ісламськими екстремістами.

По-друге, Д. Трамп зображує т.зв. **«несправедливі торговельні угоди»** і торговельні практики основних конкурентів як серйозну загрозу для економіки США і, отже, пріоритет національної безпеки. На думку Трампа, «згубні торговельні угоди», такі як Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА) вже нанесли величезну шкоду американському виробництву і зарплатам мільйонів американських робітників. Д. Трамп відмовився від угоди про створення Тихоокеанського партнерства (ТЕС), назвавши її під час передвиборної кампанії «згвалтуванням нашої країни». Цим він об'єктивно розв'язав руки подальшій китайській економічній експансії в тихоокеанському регіоні.

Парадоксально, що при цьому в очах Трампа, Китай – ворог США №1 в економічній сфері. Д. Трамп зайшов настільки далеко, щоб заявити, що «вже триває торговельна війна США з Китаєм, у якій Пекін перемагає». Протягом багатьох років Трамп звинувачував Китай у заниженому

курсів юаня, демпінгуванні у торгівлі сталлю та алюмінієм, крадіжках інтелектуальної власності і використанні інших видів недобросовісної торговельної практики по відношенню до США, зокрема після вступу Китаю до Світової організації торгівлі у 2001 році. На його думку, Китай переслідує мету: зруйнувати американське виробництво і досягнути економічного і військового домінування над Сполученими Штатами.

Д. Трамп не залишив поза увагою агресивну поведінку Китаю, в тому числі мілітаризацію Південно-Китайського моря, а також небажання або нездатність зробити досить, аби приборкати ядерний авантюризм Північної Кореї. Але ці питання є другорядними у порівнянні з «кинджалом» Китаю, який нібито «застряг у серці економіки США». Новий торговельний представник США Р. Лайтайзер висловив аналогічний погляд: він вважає «грою з нульовою сумою» економічну конкуренцію з Китаєм, так само як і П. Наварро, глава щойно створеної Трампом Національної ради торгівлі. І такі погляди властиві й головним радникам з національної безпеки – Флінну і Макфарленду. На останніх зустрічах у Білому домі з чиновниками своєї адміністрації Трамп ясно дав зрозуміти, що розглядає економічну війну з Китаєм як, вірогідно, визначальне для США питання у ХХ ст.

По-третє, Д. Трамп послідовно виступав проти **нелегальної імміграції**, стверджуючи, що темпи й масштаби імміграції коштували американцям багатьох робочих місць, призвели до зниження заробітної плати і негативно вплинули на стан житлової проблеми, школи, податки та в цілому соціальні стандарти. Він також послідовно зображав імміграцію як питання особистої і національної безпеки, стверджуючи, що незаконна імміграція пов'язана зі злочинністю, наркотиками і тероризмом, стверджував без надання якихось доказів, що «величезна кількість американців» загинула через іммігрантів.

Для протидії цим загрозам Трамп запропонував стратегію «Америка понад усе» (America First), яка складається з чотирьох основних принципів.

По-перше, те, чому головний стратег Білого дому С. Беннон дав назву «**економічний націоналізм**». Д. Трамп бажає вжити політику протекціонізму і меркантилізму, добре відому з історії ХІХ і початку ХХ ст., але навряд чи ефективну у ХХ ст. Він пригрозив форсованими діями, у тому числі уведенням ввізного мита до 45 % проти Китаю й інших країн, які практикують «нечесну торгівлю».

Другим ключовим елементом стратегії Д. Трампа є **надзвичайні заходи з внутрішньої безпеки**. Вони передбачають стіну вздовж кордону США з Мексикою та інші інвестиції в посилення безпеки кордонів, загрозу масових депортацій нелегальних іммігрантів, починаючи з осіб з кримінальним минулим. Підхід Трампа вимагає на невизначений час

заборону на в'їзд сирійських біженців, тимчасову заборону на всіх біженців, а також призупинення легальної імміграції з кількох мусульманських країн до схвалення процедур, які гарантуватимуть абсолютну лояльність іммігрантів до США, що вони «поділяють наші цінності і люблять наших людей». Трамп також висловився на користь створення реєстру всіх мусульман, які живуть у Сполучених Штатах, і пригрозив каральними заходами тим, хто не повідомляє правоохоронним органам про друзів або членів сім'ї, підозрюваних у екстремістських поглядах.

По-третє, базовою стратегією Д. Трампа є **опора на військову силу, мілітаризм**. Протягом багатьох десятиліть Трамп виступає за її нарощування. Але водночас він є опонентом використання збройних сил США для підсилення військово-політичних союзів за участі Сполучених Штатів або операцій за кордоном. ЗС мають стримувати ворогів від нападу на територію США. Загальна мета – знищити терористів переважно чужими руками, а потім не втручатись у «чужі» конфлікти та триматись осторонь світових справ. І, звісно, жодного втручання на підтримку демократії, встановлення «доброго управління» в зарубіжних країнах або зміни в них режимів. Подивимося, як Білому дому це вдасться робити та на роль при цьому Конгресу США.

Те, що можна, на думку американських фахівців, визначити як «аморальну взаємодію», являє собою останній і найбільш небезпечний для України центральний елемент «великої стратегії» Д. Трампа. На його думку, Сполучені Штати мають бути готові в будь-який момент розірвати справи з будь-якими іноземними суб'єктами, які поділяють американські інтереси і цінності, незалежно від рівня попередньої взаємодії та впливу таких кроків на міжнародну систему. Щодо боротьби з радикальним ісламом, наприклад, Трамп сказав: «Усі дії повинні бути сконцентровані на цій меті, і будь-яка країна, яка її поділяє, стане нашим союзником». Найбільша потенційна переорієнтація, вважають експерти, може відбутись у результаті стратегічного перегрупування з Росією – країною, яку Трамп і деякі з його радників бачать як природного партнера у війні проти ісламських екстремістів і, можливо, навіть у боротьбі з Китаєм.

Велика стратегія Д. Трампа суперечить багаторічним традиціям американської зовнішньої політики і створює надзвичайно гостру загрозу для ліберального міжнародного порядку, який гарантував безпеку і розвиток США протягом останніх семи десятиліть. Однак здійснити цю стратегію навіть частково маловірогідно, а в цілому – неможливо. По-перше, Трампу важко узгодити свою політику щодо Росії і Ірану, з одного боку, з його бажанням знищити Ісламську державу (ІДІЛ) – з іншого. Наміри Трампа діяти разом В. Путіним – і, можливо, Б. Асадом проти ІДІЛ у Сирії, матиме, скоріше, зворотний ефект. Якщо

Д. Трамп схоче співпрацювати з Росією без зобов'язань з її боку обмежувати свої дії згідно з директивами Вашингтону, це зробить США співучасниками в бомбардуваннях ВПС РФ сирійців і підтримці Асада. Це шлях до подальшого розпалювання громадянської війни і масштабного підживлення джихадизму, а не його знищення. Слідуючи ним, Трамп відштовхне сунітські держави від своєї антиісламської коаліції. На практиці підтримка Вашингтоном В. Путіна і Б. Асада означає партнерство – відкрите або негласне – з Іраном, Хезболлой і шиїтськими бойовиками в Сирії, за якими стоїть Тегеран. Це дозволить ефективно посилити вплив Ірану в Сирії та регіоні в цілому – повна протилежність тому, чого прагнуть Трамп і його радники. Отже, якщо Трамп дотримуватиметься більш жорсткої позиції щодо Ірану – в контексті як ядерної угоди, так і дестабілізуючої поведінки Ірану на Близькому Сході – він буде намагатися переконати Москву розірвати партнерські відносини з Тегераном і спробує витіснити Іран і Хезболлу зі Сирії. Це легше сказати, ніж зробити. Позиції Ірану в Сирії набагато сильніші, ніж Росії, і Тегеран має набагато більше важелів впливу на перебіг конфлікту, ніж Москва. Тому іранці реагуватимуть на будь-які зусилля їх виштовхнути підризом будь-яких дій проти ІДІЛ, що поставить під загрозу спеціальні операції США, які підтримують опозиційні ІДІЛ сили в Сирії. Це прямо стосується відповіді на питання про вірогідність «обміну» України на Сирію та його корисність для Вашингтону.

Підхід Д. Трампа до Європи і Росії є згубним для інтересів США та надзвичайно суперечливим. Натяки, що він «здасть» Україну (і потенційно країни Балтії) Москві і послабить або навіть скасує санкції проти неї, безглузді заяви про НАТО та ЄС, святкування Brexit і «досягнень» європейських популістських рухів уже вбили глибокий клин між Америкою і її найбільш важливими демократичними союзниками. Трамп надихає спроби Москви розділити своїх європейських сусідів і стимулює такі країни, як Італія та Угорщина, що хочуть повернутися до «бізнесу як зазвичай» з Росією. Якщо за цими заявами відбудуться відповідні кроки, це підрве довіру Європи до Сполучених Штатів.

Сьогодні для Д. Трампа європейська стабільність і безпека не уявляються цінними, в усякому разі він не вважає потрібним їх надалі підтримувати. Він не розуміє, що втрата європейських партнерів послаблює позиції Вашингтона у його «торгах» з Москвою. Кремль скористається будь-якою можливістю, щоб грати на відчуженні Сполучених Штатів від їх європейських союзників. У широкому сенсі трансатлантичний альянс є основним інструментом, за допомогою якого США останні сімдесят років вирішують майже всі свої зарубіжні проблеми – від боротьби з ІДІЛ до фінансових криз. Підриз атлантичної солідарності не полегшить тягар відповідальності та витрат,

що має на меті стратегія Д.Трампа, а тільки збільшить його для «самотньої» Америки, а світ стане менш безпечним. Важко спрогнозувати, скільки часу знадобиться Трампу та його команді, щоб усвідомити ці прості речі, якої шкоди він встигне до цього завдати інтересам своєї країни, стабільності світової системи та Україні. Треба надзвичайно скептично сприймати слова, обіцянки президента або віце-президента чи його радників українським урядовцям та політикам – лідери адміністрації Д. Трампа завжди готові відмовитися від них.

6.7. Васильєв О.А. Вплив санкцій США і ЄС на економічну та соціально-політичну ситуацію в Росії

Антиросійські санкції були введені після анексії Криму і військового вторгнення на Донбас, і вже неодноразово продовжувалися. Під санкції підпали російські банки, провідні компанії нафтової, авіабудівної галузей, військово-промисловий комплекс. Великий перелік склали прізвища російських політиків і чиновників, яким заборонено в'їзд до ЄС. Цілями санкцій є намагання ослабити російську економіку, зробити Росію неконкурентоспроможною. Була зроблена також спроба за допомогою санкцій створити внутрішньополітичну кризу в Росії і домогтися зміни влади, зокрема відсторонення В. Путіна руками невдоволеного населення.

Росія опинилася під впливом фінансових і технологічних санкцій, а також негативної динаміки цін на нафту і інші товари російського експорту. У 2015 р. нафта подешевшала вдвічі практично за півроку, що не має прецедентів у сучасній економічній історії. Уряд Росії накопичував резерви під час сприятливої кон'юнктури, однак таке стрімке зниження вартості основних експортних товарів було для російської економіки сильним шоком. Усе ж головним фактором російської кризи є структурні проблеми її економіки, загострення яких викликано накладанням двох складників. По-перше, це – сама глобальна криза, що обумовила нові системні виклики. По-друге, вичерпання моделі економічного зростання 2000-х років, яка, фактично, є відновлювальною моделлю, що ґрунтується на включенні у виробництво недіючих потужностей і робочої сили, а також на великому зовнішньому попиті на російські сировинні товари.

Випробування кризою показало, що сформовані в Росії за останні 15 років інститути (економічні, політичні, соціальні) є досить гнучкими, адаптивними і дозволяють адекватно реагувати на різні шоки. Свою позитивну роль зіграли також оперативні антикризові заходи уряду. Катастрофічний сценарій з некерованою бюджетною кризою, галопуючою інфляцією, швидким падінням рубля, довгим і глибоким спадом виробництва, стрибком безробіття не стався.

Результати виявилися кращими за численні негативні прогнози, незважаючи на несприятливу кон'юнктуру та зовнішній тиск з метою дестабілізації Росії. **Росія зберегла фундамент для забезпечення макроекономічної стабільності.**

За даними Центрального банку Росії, російський бюджет справляється з викликами, які ставить зовнішньоекономічна кон'юнктура. Росія залишається країною з одним із найнижчих у світі рівнів державного боргу. Бюджетний дефіцит у 2015 р. знаходився у прийнятних рамках 2,4 % ВВП, тобто у 2,5 рази нижче, ніж у 2009 р. Змінюється структура надходжень до бюджету. Частка доходів, не пов'язаних з нафтою і газом, складає приблизно 60 %. Це демонструє, що бюджет може бути стабільним без рентних надходів. Прийняті урядом своєчасні рішення дозволили зберегти золотовалютні резерви і забезпечити стійкість грошової системи. Інфляція поступово знижується і за підсумками 2016 р. не перевищує 6 %. Незважаючи на коливання валютного курсу, не сталося втечі вкладників з банків, конвертації коштів в іноземну валюту (в депозитах населення домінуючим залишився російський рубль). За 2015 р. обсяг вкладів населення збільшився на 25 %, обсяг коштів на рахунках російських підприємств – на 20 %. На 1 вересня 2016 р. депозити населення в банках перевищили 23 трлн руб.

Російська банківська система проходить через важкий шлях очищення, закриття неефективних банків і працює досить стабільно. У 2016 р. Центробанк зупинив діяльність 68 кредитних організацій (станом на вересень), у 2015 р. – 93. Але банківської паніки немає. Відбулося значне зниження відпливу капіталу, який зараз в основному відображає виплату заборгованості перед іноземними кредиторами. У 2014 р. відплив складав 153 млрд дол., а у 2015 р. – 58,1 млрд дол. (скорочення більше ніж у 2,5 рази). У 2016 р. практично весь відплив відбувається з небанківського сектору, тобто спрямований на погашення зовнішнього боргу компаній.

Скорочується сукупний зовнішній борг Росії. З максимуму у 733 млрд дол. у середині 2014 р. на сьогоднішній день він скоротився на 30 % – до 516 млрд дол. Зовнішній борг банківського сектору скоротився більше ніж на 40 % – з 214 млрд дол. на початку 2014 р. до 128 млрд дол. у середині травня 2016 р.

За даними Росстату, останнім часом відбувається зростання конкурентоспроможності і обсягів виробництва в низці галузей: металургія, нафтовидобування, хімічна промисловість, сільське господарство, фармацевтика, окремі підгалузі машинобудівного комплексу та підприємства, що виробляють продукцію масового попиту (харчові продукти, одяг, взуття). За підсумками 2015 р. зростання в цих галузях становило: в харчовій промисловості – 2 %, у хімічному виробництві –

6,3 %, у виробництві нафтопродуктів – 0,3 %. На 26 % збільшилось виробництво лікарських препаратів. Рекордного рівня досягло нафтовидобування. Видобуток нафти з газовим конденсатом у 2015 р. сягнув 533 млн т, збільшившись на 1,6 %. У 2016 р. видобуток прогнозується на рівні 540 млн т. Стійку позитивну динаміку росту демонструє сільське господарство: у 2014 р. – 3,7 %, в 2015 р. – 3 %, за сім місяців 2016 р. – 3,2 %.

У кризових умовах багато російських компаній зуміли знизити свої витрати. Разом з ефектом девальвації це привело до підвищення ефективності окремих підприємств і галузей. Російські металургійні компанії сьогодні одні з кращих у світі за показниками собівартості. За оцінками агентства Moody's, російські нафтовидобувні компанії в умовах падіння цін добилися більш високих корпоративних рейтингів, ніж провідні закордонні виробники нафти. Більше за інших страждають ті галузі, які раніше отримували максимальний вигреш від зростання попиту, заснованого на рентних прибутках, це передусім будівництво і послуги.

Уже сьогодні можна спостерігати прояв ефектів імпортозаміщення як на внутрішньому, так і в зовнішньому ринку торгівлі обладнанням. Уряд вважає, що практично немає жодної галузі, яка б не могла виробляти російську продукцію на експорт. Великі можливості відкриває лібералізація міжнародної торгівлі, що має здійснюватися на рівноправній основі. У центрі інтеграційних прагнень Росії перебуває Євразійський економічний союз.

За даними Росстату, процеси імпортозаміщення помітні в кількох напрямках. Найбільший ефект отримано у виробництві автотранспортних засобів. Помітне зниження частки імпорту у виробництві металів і металевих руд (4,5 %), текстильних і галантерейних виробів (7,8 %), харчових продуктів (4,1 %). Співвідношення імпорту продовольства і виробництва вітчизняних продуктів харчування знизилось з 33 % у 2014 р. до 28 % у 2015 р. Тренд дуже важливий для забезпечення продовольчої безпеки країни. Співвідношення імпорту машин, обладнання і транспортних засобів і вітчизняного виробництва цих видів продукції зменшилося з 95,3 % у 2014 р. до 86,9 % у 2015 р., що відображає тільки початок тенденції до імпортозаміщення.

Усі стабілізаційні заходи і дії з подолання кризи і поновлення зростання не компенсували головного прояву кризи – падіння добробуту російських громадян. Вдалося не допустити стрибка безробіття, яке сьогодні дорівнює 6,0 % у порівнянні з 9 % у 2009 р.. Але за останні два роки люди стали біднішими. Знизилися наявні доходи, скоротилася реальна заробітна плата. Особливо постраждали найбідніші прошарки, серйозних втрат зазнав середній клас.

Керівництво країни пішло на значне розширення соціальної підтримки. Ця стаття витрат бюджету зростала швидше, ніж витрати на

більшість інших напрямів. У цілому витрати бюджетної системи на соціальну політику зросли у 2015 р. на 0,4 % в реальному вираженні (з урахуванням інфляції). Витрати на пенсійне забезпечення зросли ще більше – на 1,3 % в реальному вираженні. У той же час сукупні витрати консолідованого бюджету скоротилися на 5,1 %. Соціальна підтримка постійно перебуває в центрі уваги уряду.

Уряд схвалив бюджет РФ на 2017 – 2019 рр. Витрати бюджету на рік плануються на рівні 16 трлн руб. Ціна на нафту закладена на рівні 40 дол. за барель. Дефіцит бюджету планується скоротити з нинішніх 3,9 % до 1,2 % у 2019 р., незважаючи на те, що Резервний фонд буде вичерпано у 2017 р. і почнеться активне використання коштів Фонду національного добробуту, який спочатку був призначений для балансування дефіциту Пенсійного фонду РФ. Планується до кінця 2019 р. витратити 1,94 трлн руб. з наявних 4,62 трлн руб. (близько 42 % його обсягу).

Якщо вважати, що метою санкцій були сподівання на те, що середній клас і бізнес-співтовариство, які зазнали втрат, стануть живильним середовищем соціального невдоволення і політичного протесту, то вони не здійснилися. Висока підтримка російського президента на рівні 85 % зберігається протягом останніх років, які були дуже важкими в економічному вимірі. Парламентські вибори, що відбулися 18 вересня 2016 р., показали пасивність виборців з присутністю на рівні 40 %, але не виправдали сподівань на дестабілізацію і розкол російського суспільства. З 450 членів Держдуми Єдина Росія отримала 342 місця (76 %), КПРФ – 42 (9,3 %), ЛДПР – 9 (8,7 %), Справедлива Росія – 23 (5,1 %). Таким чином, правляча партія Єдина Росія зміцнила свої позиції в Держдумі (в попередньому складі – 238 депутатів, 53 %) і отримала конституційну більшість.

Висновки та рекомендації.

1. Головним висновком, на який слід нині спиратися, є необхідність врахування наявності в господарського комплексу РФ великих потенційних можливостей та запасу міцності навіть за несприятливої світової економічної кон'юнктури та запровадження провідними економічними потугами Заходу санкцій щодо Росії.

2. Нинішня влада та бізнес РФ здебільшого вміло використовують можливості економіко-господарського комплексу щодо мінімізації негативних наслідків запроваджених санкцій та збереження динаміки розвитку в період несприятливих внутрішніх та зовнішніх обставин.

3. З огляду на це, **на сьогоднішній день антиросійські санкції не досягли своєї мети, спрямованої на дестабілізацію російської економіки**, і протягом їх дії мали значною мірою протилежний ефект, пов'язаний з консолідацією суспільства і певним зміцненням еконо-

мічного суверенітету РФ. Зросла самозабезпеченість російського ринку власними харчовими продуктами, підвищилась ефективність деяких експортних галузей, зокрема металургійної, нафтовидобувної.

4. Санкції здебільшого мають лише певний вплив у середньо-і довгостроковому вимірі, обмежуючи можливості імпорту Росією новітніх технологій, зокрема для машинобудівного і військово-промислового комплексів. При стабілізації нинішньої ціни на світовому нафтовому ринку на рівні 50 дол. за барель надходження до бюджету дозволять уряду РФ підтримувати промисловість, збройні сили і соціальну сферу на стабільному рівні.

5. На короткострокову перспективу Україні не слід сподіватися на руйнівну дію санкцій, розвиток кризового сценарію в російській економіці та суспільстві. Натомість усе це має стати допоміжним спонукальним чинником консолідації влади і українського суспільства у формуванні корпоративно-солідаристської парадигми розвитку, проведенні ефективної соціально-економічної політики та відчутного поліпшення ефективності власного господарства і добробуту громадян, що реально підвищить можливості політико-дипломатичних підходів для вирішення питання відокремлених територій.

6.8. Потехін О.В., Ялі М.Х. Політика США щодо України за президента Д. Трампа: попередні оцінки

Передбачити загальні напрями та пріоритети зовнішньої політики США, зокрема, щодо України, після інавгурації президента Д. Трампа 20 січня 2017 р. на сьогоднішньому етапі формування його адміністрації (уряду) уявляється неможливим. Утім, спираючись на dokonані факти та знані правила функціонування зовнішньополітичного механізму Сполучених Штатів, можна констатувати наступне.

Д. Трампа цілком не влаштовує зовнішня політика Б. Обами, спрямована на утвердження партнерських відносин у західному світі (НАТО, ЄС) та, наприклад, відносини з Організацією співробітництва в Тихоокеанському регіоні. **Трамп спробує в найкоротші терміни демонтувати зовнішньополітичну спадщину свого попередника та побудувати «Велику Америку»** (її композиція зараз невідома). Він та його команда надзвичайно критично оцінюють «найвище досягнення» Б. Обами – «врегулювання» іранської ядерної проблеми, не говорячи вже про «сирійську кризу». Відмінити затверджені Конгресом міжнародні угоди він не здатен, але цілком може саботувати їхню реалізацію.

Звісно, спектр питань, з яких виникнуть різкі розходження між позицією Д. Трампа та лідерів провідних європейських країн, є надзвичайно широким. Без сумніву – з ініціативи європейців, – буде поховано

створення зони вільної торгівлі ЄС-США. **Віддалення США від ЄС негативним чином впливатиме на міжнародне становище України.** Виступати «організатором» та лідером спільної політичної підтримки Заходом нашої країни в її відсічі російській агресії Д. Трамп зараз не налаштований. Водночас у Європі підніметься та утримуватиметься хвиля антиамериканізму, вища за будь-яку з часів війни США у В'єтнамі.

Д. Трамп може в лічені години одним розчерком пера скасувати всі 235 президентських указів (executive orders), підписаних Обамою з початку його правління. Специфіка цих підзаконних актів полягає в тому, що вони не потребують затвердження Конгресом. Подібні укази видавали багато президентів, але Обама перевершив їх усіх. Він, наприклад, оформив як президентський указ американський підпис під Паризьким договором про боротьбу зі змінами клімату, масу розпоряджень федерального Агентства з охорони навколишнього середовища, фактичну амністію для ряду категорій нелегалів, скасування частини санкцій проти Ірану і заборону на жорсткі методи допиту. Цей прийом дозволяв йому приймати багато важливих рішень, не озираючись на Конгрес. Вада такого прийому в тому, що наступний президент може скасувати президентські укази через кілька хвилин після своєї інавгурації. Уразливість спадщини Обами пояснюється тим, що 44-й президент занадто покладався на адміністративні рішення, прагнучи обійти Конгрес. Республіканська фракція у вищому законодавчому органі регулярно вказувала, що Білий дім зловживає цим методом, і звинувачувала Обаму в порушенні конституції, яка, наприклад, передбачає, що міжнародні договори повинні затверджуватися Конгресом.

Ліквідацією обамівської спадщини займеться і Конгрес, який може скасувати сотні виконавчих постанов, виданих федеральними відомствами в останній період правління президента-демократа. Наприклад, днями одне з міністерств видало указ, що обмежує випуск метану при нафто- і газовидобутку на державній землі і в індіанських резерваціях. Нафтовики назвали цей захід надмірним і надто коштовним. Трамп пообіцяв скасувати цей указ. Останнє, не виключено, вигідне для України, бо знижує собівартість видобутку і об'єктивно сприяє зниженню світових цін на енергоносії, яке шкодить Росії.

Для України принципово важливе значення має політика Вашингтона щодо РФ. Симпатії Д. Трампа до російського президента і його наміри переглянути в цьому світлі американський курс щодо Росії вже викликали зростаюче занепокоєння та опір у конгресі США. У палаті представників у Росії немає прихильників, не рахуючи каліфорнійця Дану Рорабахера, одного з кандидатів на пост держсекретаря. На цю посаду претендує також колишній мер Нью-Йорка Руді Джуліані (в конгресі вже створено впливову групу «Джуліані – Ні») і колиш-

ній представник США в ООН Джон Болтон, який відноситься до Москви вельми скептично.

Коментатори, зокрема з української діаспори в США, схильні покладати сподівання на Ньюта Гінгрича в позитивному «проукраїнському» впливі на президента. Н. Гінгрич відмовився від офіційних посад в адміністрації, але претендує на роль «гуру» Д. Трампа в зовнішній політиці.

У Сенаті трампівським заявам по Росії вторив лише республіканець від Алабами Джефф Сешенс, який близький до Трампа і вже отримав запрошення працювати в його адміністрації генеральним прокурором. Однак кандидатури Дж. Сешенса, як і директора ЦРУ, нині конгресмена від Канзасу Майка Помпео, мають ще пройти затвердження (слухання) в Сенаті. На жаль, ця процедура не передбачена для Радника президента з національної безпеки, яким призначено давнього симпатика Москви, генерал-лейтенанта у відставці Майкла Флінна.

Якщо держсекретарем буде призначений Мітт Ромні (він без проблем пройде Сенат), то центральною фігурою в зовнішній політиці адміністрації стане саме М. Флінн, а голові Державного департаменту (МЗС США) нададуть церемоніальні, рутинні функції і менеджмент департаментом і зарубіжними представництвами США.

Сенатори-республіканці Джон Маккейн і Ліндсі Грем, які користуються великим авторитетом у зовнішніх справах, вже неодноразово публічно застерігали Трампа від поспішного зближення з Москвою у світлі ескалації війни в Сирії, зростаючого занепокоєння американських союзників у Східній Європі з приводу російських намірів та агресії РФ в Україну. Грем, зокрема, планує серію слухань з приводу, як він висловився, «витівок» Росії по всьому світу. «Мене турбує Росія, – заявив сенатор, який балотувався в кампанії 2015-2016 рр. проти Трампа (хоча й недовго). – Вона бешкетує в усьому світі, і її слід вгамувати». Саме Д. Маккейн і Л. Грем, очевидно, очолять «проукраїнську групу» в Конгресі.

Двопартійна підтримка в Конгресі забезпечена Джеймсу Маттісу – сильному кандидату на посаду секретаря (міністра) оборони. Як відомо, у Пентагоні ще з початку 90 рр. Україна завжди з підставами розраховувала на розуміння її інтересів. Немає жодних сигналів, що «Шалений собака» – це прізвисько відставного генерала морської піхоти, – має антиукраїнські упередження. За діючими правилами, він не має права обійняти посаду міністра оборони (надто малий термін минув після його звільнення зі служби, а голова Пентагону – обов'язково цивільний). Утім, фахівці вважають, що Конгрес у цьому випадку знайде рішення, як обійти формальні обмеження. «Монах – любитель читання» (ніколи не був одружений) може з розумінням поставитися до оборонних потреб України.

Президент має практично розв'язані руки у сфері зовнішньої політики. Згідно з конституцією США, він має право почати військову

операцію без схвалення Конгресу, і лише за шістьдесят днів після того законодавчий орган може її затвердити або скасувати. Маючи такі повноваження, Трамп може встигнути серйозно підірвати міжнародну безпеку ще до того, як Конгрес втрутиться в ситуацію. Занепокоєння в США викликає те, що його партія контролює обидві палати Конгресу (щоправда, їхні члени не пов'язані партійною дисципліною, тобто група республіканців з конкретного законопроекту може об'єднуватися з демократами та навпаки). Наступного року Президент спробує провести на вільне місце члена Верховного суду потрібну йому кандидатуру, та республіканці отримають перевагу п'ять до чотирьох. Тобто **система стримувань та противаг в американській політичній системі припиняє своє функціонування щонайменш на два роки** – до виборів до Конгресу восени 2018 р., коли, у разі масового невдоволення курсом Д. Трампа, насамперед, економічною політикою республіканців, електорат приведе до Конгресу демократичну більшість. Несприйняття «імперського президентства» вивело на вулиці декількох американських міст демонстрантів під гаслом «Трамп – не мій президент», але американський Майдан не відбудеться.

Ексцентрична та надзвичайно змістовно суперечлива, популістська передвиборна кампанія Д. Трампа, яку він проводив далеко за «межею фола», призвела до сприйняття його як непередбачуваного та незваженого політика. Зараз у світових столицях оцінюють, що з його обіцянок було чистим блефом на догоду виборцям, а які він прагнутиме втілити в життя. Велика увага при цьому прикута до формування команди, разом з якою він керуватиме країною. Вірогідно, до неї залучать низку ветеранів адміністрації Дж. Буша-молодшого, досвідчених управлінців та навіть «рейганівців». Але сподіватися, що вони «обмежуватимуть» Президента, наївно – останнє слово завжди буде за ним. Практично повністю – за Конституцією США – в Президента, головнокомандувача та голови уряду, розв'язані руки у прийнятті оперативних зовнішньополітичних рішень. Рада національної безпеки має суто дорадчий характер.

Якщо говорити про **об'єктивні чинники, що обмежуватимуть незважені кроки Президента на світовій арені**, то це, в першу чергу, економічні інтереси крупного американського бізнесу. Економічну глобалізацію не в силах зупинити навіть Президент США, він може тільки загальмувати її політичний супровід. Думаємо, деякий зигзаг у «світовому лідерстві» Вашингтона дійсно відбудеться, не все повернеться на «кола свої», але остаточного краху світової системи не відбудеться. Як оптимістично вказав Б. Обама, «сонце так само з'являтиметься кожного дня на небосхилі», хоча Д. Трамп дійсно загрожує базовим результатам восьмирічної діяльності Обама в Білому домі. **Сьогодні України, як, до речі, й інших країн Східної Європи, на особистій «політичній**

мапі» Д. Трампа немає. Сподіватимемося, що невдовзі ми на ній з'явимося, і не через загострення ситуації на Донбасі. Д. Трампу пояснять і він зрозуміє: не в інтересах Америки подарувати Крим росіянам. **США продовжать підтримувати нерозповсюдження ядерної зброї, та й повна відмова їх від ролі стабілізатора міжнародної системи також неможлива.** Насамперед, тому що вона не вигідна Сполученим Штатам.

Як свідчить історія, починаючи з Другої світової війни, під час проведення великих військових операцій президент США отримував дозвіл Конгресу на застосування збройних сил проти інших держав, або керував військовими акціями за кордоном за власною ініціативою. На підтримку міжнародних операцій (наприклад, що проводяться ООН) або взаємних домовленостей щодо забезпечення безпеки (наприклад, в рамках НАТО) палати Конгресу лише санкціонували законність вже проведених військових операцій.

У разі, якщо Д. Трампу не вдасться досягти згоди з республіканським істеблішментом і його представниками в обох палатах Конгресу США, а його політика і неузгоджені рішення будуть приводити до плачевних для американської економіки і/або основних спонсорів республіканської партії (військові ТНК, нафтовики, Уолл-Стріт), то республіканці можуть навіть навмисно підштовхнути Д. Трампа на необачні рішення (військову операцію в т.ч.) без узгодження з Конгресом. Потім за підтримки демократів у Сенаті (2/3 голосів необхідно) оголосити йому імпічмент (процедура займає не менше року). Згідно з рішенням Верховного суду США (винесеного під час розгляду справи про ймовірний імпічмент Р. Ніксона), Конгрес сам визначає, які дії можуть бути підставами для імпічменту, і суд не має права переглядати такі рішення. В усякому разі, **загроза імпічменту буде найбільш ефективним засобом корегування зовнішньополітичного курсу Д. Трампа.**

При цьому, згідно з Конституцією США, в разі відсторонення або відходу президента з посади з тієї чи іншої причини (в даному випадку – імпічменту), його місце до нових чергових виборів займає віце-президент. А Майкл Пенс, враховуючи його партійний досвід і послужний список, є, мабуть, фігурою, яка повністю влаштовує вашингтонський республіканський істеблішмент. У якому, наголошуємо, немає симпатиків Росії.

6.9. Васильєв О.А. Нові тенденції в енергетичній політиці США

Курс економічної політики США в галузі енергетики починає змінюватись у сприятливому для реальної економіки США напрямі, і свідченням цього є постійне зростання американського промислового індексу Dow Jones Industrial Average відразу після обрання Дональда

Трампа президентом США. Інвестори усвідомили, що для вуглеводневої галузі США відкриваються нові перспективи.

Ключові посади в адміністрації президента США Д. Трампа обіймають люди, яких об'єднує прагнення розвивати традиційні вуглеводневі джерела енергії та неприйняття теорії глобального потепління. Це стосується в першу чергу держсекретаря Рекса Тіллерсона – в минулому голови ради директорів і CEO нафтової компанії Exxon Mobil. Тіллерсон займав 25-е місце в рейтингу найбільш впливових персон світу, яке було складене видавництвом Forbes наприкінці 2015 р. У галузі енергетики він є прибічником розвитку нафтової промисловості. Пост міністра енергетики займає Рік Перрі – в минулому губернатор штату Техас, який підтримує розвиток нафтовидобування і висловлює сумніви щодо достовірності наукових даних, які пов'язують зміну клімату з викидами CO₂. Він вважає, що тема глобального потепління занадто політизована. Радником президента з енергетики є Харольд Хамм, засновник одного з найбільших у США виробників сланцевої нафти Continental Resources. Головою Агентства з охорони навколишнього середовища є Скотт Прюїтт, який називає глобальне потепління «містифікацією» і закликає вийти з Паризької угоди з клімату.

Підбір гравців з такими поглядами на нафтову галузь і «зелену» енергетику свідчить, що **Дональд Трамп збирається виконати свої передвиборні обіцянки, пов'язані з енергетикою, зокрема щодо невиконання Паризької угоди**, згідно з якою країни зобов'язані скоротити або стабілізувати викиди парникових газів. Трамп націлений на зміну політики попередників, які спрямовували величезні кошти на програми боротьби з потеплінням. Трамп обіцяє створити нові робочі місця для населення США та просуванню життєво важливі енергетичні інфраструктурні проекти.

Заходи щодо боротьби зі зміною клімату Трамп вважає вельми витратною формою оподаткування. Він також підкреслює, що зміна клімату не є найбільш суттєвим питанням національної безпеки. Трамп наполягає, що це – триумф екстремізму над розумом, і Конгрес має зупинити це марнотратство, відмовитись від програм Кіотського протоколу і Паризької угоди.

Пріоритети нової американської адміністрації викладені в записці (грудень 2016 р.) Інституту енергетичних досліджень (IER) й Американського енергетичного альянсу (AEA). По-перше, це вихід з Паризької угоди з клімату. Це дозволить перестати витратити кошти платників податків на марнотратні кліматичні програми ООН. По-друге, планується розширення геологорозвідки на нафту і газ. На сьогоднішній день у США здається в лізинг з метою розвитку енергетики менше 3 % федеральних офшорних територій. Цю практику буде роз-

ширено, в тому числі на ділянках у Чукотському морі і морі Бофорта, на Атлантичному узбережжі і на суходолі, зокрема в Національному нафтовому заказнику на Алясці (National Petroleum Reserve – Alaska) та федеральних землях на заході країни.

Згідно документу, планується зняти мораторій на здачу в оренду ділянок для видобування вугілля, надати штатам більше можливостей у сфері енергетичного лізингу, прискорити спорудження терміналів для експорту зрідженого природного газу. Паризька угода з клімату, за думкою експертів, має деякі спірні заходи для зменшення викидів парникових газів і, передусім, так званий вуглецевий збір. Американський конгрес назвав цей інструмент руйнівним для національної економіки і населення країни. Відмова від Паризької угоди не має для США суттєвих наслідків. Паризька угода не відрізняється принципово від рамкової конвенції. Вона не передбачає будь-яких штрафів, не містить конкретних заходів та вимог щодо вуглецевого податку тощо. Фактично це – заклик до країн не допустити потепління більше, ніж на два градуси. Відмова від виконання угоди не несе економічних ризиків для країни.

За даними Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), у США обсяг виробництва електроенергії з використанням природного газу в 2016 р. вперше випередив її виробництво на базі вугілля. МЕА відзначає, що попит на вугілля в минулому році зменшився в усьому світі. Особливо помітне падіння обсягів використання твердого палива було зафіксовано в США (приблизно на 11 %). Агентство відмічає, що в 2016 р. відновлювальні джерела енергії (включаючи гідроенергетику) забезпечили більше половини світового попиту на електроенергію (гідроенергетика забезпечила половину цієї частки). Сумарне світове збільшення потужності АЕС минулого року було найбільшим з 1993 р.

Минулий рік показав, що нафта залишається найважливішим енергоносієм у світі. Частка нафти в загальній структурі енергоспоживання у світі вперше зросла в цьому столітті до 32,9 %. Головна рушійна сила світового ринку – Китай, де попит збільшився на 6,3 % (на 770 тисяч барелів на день). Навіть більш швидко споживання зросло в Індії (на 8,1 %). За споживанням нафти Індія вийшла на третю позицію у світі, випередивши Японію. США видобули минулого року 567 млн тонн нафти (з урахуванням газоконденсату) – перше місце у світі. Саудівська Аравія і Росія посідають відповідно друге та третє місця.

Роль нафти суттєво підвищилась за рахунок вугілля, споживання якого минулого року впало на 1,8 %. У той же час попередні десять років спостерігалось зростання в середньому приблизно на 2 % на рік. Вірогідно, що заходи боротьби з глобальним потеплінням (на яке, загально вважається, сильно впливає спалювання вугілля) починають давати ефект. Вугілля втратило популярність у США. Найкрупніший

споживач вугілля у світі, Китай, також починає скорочувати використання цього енергоносія. Оскільки споживання вугілля в Китаї складає близько половини загальносвітового, вплив цієї тенденції буде мати колосальний вплив на глобальний ринок.

Вперше за останні роки доведені запаси газу скоротились, а споживання зростає. У перспективі світовий ринок може зіткнутися з дефіцитом блакитного палива. Лідерство США у видобуванні газу зміцнилось. У 2015 р. США видобули газу близько 747 млн тонн (у нафтовому еквіваленті), що на 5,4 % більше, ніж у 2014 р. На другому місці перебуває Росія, яка скоротила видобування на 1,5 %. Різко скоротилось видобування (більше ніж на 22 %) у Нідерландах, які ще нещодавно забезпечували газом пів-Європи.

В умовах відносно дешевої нафти (на сучасному рівні 50-60 доларів за барель) ринок відновлювальних джерел енергії втрачає свою привабливість. Справді, «зелена» енергетика недешева. Утім, вироблення електроенергії на її базі останні роки продовжує зростати (в середньому на 15 % на рік, зокрема в Німеччині та Китаї відповідно на 23,5 % та 20,9 %). Але значною мірою це зростання забезпечено завдяки щедрим субсидіям. У більшості випадків відновлювальній енергетиці важко конкурувати навіть з дорогими викопними джерелами. Таким чином, за зростання частки сонячних і вітрових електростанцій в енергетичному балансі країни обсяг таких субсидій потрібно буде збільшувати, що не по кишені навіть багатим державам. Проте технологічна революція в галузі зберігання виробленої енергії може посприяти просуванню «зеленої» енергетики.

В Євросоюзі відновлювальні джерела забезпечили 16,7 % споживання енергії у 2015 р. Ключове завдання енергетичних компаній ЄС полягає у створенні ефективного балансування системи, в якій на відновлювані джерела енергії в найближчі роки буде припадати понад 20 % виробництва електроенергії. Саме тому в новому енергетичному пакеті ЄС управління попитом із застосуванням новітніх «розумних» технологій відведено важливе місце, яке полягає як раз і в згладжуванні коливань виробництва та споживання електроенергії. Це – непрості технології, і вони потребують фундаментальної перебудови всієї IT-інфраструктури та вкладення мільярдів євро.

Україна має потужний електроенергетичний комплекс. Вся електроенергія, яка виробляється енергогенеруючими компаніями, продається на Оптовому ринку електроенергії, звідки вона реалізується енергопостачальним компаніям. Аналіз показує, що Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (НКРЕКП), встановлені відносно занижені діючі тарифи для генеруючих компаній державної форми власності (ГЕС та АЕС) і завище-

ні – для підприємств переважно приватних (ТЕЦ та ВЕС). Так, для НАЕК «Енергоатом» – 46,64 коп/кВт-год, ПАТ «Укргідроенерго» – 66,57 коп/кВт-год, ТЕЦ (вугілля) – 155,86 коп/кВт-год, ТЕЦ (газ) 206,76 коп/кВт-год, ГКТЕС – 122,0 коп/кВт-год. Тобто зараз ця різниця вже сягає трьох-чотирьох разів, у той час як у США та ЄС вона знаходиться на рівні 30-50 %.

У річичі енергетичної політики Євросоюзу Україна прийняла національний план заходів, відповідно до якого передбачається зростання частки альтернативної енергетики в загальному енергобалансі з теперішніх 6,6 % до 11 % (з урахуванням великих ГЕС). Відповідно до оцінок НКРЕКП, для реалізації цього плану потрібно додатково інвестувати 3 млрд. євро, що дозволить виробити тільки 5,5 млрд кВт-год. Щорічний розмір інвестицій за нинішніми тарифами буде дорівнювати 0,7 млрд євро. За зростання запланованої частки альтернативної енергетики в загальному балансі ціна електроенергії збільшиться на 12 %. Якщо частка відновлювальних джерел зросте до 20 %, електроенергія подорожчає на 27 %. Діючий розмір «зеленого» тарифу, встановлений НКРЕКП, для сонячних електростанцій – 17,0 – 20,0 Єст/кВт-год, для вітрових електростанцій 10,2 Єст/кВт-год значно перевищує середньозважений тариф у 93,58 коп/кВт-год (приблизно 3,47 Єст/кВт-год).

Сьогодні тарифи на електроенергію для виробників «зеленої» енергетики в Україні значно вищі за європейські. Фактично, в країні відбувається субсидування альтернативної енергетики за рахунок традиційної. Таке становище призводить до зниження конкурентоспроможності вітчизняної промисловості на світовому ринку, особливо підприємств, в яких значну частку собівартості продукції становить електроенергія. **Для України в сучасних кризових умовах нераціонально збільшувати частку альтернативної енергетики в загальному балансі і фінансувати власників вітрових і сонячних електростанцій фактично за рахунок державних традиційних виробників електроенергії.**

Висновки та рекомендації.

1. Президент США Д. Трамп сформував команду кліматичних скептиків, яка виступає проти виконання Паризької угоди з боротьби з глобальним потеплінням і вважає це питання надмірно політизованим. Нова адміністрація сприяє розвитку реальних галузей економіки, зокрема вітчизняному нафто-газовидобуванню. Останнім часом у США газ посів перше місце у виробленні електроенергії, потіснивши вугілля.

2. Нові тенденції в розвитку енергетичного сектору США вказують, що **першочергові завдання в модернізації української економіки в умовах ресурсних і екологічних обмежень мають лягати в напрямі збільшення власного видобутку нафти й газу, підвищення енер-**

гоефективності та енергозбереження, реконструкції традиційної енергетики, а не в розширенні обсягів альтернативної.

3. Прискорений розвиток альтернативної енергетики в ЄС та необхідні зміни в континентальній європейській енергосистемі відкривають для України можливості на найближчі роки в створенні стратегічних резервів балансуєної потужності для європейського енергоринку. Це потребує повноцінної синхронізації з європейською енергетичною системою.

4. Український експорт електроенергії має забезпечуватись не дорогою альтернативною енергетикою, а реконструйованою існуючою системою теплових електростанцій з переважним використанням газомазутного палива замість донбаського вугілля та з цілеспрямованим додатковим спорудженням газотурбінних блоків для створення резервних регулюючих потужностей і можливостей використання ефективного парогазового циклу, тобто з газотурбінною та паротурбінною складовими, що дозволить значно підняти ККД теплоелектростанцій.

Для реконструкції вітчизняної електроенергетики доцільно використати потужності миколаївського НВК газотурбобудування ДП НВКТ «Зоря»-«Машпроект» та харківського ПАТ «Турбоатом».

6.10. Васильєв О.А. Щодо можливості впливу закону США про антиросійські санкції на соціально-політичну ситуацію в РФ

Антиросійські санкції були введені Заходом після анексії Криму і військового вторгнення Росії на Донбас і вже не один раз продовжувались. Під санкції підпали російські банки, провідні компанії нафтової, авіабудівної, військової галузей, велика кількість російських політиків і чиновників. Цілями санкцій було ослаблення російської економіки, зменшення її конкурентоспроможності, а, за можливості, й створення внутрішньополітичної кризи в Росії зі зміною влади, зокрема, відсторонення В. Путіна руками невдоволеного населення. Нинішня влада та бізнес РФ здебільшого вміло використали можливості російського економіко-господарського комплексу щодо мінімізації негативних наслідків запроваджених санкцій та збереження соціально-економічної стабільності в період дії несприятливих внутрішніх та зовнішніх факторів.

З огляду на те, що на сьогоднішній день антиросійські санкції не досягли своєї мети, спрямованої на дестабілізацію російського суспільства, Конгресом США був прийнятий Закон про додаткові антиросійські санкції – «Біль про санкції щодо супротивників Америки» (H.R.

3364: *Countering America's Adversaries Through Sanctions Act*). Білл був підписаний Президентом США Д. Трампом 02.08.2017 р. і став Законом за № 115-44¹. Закон було прийнято задля забезпечення контролю Конгресу над здійснюванням заходів з протидії агресії урядів Ірану, Російської Федерації і Північної Кореї, а також для інших цілей. Формальним приводом для введення санкцій є те, що, згідно даних ЦРУ, за вказівкою Президента РФ В. Путіна мала місце спроба вплинути на президентську кампанію в США, що розцінюється як втручання у внутрішні справи США.

Другий розділ Закону № 115-44 названо «Санкції щодо Російської Федерації і боротьба з тероризмом і незаконним фінансуванням». Вони спрямовані на протидію російському впливу в Європі і Євразії. Підрозділ Н. R. 3364-2 складається з пунктів, присвячених санкціям, спрямованим проти дій Російської Федерації з підризу кібербезпеки (*Sec. 224*); проти російських нафтових проектів (*Sec. 225, Sec. 232*); російських і іноземних фінансових установ (*Sec. 226*); а також у зв'язку зі значною корупцією в РФ (*Sec. 227*) та порушенням гуманітарних прав (*Sec. 228*).

У Законі № 115-44 безпосередньо України стосуються окремі пункти: зокрема, стосовно контролю Конгресу щодо Акту підтримки свободи в Україні від 2014 р. (*Sec. 229. Notifications to Congress under Ukraine Freedom Support Act of 2014*) та щодо енергетичної безпеки України (*Sec. 257. Ukrainian energy security*).

Однак основна увага в Законі про санкції приділяється різного роду корупційній діяльності російських державних установ і приватних осіб. Зокрема, там ідеться про санкції щодо: осіб, пов'язаних з розвідувальними чи оборонними секторами уряду РФ (*Sec. 231*); інвестицій або полегшення приватизації активів, які є власністю Російської Федерації (*Sec. 233*); поставки озброєння і споріднених матеріалів до Сирії (*Sec. 234*). Виняток зроблено щодо співробітництва Росії з NASA (*Sec. 237*).

Національне бюро економічних досліджень (NBER) США опублікувало доповідь «Щодо порад до олігархів. Нерівність і власність у Росії. 1905 – 2016». Зокрема, в документі згадується про 1,05 трлн дол., вивезені в офшори російськими олігархами та їх довіреними особами. Це понад 75 % ВВП РФ і приблизно втричі більше її валютних резервів².

З погляду застосованих механізмів стримування і обмеження діяльності російських компаній, нещодавно прийняті американські санкції нічого нового не вносять, крім двох нових інструментів. Дозволено накладати арешт на рахунки не тільки нерезидентів, але й ре-

¹ <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364/text?q=%7B%22search%22%3A%5B%22Countering+Americas+Adversaries+Through+Sanctions+Act%22%5D%7D&r=1>

² <http://www.nber.org/papers/w23712>

зидентів США, у т.ч. на громадян і юридичних осіб будь-яких країн, якщо вони підпадають під санкції. Другою особливістю є обмеження фінансового розміру співробітництва з російськими сировинними компаніями. Але не ці інструменти є суттєвою частиною санкцій.

Основний зміст нових антиросійських санкцій полягає в їх спрямуванні проти російської олігархії і всіх правлячих кіл Росії, які підтримують діючий курс президента РФ В.Путіна. Слід підкреслити, що заходи проти російської еліти є однозначними і виключають будь-які компроміси. В п. 241 цього закону (*Sec. 241. Report on oligarchs and parastatal entities of the Russian Federation*) говориться, що впродовж 180 днів з моменту набрання ним чинності (тобто до лютого 2018 р.) Міністр фінансів за погодженням з директором ЦРУ і держсекретарем мають подати до Конгресу детальні звіти про фінансову діяльність керівних та впливових зовнішньополітичних фігур і олігархів РФ.

Таким чином, йдеться про перевірку фінансової діяльності щодо корупційної складової не тільки політичного керівництва, включаючи всіх членів уряду РФ, депутатів Державної Думи, членів Ради Федерації, а й олігархів. При цьому російські олігархи підлягають фінансовій перевірці незалежно від того, чи є вони податковими резидентами РФ. Олігархи, які діють на території Росії і звільнені від сплати податків до російського бюджету, маючи закордонний паспорт і відповідну реєстрацію, не уникнуть перевірки згідно з Законом про санкції.

США виходять з того, що власність російських олігархів заходить за кордоном, і вони її сховати не зможуть. У законі про санкції говориться, що за сприяння НАТО і ЄС робота американських структур повинна проводитись індивідуально з державами Євросоюзу і СНД, зокрема, з Білоруссю та Казахстаном, для виявлення корупційних складових, пов'язаних з російськими компаніями, з використанням усіх важелів політичного й економічного впливу на ці країни, аж до погрози введення проти них санкцій у випадку відмови від співробітництва. Спецслужби всіх країн НАТО, згідно зі статутом організації, повинні сприяти США у проведенні перевірки з виявлення корупційної діяльності російських та афілійованих з ними компаній, що діють у цих країнах.

Закон про санкції ставить перед перевіряючими органами чотири наступних завдання:

- виявлення впливових людей у російській політиці й олігархів, близьких до політичного режиму РФ;
- визначення їх фінансового стану (наявність чистих активів на рахунках і майна);

- оцінка зв'язку між політичними діячами та олігархами і В. Путіним персонально чи з іншими особами російської еліти;
- визначення ознак корупції, пов'язаних з такими особами, а також джерел доходів таких осіб і членів їх родин.

Згідно з законом про санкції перевірки підлягають всі активи, інвестиції, а також будь-яка діяльність, включаючи ділові контакти й інформацію, пов'язані з отриманням доходів російських політиків і олігархів. Це стосується також бізнесу, оформленого на підставних чи довірених осіб.

Закон говорить також про ідентифікацію неросійського афільованого бізнесу російських олігархів. Тобто йдеться не тільки про американський бізнес російських олігархів, а й про їхню бізнесову діяльність в інших країнах. Закон передбачає перевірку створення російських напівдержавних організацій і їх ролі в Росії. Таким чином, йдеться про переоцінку результатів приватизації державних компаній, зокрема, це стосується недавньої операції з продажем акцій «Роснефти». Згадана перевірка повинна бути проведена у сфері банківського регулювання, ринку цінних паперів, страхування і нерухомості. Як наслідок, США шляхом арешту активів чи іншими аналогічними діями зможуть взяти під контроль всю російську політичну й економічну еліту.

Механізм санкцій уже запущений, і після завершення процедури перевірки у російських олігархів будуть відбирати закордонні активи, посилаючись на їх корупційні джерела, залежно від їх наближеності до режиму В. Путіна. Для олігархів і більшої частини російської політичної еліти – це катастрофа, порівняна з втратою для них подальшого сенсу життя.

Незважаючи на прийняття вказаного закону, захистити свою власність чи прийти до певної угоди можна не тільки на етапі перед початком арешту так званих корупційних активів, а й після того, як ці активи будуть заарештовані. Можна прогнозувати, що США діятимуть з позиції сили на останньому етапі реалізації наслідків цього акту, оскільки дія попередніх санкцій не призвела до вирішення створених В. Путіним проблем.

Адже впродовж років після засудження російського олігарха М. Ходорковського президент закріпив одноосібну владу і відбудував таку схему корупційного управління, яка робить всіх олігархів і політиків у російській еліті взаємозалежними. Велика кількість багатіїв перебувала і перебуває на державній службі. Вони повинні були заплатити великі кошти для вступу на неї. Свою посаду в державній владі вони могли використати для примноження свого багатства, але без права збільшення своєї політичної ваги і використання

цього в політичних цілях. Відмова від публічної демонстрації незалежної політичної активності була умовою того, щоб залишатись багатим і перебувати в безпеці. Так, три роки тому мільярдер М. Прохоров спробував зробити кар'єру на політичній сцені, але зазнав нищівної поразки і повернувся до встановлених В. Путіним порядків. Російські багатії загрузли у функціонуючій російській корупційній схемі і не здатні формулювати політичні цілі і домагатися повалення путінського режиму.

У цьому зв'язку можна прогнозувати подальші спроби таємного виводу елітою своїх активів за кордон зі зміною громадянства, а також перерозподіл власності всередині Росії. Реальної загрози В. Путіну з боку російських олігархів, на нашу думку, немає, скоріше можна говорити про намагання подальшої спільної розбудови такої внутрішньої і зовнішньої політики РФ, яка б могла задовольнити вимоги Конгресу США і зм'якшувати наслідки виконання Закону про санкції.

Показовим є те, що Кремль офіційно планує скоротити підтримку Донбасу для фінансування Криму і Калінінграду. Зокрема, на нараді у віце-прем'єра уряду РФ Д. Козака 01.09.2017 р. російському міністерству фінансів доручили переглянути бюджет до 2020 р., виключивши звідти витрати на надання гуманітарної підтримки «окремим територіям», під якими в бюджетних документах РФ фігурують самопроголошені республіки Донбасу. Зрозуміло, що певна фінансова підтримка терористичних ДНР та ЛНР збережеться, але кошти туди будуть направлятися лише по таємним статтям витрат бюджету.

Рухом у цьому напрямі можна також вважати внесення Росією пропозицій в ООН щодо розміщення миротворчих сил на території ОРДЛО, з чим РФ ніколи раніше не погоджувалась.

Висновки і рекомендації.

1. Закон США № 115-44 про санкції визначає Росію як супротивника Сполучених Штатів Америки поряд з Іраном і Північною Кореєю і фактично спрямований на демонізацію РФ як агресора («імперію зла»), що протиставляє себе світовій демократичній спільноті, порушуючи встановлені цивілізаційні норми і втручаючись у внутрішні справи інших країн.

2. Закон про антиросійські санкції – це не тільки обмеження масштабу співробітництва західних компаній з російськими сировинними компаніями, а в першу чергу фактичний ультиматум російській політичній і економічній еліті, яка має активи за кордоном, щодо необхідності або зміни діючого керівництва Росії на чолі з В.Путіним, або корекції реалізованого ним курсу до лютого 2018 р. Це реальна

загроза для олігархів і політиків втратити всі закордонні активи, зареєстровані безпосередньо на них або на близьких родичів, а також на підставних або довірених осіб.

3. Можна впевнено прогнозувати, що до президентських виборів в РФ 18 березня 2018 р. ніяких суттєвих змін у політиці і керівництві російської держави не відбудеться. В. Путін безумовно балотуватиметься на наступних виборах і отримає перемогу в першому турі з високим результатом, оскільки у нього сьогодні немає серйозних конкурентів, а вірні йому владні кола забезпечують відповідний адміністративний ресурс. Після виборів можна очікувати на зміни в зовнішній політиці РФ у бажаному для США напрямі і спроби новообраного Президента РФ (В. Путіна) перезапустити відносини зі США та домовитися з американським керівництвом про часткове збереження закордонних активів російської еліти.

4. Закон США про санкції містить пункти про підтримку України в протидії російській агресії в Криму та на Донбасі і має вагомий вплив на російське керівництво для допомоги Україні у відновленні її суверенітету і територіальної цілісності. Зокрема, згода Росії на введення міжнародного миротворчого контингенту на територію ОРДЛО говорить про позитивні тенденції у зміні російської політики.

5. У період до кінця зими 2017/2018 рр. українській владі вкрай важливо продемонструвати конкретні позитивні зрушення в питанні боротьби з корупцією в Україні, що може позитивно вплинути на підготовку американської сторони до реалізації антиросійських пунктів «Білля про санкції щодо супротивників Америки» (Н.Р. 3364).

РОЗДІЛ 7.

ДЕРЖАВИ І ПРАВО

7.1. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Судоустрій у Федеративній Республіці Німеччина

У сучасній Німеччині функціонує вивірена часом судова система. Вона забезпечує чітке дотримання владою, суспільством та громадянами конституційних прав і свобод у ФРН. Конституція (Основний Закон – Grundgesetz), прийняти 23.05.1949 в ст. 3 розділу «Основні права» проголошує принцип рівності всіх людей перед законом. Ніхто не може бути ущемленим у своїх правах або мати переваги в силу свого походження, раси, мови, релігійних чи політичних поглядів. Ст. 14 Основного Закону гарантує право власності та право успадкування, водночас відзначається, що власність породжує певні обов'язки.

Розділ 9 «Правосуддя» ОЗ ФРН має статті, що загалом визначають структуру судової системи і основні принципи судочинства. Відзначається, що судова влада належить судам, здійснюється Верховним Судом, федеральними судами і судами земель. Ст. 97 проголошує принцип незалежності судів. Кожний має право на державного суддю і на судовий розгляд своєї справи (судовий захист законних прав та інтересів).

Закон про судоустрій (Gerichtsverfassungsgesetz, GVG) у редакції 1975 р. детально регламентує структуру судової системи ФРН. У розділах Закону називаються суди різних рівнів: від дільничних судів (Amtsgerichte) до Верховного Суду ФРН (Bundesgerichtshof), визначається їх компетенція щодо розгляду відповідних категорій справ. Окремий розділ № 7 визначає склад судів з торгових справ. У Законі вказується, що прокуратура є наглядовим органом за судами, загалом тут визначаються її завдання з нагляду за здійсненням правосуддя.

Слід відзначити, що у ФРН діє **єдиний Цивільний Процесуальний Кодекс** (Zivilprozeßordnung, ZPO), у відповідності з яким здійснюється правосуддя як з цивільних, так і з господарських справ. У відповідній редакції він складається з 10 книг – від Загальних положень (розділи «Суди», «Сторони», «Судовий розгляд») до сімейних справ та арбітражного розгляду.

Однією з найзначніших змін, що відбулися останнім часом у німецькому цивільному процесуальному законодавстві, стала реформа Книги 10 ЦПК ФРН «Арбітражний (третейський) розгляд», якою положення Кодексу значною мірою були приведені у відповідність з Модельним Законом ЮНСІТРАЛ «Про міжнародний комерційний арбітраж». Нова

редакція Книги 10 ЦПК ФРН набула чинності з 1.01.1998 р. Поряд із цим, у 2000 р. окремі землі, керуючись § 794 абз. 1 ЦПК ФРН, у відповідності з яким нормотворчість у цій сфері віднесена до їх компетенції, прийняли на своїй території закони, які встановлювали обов'язковий досудовий порядок врегулювання окремих категорій спорів. Йшлося про дрібні майнові вимоги та суперечки, які займали багато часу, тобто про справи, що можуть бути урегульованими сторонами за допомоги кваліфікованих посередників (наприклад, адвокатів) на досудовій стадії.

Підсудність, як правило, визначається за місцем проживання або місцем розташування керівного органу відповідача. Особлива підсудність у сфері господарського судочинства має місце в наступних випадках: 1) підсудність за місцем перебування філії юридичної особи (за умови, що з даної філії укладалися угоди), 2) підсудність за місцем виконання договірної зобов'язання, 3) підсудність за місцем управління майном (позов подається до суду за місцем, звідки уповноважена особа здійснює управління майном), 4) підсудність при подачі зустрічного позову – до суду, який розглядає первісно позовну вимогу.

Виключна підсудність стосовно розгляду господарських справ має місце в наступних випадках: 1) спори про право власності на майно, про проведення меж земельних ділянок, про розподіл спільної власності – розглядаються за місцем перебування спірного майна, земельних ділянок тощо, 2) орендні суперечки – за місцем перебування орендованого приміщення, 3) позови про забруднення навколишнього середовища – за місцем шкідливого викиду в довкілля, його забруднення.

Сторони можуть домовитися між собою про підсудність спорів за укладеними договорами певного суду (договірна підсудність). Угода про підсудність повинна бути укладена в письмовій формі (або бути письмово підтвердженою) і містити безпосередню вказівку на суд, який розглядатиме суперечки, що виникають між сторонами. Угода про підсудність недійсна, якщо до суперечки застосовуються правила про виключну підсудність.

Німецька судова система. Згідно § 12 «Закону про судоустрій» існує перелік судів, що здійснюють правосуддя в цивільних (в т.ч. і господарських) справах на території Німеччини:

- 1) дільничні суди (Amtsgerichte; AmtG);
- 2) окружні суди (Landgerichte, LG);
- 3) земельні суди (Oberlandesgerichte, OLG);
- 4) Верховний Суд ФРН (Deutscher Bundesgerichtshof, BGH).

§ 15 Закону відтворює положення Основного Закону про неприпустимість створення надзвичайних судів і позбавлення будь-кого свого права на законного суддю (захист законних прав та інтересів у державних судах).

Дільничні суди розглядають усі майнові суперечки на суму до 5.000 євро, а також позови без зазначення суми, які не віднесені до компетенції окружних судів. Зокрема, в § 23 абз. 1 № 2 називаються наступні види суперечок:

- спори, що впливають з відносин оренди житлового приміщення або його частини;
- суперечки між пасажирями та перевізниками (в т.ч. морськими, наземними і повітряними перевізниками), що виникли з приводу плати за перевезення пасажирів та їх багажу і т.д.;
- суперечки щодо нестачі голів у стаді;
- справи про нанесення збитків дикими тваринами;
- справи викличного виробництва.

Господарські справи з незначними позовними сумами можуть розглядатись у дільничних судах за участю сторін без залучення адвокатів. Законами ряду земель ФРН введено обов'язковий досудовий порядок розгляду спорів з малими позовними сумами. Дане нововведення, крім розвантаження дільничних судів від несуттєвих дрібних суперечок, покликане зміцнити і розвинути в суспільстві інститут посередництва при вирішенні виникаючих суперечок. Такими посередниками виступають адвокати, спеціалізовані відділи при торгово-промислових палатах, інші організаційні формування, діяльність яких спрямована на досягнення сторонами спору взаємоприйнятної угоди без звернення до державного суду. Серед німецьких підприємців посередництво такого роду користується досить високим авторитетом і виправдовує себе.

Правосуддя в окружних судах здійснюється судами, що складаються із кількох суддів. В окружних судах також можуть працювати судді з випробувальним терміном.

Земельні міністерства юстиції при наявній необхідності можуть ініціювати утворення спеціалізованих складів у господарських справах при окружних судах. Такі склади судів можуть мати своїм місцезнаходженням населений пункт на території судового округу поза місцезнаходженням самого суду.

Спір передається на розгляд складом окружного суду з господарського спору, якщо позивач вкаже на це в позовній заяві. Таким чином, розгляд справ складами окружних судів у господарських справах залежить від волі позивача. Як уже зазначалося, коли спір не представляє великої майнового значення, підприємець може дозволити його розгляд у дільничному суді без залучення адвоката і при одноосібному судді. На практиці ж більшість суперечок економічного характеру між підприємцями розглядається саме такими складами судів. Адже вони складаються і з почесних суддів, які, як правило, володіють необхідною кваліфікацією і знаннями в економічній сфері.

Господарськими спорами, згідно § 95 «Закону про судоустрій», є:

- позови до підприємця (його статус визначається відповідно Торговим кодексом ФРН), або зареєстрованої юридичної особи, яка здійснює свою діяльність відповідно до норм публічного права. Дані позови мають впливати: з угод, які є для обох сторін комерційними; з вексельних відносин; позови, визначені «Законом про чеки» (Scheckgesetz).

Дані позови можуть також виходити:

- а) з правовідносин між учасниками торгових товариств або між цим товариством і його учасниками, між членами ліквідаційної комісії і товариством або його учасниками;

- б) з правовідносин, які стосуються права користування торговим підприємством;

- в) з правовідносин, що належать до охорони торговельних марок та інших відмітних знаків, таких як моделі і корисні зразки;

- г) з правовідносин, що виникають у наслідок придбання прав за існуючим договором між колишнім і новим власником прав;

- д) з правовідносин між третьою особою та особою, яка несе відповідальність внаслідок нестачі повноважень по генеральній або комерційній (торговій) довіреності;

- е) з правовідносин відповідно до морського права, особливо з тих, які стосуються судноплавства, прав і обов'язків судовласника і команди корабля, позики під заставу судна або вантажу, відшкодування збитку в разі зіткнення кораблів, порятунку і надання допомоги, а також вимог кредиторів корабля;

- є) з правовідносин на підставі «Закону проти недобросовісної конкуренції», за деякими винятками;

- ж) з правовідносин на підставі §§ 45-48 «Закону про біржі» тощо.

Існує також кілька окремих підстав, що впливають з «Акціонерного закону».

Земельні суди діють у складі голови та інших суддів. У складі цих судів утворюються сенати в цивільних справах. Сенати земельних судів у цивільних справах уповноважені розглядати такі їх категорії:

- розгляд і прийняття рішень з оскаржуваних рішень;
- касаційні скарги на остаточні судові рішення окружних судів;
- скарги на ухвали, винесені в окружних судах.

Верховний Суд ФРН знаходиться в м Карлсруе (земля Баден-Вюртемберг), складається з голови та інших суддів. У складі Верховного Суду утворюються сенати в цивільних справах, кількість і місце розташування яких затверджується Міністерством юстиції ФРН. Сенат складається з п'яти суддів, включаючи головуєчого. Крім цього, у складі ВС ФРН утворюється Великий Сенат у цивільних справах, який разом з Великим Сенатом у кримінальних справах утворює Об'єднаний Великий Сенат. Діяльність

Верховного Суду регулюється Регламентом, який приймає Пленум Верховного Суду ФРН. Сенат Верховного Суду ФРН у цивільних справах уповноважений розглядати: ревізійні скарги на остаточні рішення земельних судів, а також остаточні рішення окружних судів, скарги на постанови земельних судів у передбачених ЦПК ФРН відповідних випадках.

У Німеччині існувала традиція вирішення спорів економічного характеру в третейських судах. У минулих століттях третейський розгляд застосовувався в переважній більшості випадків щодо вирішення внутрішніх німецьких спорів. У ХХ ст. і в найближчій перспективі намітилася тенденція інтернаціоналізації арбітражного розгляду.

Вирішення господарських спорів судами ФРН. Книга ЦПК ФРН встановлює спрощений порядок стягнення заборгованості без виклику відповідача до суду і розгляду справи по суті. Відповідно до нього, позивач може подати заяву до суду про стягнення з відповідача певної грошової суми. Якщо відповідач протягом двох тижнів не представив своїх заперечень з приводу пред'явленої вимоги, дільничний суд, у компетенції якого перебуває конкретний спір, видає наказ про сплату простроченого боргу. Після винесення німецьким судом ухвали про судовий наказ (про сплату простроченого боргу) позивач може отримати в тому ж суді виконавчий лист, якщо відповідач своєчасно не заявив заперечень проти винесеного визначення в судовому наказі. У суму, що підлягає стягненню, включаються витрати, понесені позивачем до цього моменту у зв'язку з поданням і розглядом вимоги про стягнення заборгованості. Судовий наказ у Німеччині прирівняний до рішення, винесеного судом при неявці відповідача в судовий розгляд.

У протилежному випадку судовий розгляд має закінчитися винесенням рішення по суті спору. Суд оголошує суть спору зі своєї точки зору, а потім робить спробу примирення сторін і укладення мирової угоди. У випадку, якщо досягти мирової угоди не вдалося, суд переходить до з'ясування позицій обох сторін по відношенню до предмету спору: з'ясується, які обставини є, а які не є спірними для сторін, визначається, які докази можуть бути використані для розгляду у справі (показання свідків, письмові докази і т.д.). Виноситься згодом рішення, яке ґрунтується лише на тих обставинах, які були оголошені в судовому засіданні.

Судове рішення у ФРН виноситься іменем народу. У дільничних судах рішення виноситься суддею одноособово, в окружних – складом суду з трьох суддів шляхом обговорення і голосування. Рішення має бути оголошене сторонам усно або шляхом доставки копій за місцем проживання поштою.

Судове рішення набирає законної сили через місяць після ознайомлення з ним сторін (з моменту оголошення в судовому засіданні або з моменту доставки рішення поштою), якщо воно не було оскаржене.

За заявою сторін і в передбачених законом випадках суд може оголосити рішення до виконання негайно після його винесення.

Касаційне оскарження рішення, яке не набуло чинності, як уже зазначалося, можливе протягом місяця з дня його оголошення або доставки поштою сторонам. Використання нових засобів доказування як з боку позивача, так і з боку відповідача в касаційному провадженні допускається лише у випадку, якщо суд вважатиме, що розгляд не буде цим затягуватися, або якщо у сторони є достатня поважна причина невикористання засобів доказування в суді першої інстанції. Скарга складається в письмовому вигляді і подається до вищестоящего суду. Витрати при подачі касаційної скарги несе сторона, яка подала її.

Таким чином, судова система в сучасній Німеччині має свої традиційні складові, вона багаторівнева та має розгалужену мережу. Правосуддя здійснюють суди різного рівня: від дільничного до Верховного суду ФРН. Німецьке законодавство окремо виділяє господарські справи і вони розглядаються судами загальної юрисдикції, у Німеччині немає окремо господарських судів. До господарських спорів і справ належить визначене коло можливих позовів, згідно § 95 «Закону про судоустрій» і ми наводили їх перелік. Дані позови можуть бути до підприємця (його статус визначається відповідно Торговим кодексом ФРН), або зареєстрованої юридичної особи. Ці позови мають впливати з угод, які є для обох сторін комерційними, з вексельних відносин та можуть також виходити із визначених законодавством правовідносин. Система вирішення господарських спорів в останні роки зазнала поліпшення і зміни її спрямовані на встановлення спрощеного порядку розв'язання судового позову по суті, спрощення системи стягнень заборгованості чи вирішення претензій та справи.

7.2. Мітрофанова О.О. Судова система Франції

У Франції вже не одне століття діє розгалужена судова система. Нині її діяльність регламентується розд. VIII Конституції «Про судову владу». Президент країни відповідно до ст. 64 Конституції є гарантом незалежності судової влади. Статус суддів встановлюється чинним законодавством. Судова влада керується такими принципами, як рівність перед правосуддям і нейтральність суддів, публічний розгляд справи і можливість подвійного розгляду справи (в першій і апеляційній інстанціях). Законом передбачена також можливість касаційного оскарження.

За загальним правилом (за винятком суду присяжних) кримінальні і цивільні суди розташовані в одній судовій установі. Судова система Франції багатоступенева, вона вбирає загальну судову систему, систему адміністративних судів і суди за спеціальним призначенням. Найниж-

чий щабель у системі судів загальної юрисдикції займають трибунали нижчої інстанції. Справи в такому трибуналі розглядаються суддею одноосібно. Рішення таких судів апеляційному оскарженню не підлягають. При розгляді кримінальних справ цей суд називається трибуналом поліції. На департамент, як правило, припадає один трибунал вищої інстанції. Ці трибунали поділяються на палати: у цивільних справах і виправний суд. Відповідно і Апеляційний суд має дві палати, він завжди приймає рішення колегіально. У Франції діють судові органи спеціального призначення: торгові суди, військові суди (виправний трибунал і суд присяжних та ін.). На вершині судової системи перебуває Касаційний суд. У Франції окремо існує гілка адміністративної юстиції. Прокуратура представлена прокурорами при судах різних рівнів.

Омбудсмен. У 1973 р. була створена посада омбудсмена Франції. Омбудсмен здійснює розгляд справ, суперечки між громадянами та адміністраціями, іншими органами державної служби без звернення в суди; вносить пропозиції щодо реформ уряду й діяльності адміністрації.

Суди загальної юрисдикції розглядають цивільні й кримінальні справи. Ця гілка складається із судів нижчих інстанцій, проміжних апеляційних судів та французького Верховного суду. Судді є урядовими службовцями, які захищені від втручання виконавчої влади. Судді мають правове забезпечення незалежності і не можуть бути підвищені або понижені на посаді без своєї згоди. Їх кар'єрне просування контролюється Судовою радою Франції. Прокурори, з іншого боку, приймають замовлення на розгляд справ від Міністерства юстиції. У минулому це викликало підозри в надмірному політичному тиску в разі, якщо потрібно було відхилити позови або претензії щодо урядових чиновників, яких звинувачували в корупційних діяннях. Постійною темою обговорення є також статус прокурорів та їх зв'язок з урядом. Розгляд справи за участю присяжних відбувається лише щодо серйозних кримінальних справ.

Загалом **Суд складається** з трьох суддів у президії та колегії присяжних засідателів з 9 осіб (проти 12 присяжних засідателів в апеляційній інстанції), які разом виносять вироки, і, якщо винуватість визнана, призначають покарання. Присяжні вибираються довільно зі списку виборців. У більшості інших судів судді є професійними. Кримінальний суд для неповнолітніх складається з одного професійного і двох непрофесійних суддів. Крім того, є кілька спеціальних судів першої інстанції, судді в які обираються на державні посади. Так, наприклад, трибунали з трудових суперечок складаються з рівного числа магістратів зі спілок роботодавців і профспілкових працівників. Те ж саме стосується трибуналів із земельної нерухомості.

Адміністративні суди. Суди адміністративного права розглядають і виносять рішення щодо претензій і позовів проти урядових підроз-

ділів та установ. Адміністративна гілка складається з адміністративних судів, судів адміністративного оскарження і Державної ради як суду останньої інстанції. Державна рада розглядає справи відносно рішень виконавчої влади і має право скасувати або відхилити виконавчі нормативні акти, такі як накази і розпорядження, якщо вони порушують конституційні права, чинне законодавство або кодифіковане право. Судовий розгляд в основному пов'язаний з письмовими і слідчими слуханнями, при цьому судді мають представити письмові показання або аргументи. Будь-який спір між юрисдикціями судових і адміністративних гілок вирішує спеціальний суд - Tribunal des conflits, або «Суд юрисдикційних суперечок», що складається з рівної кількості суддів Верховного суду і державних радників.

Конституційна рада. Ні загальні, ні адміністративні суди не мають права виносити рішення про конституційність актів парламенту. Хоча Конституційна рада технічно не є частиною судової влади, вона розглядає питання відповідності законодавчих актів Конституції та міжнародним договорам Франції до набуття ними чинності, якщо з таким поданням до неї звертається Президент Франції, Голова Сенату, Голови Національних зборів, Прем'єр міністр або будь-хто з 60 сенаторів і 60 членів зборів. Після набуття законом чинності запити щодо його відповідності Конституції можуть бути розглянуті за зверненням вищого адміністративного суду, Державної ради або високого суду (Касаційний суд). Конституційна Рада може оголосити акт неконституційними, навіть якщо він не суперечить принципам Декларації прав людини і громадянина 1789 р. (яка цитується в преамбулі Конституції) або Європейській конвенції про права людини (чинна у Франції). Члени Конституційної ради призначаються на 9 років: троє призначаються Президентом держави, троє – президентом Національних зборів, ще троє – Головою Сенату.

Фінансові суди. Основний суд Рахункової палати Франції (Рахункова палата) та регіональні суди з аудиту перевіряють державні фінанси, державні установи (у тому числі інших судів) і громадські організації. Суд Рахункової палати публікує річний звіт і може направляти кримінальні справи до органів прокуратури. Він також може безпосередньо општрафувати державних скарбників за неправильне використання коштів і направити державних службовців, які зловживають витрачанням коштів, у суд фінансової та бюджетної дисципліни.

Торгові суди та фінансова розвідка Франції. Специфікою Франції є те, що поряд із судами загальної юрисдикції існують спеціалізовані суди. Вони стосуються сфери як цивільного, так і кримінального права. Їхня інша назва – трибунали. У більшості цивільних судів працюють не судді – професіонали, а судді, обрані або призначені зі сфер, в яких виникають суперечки, тобто вони більш глибоко розуміють сутність питання.

Перший торговий суд з'явився в Ліоні в 1419 р. На початку 2009 р. у Франції за результатом реформи нараховувався 141 торговий суд.

Торгові суди у Франції є самостійною ланкою судової системи. Компетенція торгового суду визначається Торговим Кодексом Франції. Торгові суди розглядають і справи про банкрутство, морські справи.

Торгові суди, або, як їх інакше називають у Франції, «консульські» суди, є особливою юрисдикцією, призначеною вирішувати спори між комерсантами або кредитними установами, а також спори з питань торгових компаній і суперечки з комерційних операцій між будь-якими особами. Специфіка торгових судів полягає в тому, що в них засідають не професійні, а виборні судді – колишні керівники підприємств, які фахово володіють інформацією про роботу компаній та про ведення торгових справ.

Судді-фахівці в галузі торгівлі обираються комерсантами з числа осіб, які займаються комерційною діяльністю не менше п'яти років. Зазвичай торгові суди створюються в містах по мірі необхідності і мають назву цього міста. Вони складаються з трьох суддів-консулів і обираються на два-три роки. Компетенція торгових судів охоплює три види спорів: що виникають із зобов'язань, з угод між підприємцями, купцями і банкірами; між членами товариств; з торгових угод між будь-якими особами; справи, пов'язані з ліквідацією підприємств та ін. Торгова угода розуміється в законі дуже широко.

У випадку, коли в законодавчому арсеналі не передбачена та чи інша норма права, суддя застосовує торгові звичаї, що існують в тій чи іншій галузі. За винятком термінових процедур, судді засідають колегіально. Ще однією характерною рисою торгових судів є відносно швидке вирішення справи (в середньому від півроку до року залежно від завантаженості суду і складності справи). Показово, що в роботі торгових судів досить невеликий рівень опротестування рішень, який не перевищує 20 %. Варто також відзначити доступність торгових судів у фінансовому відношенні. При подачі позову до суду позивач повинен сплатити певні суми в рахунок судових витрат, а також послуги пристава для вручення позовної заяви відповідачу; однак ці суми не перевищують кількох сотень євро. Крім того, робота суддів, на відміну від роботи третейських судів, оплаті не підлягає. Вищесказане не поширюється на оплату роботи адвокатів.

У разі виникнення спору з французьким партнером виникає питання про те, хто може захистити інтереси української компанії у Франції. У торгових судах сторона може бути представлена будь-якою особою-адвокатом, призначеною на її розсуд (ст. 853 Цивільного процесуального кодексу Франції). У силу монополії адвокатів Франції на надання юридичних послуг в цій країні особи або компанії,

які не є адвокатами чи адвокатськими структурами, не мають права займатися представництвом клієнтів у суді на постійній основі. Таким чином, доручаючи ведення справи третій особі в торговому суді, слід уточнити, чи має вона право надавати юридичні послуги на постійній основі, тобто чи є вона адвокатом. У Франції існує також Національна рада торгових судів. Вона покликана надавати пропозиції та висновки у сфері навчання та професійної діяльності суддів торгових судів, а також організації, діяльності та компетентності торгових судів.

ТРАКФІН (акронім від «*Traitement du renseignement et action contre les circuits financiers clandestins*») – Розвідка та оперативні заходи проти незаконних фінансових каналів) є французькою фінансовою розвідкою. Вона створена в складі Міністерства фінансів та рахунків 9 травня 1990 р.

Метою ТРАКФІН є боротьба з незаконними фінансовими каналами, відмивання грошей та фінансуванням тероризму. Використовуючи данні, надані професіоналами, які ведуть боротьбу з відмиванням грошей та з фінансуванням тероризму, або дані, отримані від зарубіжних колег, ТРАКФІН збирає, аналізує, систематизує та використовує будь яку інформацію, щоб встановити походження або кримінальне призначення фінансової угоди.

ТРАКФІН, як правило, направляє інформаційні записки до уповноважених посадовців, в першу чергу до:

- Органів судової влади, коли йдеться про відмивання доходів від злочину або про фінансування тероризму;
- Державних адміністрацій, тобто до спецслужб, коли факти свідчать про загрозу основним інтересам держави з погляду суспільної та державної безпеки;
- Представників фінансових розвідок, які опікуються даною фінансовою проблематикою.

Крім цих оперативних завдань ТРАКФІН повинен:

- провадити оперативний та стратегічний аналіз у царині боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму;
- навчати професіоналів з боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Таким чином, Франція має давню традицію ведення бізнесу та торгівлі з дотриманням усталених правил, якій дотримуються відповідні органи. Для України є корисним вивчення досвіду закордонних партнерів. Це впливає з того факту, що з розвалом СРСР закінчилася планова економіка та розпочався період ринкової економіки та розвитку бізнесу. Водночас це спричиняє необхідність створення структур, здатних контролювати цю сферу, боротися з фінансовою злочинністю та вирішувати спори у даній царині у спеціалізованих судах.

7.3. Фесенко М. В. Судова система Великої Британії

Формування судово-правової системи Великої Британії відбувалося в умовах абсолютної монархії протягом кількох сторіч. Завдяки цьому сформувалася сучасна правова концепція держави. Особливістю правової системи Великої Британії є те, що участь в її створенні поряд з парламентом беруть також суди – Верховний суд і високі суди (Палата лордів, Апеляційний суд і Високий суд правосуддя). Ще однією особливістю судоустрою Великої Британії є те, що він складається з трьох судових систем: Англії та Уельсу, Шотландії і Північної Ірландії, об'єднати які покликаний нещодавно створений Верховний Суд Сполученого Королівства, який є вищою судовою інстанцією щодо всіх трьох судових систем і має повноваження переглядати деякі їхні рішення в порядку апеляції з питань права.

Судову систему Англії та Уельсу складають: (а) Апеляційний суд Англії та Уельсу (England and Wales Court of Appeal) з цивільних, кримінальних та сімейні справ в порядку апеляції, (б) Високий суд Англії та Уельсу (England and Wales High Court) з цивільних, кримінальних та сімейні справ, (в) Суд корони (Crown Court) з кримінальних справ і (г) Суд графства (County Court) з цивільних і сімейних спорів; на нижньому рівні судової системи знаходяться (д) мирові судді (Magistrates 'Court), які слухають цивільні, кримінальні та сімейні справи, і (е) трибунали (Tribunals), що розглядають тільки цивільні справи.

Судова система Північної Ірландії аналогічна судовій системі Англії і має такі ж судові органи, в назві яких лише зазначається, що це суди Північної Ірландії. Ще одна відмінність: Суд графства Північній Ірландії може розглядати не тільки цивільні, сімейні, а й кримінальні справи.

Судоустрій Шотландії очолює Вищий суд правосуддя (High Court of Justiciary), який розглядає кримінальні справи, і сесійний суд (Court of Session), що слухає цивільні і сімейний суперечки. Далі йде Головний суд шерифа (Sheriff Principal), що має цю ж компетенцію, Суд шерифа (Sheriff Court), який розглядає ще й кримінальні справи; на нижньому рівні перебуває мирова юстиція (Justice of the Peace Court), яка розглядає кримінальні справи, і трибунали (Tribunals), що заслуховують цивільні спори.

Аналізувати докладно всі 3 судові системи Великої Британії для отримання уявлення про судоустрій країн загального права немає необхідності, цілком достатньо оцінити устрій судів Англії та Уельсу і узагальнити способи його наближення до судоустрою континентальних держав.

Усі судові органи Англії та Уельсу вправі здійснювати одну або кілька з 3-х основних юрисдикцій – кримінальну, цивільну і сімейну. До того ж можна вести мову і про військову юрисдикцію, оскільки існують військові суди.

Під **правосуддям у цивільних справах** в Англії розуміється розгляд спорів, ініційованих у відповідному порядку громадянами або суб'єктами підприємницької діяльності, які вважають, що їхні права були порушені. Це дуже широка категорія справ, що охоплює суперечки як дрібні (на зразок пошкодження вантажу або іншого майна), так і між транснаціональними компаніями. Основна їх частина, як правило, не потрапляє до судів для остаточного їх розгляду, оскільки багато з них вирішуються шляхом використання процедури медіації. Але ті, які в суд таки надійшли, слухаються в якомога швидкій і простій формі. Цивільні найчастіше розглядаються суддею одноосібно, без журі (суду присяжних). Перед суддею завжди стоїть кілька завдань, головна з яких – гарантувати справедливе, максимально швидке і ефективне вирішення суперечки, забезпечивши тим самим заохочення сторін до альтернативного способу – досягнення мирової угоди.

Кримінальні справи надходять у суди від Королівської служби звинувачення. У більшості випадків (95%) суддя одноосібно слухає таку справу і приймає рішення про винність або невинність обвинувачуваного. Більш серйозні злочини розглядаються районним суддею в магістратському суді або окружним суддею в Суді корони, який досліджує докази в справі за участю журі. Найбільш тяжкі (вбивства, зґвалтування) слухаються суддями Високого суду, в Суді корони або в складі колегії з апеляційними суддями в рамках Кримінального поділу Апеляційного суду Англії та Уельсу (судді Високого суду можуть бути делеговані в цей суд для розгляду кримінальної справи в складі колегії з апеляційними суддями).

Розгляд спорів у сфері сімейних правовідносин виділено в Англії в окрему судову юрисдикцію. Як такої гілки сімейних судів не існує, але при більшості судів діє спеціалізація суддів, окремо підготовлених для розгляду таких спорів. Головне їхнє завдання – допомогти сім'ям, наскільки це можливо, уникнути ситуацій, що потребують судового розгляду, але якщо вони все ж виникають, розв'язувати проблеми максимально швидко і безболісно. Іншими словами, учасникам пропонується врегулювати питання в порядку досудового розгляду, наприклад, через медіацію.

Будучи історично консервативною, судова система Великої Британії стала об'єктом для реформування після вступу країни до складу ЄС. Висловлюються різні погляди щодо європейського права, яке поступово і впевнено охоплює весь простір ЄС, стаючи домінуючим у внутрішньому законодавстві Союзу. Раніше така оцінка мала негативний і застережливий характер. Останнім же часом усе частіше звучать позитивні відгуки про запозичення континентального права. Особливо відзначається судова практика судів Люксембургу та Страсбурга, яка вплинула на Англію доктриною пропорційності, принципами рівного звернення, ефективним захистом та ін. Після набуття Великою Британією членства в ЄС Парламентом був прийнятий Акт про Європейське Співтовариство від

17 жовтня 1972 р., в якому прямо вирішувалося питання про використання практики Суду ЄС у внутрішньому правопорядку як джерела права.

На підтвердження вибору проєвропейського розвитку законодавства та для більш ефективної співпраці з міжнародними та зарубіжними судами і суддями в 2005 р. в Англії було утворено **Службу міжнародного правосуддя в сімейних справах Англії та Уельсу**. Основні її завдання полягають у: (а) консультуванні з юридичних питань, що виникають при застосуванні Гаазької конвенції 1980 р.; (б) взятті участі в організації та проведенні міжнародних конференцій; (в) наданні допомоги вітчизняним і зарубіжним суддям з питань використання законодавства в рамках відповідної юрисдикції.

Також було створено **Службу міжнародних судових відносин**, на яку покладається встановлення зв'язків зі судовими органами ЄС та його держав-членів з метою полегшення співпраці і взаєморозуміння, участь у роботі міжнародних асоціацій і судових органів, у реформуванні законодавства вітчизняного та ЄС, а також підтримка судових систем країн, що розвиваються.

Головним підтвердженням перемоги вибору проєвропейського розвитку послужив Закон «Про конституційну реформу» 2005 р., який набув чинності 3 квітня 2006 р. Його значення важко переоцінити, оскільки вперше майже за 900 років незалежність судової влади, підтримувана історичними традиціями, була закріплена на рівні такого законодавчого акту. До основних змін, що вводиться останнім, слід віднести:

а) покладання на урядових міністрів обов'язків підтримувати незалежність судової влади і заборону навіть спроби впливати на судові рішення через який-небудь доступ до суддів (ст. 3);

б) реформування поста Лорда-канцлера, що полягає в передачі його судових функцій Голові всіх суддів Англії та Уельсу, нова назва якого – Лорд-головний суддя. Тепер він відповідає за підготовку, розміщення суддів та керівництво ними, представляє погляди суддівського корпусу Англії та Уельсу перед Парламентом та Урядом країни (ст. 7);

в) установа самостійного, відокремленого від Плати Лордів, Верховного Суду зі своєю незалежною системою судових призначень, персоналом, бюджетом і приміщенням (статті 23-27);

г) формування незалежної Комісії з судовим призначень (Judicial Appointments Commission), що відповідає за відбір кандидатів на суддівські посади, яка рекомендує їх для призначення на посади суддів Державному секретарю з питань юстиції. Вона виступає гарантом того, що кожен кандидат на цю посаду буде відібраний виключно за особисті заслуги, а система призначень має бути сучасною, відкритою і прозорою (статті 61, 63);

д) введення посади Спеціального омбудсмена, відповідального за розгляд скарг, що подаються з приводу слухання справ у судах та суд-

дівських призначень, який за їх підсумками виносить рекомендації відповідно до закону (ст. 62);

е) створення Служби трибуналів (судів першого рівня), що об'єднала адміністрації великої кількості відокремлених судів, у результаті чого має місце загальний і послідовний підхід до всіх осіб, які звертаються за судовим захистом в цей вид судів.

В основному ж усі перетворення 2005 р. спрямовані на зменшення суттєвих відмінностей, що спостерігалися між судоустроєм Англії та інших країн-членів ЄС. Про потребу реформування судової системи в Англії йшлося давно, і її проведенню передувала тривала підготовка і докладні публічні дебати. У 2003 р, коли конституційна реформа тільки обговорювалась, у Палаті лордів лорди-судді виступили з критикою запропонованого британським урядом варіанту реформування судової системи, зокрема, про створення Верховного суду. У першу чергу було заявлено: навіщо міняти систему, що працює (з приводу передачі судових повноважень від одного органу – Палати лордів іншому – Верховному суду). Тим більше, що Палата лордів, як апеляційний інститут, давно відомий всьому світу, має повагу і престиж.

Не зважаючи на подібну аргументацію, питання про проведення судової реформи було вирішене. Думка юридичної громадськості під час обговорення майбутньої реформи 2005 р. більшою мірою схилилося на користь більш чіткого відділення судової влади від законодавчої (в особі Палати лордів) і виконавчої (в особі Лорда-канцлера). По-перше зазначалося, що до створення Верховного суду у Великій Британії, по суті, було 2 вищих суди: (а) Апеляційний комітет Палати лордів, який розглядав апеляції із судів Англії, Уельсу та Північної Ірландії і з цивільних справ з Шотландії, і (б) Судовий комітет Таємної ради з його церковною і, так би мовити, «заморською» юрисдикцією. Обидва вони не давали громадянам повного відчуття їх незалежності від законодавчої і виконавчої влади. Особливо виразно з цього питання громадська думка стала проявлятися після прийняття Закону «Про права людини» 1998 р. Виникла актуальність повністю гарантувати, що судові рішення будуть прийматися без урахування політичної думки і позбудуться асоціації вищого суду країни з палатою в Парламенті.

Підкреслимо явне бажання Сполученого Королівства наблизитися до загальноприйнятої структури судоустрою країн ЄС і взяти на озброєння систему управління судами та зберегти при цьому деякі історичні традиції в цій сфері, що перешкоджають досягненню поставленої мети. Йдеться про такі одіозні інститути, як Лорд-канцлер (в минулому), а тепер **Лорд-головний суддя**. Повноваження, сконцентровані в руках особи, яка обіймає цю посаду, надзвичайно високі, і навряд чи можна знайти будь-який аналог в інших європейських країнах. Закон «Про конституційну реформу» не тільки закріпив статус Лорда-головного судді як керівника всієї судової влади Англії та Уельсу (п. 1 ст. 7), а й

надав йому право бути Президентом (головою) будь-якого суду Англії чи Уельсу (починаючи від Апеляційного і закінчуючи будь-яким магістратським) і входити до штату будь-якого з них (пункти 3 і 4 ст. 7). Крім того, Лорд-головний суддя: (а) представляє інтереси судової влади Англії та Уельсу у відносинах з Парламентом, Лордом-канцлером і міністрами; (б) відповідає за належний стан, підготовку і керівництво кадрами судової влади в рамках ресурсів, що виділяються Лордом-канцлером; (в) зобов'язаний підтримувати стан, що дозволяє розвивати судову систему Англії та Уельсу, а також стежити за розподілом справ в судах.

Таким чином, на прикладі відмови Великої Британії від частини своїх історичних традицій у сфері судової влади, можемо констатувати, що в цій країні **відбувається зближення права загального та романо-германського** з метою забезпечення кращої взаємодії національних судових органів з судами інших країн-членів ЄС та підвищення захисту прав власних громадян шляхом покращення доступу до правосуддя.

Підбиваючи підсумки, слід стисло і цілісно описати діяльність усіх судів Великобританії.

Магістратські суди – основна ланка судової системи Великої Британії. Розглядають більш як 95 % кримінальних справ. Застосовують штраф або позбавлення волі на строк до 6 місяців. Якщо магістрати доходять висновку, що обвинувачений заслуговує більш тяжкого покарання, вони передають справу до Суду корони. Магістратські суди проводять також попереднє слухання в справах стосовно злочинів, що переслідуються за обвинувальним актом. Вирішують питання щодо достатності доказів для віддання обвинуваченого до Суду корони.

Суди графств – основні органи цивільного судочинства. Розглядають близько 90 % усіх цивільних судових справ. Це й позови стосовно виконання умов угоди, вилучення землі в судовому порядку, майнові спори на суму до 5000 фунтів стерлінгів; цивільні порушення, банкрутство, делікти адміралтейської юрисдикції – до 15000 ф. ст.; спори щодо довірчої власності, іпотеки, партнерства – до 30000 ф. ст. Якщо сума перевищує встановлений ліміт, то позов передається до Високого суду.

Суд корони – кримінальний суд. Розглядає у першій інстанції за участю присяжних справи щодо найсерйозніших злочинів. Кількість присяжних – від 10 до 12. Виправдувальні вироки, винесені судом присяжних, апеляційному оскарженню не підлягають.

Апеляційний суд має цивільне і кримінальне відділення. До складу суду входять лорд-канцлер, колишні лорд-канцлери, лорд-головний суддя, який очолює цивільне відділення, а також до 18 лордів апеляційного суду. Апеляції на судові вироки розглядаються не менше як трьома суддями. Проміжні апеляції можуть розглядатися одним чи двома суддями.

Відділення королівської лави Високого суду розглядає в першій інстанції найскладніші цивільні справи й апеляції на вироки магі-

стратських судів з кримінальних справ. На правах складових частин цього відділення функціонують: **Суд адміралтейства**, в якому розглядаються спори з морських перевезень, зіткнення суден і відшкодування, пов'язаних з цим збитків тощо; **Комерційний суд**, якому підсудні спори торговельного характеру.

Канцлерське відділення Високого суду розглядає як суд першої інстанції цивільні справи, пов'язані з банкрутствами, управлінням майна, довірчою власністю, діяльністю компаній тощо. На правах однієї зі складових частин цього відділення функціонує **Патентний суд**, який розглядає клопотання генерального контролера з питань патентів, дизайну та торгових марок.

Сімейне відділення Високого суду розглядає скарги на судові рішення магістратських судів з питань сімейних відносин (розлучень, виплати аліментів, опіки та піклування).

Спеціалізовані суди відрізняються один від одного своїм складом, ефективністю, формальностями та процесуальними нормами, якими вони керуються. Деякі з них називаються трибуналами, що розглядають менш складні, другорядні справи.

Суд коронера. Коронер – посадова особа, обов'язком якої є проведення дізнання щодо нещасних випадків з летальним кінцем або смерті за неясних обставин. Під час проведення розслідування здійснює огляд трупа, опитує свідків, проводить розшук підозрюваної особи, може заарештувати її без санкції суду. Коронер скликає спеціальне журі присяжних, які мають визначити причини смерті, спираючись на докази, встановлені коронерським дізнанням та зафіксувати її відповідним вердиктом. Якщо коронерське журі дійде висновку, що смерть була природною або внаслідок випадку чи неспровокованого самогубства, то на підставі вердикту справа закривається. За встановлення обставин, які свідчать щодо насильницької смерті чи спровокованого самогубства, ухвалюється вердикт для суду, але дізнання коронера не має закінчуватися висновком щодо винуватості когось у вчиненні злочину чи остаточним висновком щодо причини насильницької смерті. Цей вердикт разом із матеріалами дізнання направляється до суду чи до прокурора, який проводить повне розслідування. Суд і органи обвинувачення не пов'язані вердиктом коронерських присяжних і проводять слухання у звичайному порядку, де коронер може виступати як свідок.

Суд у справах щодо порушення свободи підприємництва. До його складу входять 3 судді Високого суду, призначених лорд-канцлером; судді Верховного цивільного суду Шотландії; судді Верховного суду Північної Ірландії та не більше 10 непрофесійних членів, призначених королевою за рекомендацією лорд-канцлера. Розглядає спори, пов'язані з угодами щодо цін і умов поставок товарів; скарги щодо порушення правил сумлінної торгової практики; прохання щодо звільнення від сплати по-

датків з міркувань громадського інтересу тощо. Справи розглядаються суддею і двома непрофесійними членами. Апеляції на судові рішення подаються до Апеляційного суду, Верховного цивільного суду Шотландії або до Апеляційного суду Північної Ірландії, залежно від судової справи.

Церковні суди. Синод Англіканської церкви має право ухвалювати приписи стосовно будь-якого питання діяльності церкви. Припис щодо юрисдикції в церковних справах 1963 р. після отримання королівської санкції набув силу закону. У кожній єпархії є консисторський суд, суддя якого є канцлером єпархії, призначеним єпископом. Юрисдикція церковних судів поширюється, головним чином, на заяви щодо непристойної поведінки священнослужителів і невиконання ними своїх обов'язків; справи, пов'язані з «обрядовим або формальним догматом». Найважливішими церковними судами є Суд архієпископа Кентерберійського та суд архієпископа Йоркського. Ці суди є апеляційними інстанціями щодо судових рішень консисторських судів. Нагляд за діяльністю церковних судів здійснює Відділення королівської лави Високого суду.

Лицарський суд. Вирішує суперечки щодо користування геральдичними девізами та гербами. Розв'язує конфлікти стосовно права на використання символіки, емблем та прапорів. Головує в суді граф-маршал (головний церемоніймейстер і голова геральдичної палати).

Військові суди здійснюють правосуддя в Збройних Силах Великої Британії. Розглядають справи щодо серйозних порушень військового права. Однак справи щодо навмисного вбивства, зради та зґвалтування, вчинені в межах Сполученого Королівства, розглядаються судами звичайної юрисдикції. Військовий апеляційний суд розглядає апеляції на рішення судів першої інстанції. Скарги на рішення Військового апеляційного суду можуть подаватися до Суду Палати лордів.

Трибунали з питань трудових відносин (промислові трибунали). Розглядають суперечки між робітниками й підприємцями щодо звільнення, відмови в допомозі у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю і пологами, перекваліфікацією, щодо допомоги в разі безробіття та ін. Розглядають справу три члени суду, один з яких професійний суддя, а два інші – представники конфліктуючих сторін. Рішення трибуналу може бути оскаржене до Апеляційного трибуналу з трудових спорів. До його складу входять судді Високого або Апеляційного суду і додаткові члени трибуналу – фахівці чи представники роботодавців і робітників. Цей трибунал розглядає також скарги на рішення адміністративних органів стосовно реєстрації профспілок та з інших питань трудових відносин.

Існує багато інших трибуналів, зокрема з питань соціального забезпечення, земельних спорів, податків, компенсації, відомчі трибунали.

За останні роки значний розвиток отримала система надання безкоштовної або пільгової правової допомоги незаможним. Згідно з прийнятим у 1988 р. законом, Рада з юридичної допомоги незаможним, який призначається з досвідчених баристерів і солісіторів, засновує спеціальний фонд, з якого і розподіляє кошти на надання безкоштовної або пільгової правової допомоги. Така допомога в Англії надається як у кримінальних, так і в цивільних справах, причому в разі необхідності проводиться перевірка майнового стану особи, яка звернулася за юридичною допомогою.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, резюмуємо те, що судово-ва система Великої Британії багатоструктурна і включає в себе кілька рівнів. Це сприяє спрощенню розгляду кримінальних і цивільних справ. Тип судової системи Великої Британії припускає:

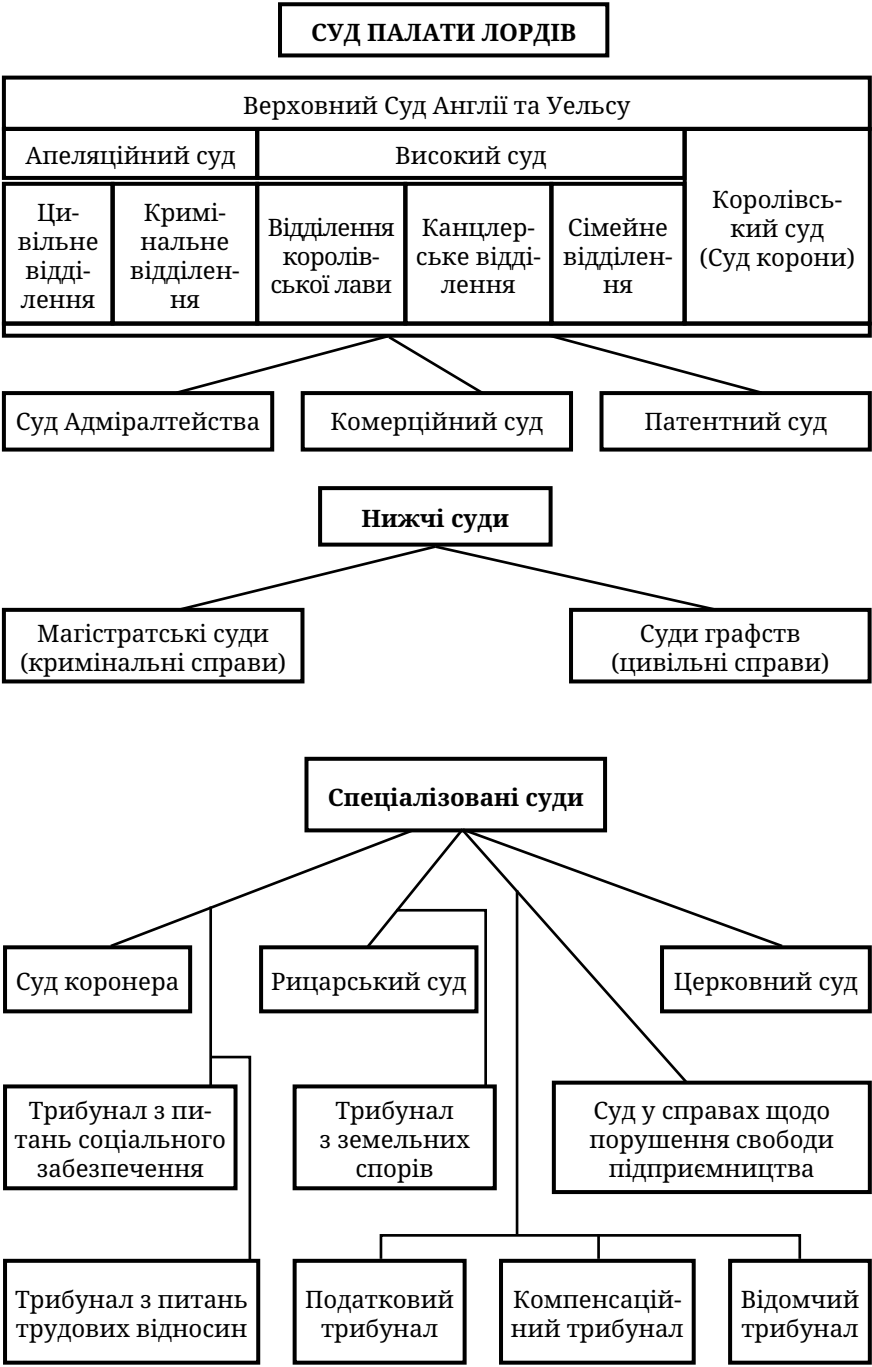
- наявність унітарності судової влади (при допущенні самостійних національних систем); особливого статусу суду;
- звернення у вищі суди тільки з питань застосування права;
- адміністративно-судовий і квазісудовий варіанти адміністративної юстиції;
- структуру судів загальної юрисдикції, засновану на розподілі категорій кримінальних і цивільних справ і особливостях процесу, а також на розподілі за принципом «місто-село»;
- відсутність адміністративних і ювенальних судів; складність і запутаність юрисдикцій судів; величезна кількість квазісудів.

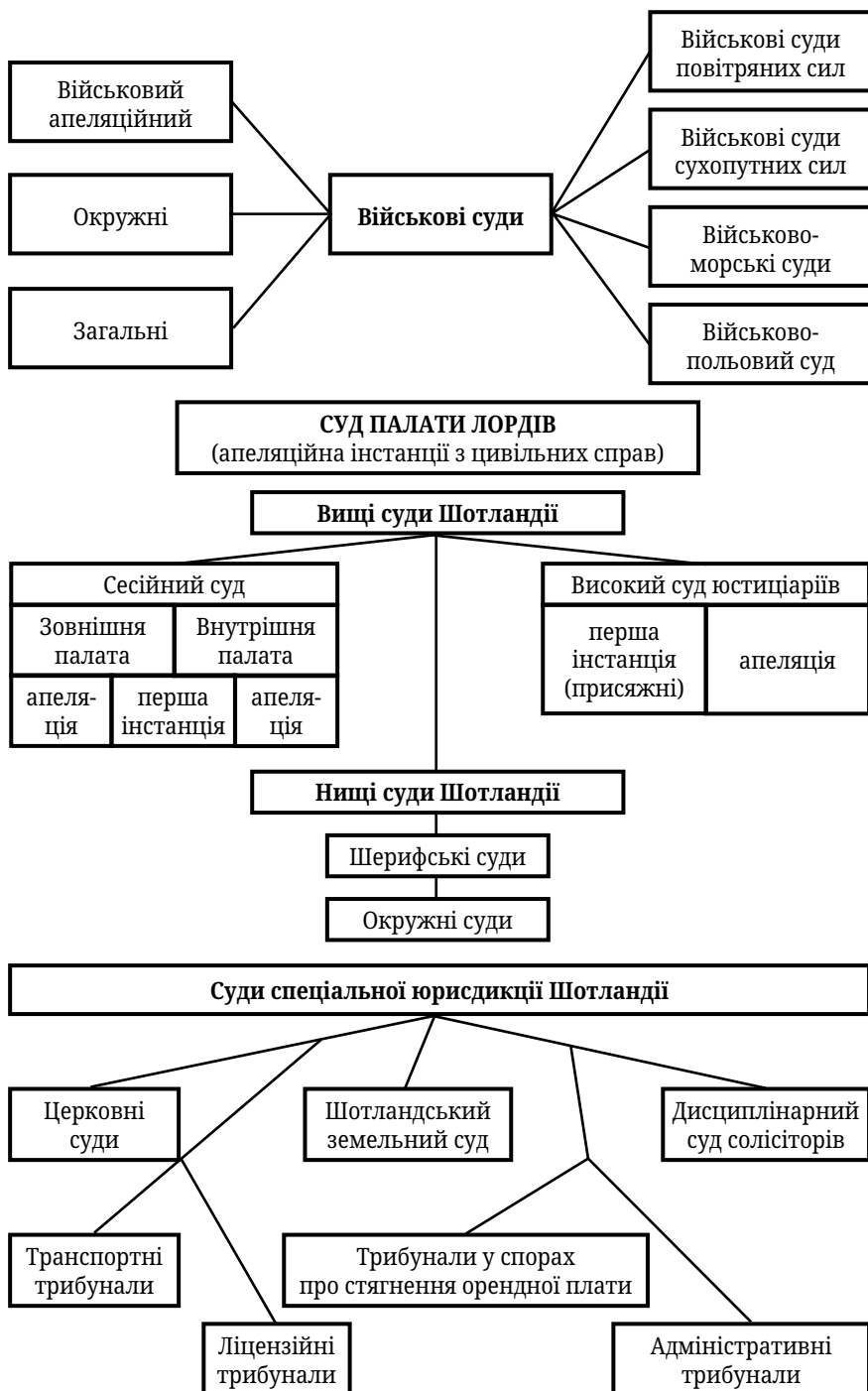
Відтак, зважаючи, на те, що Великій Британії властива ієрархічна структура судової системи суди поділяються на два основних види: нижчі і вищі. Система Англії та Уельсу не включає в себе Палату лордів і судовий комітет таємної ради тому, що ці структури мають силу, яка дає їм виняткове становище щодо всіх судів Сполученого Королівства. Особливості судової системи Великої Британії полягають ще й у тому, що всі посади в суді призначаються Її Величністю або органами місцевого самоврядування. **У більшості розвинених країн цей процес відбувається завдяки результатам виборів.**

Справи розслідуються, як правило, поліцейськими, які мають досить високі повноваження. Вони можуть зовсім відмовитися від передачі справ до суду і винести офіційний вирок самостійно.

Усі суди поділяються на загальні та спеціальні. До спеціальних належать військові, церковні, земельні, транспортні та інші, а загальні поділено ще на кілька структур. Сюди входить Суд палати лордів, в якому розглядаються апеляційні скарги, що прийшли з Верховного суду. Верховний або апеляційний суд, своєю чергою, підрозділяється на Суд корони (кримінальні справи) і Високий суд (цивільні справи).

Додатки

7.4. Кудряченко А.І., Корсак Р.В. Судова система Чеської Республіки: з досвіду реформування

Події, що відбуваються в Україні протягом останніх років (2014-2015) засвідчують намір нашого Уряду, Верховної Ради як вищого законодавчого органу країни та Президента України докорінно реформувати українське суспільство відповідно до вимог та стандартів європейської спільноти. Не оминають ці зміни й правову систему України, тому головне правильно провести необхідні реформування. За зразок можна використати досвід країн із соціалістичним минулим, зокрема Чеської Республіки, яка сьогодні демонструє взірць європейської демократії та правочинства.

Судова система ЧР, на відміну від України, має чітку та оптимальну структуру. Це забезпечує, з одного боку, економізацію бюджетних коштів на зайві витрати щодо судочинства, а, з іншого, якість правової системи та високі заробітні оклади.

Система судів складається з Верховного суду, Верховного адміністративного суду, вищих, обласних та районних судів. За дотримання конституції відповідає Конституційний суд, який складається з 15 судів, призначених на період 10 років. Судова система регулюється Конституцією Чеської Республіки, яка визначає суди як самостійні органи в рамках традиційної системи стримувань і противаг. Зокрема, згідно четвертого розділу Конституції Чеської Республіки встановлюється роль судової влади, яка полягає в тому що, основною функцією судів є захист прав і порядку, встановлених законодавством Чехії. Судам надається повна компетенція у визначенні вини і покарання за злочини. Суди конституційовані як незалежні, а їх адміністрування знаходиться під юрисдикцією Міністерства юстиції.

Чеська Республіка має систему судів загальної юрисдикції, мережа яких є **чотирирівневою**: 2 верховні суди (nejvyšší soudy) – один для адміністративних і один для решти питань, 2 вищі (високі) суди (vrchní soud), 8 регіональних судів (krajské soudy), 86 районних судів (okresní soudy). Більшість вищих судів розташовані у м. Брно, так, щоб забезпечити протидію концентрації влади у столиці Чехії м. Празі. Цим самим унікається явище так званого «Прагоцентризму», що з успіхом можна застосувати у межах проведення реформи децентралізації влади в Україні (надання влади з Києва на місця).

Чеська судова система передбачає три рівні юрисдикції:

1. Суди загальної юрисдикції;
2. Адміністративні суди;
3. Конституційний суд Чеської Республіки.

Останні дві юрисдикції є спеціалізованими – якщо питання не віднесено до їх компетенції (за прямою вказівкою законодавства), то воно буде розглядатись у судах загальної юрисдикції.

Конституційний суд Чеської Республіки (Ústavní soud České republiky) знаходиться поза загальною структурою судів. Його статус і повноваження закріплені безпосередньо в Конституції Чехії. Цей судовий орган відповідає за конституційність здійснення державної влади. Це досягається шляхом анулювання законів, що суперечать Конституції з та Хартії основних прав і свобод. Це зумовлено тим, що конституційні закони є законодавчими актами вищої сили, їх прийняття вимагає кваліфікованої більшості в парламенті. Будь-яке інше законодавство підпорядковується їм. Цей процес називається конституційним (судовим) контролем. У зв'язку з цим існують повноваження суду приймати рішення про відповідність конституційному ладові міжнародного договору, що передує його ратифікації. Місце перебування суду у м. Брно.

Суди загальної юрисдикції розглядають кримінальні і цивільні справи, які можуть прийматися до провадження як районними судами, так і обласними судами. Наприклад, у кримінальному судочинстві районні суди, як правило, розглядають справи у першій інстанції. Однак, коли покарання за злочин згідно обвинувачення перевищує 5 років, справа буде розглядатися обласним судом як судом першої інстанції. Межі юрисдикцій районних судів не завжди збігаються з межами адміністративних районів.

Вищий суд (один знаходиться у м. Празі та поширює свою юрисдикцію на регіон Богемію, а другий у м. Оломоуці з юрисдикцією на регіони Моравію і Сілезію). Вони опрацьовують апеляції у справах, що слухалися обласними судами як судами першої інстанції.

Верховний суд Чеської Республіки (Nejvyšší soud České republiky), розташований у м. Брно, є найвищим судовим органом у цивільних, у тому числі комерційних / господарських, і в кримінальних справах, за винятком питань, віднесених до компетенції Конституційного Суду або Вищого адміністративного суду. Як суд третьої інстанції він переглядає справи в касаційному й апеляційному порядку.

Чеська система **адміністративних судів** (správní soudnictví) має два рівні. Нижчий складається зі спеціалізованих адміністративних палат у складі обласних судів, що діють як суди першої інстанції. Суд другої і останньої інстанції – **Верховний адміністративний суд Чеської Республіки** (Nejvyšší správní soud České republiky), розташований у м. Брно. Як випливає з назви, він призначений виключно для адміністративної юстиції. До питань, підсудних адміністративним судам, належать справи, пов'язані з виборами, реєстрацією політичних партій, рухів і компетенційні спори між державними органами.

Реформа судів в Україні має початися з ліквідації корупції. Наприклад, у Чеській Республіці зникнення корупції в судах почалося зі звільнення найбільш корумпованих суддів (1989-1991 рр.). Міністерством юстиції був опублікований список з близько 1000 суддів, котрі до 1989 р. були членами Комуністичної партії. Конституційний суд країни зауважив, що комуністичне минуле цих суддів може впливати на їхню правосвідомість. З 1991 по 1995 рр. судді отримували маленьку зарплату. З 1995 р. система стабілізувалася, зарплати суддів були підвищені, зокрема для суддів Верховного суду – 4322,16 євро.

У результаті правової реформи у ЧР **припинили існування воєнні суди**, а судді Федерального суду Чехословаччини стали суддями Верховного або вищих судів Чехії.

У зв'язку з підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС Україна має активно змінювати своє законодавство і правову практику відповідно до вимог ЄС. Для нашої держави може бути повчальний досвід Чехії щодо можливості чеських судів звертатися до суду Європейського Союзу, який дає тлумачення європейського права в питанні судів. Зокрема, перше чеське звернення до Європейського Суду відбулося 28 жовтня 2005 р., на сьогодні зафіксовано 35 таких звернень. Тобто Україна в майбутньому може активно вирішувати суперечки та справи в площині впливу європейського права та спорів про його тлумачення. Така практика застосування європейських норм (на зразок чеського права та законів) має бути поширеною у вітчизняному законодавстві.

Україні необхідно врахувати чеський досвід кадрового забезпечення суддів. Зокрема, у Чехії найбільш важливими особами в судочинстві є професійні судді (*soudce*) й адвокати (*advokát*), у кримінальних справах також державні прокурори (*státní zástupce*), іноді засідателі (*přisedící*). Існують також інші юридичні професії, представники котрих безпосередньо не беруть участі в судових процесах – нотаріуси (*notář*) і судові виконавці (*soudní exekutor*).

Суддя (*soudce*) є центральною фігурою чеської судової системи, в силу чого його становище визначається самою Конституцією. Чеська Республіка має систему кар'єри в судовій владі. Конституція передбачає, що судді призначаються безстроково Президентом Республіки, і, як правило, не можуть бути відкликані або переведені без їхньої згоди. Для призначення необхідне подання міністра юстиції, контрасигноване Прем'єр-міністром. Законодавство вимагає, щоб суддя мав бездоганну репутацію, був випускником юридичної школи, не обмеженим у дієздатності, без судимості, а також він повинен погодитися з тим, що його посада несумісна з політичними функціями (на відміну від України, в якій *de-facto* найвищі державні посади в судовій системі тісно пов'язані з провідними партіями: В. Пшонка – Партія Регіонів, В. Шокін – провідна ко-

аліція та ін). Суддями призначаються особи, що досягли не менше ніж 30-річного віку і пройшли трирічне спеціалізоване навчання в судах.

Усі дисциплінарні питання щодо суддів (а також державних прокурорів) розглядаються самим суддівським корпусом, зокрема, **дисциплінарними палатами Вищого адміністративного суду**. Єдиною особою, до повноважень якої належить унесення кримінального обвинувачення до суду, є державний прокурор. Департамент державних прокурорів (státní zastupitelství) є частиною Міністерства юстиції.

Отже, реформуючи правову систему України, необхідно врахувати правовий досвід Чехії та інших Центральноєвропейських країн, які є сьогодні членами ЄС. Головними і нагальними питаннями є ліквідація корупції у правоохоронній, зокрема, судовій системі, правильне формування її кадрового забезпечення та перетворення її на справедливу та дієву.

7.5. Бессонова М.М., Городня Н.Д. Особливості судової системи США

Основу правової системи Сполучених Штатів Америки складає Конституція 1787 р. Вона є другою в історії США. Першою конституцією, чинною у 1781-1788 рр., були «Статті конфедерації». Згідно з ними, основні владні повноваження отримали штати. Хоча суттєві повноваження штатів були природними для такої держави, як США, що утворилась у результаті об'єднання колишніх англійських колоній з різними формами правління і господарськими системами, конфедерація як форма державного устрою невдовзі виявилася неефективною. Центральний уряд був слабким. Конгрес не мав права накладати податки, зміни до Конституції вимагали одностайного схвалення всіма штатами, ухвалення основних законів потребували згоди 9 з 13 штатів тощо.

У результаті було розроблено нову Конституцію, яка діє й досі. У її преамбулі і 7 статтях закріплено федеративну форму державного устрою та його інші фундаментальні принципи, включаючи представницьку демократію і поділ влади на три гілки – виконавчу, законодавчу і судову, визначено повноваження органів влади, процес внесення змін і ратифікації Конституції, її правовий статус. Усі зміни до Конституції, що відбувалися з часу її ратифікації, вміщують Доповнення до Конституції, яких на сьогодні 27.

Виконавчу владу на федеральному рівні очолює Президент, який одночасно є главою адміністрації (термін «уряд» у США відноситься до усіх трьох гілок влади), тобто посада прем'єр-міністра відсутня.

Федеральну законодавчу владу здійснює Конгрес, який складається з двох палат – **Палати представників і Сенату**. Палата представників

переобирається кожні два роки і формується на основі пропорційного представництва залежно від чисельності населення штатів. Сенат обирається на 6 років у складі двох представників від кожного штату, незалежно від його розміру, що забезпечує рівність штатів.

Найвищим органом судової влади США є **Верховний суд**. До нього входять дев'ять верховних суддів (голова і вісім членів), які призначаються довічно. Їхні кандидатури висуває президент і затверджує Сенат. **Конгрес має право імпічменту верховних суддів**.

У США, на відміну від Європи, відсутній принцип відповідальності уряду перед парламентом. Уряд формують усі три гілки влади, взаємовідносини між ними базуються на принципі стримувань і противаг. Усі вони є самостійними і водночас взаємозалежними частинами політичної системи, які мають можливість впливати одна на одну.

Аналогічний поділ влади існує на рівні штатів, яких на сьогодні 50. Кожен штат має власну Конституцію. Виконавчу владу в штатах очолюють **губернатори**, законодавчу владу здійснюють **легіслатури**, найвищим органом судової влади на рівні штатів є **Верховні суди штатів**.

Оскільки США є федерацією незалежних окремих штатів, специфікою американської судової системи є наявність відповідних рівнів: рівень штатів і федеральний. Таким чином, в США фактично існує більше 50 судових систем – федеральна судова система і судові системи кожного зі штатів, федерального округу Колумбія, Пуерто-Ріко і залежних територій. Є ще й плеємінні суди, які вирішують суперечки в індіанських резерваціях.

Система федеральних судів визначена Статтею 3 Конституції США: «Судова влада Сполучених Штатів здійснюється Верховним судом та тими нижчими судами, які будуть час від часу засновуватися Конгресом».

Федеральна судова система складається з трьох рівнів ієрархії: Верховний суд США (The U. S. Supreme Court), Апеляційні суди США (The U. S. Courts of Appeals або Circuits) і Районні суди США (The U. S. District Courts).

Федеральні суди розглядають будь-які справи, які підпадають під дію федеральних законів, схвалених Конгресом, і під юрисдикцію федеральних агентств (наприклад, Федерального бюро розслідувань – ФБР), а також справи щодо злочинів, під час яких відбувся перетин кордонів штату.

Верховний суд США, який є найвищою судовою інстанцією, має повноваження інтерпретувати Конституцію і закони, він може проголосити акти Конгресу і дії виконавчої влади неконституційними. Верховний суд США має два типи юрисдикції – апеляційну і початкову. Він є найвищою апеляційною інстанцією, тобто може вибірково переглядати окремі справи, що надходять від Апеляційного суду США та інших судів нижчих інстанцій, які можуть мати значний суспільний вплив.

Початкову юрисдикцію він здійснює у випадках, коли приймає рішення зі справ, які стосуються Конституції США, федеральних законів і підписаних США договорів, послів, консулів і державних міністрів, адміралтейства і морської юрисдикції; зі справ за участю США; справ між двома і більше штатами, між громадянами різних штатів; між громадянином і штатом тощо.

Крім розгляду справ, Верховний суд США має адміністративні повноваження: визначає правила і процедури для федеральних судів США нижчих інстанцій. Він також має право видавати закони з питань, які не покриваються будь-яким законом, прийнятим законодавчою владою.

Другу після Верховного суду США позицію у федеральній судовій системі посідають **Апеляційні суди США** (The U. S. Courts of Appeals або Circuit Courts of Appeals). Вони організовані за регіональним принципом. 94 федеральні юридичні райони (суди нижчої інстанції) розподіляються на 12 регіональних округів (circuits), кожен з яких має один федеральний Апеляційний суд. 50 штатів поділяються на 11 округів, дванадцятий займаються лише справами округу Колумбія, де розташована столиця США Вашингтон.

Федеральні апеляційні суди 12-ти регіональних округів розглядають звернення від федеральних судів нижчої інстанції, розташованих у межах цього округу, а також спеціалізованих федеральних судів, федеральних агентств, адміністративних комісій. У більшості випадків це остання інстанція для апеляції, за винятком випадків, які вступають у конфлікт з Конституцією США, федеральним законом чи договором. У такому разі таку справу може переглянути Верховний суд США.

Існує також 13-й (федеральний) округ, який має загальнонаціональну юрисдикцію і охоплює певні сфери, такі як міжнародна торгівля, урядові контракти, патенти, торгові марки, фінансові позови проти американського уряду, пільги для ветеранів і справи, що стосуються федерального персоналу.

Найнижчу ланку федеральної судової системи складають **Федеральні районні суди** (The U. S. Federal District Courts). Це загальні суди першої інстанції у федеральній судовій системі США, у яких відбувається змагальний процес між звинуваченням і захистом, слухання свідчень, розгляд виявлених фактів колегію присяжних і прийняття нею рішення.

Географічні рамки дії Федеральних районних судів визначає Конгрес. Федеральна районна система включає 94 районні суди в 50 штатах, окрузі Колумбія, Пуерто Ріко, на о. Гуам, Американських Вірджинських островах і Північних Маріанських островах. Більші штати можуть поділятися на 2 або 4 федеральні судові райони, отже, мають 2 або 4 Федеральні районні суди.

Федеральні районні суди розглядають цивільні й кримінальні справи, які підлягають федеральному законодавству, або залучають громадян різних штатів, або включають фінансові позови на суму понад 75 тис. дол. Кожен Федеральний районний суд має також підрозділ з банкрутства. Такі суди не мають апеляційної юрисдикції, їхні рішення можуть бути переглянуті Апеляційним судом округи, до якої вони належать.

До федеральної судової системи США належать також **спеціальні суди**. Частина з них входить до судової гілки влади, а частина перебуває поза нею. До першої групи належать Суд США з міжнародної торгівлі (The U. S. Court of International Trade), Суд США з федеральних претензій (The U. S. Court of Federal Claims) і суди з банкрутства (The U. S. Bankruptcy Courts).

У судовій системі США і на федеральному рівні, і на рівні штатів **відсутні окремі господарські суди**. Торгово-економічні та фінансові питання розглядає низка спеціальних судів (Суд з міжнародної торгівлі, Суд з федеральних претензій, Податковий суд, суди з банкрутства), а також суди першої інстанції на рівні федерації і штатів (у залежності від сфери судових позовів і розмірів фінансових збитків / претензій, що у них фігурують). Важливою рисою є те, що суди мають чітко визначену спеціалізацію, і суддівський склад має значний досвід у вирішенні вузько предметних спорів, що варто використовувати і в інших судових системах.

Суд США з міжнародної торгівлі має юрисдикцію над справами, які мають відношення до митниці, нечесних імпортних практик та інших питань, що стосуються міжнародної торгівлі. **Суд з федеральних претензій** розглядає широке коло позовів проти США. Багато з них стосується податкових питань та фінансових претензій до держави, у тому числі за участю колишніх федеральних службовців. **Федеральні суди з банкрутства** мають юрисдикцію у справах банкрутства. Хоча їх розглядають усі 94 федеральні районні суди, у 1979 р. було створено окрему систему судів з банкрутства.

Федеральні суди, які належать до другої групи, а також окремі установи і комітети, що посідають важливе місце в судовій системі США, створені Конгресом згідно з повноваженнями, наданими йому Конституцією, для здійснення спеціалізованої юрисдикції. Це Податковий суд (The U. S. Tax Court) і Офіс звернень Внутрішньої податкової служби (IRS Appeals Office), Апеляційний суд для збройних сил (The U. S. Court of Appeals for the Armed Forces), Суди США з військових справ (The U. S. Courts of Military Review або courts-martial), Апеляційний суд у справах ветеранів (The U. S. Court of Appeals for Veterans Claims) і Комітет звернень ветеранів (Board of Veterans Appeals), Територіальні суди (The

U. S. Territorial Courts), Адміністративні комітети й офіси. У випадку створення суду рішенням Конгресу, судді не підлягають принципу довічного призначення і не захищені конституційною заборонаю щодо зменшення зарплати суддів.

Податковий суд США розв'язує диспути між громадянами і Внутрішньою податковою службою (Internal Revenue Service, IRS). Його суперечливі рішення переглядаються Апеляційним судом відповідного регіонального округу.

Військове судочинство здійснюють військові суди (courts-martial), які діють на основі Кодексу військової юстиції США (The Uniform Code of Military Justice, UCMJ) 1951 р. Вони уповноважені розглядати правопорушення і злочини військовослужбовців Збройних сил США, з'ясовувати їхню провину і в разі визнання їх винними, визначати покарання. Існує три типи таких судів – дисциплінарний, спеціальний і загальний (summary, special, and general).

Вироки військових судів можуть бути оскаржені через **Апеляційний суд США для Збройних сил**, створений рішенням Конгресу у 1950 р. Він є найвищою інстанцією для перегляду справ щодо правопорушень, здійснених військовослужбовцями США. Його очолюють п'ять цивільних суддів, яких за поданням президента призначає Сенат на 15 років. Рішення Апеляційного суду може переглянути лише Верховний суд США.

Інший тип військових судів представляють **військові трибунали** (military tribunals), які розслідують переважно злочини представників ворожих сил у військовий час.

Апеляційний суд у справах ветеранів переглядає рішення **Комітету звернень ветеранів**. Суперечливі рішення цього суду переглядає Апеляційний суд 13-го (федерального) округу. Територіальні суди сформовані Конгресом на територіях США (Північних Маріанських островах, о. Гуам і Американських Вірджинських островах). Вони мають таку ж юрисдикцію, як і федеральні районні суди США.

Важливе місце у федеральній судовій системі посідає **Комісія з питань винесення вироків** (The U. S. Sentencing Commission), незалежне агентство, створене у 1984 р. Його основне завдання полягає в розробці уніфікованих принципів і правил щодо винесення вироків у федеральних судах.

Судова система штатів подібна до федеральної. Водночас вона має багато форм, залежно від Конституцій і законів штатів. Переважна більшість цивільних і кримінальних справ у США розглядається не у федеральних судах, а в судах штатів.

Окремо слід зазначити, що для судової традиції США на рівні як всієї федерації, так і окремих штатів характерним є те, що важливе

значення має судовий прецедент. Окрім того, кожен штат наділений широкою компетенцією у створенні власного законодавства і системи прецедентного права (так, саме закони окремих штатів регулюють такі господарчі питання як використання майна, види покарань, порядок розлучення). Правова система США в цілому – дуже заплутана та важкодоступна для пошуку необхідних норм для розгляду судових прецедентів, а розбіжності між штатами ускладнюють процес правосуддя, якщо розглядаються справи представників від різних штатів.

Судами найнижчої юрисдикції є **поліцейські та муніципальні суди**, а також **інститут одноособових мирових суддів**. Вони мають обмежену юрисдикцію: розглядають справи про незначні злочини.

Наступним рівнем у штаті є окружні суди: розглядають справи за участі присяжних засідателів. Ці суди мають апеляційну юрисдикцію щодо рішень нижчих судів. Інститут присяжних зберіг у США більше значення, ніж в Англії, де скорочена юрисдикція присяжних і вони поставлені у більшу залежність від судів. Громадянин має право вимагати, щоб його справа розглядалася присяжними, якщо ціна позову перевищує 20 доларів.

У більшості штатів судом найвищої юрисдикції вважається Верховний суд штату, який очолює судову систему. **Верховний суд штату обирається населенням або призначається губернатором за згодою сенату штату**. Як правило, він займається розглядом апеляцій на рішення нижчих судів.

Верховний суд штату може створювати ще й **спеціальні суди штатів** (у справах неповнолітніх, у справах спадкування та інших сімейних справ, у справах податків, ДТП, обігу наркотиків, сільські суди, поліцейські суди та ін.). Подібно до Верховного суду США верховні суди штатів володіють і правом конституційного нагляду (можуть скасувати будь-який закон штату, піддати ревізії конституцію штату, визнати недійсним будь-який розділ конституції штату).

Як приклад, розглянемо судову систему штату Огайо. Подібно до федеральної, вона має трьохступеневу структуру – суди першої інстанції (trial courts), Апеляційні суди штату і Верховний суд штату. **Усі судді обираються на 6-річний термін**.

Суди першої інстанції Огайо, як й інших штатів, розглядають цивільні і кримінальні справи, що належать до юрисдикції цього штату. До судів першої інстанції належать: окружний і муніципальний суди, суд мера (якщо у громади немає муніципального суду) і суд загальних позовів (common plea court).

Окружний і муніципальний суди розглядають певні види цивільних і кримінальних справ. Наприклад, цивільні справи, які стосуються диспутів між окремими людьми чи компаніями

через завдані збитки, право на власність чи неповернуті борги. Справи, пов'язані з фінансовими питаннями, що не перевищують 15 тис. дол. Кримінальні справи включають дрібні правопорушення (misdemeanour), що не передбачають ув'язнення, наприклад, порушення дорожніх правил.

Суд загальних позовів розглядає більш серйозні цивільні й кримінальні справи. Наприклад, кримінальні справи, пов'язані з насиллям (felony), включаючи вбивства, що передбачають кримінальну відповідальність у формі ув'язнення чи навіть смертної кари. **На відміну від європейських держав, у США, як правило, немає окремих судів, у яких розглядаються серйозні кримінальні справи.**

Серед цивільних справ, що розглядаються – порушення умов договорів, сімейні й ділові конфлікти, проблеми з успадкуванням, сплатою боргів, отримання компенсації за збитки (фінансові питання, що перевищують суму 15 тис. дол.) тощо. Такий суд може мати окремі підрозділи для різних типів справ, включаючи суди в сімейних справах, у справах успадкування, у справах неповнолітніх. У такому суді вирішується також багато щоденних справ, таких як усиновлення, одруження, розлучення тощо

У разі незгоди з рішенням суду першої інстанції справа передається до судів більш високого рівня – **Апеляційних судів штату**. Штат Огайо поділяється на 12 апеляційних округів. Крім перегляду справ, Апеляційні суди мають також початкову юрисдикцію, тобто можуть розглядати справи, які не проходили через суди першої інстанції.

Найвищий суд Огайо – **Верховний суд штату** – складається з 11 **обраних** суддів. Він може здійснювати роль апеляційної інстанції для найбільш важливих справ. Передусім, це справи, які стосуються Конституції штату або мають особливий суспільний інтерес. Верховний суд штату розглядає також звернення Комітету податкових апеляцій (Board of Tax Appeals), Комісії комунальних підприємств Огайо (Public Utilities Commission of Ohio) та усі апеляції з кримінальних справ із засудженням звинувачуваного до смертної кари.

Відповідно до законів штатів, у них застосовується різна відповідальність за однакові правопорушення, як, наприклад, управління автомобілем у нетверезому вигляді чи розмова по мобільному телефону за кермом. Суттєво відрізняються покарання за злочини, пов'язані з наркотиками. У деяких штатах зберігання невеликої кількості наркотиків розцінюється як дрібне правопорушення, в інших – як серйозний злочин. Відрізняється також покарання за серйозні злочини, пов'язані з насиллям. Так, смертна кара на сьогодні діє в 31 штаті (з 50), а також на федеральному рівні, у військових і цивільних судових системах.

Таким чином, США мають стабільну і ефективну політичну систему, складовою частиною якої є судова система. Конституція США є найдавнішою чинною конституцією у світі, проте її положення дозволяють постійно вдосконалювати систему. Судова система США є складною і водночас злагодженою системою судів, адміністративних установ і комітетів, яка відображає специфіку американського суспільства. Її складність зумовлена розподілом владних повноважень між федерацією і штатами, між федеральними судами і судами штатів, та різноманітням форм судочинства на рівні штатів.

Позитивний американський досвід включає передусім принципи, за якими побудована політична система США – влада закону, рівність усіх перед законом, чесний суд і справедливе правосуддя, та механізми, що забезпечують їхню реалізацію. Можуть бути запозичені окремі елементи федеральної судової системи. Водночас слід брати до уваги вирішальний вплив на судову систему США федерального устрою, зумовленого багатьма чинниками, включаючи географію й історію. Досвід США свідчить не лише про позитивні, а й про негативні наслідки децентралізації влади. Так, конфедеративний устрій виявився для США руйнівним. Аналогічний вплив може мати федеративний устрій для України.

РОЗДІЛ 8.

ІСТОРІЯ СУЧАСНОСТІ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

8.1. Розумюк В.М. Проблеми становлення нового світового порядку

Аналізуючи сучасну міжнародну систему, можна констатувати, що, як і кожна реально існуюча глобальна суспільна структура, вона постає унікальною у своїй історичній неповторності та вельми традиційною з погляду загальних принципів і закономірностей функціонування.

Якщо попередні міжнародні системи (Вестфальська, Віденська, Версальсько-Вашингтонська та Ялтинсько-Потсдамська) утворювались і руйнувались у результаті великих спустошливих війн, то міжнародний порядок на початку ХХІ ст. є логічним продовженням протистояння двох наддержав, яке лише умовно можна назвати війною («холодною війною»).

Сформована після Другої світової війни біполярна система поступово еволюціонувала від «жорсткої біполярності» другої половини 40 – 50 рр. ХХ ст. до «м'якої біполярності» 70 – 80 рр., аж поки не припинила існування в 1991 р. внаслідок самоліквідації СРСР.

Фактично, після того як зникло «тяжіння» одного з силових полюсів, вся міжнародна система остаточно дестабілізувалася, тобто відбулася глибока, але хаотична реструктуризація світової політики. Відповідно, міжнародна спільнота нині перебуває в стані транзиту, адже навіть сама назва – «постбіполярна міжнародна система» – вказує лише на історію її походження, а не на якусь особливу специфіку. Формування і становлення нового міжнародного порядку відбувається у нас на очах, тож поки що доволі важко однозначно визначити стійкі тренди світового розвитку. Сучасні міжнародні відносини характеризуються низкою суперечливих процесів з безпрецедентною динамікою, причому постійно з'являються і проявляють себе нові чинники невизначеності.

На нашу думку, **першою серед очевидних ознак сучасної світової політики слід назвати домінування однієї держави в міжнародній системі.** У нове тисячоліття Сполучені Штати Америки ввійшли як перші серед нерівних – єдина у світі наддержава, що володіє потенціалом глобальної проекції власної могутності, адже вона домінує у всіх ключових геополітичних районах світу, має найбільшу економіку, найпотужнішу армію та єдиний ВМФ світового океану, йде попереду в основних галузях науково-технічного прогресу, визначає розвиток сучасної масової культури (так звана «м'яка сила»). Проте після 2001 р.

ціла низка внутрішніх (передусім, економічних) проблем і міжнародних прорахунків перетворили перспективи однополярного світу – Рах Americana – на химеру. Зараз можна констатувати, що спроба Сполучених Штатів встановити свою одноосібну гегемонію і перебудувати міжнародну систему «за своїм зразком і подобою» виявилася невдалою і продемонструвала лише обмеженість їх можливостей, зайвий раз довівши, що навіть океани мають береги.

Крах біполярної системи призвів до стрімкої ревальвації військового компоненту національної могутності і викликав своєрідне «розпорошення» насильства. **Зменшення загрози глобального ядерного апокаліпсису в результаті зіткнення наддержав супроводжувалося зростанням кількості маленьких війн, збройних конфліктів і внутрішніх заворушень** на Балканах, в Африці та на Близькому Сході (в яких активну участь брали держави світ-системного ядра), а також значним посиленням напруженості у відносинах між провідними регіональними державами Азії. Фактично, лише в Європі переважали пацифістські настрої і країни продовжували скорочувати військові бюджети, проте й тут після Кримської авантюри Путіна почали готуватися до нової гонки озброєнь. Таким чином, **відбувається структурна мілітаризація всієї системи міжнародних відносин**, адже, як сумно іронізував Ф. Фукуяма: «Якщо з інструментів в тебе лише молоток, усі проблеми виглядають як цвяхи».

Гонка озброєнь неминуче сприятиме поширенню насильства та інтенсифікації конфліктів у країнах периферії та напівпериферії, на десятки років блокуючи можливості для цивілізованого розвитку цілих регіонів. Йдеться про так звані «конфлікти низької інтенсивності» – партизанські та громадянські війни, в яких беруть участь нерегулярні збройні сили (партизани, терористи, повстанці), задіяна звичайна (не високотехнологічна) зброя. Традиційна війна – у вигляді масштабного збройного конфлікту армій кількох великих держав видається вкрай малоймовірною (хоча можливою), але світ очікує зростаюче внутрішнє напруження, поширення ядерної зброї, повернення до насильницьких способів вирішення політичних та соціальних суперечностей.

Бурхливе економічне зростання держав напівпериферії (передусім, Південно-Східної Азії) сприятиме **реконфігурації світової економічної стратифікації**, проте замість лінійної ієрархії «розвинені – нерозвинені країни», анклав прогресу і відставання можна буде спостерігати майже в кожному великому місті. Глобалізація дійсно пришвидшить економічний розвиток, проте загострення конкуренції і жорстка соціальна поляризація неминуче сприятиме провокуванню масштабних соціальних конфліктів і політичного протистояння як на локальному рівні, так і на міжнародній арені. Розрекламовані

загальне процвітання і гомогенізація життя насправді трансформуються в створення «островів заможності» в деяких кварталах великих міст «третього світу» серед загального океану злиднів, які лише з усією очевидністю підтверджуватиме справедливість максими, що багаті стають ще багатшими, а бідні – ще біднішими.

Однією з основних проблем країн третього світу стане катастрофічне зростання кількості населення, яке призводитиме до перенапруження і без того хитких і нестабільних економік. Гігантська кількість молоді, зосереджена у великих містах і гетто без роботи і надії на краще майбутнє, стане потужним джерелом рухів за соціальні зміни, бунтів та революцій, причому цей процес зачепить і країни світ-системного ядра. Міграційні потоки, які за масштабністю можна порівняти хіба що з Великим переселенням народів, неминуче змінять «обличчя» багатьох країн світу.

Підсумовуючи, можна зазначити, що в майбутньому світова політика суттєво не змінить свого характеру, залишившись ареною жорсткої боротьби за владу, матеріальні ресурси та престиж. Попри всі фантазії відомих мрійників про «кінець історії», «третю хвилю – дев'ятий вал безальтернативної демократизації», «зіткнення цивілізацій» та «неминучу глобалізацію, яка призведе до повного занепаду інституту державності», основними дійовими особами на міжнародній арені будуть егоїстично налаштовані держави-нації, а не «люди доброї волі», «громадянське суспільство», «світова громадська думка», транснаціональні корпорації чи міжнародні організації.

Разом з тим надзвичайна гетерогенність світового співтовариства неминуче призведе до виключної асиметрії серед діючих на світовій арені націй-держав. Лише деякі з них будуть самодостатніми центрами, наділеними усіма атрибутами могутності, у той час як псевдодержави периферії матимуть лише формальні атрибути незалежності. Держави, які намагатимуться відігравати провідну роль в певному регіоні чи міжнародній системі загалом, будуть прагнути структурувати своє безпосереднє оточення та контролювати зовнішню і внутрішню політику сусідів.

Відбуватиметься **подальше ослаблення ролі міжнародних інститутів**, які проявлятимуть свою дієвість лише в тому разі, коли велика держава (група великих держав) буде використовувати їх для захисту власних інтересів. Кожна держава буде оцінювати події у світі, виходячи виключно з позицій національних інтересів, а не абстрактних норм міжнародного права. Найбільш відчутним буде вплив великих держав, які ніколи не проявляли зацікавленості в підпорядкуванні юридичним нормам, намагаючись завжди визначати ці норми. Принципи моралі і міркування справедливості в політиці будуть відігравати другорядну роль.

Усупереч всім розмовам про глобалізацію, основою світової економіки залишиться **розмаїта мозаїка національних економік**, хоча ступінь їх взаємозалежності та інтегрованості (особливо на регіональному рівні) зросте.

Немає сумнівів в тому, що США відіграватимуть ключову роль у системі міжнародних відносин впродовж першої чверті XXI ст. Разом з тим можна відзначити неабсолютний характер американського домінування. Хоча світ і буде відчувати на собі незрівнянну американську могутність, але в той же час він не буде контрольований повністю інструментами цієї могутності.

Таким чином, райдужні перспективи прийнятного для всіх країн раціонального і морального ліберально-демократичного «нового світового порядку», ґрунтованого на універсальних та абстрактних принципах міжнародного права, спільних цінностях та гуманітарних ідеалах виглядають вкрай непереконливо. Швидше за все, в майбутньому сформується «новий світовий безлад», а національні інтереси, великодержавні міркування безпеки і престижу, егоїзм політиків, націоналістичні настрої, релігійно-ідеологічний фанатизм і расово-етнічний трайбалізм, недалекоглядні цинічні калькуляції та помилкові розрахунки перетворять світ на місце трансформації внутрішньополітичних конфліктів у міжнародні проблеми, арену зіткнення взаємовиключних зовнішньополітичних стратегій, протистояння і конфронтації.

Неминучим висновком з будь-якого об'єктивного аналізу розвитку глобальних тенденцій є той, що розпорошення насильства, соціальна боротьба, криваві внутрішньодержавні расово-етнічні конфлікти та релігійні зіткнення з голосним міжнародним відлунням, періодичні політичні й економічні кризи та збройне втручання великих держав у внутрішні справи країн периферії стануть все більш поширеними явищами на початку III тисячоліття.

8.2. Ветринський І.М. Сучасні геополітичні виклики міжнародній безпеці

Особливе місце серед глобальних геополітичних викликів займає сучасна російська зовнішньополітична стратегія, що характеризується готовністю до використання військової сили задля досягнення геополітичних цілей. Агресивна неоімперська **політика РФ** несе величезну загрозу для регіональної та глобальної системи безпеки, особливо зважаючи на російський військовий потенціал, зокрема, у сфері стратегічних ядерних озброєнь, а також реваншистські настрої сьогоднішньої владної верхівки.

Сучасну політику РФ необхідно розглядати крізь призму саме радянських уявлень про геополітичну структуру світу в цілому й європейського регіону, зокрема, оскільки переважна більшість політичного керівництва держави є представниками колишньої партійної номенклатури та вихідців із силових структур СРСР. Для них закінчення Холодної війни і розпад СРСР асоціюються з їх поразкою й сприймається як особиста трагедія, пов'язана з втратою почуття власної величі. Для колишніх радянських «силовиків», які нині керують Росією, характерним є сприйняття світу як арени для потенційних бойових дій. Відповідно до цього підходу існують чітко окреслені «сфери впливу» чи «зони життєвих інтересів», а військова сила виступає основним критерієм визначення значущості держави. Ідентифікуючи себе як провідний геополітичний центр на європейському континенті, головну небезпеку для себе Росія вбачає в розширенні та зміцненні позицій НАТО в регіоні. В. Горбулін пов'язує прихід до влади в РФ В. Путіна з початком пошуку російської «геостратегії реваншу», метою якої є розв'язання комплексу задач, серед яких ключова – поступове, але неухильне відновлення російського впливу й значущості на міжнародній арені.

Водночас агресивна російська політика проявила фактичну неготовність певною мірою застарілої міжнародно-безпекової системи ефективно протистояти новітнім методам «непрямої агресії» та «гібридної війни». На тлі російської агресії проти України з новою силою почали лунати заклики до реформування Ради Безпеки ООН, оскільки в її сучасному вигляді вона нездатна ефективно протидіяти актуальним викликам й загрозам міжнародній безпеці. Для ЄС Росія зі стратегічного партнера перетворилася, за словами Д. Туска, на «стратегічну проблему». А Б. Обама порівняв РФ з терористичною організацією «ІДІЛ». Небезпека від подальшої реалізації Кремлем агресивної зовнішньої політики носить стратегічний характер. Внутрішні економічні проблеми та специфіка соціально-політичного устрою РФ продукують «реваншистські» та «ревізіоністські» настрої в суспільстві, водночас єдиним «козирем» Путіна є військовий потенціал. За цих умов не можна остаточно виключити можливість розв'язання російським керівництвом континентального конфлікту, як останньої надії на перегляд існуючого світового порядку і місця в ньому РФ.

Починаючи з вересня 2001 р. тема боротьби з міжнародним тероризмом стає однією з центральних на порядку денному світової спільноти. Сумнозвісні теракти 11 вересня в США продемонстрували принципово новий ступінь загрози для всіх без винятку країн світу. Більшість провідних держав докладають чималих зусиль у протистоянні терористичним угрупованням, однак попри всі намагання тероризм і далі виходить на новий рівень самоорганізації, в результаті

чого з'явилося квазідержавний утвір – так звана «Ісламська Держава Іраку і Леванту» або ІДІЛ.

Специфікою й головною відмінною рисою ІДІЛ від інших терористичних організацій є фактична наявність у неї території, цілком достатньої для забезпечення економічних і мобілізаційних потреб угруповання. Оскільки керівництво ІДІЛ декларує прагнення до розширення цієї території військовим шляхом, постійно підтверджуючи їх практичними діями, то з проблеми суто тероризму ситуація перетворюється на суттєву геополітичну загрозу для всіх сусідніх держав. Зважаючи ж на комплекс наслідків і їх міжнародний резонанс – величезна кількість біженців, зростання загроз терористичних атак у всьому світі – така ситуація має сприйматись у набагато ширшому контексті глобального виклику. Члени Ісламської Держави належать до екстремальної гілки сунітського ісламу і вважають себе єдиними істинними правовірними мусульманами. Для них решта світу населена невірними, які хочуть знищити іслам, що, з їхнього погляду, виправдовує напади як на не мусульман, так і на інших мусульман – шіїтів, суфіїв тощо. Обезголовлювання, розп'яття або масові розстріли покликані вселяти жах у ворогів.

Варто наголосити, що ІДІЛ є, хоча й суттєвим, але лише елементом у надскладному близькосхідному «вузлі проблем», що має етнічний, релігійний, історичний, ідеологічний, територіальний та інші виміри протистояння. Прямо чи опосередковано в боротьбу в рамках цього «вузла» залучені практично всі держави Середнього Сходу, що значно ускладнює потенційне вирішення існуючих проблем і суперечностей, оскільки актори мають незбіжні, а подеколи й прямо протилежні цілі.

Звісно, ІДІЛ не є державою в правовому значенні цього слова – це терористичне угруповання, що об'єднує низку радикальних організацій. Тож жодні **традиційні інструменти впливу на державу на кшталт міжнародної ізоляції, санкцій та ін. у цьому випадку не можуть бути застосовані**. А з огляду на непримиренну позицію й методи дії Ісламської Держави, вирішення питання лежить, найвірогідніше, у військовій площині. Проблема боротьби з ІДІЛ ускладнюється й тим, що однією з головних його цілей є боротьба з «невірними», а отже, будь-які дії спрямовані на знищення ІДІЛ лише мотивуватимуть його прибічників – уже наявних і потенційних – до активізації дій по всьому світу. Тож **перспективи й військової боротьби з ІГІЛ не є однозначними**.

Якщо агресивна зовнішньополітична стратегія РФ та терористична діяльність ІДІЛ є топ-темами сучасного інформаційного простору, то про потенційну небезпеку з боку КНР говорять значно менше, оскільки, на відміну від згаданих акторів, **Китайська Народна Республіка** є набагато глибше інтегрованою в загальносвітові процеси й має незрівнянно більший економічний потенціал. Разом з тим, в остан-

ні кілька десятиліть на тлі бурхливого розвитку КНР спостерігається постійне підвищення державних видатків на оборону та розвиток армії. При тому неодноразово висувалися небезпідставні припущення, що керівництво країни суттєво занижує оприлюднені обсяги фінансування збройних сил, що сприймається як тривожний сигнал іншими учасниками міжнародних відносин. Зважаючи на сукупний економічний та військово-мобілізаційний потенціал Китаю, а також на об'єктивну проблему перенаселення, **посилення його геополітичних амбіцій у середньостроковій перспективі є цілком імовірним.**

Напрями територіальних претензій окреслилися в 50-ті рр. XX ст., коли між Китаєм, В'єтнамом, Тайванем, Малайзією та Філіппінами розпочалася боротьба за контроль над низкою островів і рифів архіпелагу Спратлі, що призвела до локального збройного зіткнення між КНР і В'єтнамом, яке закінчилося окупацією Парасельських островів Китаєм. Конфлікт загострювався тим, що, як виявилось, в підводній частині району містяться значні запаси нафти й газу. У першій половині 2011 р. після довгої перерви в Південно-Китайському морі поновилися зіткнення конфліктуючих сторін. Ініціаторами виступили китайські військово-морські сили, які одночасно діяли у двох напрямках – проти зон контролю Філіппін і В'єтнаму. Кораблі ВМС Китаю вторгалися у ці зони, щоб змусити своїх противників обмежити, якщо не припинити свою господарчу діяльність тут, в першу чергу – буріння за для розвідки нафти й газу. З 1 січня 2013 р. китайський уряд оголосив про право поліції провінції Хайнань «висаджуватися, оглядати й брати під свій контроль іноземні судна, які незаконно, ...увійшли в китайські води Південно-Китайського моря». Восени 2014 р. стало відомо, що Китай розширює надводну частину одного з островів архіпелагу Спратлі, щоб побудувати там величезний військовий аеродром. За даними ЗМІ, острів уже придатний для конструювання злітно-посадкової смуги, а також для прийняття великих суден.

Варто відзначити, що це вже четвертий проект, який Пекін реалізує на архіпелагу Спратлі в Південно-Китайському морі останнім часом. Оскільки через акваторію Південно-Китайського моря проходять ключові морські торгівельні шляхи, щорічний обсяг яких, за словами голови Тихоокеанського командування США адмірала Вілларда, складає 5 трлн дол., в тому числі 1,2 трлн за рахунок торгівлі зі США, то держава, що отримує контроль, над цими шляхами, автоматично отримує можливість впливати на глобальні економічні й політичні процеси.

Ескалацію в Південно-Китайському морі цілком слушно розглядають як стратегію, спрямовану на реалізацію геополітичних амбіцій Китаю. Ситуація ускладнюється тим, що, розуміючи рівень загрози й не маючи змоги протистояти Китаю власними силами, В'єтнам і Філіппіни поча-

ли шукати підтримки в Сполучених Штатах, що з огляду на зіткнення геополітичних інтересів двох потуг, не дозволяє виключити військовий сценарій розвитку подій у регіоні. США неодноразово закликали Пекін припинити освоєння островів, однак КНР усі заклики ігнорує. Відповідно до заяв американських посадовців, Сполучені Штати планують до 2020 р. змінити існуючий баланс присутності військового флоту з 50 на 50% між Тихим океаном і Атлантикою на 60 на 40% – на користь Азійсько-Тихоокеанського регіону. У рамках зазначеної передислокації в АТР мають бути спрямовані шість авіаносців, більшість крейсерів, есмінців, бойових кораблів і підводних човнів. І хоча представники американського уряду заявляють, що зазначені зміни у військовій стратегії США не спрямовані на стримування зростаючого впливу Китаю, Пекін сприймає їх як виклик. Звісно, існує багато причин, насамперед економічного характеру, для уникнення найбільш драматичного сценарію, але не враховувати існування цього центру геополітичної напруги не можна.

Висновки.

1. Суттєвим викликом міжнародній безпеці є агресивна реваншистська зовнішньополітична стратегія РФ, спрямована на утвердження та підтримку свого військово-політичного домінування на пострадянському просторі.

2. Враховуючи незначний на світовому рівні економічний потенціал РФ – трохи більше 2% світового ВВП, а також структурні проблеми в національній економіці, претензії російського керівництва на роль світової держави мають небагато шансів на реалізацію. Однак у цьому контексті особливо небезпечними виглядають спроби Кремля задовольнити свої зовнішньополітичні амбіції, спираючись на використання військової сили, зокрема в Грузії, Україні та Сирії, а також вдаючись до політики ядерного шантажу.

3. Зважаючи на досить обмежену роль РФ у світовій економіці й, відповідно, міжнародно-політичних процесах, а також на фактичну відсутність перспектив зміни цього статусу в умовах існуючої щільної міжнародно-економічної системи і за відсутності внутрішньополітичних реформ, **не можна виключити варіант, що РФ зважиться використати свій значний військовий потенціал для зламу існуючої системи, імовірно, шляхом розв'язання континентального конфлікту**, який, враховуючи російські військові можливості, матиме катастрофічні наслідки для глобальної безпеки.

4. Протягом багатьох століть існування міжнародного тероризму є небезпечним та загрозливим для міжнародної безпеки. Використання терористичними організаціями сучасних інформаційно-комунікаційних технологій суттєво розширює та примножує їхні можливості,

що підіймає проблему боротьби з міжнародним тероризмом на новий рівень, що й демонструє приклад ІДІЛ. Дії Ісламської Держави загострюють і без того напружену ситуацію в регіоні, проблематизують її контрольованість, що може призвести до масштабних зіткнень між великими державами, залученими до конфлікту в Сирії.

5. ІДІЛ являє собою безпрецедентний випадок, коли **терористична організація не лише претендує на створення власної «держави», а й досягла в цьому значних успіхів**. Новітні інформаційно-комунікаційні технології дозволили ІДІЛ сягти вражаючих результатів у процесі залучення нових членів організації з усіх куточків світу, що також демонструє **ефективність ідеологічно-пропагандистського складника її діяльності**. Зважаючи на рівень насильства, закладений в ідеології ІДІЛ та втілюваний нею на практиці, а також враховуючи величезні можливості для розвитку та поширення своїх ідей, **ця терористична організація є потенційною глобальною терористичною загрозою**.

6. Бурхливий економічний та технологічний розвиток Китаю протягом останніх десятиліть перетворив КНР на одного з ключових гравців на міжнародній арені. Водночас можна констатувати тривожну тенденцію до посилення геополітичних претензій КНР, що дестабілізує безпекову ситуацію в регіоні.

7. Зважаючи на зіткнення геополітичних та геоекономічних інтересів двох світових лідерів – **США та КНР** у регіоні Південно-Китайського моря, виникає **потенційна небезпека прямого протистояння двох потуг**, аж до військових дій. Наслідки подібного конфлікту важко прорахувати, однак очевидно, що будь-яка ескалація матиме значний вплив на всю систему міжнародної безпеки.

8.3. Потехін О.В. «Політичний реалізм» як теоретичне підґрунтя «виправдання» Заходом агресії Росії проти України

Як відомо, теорія політичного реалізму в міжнародних відносинах містить наступні основні положення: міжнародна система характеризується анархією і принципом «кожен за себе»; основні мотиви зовнішньої політики держав – безпека (самозбереження), вигода (економічне благополуччя) і престиж (авторитет, репутація); стратегія держави полягає в прагненні максимізувати власний силовий потенціал та/або не допустити чиєїсь переваги сил; наміри потенційних супротивників оцінюються, виходячи з їх реальних можливостей, а не заяв або обіцянок (у тому числі, зафіксованих міжнародними договорами); моральні принципи не мають значення, коли на карту поставлені життєві національні інтереси; конфлікти і конфронтація – результат уявлень політиків про

розбіжності інтересів і загрози, співпраця – відображення подібності інтересів; безпека заснована на стабільному балансі сил, що породжує загальне стримування; результати міжнародної політики визначаються силовими відносинами в економічній, військовій і політичній сферах.

Неважко побачити, що це теорія «гегемонізму», «законних» переваг на світовій арені «великих держав» (Росія належить до них виключно за трьома критеріями: 1. розміри території; 2. здатність знищити людство в термоядерній війні; 3. є постачальником енергоносіїв на світові ринки, в першу чергу, до Європи. Отже амбіції Росії виглядають вельми сумнівними). Водночас, відповідно до постулатів теорії «політичного реалізму, малі та середні країни мають виконувати в міжнародному житті роль статистів, пішаків, яких рухають на всесвітній шахівниці «великі держави».

Картина світу, що її малюють адепти «політичного реалізму», в першу чергу є фантастичною, цілком не відповідає реаліям сучасного світу, виявляє свою неадекватність у зіткненні з фактами – наприклад, до неї аж ніяк не вписується ситуація в Сирії, де ІДІЛ визначає вісь загальносвітового конфлікту. «Політичний реалізм» перекручує справжній сенс і міжнародне значення російського гегемонізму, який унаочнила війна РФ проти України.

З поширеної на Заході зусиллями політичних реалістів тези про те, що Україна перебуває у сфері екзистенційних інтересів Росії, можна зробити два протилежних висновки – перший – помилковий, що її треба туди й помістити (тобто її незалежне існування – помилка історії, яку Москва має всі підстави і навіть обов'язок виправити); другий – вірний – тільки успішна незалежна демократична Україна силою прикладу здатна викликати позитивні зміни в Росії, перетворити її на органічну частину цілісної безпечної Європи. Помилкою з тих самих причин є й теза, що Україна не є пріоритетною країною для Заходу в порівнянні з Росією. **Захід завжди дотримувався «москвоцентричного» погляду на Україну. Завдання полягає в тому, щоб поміняти його на європоцентричний, котрий вимагає не просто констатації зацікавленості в демократичній, реформованій, суверенній Україні, яка має право відновити свою територіальну цілісність, а на порядки більш активної політики сприяння досягненню цієї меті. Побудова безпечної Європи без розподільчих ліній можлива тільки шляхом відновлення територіальної цілісності України та примушення Росії до поваги до міжнародного права, до дотримання Кремлем власних міжнародних договірно-правових зобов'язань.**

Сьогодні, коли йдеться про відновлення цивілізованих міжнародних правил поведінки держав у Європі, цінності демократії та стабілізацію на континенті, Україна, жодним чином не втрачаючи якості

фактору позитивного впливу своїм прикладом на Росію, набула й ваги форпосту цивілізації на кордоні з варварством. Захід жодним чином не хоче цього визнавати, вперто повторюючи, що зона відповідальності НАТО обмежується кордонами держав – членів. Водночас ця позиція по суті побічно легітимізує російську агресію в Україні. Вісім років з часів російсько-грузинської війни та два роки після російського вторгнення в Україну знадобилися для зміни риторики НАТО – від залучення РФ до спільної розбудови безпекового середовища в Європі до стримування з елементами діалогу з Москвою. Побудова майбутньої єдиної Європи без ліній розподілу вимагає повномасштабного використання українського чинника як засобу політики щодо Росії, якому досі не надано належної ваги в концептуальних засадах і політиці – ані ЄС, ані НАТО, ані США.

Стратеги Заходу, незважаючи на вдаваний «реалізм», вперто не бажають враховувати цілком вірогідний сценарій хаосу та безладу в Росії. Захід, вдавшись до досить символічного покарання Росії за агресію проти України, прагне якщо не попередити розпад РФ, то, щонайменш, відтермінувати його. Найбільше на Заході побоюються перемоги в Другій «холодній війні», після якої незалученням до російських справ у масштабах 90 рр. XX ст. обмежитися явно не вдасться. Це нахабно використовує Кремль, вважаючи, що чим більше він бреше й шантажує, вдаючись і до ядерного шантажу, тим більше Захід розв'яже йому руки на українському напрямі. Але, якщо найгірший сценарій занепаду Росії всупереч бажанню Заходу все ж реалізується, в Заходу для контролю ситуації та запобігання великій війні не з'явиться політико-військових інструментів, кращих за ті, яких може надати Україна. Готуватися до найгіршого сценарію вже сьогодні зовсім не означає наближати його здійснення, навпаки – це засіб попередити загальноєвропейську трагедію.

Формули, якими оперують сучасні «мюнхенці», не відрізняються різноманітністю, але всі вони облудно претендують на об'єктивність, миролюбність, навіть апелюють до відновлення прав людини (щоправда, категорії тих, хто має право на забезпечення таких прав, обираються надзвичайно довільно – наприклад, «повстанці» в ОРДЛО). Наведемо поширену «найнейтральнішу» формулу – «Україна приречена географією і історією мати нормальні відносини з Росією». Але що приховано за нею? Стимулювання Москви до встановлення саме таких відносин з Києвом на основі міжнародно-правових норм міждержавних відносин? Жодним чином. Це непряме визнання за «старшим» (хоча й молодшим за віком) «московським братом» права визначати засади зовнішньої і внутрішньої політики України, включно з переглядом її Конституції. Недалеко від цієї формули знаходиться й «повага» до територіальної цілісності України за відмови надати країні необхідну для її відновлення в реальній перспективі допомогу.

Типовий наратив політичних реалістів щодо руйнівного для європейської безпеки російсько-українського конфлікту, за визначенням А. Мотиля, виглядає наступним чином: «Захід – США, ЄС та НАТО спробували розширити свій вплив у Східній Європі та перебрати контроль над Україною від Росії. У відповідь президент В. Путін, щоб захистити життєво важливі безпекові інтереси своєї країни, вдався до анексії Криму та вторгнення до східної України. Західні поставки зброї Україні тільки призведуть до подальшої ескалації дій Путіна, оскільки інтереси Росії в ній набагато перевищують інтереси Заходу. Будь-яке подальше втручання Заходу – чи то шляхом уведення санкцій, чи то постачанням зброї – завжди викличе адекватну російську відповідь, незалежно від ціни, яку заплатять російська економіка, політикум та суспільство» (Alexander Motyl Five fatal flaws in realist analysis of Russia and Ukraine. <http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/03/03/five-fatal-flaws-in-realist-analysis-of-russia-and-ukraine/>). Погоджуючись в основному з п'ятьма тезами, що їх наводить А. Мотиль для розвінчування цих фальшивих аргументів реалістів (на жаль їхній вплив відчувається в багатьох західних столицях, зокрема й у Білому домі), спробуємо їх дещо розвинути.

По-перше, **відсутні факти, які б підтверджували бажання Заходу перебрати в Росії контроль над Україною** у будь-який момент з часів проголошення її незалежності у серпні 1991 року. «Битва за Україну» не відбулася через неявку одного з «суперників», а саме – Заходу. У 90 рр. РФ відклала таку битву з одним учасником – собою – через дві війни в Чечні, політичну й економічну нестабільність, але зробила непоганий заділ для агресії, прикриттям підготовки до якої слугували близько 300 договірних зобов'язань поважати суверенітет України та запевнень у вічній дружбі. США, зі свого боку, практично втратили стратегічний інтерес до України відразу після її ядерного роззброєння. Дійсно, в окремі періоди Україна займала 3-є місце серед країн-отримувачів американської допомоги, але за розмірами ця допомога жодним чином не відповідала масштабам проблем, що стояли перед молодою державою – вона була на порядок нижче, ніж у другій країні в цьому переліку. ЄС ніколи навіть теоретично не висловлював інтерес у прийнятті України до своїх лав. Відносини Україна – НАТО, співробітництво з Альянсом завжди залишалися низькими в порівнянні з відносинами НАТО – Росія: порівняти, хоча б, Основоположний Акт НАТО – РФ та Хартію Україна – НАТО. Відмова на Бухарестському саміті у квітні 2008 р. надати Україні та Грузії План дій щодо вступу до НАТО призвело в серпні 2008 р. до російського вторгнення до Грузії. Неадекватна млява реакція Заходу на порушення російсько-грузинських угод, а згодом спроба «перезавантаження» американо-російських відносин Б. Обамою розв'язали

руки Кремлю для анексії АР Крим та російського збройного вторгнення на схід України. У комюніке Варшавського саміту НАТО 2016 р. відсутні навіть посилення на ритуальні запевнення Бухаресту про те, що «двері Альянсу залишаються відкритими для України».

По-друге, претензії на те, що розширення НАТО на Схід у 1999 та 2004 р. збільшили загрозу безпеці Росії, не підтверджуються фактами. У 2006 р. автор цих рядків мав змогу поставити високому представнику військово-політичного істеблішменту РФ питання: «Чи є у вас стратегічні плани на випадок вторгнення військ НАТО в Росію?». У відповідь він заявив: «Звичайно, ні». Отже ніякої реальної загрози Москва тоді не бачила й була не в змозі побачити, оскільки сама структура збройних сил НАТО після закінчення «холодної війни» визначала нездатність Альянсу до широкомасштабного наступу. Як з'ясувалося пізніше, в НАТО не було навіть засобів оборони, зокрема країн – своїх нових членів, у конвенційній або гібридній війні. Тільки у 2017 р. планується розміщення 4-ох батальйонів НАТО в країнах Балтії та Польщі, щоб розвіяти сумніви в дієздатності 5-ої статті Вашингтонського договору про створення НАТО. До того ж країни-члени НАТО після «холодної війни» різко зменшили витрати на оборону, що аж ніяк не сприяло модернізації їх збройних сил, а збільшення асигнувань на ці цілі залишається досі здебільшого на папері. Більш того, як власниця другого у світі ядерного потенціалу, Російська Федерація є «недоторканою», тобто має надійні гарантії безпеки від військового вторгнення.

А. Мотиль цілком слушно зауважує, що реалісти готові погодитися: можливо, справді загроза з боку НАТО для Росії відсутня, але тут вступає у силу «факт»: «Росія сприймає загрозу як існуючу». Отже, реалізм вступає в суперечність сам із собою, оскільки він претендує на те, що має справу з доконаними, об'єктивними, здебільшого матеріальними чинниками, апелює до раціональності. «Відкриваючи двері російському сприйняттю, реалізм підриває власні засади раціональності. Антиреалісти відчують себе надзвичайно комфортно з аргументами типу «Путінська параноя та імперські імперативи примушують його бачити ворогів там, де їх насправді немає. Але якщо параноя та російські імперські амбіції «раціональні», тоді такою ж є й віра Гітлера у те, що євреї були смертельною загрозою для безпеки Німеччини».

По-третє, путінська аргументація на користь захоплення Криму та вторгнення на схід України завжди з 2014 р. базувалася на «необхідності повернення священної кримської землі до Росії, захисту росіян та російськомовного населення в Україні (чомусь не в державах Середньої Азії, де вони дійсно дискримінуються та примушуються до еміграції) від утисків з боку натівських посіпак – «фашистської хунти» в Києві». Путін неодноразово брехав з цього та різних інших приводів та порушував власні

обіцянки західним лідерам. У який спосіб реалісти пропонують опиратися на брехню Москви в розробці політики Заходу щодо Росії – сприймати черговий останній за часом фортель Кремля за чисту монету чи власноруч додумувати за Путіна його «справжні» мотиви або наміри?

По-четверте, припущення, згідно з яким інтереси Росії в Україні набагато більші за інтереси Заходу, не мають під собою жодної фактичної основи – якщо не вважати за таку фантомний імперський біль. Реалісти схильні багато розп'ятувати про тісні історичні, культурні та релігійні зв'язки між Росією та Україною, але дивляться на них не з позицій стороннього об'єктивного спостерігача, а очима Москви. Вони не хочуть побачити, як Путін кожного дня шматує ці зв'язки – з кожним вбитим російською зброєю українським вояком або цивільним. Найголовніше, у конструкції реалістів явно не вистачає власне українських інтересів, які неможливо реалізувати в інший спосіб, ніж у союзі з Заходом, шляхом інтеграції країни до Європи. **Географічно та політично Україна аж ніяк не далі від Заходу, ніж від Росії** (та й швидко віддаляється в процесі націотворення в умовах російської агресії). «Якщо Україна так багато значить для Росії в економічному, політичному, військовому вимірах, вона значить стільки ж для Європи (й Сполучених Штатів)» (А. Мотиль). І зовсім не тому, що йдеться про «гру з нульовою сумою» в уявній «битві за Україну». Навпаки, розуміння цього необхідно для побудови безпечної Європи без розподільчих ліній, а не втілення божевільних імперських марень Кремля.

По-п'яте, відмова в наданні Україні оборонної зброї, тобто обмеження її суверенного права на самозахист, аргументується тим, що Путін піде на ескалацію війни, не зважаючи на ціну, яку йому доведеться заплатити. Але пропозицій про справжню ціну з боку Заходу – як то початок перемовин про вступ України до НАТО, або радикальне припинення західних закупок енергоносіїв у Росії, або виведення з неї усіх західних компаній, або уведення на територію України підрозділів ППО країн-членів НАТО, або надання можливостей Києву відновити обмежений ядерний потенціал чи створити навзамін нього сучасну конвенційну зброю з близькою до ядерної нищівною силою – досі ще не надходило. У будь-якому разі **оцінка гіпотетичної поведінки Кремля не дозволяє вважати її раціональною й вона не вкладається в річище догм політичного реалізму**.

А. Мотиль, мабуть з природної делікатності, навіть не зачіпає улюблений міф реалістів про «балансування сил», оскільки очевидна приблизно десятикратна перевага Заходу в економічному та військовому потенціалі робить безглуздим порівняння за окремими параметрами. Тут, щоправда, на допомогу Кремлю приходять неореалісти, які пропонують балансувати не сили, а їхнє сприйняття (загрози). У створен-

ні загроз Москва дійсно неперевершена, зокрема в ядерному шантажі. Але лякається той, кому вигідно лякатися та висловлювати «глибоке занепокоєння», коли шантажисту треба вказати на його справжнє місце (вагу) у світових справах. Врешті, А. Мотиль проходить повз відому догму реалізму про держави – більйардні шари, що стикаються на міжнародній арені, тобто відсутність необхідності розглядати внутрішні чинники формування зовнішньої політики. Уся **зовнішня політика В. Путіна спрямована на внутрішнього споживача, тобто збереження режиму при владі**, характер московського режиму має визначальне значення для розуміння російсько-української війни.

Висновок. Запропонована нами аргументація має допомогти українським політикам та аналітикам у їхніх дискусіях з західними партнерами та, щонайменше, стимулювати відмову у власних теоретичних конструкціях від посилення на «політичний реалізм» (наскрізь просякнутий суб'єктивним ідеалізмом) – улюблену забавку кремлівських «теоретиків» та путінських симпатиків на Заході.

8.4. Метельова Т.О. Інформаційна безпека України в контексті європейських здобутків: досвід минулого і завдання на перспективу

На сьогодні одним з найважливіших державних завдань, розв'язання яких є запорукою збереження і зміцнення самої української державності, є формування української ідентичності громадян країни. В умовах протистояння руйнівним впливам інших ціннісних систем, що нав'язуються інформаційними й культурними засобами, на порядок денний висувається потреба інтенсифікації усіх можливих чинників, що сприяють формуванню ідентичності. І в цьому в нагоді може стати європейський досвід.

Вихід культурних чинників європейської єдності на перший план у 90 рр. XX ст. реалізовувався в цілеспрямованому створенні єдиного європейського «культурного ринку» шляхом проведення політики якнайбільшого доступу всіх громадян країн-членів ЄС до культурних здобутків цих країн. Європейський союз, поставивши перед собою мету витворення загальноєвропейської наднаціональної ідентифікації на основі вивчення досвіду формування національних ідентифікацій у модерну добу, визначив чинники цього процесу, які можна звести до 4-х блоків. Це, зокрема, **створення єдиного простору, єдиного часового континууму, єдиних знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір, та гомогенізація ретрансляторів цих кодів.**

Своєю чергою загальноєвропейський досвід формування спільної європейської самоідентифікації став у нагоді національним

державам, і його було застосовано для підтримки національної ідентичності в країнах ЄС. Єдиний «культурний ринок», функціонування якого забезпечувалося через запровадження галузевих культурних програм, сприяння засобами податкової політики залученню благодійних та громадських організацій до інвестування в культурну сферу тощо, не став перешкодою проведенню національної культурної політики країн-членів ЄС. Так, поширеною є **практика преференцій у правовому регулюванні створення й розповсюдження національного культурного продукту** – встановлення кореляцій ефірного, сценічного та видавничого квотування й оподаткування, що закріплено й на законодавчому загальноєвропейському та внутрішньому рівні країн-членів ЄС. Статтею IV угоди ГАТТ у редакції 1994 р. передбачено **можливість кожної зі сторін-учасниць встановлювати й зберігати внутрішньодержавні квоти на культурний продукт**. І нею широко користуються. Для прикладу, французький закон 1994 р. про мовленнєві квоти передбачає, що в радіоефірі франкомовні пісні мають становити не менше 40 % загальної кількості, на телеканалах не менше 60 % фільмів мають бути європейського виробництва, в тому числі не менше 40 % – французького. Підтримка національного книговидавництва була предметом розгляду Конференції Ради Європи «Законодавство у світі книги» (1996 р.). За її рекомендаціями, національні закони не можуть погіршувати стан національного книговидавництва.

Лише 4 країни не передбачають жодних податкових знижок у сфері книговидавництва (у Швеції та Данії ПДВ на книжкову продукцію становить 25 %; у Болгарії та Хорватії – 22 %), 17 країн застосовують зменшену ставку ПДВ на книжки, газети та журнали (її розмір коливається від 3 % у Люксембурзі до 12 % в Угорщині та Фінляндії), у 7 країнах ЄС (Великій Британії, Ірландії, Норвегії, Литві, Латвії, Естонії, Польщі), як і в Росії, ставка ПДВ на книжку нульова. У Франції, Польщі, Греції нульова або зменшена ставка ПДВ застосовується не лише на продаж книжок, а й на інші операції, пов'язані з книговидавництвом, у Латвії пільга поширюється на видання державною латиською мовою. Згідно Директиви ЄС «Телебачення без кордонів» від 1995 р., **не менше 50 % ефірного часу в країнах ЄС має займати європейська продукція**. При тому квоти на демонстрацію продукту власного вітчизняного виробника збережено.

Показовим і корисним для України є канадський досвід захисту інформаційного поля. Ситуація з книговидавництвом у Канаді станом на 80 рр. ХХ ст. виглядала загрозливо: частка доходів від продажу книжок іноземними видавцями і розповсюджувачами на канадському ринку досягла майже 60 %, собівартість національної книжки значно перевищувала закордонну. З огляду на це було прийнято федеральну програму розвитку книговидавничої сфери, а 2001 р. – й національну програму,

в якій видавничу галузь визнано пріоритетною. З 1998 р. почали діяти «Програма надання позик для канадських книговидавців і книгорозповсюджувачів» і механізми непрямой допомоги у вигляді податкових пільг і пільгових поштових тарифів на перевезення друкованої продукції канадських видавців. Унаслідок здійснених протекціоністських заходів на початок 2000 рр. закордонна англо- й франкомовна книжка, що несла із собою відповідні культурні куди (до речі, близькі канадським у своїй ціннісній основі), була істотно потиснена з ринку країни, а канадські книговидавці зайняли понад 95 % книжкового ринку.

В Україні істотне значення ринково-економічного виміру ситуації усе ж поступається ціннісно-культурному. І не лише через суспільство з Росією – основним інформаційно-культурним інтервентом, а й унаслідок існування ціннісного розколу всередині країни, що надзвичайно загострює проблему інформаційної безпеки. Наявний поділ української спільноти за ознакою належності до двох різних ціннісних систем переконливо засвідчували результати систематичних соціологічних досліджень з 1994 р. до сьогодні. Наведемо їх найбільш показові результати. У 1994 р. лише 34 % опитаних ідентифікували себе з усією державою, з них у Західній частині України – 65 % (в Галичині – 84 %), у Східній – 35 %. У 2004 р. з Україною ідентифікував себе 41 % респондентів, регіональну ідентичність висловлювала третина, більшість з якої мешкала на Сході. У 2010 р., ситуація змінюється за рівнем показників, однак не за регіональним розподілом: найбільший відсоток тих, хто ідентифікував себе територіально, на Сході – 49,8 %. Аналогічна картина зберігалась і в подальшому. У 2013 р. ситуація навіть погіршала – громадянами України вважали себе 50,6 % населення країни, решта ідентифікувала себе як жителів регіону, а за регіональним розподілом зберігалася традиційна диференціація.

Дослідження виявили цікаву закономірність: одна частина України (Захід і значною мірою Центр) виразно ідентифікувала себе в національних категоріях, а інша (Схід) – у соціальних. Лінія такої демаркації була вельми промовистою. Національно-громадянська орієнтація відсилає до визнання «свого» за наявністю спільних цінностей, вибір яких є свідомим, притаманним спільноті з розвиненими традиціями громадянського суспільства й визнанням легітимності феномену Іншого. Соціально-територіальний критерій ототожнення не потребує вибору, він засвідчує прийняття даного і притаманний спільнотам, що не культивують розвитку особистості. Відтак **проблема національної ідентифікації набула вигляду проблеми сумісності двох типів суспільств – «відкритого» й «замкненого» (в термінах політологічного аналізу – «демократичного» і «тоталітарного»)** і, відповідно, двох притаманних їм протилеж-

них морально-етичних систем, в основі яких – різні типи взаємин особистісного й громадського. Перший тип ціннісних систем з його принципом легітимності Іншого й поваги до прав та свобод притаманний відкритим суспільствам («західним»), другий з його зневагою до особистості – замкненим, тоталітарним, «східним».

В умовах напруженого співіснування двох ціннісних систем з регіональною локалізацією державна політика «європеїзації» в сенсі підтримки й культивування європейського за своєю основою (суголосного українському національному) ціннісного ядра національної культури і була б політикою творення ціннісно-культурної єдності України. Однак результати реальної політичної практики в галузі державо- і націєтворення були невтішними за всіма означеними вище параметрами цих процесів:

– **У сфері створення єдиного простору:** спільних кордонів, єдиного громадянства, уніфікованих правових засад його функціонування до початку російської агресії мали місце прозорість кордонів виключно з Росією, фактичне подвійне, потрійне і більше громадянство, можливе для політичної еліти, квазіправове поле держави, що практично перетворилося на позаправове, характерне для суспільств з пануванням Другої морально-етичної системи;

– **У царині створення спільного часового континууму** – спільної історії, єдиної мережі інститутів збереження минулого (музеїв, бібліотек), спільних міфів та проєктивних ідеологем, націлених на витворення проєкту спільного майбутнього, «спільна історія й міфи» довгий час залишалися похідними від поточної політичної ситуації, мережа інститутів збереження минулого зазнавала занепаду, проєктивні ідеологеми були відсутні;

– **У галузі створення єдиних знаково-символічних кодів, що пов'язують час і простір** (прапора, гімну, єдиної валюти та її іконографії), спільних ритуалів – державних свят, масових дійств, щоправда, залишалися незмінними здобутки початку незалежності. Однак державні свята, як і «спільна історія», залежали від поточної політичної ситуації і виразно тяжіли до збереження радянських рис і радянського характеру;

– **У питанні гомогенізації ретрансляторів спільних знаково-символічних кодів** (функціонування спільних комунікаційного (ЗМІ) та мовного просторів, стандартизація освіти, насичення мистецтва відповідним знаково-символічним змістом) ситуація до сьогодні виглядає якнайгірше. З середини 90 рр. до сьогодні вага накладу україномовних видань скорочувалась – з 47 % в 1995 р. до 31 % у 2005 р., російськомовного – зростала з 47 % до 64 % відповідно. **З 2006 р. книги іноземного виробництва в основному продавалися без сплати ПДВ, що фактично означало підтримку іноземних виробників книжкової продукції за**

рахунок держбюджету. Унаслідок неналежного державного контролю за правомірністю застосування податкових пільг конкурентного середовища на внутрішньому ринку книжкової продукції, перенасиченого літературою з Росії, створено не було. У 2001 р. річний тираж книг становив 50,3 млн прим., у 2010 р. – 45 млн прим., або менше однієї книги на одного жителя країни. У той же час у країнах ЄС у 2009 р. кількість виданих і проданих книг на одну людину становила 45 одиниць.

У 2010-2013 рр. погіршувалася ситуація з українською мовою: законодавчо закріплена відмова від обов'язкового застосування її в суді, відмова від переведення незалежного зовнішнього оцінювання знань випускників шкіл на українську мову; органи місцевого самоврядування низки областей ухвалили рішення про надання особливого статусу російській мові; відбувалося масове переведення шкіл з українською мовою навчання в розряд двомовних. Правове становище української мови у 2012 р. катастрофічно погіршилося завдяки прийняттю Закону «Про засади державної мовної політики», що запустив процес остаточного руйнування мовно-культурного простору країни. 2012 р. вперше за роки незалежності зменшилася частка школярів, що вчилися українською, а книг українською надруковано менше половини від загального накладу. У прайм-тайм рейтингових телеканалів лише 28 % ефірного часу займали програми українською мовою, 44 % – російськомовні і 28 % – двомовні. На 6 найрейтинговіших радіостанціях пісні українською мовою становили лише 3,4 % від загальної кількості у прайм-тайм (2014 р. – 4,6 %). Водночас пісні російською – 60 % від їх загальної кількості.

За 2013 р. частка україномовних газет знизилася з 35 % до 30,2 %. Лише 50 % книг надруковано українською, причому більшість з них – навчальна література, а масований імпорт художніх, популярних і навчальних книг з Росії у кілька разів перевищував випуск книг в Україні. У прайм-тайм 8 найрейтинговіших телеканалів частка російської мови в ефірі перевищила 50 %, а української впала до 31,8 %..

У таких умовах ідентифікаційний розкол України, що за класифікацією С. Гантінгтона є цивілізаційним, оскільки в його основі лежить протистояння ціннісних систем, яке в європейських країнах перебуває лише у сфері взаємин з іммігрантськими громадами, щодавні більше підсилювався. В Україні відбувались процеси протилежної, ніж у сучасному світі, спрямованості – експансія Другої («східної») ціннісної системи. На момент початку російської агресії інтервенція культурних кодів і цінностей була безперешодною (на сході України – і безальтернативною), а ціннісний розкол країни ввійшов у фазу радикального загострення.

Однак і після змін у системі влади 2014 р. кількість україномовних книжок продовжувала зменшуватися і за назвами (за 2 роки на

13,3%), і за тиражами (56,3%). У 2015 р. скорочення книговидання тривало, однак уперше зменшення сегменту російськомовної продукції випереджало аналогічний процес в україномовному сегменті: обсяг книжок українською мовою впав за назвами ще на 7,2%, за тиражами – на 30,4%, російською – відповідно на 31,5% та 50,5%. Отже **«покращення» в мовному балансі вітчизняних книжок досягнуто за рахунок випереджувального зменшення видань російською мовою, а не збільшення їх українською.** Разом з тим проект Закону України «Про національний культурний продукт», норми якого відповідають європейській практиці захисту національного культурного коду і протекціонізму у сфері інформаційної політики і культури, а текст узятий за основу Верховною Радою ще в червні 2011 р., досі залишається поза увагою законодавців.

Водночас останні соціологічні опитування засвідчують: попри надзвичайне зростання громадської самосвідомості та національної самоідентифікації громадян України **ціннісні відмінності, виразно репрезентовані в ідентифікаційних, між Сходом та рештою території країни залишаються.** А отже залишаються загрози фундаментальній основі збереження національної самототожності й державності спільноти.

Висновки та рекомендації.

Національна культурна політика покликана стати основою стратегії зміцнення Української держави, її безпеки на довгострокову перспективу. Подолання існуючого протистояння україноцентричного і російськомовного світів на користь першого потребує **системи заходів і значних зусиль та ресурсів щодо підтримки і поширення україномовного інформаційно-культурного продукту в нашій країні та за її межами.** Такі підходи мають бути втілені в законодавчо-нормативних, фінансово-економічних, управлінських рішеннях та заходах державних органів.

1. Протидія інформаційній інтервенції та попередження її негативних наслідків є важливим державним завданням країни, що піддається нав'язуваному впливу культурних кодів. Розв'язувати таке завдання необхідно й можливо лише на рівні розбудови як державної культурної політики в цілому, так і відповідними засобами забезпечення інформаційної безпеки держави.

2. На сьогодні в галузі захисту і зміцнення української державності **пріоритетними мають бути не лише військові і зовнішньополітичні питання, а й поруч із ними (і домінантними навіть у порівнянні з гострими соціально-економічними) питання інформаційної безпеки з її провідним складником – зміцненням власних цінніс-**

но-культурних кодів шляхом протекціоністської державної культурної, в тому числі й податкової, політики.

3. Забезпечення вироблення й поширення україномовного інформаційного та культурного продукту, особливо на Сході України, має становити пріоритетне державне завдання на найближчі роки.

4. Необхідне прискорене прийняття Закону України «Про національний культурний продукт», що перебуває у Верховній Раді з 2011 р.

5. Потребує всілякої підтримки забезпечення реалізації вимог Закону України «Про систему іномовлення України».

6. Міністерство інформаційної політики у своїй діяльності має надавати перевагу завданню забезпечення доступу до українського інформаційного і культурного продукту найширших верств населення, особливо в східній частині України, у порівнянні з пропагандистським складником його роботи.

8.5 Мироненко П.В. Щодо діяльності проросійських неурядових організацій в Україні

На території України діє широка мережа проросійських неурядових організацій, як зареєстрованих в Україні, так і представництв російських громадських організацій, діяльність яких сприяє просуванню «руського міра» в Українському суспільстві та діють в інтересах Російської Федерації.

У зв'язку з цим звертаємо увагу органів влади звернути прискіпливу увагу до діяльності зазначених у пропонованій Аналітичній записці організацій.

Основними проросійськими неурядовими організаціями в Україні є:

А) Російські громадські організації:

Асоціація вчителів російської мови і літератури України (м. Київ, вул. Прорізна 19, голова – Корсаков Володимир Олексійович),

Всеукраїнська громадська наукова організація «Українська Академія русистики» (м. Київ, вул. Артема, 55-В, президент – Олейников Олександр Олексійович),

Всеукраїнська громадська організація «Національно-культурний творчий союз російських журналістів і літераторів» (голова – Проваторов Сергій Германович),

Всеукраїнська громадська організація «Російський Рух України» (голова – Свистунов Олександр Григорович),

Всеукраїнська громадська організація «Союз Російського народу» (голова – Дубровін Олександр),

Всеукраїнська громадсько-педагогічна організація «Російська школа» (м. Київ, вул. Прирічна, б. 37, кв. 143, голова – Кондряков Олександр Миколайович),

Всеукраїнський союз громадських організацій «Об'єднання організацій співвітчизників «Російське співтовариство»» (голова – Коновалов Сергій Миколайович),

Всеукраїнська громадська організація «Правозахисний громадський рух «Російськомовна Україна»» (м. Київ, вул. Срібнокільська 24, кв. 244, голова – Колесніченко Вадим Васильович),

Всеукраїнське громадське об'єднання «За Україну, Білорусь і Росію» (ЗУБР, м. Київ, вул. Ревуцького, 44-б, кв. 68, голова – Мазур Олена Анатоліївна),

Всеукраїнська громадська організація «Російсько-український інтеграційний форум» (м. Київ, вул. Бортницька, 45, голова – Яковлев В.Т.),

Всеукраїнське об'єднання «Спадкoємці Богдана Хмельницького» (м. Київ, вул. Ревуцького, буд.44-б, кв. 21, голова – Грач Леонід Іванович),

Громадська організація «Російська община України» (голова – Шуров Костянтин Вікторович),

Громадська організація «Союз вірних козаків» (Отаман СВК – Селіванов Олексій Сергійович),

Міжнародна Козацька Спілка «Всевелике Військо Донське» (м. Донецьк, пр. Офіцерський, 69-г, голова – Постолак О.В.),

Громадське об'єднання «Культурно-мовне рівноправ'я», м. Харків (голова – Генадій Макаров),

Донецька обласна громадська організація «Донбаська Русь» (лідер – Білоцерківська Наталія Михайлівна),

Конгрес Російських організацій України (голова – Базилук Олександр Филімонович),

Міжнародний Євразійський Рух (голова – Дугін Олександр Гельєвич), Євразійський Союз Молоді (лідер – Валерій Коровін),

Національне культурно-просвітницьке товариство «Російське зібрання» (м. Київ, бульвар Перова, 36, голова – Потапова Алла В'ячеславівна),

Міжнародна громадська організація «Всесвітній Російський Собор» (м. Київ, вул. Драгоманова 5, кв. 354, голова – Одинцов М.П.),

Українське товариство російської культури «Русь» (м. Київ, вул. Р. юксембург, 16, голова – Єрмолова Валентина Іванівна),

Слов'янський комітет України (м. Київ, бульвар Лесі Українки, 21-а, кім. 7, голова – Лавриненко Микола Федорович),

Український філіал Інституту країн СНД (м. Київ, вул. Саксаганського 119, директор – Денисов Денис Олегович);

Б) Російські православні об'єднання:

Союз православних братств України (м. Київ, вул. Січневого повстання 25, голова – Лукиняник Валентин Борисович),

Всеукраїнське громадське об'єднання «Православний вибір» (м. Київ, вул. Метрологічна 14, корп. 3, кв. 234, голова – Лукияник Валентин Борисович),

Православне братство Олександра Невського (голова – Єгоров Юрій Миколайович),

Союз православних громадян України (голова – Кауров Валерій Володимирович);

В) Політичні партії:

Партія «Союз» (м. Київ, вул. Почайнинська, 28-А, голова – Миримський Лев Юрійович),

Партія «Російсько-Український союз» (РУСЬ, голова – Симоненко Іван Петрович),

Слов'янська партія (м. Донецьк, вул. Постишева 70, голова – Лузан Олександр).

Основним офіційно задекларованим спрямуванням діяльності проросійських неурядових організацій є:

- захист прав і свобод російськомовного населення України;
- сприяння зміцненню і розвитку російської мови на території України;

- розвиток в Україні російської культури та російського православ'я;

- інформування населення України про стан і перспективи розвитку україно-російських відносин.

У дійсності, проросійські громадські організації, прямо і опосередковано, **сприяють захисту національних інтересів Російської Федерації в Україні**. У цьому напрямі вони **виконують низки завдань**:

- інформування громадськості України про зовнішньополітичні пріоритети Російської Федерації на пострадянському просторі, нав'язування проросійських поглядів;

- пропагування ідей єдності східнослов'янських народів з використанням історичних засобів для просування російських пріоритетів зовнішньої політики;

- поширення серед російськомовного населення України атмосфери невдоволеності українською державною політикою та створення, таким чином, передумов для нестабільності в регіонах його компактного проживання;

- формування суспільної думки в інтересах Росії та негативного відношення до інтеграції України у світові структури, в першу чергу в НАТО і ЄС;

- перешкоджання реалізації державних програм і планів, спрямованих на європейську і євроатлантичну інтеграцію України, в тому числі й проведенням громадських акцій;

- демонстрація Росії в образі світового центру сили, держави-заступниці російськомовного населення України, гаранта стабільності і безпеки;

- розширення кола російськомовних ЗМІ та інших друкованих видань;

- вивчення соціально-політичного стану українського населення, особливо російськомовного, з метою інформування російських політичних кіл.

Часто, з метою більш аргументованого переконання російськомовного населення України, проросійські організації маніпулюють поняттям «руський», яке в українській мові має два переклади відповідно до двох його значень: «руський» – той, що взяв свій початок з часів існування Русі; «російський» – тобто російського походження. У першу чергу це стосується мови й національності (етнічної належності). Використовуючи виключно російську мову, проросійські організації органічно поєднують ідеї і прагнення Росії з історичним походженням від Русі.

Характеристика провідних проросійських організацій в Україні
Всеукраїнський союз громадських організацій «Об'єднання організацій співвітчизників «Російське співтовариство»»

Всеукраїнське об'єднання «Російське співтовариство» було зареєстроване Міністерством юстиції України 8 червня 2007 р. і отримало свідоцтво № 2701, підписане міністром юстиції України Олександром Лавриновичем.

Створення «Російського співтовариства» стало можливим завдяки зусиллям ряду російських організацій України, для яких таке об'єднання стало життєво необхідним. «Російське співтовариство» об'єднало діючі самостійні регіональні організації співвітчизників. На момент проведення установчої конференції, що відбулася в Києві 11 лютого 2007 р., рішення про участь прийняли 32 організації з більшості областей України.

Головою Вищої Ради «Російського співтовариства» був обраний Коновалов Сергій Миколайович (Харків), головою Правління – Проваторов Сергій Германович (Київ). Засідання Вищої Ради «Російського співтовариства» проводиться не рідше одного разу на півроку.

Головним принципом діяльності «Російського співтовариства» є повна відкритість його роботи, колегіальність управління і співробітництво з усіма діючими в Україні республіканськими, регіональними і місцевими організаціями російських співвітчизників, а також з державними інститутами України і Росії, покликаними захищати національно-культурні цінності і права росіян України і всього російсько-культурного співтовариства.

Головні ідеї і принципи в діяльності «Російського співтовариства»:

- українська держава не поважає права росіян України,
- протистояння «втягуванню України в НАТО наперекір здоровому глузду і волі більшості народу України»,
- єдиним союзником російських співвітчизників є російська держава,

- коли керівництво Росії, захищаючи інтереси свого народу і своїх співвітчизників закордоном, висловлюється твердо і з критикою відносно внутрішньої і зовнішньої політики України, «Російське співтовариство» підтримує таку позицію,

- якщо російське керівництво буде не тільки попереджати про можливу «симетричну відповідь», а й на практиці здійснювати це, тоді українській адміністрації доведеться корегувати свою внутрішню й зовнішню політику в бік розвитку конструктивної східнослов'янської взаємодії,

- в умовах порушення прав російсько-культурного співтовариства в Україні, «коли ми стоїмо на порозі розгортання на землі Київської Русі сценаріїв, подібних до югославського і косовського, коли Україна може стати в арсеналі НАТО зброєю, спрямованою проти Росії, вона повинна не тільки на словах, а й на ділі адекватно реагувати».

Організації, що входять до складу «Російського співтовариства» здійснюють свою діяльність в Києві, Севастополі, Криму і 20 областях України. Голова Вищої Ради Сергій Коновалов заявив, що «Російське співтовариство» – це об'єднання рівних заради вирішення спільних завдань, що є заявою на лідерство в російському об'єднувальному русі. Станом на 11 травня 2008 р. до складу «Російського співтовариства» входило 55 організацій. П'ятдесят п'ятою організацією стала Російська община Дніпропетровська.

Український філіал Інституту країн СНД

Інститут країн СНД (Інститут діаспори і інтеграції) є автономною некомерційною організацією, заснованою 11 квітня 1996 р. в Москві. Засновниками виступили Інститут уряду Москви, інститути Російської академії наук, МГІМО МЗС РФ, Московський державний університет.

Органами керівництва Інституту є Спостережна Рада і Колегія. Безпосереднє керівництво Інститутом здійснює його директор Затулін Костянтин Федорович, депутат Державної Думи Росії, перший заступник голови Комітету Думи зі справ СНД і зв'язків зі співвітчизниками. **Директором Української філії Інституту країн СНД є Денисов Денис Олегович.**

У штаті Інституту на постійній основі працюють близько 20 спеціалістів-експертів. В Інституті працюють відділи України і Криму, Білорусі, Казахстану і Середньої Азії, Кавказу, економічної інтеграції країн

СНД, воєнних і оборонних проблем СНД, порівняльного вивчення законодавства країн СНД, російської діаспори і зв'язків зі співвітчизниками.

Головною метою діяльності Інституту є визначення і наукове забезпечення російських інтересів на території колишнього СРСР.

Напрями діяльності Інституту:

– комплексне вивчення процесів, що відбуваються в колишніх союзнних республіках,

– прогнозування їх внутрішньої і зовнішньої політики,

– розробка моделей економічної, політичної, воєнної і культурної інтеграції на пострадянському просторі,

– правозахисна діяльність на території країн СНД, підтримка російської мови, російської культури і російського населення для чого здійснюється збір і обробка інформації про стан співвітчизників у близькому зарубіжжі;

– підтримання зв'язків з російською діаспорою і еміграцією закордоном;

– моніторинг етнічно-соціальних і воєнно-політичних конфліктів на території колишнього СРСР та вироблення рекомендацій з їх вирішення і попередження.

Користувачі інформацією Інституту:

дослідницькі центри Російської академії наук,

неакадемічні державні інститути,

аналітичні організації,

департаменти уряду Москви,

комітети Державної Думи і Ради Федеральних Зборів РФ,

міністерство закордонних справ Росії,

Урядова комісія зі справ співвітчизників закордоном,

комерційні і банківські структури.

Інститут підтримує в режимі online інформаційно-аналітичний Інтернет - портал «Материк» (www.materik.ru).

Центральний офіс Інституту в Москві перебуває за адресою: 119180, Москва, вул. Б. Полянка, д. 7/10, буд. 3 (Старомонетний пров., б. 10). Телефон: (495) 959-34-51, 959-34-52, факс: (495) 959-34-49, URL: www.zatulin.ru, e-mail: institute@materik.ru, institute@zatulin.ru.

Філіал в Києві: тел./факс: (+38-044) 206-69-87, 206-69-88, e-mail: dendenole@mail.ru, institute.stransng@mail.ru.

Філіал у Севастополі: e-mail: sevastopol_55@mail.ru.

Останнім часом діяльність Інституту в Україні була практично скорочена і зводиться до надання новин на сайті Української філії.

Міжнародний Євразійський Рух

Міжнародний громадський рух «Євразійський Рух» був заснований у 2003 р.

Згідно статуту Євразійського Руху, затвердженого 20 листопада 2003 р., місцезнаходженням організації є місто Москва, але його діяльність активно поширюється на території України.

Цілі Євразійського Руху:

- сприяти діалогу народів, культур, цивілізацій і конфесій Євразійського континенту,
- сприяти зближенню між собою європейських і азіатських країн в активному економічному співробітництві,
- сприяти активізації економічних, соціальних, політичних, конфесійних і інших контактів між народами Європи і Азії,
- сприяти захисту прав народів на збереження і розвиток своєї культури;
- сприяти вирішенню соціальних проблем проти порушення прав і свобод громадян, проти бідності, соціальної несправедливості, ущемлень за етнічною ознакою,
- сприяти побудові загальної системи безпеки на всьому просторі Євразійського континенту,
- сприяти протидії всім формам диктатури, расизму, нетерпимості, ксенофобії, переслідувань за релігійні, соціальні, політичні і філософські переконання,
- сприяти підготовці основи для подальшого об'єднання Євразійського материка в єдиний відкритий простір.

Основні напрямки діяльності Євразійського Руху:

- розробка і реалізація міжнародних, федеральних, регіональних освітніх і культурних програм, а також програм захисту економічних, соціальних, національних і правових інтересів громадян і народів багатонаціональної Росії, російських громадян закордоном і вимушених переселенців,
- сприяння розробці і реалізації програм розвитку територій і регіонів Росії,
- організує, проводить і фінансує вивчення громадської думки, соціологічні дослідження і опитування, масові заходи за своєю тематикою.

У своєму складі Євразійський Рух має:

Керівництво – Дугін Олександр Гельєвич, лідер;

Вищу Раду, до якої, зокрема, входять міністр культури Росії Соколов А.С., віце-спікер Ради Федерацій РФ Торшин А.П., Помічник президента РФ Аслаханов А.А., лідер української партії «Братство» Корчинський Д.А., лідер Прогресивної Соціалістичної партії України Вітренко Н.М.;

Євразійський Комітет – виконавчий орган Європейського Руху, голова – Дугін О.Г.

Євразійський Союз Молоді (ЕСМ) є радикальною молодіжною громадською організацією екстремістського типу, головною метою діяль-

ності якої є створення Євразійської імперії. Ця мета для Євразійського Союзу Молоді має імплементуватись через відродження Російської імперії, Великої Росії. ЄСМ був створений як молодіжна структура в рамках Міжнародного Євразійського Руху 21 вересня 2005 р.

Євразійський Союз Молоді просуває ідею «Великої Чистки», яка передбачає створення «армії Євразії» і проведення Євразійської Революції. Завданнями ЄСМ є:

Радикалізм Союзу відображається в заклику: «Наша етика – смерть краще позору. Не можеш бути сильним, краще не будь взагалі... Країні потрібні нові люди, нові кадри, нові діти, нові сили. Веселі і безжалісні. Це ескадрони Євразійської Революції».

ЄСМ є мережевою організацією. Загальне керівництво ЄСМ здійснює Федеральна Мережева Ставка. Лідером Євразійського Союзу Молоді є Валерій Коровін, заступник голови Міжнародного Євразійського руху.

Вищий адміністративний суд України постановою від 9 листопада 2011 р. примусово розпустив (ліквідував) організацію Євразійський союз молоді (ЄСМ) за антиукраїнську діяльність.

Всеукраїнське громадське об'єднання «За Україну, Білорусь і Росію» (ЗУБР)

Робота зі створення організації ЗУБР розпочалась у 2000 р., одночасно зі створенням міжпарламентського об'єднання «ЗУБР2. Всеукраїнська громадська організація ЗУБР зареєстрована Міністерством юстиції України 23 квітня 2001 р. за № 1621.

Організація ЗУБР бореться на возз'єднання трьох слов'янських держав Росії, України і Білорусі, «відновлення Заходом політичних, економічних, культурних зв'язків трьох братських країн, відродження православної і слов'янської культури на противагу Західній ідеології і культури». Очолює ЗУБР Мазур Олена Анатоліївна.

З вересня 2001 р. ЗУБР займається проблемами українців у Придністров'ї, створенням українського консульства в Тирасполі. Організація виступила співзасновницею газет «Братя славяне» і «ЗаЗУБрина». 9 травня 2014 р. у Києві представники «ЗУБР», які вийшли на заходи з вшанування Перемоги у ВВВ разом з Комуністичною партією України, носили георгіївські стрічки.

Всеукраїнська громадська організація «Російський Рух України»

Всеукраїнська громадська організація «Російський Рух України» зареєстрована 7 вересня 1999 р. Створена львівським підприємцем Свистуновим Олександром Григоровичем, який є його головою. У даний час Російський Рух України нараховує 46 тисяч членів і має свої філіали у всіх регіонах України.

Завдання Руху – розгортання в масштабах України потужного руху, який включає всі складові російського етносу.

Характерною ознакою Руху є відмова від боротьби на президентських виборах і перенесення політичної боротьби в область парламентських виборів.

Російський Рух України надає перевагу східному вектору розвитку держави. Рух вважає, що об'єктивно сфера економічних, політичних, культурних і інших інтересів України перебуває на східному напрямку: «Майбутнє України – в тісному міждержавному союзі Білорусі, України і Росії».

У своєму складі Російський Рух України мав потужну організацію – Російський Рух Криму.

Слов'янський комітет України

Слов'янський комітет України (СКУ) зареєстрований Міністерством юстиції України 23 вересня 1999 р. за № 1227 як громадська організація. Ініціатором створення став Кирпель І.І., ідею підтримали Комуністична партія України, Соціалістична партія України, Селянська партія України та представники інших партій і безпартійні громадяни. Організація видає журнал «Славянская нива» і газету «Славянский вектор».

Метою діяльності організації є сприяння зміцненню дружби між близькими за походженням і культурою народами, які мають слов'янські корені, боротьба проти американізації суспільства, яка «псує молоде покоління, позбавляє його майбутнього, розпалює міжнаціональні і міжнародні протиріччя».

Завдання Слов'янського комітету України:

- сприяння миру та співробітництву між всіма народами;
- пропаганда культурних та моральних цінностей слов'янства, в тому числі й української етнопедагогіки;
- участь у здійсненні освітніх заходів серед населення та навчанні членів СКУ;
- надання безоплатних консультаційних послуг для членів СКУ;
- сприяння розвитку різнобічних зв'язків та відносин між слов'янськими народами та їх діаспорами в різних країнах світу;
- сприяння інтеграційним процесам в економіці, політиці та інших сферах життєдіяльності слов'янських країн як на державному рівні, так і методами народної дипломатії.

У резолюції V-го з'їзду СКУ від 19 листопада 2014 р. серед іншого сказано, що «за очевидного втручання держдепу США і високих чиновників Євросоюзу в країні (Україні) здійснені збройний переворот і знущання над Комуністичною партією України. Офіційно оголошено курс на знищення всього, що пов'язано з радянським періодом, у першу чергу символів і пам'ятників. Вандалізм крокує по всій Україні за згоди перших осіб держави». Фраза з резолюції, що «в країні будуть пропагуватися русофобні настрої, притискатися російська мова і обіднятися україн-

ська культура з причини орієнтування її на західні зразки і стандарти» взагалі відповідає ключовим тезам проросійської пропаганди.

Донецька обласна громадська організація «Донбаська Русь»

Метою діяльності організації «Донбаська Русь» є відновлення і збереження руських, Донбаських принципів: православність, руська культура від докиївської Русі до цього часу, російська мова як мова спілкування і культурного життя, економічна справедливість відносно прибутків регіону, «захист інтересів нашої Батьківщини – Донбасу – всюди і завжди», «Донбас – назавжди руський, Донбас – назавжди наш».

Організація «Донбаська Русь» проголошує наступні ідеї:

- всі сучасні вектори економічної, культурної, мовної, релігійної політики держави України спрямовані проти Донбасу;

- спроби політичного від'єднання Донбасу сьогодні ні до чого не приведуть;

- Донбас, також як Крим, включений до складу Української РСР виключно з адміністративних, а не з історичних і культурних міркувань. Це не означає претензій до України, а просто факт. Донбас – руський край, не стільки в плані «великоросійському», скільки в плані Стародавньої Русі;

- не дивлячись на риторику «багато національності» України, сьогодні саме російське населення країни цілеспрямовано і насильницькі інтегрується в українську культуру – саме через викорчовування історичної пам'яті, через заміну мови, через культурну фальсифікацію;

- ми не «п'ята колона» Російської Федерації в Україні. Наш патріотизм не «оплачений», він є органічним, корінним, місцевим. Бути руськими – бути самими собою, а не входити до складу РФ.

Останнім часом діяльність організації практично припинилась.

Громадська організація «Союз вірних козаків»

Громадська організація «Союз вірних козаків», з якої виросло Міжнародне об'єднання «Вірне козацтво», була створена у 2004 р., зареєстрована у 2005 р. Отаман «Вірного козацтва» – Олексій Селіванов. Входить до складу Союзу козацьких військ Росії і закордоння.

Головною метою діяльності організації декларуються: захист православної віри, у дійсності – інтересів Російської православної церкви; патріотично-православне виховання молоді; «відновлення історичної правди».

В Україні організація діє на території Донецької, Луганської, Харківської і Дніпропетровської областей. У складі організації існує група швидкого реагування – для захисту церков від переходу до УПЦ (КП). Активно агітують громадян України уникати мобілізації.

Союз православних громадян України

Союз православних громадян України (СПГУ) був створений 10 вересня 2005 р., що засвідчує протокол його першого засідання. Зареє-

стровано Всеукраїнську громадську організацію «Союз православних громадян України» 9 грудня 2005 р., реєстраційний № 144.

Адреса Організації: Україна, м. Київ, вул. Кіквідзе, 34, кв. 77.

Основна мета діяльності СПГУ – об'єднання осіб для здійснення та захисту своїх прав і свобод, задоволення духовних, історичних, культурних, патріотичних, політичних, економічних, соціальних та інших інтересів, сприяння відродженню духовності громадян України на основі православної моралі, етики, та світогляду.

Свою діяльність СПГУ, згідно статуту, здійснює у відповідності до Священного Передання, Священного Писання, Канонів, Постанов Вселенських соборів, Освячених Архієрейських Соборів Руської Православної Церкви, Основ соціальної концепції Руської Православної церкви, затвердженої Освяченим Архієрейським Собором 15 серпня 2000 р., Конституції України, діючого законодавства України, Статуту та Програми.

Завданням СПГУ є:

- сприяння збереженню канонічного Православ'я в Україні, духовній єдності зі Вселенським Православ'ям;
- відродження і збереження духовної, історичної, культурної самосвідомості, самобутності населення України;
- відродження і поширення православних традицій, духовної, історичної пам'яті народу України.

Форми діяльності СПГУ:

- співпраця з Українською Православною Церквою з питань відродження і поширення православних традицій, духовної, історичної пам'яті народу України, його катехизації;
- хресні ходи, пікети, мітинги та інші заходи для здійснення своїх статутних завдань;
- лекції, виставки, симпозиуми, конференції, концерти, наради, семінари та інші заходи;
- розвиток зв'язків з будь-якими особами й організаціями;
- видавнича діяльність, видання методичної, довідково-інформаційної та іншої друкованої продукції, сприяння вихованню дітей та підлітків у православній традиції;
- надання практичної організаційної і методичної допомоги школам, дитячим дошкільним закладам, вищим навчальним закладам, організація недільних шкіл;
- забезпечення правового та соціального захисту інтересів своїх членів;
- представництво інтересів своїх членів перед державою, її органами, організаціями, підприємствами та іншими особами;
- створення фондів для фінансування спеціальних програм.

СПГУ, офіційно, не діє від імені Церкви, але активно просуває ідеї Української православної церкви Московського патріархату.

Керівником СПГУ є Кауров Валерій Володимирович, який 18 червня 2007 р. був нагороджений орденом святого благовірного князя Данила Московського III ступеня. Грамоту про нагородження підписав Патріарх Московський і всієї Русі Олексій II.

Слов'янська партія

Слов'янська партія створена 18 серпня 1998 р. з Громадянського Конгресу України, який був зареєстрований 10 червня 1993 р. У результаті Слов'янська партія об'єднала у своєму складі Республіканську Партію Криму і Громадянський Конгрес України. Головою Слов'янської партії є Олександр Базилюк. Партія нараховує до 8 тисяч членів.

Метою діяльності Слов'янської партії є консолідація демократичних сил з метою побудови в Україні громадянського суспільства, відновлення зруйнованих в наслідок розвалу СРСР економічних, культурних, інформаційних і інших зв'язків між колишніми республіками СРСР, перетворення СНД в механізм об'єднання незалежних держав та інтеграція України разом з іншими державами СНД в світове економічне співтовариство.

Таким чином,

– в Україні діє розгалужена мережа проросійських неурядових організацій, які сприяють просуванню проросійської ідеології, спрямованої на розхитування суспільно-політичної ситуації в Україні;

– діяльність низки проросійських неурядових організацій завдає шкоди національним інтересам України і реалізації стратегічних напрямів її зовнішньої політики.

8.6 Потехін О.В. Антиамериканізм у «психологічній війні» російського імперіалізму проти України

«Гібридна» війна Російської Федерації проти України, спрямована на протидію перетворенню нашої країни на успішну європейську демократичну державу, серед інших провідних чинників ідеологічних підривних дій, включає пряме та приховане поширення комплексу ідей, пов'язаних з антиамериканізмом, який був глибоко вкорінений у суспільну свідомість радянських людей. В агресивній путінській Росії міфологія антиамериканізму переживає епоху відродження, набула нечуваного з часів розпаду СРСР розквіту. На жаль, антиамериканізм і в Україні досить поширений у суспільній свідомості, зокрема студентської молоді, яка народилася після набуття нами незалежності. У той же час, незалежні експертні оцінки фіксують стан двосторонніх відносин, за якого США є найбільш цінним для України партнером (за деякими аспектами, навіть у порівнянні з ЄС). Цей аналітичний матеріал має на меті пояснити сутнісні характеристики антиамериканізму та

надати деякі рекомендації, зокрема для застосування в інформаційному полі, для нейтралізації цієї небезпечної хвороби суспільної думки.

Антиамериканізм – порівняно, наприклад з антисемітизмом, «молодий», його народження датується серединою XVIII ст., а біля колиски стояли гіганти французького Просвітництва, філософи та вчені-природознавці – Вольтер, Дідро, Буфон, які «оголосили анафему на суцільний континент – його фауну, флору, тубільців та колоністів», тому що він надто новий. Для європейських консерваторів, таких як Ж. де Местр, США були «скорботною аберацією, надто грубою, щоб довго проіснувати».

Сучасний антиамериканізм поширився у XX ст. водночас із виходом на світову арену Сполучених Штатів, країни, заснованої та розвинутої енергійними реформаторами-християнами. Згодом батьків – засновників було звинувачено в давній масонській змові з метою набуття світової влади. Доктрина середини XIX ст. щодо американської особливості, права та обов'язку США розповсюдитися в Північній Америці (Manifest Destiny) за змістом дещо переформулюється з «цілями всесвітнього єврейства», як воно виписано в «Протоколах сіонських мудреців» або «Промові рабина». Справа лише в тому, що і «Протоколи...», і «Промова...» є підробками. Це повністю доведено дослідниками, але російські державники-антисеміти продовжують наполягати на їхній безумовній автентичності, для них це «символ віри» – у цьому неважко переконатися, якщо відвідати відповідні російські сайти.

Наприкінці XIX ст., як пише британський історик С. Шама, «стереотипи потворного американця – ненаситного, корисливого, бундючного шовініста та ментора ствердилися в Європі». Чисельні знамениті відвідувачі США винайшли або підтвердили «стереотипи культурної невихованості та брутального матеріалізму», сформували імідж Америки як «дитини-чудовиська, яка в процесі зростання ніколи не досягне моральної та культурної зрілості».

Своєю чергою, антисемітизм є прихованим «теоретичним» підґрунтям антиамериканського курсу зовнішньої політики Кремля, який скрізь шукає і весь час знаходить руку «світової залаштункової змови» проти Росії під проводом підступних євреїв, зокрема Дж. Сороса – «організатора» «кольорових» революцій на теренах колишнього СРСР, включно з Революцією гідності в Україні.

Антиамериканізм можна вважати явищем, яке в Україні ще чекає свого дослідника. Нечисленні присвячені йому цікаві праці не розкривають суті багатьох його аспектів, зокрема згубного впливу на глобальні міжнародні відносини та зовнішню політику Російської Федерації. Антиамериканські настрої значних груп, наприклад, студентської молоді, викликані хибними уявленнями про сутність «європейськості», відчуття «чужого» через розрив між європейцями та

американцями як його, наприклад, трактує лівий французький філософ Ж. Бодріяр. За цим автором, Америка є «останнім примітивним суспільством», культурною пустелею та водночас втіленням «радикальної модерності...», що культивує відсутність походження або міфічної автентичності; не має минулого,... живе у вічній сучасності». «США є втіленням утопії», а декількома сторінками далі: це «антиутопія дурості,... придушення усіх цінностей, смерть культури».

Європа мала б моральні підстави для подібних інвектив на адресу Америки, якби не деякі очевидні факти ХХ ст., про які незручно, але треба говорити. Саме європейська цивілізація породила велику війну, що тривала з 1914 р. (з урахуванням балканських війн – з 1912 р.) з деякими перервами по 1945 р. Голос В. Вільсона з його 14 пунктами не було почуто, а без участі США на її другому етапі перемога союзників по антигітлерівській коаліції була б недосяжною. Саме Європа допустила виникнення, а згодом небували злочини проти людяності двох тоталітарних терористських режимів – сталінського та гітлерівського, із Голодомором, Голокостом, таборами смерті.

Унікальний в історії **досвід окупації Сполученими Штатами переможених країн – Німеччини та Японії** – мав **безперечний позитивний вплив на їхній політичний та економічний розвиток**, показав відмінність у цьому плані американської ліберальної демократії від держав-переможниць у Першій світовій війні. США ініціювали створення під гаслами Атлантичної хартії 1941 р. Організації Об'єднаних Націй, прийняли та реалізували «План Маршалла» з допомоги у відбудові зруйнованої війною Європи, тобто підтримали потенційних конкурентів. Створена з ініціативи низки європейських держав для стримування радянської агресії НАТО формалізувала зобов'язання США з оборони країн-членів і суттєво зменшила для європейських держав тягар витрат на безпеку. Це, у свою чергу, було передумовою для успішної економічної інтеграції у вигляді Спільного ринку, а згодом – ЄС. Спільна зовнішня та оборонна політика ЄС, через заощадливість європейців, вже скоро відзначатиме 15-річчя існування майже виключно у вигляді «паперового тигра». Безхребетність європейських т.зв. «безпекових» структур призвела до трагічних подій після розпаду Югославії, і тільки втручання США зупинило кровопролиття на її колишніх теренах. Цей неприємний для європейців перелік можна продовжити, хоча б з огляду на кволу реакцію Європи на загрозу її засадам і цінностям з боку агресивної Росії. На цю європейську ваду аргументовано вказав у своїй статті «Прокинься, Європо!» Дж. Сорос.

Це зовсім не означає, що США були і є перфектними та не підлягають критиці. Але ця **критика не повинна здійснюватися з позицій антиамериканізму, який є ірраціональною ідеологією, яка або ціл-**

ком ігнорує факти, або висмикує тільки ті з них, що можуть прислужитися міфологемі. Це цілком стосується мешканців путінської Росії, зокрема тих, хто окупував частину українського Донбасу та на чужу та власну загибель «протистоїть там американській навалі», як у цьому впевнена більшість росіян.

Про базові засади антиамериканізму європейських правих пише у своїй широко відомій, дотепній, повній сарказму праці «Антиамериканізм» французький інтелектуал Жан-Франсуа Ревель, який представляє країну, що в об'єднаній Європі традиційно найбільш асоціюється з цим явищем. Формування його засад зумовлено втратою Європою протягом ХХ ст. своєї першості, що тривала шість сторіч. «Європа була рушієм підприємництва та індустрії, новатором у мистецтвах та науках, будівничим імперій – у практичному сенсі – господарем планети. Це була інколи одна країна, часом друга, що вела перед у процесі глобалізації, але усі так чи інакше брали участь – зі згоди чи примусу. Сьогодні, навпроти, Європа не тільки втратила здатність діяти самотужки в глобальному вимірі, але вимушена до деякої міри слідувати Сполученим Штатам та звертатися за підтримкою... Що стосується антиамериканізму правих радикалів, то він підпитується тією самою ненавистю до демократії та вільної економіки, що спонукає крайніх лівих».

Неомарксистичні, ліві ліберали, праві радикали та російські націонал-державники солідарні у викритті «всесвітньої змови мондіалістів» під проводом США. На Сполучені Штати водночас покладається провина як за те, що вони є надто впливовими в сучасному світі «імперіалістами», так і за те, що Америка недбало виконує роль «світового жандарма», нездатна або не бажає врегулювати всі існуючі в ньому конфлікти, надати допомогу і безпеку всім, хто її потребує. Антиамериканізм є не тільки «проявом доброго смаку» інтелектуалів «руського міра», а й державною платформою зовнішньої політики Російської Федерації. Нацистська теза про «захист співвітчизників за кордоном», під гаслом якої Німеччиною було здійснено аншлюс Австрії, розчавлено Чехословаччину та розв'язано Другу світову війну, реалізована в агресії Кремля проти України.

В антиамериканізмі дослідниками прийнято підкреслювати, що це переважно ірраціональна, часто на підсвідомому рівні, зневага і ворожість до системи, цінностей, культури та народу, вони поширюються й на відповідну державу, що їх уособлює. Своім існуванням антиамериканізм завдячує комплексу меншовартості, який живиться всілякими дійсними та вигаданими фрустраціями та лихами, відповідальність за які безпідставно перекладаються на американців, щоб підняти власну самооцінку.

Щоб зрозуміти, проти чого, власне, виступають антиамериканці, варто спробувати з'ясувати, що таке американізм? Традиційно його

пов'язують із ліберальною демократією, вільним ринком, верховенством права та захистом прав людини. Жодним чином не затуляючи очі на американські реалії та політики, які мають піддаватися критичній оцінці, спробуємо назвати риси американізму, щоб кожний міг визначитися, чи заслуговують Сполучені Штати огиди та ненависті. На наш погляд, **американізм – це насамперед культ особистої свободи, людської гідності, опори на власні сили, критичного ставлення до державної влади, здатності громадян до самоорганізації** – від питань життя місцевої громади до загальнонаціональних волонтерських політичних кампаній, **динамізму** (навіть безглузді дії кращі за пасивну рефлексію, в кінцевому підсумку вони призведуть до бажаного результату), **підприємливості та авантюризму, історичного оптимізму** – з підставами та без них, **демократичності** (хоча б у вигляді мережі ресторанів Макдональдс, в яких однаковою їжею годують всіх відвідувачів), **сім'ї** (інтереси якої аж ніяк не менші за державні або навіть перевищують їх), **всеперемагаючих техніки і технології, споживачтва та альтернативних йому стилів життя**, міфу – традиційного або новітнього, а також **релігійна та національна толерантність**, яка інколи набуває гіпертрофованих, гротескних форм. Американські інтелектуали від М. Твена до К. Воннегута та багато інших надають кращі зразки критичної самооцінки, не менше ненавидять маскульт та його стереотипи, ніж ті ж самі західноєвропейці, й активно винахідливо йому опираються. Водночас триває й подекуди загострюється зовсім не дитяча «хвороба лівизни» американських інтелектуалів (чого варті, наприклад, «осередки перманентної антиімперіалістичної революції» у Гарварді або Принстоні). Твори на кшталт дописів Н. Хомські надали ворогам Сполучених Штатів досконалий арсенал ідеологічної «зброї масового ураження». Це було б півбіді, якби респектабельна зовнішньополітична думка США, пропонуючи зміни у світовій стратегії Вашингтону, не акцентувала необхідність відмови від підтримки України, оскільки це загрожує «втягуванням Сполучених Штатів у небажану конфронтацію з Росією». При цьому ігнорується той безперечний факт, що рух у бік конфронтації відбувається через дії Москви та її риторику, згідно з якою США і Захід в цілому закликають примиритися з анексією Криму та збройним втручанням РФ в українські справи, тобто надати РФ «право» повністю ігнорувати міжнародне право та руйнувати засади європейської та світової безпеки.

Що стосується уявного «контролю США над провідними світовими ЗМІ та американської глобальної культурної експансії, то слід в першу чергу подивитися, а що пропонується навзамін? Державний контроль над інформацією з метою придушення паростків вільного обміну думками, пониження навіть існуючого рівня конкуренції ідей та позицій.

На перший погляд, інформаційна революція дійсно забезпечує нечувані раніше засоби маніпулювання свідомістю поверх кордонів. Однак маніпулятивні технології мають зворотний ефект, коли створені «для зовнішнього вживання» симулякри починають жити самостійним життям та впливати на їхніх винахідників як доведені істини. Американці так само користуються Інтернетом, як і інші народи – з усім, що в ньому розміщується. Американська культура інтернаціональна, увібрала до себе, за збереження англосаксонського ядра, багато чого з культур народів, конгломерат яких створив американську націю. У ній присутній загальнолюдський зміст, без якого відбувалося б її відторгнення, незважаючи на всю технічну досконалість засобів розповсюдження.

За останній рік антиамериканізм в Україні набув нової мотивації – США не без підстав звинувачують у тому, що вони недостатнім чином підтримують Україну в її протидії російській агресії. Тому пропонуємо наступні **висновки та рекомендації**:

1. Традицію радянської та згодом російської пропаганди було й є підкреслювати зростаючий рівень неминучої конфліктності між американським та європейським «імперіалізмами». Своїми діями проти України Москва вивела на новий, більш високий рівень атлантичну спільноту, надала поштовху підсиленню життєздатності НАТО. Міфи антиамериканізму, за всієї поширеності, не здатні припинити розвиток у цьому напрямку. Об'єктивно йому сприятиме створення запланованої на 2016 рік європейсько-американської зони вільної торгівлі – цей факт невідомий українцям;

2. У Росії відбувається мілітаризація свідомості, видаються десятки книг про «неминучість великої війни», цій макулатурі, у якій, наприклад, Росія та Китай (ШОС) або Росія та Німеччина воюють з Америкою через Україну. Отже треба припинити вільний доступ пропагандистських російських видань на український книжковий ринок.

3. На жаль, зусиллями радянської пропаганди та її наступниці – пропаганди російської, за активного сприяння Голівуду, Америка асоціюється у масовій свідомості з образом Рембо, героїв С. Сталоне та А. Шварценегера, які без вагань ллють ріки крові, а не з С. Джобсом, С. Возняком або М. Цукербергом, творцями «технологічного дива». Це становище треба змінити.

4. **Американський «імперіалізм» є недоімперіалізмом, а не неоімперіалізмом, ціллю США є досягнення стабільності світової системи** (бо це потрібно для розвитку їхньої економіки), а не примара «світового панування». Тим більш Сполученим Штатам немає чого ділити з Російською Федерацією, яка пнеться без підстав у «світові потуги».

5. Саме США є великою енергетичною державою, а разом з Канадою – найбільш перспективним у світі джерелом енергоносіїв, а не

РФ, собівартість видобутку в якій тільки зростатиме, а вона перетворюватиметься на придаток китайської економіки.

6. Потрібно розробити комплексну програму перспектив українсько-американського співробітництва у економічній, політичній, науково-технічній, культурній сферах на 15-20 років, яка має стати основою для зменшення впливу антиамериканізму. Зокрема, через створення нових українських збройних сил у співробітництві з США, Україна має найближчим часом постати високобоездатним фактором стримування російської агресії та відновлення стабільності в Європі.

7. Рівень американістики як наукової галузі в Україні слід визнати незадовільним. Аналіз «здобутків» у цій сфері, продемонстрованих під час двох конференцій, що відбулися навесні 2016 р. у Києві (ІМВ Київського національного університету імені Тараса Шевченка) та Львові (Центр американських досліджень, Львівський національний університет імені Івана Франка), показує, що більшість досліджень перебувають у полоні версій, що пропонуються Москвою. **Подолання антиамериканізму може відбутися тільки на базі різкого підвищення теоретичного рівня американознавчих праць.** Це вимагає створення в Україні Асоціації американістів та проведення глибоких наукових дискусій з наріжних питань зовнішньої та внутрішньої політики США із залученням американських вчених, зокрема на шпальтах нового журналу Інституту всесвітньої історії НАН України «Всесвітня історія».

8.7. Бессонова М.М. Проблема збереження культурного суверенітету: досвід Канади

Серед країн, що мають позитивний досвід збереження культурного суверенітету, можна з упевненістю назвати Канаду. В епоху поширення гомогенних культурних та політичних цінностей підтримка культурної самобутності своєї країни виступає не тільки засобом захисту національної культури та ідентичності, а й є основою для національної єдності. Приклад Канади з її білінгвізмом та небезпекою «культурного поглинання» з боку сусідніх США є важливим та актуальним для України.

Як відомо, особливість Канади полягає у тому, що окрім наявності двох основних національних груп («англофонів» та «франкофонів»), кожна з яких намагається захищати власну ідентичність, важливий вплив на розвиток культури спричиняють сусідні США.

Взаємовідносини Канади та США у своїй історії мали як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, певна подібність створила умови для налагодження тісної співпраці між цими країнами. Свідченням цього стало укладання угоди про створення зони вільної тор-

гівлі з США (з 1989 р.), що сприяло поживленню співробітництва між сусідніми країнами та вплинуло на інтенсифікацію контактів між двома суспільствами.

Однак, поглиблення регіональної інтеграції у Північній Америці активізувало й іншу сторону. Географічна близькість та подібність між канадським та американським суспільствами, відсутність значних відмінностей у релігії, культурі, мові не створювали видимих перепон для подальшої інтенсифікації взаємодії між Канадою та США на рівні як держав, так і приватного сектору та суспільства.

Головною сферою контактів між Канадою та США довгий час була торгівля. Після Першої світової війни зближення Канади та США активізувалося і в інших галузях, зокрема у сфері оборони та військової політики, а також культури. Тому вже перші прямі контакти на державному рівні вплинули на формування в канадському суспільстві та політикумі двох протилежних імпульсів: бажання та, водночас, побоювання тісних економічних та інших зв'язків зі Сполученими Штатами, що розглядалося як можливість призвести до американського панування і навіть анексії.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що **важливими вимірами державної політики в сучасній Канаді, започаткованими ще в 1920 рр., стали підтримка та захист канадського культурного суверенітету**. Виокремлюються два головних її напрямки. Перший – спрямований на **забезпечення національної єдності всередині держави**. Державна політика у цьому вимірі полягає передусім у створенні рівних умов для збереження та розвитку різних мов та культур у рамках політики мультикультуралізму. Другий напрям зорієнтований на **захист канадського культурного суверенітету в контексті вимушеного протипу американській масовій культурі**. Ключову роль у цьому відіграє система комунікацій та мовлення.

На законодавчому рівні перші заходи щодо забезпечення зв'язку в межах Канади були здійснені ще в другій половині XIX ст. Утім, найбільша активність спостерігалася з 1920 рр.: саме тоді виникла низка приватних радіостанцій та набули своєї актуальності питання захисту канадського ефіру від сусідніх США.

1920 – 1930 рр. вважають часом початку тісних взаємовідносин Канади та США у сфері культури. Вплив американської масової культури в Канаді ставав відчутним, у першу чергу, через радіо та кіно. Саме з кінця 1920 рр. канадський уряд був вимушений запроваджувати заходи задля регулювання системи мовлення та встановлення контролю над проникненням США у цю сферу. Це було викликано тим, що для канадських приватних радіостанцій постали проблеми конкуренції за своїх слухачів з американськими радіостанціями. У 1923 р. була прийнята поправка до Закону про радіо та телеграф 1905 р., яка надавала право на от-

римання ліцензій на мовлення в Канаді тільки британським підданим. Цей захід був покликаний запобігти використанню американцями канадських радіохвиль. Варто додати, що процеси, які відбувались у сфері радіомовлення, вплинули і на видавничу справу. Тож, конкуренція між канадськими та американськими ЗМІ існувала вже у 1920 – 1930 рр.

Саме з тих часів і в умовах жорсткої конкуренції з боку сусідньої країни йшло формування канадської національної системи мовлення. Варто відзначити, що **небезпека негативного впливу з боку США на культуру Канади неодноразово підкреслювалась у багатьох офіційних документах та матеріалах, що є свідченням усвідомлення цієї небезпеки на державному рівні**. Так, започаткування національного мовлення в Канаді обґрунтовувалося необхідністю забезпечити «канадську присутність на радіо, аби протистояти американському впливу і захищати канадську культуру».

Не зважаючи на наявність проблем, викликаних необхідністю врегулювати питання двомовності (у Законі про мовлення 1968 р. трансляцію англійською та французькою мовами було затверджено як форму збереження канадської культурної специфіки, а двомовність у системі мовлення Канади остаточно затвердилась у 1985 р.), вплив американської масової культури залишався однією з найбільших небезпек для канадської культури та системи мовлення. Значну проблему для Канади становив той факт, що економічно вигіднішою була купівля прав на трансляцію вже готового американського телевізійного продукту, ніж створення власного. Тому **впровадження обов'язкових норм присутності «канадського контенту» (канадського вмісту) на радіо та телебаченні стало одним з головних у контексті політики збереження культури та культурного суверенітету**.

У 1958 р. було впроваджені перші квоти на «канадський контент», а у 1971 р. – презентовані його уточнені критерії та норми (так звана система MAPL): у радіоефірі мало б бути 25 % музики канадського походження, у 1980-х рр. відсоток збільшився до 30 %. Квоти «канадського контенту» надалі збільшувалися. Так, нові радіостанції, що почали відкриватися та отримувати ліцензії на мовлення з 1999 р., вже мали містити у своєму ефірі 35 % «канадського контенту», хоча вже в попередні 5 років ліцензії фактично видавалися за умов вміщення 40 % «канадського контенту». Для телевізійних мовників була встановлена квота 60 % щорічного вмісту канадського походження, при цьому 50 % – у так званий пройм-тайм (з 18.00 до опівночі). Для приватних телеканалів з 2011 р. норми були трохи знижені – до 55 % щорічного контенту, у той час як для державного мовника Сі-Бі-Сі норма в 60 % залишилася без змін.

Відзначимо, що з посиленням інтеграції зі США, що активізувалася після підписання угод про вільну торгівлю, **питання захисту канад-**

ської культури перетворилося на одне з пріоритетних у канадській зовнішній політиці. Так, у 1995 р. наголошувалося на тому, що просування канадських цінностей і культури на міжнародному рівні мало стати одним з центральних елементів канадської зовнішньої політики. Одним з механізмів сприяння розвитку канадської культури стала зовнішньої політика в контексті так званої «м'якої сили». Серед її вже традиційних складових варто назвати чисельні програми економічної та гуманітарної допомоги; розвиток торговельних, науково-технічних контактів; співпрацю з академічними та університетськими колами, представниками громадянського суспільства тощо.

Тим не менш, головні заходи у сфері збереження культурного суверенітету здійснювалися всередині країни. **Державна політика Канади у сфері телерадіомовлення** від самого початку містила дві головні складові: «протекціоністську» – підтримувати канадські приватні та національні компанії в їх конкуренції з американськими компаніями, та «культурницьку» – сприяти наповненню канадського ефіру власним культурним продуктом («канадським контентом»). При цьому, упродовж XX ст. в цій політиці можна виокремити певні умовні періоди: (1) у 1920 – середині 1950 рр. ця політика здебільшого полягала в підтримці канадських телерадіокомпаній на противагу проникненню американських компаній у мовний простір Канади; (2) з кінця 1950 рр. на перший план вийшли проблеми «канадського контенту» та підтримки власного культурного продукту; (3) в умовах глобалізації до цих складників додалися заходи щодо врахування сучасних інновацій у системі масової комунікації.

Тож, наприкінці 1990 – початку 2000 рр. державне регулювання стосувалося вже не стільки «канадського контенту» та забезпечення канадської ідентичності, скільки інновацій у сфері комунікацій. Так, у 1999 р. були здійснені перші регулювання, пов'язані з мережею Інтернет, що мало сприяти подоланню відстаней і географічних умов, які роз'єднують канадців, та стати запорукою єдності канадського суспільства.

Слід звернути увагу на те, що державна політика в цій сфері спрямована не тільки на захист канадського національного суверенітету, а й на **скоординовані дії держави, приватного сектору і громадських організацій**, що лежить в основі національної єдності. Так, однією з останніх тенденцій державної політики у сфері мовлення та збереження культурного суверенітету Канади є акцентування уваги на місцевих громадах та забезпечення доступу всіх канадців до високоякісних місцевих новин за допомогою нових цифрових технологій.

Збереження культурного суверенітету Канади інституційно забезпечується через **функціонування спеціальних структур**. Однією з них є Міністерство з питань канадської спадщини, утворене з 1993 р., що

відповідає за збереження, підтримку та розвиток мистецтва, культури, медіа, телекомунікацій, офіційних мов, а також прав жінок, спорту та мультикультуралізму. Серед основних напрямів роботи міністерства можна назвати наступні: фінансування різноманітних програм та проєктів, орієнтованих на підтримку культури, історії, спадку, спорту та офіційних мов; організація урочистих заходів, присвячених пам'ятним подіям з історії Канади; популяризація інформації про державні символи Канади, її історію, державний устрій; надання доступу до об'єктів культурної спадщини, а також забезпечення їх збереження та вивчення; розробка культурної політики всередині Канади; підтримка діяльності національних музеїв, архівів та бібліотек; робота з іммігрантами з метою їх швидкої адаптації до нового суспільства.

Слід відзначити, що канадці сприймають питання підтримки своєї культури та «канадського контенту» не тільки з позицій суто розвитку культурної сфери. У багатьох документах та матеріалах на цю тему чітко простежується економічна складова. Наприклад, сфера культури розглядається не тільки як важлива для поширення канадської культури і місцевого контенту, а й у контексті створення нових робочих місць та залучення інвестицій ззовні. Однією з форм захисту та підтримки культури, додатково до спеціальних законодавчих актів, є формування спеціальних фондів, діяльність яких спрямована на підтримку канадської культури в різних її проявах.

Серед нових викликів, з якими стикається Канада на сучасному етапі – цифрові медіа та Інтернет, які спричинили радикальні зміни у швидкості та обсягах обміну інформації. Так, в епоху глобалізації новими проблемами у сфері культури, на які необхідно реагувати, стали: виникнення нових форм роботи і відпочинку; швидка зміна очікувань та звичок аудиторії. Поширення потокових медіа та нових засобів масової інформації викликало потребу змінювати законодавство, яке регулює та підтримує «канадський контент».

Висновки та рекомендації.

1. Канадська державна політика щодо підтримки культурного суверенітету Канади є складною і комплексною. Вона передбачає низку взаємопов'язаних заходів, спрямованих не тільки на створення сприятливих умов для розвитку канадської культури та її трансляції різноманітними каналами сучасного мовлення. Однією з характерних рис останніх років є прагнення врахувати новітні тенденції, а саме – використовувати сучасні засоби масової комунікації та інновації для збереження канадської культури та поширення її надбань за межами країни.

2. На відміну від Канади, де в першу чергу йдеться про зовнішні виклики, **український контекст збереження культурного суверені-**

тету має не тільки зовнішні, а й внутрішні виклики. Тим не менш, канадський досвід у цій царині може бути корисним для України.

3. Серед позитивних напрацювань, які варто застосувати в розробці та втіленні української політики щодо збереження культурного суверенітету, можуть бути:

1) прийняття відповідного законодавства про національний культурний продукт. У цьому зв'язку варто нагадати, що проект Закону України «Про національний культурний продукт», внесений Міністерством культури України до Верховної Ради ще 2007 р., якраз максимально враховував канадський досвід, однак до цього часу не був розглянутий навіть у першому читанні. Можливо, замість наново вигадувати фрагментарні норми, слід звернутися до вже наявного комплексного документу – законопроекту;

2) залучення до розвитку та захисту національної культури та її надбань державних установ та громадського сектору у формі постійно діючих/тимчасових спільних комісій (робочих груп) з представників центральної і місцевої влади, громадських/неурядових організацій, ініціативних груп;

3) грантова підтримка культурних заходів та установ (механізми якої докладно й комплексно прописані в уже згаданому проекті Закону України «Про національний культурний продукт»);

4) ставлення до сфери культури не як до суто видаткової та неприбуткової галузі, а як до потенційного ресурсу зі створення робочих місць та залучення інвестицій;

5) сфера культури потребує всілякої фінансової підтримки, імперативно необхідне належне фінансування як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях;

6) застосування сучасних цифрових технологій для просування, збереження та розвитку культури як у самій країні, так і за кордоном;

7) застосування системного підходу до розвитку сфери культури, а не спорадичні її трансформації та імітація реформування за залишковим принципом.

8.8. Швед В.О. Зміни в геополітичному балансі сил на Близькому і Середньому Сході: висновки для України

Протягом останнього часу в Близькосхідному регіоні відбулися серйозні зрушення в розстановці сил і між найбільш впливовими глобальними, і між регіональними центрами політики. В основі цих пертурбацій – підсумки та наслідки завершення першого етапу того довгострокового процесу всеосяжних трансформацій, що отримали назву «Арабська весна» або «Арабське пробудження».

Нинішня ситуація в регіоні визначається зіткненням багатьох часом протилежних векторів і напрямів розвитку. Усе це в кінцевому підсумку призводить до небаченої раніше турбулентності та нестабільності. Як зазначено в підготовленій аналітиками Світового економічного форуму доповіді «Огляд глобального порядку денного на 2014 р. (Outlook on the Global Agenda 2014), напруга в зоні Близького Сходу та Північної Африки являє собою найбільшу турботу для світових лідерів. Уперше за останні роки експерти визначили, що з часів «Арабської весни» найбільшим викликом у регіоні стала політична нестабільність. Про це заявили 45 % респондентів, які брали участь у дослідженні. І лише 27 % респондентів вказали на безробіття як головний виклик у регіоні.

Непримиренна боротьба між двома моделями трансформації арабського простору на основі його ісламізації – між відносно поміркованим проектом, представленим, передусім «Братами-мусульманами» та салафітським, радикально-авторитарним, котрий просуває Саудівська Аравія як головна база салафізму, закінчилася поразкою, принаймні, тимчасово, першої моделі. Небачена концентрація всіх наявних фінансово-економічних, воєнних, дипломатичних та інформаційних ресурсів дозволила Саудівській Аравії як оплоту аравійських монархів призупинити і навіть нанести поразку ісламському демократичному проекту.

У липні 2013 р. було здійснено військовий переворот у Єгипті і відсторонено від влади президента М. Мурсі, висуванця єгипетських «Братів-мусульман». Цей рух було заборонено, сам М. Мурсі та багато його прибічників притягнуто до судової відповідальності.

Розпочалися репресії проти «Братів-мусульман» у низці арабських держав Затоки, зокрема, в Об'єднаних Арабських Еміратах, Кувейті та інших. Помірковані мусульмани були витіснені з організаційних структур сирійської опозиції, контроль за якою перейшов до представників радикальних ісламістів. У березні 2014 р. Саудівська Аравія задекларувала, що «Брати-мусульмани» визнані терористичною організацією так само, як і Хезболла та Аль-Каїда. Було здійснено прямий тиск на керівництво Катару з тим, щоб змусити його відмовитись від підтримки панарабської асоціації «Брати-мусульмани», що врешті-решт було реалізовано, і Катар призупинив підтримку «Братів-мусульман».

Разом з тим **поразка моделі поміркоvanого ісламського проекту призвела в просторі Близького та Середнього Сходу до виникнення серйозної загрози всій регіональній системі геополітичного балансу.** Це виявилось у таких двох явищах. По-перше, виникнення такого воєнно-політичного, ідеологічного та геостратегічного феномену як «Ісламська держава». Зазначене утворення стало, за своєю суттю, концентрованим виявом тих суперечностей, які протягом останніх десятиліть накопичувались у надрах арабського суспільства. Іншим

важливим чинником створення цього монстра були серйозні помилки зовнішньополітичного курсу адміністрації Б. Обама на Близькому Сході. Нещодавній член команди Б. Обама, колишній Держсекретар США Г. Клінтон доволі відверто вказала, що поява «Ісламської держави» стала результатом близькосхідної політики нинішнього американського президента, зокрема, щодо Сирії. «Повстання проти Асада підняли помірковані сили – як світські, так і прибічники ісламу. Їм не допомогли в створенні ефективних військових сил. Цей вакуум був заповнений джихадістами, – заявила Г. Клінтон.

Велику негативну роль відіграла також політика путінського режиму, який надав фактично необмежену допомогу Б. Асаду і, тим самим, врятував його від неминучого фіаско.

Таким чином, поява «Ісламської держави» є закономірним наслідком пролонгації існування режиму Б. Асада в Сирії та реакції на це у вигляді швидкого поширення ідей радикалізму та екстремізму в найграничніших формах. Також свою роль відіграло й намагання деяких регіональних центрів сили скористатися хаосом, що виник внаслідок появи «Ісламської держави», для просування своїх власних інтересів.

По-друге, **протягом останніх двох років помітно загострилася боротьба за гегемонію на Близькому і Середньому Сході між Саудівською Аравією та Іраном.** Іранський режим надав велику пряму військову допомогу режиму Б. Асада в Сирії. Сьогодні Б. Асад тримається фактично на багнетах проіранського мілітарного угруповання «Хезболла» та Корпусу стражів ісламської революції – відбірної гвардії Тегерану. Наступними кроками Тегерану стала значна активізація проіранських структур у Лівані, що призвело до перманентної політичної кризи в цій країні. На початку 2015 р. у Ємені відбувся переворот і владу захопили хусіти – представники шіїтської секти зейдітів, що складають майже 40% населення країни. Таким чином, Тегеран намагається оточити Саудівську Аравію своєрідним напівкільцем і заявляє, що вже контролює чотири арабських столиці – Дамаск, Бейрут, Багдад і Сану.

На руку іранському режимові у реалізації своїх геостратегічних планів і його філігранна довгострокова дипломатична гра навколо питання ядерної угоди зі США та «шісткою» міжнародних посередників. Цей маневр дозволяє Ірану вносити напругу у відносинах США із їхніми арабськими союзниками, передусім, Саудівською Аравією.

В умовах нової хвилі боротьби за гегемонію на Близькому і Середньому Сході, а також у просторі всього ісламського світу між Саудівською Аравією та Іраном, Ер-Ріад значно збільшив свої зусилля, спрямовані на мобілізацію під своїм контролем сунітської частини

арабського світу й передусім, аравійських монархій та Єгипту. Причому, поява на троні нового короля Саудівської Аравії Салмана Бін Абдулазіда закріпила цю тенденцію.

У грудні 2014 р. в Досі, на саміті ради співробітництва арабських держав Затоки, до якої входять шість аравійських монархій – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські емірати, Кувейт, Оман, Бахрейн та Катар – були опрацьовані нові кроки щодо зміцнення Ради співробітництва та поглиблення військово-політичної інтеграції в її лавах. Як зазначалось у документах саміту, «об'єднана рада співробітництва арабських держав Затоки готова дати відсіч будь-яким спробам сусідніх країн здійснити втручання в арабські справи».

Під час саміту були нормалізовані відносини Саудівської Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратів та Кувейту і Катару, який остаточно відмовився від підтримки «Братів-мусульман». Після обрання новим королем Саудівської Аравії Салмана Бін Абдулазіда до Ер-Ріаду здійснили візити емір Кувейту, наслідний принц Абу-Дабі, емір Катару, президент Єгипту та інші лідери арабського світу. Наслідний принц Абу-Дабі охарактеризував Саудівську Аравію як «головний наріжний камінь стабільності і безпеки в регіоні». Таким чином, безпрецедентні зусилля керівництва Саудівської Аравії щодо підтвердження лідируючого статусу Саудівської Аравії в арабському світі принесли свої результати. Саудівська Аравія намагається мобілізувати весь потенціал сунітської частини арабського світу під своїм контролем.

Так 26 березня 2015 р. Саудівська Аравія разом зі своїми союзниками розпочала військову операцію «Буря рішучості» проти хуситів у Ємені з тим, щоб не допустити остаточного захоплення ними всієї території країни та забезпечити поворот до відновлення політичної стабільності в Ємені. Водночас, на саміті Ліги арабських держав у Шарм-Аль-Шейху 29 березня було оголошено про створення арабських об'єднаних збройних сил швидкого реагування, кількість яких складатиме 40 тисяч військовослужбовців.

За даними Міжнародного валютного фонду та провідних світових консалтингових агенцій, країни, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки, на сьогодні становлять третій за темпами зростання ринок у світі. Їхня економіка в цілому еквівалентна економіці Індії. Починаючи з 2000 рр., темпи економічного зростання цієї групи країн становили 8,1 % щорічно, що вище за темпи зростання таких країн як Росія та Бразилія. Перспективи подальшого зростання господарських систем країн, об'єднаних у Раду співробітництва арабських країн Затоки (GCC), також вражаючі. Передбачається, що на кінець поточної декади їхня економіка зросте на третину в порівнянні з 2014 р. Аналітики відзначають, що однією з головних причин тако-

го успіху є не лише колосальні запаси енергоресурсів та високі ціни на них на світовому ринку, а й створений у цих країнах досконалий бізнесовий клімат та умови ведення бізнесу, комфортніші, ніж у країнах «сімки». Наприклад, та ж Росія, яка також має величезні енергетичні ресурси, протягом 2000 – 2012 рр. продемонструвала темпи зростання в обсязі 6,9 % щорічно, що майже на 1,5 % нижче за арабійські показники.

Фахівці підкреслюють, що структурні зміни в економіці країн GCC перетворюють їх на хаб між Заходом та Сходом, зміцнюють їхній імідж центру світового ісламського банкінгу, підвищують їхню репутацію найпривабливішого фінансового каналу для зростання руху інвестицій по вісі Південь – Південь. У 2013 р., згідно даних Міжнародного валютного фонду, економічне піднесення країн GCC сягло 3,7 %, у 2014 р. – 4,4 %, у 2015 р. становитиме 4,5 %.

Подією дійсно історичного значення для подальшої долі не лише країн зони Затоки, а й усього Арабського світу стане організація в Дубаях у 2020 р. Всесвітньої виставки Експо-2020. Обрання цього міста для проведення такого заходу уявляється цілком закономірним і знаменує визнання тих успіхів, які протягом останніх років зробив Дубаї у своєму розвитку. Проведення зазначеного Експо надасть потужного поштовху не лише економіці Об'єднаних Арабських Еміратів, а й усього Близькосхідного регіону. Підготовка та проведення Експо-2020 перетвориться на серйозний стимул для інноваційного прориву Арабського світу, для якісного науково-технологічного оновлення його економіки. Не випадково арабські аналітики називали цей майбутній захід не інакше як «Дубай Експо 2020 Інноваційний Арабський світ».

Таким чином, **країни, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки, сьогодні виступають головним локомотивом якісних трансформаційних змін усього Арабського світу.** Можна стверджувати, що нині цією групою країн зосереджені необхідні фінансові, матеріальні та інтелектуальні ресурси, здатні незабаром призвести до інноваційного прориву в цьому регіоні. Проведення Всесвітнього Експо-2020 у Дубаях значно прискорить цей процес.

Висновки та рекомендації.

Викладений аналіз головних змін у нинішньому балансі сил на Близькому і Середньому Сході потребує їхнього належного врахування у реалізації національних інтересів Української держави в регіоні на сучасному етапі.

Головним завданням зовнішньої політики України має бути створення оптимальних умов для ефективного використання потенціалу Близького і Середнього Сходу в реалізації надзвичайно складних

і невідкладних завдань забезпечення територіальної цілісності та соборності Української держави в боротьбі з російською агресією та докорінної трансформації країни.

Окрім того, успішне просування інтересів України у Близькосхідному регіоні сприятиме завоюванню Україною важливого місця у формуванні сучасного глобального гео економічного простору та її участі в найбільш перспективних й швидкозростаючих міжнародних фінансово-економічних потоках і комунікаціях.

З урахуванням сучасних тенденцій у розвитку геополітичних та гео економічних процесів на Близькому і Середньому Сході, коли країни, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки (GCC) є на сьогодні одними з кількох локомотивів глобальної економіки, саме **на співробітництві з цією групою країн потрібно зробити ставку у найближчій та середнь і довгостроковій перспективі**. У цій зоні формуватимуться найбільш сучасні і перспективні форми і напрями взаємозв'язку і взаємовпливу економік і цивілізацій Заходу, Сходу і Півдня.

Також вкрай важливим є й те, що **країни цієї групи арабських країн твердо дотримуються проукраїнської лінії на міжнародній арені**, підтримують Україну у її боротьбі проти російської агресії та за збереження своєї територіальної цілісності.

З урахуванням визначеного вище, **уявляється необхідним перевести рівень відносин України з провідною країною об'єднання – Саудівською Аравією і з усією Радою співробітництва арабських держав Затоки на рівень стратегічного партнерства**. Зазначені кроки дозволять набагато ефективніше використовувати потенціал цієї групи арабських країн для реалізації стратегічних завдань Української держави.

Для вирішення цього завдання стратегічної ваги необхідна належна проробка державної програми розвитку взаємовідносин України з країнами GCC під безпосереднім патронатом Президента України. Така програма має бути комплексною, тобто гармонійно об'єднати в собі фінансово-економічну, науково-аналітичну, дипломатичну, політико-правову, організаційну та культурно-духовну складові. Потрібно при цьому взяти до уваги низку важливих обставин міжнародного ґатунку. Зазначена група країн орієнтується передусім на США та Євросоюз. Євросоюз є найважливішим торговельно-економічним партнером GCC. Сьогодні країни GCC активно працюють з найбільш впливовими європейськими центрами політики й економіки, намагаються перетворити Європу на третій за значенням центр ісламського банкінгу, що створить додаткові можливості для поглиблення економічної співпраці між GCC та Євросоюзом. Додатковим свідченням

цього стало проведення в жовтні 2013 р. у Лондоні 9-го Всесвітнього ісламського економічного форуму, який вперше відбувся на Європейському континенті.

Особливу увагу потрібно звернути на **вкрай незадовільний стан співробітництва України з країнами ГСС у сфері інвестицій**. Протягом тривалого часу Україні не вдається серйозно вийти на належний рівень співробітництва з країнами ГСС у цій життєво важливій сфері. Між тим, навіть останні оцінки стану валютних резервів цієї групи країн переконливо засвідчують їхні величезні можливості. Так, наприкінці листопада 2013 р. консалтингове агентство Ернст енд Янг оприлюднило наступну інформацію. Прибутки ісламського банкінгу зросли на 1,8 трлн дол. у 2013 р., а у 2014 р. очікується обсяг прибутків не менше 2 трлн дол. США. На частку країн ГСС припадає понад 28,7 % цих обсягів. Всього за кілька років країни ГСС накопичили понад 2 млрд дол. надходжень.

На нашу думку, цей найважливіший напрям співпраці з країнами ГСС не отримав належного аналізу і розгляду зазначеного питання на найвищому державному рівні із залученням відомих вітчизняних і закордонних фахівців, не вивчається належним чином досвід країн Західної Європи в розвитку ісламського банкінгу. У результаті Українська держава фактично відрізана від використання такого могутнього фінансово-валютного резерву. Така ситуація потребує сьогодні особливо ретельного розгляду і пріоритетного значення для відповідних міністерств і відомств, а також наукових установ.

Зростаючої актуальності набуває формування адекватного новим потребам і викликам механізму співпраці України з країнами ГСС з урахуванням нинішніх інтеграційних процесів у цій зоні. Одним з вирішальних стовпів такого механізму має формат саміту Україна – ГСС, який проводиться періодично і надає можливості комплексного підходу до розгляду співпраці України з цією групою країн.

До такого формату потрібно також спільно з близькосхідними партнерами проробити **створення низки спільних бізнесово-правових та лобістських структур**, які б допомагали державній владі України та близькосхідних держав розпочати системну і послідовну роботу зі створення необхідної політико-правової та організаційної платформи для подальшого поступу всебічного співробітництва із країнами ГСС.

Отже, нинішня геополітична та гео економічна ситуація на Близькому і Середньому Сході, поряд із серйозними викликами та проблемами, створює для Української держави сприятливу можливість значного розширення всебічної співпраці з країнами регіону і надання сильного поштовху в розвитку і модернізації її економіки та забезпечення територіальної цілісності Української держави.

8.9. Гуцало С.Є. Вплив другої хвилі арабських революцій на дестабілізацію безпеки в арабському світі

Хвиля революцій «арабської весни», що прокотилася арабськими країнами, починаючи з 2011 р., залишила по собі неоднозначну спадщину. Тут можна виділити різні групи країн. По-перше, це Єгипет і Туніс, де відбулася зміна правлячих режимів і прихід до влади поміркованих ісламістських сил.

В Єгипті на президентських виборах 2012 р. переміг представник поміркованого крила «Братів-мусульман» М. Мурсі. У Тунісі прем'єр-міністром став представник поміркованих ісламістів з партії «Нагда» Р. Ганнуші. У 2015 р. в Тунісі пройшли президентські вибори, на яких переміг поміркований кандидат М. Себсі. Зміна влади відбулася мирно. Велику роль у досягненні історичного компромісу між провідними силами країни та її подальшого просування на шляху до демократії відіграв Квартет національного діалогу. До його складу входять 4 організації – Загальний трудовий союз, Союз промисловців, торгівлі та ремесел, Ліга прав людини і Орден адвокатів. У жовтні 2015 р. Комітету за його роль у переході країни до демократії було присуджено Нобелівську премію миру. Як зазначалось Нобелівським комітетом, ця премія має стати «стимулом для всіх, хто хоче сприяти миру та демократії на Близькому Сході, у Північній Африці та в усьому світі».

Перед цим у Тунісі і Єгипті розпочалася робота над текстами нових конституцій. Причому в Тунісі роботу вдалося успішно завершити і схвалити текст Основного закону. По-іншому розгорталася ситуація в Єгипті, де традиційно потужні військові в липні 2013 р. усунули від влади законно обраного президента-ісламіста М. Мурсі. З того часу ситуація на Арабському Сході змінилася і почався вже пост-революційний період, а другої хвилі арабських революцій так і не відбулося.

Унаслідок низки внутрішніх та зовнішніх чинників «арабська весна», принаймні її перша хвиля 2010-2013 рр., зазнала поразки. Головна політична сила першого етапу «арабської весни» – панарабська асоціація «Брати-мусульмани», як і їхнє політичне крило в Єгипті – Партія свободи і справедливості, виявились неготовими до реалізації своєї ролі як авангарду революційного процесу. Головною помилкою ісламістів було те, що вони не спромоглися надати суспільству адекватну, реалістичну та обґрунтовану програму реформ та оновлення країни.

Вирішальну роль у тимчасовій поразці єгипетської революції відіграла політика арабських монархій, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки. Авторитарні консервативні арабські монархії побачили в широкому поширенні впливу «Бра-

тів-мусульман» революційного Єгипту велику загрозу для подальшого існування монархічних режимів у своїх країнах.

На відміну від арабських монархій, у Марокко король Мухаммед VI дозволив провести парламентські вибори за участю ісламістів, які й перемогли в народному волевиявленні та сформували новий уряд.

Марокканським шляхом слідував і йорданський король Абдулла II. Хоча в цій країні ісламісти не були сильними, король все одно пішов на діалог з ними, а також провів парламентські вибори і змінив прем'єр-міністра.

На відміну від Марокко, не скрізь події розгорталися в мирному річці. Так, громадянські війни розпочалися у Сирії, Лівії, а також на півночі Іраку.

Країнам Затоки вдалося уникнути двох описаних сценаріїв, і лише в Бахреїні розпочалися заворушення шіїтів, придушені за участю сил Саудівської Аравії.

Відомо, що країни Затоки певний час загравали з ісламістськими силами інших країн Близького Сходу. Але після усунення в Єгипті від влади М. Мурсі Саудівська Аравія і ОАЕ припинили будь-які контакти з ісламістами і здійснили відповідний тиск на Катар, який традиційно відігравав незалежну роль навіть серед братніх йому держав Ради співробітництва арабських країн Затоки.

Одним з негативних наслідків поразки «арабської весни» стала поява в Близькосхідному регіоні такого монстра сучасних політичних сил регіону як угруповання Ісламської держави Сирії та Леванту.

Ісламська держава (спочатку Ісламська держава в Іраку та Леванті) з'явилась у Сирії у 2012-2013 рр. і одразу заявила про себе як найжорстокіша організація з числа збройної опозиції режиму Башара Асада. Спершу вона рекрутувала своїх членів в інших організаціях, чим внесла розкол і конфлікт в ряди єдиного фронту.

Ця організація поступово виділилася серед усіх найбільш радикальних груп і вступила у збройну боротьбу з ними самими, уникаючи широкомасштабних дій проти армії, підконтрольної офіційному Дамаску. Заклики лідерів «Аль-Каїди», зокрема Аймана Аз-Завахірі, повернутися під спільне командування, розібрати суперечки в шаріатському суді чи навіть припинити діяльність в Сирії і зосередитися на Іраку, ІД проігнорувала.

На початковому етапі посилення ІД у Сирії сприяло послабленню опозиції і зіграло на руку режиму Башара Асада. «Джабгат ан-Нусра», яка ще за рік до того вважалася найсильнішою ісламістською структурою в Сирії і яку Аз-Завахірі називав представництвом «Аль-Каїди» в країні, сьогодні фактично опинилася в занепаді – численні її бойовики тікають в ІД, а лідери вбиті. Те ж саме відбувається в «Ісламсько-

му фронті». Також виявилася значно дискредитованою і ослабленою світська «Вільна армія».

Тут необхідно зазначити, що в Іраку ІД вийшла з групи Мусаба Аз-Заркаві («Аль-Каїда» в Іраку) у другій половині нульових років. Довгий час ця організація була відома боротьбою з властями Багдада, окупаційними силами, шийтською збройною міліцією та сунітським племінним ополченням.

Організацію ІД умовно можна розділити на дві великі групи – ІД Іраку та ІД Леванта. При цьому важливо зазначити, що в Сирії чисельність міжнародних добровольців більша, ніж в Іраку, де переважають місцеві. В основному добровольці представлені арабськими країнами, Туреччиною, але зустрічаються також вихідці з країн СНД, в тому числі представники Північного і Південного Кавказу, Середньої Азії, Європи, індо-пакистанського регіону та Південно-Східної Азії.

Починаючи з 2014 р., коли дві частини ІД мали всі можливості підтримувати повноцінний контакт, грань між ними фактично стерлася. Хоча певні відтінки в підходах залишаються. Так, в Іраку організація допускає союзні відносини з неісламськими, як вона сама визначає, силами, а в Сирії за це ж саме виноситься такфір («винні» оголошуються немусульманами, невірними) супротивникам, наприклад, членам організації «Джабрат ан-Нусра».

Формально в ідеології ІД і «Аль-Каїди» різниця мала. Це той же доведений до межі джигадистський салафізм. Єдине – ІД активно використовує такфір. По суті, він поставлений на службу військовим інтересам організації. Невірним оголошується будь-хто, якщо в цьому виникає потреба. Алькаїдовські групи в Сирії сьогодні менш схильні до такого методу.

Висновки та рекомендації.

Як зазначається в Доповіді Мюнхенської конференції з питань безпеки, загалом нині ситуація в регіоні Близького Сходу характеризується загостренням соціальних, економічних, політичних та релігійних проблем. Іноземне військове втручання довело, що воно відроджує старі суперечності. Саудівська Аравія сьогодні фактично очолила арабський світ і намагається мобілізувати потенціал усієї сунітської частини мусульманської умми з тим, щоб протистояти Ірану в боротьбі за лідерство в ісламському просторі.

Геополітична ситуація в Близькосхідному регіоні продовжує визначатися передусім безпрецедентним протистоянням між Саудівською Аравією та Іраном, в епіцентрі якого опинилась Сирія. Протягом останнього часу Саудівська Аравія спромоглася створити Об'єднані арабські сили в складі 10 країн та загальному мусульманську коаліцію

сунітських країн, яка налічує 35 членів. Разом з Туреччиною Саудівська Аравія виявила готовність здійснити наземну воєнну операцію в Сирії для ліквідації режиму Б. Асада.

5 вересня 2015 р. Вашингтон з державним візитом відвідав король Саудівської Аравії Салман. Він одержав підтримку політики КСА як на Близькому Сході загалом, так і стосовно Ірану. За підсумками переговорів міністр закордонних справ Саудівської Аравії заявив, що Ер-Ріяд задовольнили запевнення Вашингтона про підтримку політики КСА та його визнання першочерговості безпеки Королівства в контексті угоди про ядерну програму Ірану.

Король Саудівської Аравії змушений прислухатися до відкритої критики з боку адміністрації Б. Обама стосовно необхідності здійснювати глибокі внутрішні реформи, а не роздухувати жупелом «іранської загрози». Останні заяви як з боку міністра закордонних справ КСА, так і президента Ірану стосовно бажання нормалізувати відносини між двома країнами, свідчать про певну переоцінку їхнього зовнішньополітичного курсу.

Крім того, фактичний провал російської інтервенції у Сирії та рішення про початок виведення звідти російського військового контингенту створює, принаймні, мінімальні передумови для серйозного переформатування геополітичного балансу в Близькосхідному регіоні між КСА, Іраном, Туреччиною та Радою співробітництва арабських держав Затоки. Такі зміни дозволяють Україні використати додаткові можливості для активного залучення потенціалу зазначених країн у вирішенні нагальних проблем відновлення територіальної цілісності та повернення Криму.

8.10. Гуцало С.Є. Витоки та сучасний стан кризових осередків на Близькому Сході: на прикладі Ємену

Регіон Близького і Середнього Сходу характеризується сьогодні існуванням цілої низки кризових осередків, що негативно позначаються як на регіональному, так і глобальному рівнях.

До таких подій сьогодні належить і кризова ситуація навколо Ємену. У ньому в концентрованому вигляді сфокусувався нинішній стан боротьби за домінування у Близькосхідному регіоні між двома регіональними потугами – Іраном і Саудівською Аравією. Також цей конфлікт є яскравим виразом високої напруги між сунітською та шиїтською сторонами Близького і Середнього Сходу та демонструє зміни в геополітичному та геостратегічному балансах у просторі Близького і Середнього Сходу. Провідну роль у загостренні ситуації в регіоні відіграє Тегеран, який, за словами командуючого корпусу вартівих іслам-

ської революції генерала Мохаммада Алі Джафарі від 12 березня 2015 р., відкриває новий розділ ісламської революції, посилюючи її експорт.

Прикладом кризової ситуації може слугувати Єменська Республіка. В Ємені ще в лютому 2012 р. на хвилі «Арабської весни» від влади відмовився очільник північних племен президент Алі Абдалла Салех, який керував країною 33 роки. До влади прийшов колишній віце-президент, міністр оборони і керівник об'єднавчої війни 1994 р. Абд Раббо Мансур Хаді. Сам А.М. Хаді є вихідцем з південних племен Ємену і противником північно-єменських шийтських племен хуситів, які є крайньою формою політичного вираження північно-єменських племен зейдітів, що мешкають також і на крайньому Південному Заході Саудівської Аравії.

Ще у вересні 2014 р. хусити і представники центральної влади за посередництва Саудівської Аравії уклали в Сані «угоду про мир і партнерство», згідно з якою хусити повинні були припинити повстання на Півночі Ємену. Проте фактично угода так і не почала діяти. З січня 2015 р. в Ємені фактично розпочалася громадянська війна. Племена хуситів розпочали наступ на столицю Ємену місто Сана. Їх підтримав і колишній президент Ємену А.А. Салех. Сам Салех є сунітом, але на тлі боротьби за владу він перейшов на сторону шийтів-хуситів. Наприкінці березня 2015 р. новий законний президент Ємену А.М. Хаді фактично зник з-під домашнього арешту в Сані і виник в рідній для нього столиці Південного Ємену місті Аден, яке було проголошено новою тимчасовою столицею всього Ємену. У відповідь хусити захопили третє за величиною місто Ємену Таїз і розпочали наступ на Аден.

Треба зазначити, що в новій ситуації Саудівська Аравія не могла більше миритися з розколом Ємену. Викликано це було низкою причин. По-перше, традиційним опонентом саудідів виступає Іран, що вже поширив свій вплив на Сирію, Ірак, Ліван. По-друге, хусити не приховували своєї орієнтації на Тегеран, від якого вони отримували певну підтримку. По-третє, ще з часів заснування КСА і імамату в Ємені у 20-х рр. XX ст. між двома країнами існує неврегульована суперечка щодо належності двох провінцій на межі Північного Ємену з КСА. Ці дві провінції Асир і Неджран під час створення двох сучасних держав – Саудівської Аравії та Ємену – увійшли до складу КСА. В них свого часу переважали шийти, і тому Саудівська Аравія очевидно не могла бути зацікавленою в посиленні шийтського фактору на своїх південних кордонах. В такій ситуації Ер-Ріяд пішов на повну підтримку законного єменського президента А.М. Хаді, швидко мобілізацію арабської і світової громадськості проти «агресії» хуситів, одержання підтримки своєї позиції з боку США та розпочав бомбардування позицій хуситів на всій території Північно-Західного і Південного Ємену. Фактично такий крок було здійснено на прохання президента Ємену від 24 березня 2015 р. Сам же президент

26 березня, ховаючись від наступу хуситів на Аден, залишив територію Ємену і прибув до Саудівської Аравії. У той же час до саудівсько-єменського кордону було перекинуто більше сотні літаків ОАЕ, Катару, Кувейту, Йорданії, Марокко та Судану. Про свою підтримку Ер-Ріада заявили також Єгипет, Туреччина та Пакистан. Єгипет навіть надіслав до берегів Ємену свої 4 військові кораблі, до яких приєдналися кораблі Саудівської Аравії, що разом блокували єменські морські порти. Загалом, згадана антишиїтська коаліція об'єднала 10 країн.

Варто зазначити, що напередодні військової операції військ Ради співробітництва Затоки, відомих як «Щит пустелі», плідні переговори в Ер-Ріаді провів міністр закордонних справ Великої Британії Ф. Хаммонд. У кулуарах двосторонніх і багатосторонніх зустрічей саудівські посадовці відзначали, що якщо хуситів не зупинити зараз, то Ємен чекає розкол і громадянська війна. Варто додати, що на цю країну посилить свій вплив і Тегеран, який уже має свої форпости в регіоні Близького Сходу в Лівані («Хезболла»), Сирії (Б. Асад), Іраку (Н. аль-Малікі та духовенство Неджефу і Кербели), Сомалі (Північ – Сомаліленд), Еритреї.

На боці Саудівської Аравії виступила і Ліга арабських держав, чий генеральний секретар єгиптянин Набіль аль-Арабі підтримав операцію «Вирішальний шторм» на тій підставі, що всі мирні пропозиції офіційної єменської влади і Саудівської Аравії були відхилені хуситами. Проти загальної арабської позиції виступив лише офіційний Багдад і режим Б. Асада. 27 березня ситуацію в Ємені спершу розглянула нарада міністрів закордонних справ ЛАД, яка підтримала акцію Ер-Ріаду. Нарада також рекомендувала саміту ЛАД в єгипетському місті Шарм ель-Шейх схвалити рішення про створення спільних збройних сил країн-членів Ліги. Або, як їх названо, Сил реагування. До підтримки законного президента Ємену і збройної операції Саудівської Аравії закликав міністр закордонних справ Ємену Ріяд Ясін.

На саміті ЛАД, який відбувся 28 березня, було схвалено резолюцію на підтримку операції Саудівської Аравії та її союзників в Ємені, а також закликало хуситів до переговорів на території Саудівської Аравії. Безпосередньо на саміті король Саудівської Аравії Салман бін Абдельазіз закликав хуситів зупинити наступ на Аден і припинити військове співробітництво з Іраном. Король прямо звинуватив Тегеран у втручанні у внутрішні справи Ємену і спробах дестабілізувати ситуацію на Аравійському півострові. Причому король зазначив, що ситуацію почали дестабілізувати ідеологи хомейнізму, а до того суніти і шиїти жили мирно протягом століть.

Також у Шарм ель-Шейху підтримано ініціативу генерального секретаря ЛАД Н. аль-Арабі щодо створення спільних «Сил реагування»

ЛАД для втручання в події в разі виникнення негативних кризових ситуацій на теренах країн-членів Ліги.

31 березня міністр закордонних справ Ємену закликав до наземної операції країни – члени Ради співробітництва проти хуситів і заявив про готовність президента Ємену подати заявку на вступ до Ради співробітництва. У той же день країни – члени Ради співробітництва країн Перської затоки внесли на розгляд Ради безпеки ООН проект резолюції щодо ситуації в Ємені. У резолюції хуситам пропонувалося вивести війська зі столиці і державних інституцій і розпочати під егідою ООН мирні переговори через 3 дні після схвалення резолюції. Рада безпеки підтримала проект резолюції і висловила готовність у разі її схвалення членами Радбезу і неприйняття хуситами застосувати санкції проти осіб і організацій, які підтримують хуситів. Також було запропоновано запровадити ембарго на недержавних постачальників і отримувачів зброї. РБ ООН також планує засудити колишнього президента Ємену А.А. Салеха за підтримку хуситів і розпочати розслідування щодо встановлення контактів А.А. Салехом з Аль-Каедаю.

Того ж дня міністр закордонних справ Саудівської Аравії заявив, що його країна продовжуватиме бомбардувати єменські міста, доки хусити не складуть зброю, а Ємен не стане знову стабільним і єдиним.

Слід зазначити, що 30 березня 2015 р. президент США Б. Обама зателефонував президенту Єгипту А. ас-Сісі і повідомив, що Вашингтон знімає заборону на поставку до АРС десяти модернізованих літаків F-16. Заборона була введена ще у 2013 р., коли від влади в Єгипті було відсторонено президента М. Мурсі. Причому відомо, що згаданий тип літаків Каїр планує застосувати в Ємені. Того ж дня переговори в Ер-Ріяді з саудівським міністром оборони провів спікер Палати представників Конгресу США.

Висновки та рекомендації.

Нині ситуація у регіоні Близького Сходу характеризується **загостренням соціальних, економічних, політичних та релігійних проблем**. Іноземне військове втручання довело, що воно відроджує старі суперечності. **Саудівська Аравія сьогодні фактично очолила помірковане ісламське крило в регіоні, де значний радикалізм демонструє сучасний Іран.**

Загалом позитивно варто оцінити зовнішню політику Саудівської Аравії на тлі просування Тегерану в напрямі вдосконалення своєї ядерної програми. Хоч би як дивно, у своєму тиску на Вашингтон з цього питання фактично солідарні як Ер-Ріяд, так і Тель-Авів, які закликають до продовження дії антиіранських санкцій і посилення недовіри

до так званих гарантій ядерної безпеки і мирного характеру ядерної програми Ірану на тлі його реальних кроків на Близькому Сході.

Стосовно можливих **пропозицій** для української дипломатії, на наш погляд, слід запропонувати наступне:

- у разі розгляду єменського питання в ООН, зайняти віддалену позицію від Ірану і підтримати коаліцію довкола Саудівської Аравії або ж, як мінімум, утриматися при голосуванні;

- посилити контакти й обмін точками зору з керівництвом Ліги арабських держав у Каїрі, оскільки на теренах багатосторонньої дипломатії ЛАД, як правило, виражає узгоджену позицію, якщо не всіх своїх 22 членів, то їх значної переважної більшості;

- продовжити започаткований влітку 2014 р. діалог з керівництвом Ради співробітництва країн Перської затоки, де провідну роль відіграє Саудівська Аравія;

- утриматися від активного політичного діалогу з Тегераном, якщо Україна хоче зберегти свої відносини з Арабським світом на належному рівні;

- розширити всебічне співробітництво з АРС, яка, хоч і йде сьогодні у річищі політики Ер-Ряду, проте завжди зберігає потенціал як для самостійних зовнішньополітичних акцій, так і у сфері обрання вигідних для себе партнерів по ВТС.

8.11. Толстов С.В. Мюнхенська конференція з проблем безпеки (17-19 лютого 2017 р.): надії не справдилися

На 53-й міжнародний форум у Мюнхені, який вважається найпрестижнішою платформою для обговорення поточних безпекових проблем, покладалися великі сподівання. Очікувалося, що вдасться нарешті прояснити позицію адміністрації США щодо ролі НАТО та відносин з європейськими союзниками, окреслити нову розстановку сил у світі та з'ясувати спроможність «колективного Заходу» утримувати домінуюче становище у визначенні тенденцій глобального розвитку. Серед головних тем фігурували майбутнє НАТО за президентства Д. Трампа, спроможність спільної політики ЄС у сфері безпеки та оборони, війна в Сирії та українська криза в контексті відносин між Заходом і Росією, безпека в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, боротьба з тероризмом та ін. Однак сподівання на результативність не справдились.

Розбіжність у баченні промовцями перспектив міжнародної безпеки яскраво ілюструють головні тези виступів.

Генсек НАТО Й. Столтенберг підтвердив позицію НАТО щодо територіальної цілісності й суверенітету України, однак обмежився

наголосом на важливості імплементації мінських домовленостей і нагадуванням про необхідність надання повного доступу спостерігачам ОБСЄ до всіх районів у зоні конфлікту на Донбасі. Міністр закордонних справ Великої Британії Б. Джонсон підкреслив важливість збереження санкцій щодо РФ. Глава МЗС Китаю Ван І закликав США не загострювати відносини з РФ та обіцяв допомогти в їх налагодженні.

Канцлер Німеччини А. Меркель зауважила, що відносини між Росією і іншими світовими лідерами перебувають на межі конфронтації ще з часів «холодної війни». Однак міжнародний порядок не може існувати без їх нормалізації. Висловила вона й побоювання, що президент США Д. Трамп може «порозумітися з Росією» без урахування інтересів ЄС, що зашкодить цілісності та безпеці європейської спільноти. А проте, на відміну від її жорстких та рішучих заяв на конференції 2015 р., нинішні тези її промови вражали безпорадністю: «Нічого не було б кращим, якби ми могли разом з Росією боротися з ісламським тероризмом, мати з Росією нормальні економічні відносини, працювати над зоною вільної торгівлі від Владивостока до Лісабона, але ми не можемо зрадити принципам територіальної цілісності (України). Тому нам потрібне політичне рішення...».

Віце-президент США М. Пенс не заперечував, що президент Д. Трамп шукає спільні позиції для діалогу з Москвою, підтвердивши при тому гарантії оборонного союзу в межах НАТО і намір США вимагати від Росії дотримання мінських домовленостей.

Оцінюючи в цілому підсумки конференції, слід відзначити, що вона не дала сподіваних відповідей на переважну більшість питань порядку денного. Зокрема, попри майже завершене формування адміністрації США та призначення на посади керівників силових відомств прибічників жорсткого військово-політичного домінування США в міжнародних відносинах, основні акценти і завдання зовнішньополітичного курсу США ще й досі не оприлюднені.

Трансатлантичні відносини між США та країнами ЄС визнаються важливими, однак з'ясування практичних форм багатостороннього діалогу і координації позицій ще проглядається. Схоже, у Вашингтоні досі розмірковують щодо доцільності такої координації й надають перевагу двостороннім контактам з окремими країнами.

Відносини в межах НАТО мають докорінно змінитися через перерозподіл видатків. Це означає, що попри загальні гарантії безпеки європейці матимуть самі сплачувати за підтримання військової спроможності в належному стані.

Багатополярний світ не виглядає ані стабільним, ані безпечним. Події в Україні та Сирії вочевидь не будуть останніми збройними конфліктами. Потреба в припиненні воєнних дій та збройних сутичок

поділяється більшістю учасників міжнародного співтовариства, однак реальні механізми для врегулювання цих конфліктів відсутні.

Судячи з усього, **найближчим часом суттєво посиляться напруженість у Східній Азії**, де в розпалі суперечки щодо воєнної загрози з боку КНДР, а ВМС США починають патрулювання в Південно-Китайському морі.

Мінські угоди залишаються єдиним наявним інструментом врегулювання конфлікту на сході України, який визнається усіма зацікавленими сторонами, а «нормандський формат», попри його неефективність – єдиним засобом зовнішнього моніторингу та забезпечення контактів між Києвом та Москвою. Проте **Європа вже притерпілася до стрічки повідомлень з України й воліє уникати надмірного драматизму**. Так, санкції важливі як інструмент пасивного стримування. Крим і Донбас визнаються частинами суверенної української території. Переговори в межах мінського процесу і спостережну місію ОБСЄ в зоні конфлікту треба підтримувати, а «нормандський формат» – продовжувати. Однак при цьому українські проблеми залишатимуться клопотом насамперед для Києва, аж поки українські посадовці не запропонують реальний сценарій врегулювання проблеми.

Оскільки локальний конфлікт у Донбасі – лише частина більш масштабного російсько-українського конфлікту, ані в Європі, ані в США вочевидь не хочуть, аби він розрісся до масштабів великої європейської війни. Цим пояснюється стриманість висловлювань західних лідерів, які, схоже, не полишають сподівань на часткову нормалізацію відносин з Росією, як це свого часу сталося після російсько-грузинської війни 2008 р. Це ж стосується і заклику А. Меркель не відмовлятися від Основоположного акту Росія – НАТО, навіть попри розміщення контингентів США, Канади, ФРН і Великої Британії в країнах Балтії та Польщі. Адже, за її словами, країни НАТО і Росія мають «однакові інтереси» в питаннях європейської безпеки.

Скидається на те, що **ледь не з часу завершення Другої світової війни Захід ще ніколи не перебував у такому стані непевності й розгубленості, спричиненому неспроможністю не тільки гарантувати вирішення міжнародних проблем у бажаному дусі, а й узгодити реалістичні способи та сценарії їх розв'язання**.

8.12. Швед В.О. Катарська криза

5 червня 2017 р. інформаційні агентства всього світу повідомили, що 9 арабських та ісламських країн – Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет, Бахрейн, Лівія, Ємен, Мальдівська Республіка, Маврикій та Мавританія розірвали дипломатичні відносини з Ката-

ром. Згодом їх кількість зросла до 16. Також було закрито всі прикордонні термінали для повітряного, наземного і морського транспорту з тим, щоб заблокувати все сполучення з цією країною.

8 червня 4 арабські країни – Саудівська Аравія, Єгипет, Об'єднані Арабські Емірати та Бахрейн здійснили нові заходи, спрямовані проти Катару. У спільній заяві було відзначено, що ними значно розширено список заборонених терористичних організацій та осіб: додатково включено 59 осіб та 12 організацій. Серед включених до списку осіб значилися такі відомі діячі як Юсеф аль-Карадаві, Абдулкарім Велхадж, Абулла бін Халід Аль Тані та інші.

Такий розвиток подій навколо Катару був зумовлений сукупністю чинників. **Головним об'єктивним чинником прямого зіткнення групи країн з Катаром стали його політичні амбіції**, що неодноразово протягом останніх років призводили до загострення розбіжностей між ним та, передусім, Саудівською Аравією й Об'єднаними Арабськими Еміратами. Так, на початку «арабської весни» Катар зробив ставку на всіляку підтримку такої панарабської політичної структури, як «Брати-мусульмани». Саме за допомогою «Братів-мусульман» Катар планував забезпечити собі регіональне лідерство в просторі арабського світу. На цьому ґрунті він і ввійшов у відкрите протистояння із Саудівською Аравією, Об'єднаними Арабськими Еміратами та деякими іншими арабськими монархіями, які вбачали в особі «Братів-мусульман» смертельну загрозу для свого існування.

Після відсторонення від влади в Єгипті в результаті військового перевороту в липні 2013 р. президента Мухаммада Мурсі, тісно пов'язаного з «Братами-мусульманами», ця організація зазнала репресій і була оголошена терористичною, а відтак позиції Катару в сирійському повстанському русі, що протистоїть режиму Башара Асада, значно послабли. Однак Катар продовжував підтримувати «Братів-мусульман» та угруповання Хамас, яке контролювало Сектор Гази. Окрім цього, Катар продовжував зберігати нормальні відносини з Іраном, в той час, коли Саудівська Аравія, Об'єднані Емірати, Єгипет займають неприховану антиіранську позицію і вбачають в Ірані головного ворога в регіоні.

Перше загострення відносин у регіоні на цьому ґрунті відбулося ще в березні 2014 р., коли Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та Бахрейн відкликали своїх послів з Катару. Головними причинами того кроку були суперечки навколо ситуації в Єгипті та відкрита допомога з боку Катару таким радикальним угрупованням як ХАМАС і Талібан. Ініціатори бойкоту звинуватили Катар у тому, що він порушив свої зобов'язання, зафіксовані у Ер-Ріадській декларації від 23 листопада 2013 р., коли керівництво Катару зобов'язувалось привести свій зовнішньополітичний курс у відповідність із загальною стратегією Ради

співробітництва арабських держав Затоки. Цю дипломатичну кризу було врегульовано за 9 місяців за посередництва Еміра Кувейту шейха Сабаха Аль-Ахмера Аль-Джабера Ас-Салаха. Катар був змушений заборонити перебування на своїй території керівництву «Братів-мусульман».

Чому ситуація навколо Катару так різко загострилася саме в червні 2017 р.? Що спонукало Саудівську Аравію, Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн та деякі інші арабські держави вдатися до таких безпрецедентних кроків щодо Катару як нинішні? Відповідь потрібно шукати в тих серйозних геополітичних змінах, що відбулись у Близькосхідному регіоні протягом останніх місяців.

За допомогою нового американського президента Д. Трампа та його адміністрації Саудівській Аравії та Об'єднаним Арабським Еміратам вдалося значно зміцнити антиіранську коаліцію сунітських держав, до якої нині входить близько 40 країн. Велику роль у її зміцненні відіграв візит Д. Трампа до Саудівської Аравії, його перемовини з королем цієї країни Салманом, виступ на спільному арабо-ісламському саміті, у якому він закликав ісламські країни покінчити з тероризмом на своїх територіях та звинуватити Іран у тому, що він є головним спонсором і організатором тероризму на Близькому Сході. Така позиція американського президента фактично розв'язала саудитам та еміратцям руки в їхньому спільному бажанні покінчити з надто самостійною політикою Катару, насамперед у його стосунках із Іраном. Олії у полум'я підлила заява еміра Катару шейха Таміма бін Хамада Аль-Тані, у якій він заявив про визнання законності боротьби не лише «ХАМАСу», а й «Хезболли», яка асоціюється нині виключно як відданий сателіт Тегерану і, відповідно, ворог усього сунітського світу. Одразу ж після заяви про розрив відносин низки арабських та ісламських країн з Катаром, Д. Трамп заявив: «Держава Катар, на жаль, в історичному ракурсі була спонсором тероризму й на дуже високому рівні».

Все це й підштовхнуло Саудівську Аравію, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет та деякі інші країни вдатися до таких жорстких кроків щодо Катару. Практично, вони означають публічне, показове побиття нинішнього катарського керівництва з тим, аби воно або кардинально змінило свій зовнішньополітичний курс, відмовилося від своїх амбіцій стосовно якоїсь унікальної ролі Катару в регіоні, або поступилося місцем новій команді.

Такий перебіг подій створив серйозні виклики для подальшого розвитку інтеграційних процесів у форматі Ради співробітництва арабських держав Затоки, серед членів якої є Катар. Також потрібно взяти до уваги, що на території Катару перебуває найбільша в регіоні американська військова база – Центр військово-повітряних операцій США і Центрального командування США на Близькому Сході в Аль-Удейді.

Серйозність ситуації викликала інтенсивні й багатогранні переговори всіх зацікавлених сторін з метою знайти формулу компромісу. Серед головних діючих фігур переговорного процесу – Держсекретар США Р. Тіллерсон, король Саудівської Аравії Салман, міністр закордонних справ Королівства Адель Аль-Джубейр, Генеральний секретар ООН А. Гуттереш, президент Туреччини Р. Ердоган та багато інших провідних відомих політиків.

17 червня 2017 р. Саудівська Аравія, Об'єднані Емірати, Бахрейн та Єгипет виступили зі спільною заявою, у якій висловили свої головні вимоги до Катару, виконання яких Дохою дозволить розв'язати нинішню кризу. Найголовнішими з них є припинення підтримки та фінансування екстремізму та тероризму, а також створення механізму гарантії виконання цих вимог.

Для України важливо, щоб катарська криза була успішно подолана, і країни, що входять до Ради співробітництва арабських держав Затоки, зберегли єдність та продовжили свій інтеграційний поступ у зазначеному форматі. Це дозволить нашій країні спиратись на значний економічний та інвестиційний потенціал цього об'єднання у вирішенні наших головних стратегічних завдань – збереження територіальної цілісності, повернення анексованих та тимчасово окупованих територій та глибокого оновлення країни.

8.13. Ялі М.Х. Щодо ядерного конфлікту між КНДР та США

Не буде перебільшенням сказати, що головною подією серпня 2017 р., до якої була прикута увага всього світу, стало розгортання конфлікту між США та КНДР навколо випробувань Пхеньяном балістичних ракет та погроз лідера Північної Кореї Кім Чен Ина завдати ядерного удару по острову Гуам, де розташована американська військова база. Своєю чергою президент США Дональд Трамп через свій твіттер повідомляв, що якщо Північна Корея не припинить свої погрози на адресу Сполучених Штатів, її очікуватиме «вогонь та лютя, якої ще не бачив світ». З огляду на войовничий характер і непоступливість лідерів США і КНДР, а також істерію з цього приводу в світових ЗМІ, могло здатися, що ядерного апокаліпсису не минути.

Однак 16 серпня лідер Північної Кореї передумав першим наносити удар. Хоча і застеріг, що він це зробить у випадку, якщо США не відмовляться проводити чергові спільні навчання з Південною Кореєю, які Пхеньян розцінює як загрозу власній національній безпеці й прикриття для можливого вторгнення армій двох держав.

Як і слід було очікувати, спільні навчання Трамп не скасував. Кім Чен Ин провів чергові випробування балістичної ракети. Утім, не з ядер-

ним зарядом. І полетіла вона не в бік Гуам, а над Японією – ще одним ключовим стратегічним партнером Сполучених Штатів в АТР. Дональд Трамп одразу ж у твіттері назвав це «мудрим і виваженим рішенням». Проте від навчань все одно не відмовився. Світ, хоча й видихнув з полегшенням, проте не надовго. Які ж мотивації стоять за гучними заявами обох політиків та хто є головним бенефіціаром цього протистояння?

Першопричиною, що вплинула на північнокорейського лідера було, вочевидь, рішення Китаю, на який припадає близько 90% зовнішньої торгівлі країни, ввести в дію останні санкції РБ ООН проти КНДР, що передбачають обмеження північнокорейського експорту. Санкції набули чинності за кілька годин до заяви Кім Чен Ина скасувати ядерну атаку. Повне обмеження не лише імпорту сировини, а й поставок нафти (на чому продовжують наполягати США і їхні західні союзники) з Китаю до Північної Кореї може спровокувати в ній економічний колапс.

У країні, до речі, в останні роки завдяки частковим ринковим реформам Кім Чен Ина спостерігається значне економічне зростання, що позитивно позначилося на добробуті народу та підтримці його лідера. За повідомленням Bloomberg з посиланням на оцінки Центрального банку Південної Кореї, 2016 р. економіка країни розвивалася максимальними темпами з 1999 р, ВВП виріс на 3,9%. Особливо істотний внесок в це зробили гірничодобувний (плюс 8,4 відсотка) і виробничий сектори. По яким і вдарять нові санкції.

Для Дональда Трампа ж нагнітання ситуації навколо можливого ядерного конфлікту з КНДР є чудовою нагодою відволікти увагу американського суспільства від розслідування спеціальної комісії щодо зв'язків його оточення з росіянами під час минулорічної виборної кампанії. А головне – скандалів, в яких фігурують не лише представники його штабу, а й найближчі родичі – син Дональд Трамп-молодший та зять Джаред Кушнер. Ці скандали розгорілися з новою силою саме напередодні резонансних заяв з обох сторін.

Кім Чен Ин також вдало використовує ситуацію, підвищуючи свій внутрішній рейтинг і наголошуючи на тому, що саме Вашингтон злякався «великого вождя» і відступився. У нагоді йому стала спільна стаття міністра оборони США Джеймса Маттіса і держсекретаря США Рекса Тіллерсона в авторитетній Wall Street Journal, в якій міністри підкреслюють, що Вашингтон не прагне повалити режим у Північній Кореї, віддає перевагу суто дипломатичному вирішенню питання її ядерної програми і готовий до діалогу. Проте **головна мета випробувань Пхеньяном балістичних ракет – скоріш за все, підвищити власні переговорні позиції у майбутніх переговорах з США, виторгувати якомога більше економічних преференцій в обмін на «заморожування» ядерної та ракетної програм і домогтися визнання її «ядерного» статусу.**

Те, що конфлікт справді не має військового розв'язання, принаймні, на даному етапі, у Вашингтоні прекрасно розуміють. Адже при нанесенні ударів по об'єктах ядерної інфраструктури КНДР неможливо буде уникнути багатотисячних жертв від удару північнокорейської артилерії по багатомільйонному Сеулу і, головне, – початку повноцінної наземної війни між Південною та Північною Кореєю, в якій Пекін буде змушений надати військову підтримку Пхеньяну, як він це вже робив в 1950 рр. Нещодавно китайський уряд чітко висловив свою позицію: Китай не буде підтримувати КНДР, якщо Пхеньян сам почне військові дії, але надасть КНДР підтримку, якщо та стане жертвою першого удару з боку США.

Після випробувань балістичної ракети середньої дальності 29 серпня, що пролетіла над територією Японії, Пхеньян наочно продемонстрував, що в небезпеці перебуває не лише Південна Корея, а й інший стратегічний партнер США, перед яким у Вашингтона також є зобов'язання. І військові бази теж. А тому чисельні жертви будуть і серед американських військовослужбовців. Можливості завдати удару по континентальній частині США поки що залишимо за дужками, хоча і тут усе йде до того, що Пхеньян зможе це зробити. Або вже може.

Утім, **головним бенефіціаром чергового раунду протистояння між Трампом і Кім Чен Ином є Китай.** Зробивши стратегічну паузу і відкладаючи введення санкцій проти Пхеньяна до останнього моменту, в Пекіні не без задоволення спостерігали, як Трамп піддається черговій хвилі звинувачень у демагогії з боку демократів в американських ЗМІ. Пекін вміло й послідовно використовує Пхеньян у власних інтересах. Не випадково, що введення санкцій проти КНДР відкладалося до останнього моменту й було здійснене лише після того, як Трамп ініціював розслідування проти Китаю щодо порушень ним прав американських компаній, що працюють у Піднебесній, на інтелектуальну власність. І саме Китай ще під час виборної гонки Дональд Трамп визначив як головного суперника США, відповідального за втрату сотень мільярдів доларів і десятків тисяч робочих місць у Сполучених Штатах і проти якого обіцяв чи не одразу розв'язати торгівельну війну, ввівши додаткові мита на китайські товари та, повернувши до Штатів американські компанії, а разом з ними й робочі місця.

Рішення Кім Чен Ина не завдавати удару по Гуам зовсім не означає згортання ракетної та ядерної програми, що наглядно і було продемонстровано випробуваннями 29 серпня. Приклади Саддама Хусейна і Муаммара Каддафі є для КНДР повчальними. Особливо останнього, який добровільно відмовився від ядерної програми у відповідь на обіцянки Заходу надати економічну допомогу і зняти санкції проти Лівії. Не варто забувати й про Будапештський меморандум, який нібито гарантував Україні захист суверенітету і територіальну цілісність з боку

США, Великобританії та Росії взамін на відмову від третього у світі ядерного потенціалу. Безумовно, **анексія Криму, військова агресія РФ на Донбасі, а також відсутність відповідної реакції з боку США й Заходу в цілому також зіграли відповідну роль**. І тому серіал з погрозми з обох боків, випробування ракет тощо і далі триватиме, поки всі сторони не сядуть за стіл переговорів.

8.14. Кудряченко А.І., Потехін О.В. До питання про сучасний стан та перспективи політики нерозповсюдження ядерної зброї

Нерозповсюдження ядерної зброї як ключова проблема останнім часом усе менш помітне в міжнародному порядку денному. Адміністрація Д. Трампа піддала нищівній критиці як такий, що не відповідає інтересам США, Договір з Російською Федерацією про СНО, ініційований президентом Б. Обамою, який набув чинності в лютому 2011 р. Він заступив Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО), термін дії якого закінчився в грудні 2009 р.

За президента Б. Обама ядерні проблеми намагалися розташувати у фокусі міжнародного порядку денного Вашингтону. Було проведено чотири Саміти з ядерної безпеки у 2010-2016 рр. Серйозні політичні зусилля спрямовувалися на зміцнення Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) і формування консенсусу в Раді безпеки ООН з цих питань. Відбулися позитивні зрушення в досягненні домовленостей з Іраном. 24 листопада 2013 р. члени групи ЄЗ/ЄС + 3 держави уклали першу значущу угоду з Іраном з приводу його ядерної програми, розраховану на наступні десять років. В обмін на обмежений і зворотний характер послаблення санкцій Іран погодився зупинити свою ядерну програму протягом шести місяців. Хоча угода не передбачає довгострокового рішення з приводу іранських ядерних прагнень, вона закладала основу для подальших переговорів. Станом на 2014 р. Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) підтвердило, що Іран виконав свої початкові зобов'язання в рамках спільного плану дій. Утім, адміністрація Б. Обама зазнала невдачі в просуванні ратифікації Сенатом Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ) і зменшенні ролі ЯЗ в оборонній доктрині США.

Адміністрація Д. Трампа поставила за мету повністю переглянути ядерну спадщину попередника та планує кардинальну модернізацію ядерного арсеналу США. З урахуванням цих новацій скептицизм щодо майбутнього нерозповсюдження ЯЗ виглядає цілком обґрунтованим. Загострення відносин США з Іраном робить примарними розрахунки, що вдасться попередити його перетворення на ядерну державу.

Отже, основні проблеми та загрози залишаються, а саме – щодо Росії, Ірану і Північної Кореї.

Фахівці відзначають, що ДНЯЗ, який гарантує право держав розвивати цивільні ядерні технології, відкриває шлях до ЯЗ через використання відповідного паливного циклу. Багато з процесів, що використовуються в цивільній ядерній енергетиці, можна переналаштувати у військових цілях. МАГАТЕ не здатне адекватно контролювати кожен ядерний об'єкт. Іран використовував свою цивільну ядерну програму як прикриття для вироблення зброї. Проблеми моніторингу і перевірки гарантій ДНЯЗ тільки поглиблюватимуться, тому що все більше країн звертаються до розвитку ядерної енергетики. Зокрема, низка країн Близького Сходу, в яких відсутні цивільні ядерні програми, бажають диверсифікувати свою енергетику за рахунок розвитку ядерної. Такий хід подій може вплинути на регіональну динаміку безпеки та підвищити в перспективі загрозу розповсюдження ЯЗ на Близькому Сході.

Нерозповсюдження ЯЗ напряму пов'язане з проблемою ядерного роззброєння. П'ять держав – старих членів «ядерного клубу», відповідно до ДНЯЗ, зобов'язалися прагнути підписання Договору про загальне і повне ядерне роззброєння. ДНЯЗ не визначає кінцевий термін для досягнення цієї мети. Експертне співтовариство в цілому схиляється до думки, що це є надзвичайно віддаленою перспективою і скептично оцінює навіть наявність руху в напрямі до нього. Ще на Конференції з огляду дії ДНЯЗ 1995 р., в обмін на згоду неядерних держав на продовження Договору на необмежений термін, Сполучені Штати та інші ядерні держави підтвердили свою прихильність до ядерного роззброєння. Але, незважаючи на значні скорочення американських і російських оперативного розгорнутих ядерних боеголовок, обидві країни все ще зберігають величезні запаси ЯЗ, на які припадає понад 90 % її у світі. Багато разів звучали заклики до глибшого скорочення арсеналів ЯЗ, тому що його затягування підриває легітимність ДНЯЗ. Нездатність досягти прогресу в області роззброєння була, наприклад, одним з пояснень небажання багатьох держав – членів ООН підтримати санкції проти Ірану за порушення ДНЯЗ.

Найбільшим досягненням політики нерозповсюдження вважається скорочення та ліквідація матеріалів для виготовлення ЯЗ – запасів високозбагаченого урану (ВЗУ) та сепарованого (виділеного) плутонію. Триває процес конверсії дослідницьких реакторів на ядерне паливо на основі низькозбагаченого урану. З України вивезено до Росії майже 235 кг матеріалу, придатного для конструювання ядерної зброї. Усього ж зі Східної Європи під контролем Міністерства енергетики США вивезли 1559 кг такого матеріалу. Останніми були 700 кг з Польщі.

Незаконна анексія Російською Федерацією української АР Крим та її збройне вторгнення на територію східної України показали порожній

характер міжнародних «запевнень» у наданні безпеки, зафіксованих у Будапештському меморандумі 1994 р., та нанесли важкого, нечуваного досі удару міжнародній політиці нерозповсюдження ядерної зброї (ЯЗ). Зокрема, фахівці стверджують, що сумний досвід України, яка позбулася ЯЗ, підриває довіру до будь-яких гарантій безпеки, що могли б переконати країни відмовитися від набуття ядерної зброї чи, тим більш, знищити наявний арсенал ЯЗ. Унікальний досвід України є набагато більш вражаючим, ніж випадки Іраку або Лівії, які стали об'єктами нападу після скасування своїх ядерних проєктів. Агресія Росії проти України дійсно була шоком для міжнародного порядку, збільшила загрозу транскордонних порушень суверенітету і територіальної цілісності – в Європі вважалося, що все це відійшло в минуле, цілком належить Історії. Порушення Росією своїх зобов'язань, узятих згідно з Будапештським меморандумом (як і всією договірно-правовою базою двосторонніх відносин, яка налічує близько 400 документів), викликало гостру реакцію занепокоєних щодо загрози власній безпеці не тільки країн-сусідів РФ, що цілком зрозуміло, а й віддалених від неї держав. Оскільки російська війна проти України триває, і Москва не виявляє жодного бажання повернути Крим Україні, сьогодні немає достатніх підстав для оцінки потенційного впливу українського прецеденту на реалізацію іншими країнами намірів набути ядерної зброї як гарантії власної безпеки в середньо та довготерміновій перспективі. Отже, важко погодитися зі співробітником Інституту Брукінгса Р. Ейнгорном, коли він пише, що «шкода для перспектив режимів нерозповсюдження може бути значно меншою за ту, про яку вже попереджували експерти, оцінюючи вплив українського досвіду». Навпаки, В. Мід зазначає: «у разі, якщо Україна втратить частину території на користь Росії, це покладе кінець нерозповсюдженню, оскільки воно значною мірою не розглядатиметься як раціональне рішення для багатьох країн у всьому світі».

Специфічну, надзвичайно неоднозначну роль РФ у сучасній політиці нерозповсюдження дослідили фахівці з Інституту Брукінгса (м. Вашингтон). Визнаючи, що без Росії успішне здійснення такої міжнародної політики неможливе, оскільки вона є одним зі стовпів ДНЯЗ та відіграє помітну роль у керівництві МАГАТЕ, а також є «потенційним джерелом чутливого обладнання, матеріалів, технологій і традиційним другом країн, які викликають занепокоєння з погляду розповсюдження» ЯЗ, американський дослідник Р. Ейнгорн вважає необхідним зазначити наступне:

- Небагато проблем нерозповсюдження можуть бути вирішені без активної підтримки Росії або, щонайменше, її сприяння, але Москва часто зручно позиціонується, щоб звести нанівець усі зусилля в цьому напрямі.

- Москва часто нехтує нерозповсюдженням ядерної зброї у порівнянні з іншими російськими цілями: продемонструвати свою підтримку дружніх держав (насамперед, режиму Асада в Сирії – Авт.), просунути свої комерційні інтереси, ствердити свій статус великої потуги (у тому числі анексією АР Крим та збройною інтервенцією на сході України – Авт.), завадити США досягнути своїх цілей або протидіяти економічним санкціям з американської ініціативи.

- Сполучені Штати і ЄСРП часто мали спільне бачення проблем нерозповсюдження, починаючи з часів переговорів по ДНЯЗ, який для Радянського Союзу був засобом запобігти набуттю Німеччиною ЯЗ. Але в пострадянські часи, після закінчення «холодної війни» співпраці був властивий непослідовний, непевний характер, її стан різко погіршився після анексії Росією Криму у 2014 р.

- Роздратована становищем отримувача допомоги в питаннях ядерної безпеки та підозрами щодо американських спостерігачів на чутливих російських підприємствах, Москва практично цілком припинила двостороннє співробітництво в галузі ядерної безпеки у 2013-2014 рр., а внаслідок анексії Криму Конгрес США заборонив фінансування таких програм у Росії, що призвело до фактичного закриття навіть невеличких сфер співробітництва, що збереглися.

- Російська влада стверджує, що РФ може ефективно захистити свої ядерні матеріали й засоби без допомоги США. Однак американські фахівці стверджують, що в Росії є багато незакінчених справ з ядерної безпеки, і висловлюють серйозні сумніви щодо бажання або здатності Москви самостійно завершити цю роботу, особливо з огляду на тиск на бюджет Російської Федерації санкцій і низьких цін на нафту.

- Москва створює проблеми для Режиму контролю ракетних технологій (РКРТ), захищаючи російські комерційні інтереси, наполягає на тому, що Режим має грати вузьку технічну роль. РФ не підтримує зусилля з використання РКРТ для обмеження можливостей появи ракет у нестабільних регіонах.

- Росія є провідним критиком сучасної концепції МАГАТЕ про контроль на рівні держав, покликаний зробити перевірки ефективнішими, спираючись на додаткові джерела інформації, у тому числі дані розвідок держав-членів, а не тільки на отримані традиційними методами контролю стану безпеки. Росіяни стверджують, що надмірна довіра до розвідувальної інформації дозволила Сполученим Штатам та їхнім союзникам домінувати в МАГАТЕ і маніпулювати Агенцією у власних політичних цілях.

- Росія співпрацювала зі Сполученими Штатами, іншими провідними ядерними державами в галузі недопущення порушень ДНЯЗ, ліквідації північнокорейської ЯЗ та попередження набуття її Іраном, але

вона припинила взаємодію з цих питань після введення міжнародних санкцій проти неї за незаконну анексію АР Крим. На Конференції 2015 р. по ДНЯЗ РФ порушила традиційний консенсус «старих» ядерних держав, виступивши на боці делегацій арабських країн щодо спірного питання створення близькосхідної без'ядерної зони, при цьому намагалася покласти відповідальність за блокування консенсусу на Вашингтон. На засіданнях п'яти держав-членів ДНЯЗ, що володіють ядерною зброєю, де мали розроблятися практичні поступові кроки, за допомогою яких п'ять держав могли б ствердити незмінну схильність до виконання своїх зобов'язань з ДНЯЗ в області роззброєння, Росія грала роль пасивного незацікавленого в досягненні результату учасника.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Глобальний режим ядерного нерозповсюдження з моменту вступу в силу ДНЯЗ у 1970 р. був досить стійким. Незважаючи на прогнози про «каскад розповсюдження», на цей час існує тільки дев'ять держав з ядерною зброєю, і це число залишається незмінним протягом останніх 25 років. Режим ДНЯЗ є майже універсальним – 190 держав-учасниць та тільки п'ять залишаються поза ним (Індія, Ізраїль, Північна Корея, Пакистан, Південний Судан). Деякі країни добровільно, з власної ініціативи відмовилися від програм створення ЯЗ (Аргентина, Бразилія, Єгипет); кілька інших були змушені зробити це внаслідок дипломатичного або військового тиску (Ірак, Лівія, Південна Корея, Сирія); три колишні радянські республіки успадкували ядерну зброю, але були її позбавлені (Білорусь, Казахстан, Україна); і лише одна країна створила невеликий власний арсенал ЯЗ, перш ніж в односторонньому порядку його ліквідувати (Південна Африка). З блокуванням на 10-15 років шляху Ірану до ядерної зброї згідно зі Спільним комплексним планом дій, у разі його виконання (а жодних гарантій цього через перебіг подій на Близькому Сході немає), прийнято вважати, що жодна без'ядерна країна сьогодні не прагне її набути. І, незважаючи на випадки контрабанди ядерних матеріалів і збереження зацікавленості терористичних груп у надбанні ЯЗ, навряд чи в них є достатньо розщеплюваних ядерних матеріалів для створення бомби.

Утім, глибокий песимізм щодо майбутнього політики нерозповсюдження ЯЗ властивий реалістам-геополітикам з Центру міжнародних та перспективних досліджень (м. Вашингтон, США, один з керівників та ідеологів – З. Бжезінський), авторам доповіді «Світ поширеного розповсюдження» (2016 р.). Щоправда, автори доповіді виявляють обережність, коли пишуть у преамбулі, що це «не передбачення, а, скоріше, розумовий експеримент, чия мета розглянути, як такий світ може виникнути до 2030 р., яким він буде та в який спосіб він може вплинути на світовий порядок у цілому та сучасні концепції стримування та розширеного стримування» (готовності стримувати напад на союзників, друзів

і партнерів, рівно як на самого себе). При цьому, підкреслюють американські дослідники, «виникнення такого світу не вимагатиме суттєвих глобальних змін», тобто перебуває, на їхню думку, у річищі міжнародних тенденцій, що вже чітко проявилися. У доповіді виокремлено наступні фактори становлення світу «поширеного розповсюдження ЯЗ»:

- домінування у військовій сфері конвенційних озброєнь США, що послужить мотивацією вступу до «ядерного клубу» нових держав з метою створити потенціал ядерного стримування Сполучених Штатів;
- ерозія розширеного стримування США, що призведе до втрати довіри до американської «ядерної парасолі» та зростання регіональних загроз з боку таких країн, як Північна Корея та Іран;
- загрози з боку ядерних країн – противників, які являють загрозу самому їхньому існуванню (як РФ для України – Авт.);
- зростання доступу до ядерних технологій та знань;
- випадковий ядерний вибух або несанкціонований запуск носія ЯЗ.

Згідно з доповіддю, композиція «розширеного ядерного світу» виглядатиме наступним чином:

1. Провідні ядерні держави: Китай, Росія, США;
2. Середні ядерні держави: Велика Британія, Ізраїль, Індія, Іран, Пакистан, Південна Корея, Північна Корея, Франція;
3. Слабкі ядерні держави: Польща, Саудівська Аравія, Туреччина.

До цього переліку автори з ЦМСД додають «недержавних акторів, які можуть вносити безлад у міжнародну систему, але нездатні визначати її побудову». З методологією авторів гіпотези «розширеного ядерного світу» важко погодитися. По-перше, наочна з часів війни у Затоці 1991 р. перевага США в конвенційних озброєннях за більше, ніж 15 років, що минули, не призвела до розширення «ядерного клубу» – й можна тільки «передчувати», що це неодмінно в близькій перспективі призведе саме до таких наслідків. Улітку 2016 р., наприклад, дослідник з Інституту Катона Д. Бандоу свідчив на сторінках «Форін Аферз»: «Існують чіткі сигнали, що ані Південна Корея, ані Японія не мають серйозних намірів набути ЯЗ», хоча він цілком схвально ставиться до такого розвитку подій, мовляв, це полегшить американський тягар союзницьких зобов'язань з підтримання стабільності у Південно-Східній Азії. По-друге, загроза ерозії розширеного стримування за президента Д. Трампа дійсно загострилася, але навряд чи йому вдасться «поховати» НАТО, про смертельну хворобу якої щоразу повідомляють реалісти, або американсько-японський військовий союз. До того ж не варто переоцінювати дієвість американського розширеного стримування в минулому – це добре знають у Грузії та Україні. По-третє, доступність ядерних технологій виникла не сьогодні і не вчора, а поширення ЯЗ не відбулося. По-четверте, абсолютно випадково аналі-

тиками з ЦМПД сформовані групи ядерних держав, наприклад, якщо США сприятимуть отриманню Туреччиною або Саудівською Аравією ЯЗ, то невже в них є шанси потрапити тільки до категорії слабких членів «ядерного клубу»? Постає й питання, чому в списку немає України – адже загроза її існуванню є серйозною та, на жаль, довготривалою. Якщо дійсно відбудеться «поширене ядерне розповсюдження», навряд чи наша країна опиниться поза ним. Але це вимагатиме тектонічних зсувів у міжнародній системі, а не простого лінійного продовження сучасних тенденцій.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Бессонова Марина Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Бульвінський Андрій Григорович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Васильєв Олександр Аркадійович – доктор технічних наук, головний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ветринський Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Вітер Ірина Ігорівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Врадій Олексій Сергійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2014 – 2016 рр.).

Гарбар Руслан Борисович – Віце-президент Українсько-Африканської ділової ради, Директор центра Україно-африканських досліджень.

Городня Наталія Данилівна – доктор історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Гуцало Сергій Євгенович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Держалюк Микола Степанович – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Добровольська Ангеліна Борисівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Дронів Вікторія Вікторівна – магістр економіки, молодший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Жангожа Рустем Наїльули – доктор філософських наук, доктор політичних наук, головний науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Зернецька Ольга Василівна – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Клименко Олена Анатоліївна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, доцент, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Корсак Роман Володимирович – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та сервісу Ужгородського національного університету.

Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, директор ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», завідувач відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Метельова Тетяна Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент, заступник директора з наукової роботи ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», провідний науковий співробітник відділу

теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Миклашук Ігор Миколайович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Мироненко Петро Володимирович – доктор політичних наук, академік-засновник ГО «Академія політичних наук України».

Мітрофанова Оксана Олександрівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Мхитарян Наталія Ігорівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Олійник Олег Миколайович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Перга Тетяна Юріївна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу глобальних і цивілізаційних процесів ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Потехін Олександр Володимирович – доктор історичних наук, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Пророченко Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Розумюк Володимир Михайлович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Рудяков Павло Миколайович – доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Сльозко Олена Олександрівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2014-2016 рр.).

Солошенко Вікторія Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент, Учений секретар ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ткаченко Ігор Володимирович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Толстов Сергій Валеріанович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фесенко Микола Васильович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фомін Сергій Сергійович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Фоцан Ярослав Ігорович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Цапко Олег Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Чекаленко Людмила Дмитрівна – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», завідувач кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України МЗС України.

Чорногор Ярослав Олексійович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Швед В'ячеслав Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії країн Азії та Африки ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Шергін Сергій Олександрович – доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Шморгун Олександр Олександрович – кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Ялі Максим Харлампійович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Наукове видання

Державна установа «Інститут всесвітньої історії
Національної академії наук України»

УКРАЇНА: КОНТЕКСТ СВІТОВИХ ПОДІЙ

АНАЛІТИЧНІ ЗАПИСКИ
ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»
(2014 – 2017 рр.)

Коректор
Косолапова Т.І.

Верстка
Іванова М.П.

Формат 60×90/16. Ум. друк. арк 34,75
Наклад 150
Зам. 17-238.

Видавець і виготовлювач «Видавництво «Фенікс»
Віддруковано на власному обладнанні
Св-во суб'єкта видавничої справи
ДК №271 від 07.12.2000 р.
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б

